

KRAŽIAI

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVOS KRAŠTOTYROS DRAUGIJA

KRAŽIAI

LEIDYKLA "XXI AMŽIUS"

VILNIUS-KAUNAS, 1993

08.444.5(082)
KP-128

Redaktorių kolegija:

Vytautas BŪDA
Vacys MILIUS
Kazys MISIUS
Irena SELIUKAITĖ
Antanas TYLA (pirmininkas)

D114487

KRAŽIAI

Maketavė E. Stravinskaitė

SL 214. 1994.02.03. 16 sp. l. Tir. 3000 egz. Užsak. Nr. 1990.
Leido „XXI amžius“ leidykla, Gimnazijos 7c, 3000 Kaunas.
Spaudė valst. „Aušros“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.

Sutartinė kaina

ISBN 9986-455-02-2

© Išleista Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos užsakymu

PRATARMĖ

Istorija Kražiams paliko atminimą tokį, kokio neturi nė vienas kitas panašaus didumo ir amžiaus miestelis. Kražiai rašytiniuose šaltiniuose randami jau tuo metu, kai Lietuva pradėjo savo ilgą kovą su Vokiečių ordinu dėl teisės būti savarankiška valstybe. Kražius mini karalius Mindaugas, Vokiečių ordino kronikos, Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Nuo XV a. Kražiai įgijo administracines, politines, bažnytines, kultūrines, švietimo ir ūkines funkcijas. Laikui bėgant, tos funkcijos viena su kita lenktyniavo ir į vieną ar kitą pusę nusverdavo miestelio reikšmę apylinkėje ar Žemaitijoje. XV a. Kražiai atiteko Kęsgailoms, kurie paveldimai ėjo Žemaitijos seniūnų pareigas, ir nuo tolei Kražiai tapo Žemaitijos administraciniu centru. Po žemaičių krikšto Kražiuose iškilo papartinė bažnyčia. XVI a. Kražiuose rinkdavosi Žemaitijos seimeliai. Vėliau juos nurungė Kėdainiai ir Raseiniai. 1614 m. įsteigtoji Kražių jėzuitų kolegija padėjo pamatus ilgai miestelio švietimo ir kultūros tradicijai. Kolegijoje mokėsi ir mokė nemaža žymių žmonių. Joje veikė mokyklinis teatras. Jau vien tai, kad XVIII a. pabaigoje Kražių mokykloje mokėsi 400 mokinių, rodo svarbią miestelio reikšmę Žemaitijai. Kražių gimnazija turėjo turtingą unikalią biblioteką. 1842 m. gimnazija buvo iškelta į Kauną ir tapo būsimosios "Aušros" gimnazijos pirmtake.

Švietimo centro tradicija buvo tokia gyva ir nesunaikinama, kad vos atsikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei buvo atkurta ir Kražių gimnazija. Ir šiandien ta tradicija tebesaugoma.

Jau visas šimtmetis, kai Kražiai mūsų tautai yra atviro ir drąsaus pasipriešinimo Rusijos okupacinės administracijos ir kariuomenės prievartai, nukreiptai prieš žmonių tikėjimą, jų dvasinį prieraišumą tradicijoms, savo įsitikinimams, simbolis. Kražiškių kova prieš Rusijos kariuomenės smurtą,

žinoma kaip Kražių skerdynės, išgarsino miestelį ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje. Kražiškių pasipriešinimas padėjo susitelkti visai lietuvių tautai. Pasipriešinimo okupantams tradicija Kražių apylinkėse išliko ir sovietinės okupacijos metais - čia partizanų gretose kovojo daug įvairaus amžiaus šio krašto žmonių, nepanorusių nešti priespaudos jungo.

Artėjant Kražių skerdynių šimtosioms metinėms, viename Lietuvių katalikų mokslo akademijos seminare Vilniuje kilo mintis išleisti šiam jubiliejui skirtą leidinį. Juk 1983 m. kražiškių sambūrio Čikagoje išleista P. Razmino redaguota knyga "Kražiai" Lietuvoje mažai kam žinoma, be to, ji iševijos sąlygomis negalėjo aprėpti visų gyvenimo sričių.

Buvo suorganizuota kompleksinė ekspedicija. Visam darbui ėmėsi vadovauti Lietuvos kraštotyros draugijos pirmininkė I. Seliukaitė, mokslinis vadovas - V. Milius (jis telkė ir etnografinių straipsnių autorius). Istorikų grupei vadovavo K. Misius, kalbininkų - V. Būda. Ekspedicija vyko 1992 m. liepos mėn. Ekspedicijos dalyviai nuoširdžiai dėkoja visiems kražiškiams, nešykštėjusiems pasidalyti savo atsiminimais, o ypač Kražių vidurinės mokyklos mokytojui ir vietos muziejaus globėjui E. Dirmeikiui už vertingas konsultacijas.

Pagal susidariusią lokalinių monografijų rengimo tradiciją šioji taip pat susideda iš istorijos, buities, kalbos ir tautosakos skyrių. Leidinio straipsnių tematika priklauso nuo autorių, kuriuos skyrių redaktoriams pavyko sutelkti. Tautosaka šiuokart nebuvo renkama, nes čia jos jau pakankamai yra užrašyta. Iš seniau surinktos medžiagos tautosakos tekstus parengė B. Kerbelytė. Monografijos kalbą tikrino J. Kardelytė ir L. Sidarienė.

Šio leidinio organizatoriai nemano išsėmę visus kražiškių istorijos ir kultūros aruodus ir linkėtų tą darbą toliau dirbti kitiems gimtojo krašto bičiuliams ir tyrėjams.

A. Tyla, V. Milius

ISTORIJA

MYKOLAS MICHELBERTAS

ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI IR RADINIAI

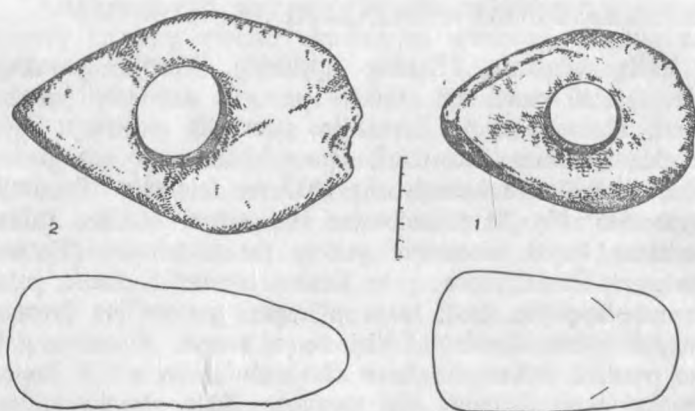
Pačią seniausią Kražių apylinkių istoriją pasakoja archeologiniai paminklai, tačiau jie yra dar labai mažai tyrinėti. Vienas pirmųjų Žemaitijos paminklų tyrinėtojų buvo Liudvikas Adomas Jucevičius, tautosakininkas ir etnografas, Kražių mokyklos auklėtinis. Jo 1837 m. leidinyje "Tygodnik Petersburski" Nr. 37 paskelbtame straipsnyje "Milžinų kalnai ir milžinų kapai Lietuvoje" yra ir tokios eilutės: "Pernai, viešėdamas Žemaičiuose, prie Kražių miestelio, kame palei Akmenos upę yra daug tokių pilkapių, pasamdžiau žmones ir liepiau juos iškasinėti. Visi buvo mūryti iš akmenų ir juose paciliui, pakaitomis buvo čia žmonių, čia arklių kaulai, gana dar gerai išsilaikę. Kai kuriuose radau varinių pinigų, keturkampių, tačiau visai jau sužaliavusių, tad nė mažiausių ženklų juose įžiūrėti nebuvo galima"¹.

Tai buvo pirmieji archeologiniai tyrinėjimai Kražių apylinkėse. Kokius pilkapius kasinėjo L. A. Jucevičius, sunku šiuo metu tiksliau pasakyti. Prie Kražių Akmenos upės nėra. Galbūt buvo kasinėti Akmenių pilkapiai, esantys 7 km nuo Kražių, prie Kražių-Vaiguvo vieškelio. Beje, šio pilkapyno likučius 1967-1968 m. ištyrė Mokslų akademijos Istorijos instituto ekspedicija, kasinėjusi ir gretimame Perkūniškės pilkapyne². Per pastarąjį dešimtmetį buvo kasinėta ir pačiame Kražių miestelyje. Daugiausia dėmesio archeologai skyrė buvusios Kražių jėzuitų kolegijos liekanoms³.

Apie seniausius Kražių apylinkių gyventojus galima spręsti tik iš atsitiktinių, pavienių radinių, patekusių į įvairius mūsų krašto muziejus.

Prie ankstyviausių radinių priklauso akmeniniai kirviai. Jų rasta ir pačiuose Kražiuose, ir Kražių apylinkėse (Galiniai)⁴. Daugiausia tai akmeniniai šlifuoti kirviai su skyle

kotui ir siaurėjančia pentimi (1 pav.). Galima spėti, kad šie kirviai Lietuvoje buvo naudoti naujajame akmens amžiuje - neolite, t.y. IV-II t-metyje prieš mūsų erą. Beje, Kražiuose yra rasta ir akmeninio laivinio kovos kirvio pentis. Šis radinys liudija, kad vėlyvajame neolite Lietuvoje buvo pasirodžiusi virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių

1 pav. Akmeniniai kirviai rasti: 1 - Galiniuose, 2 - Kražiuose. Piešė A. Ruzienė

kultūra, šiedinama su baltų genčių (dabartinių lietuvių, latvių ir išnykusių prūsų protėvių) pradiniu formavimosi etapu.

Kur kas daugiau galima pasakyti apie Kražių apylinkių gyventojus, remiantis senojo geležies amžiaus (I-IV m.e. amžius) paminklais. Daugiausia žinoma senojo geležies amžiaus laidojimo paminklų - pilkapių. Jų būta ir artimesnėse, ir tolimesnėse Kražių apylinkėse. Minėjome tyrinėtus Akmenių ir Perkūniškės pilkapynus. Pilkapių būta buv. Pakunio kaime, juos dar XX a. pradžioje kasinėjo caro armijos pulkininkas S. Masalitinovas⁵. Pilkapiai žinomi ir Paalksniuose prie Pašilės, Sotkalnyje, Pakražančio apylinkėje⁶. Matyt, iš kokių suardytų pilkapių į Kražių muziejų yra patekęs geležinis

įmovinis rombine plunksna ietigalis, būdingas minėtam laikotarpiui.

Kaip buvo laidojama senajame geležies amžiuje, geriausiai matyti iš Akmenių ir Perkūniškės pilkapių. Akmeniuose buvo ištirti 5 pilkapiai, Perkūniškėje - 2. Abu pilkapynai buvo įrengti gražiose vietose, ant kalvų, nuo kurių gerai matyti apylinkės.

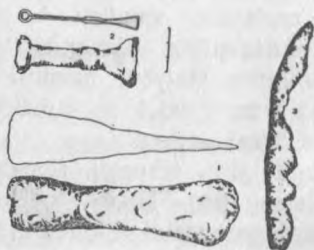
Pilkapių sampilai būdavo supilami iš aplinkinės žemės. Tyrinėjimų metu Akmenių pilkapių sampilai buvo nuo 11 iki 14 m skersmens, jų aukštis centre - 0,7-1,1 m. Vieta, skirta pilkapiui, nebūdavo išlyginama - pilkapiai būdavo įrengiami ant nejudinto žemės paviršiaus. Pilant pilkapius, buvo atliekamos apeigos su ugnimi (plotelis su degėsiais ir pelenais pastebėtas Akmenių I pilkapyje). Šių apeigų tikslas - apsaugoti mirusiuosius nuo piktųjų dvasių. Mirusiuosius turėjo saugoti ir akmenų vainikai, todėl jiems ir buvo skiriama daug dėmesio. Vainikai aptinkami sampilų pakraščiuose. Vieni jų yra apskritimo (kartais ne visai taisyklingo) formos (Akmeniai, pilk. I, V, Perkūniškė, pilk. I), kiti - ovalo formos (Perkūniškė, pilk. II). Apskritų vainikų skersmuo iš vidaus buvo nuo 5-6 iki 11 m, ovalaus vainiko dydis - 8,4x9,6 m. Dažnai prie apskritų vainikų iš išorės būdavo pristatomi puslankio vainikai - priestatai, turėję padidinti laidojimui skirtą plotą. Akmenių IV pilkapis turėjo net 2 priestatus. Vainikų statybai naudoti įvairaus dydžio akmenys - nuo 0,8x1,1 m, 0,6x1,1 m, 0,6x0,9 m iki mažyčių 5x5 cm, 5x10 cm dydžio.

Paprastai pilkapis yra laikomas vienos šeimos kapu, kur būdavo laidojama ilgą laiką, todėl kapų skaičius pilkapiuose nevienodas, pavyzdžiui, Akmenių I pilkapyje rasta 1 kapas, II ir III pilkapiuose - po 4 kapus, IV pilkapyje - 9 kapai, Perkūniškės I pilkapyje - 5 kapai. Akmeniuose kapų turėjo būti daugiau, nes dalis jų buvo suardyta kasant duobes vėlyviems krikščionių kapams.

Senajame geležies amžiuje mirusieji laidoti nedeginti. Tai liudija kapuose rastos griaučių liekanos, neapdegusios įkapės. Mirusieji būdavo guldomi aukštiekninki, ištiesti, galvomis į vakarus, šiaurės vakarus, šiaurę, pietus, pietryčius, rytus. Vis dėlto daugiausia mirusiųjų guldyta galvomis į

vakarus arba į šiaurę. Mirusieji laidoti 0,5-1,4 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, vieni - ant pilkapio pagrindo, kiti - giliau, per 30-50 cm žemiau akmenų vainiko apačios. Pastebėta skobtinių karstų likučių (Akmeniai, pilk. I, k. 8).

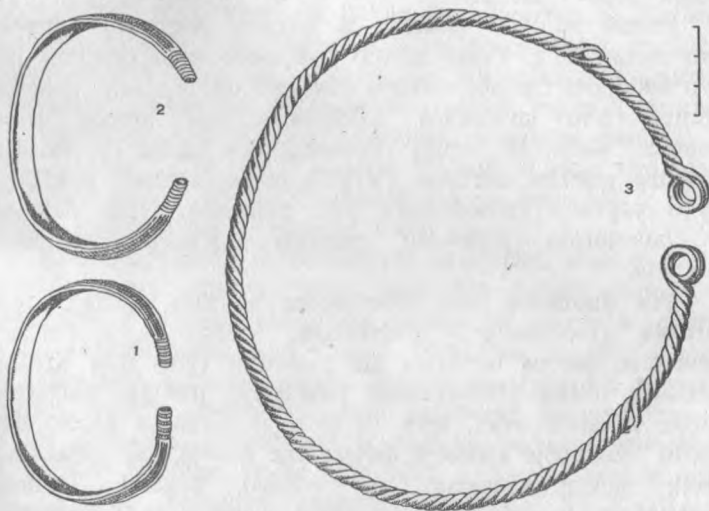
Įkapės gana gausios. Moterų kapuose daugiau rasta papuošalų, kuriuos galima siedinti su ano meto drabužių komplektu. Moterims į kapus dėtos žalvarinės antgalės kūginiais ir dėželiniais galais, kaklo apvaros iš žalvarinių profiliuotų pakabučių, karolių, pavienių stiklo ir emalio karolių, žalvarinių įvijų, žalvarinių pasidabruotų ažūrinių pusmėnulio formos pakabučių. Rasta ir krūtinės papuošalų: žalvarinių ratelinių, statinėlinių, ritinių smeigtukų, geležinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių laiptelinių segių. Beje, Akmeniuose kai kurie žalvariniai smeigtukai buvo naudoti prisegti galvos apdangalui prie plaukų (pilk. III, k. 12 ir 14). Įvairių žalvarinių apyrankių kai kuriuose pavieniuose kapuose rasta gana daug, pavyzdžiui, II pilkapio antrame kape buvo net 7 apyrankės. Šis kapas - vienas turtingiausių iš senojo geležies amžiaus kapų Žemaitijoje. Darbo įrankių moterų kapuose nedaug - tai geležinės ylos, peiliai.

2 pav. Geležiniai daiktai, rasti Akmeniuose (pilkapis I, kapas 8): 1 - įmovinis kirvis, 2 - pincetas, 3 - peilis lenkta nugarėle. Piešė A. Ruzienė

Darbo įrankių ir ginklų daugiau rasta vyrų kapuose. Tai geležiniai įmoviniai kirviai (2:1 pav.), peiliai tiesiomis ir lenktomis nugarėlėmis (2:3 pav.), įmoviniai ietigaliai. Kai

kuriuose Akmenių ir Perkūniškės vyrų kapuose rasta po 2 ietigalius. Iš kitų vyrų kapų įkapių galima paminėti akmeninį galastuvą, geležinę vedegą - skaptą (Akmeniai, pilk. IV, k. 3), geležinį pincetą (Akmeniai, pilk. I, k. 8; 2:2 pav.). Žalvariniais papuošalais puošėsi ir vyrai. Tai antkaklės kūginiais, vytinės antkaklės kilpiniais galais (3:3 pav.), laiptelinės segės, juostinės apyrankės suapvalintais galais (3:1-2 pav.). Akmenių III pilkapiu trečiame kape prie vyro krūtinės

3 pav. Žalvariniai papuošalai, 1-2 - apyrankės, 3 - vytinė antkaklė kilpiniais galais. Piešė A.Ruzienė

buvo rasta medinė dėžutė, o joje sudėti žalvarinių grandinėlių ruošiniai - žalvarinės grandelės nesuspaustais galais. Tai labai retas radinys Lietuvoje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad darbo įrankiai ir ginklai vyrų kapuose aptikti įvairiose vietose, pavyzdžiui, ietigaliai gulėjo prie mirusiųjų galvos iš kairės arba dešinės, kartais - kojūgalyje, dešinėje pusėje, kirviai - galvūgalyje arba prie mirusiojo kojų.

Vaikų kapų įkapės - tai žalvarinės antkaklės buoželiniais ir kūginiais galais, segės trikampe kojele. Papuošalai abiejų lyčių mirusiųjų kapuose aptikti tose vietose, kaip jie buvo nešiojami, t.y. antkaklės ir apvaros - ant kaklo, segės ir smeigtukai - ant krūtinės, apyrankės - ant rankų.

Tarp įkapių aptikta ir importinių daiktų. Tai minėti stiklo ir emalio karoliai, kurie į Lietuvą patekdavo iš įvairių Romos imperijos provincijų.

Akmenių ir Perkūniškės pilkapynai priklauso Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių arsenalui, kurio vakarinėje dalyje formavosi žemaičių gentinis junginys. Akmenių pilkapių radinius galima datuoti II a. pab. - V a., Perkūniškės - II a. antrąja puse - III a.

Idomu tai, kad viename iš tyrinėtų Akmenių pilkapių buvo rastas V a. kapas ir tuo pat metu šalia pilkapių jau buvo laidojami žmonės atskirai iškastose duobėse, t.y. matome perėjimą nuo laidosenos pilkapiuose prie atskirų kapų duobėse. Kaip ir visoje Žemaitijoje, Kražių apylinkėse vidurinio geležies amžiaus (V-VIII m. e. amžiai) pradžioje išnyko paprotys mirusiesiems pilti pilkapius. Deja, daugiau šio laikotarpio laidojimo paminklų Kražių apylinkėse neaptikta.

Yra duomenų, kad viduriniame geležies amžiuje būta įtvirtintų gyvenviečių - piliakalnių. Vienas jų - Galinių piliakalnis, esantis už kelių km į šiaurės rytus nuo Kražių, Karkločių miško pietrytiniame pakraštyje, įrengtas pelkėtoje vietoje. Aikštelė ovali, apie 20 m ilgio ir 18 m pločio ties viduriu. Šiaurinėje aikštelės dalyje, toje pusėje, kur piliakalnis beveik siekia sausumą, yra pylimo liekanų. Pylimas nusklembtas. Jo ilgis - 16 m, aukštis - apie 1 m. Į pietryčius nuo piliakalnio, už pelkėtos pievos, yra buvusi gyvenvietė. Jos kultūriniame sluoksnyje yra aptikta lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi puodų šukių⁷. Ši keramika Lietuvoje plačiausiai naudota viduriniame geležies amžiuje.

Į pietvakarius nuo Kražių, prie Plūsčių kaimo, yra nedidelis, gerokai apardytas piliakalnis, vadinamas Piliuke. Šį piliakalnį iš rytų ir pietų juosia nedidelė pelkė. Piliakalnio aikštelė ovali. Jos ilgis - 14 m, plotis - 10 m⁸. Deja, šį piliakalnį sunkiau datuoti, nes iš jo neturime jokių radinių.

Istorinėje ir archeologinėje literatūroje kur kas dažniau minimas Papilių piliakalnis, esantis apie 4 km į pietryčius nuo Kražių⁹. Tai pats didžiausias piliakalnis Kražių apylinkėse. Jis įrengtas dešiniajame Kražantės krante esančioje aukštumoje. Upės slėnis juosia piliakalnį iš šiaurės rytų,

rytų ir pietryčių. Aikštelė yra ovalo formos, 65 m ilgio ir 45 m pločio. Mažiausiai gamtos kliūčių apsaugotą aikštelės dalį juosia apie 120 m ilgio ir apie 1 m aukščio apardytas pylimas. Kultūriniame aikštelės sluoksnyje rasta lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi, žiestos keramikos, puoštos tiesių horizontalių linijų ornamentu, geležies šlako, gyvulių kaulų. Šie radiniai leidžia teigti, kad piliakalnis buvo naudotas ilgą laiką - nuo vidurinio geležies amžiaus iki kovų su kalavijuočiais ir kryžiuočiais laikotarpio. Istoriko R. Batūros nuomone, šiame piliakalnyje XIII a. galėjo būti žemaičių kunigaikščio Vykinto pilis. Matyt, šis piliakalnis buvo vienas svarbiausių Žemaitijos atramos taškų prieš vokiečių riterius.

Rašydami apie Kražių paminklus, negalime pamiršti ir Medžiokalnio miško. Pagal istorinę tradiciją ši vieta siedinama su miškų deivės Medeinės (Medžiojimos) šventykla¹⁰. Taigi galima kalbėti apie pagoniško kulto vietą.

Kražių apylinkių archeologiniai paminklai, nors ir mažai tyrinėti, teikia įdomių žinių apie šio krašto seniausius gyventojus, pagoniškus laidojimo papročius, įtvirtintas gyvenvietes. Galima teigti, kad Kražių apylinkėse žmonės gyveno jau naujajame akmens amžiuje. Senojo, vidurinio bei vėlyvojo geležies amžiaus paminklai rodo pastovaus jų gyvenimo ir veiklos pėdsakus. Tyrinėjimai ir radiniai pačiame miestelyje tik papildė istorines žinias apie XVI a. statytą mūrinę pilį, buv. jėzuitų kolegijos pastatus, kapines, XV-XVIII a. gyventojų buityje naudotus daiktus¹¹.

¹ Cituojama iš lietuviško vertimo: Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 567.

² Михельбертас М. Некоторые черты погребального обряда курганов Жемайтии и северной части Центральной Литвы // 20 лет. Вильнюс, 1968. С. 37-46; Michelbertas M. Pilkapių tyrinėjimai Žemaitijoje 1968-1969 metais. Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m. Vilnius, 1970. P. 46-50.

³ Žulkus V. Nauji duomenys apie Kražių pilį ir kolegiją // Architektūros paminklai. Vilnius, 1988. T. 2. P. 20-24; Sprainaitis R. Žvalgomieji archeologiniai kasinėjimai Kražiuose // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P. 154-157; Sprainaitis R. Kai kurie

istoriniai ir archeologiniai duomenys apie jėzuitų kolegiją Kražiuose. // Žemaičių praeitis. Vilnius, 1990. T. 1. P. 81-85.

⁴ Žr.: Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 1. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. Vilnius, 1974. P. 123. Nr. 287; P. 141. Nr. 546.

⁵ Makarenko M. Zabytki przedhistoryczne gub. Kowienskiej // Kwartalnik Litewski. Petersburg, 1910. T. 2. S. 104. Lent. II; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3. I-XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Vilnius, 1977. P. 80. Nr. 469.

⁶ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3. P. 75. Nr. 432; P. 106. Nr. 661.

⁷ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 2. Piliakalniai. Vilnius, 1975. P. 59. Nr. 183; Dakanis B. Kelmės rajono archeologijos paminklų žvalgymas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P. 184.

⁸ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3. P. 139. Nr. 599.

⁹ Tarasenska P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928. P. 205; Batūra R. Kur ieškoti XIII a. vidurio "Tviremet" // Kraštotyra. Vilnius, 1964. P. 116-130; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3. P. 127. Nr. 536.

¹⁰ Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 87-88; Dundulienė P. Pagonybė Lietuvoje. Vilnius, 1989. P. 26-27; Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius, 1990. P. 115- 116.

¹¹ Žr. 3 išnašą.

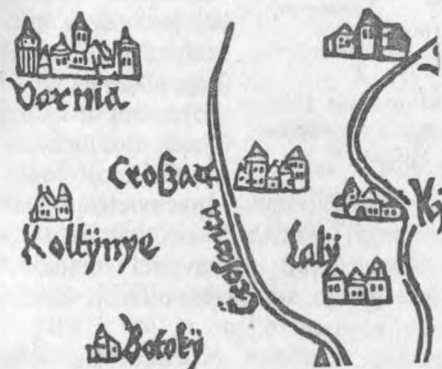
ALGIMANTAS MIŠKINIS

KRAŽIŲ URBANISTINĖS RAIDOS IKI 1893 m. BRUOŽAI *

Nors Kražių žemė minima dar 1253-1257 m. Lietuvos karaliaus Mindaugo raštuose, bet neatlikus dabartinio miestelio teritorijos išsamių archeologinių tyrimų, jo urbanistinę raidą konkrečiau galima aptarti tik nuo XV a. pradžios, t.y. nuo tada, kai buvo pastatyta pirmoji bažnyčia. Be to, kol kas nėra duomenų, kur yra buvusi 1385-1387 m. kryžiuočių kelių aprašymuose paminėtoje "Crasien" ir "Crasow" vietovėje, t.y. Kražiuose, bajoro Girstauto pilies (sodybos) vieta. Abejojama, ar tokia pilis XIV a. čia apskritai galėjusi būti, nes dar neaptiktas nei piliakalnis, nei kita piliai bu-

dinga vieta.

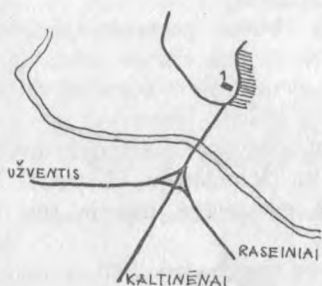
Pirmoji Kražių bažnyčia buvo pastatyta kairiajame Kražantės upelio krante, dėl to galima daryti prielaidą, kad XV a. pradžioje kaip tik šioje teritorijoje - vėlesnio miestelio mažesnėje dalyje - atsirado jam pradžią davusios gyvenvietės užuomazga. Tokia pat Kražių padėtis upelio atžvilgiu nurodyta ir Bernardo Vapovskio 1526 m. žemėlapyje (1 pav.). Iš to sprendžiama, kad kompaktiška gyvenvietė dar ir tuo metu

1 pav. 1526 m. B. Vapovskio žemėlapių fragmentas

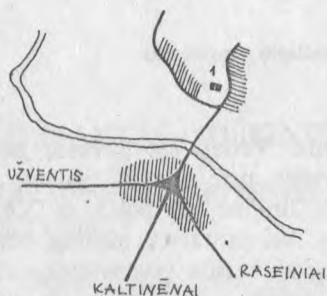
buvo tik kairiajame upelio krante. Vėliau čia buvusių gatvių tinklas rodo, jog sodybos stovėjo prie vienos gatvės, t.y. gyvenvietė iš pat pradžių buvo linijinė (2 pav.) ir XV a. nesikeitė. Nuo amžiaus pradžios, kai pastatyta pirmoji bažnyčia, iki pabaigos galėjo būti tik kai kurios gyvenvietės vaizdo permainos. Tam nuo 1475 m. galėjo turėti įtakos ir nauja

* Kražius, kuriems 1969 m. buvo suteiktas vietos reikšmės urbanistikos paminklo statusas, tyriaus 1971 m. Tuo metu aprašiau miestelio istorinę urbanistinę raidą¹ ir ją glaustai pateikiau Lietuvos architektūros istorijoje². Šiame straipsnyje, remdamasis ankstesnių tyrimų skelbtąja medžiaga, taip pat papildomai aptiktais, o iš dalies ir publikuotais istorijos šaltiniais, chronologiškai aprašiau svarbiausius Kražių urbanistinės raidos momentus iki 1893 m., t.y. iki Kražių skerdynių. Ankstesnėse publikacijose panaudoti šaltiniai ir literatūra nekartojami.

2 pav. XV a. pradžios (apie 1420-1425 m.) Kražių schema: 1 - parapijos bažnyčia. Sudarė A. Miškinis

jame upelio krante besikuriančiai gyvenvietės daliai susidarė galimybės plėstis pagal radialinį netaisyklingos vėduoklės planą. Galimas daiktas, kad gyvenvietei virstant miesteliu šių kelių susikirtime galėjo susidaryti pirmoji Kražių turgaus aikštė (3 pav.).

3 pav. XVI a. pradžios Kražių schema. Aikštės forma sąlygiška. 1 - parapijos bažnyčia. Sudarė A. Miškinis

nyčia, parapiinė mokykla. Tačiau pilį nuo kitų pastatų netrukus atskyrė gynybinę reikšmę turėję tvenkiniai, įrengti šiaurės ir rytų pusėje. Iš pradžių kanalas turbūt buvo tik iškastas, o vėliau paplatintas. Taip iš visų pusių apjuosta

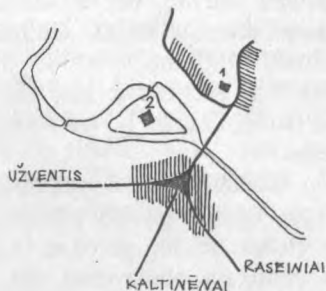
medinė bažnyčia, iškilusi sudegus senajai.

Retrospektyviai vertindami XVII a. istorinę medžiagą, galime spėti, kad XVI a. pradžioje (o gal net ir kiek anksčiau), be kompaktiškos gyvenvietės kairiajame Kražantės krante, jau galėjo būti pavienių sodybų ir už upelio - prie trijų kelių (iš Užvenčio, Kaltinėnų ir Raseinių), sujusių ties brasta (ar tiltu), susikirtimo, todėl dešinia-

Sparčiau miestelio teritorija plėtėsi, kito jos planas ir vaizdas XVI a. viduryje. Tam turėjo įtakos 1559 m. tapusio Kražių grafystės savininku Mikalojaus Kristupo Radvilos Juodojo veikla. 1565 m. greta miestelio jis pastatydino mūro pilį, kuri iš esmės pakeitė ankstesnę vietovės vaizdą. Pilis iškilo kairiajame Kražantės krante, kur tuo metu dar buvo dauguma miestelio sodybų, baž-

vandens (iš vakarų ir pietų - Kražantės vaga, iš šiaurės ir rytų - tvenkiniais) pilis atsidūrė dirbtinėje saloje (4 pav.).

Pastaruoju metu, apibendrinant Kražių kolegijos teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų duomenis, pareikšta prielaida, kad "Mikalojus Kristupas Radvila buvo numatęs Kražiuose pastatyti stiprią renesansinę dviejų ar net keturių korpusų vandens apsuptą pilį. Specifiniai Kražantės (buvusios šiaurinės pilies fosos) vingiai, parodyti 1747 m. plane, asocijuojasi su bastionų fosomis. Galbūt fosos buvo kasamos apie pilį, norint supilti bastionus, kaip dažnai būdavo daroma XVI amžiuje"³.

4 pav. 1565 - 1569 m. Kražių schema. Aikštės forma sąlygiška. 1 - parapijos bažnyčia, 2 - pilis. Sudarė A. Miškinis

Mūro pilis ir su ja susiję vietovės pertvarkymo darbai, taip pat 1569 m. Kražių valsčiaus padalijimas į valakus sudarė prielaidas miesteliui toliau statytis jau ne tik kairiajame Kražantės krante, bet ir dešiniajame, kur buvo daugiau vietos, be to, pagal kitoki negu anksčiau planą. Nors tikslų duomenų nėra, kad kartu su Kražių valsčiumi būtų buvęs išmatuotas valakais ir miestelis, bet tokia padėtis jau užfiksuota 1592 m. Kražių inventoriuje⁴. Pagal šį dokumentą miestelio dalyje, esančioje dešiniajame upelio krante, 1592 m. buvo keturkampė aikštė su į ją sueinančiomis gatvėmis. Remiantis šiuo aprašymu ir vėlesne topografinė medžiaga, galima teigti, kad tarp 1569 ir 1592 m. pagal radialinį planą pradėjusi formuotis Kražių miestelio dalis dešiniajame upelio krante iš dalies buvo pertvarkyta, o iš dalies išplėsta pagal valakų reformos metu prekybos ir amatų centrams naujai kurti bei perstatyti naudotą stačiakampį planą. Paprastai šio plano svarbiausias elementas - tai kvadratinė arba stačiakampė aikštė ir po dvi iš jos kampų į visas puses einančios gatvės, kurios kartais apribodavo dar keletą taisyklingų kvartalų. Tikriausiai perplanuojama Kražių

miestelio teritorija dešiniajame Kražantės krante buvo gerokai padidinta, nes XVI a. pabaigoje ji apėmė jau ne tik ten buvusių sodybų, bet ir tinkamą statybai plotą iki pietvakarių pusėje esančio šlaito. Galimas daiktas, kad naujoji, taip pat gerokai didesnė turgaus aikštė buvo numatyta senosios prekybos aikštės vietoje, gal net buvo prisiderinta prie vieno jos šono, kuris ir anksčiau, ir vėliau sutapo su Užvenčio keliu.

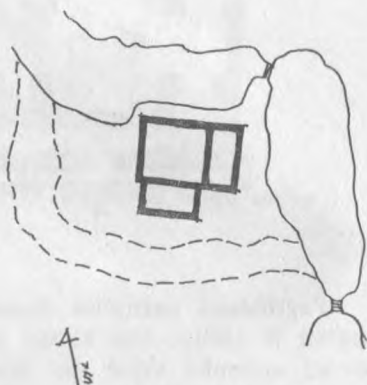
Kadangi pagal stačiakampį planą nebuvo pertvarkyta kitoje upelio pusėje plytėjusi senoji miestelio dalis, spėjama ją buvus ne tik gerokai tankiau užstatytą, bet ir netinkamą taisyklingam planavimui dėl gana sudėtingo reljefo, bažnyčios padėties bei nedidelio naujoms sodyboms statyti galimo panaudoti ploto. 1592 m. dokumente, be vaito sklypo, prie turgaus aikštės minimi dar ir tušti sklypai. Dėl to susidaro įspūdis, kad suplanuotoje Kražių teritorijoje ne visi sklypai iki to laiko buvę užimti, taigi - ir užstatyti. Vadinas, be didokos šioje vietovėje dominavusios pilies, kiti dešiniojo kranto Kražių statiniai tuo metu vargu ar sudarė kompaktiškiau užstatyto įprastinio miestelio vaizdą. Tačiau tikriausiai nuo XVII a. pradžios miesteliui sparčiau didėjant, visi išmatuoti sklypai netrukus buvo užstatyti, o dešiniojo kranto Kražių dalis tapo tokia, kaip dauguma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suplanuotų miestelių, kartu ir didesniąja bei svarbesniąja viso miestelio dalimi: neatsitiktinai 1659 m. Kurliandijos ir Žemaitijos žemėlapyje Kražių ženklas, rodantis miestelio vietą, jau yra dešiniajame, o ne kairiajame (kaip 1526 m.) upelio krante.

1607 m. į Kražius pakviestiems jėzuitams Mikalojus Kristupas Radvila dovanojo mūro pilį ar jos likučius su valaku žemės aplink (gal toks buvo dirbtinės salos plotas?), taip pat namą miestelyje. Prie įsteigto Jėzuitų vienuolyno Žemaičių seniūnas Jonas Karolis Chodkevičius 1614 m. įkūrė kolegiją. Iki 1616 m. pilis iš dalies buvo suremontuota ir pertvarkyta - joje įrengtos klasės Vilniaus jėzuitų akademijos pavyzdžiu. Iki 1618 m. kolegiją padidinus (buvo pristatytas korpusas pietinėje ankstesnės pilies pusėje), pirmasis jos statybos etapas buvo baigtas. Antrasis etapas - "senosios kolegijos" išplėtimas. 1618-1621 m. buvo parengtas ir Romoje -

Jėzuitų ordino centre - patvirtintas projektas išplėsti kolegiją ir pastatyti vienuolyno bažnyčią.

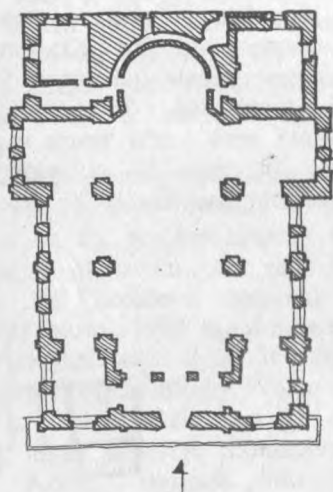
Bažnyčios statyba prasidėjo 1621 m., o iki to laiko, matyt, norint padidinti kompleksui reikalingą plotą, buvo užpilta buvusią pilį juosusios senosios Kražantės vagos atkarpa, palikus tik pradiniam kanale (iškastame formuojant dirbtinę salą) įrengtus tvenkinius. Taigi prie jėzuitų vienuolyno-kolegijos Kražantė ėmė tekėti nauja vaga, o toji kairiojo kranto teritorija, kurioje XVI a. viduryje buvo pastatyta pilis, atsidūrė dešiniajame krante (5 pav.).

5 pav. Retrospektyvinis buvusios pilies - "senosios kolegijos" - situacijos planas iki 1621 m. Sudarė A. Miškinis pagal 1621 m. "senosios kolegijos" planą. Punktyru apytikriai pažymėta užpiltoji Kražantės vaga

Antrasis kolegijos statybos etapas užtruko: tik 1649 m. buvo baigta rytinė vienuolyno kolegijos dalis, kai kurie ūkio trobesiai. Per XVII a. vidurio karą su Rusija ir Švedija statyba buvo sustojusi (1656 ir 1659 m. vienuolynas buvo apiplėštas) ir atnaujinta tik 1660-1671, o beveik baigta 1681-1689 m. "Beveik" sakome todėl, kad ji tikriausiai tada ir liko be vieno bokšto. 1689 m. čia buvo pradėtos laikyti pamaldos.

Bažnyčios planas (6 pav.) ir vaizdas (gal kiek pakeistą ją 1823 m. užfiksavo architektas Dominykas Kulakovskis) rodo, kad pastatas galėjo būti renesanso stiliaus su kai kuriais vėlyvosios gotikos elementais (7, 8 pav.).⁵ Tad peršasi išvada, jog bažnyčią projektavo vietinis - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o ne užsienio architektas.

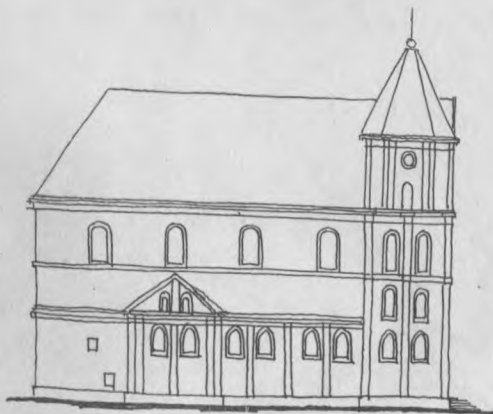
6 pav. Jėzuitų vienuolyno bažnyčios plano schema, sudaryta pagal 1823m. brėžinį

Pagrindinis bažnyčios fasadas su bokštai buvo atsukti į miestelį ir aikštę, nuo kurios gana laisvai Kražantės kilpoje stovintį ansamblį skyrė tik tvora. Už jos, tarp bažnyčios ir vienuolyno-kolegijos pastato, iš trijų pusių uždaramė, o į pietryčius atvirame kieme, buvo vienuolyno kapinės. Ansamblis tapo svarbiausia Kražių dominante, iš esmės pakeitė miestelio vaizdą. Tam turėjo įtakos ir kai kurie kiti nauji Kražių statiniai - 1641 m. į pietus nuo dešiniajame krante esančios miestelio dalies ribos, tuščiam valako dydžio sklype, iškilęs 1639 m. įsteigto benediktinių vienuolyno medinių pastatų kompleksas, taip pat 1638 m. ankstesnėje vietoje pastatyta nauja, sudegus senajai, parapijos bažnyčia, kai kurie kiti pastatai, tarp jų gal ir sinagoga.

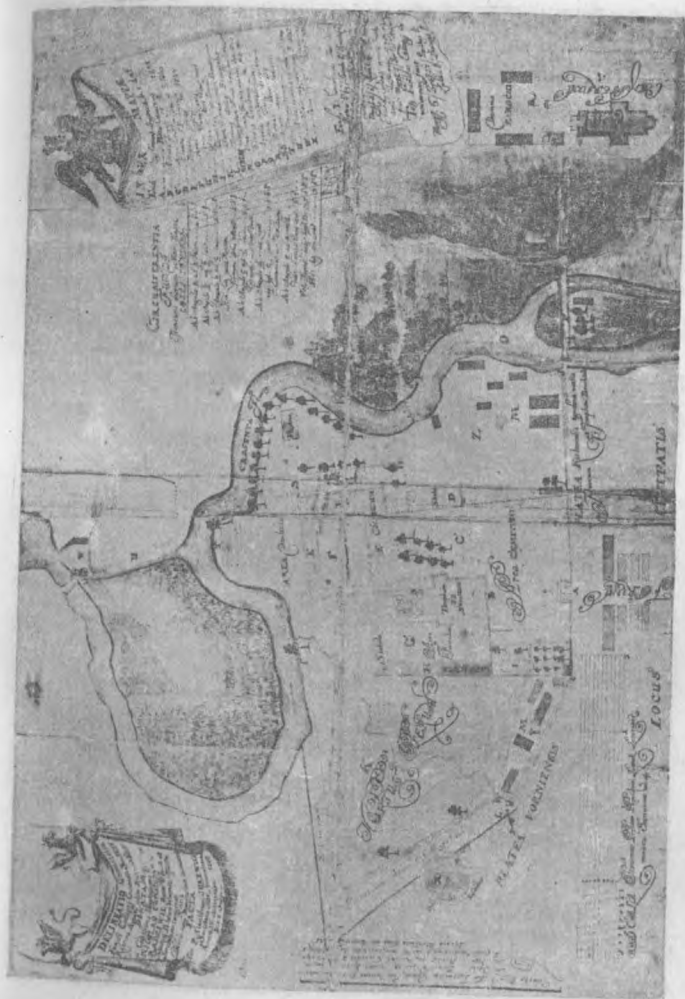
Per XVIII a. pradžios karą su Rusija ir Švedija Kražiai keletą kartų buvo apiplėšti, nusiaubti 1709-1710 m. maro ir gaisro. Tuo laikotarpiu miestelis galėjo sumažėti. Ir vis dėlto 1717 m. Kražių inventoriuje užrašyta, kad buvusios 6 gatvės - Didžioji, Skaugalių, Ivanovičiaus (?), Odminių,

7 pav. Jėzuitų vienuolyno bažnyčios pagrindinio fasado schema, sudaryta pagal 1823 m. brėžinį

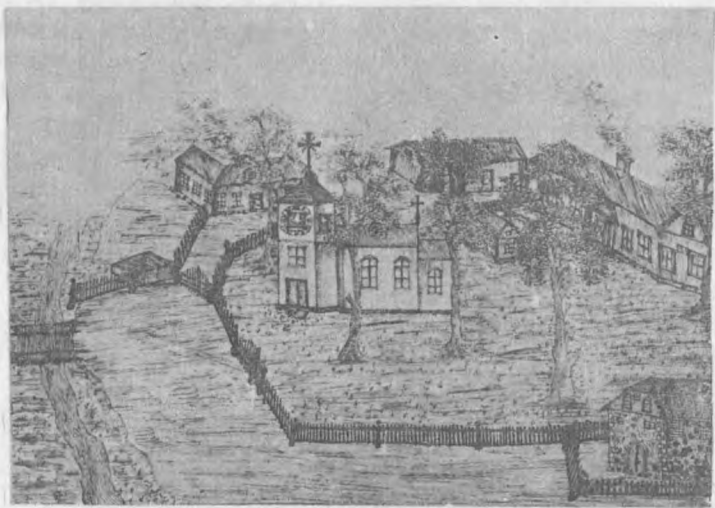
8 pav. Jėzuitų vienuolyno bažnyčios šoninio fasado schema pagal 1823 m. brėžinį

10 pav. 1747 m. vienuolyno-kolegijos planas

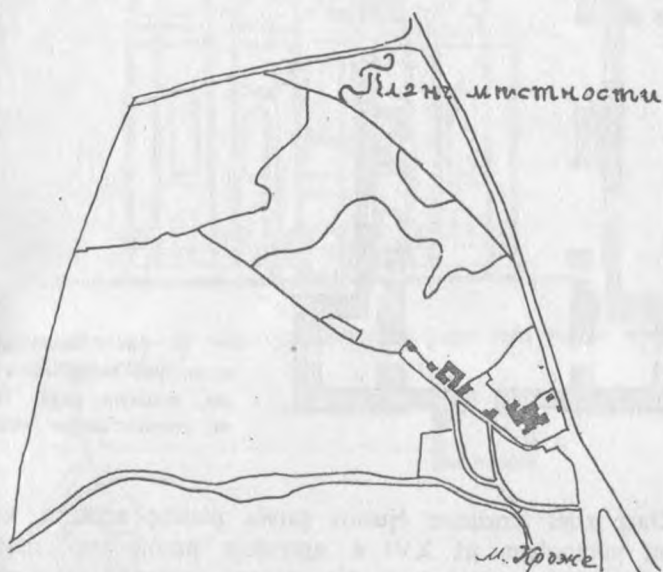
buvo suplanuota gana standartiška valakų reformos laikotarpio prekybos ir amatų centrų 2,5 x 2,5 rykščių (apie 120 x 120 m) kvadratinė turgaus aikštė su išeinančiomis iš jos kampų gatvėmis (jų nebuvo tik į ankstesnės pilies pusę) ir dviem šių gatvių apribotais kvartalais.

Jau anksčiau buvo žinoma, kad 1747 m. buvo sudarytas vienuolyno-kolegijos planas ir jame turėjo būti užfiksuoti visi baigto komplekso pastatai, o gal ir miestelis. Neseniai šis planas buvo aptiktas ir paskelbtas. Jame pateikti ir pakomentuoti duomenys patvirtina bei papildo ankstesnę medžiagą, kad kompleksas (10 pav.) buvo viename keturkampės aikštės šone. Iš čia palei vienuolyno sklypo ribą ėjo dvi gatvės - Varnių (sutapo su Užvenčio keliu) ir Kelmės (vedė iki bažnyčios jurisdikos per dvių Kražantės šakų, apribojusių upelio salą, tiltus. Be vienuolyno-kolegijos pastatų, plane pažymėtas 1727 m. apgriautas malūnas, taip pat 1745 m. pastatyta vietoj 1709 m. sudegusios medinė parapijos bažnyčia, klebono sodybos trobesiai (11 pav.), turgaus aikštėje tvarkingai išsidėsčiusios krautuvės.

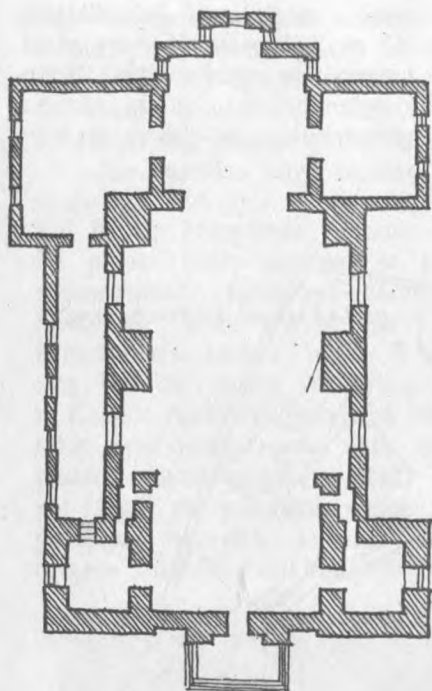
11 pav. XVIII a. pradžios parapijos bažnyčia ir klebono sodyba. Nežinomo autoriaus piešinys

Pasenus XVII a. vidurio mediniams benediktinių vienuolyno pastatams, 1757-1763 m. toje pačioje vietoje pagal jėzuitų vienuolio Vilniaus universiteto profesoriaus Tomo Žebrausko projektą iškilo naujas kompleksas - mūro bažnyčia su vienaaukščiais vienuolių gyvenamaisiais korpusais ir ūkio trobesiais (12 pav.).

12 pav. Benediktinių vienuolyno aplinkos schema, sudaryta remiantis 1893 m. brėžiniu

Iš 1893 m. benediktinių komplekso inventorizacijos brėžinių⁶ matyti, kad masyvi vienuolyno bažnyčia buvo vėlyvojo baroko, su dviem žemais bokštais (13-15 pav.). Savo pagrindiniu fasadu ji buvo atkreipta į šiaurės vakarus, į jėzuitų vienuolyno-kolegijos kompleksą. Taip tarp šių svarbiausių ir didžiausių statinių grupių, kurios dominavo miestelio panoramoje, atsirado aiški vizualinė kompozicijos ašis. Manoma, kad ši ašis buvo ne tik erdvėje, bet iš dalies ir plane. Čia ji galėjo atsirasti patiesinus ir paryškinus jau

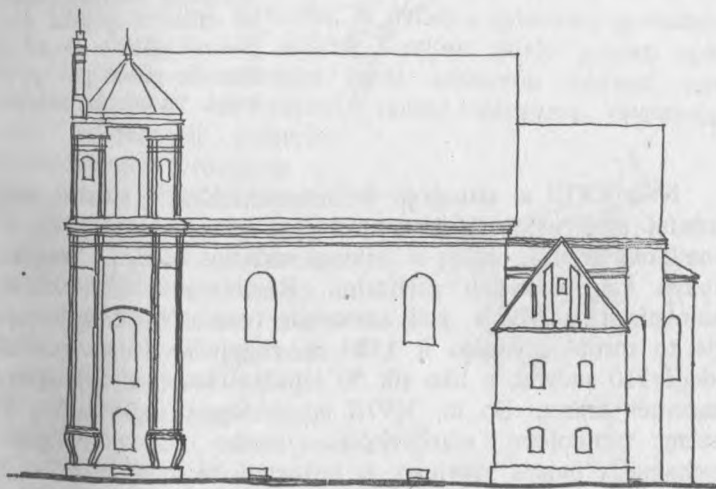
13 pav. Benediktinių
vienuolyno bažnyčios sche-
ma, sudaryta pagal 1893
m. inventorizacijos brėžinį

anksčiau palei Kražantę ėjusios gatvės pietinę atkarpą, kuri statant vienuolyną už XVI a. antrojoje pusėje suplanuotos teritorijos ribos galėjo būti dar menkai apstatyta arba visai neformuojama sodybų (16 pav.).

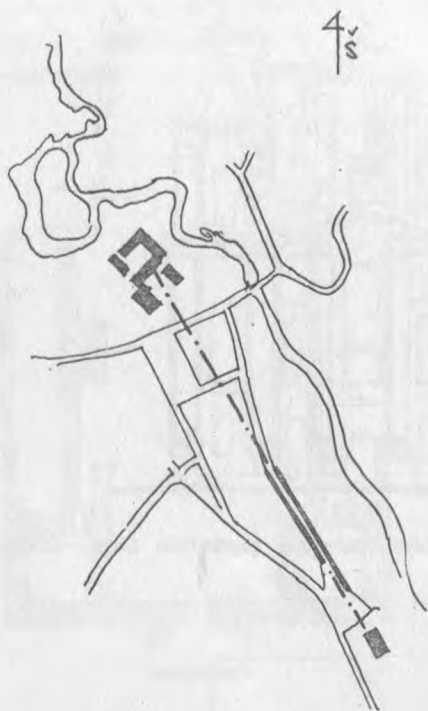
Nedidelėje aukštumoje, nors ir miestelic pakraštyje, pastatytas benediktinių vienuolynas. Svarbiausias vienuolyno statinys buvo bažnyčia (kiti pastatai buvo už jos, todėl miesteliui turėjo kur kas mažesnę poveikį). Ji gerokai pagražino Kražius. Tam tikros reikšmės (ypač kairiojo kranto miestelio daliai) turėjo ir 1756-1758 m. už parapijos bažnyčios, maždaug dabartinių kapinių vietoje, iškilęs nedidelis medinis marijavičių vienuolynas su bažnytėle. Tad XVIII a. šeštajame-septintajame dešimtmetyje Kražių architektūros raida pasiekė kulminaciją: miestelyje buvo 4 bažnyčios, 3 vienuolynai, sinagoga.

14 pav. Benediktinių vienuolyno bažnyčios pagrindinio fasado schema pagal 1893 m. brėžinį

15 pav. Benediktinių vienuolyno bažnyčios šoninio fasado schema pagal 1893 m. brėžinį

16 pav. XVIII a. antrosios pusės miestelio schema su užfiksuota spėjama kompozicijos ašimi ir paryškinta Raseinių gatvės pietinė atkarpa. Sudarė A. Miškinis

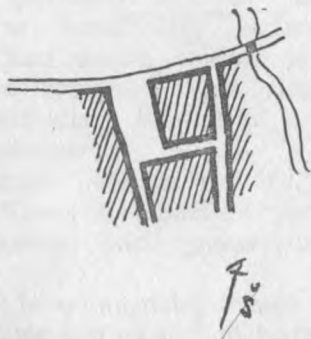
Nuo XVIII a. aštuntojo dešimtmečio Kražių svarbiausieji statiniai ėmė nykti. Viskas prasidėjo nuo jėzuitų: 1773 m. panaikinus Jėzuitų ordiną ir laikinai uždarius kolegiją, pastatai nebuvo kaip anksčiau prižiūrimi. Remiantis 1782-1792 m. duomenimis, paaiškėja, kad ansamblis tuomet buvo apleistas. Prie to turbūt prisidėjo ir 1780 m. rugpjūčio 16 d. gaisras: sudegė 110 sodybų, o liko tik 50 - pakraščiuose ir kairiajame Kražantės krante. Be to, XVIII a. pabaigoje išsikrausčius iš Kražių vienuolėms marijavitėms, sunyko jų vienuolynas: gyvenamasis namas sugriuvo, o bažnytelė buvo iškelta kitur.

Po minėtojo gaisro 1791 m. sudarytame inventoriuje užrašytos penkios dešiniojo kranto miestelio dalies gatvės - Raseinių, Tilto, Varnių, Aukštoji Varnių, gatvė į benediktinių

vienuolyną ir Kaltinėnų skersgatvis, taigi buvo viena gatvė ir dviem skersgatviais mažiau negu 1717 m. Tikriausiai išnyko ne tik gatvės, bet ir dalis teritorijos nebuvo kaip anksčiau užstatyta sodybomis.

Iš 1781 m. paminėtų gatvių bei skersgatvių daugumą lokalizuoti nesunku. Tilto gatvė ėjo iš aikštės į kairiajame krante esančią miestelio dalį. Raseinių gatvė tikriausiai sutapo su to paties pavadinimo keliu, atsišakojusiu nuo Tilto gatvės ir ėjusi palei aikštės rytų pakraštį arčiausiai Kražantės pro benediktinių vienuolyną į pietryčius. Varnių gatvė sutapo su Užvenčio keliu (kaip ir 1747 m. plane), o Aukštoji Varnių buvo susidariusi šlaite, apribojusiame miestelį iš pietvakarių pusės. Kaltinėnų skersgatvis sutapo su tos pačios krypties keliu. Ne visai aišku, kuri gatvė ėjo į benediktinių vienuolyną. Greičiausiai tai buvo vėlesnė Valančiaus gatvė iš aikštės pietvakarių kampo: iš pradžių, XVI a. antrojoje pusėje, ji ėjo suplanuotos gatvės trasa, o vėliau buvo šiek tiek pasukta link benediktinių vienuolyno ir netoli bažnyčios smailiu kampu smigo į Raseinių gatvę.

Iš 1781 m. inventoriaus matyti, kad Kražiai iki gaisro buvo kompaktiškas, tankiai užstatytas miestelis. Iš dalies tai lėmė ribota statybai teritorija, iš dalies - gyventojų gausumas (1780 m. surašyta 160 sodybų, kuriose galėjo gyventi apie 1000 žmonių). Tankiausiai buvo užstatytas centras, nes prekybininkai ir amatininkai, sudarę daugumą gyventojų, kūrėsi komerciniu požiūriu tinkamiausioje teritorijoje - aplink aikštę ir jos prieigose. Dėl to tankiai namų buvo pristatyta Tilto bei Varnių gatvėse, Kaltinėnų skersgatvyje. Turbūt dėl tos priežasties, kaip rodo to meto ir vėlesni duomenys, jau iki 1780 m. Kražių turgaus aikštė buvo sumažinta, užstatyta didesnė - rytinė - jos dalis (17 pav.).

17 pav. XVIII a. pabaigos Kražių aikštės schema

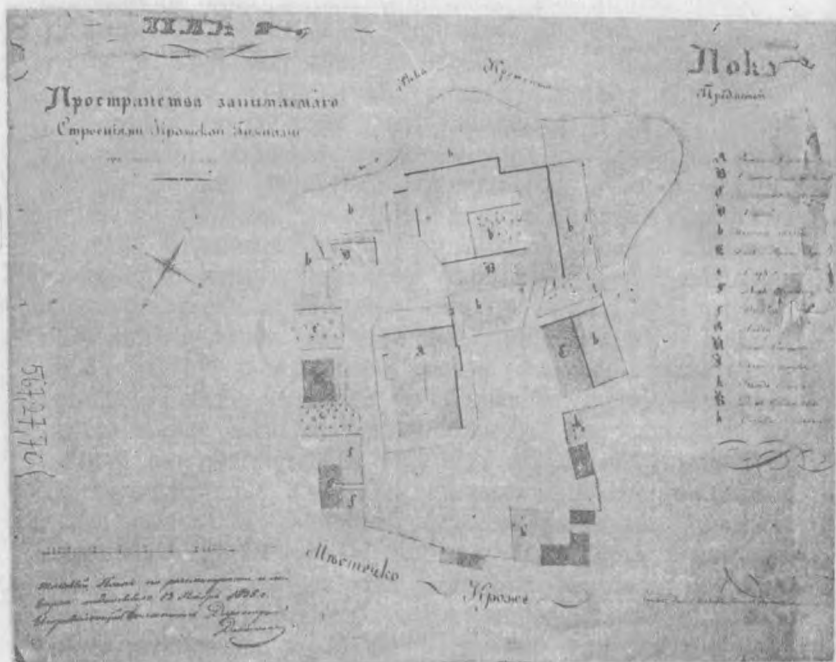
[illegible]

30

Nors ir ne visai nuosekliai, bet Kražiai plėtėsi, tačiau analogiško pobūdžio vaizdo pokyčių nebuvo. Daugiausia pakito buvusio jėzuitų vienuolyno-kolegijos ansamblis. Pastatai nyko - kolegijos pastatai ėmė skilti, o šiaurės vakarų dalis irti dėl to, kad plovė Kražantės upelis. Bibliotekoje (1808 m. surašytos 3854 knygos) per skliautus tekėjo vanduo, dalis knygų supuvo. Dalis bursos mūro sienų nuvirto, paplautos 1806 m. pavasario potvynio; tada pakilęs upelio vanduo nuplovė ne tik dalį teritorijos, bet ir 1802 m. užveistą sodą⁷. Nuo 1795 m. bursa nebuvo naudojama ir 1818 m. buvo nugriauta. Galimas daiktas, ansamblis nyko ir griuvo ne tik dėl prastos priežiūros, bet ir dėl blogo grunto, ant kurio jis buvo pastatytas, ypač toje sklypo dalyje, kur anksčiau tekėjo Kražantė. Vienuolyno-kolegijos ansamblis šiek tiek remontuoti pradėtas nuo 1817 m., kai jį perėmė valstybinė gimnazija, įsteigta vietoj kolegijos. 1820 m. suskilo bažnyčios skliautai ir 1821 m. ji buvo uždaryta, o 1836 m., nuardžius stogą (medžiaga panaudota kitiems pastatams taisyti), išvis pradėta griauti. 1839-1840 m. buvo nugriautas bokštas ir dalis sienų. Tad 1835 m. sudaryta ansamblio plano schema (19 pav.) nedaug tesiskyrė nuo 1747 m. plano, nes joje nebuvo užfiksuota tų neigiamų permainų, kurios iki to laiko buvo įvykusios. O dėl jų, kaip galima spręsti iš Vincento Misevičiaus 1839-1841 m. darytų piešinių, gerokai suprastėjo miestelio panorama (20 pav.). Nors piešinyje dar matome stambokus jėzuitų ansamblio statinius, tačiau vienintelė dominantė jau tėra benediktinių vienuolyno bažnyčia (parapijos bažnyčios, kuri stovėjo kairiojo kranto miestelio dalyje, vaidmuo buvo lokalinis). Ypač slegiantį įspūdį turėjo daryti griauinama bažnyčia ir kiti apleisti jėzuitų ansamblio pastatai pačiame miestelyje⁸.

Kražių architektūra dar labiau nuskrudo po 1842 m., kai gimnazija buvo iškelta į Kauną ir ansamblio pastatai buvo visai apleisti. 1845 m. miestelį ištiko gaisras (sudegė 78 namai).

XIX a. antrojoje pusėje buvo nugriauti beveik visi jėzuitų vienuolyno-kolegijos pastatai: liko tik pietinis korpusas. Po 1845 m. gaisro miestelis atsikūrė negreitai, be to, atstatytosios sodybos buvo menkesnės. XIX a. pabaigoje,

19 pav. 1835 m. Kražių gimnazijos (buvusio jėzuitų vienuolyno-kolegijos ansamblio) planas

gausėjant Kražių gyventojų (1897 m. surašyta 1761), o daugumai - žydams - ėmus verstis smulkiaja prekyba, labai sutankėjo centrinė dalis⁹. Anksčiau suplanuotoje teritorijoje susidarė painus šalutinių gatvelių raizginy (21 pav.) ir iš esmės pakito aiškus ir paprastas stačiakampis gatvių tinklas. Iš dalies buvo užstatyta ir buvusio jėzuitų vienuolyno-kolegijos

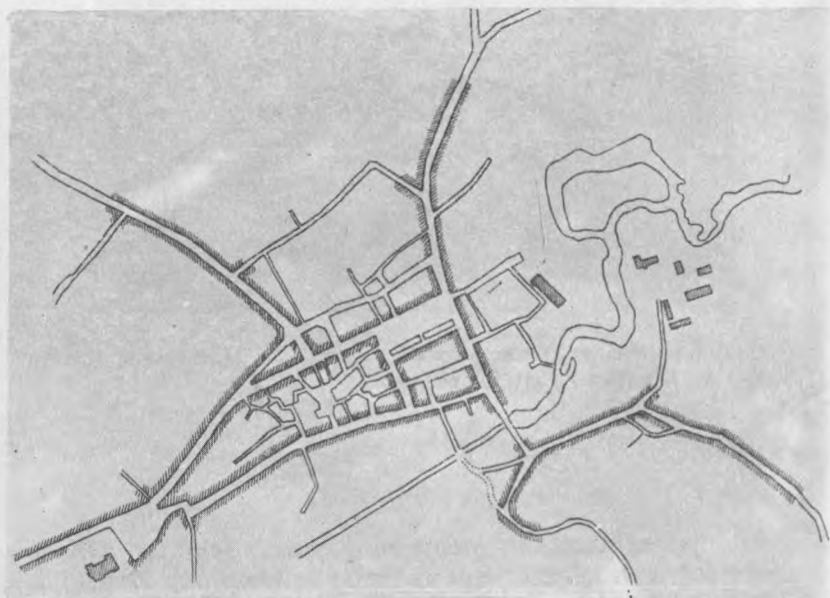

20 pav. 1845 m. Kražių miestelio vaizdas nuo Medžiokalnio (raižinys pagal V. Misevičiaus 1841 m. piešinį)

teritorija, net senosios vienuolių kapinės. Taip iki XIX a. pabaigos praradęs ankstesnę išskirtinę reikšmę tarp Žemaitijos miestelių kaip žymus švietimo ir dvasinės kultūros centras, netekęs ir savito vaizdo Kražių miestelis tapo paprastas vietinės prekybos ir amatų centras su būdinga architektūra. Dar labiau miestelis būtų sumenkęs, jei būtų buvusi nugriauta 1892 m. uždaryto benediktinių vienuolyno bažnyčia, kaip buvo numatę Rusijos valdininkai. Tik vietos gyventojams 1893 m. tam pasipriešinus, pastatas išliko.

* * *

Nuo 1893 m. praėjo šimtmetis, o Kražiai, kuriuose buvo įrašytas ne vienas reikšmingas Lietuvos istorijos puslapis, per tą laiką dar labiau sunyko. Antrojo pasaulinio karo metais miestelis ir parapijos bažnyčia sudegė. Iš senųjų vertybių, tam tikru mastu įprasminančių miestelio praeitį,

21 pav. XIX a. pabaigos Kražių schema

teliko XV a.-XVI a. antrosios pusės jo planas, XVII a. pradžioje statytas vienas jėzuitų vienuolyno-kolegijos korpusų ir XVIII a. viduryje iškilusi benediktinių vienuolyno bažnyčia. Šiais senosios architektūros fragmentais remiantis, pagal mokslinius principus bei metodus ir tiktų formuoti Kražių miestelį, atkurti prarastąjį jo tradicinį vaizdą.

¹ Miškinis A. Kražių istorinė urbanistinė raida // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1978. T. 5. Sąs. 3. P. 27-60.

² Miškinis A. Kražiai // Lietuvos architektūros istorija. Vilnius, 1987. T. 1. P. 51, 53, 87, 196; Miškinis A. Kražiai // Lietuvos architektūros istorija. T. 2. (Rankraštis).

³ Žulkus V. Nauji duomenys apie Kražių pilį ir kolegiją // Architektūros paminklai. Vilnius, 1988. T. 11. P. 24.

⁴ Ten pat. P. 21.

⁵ Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F. 567. Ap. 27. B. 68. L. 2; Jurkštas J. Neleiskime išnykti Kražių ansamblui // Statyba ir architektūra. 1981. Nr. 7. P. 22-23.

⁶ Centrinis valstybinis Sankt-Peterburgo istorijos archyvas. F. 821. Ap. 125. B. 2918. L. 190-191.

⁷ Jurkštas J. Neleiskime išnykti Kražių ansamblui. P. 22-23.

⁸ Miškinis A. Kražių istorinė urbanistinė raida. P. 38, 46.

⁹ Miškinis A. Kražių architektūra // Statyba ir architektūra. 1970. Nr. 9. P. 27; Miškinis A. Kražiai // Lietuvos architektūros istorija. T. 2. (Rankraštis).

KUN. DR. ANTANAS LIUIMA SJ

KRAŽIŲ KOLEGIJA *

Lietuvos valstybės istorija jau gerai išnagrinėta, daug mažiau - Lietuvos Bažnyčios istorija, o mažiausiai - dvasinio gyvenimo istorija.

Religinis sąmoningumas ir dvasinis gyvenimas Lietuvoje plėtojosi labai iš lėto. Nuo Lietuvos krikšto Jogailos laikais (XIV a.) iki mūsų laikų praėjo gana ilgas, daugiau kaip 600 metų, laikotarpis, slėpiantis savyje religinio gyvenimo tiek stiprėjimą, tiek atslugimą, bet vis dėlto - jo plėtojimąsi.

Daug veiksmų, nekalbant apie Dievo malonę, prisidėjo prie to plėtojimosi: vyskupai, kunigai, vienuoliai ir jų mokyklos, vėliau įsikūrusios įvairios kongregacijos. Jų veikla paliko savo pėdsakų: fundacijų dokumentai, susirašinėjimo

* Autoriui maloniai sutikus, straipsnis perspausdinamas iš leidinio "Kražiai" / Red. P. Razminas. Chicago, 1983.

laiškai, pranešimai, apyskaitos, statistikos. Gausūs tie dokumentai išsklaidyti po įvairius archyvus įvairiuose kraštuose. Savaime aišku, daugiausia dokumentų yra pačioje Lietuvoje, valstybės ir universiteto bibliotekose bei archyvuose, bet nemaža ir užsienyje: Lenkijoje (Varšuvoje, Krokuvoje), Rusijoje (Peterburge, Maskvoje), Ukrainoje (Kijeve), Vokietijoje, Švedijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Vatikane. Ne visi šaltiniai yra lengvai prieinami. Šis straipsnis panaudoja tik jėzuitų archyve Romoje esančius šaltinius. Į Romą jėzuitų buvo siunčiami iš Lietuvos pranešimai, apyskaitos, narių sąrašai, veiklos aprašymai, nuolatos susirašinėjama įvairiais klausimais. Tad straipsnis, nors remiasi gana ribotais šaltiniais, jau duoda nemaža žinių apie Kražių kolegiją, apie pastangas ją įkurti, apie jos augimą bei veiklą. Ateityje kiti galės pastudijuoti kitus šaltinius, sudaryti išsamesnį praeities vaizdą.

Kai jėzuitai pirmą kartą pasiekė Lietuvą, nuo katalikybės oficialaus įvedimo Lietuvoje jau buvo praėję du geri šimtmečiai. Ir neatrodo, kad katalikų religija jau būtų buvusi paplitusi tarp gyventojų. Kraštas daugiausia tebebuvo pagoniškas, nors ir turėjo katalikišką vardą.

Iš plačios jėzuitų veiklos Lietuvoje ypatingą reikšmę turėjo Vilniaus akademija, o antroje vietoje - Kražių kolegija, svarbiausi religinio bei dvasinio augimo ir kultūrinio gyvenimo centrai etnografinėje Lietuvoje. Kolegija ypač buvo reikšminga Žemaitijai.

Proginiai jėzuitų apsilankymai Žemaitijoje

Kražių kolegija neiškrito iš debesų. Buvo lėtas ir gana ilgas parengiamasis laikotarpis, trukęs apie 30 metų, charakteringas proginėmis misijomis tai iš Vilniaus akademijos, tai iš Rygos kolegijos.

Pirmoji tikra žinutė apie jėzuitų pasirodymą Žemaitijoje, be gal atsitiktinių ankstyvesnių apsilankymų, yra 1576 metų. Tų metų sausio 26 d. Merkelis Giedraitis buvo nominuotas Medininkų vyskupu, per tų metų Velykas konsekruotas, o vasarą, gavęs Vilniuje keletą lietuviškai mokančių kunigų, vizitavo savo vyskupijos parapijas. Vyskupą lydėjo jėzuitas Mikalojus Sendkovskis, priklausęs Vilniaus kolegijai.

Kokia buvo šio jėzuito veikla lydint vyskupą bei kokius miestelius ar parapijas jie aplankė, Romos jėzuitų archyvas nenurodo. Nors M. Sendkovskis dar nebuvo baigęs teologijos studijų, tačiau, atrodo, jau buvo išventintas kunigu, nes pas jėzuitus jau buvo išbuvęs 12 metų ir padaręs trijų įžadų profesiją. Kadangi kunigų trūko, tai po profesijos, nors ir nebaigusius studijų, teologijos studentus išventindavo į kunigus. Jėzuitų šaltiniai niekur nemini, kad jis būtų mokėjęs lietuviškai, tačiau faktas, kad jis lydėjo vyskupą į Žemaitiją, verčia manyti, kad jis mokėjo lietuviškai. Tatai patvirtina kiti šaltiniai: Tarkvinijaus Pekulio vizitacijos metu jėzuitas M. Sendkovskis Viduklėje pasakęs pamokslą lietuviškai (Lietuvių Enciklopedija, 22, p. 253).

Negu pati jo veikla Žemaitijoje (apie tą veiklą tiek maža žinome), įdomesnis yra jo laiškas iš Vilniaus kitais metais generaliniam jėzuitų viršininkui Romoje Everardui Mercurianui. Tame laiške jis dėsto, kad vyskupas Giedraitis, sujaudintas dėl savo vyskupijos žmonių tamsumo ir dvasinio skurdo, jau pirmaisiais savo vyskupavimo metais planavo įkurti Žemaitijoje kunigų seminariją ir ją pavesti vadovauti jėzuitams.

Nors Sendkovskis aiškino vysk. Giedraičiui, kad dėl nedidelio jėzuitų skaičiaus tai nėra galima, vyskupas nesiliovė ir toliau klabenęs ir prašęs jėzuitų, kad jie apsigyventų jo vyskupijoje. Tuo tarpu tenkinosi proginiais, nors kaskart dažnėjančiais jėzuitų apsilankymais su misijomis į Žemaitiją iš Vilniaus akademijos ir Rygos kolegijos.

"*Litterae annuae*" - pranešimai iš Vilniaus akademijos ir Rygos kolegijos nekalba apie kasmetinius apsilankymus, tačiau jie, atrodo, buvo kasmetiniai ar net ir dažnesni susitikimai su vyskupu; pavyzdžiui, 1585 m. buvo susitikta su jėzuitu Posevinu (Possevino). Iš Posevino laiško aiškėja, kad vyskupas Giedraitis tais metais jau buvo susitikęs su kitais dviem jėzuitais, kurių vienas buvo Jeronimas Kniška (Kiniškis), antrojo pavardė neminima. Galimas daiktas, kad tai buvo Emanuelis Vega. Tai būtų du tie patys jėzuitai, kurie 1587 m. vadovavo misijom Žemaitijoje.

Tiesa, "*Litterae annuae*" šios misijos 1587 metais nemini, bet apie ją rašo pats vysk. Giedraitis savo laiške generaliniam

viršininkui Klaudijui Aquavivai: du jėzuitai vadovavę misijoms, Jeronimas Kniška darbavęsis su kaimiečiais, o Emanuelis Vega padėjęs vyskupui tvarkyti vyskupijos reikalus ir disputavęs (žinoma, lotyniškai) su kalvinistais.

Šių dviejų jėzuitų keleto dienų darbavimosi vaisius labai įvertino vyskupas Giedraitis minėtame laiške: liaudis, kuri, iki tol gyvenusi tamsybėse, išvydo aiškia tikėjimo tiesą ir su dideliu susijaudinimu, pamaldumu ir ašaromis klausė tikėjimo tiesų aiškinimo, atliko išpažintį, priėmė šv. Komuniją, kad jam, vyskupui, išspaudė džiaugsmo ašaras, kaip anksčiau žmonių religinis tamsumas buvo išspaudęs skausmo ašaras.

Tad nenuostabu, kad vysk. Giedraitis, jėzuitų gražių apaštalavimo vaisių, o žmonių išsiilgimo tikėjimo tiesų pažinimo sujaudintas, tais pačiais 1587 metais balandžio 3 dieną, vos penkioms dienoms praėjus nuo tų misijų, laišku, rašytu Viduklėje, jau nebe per tarpininkus, kaip anksčiau (jėzuitus Sendkovskį, Poseviną, Vilniaus akademijos rektorių), bet tiesiog kreipėsi į jėzuitų viršininką Romoje Klaudijų Aquavivą, prašydamas, kad duotų du jėzuitus, kurie, pastoviai gyvendami Žemaitijoje, darbuotųsi įvairiose jo vyskupijos parapijose. Jis žadėjo pats jiems parūpinti pragyvenimą: butą, maistą, drabužių. Gyventų jo nuosavybės namuose, kurių turįs beveik kiekviename savo vyskupijos miestelyje.

Kad įtikintų generalinį jėzuitų viršininką ir gautų pageidaujamus du misionierius, vysk. Giedraitis labai tamsiomis spalvomis nupiešė savo vyskupijos būklę: didžiausioje jo vyskupijos dalyje nesą nė vieno, kuris būtų kada nors atlikęs išpažintį, priėmęs šv. Komuniją, mokėtų "Tėve mūsų" ar žegnotis, žinotų pagrindines tikėjimo tiesas; jie pasitenkina tuo, kad nesą liuteronai ir penktadieniais nevalgą mėsos. Tačiau aukoti griautiniui, garbinti žalčius ir ažuolus, ruošti mirusiems puotas ne iš piktumo, bet dėl tamsumo nė nuodėmė nelaiką.

Šių dviejų jėzuitų, Emanuelio Vegos ir Jeronimo Kniškos, išvyką į Žemaitiją aprašo ir Rostovskis (p. 153-154): iš tolimų apylinkių žmonės vykę klausyti jų pamokslų, klausę labai stropiai, su atodūisiais ir ašaromis "ryte riję" jų žodžius. Toliau autorius vaizdingai aprašinėja garbinamo ažuolo kirtimą, ko vysk. Giedraitis savo laiške visiškai nemini.

Vienas jėzuitas, susirinkusiems žmonėms besibaiminant, kad neįvyktų nelaimė, pradėjo kirsti ąžuolą. Po pirmojo kirvio smūgio su šiurpulingu šnypštumu iš kamieno drevės išskridusi bjauri pelėda, kurią kai kas ne be pagrindo laikęs piktosios dvasios įvaizdžiu.

Generalinio jėzuitų viršininko atsakymas vysk. Giedraičiui nežinomas, tačiau, be abejonės, jis buvo neigiamas, nes dar turėjo gerokai praeiti laiko, iki du jėzuitai pastoviai apsigyveno Kražiuose. Tačiau atrodo, kad Žemaitija nuo to laiko buvo įtraukta į jėzuitų darbo lauką, ir ten misionieriai nuolat lankydavosi, net po penkis kartus per metus, kaip 1597 metais. Pirmųjų misijų metų pranešimuose plačiai nupasakojama pagonybės liekanos, vėlesniais metais apsiribojama darbo vaisių išskaičiavimu: pamokslai, sakramentų teikimas, didelis žmonių domėjimasis religija, noras išmokti tikėjimo tiesų.

Nors mums labai būtų įdomu tiek vietovių, tiek misionierių vardai, tačiau pranešimuose paprastai nei misijų vieta, nei misionierių jėzuitų pavardės neminimos. Generaliniam viršininkui Romoje nebuvo svarbu, kaip vienokiame ar kitokiame Žemaitijos užkampyje vienas ar kitas jėzuitas darbavosi, bet tik viso krašto, visos provincijos laimėjimai tebuvo svarbūs. Smulkmenos priklausė provinciolui.

Iš Vilniaus akademijos su misijomis Žemaitijoje galėjo apsilankyti šie jėzuitai: Abraomas Marcianas, Mikalojus Labunauskas (Labunowski), Jonas Kaspravičius (Casprowicz), Jonas Komparskis, Merkelis Daugėla, Motiejus Galminas (gimęs pačiuose Kražiuose) buvo lietuviai ir kataloguose paminėti, kad pamokslus sakę lietuviškai. Tačiau misionieriai į Žemaitiją iš Rygos kolegijos buvo daugiausia vokiečių, prūsų, gudų kilmės, pavyzdžiui, Petras Krimeris (Krimmer), Jonas Stribingius, Andrius Voluranas (Woluran, Volveran), Jurgis Tolscikas. Nežinia, kiek jie mokėjo lietuviškai. Tiesa, Jurgis Tolscikas buvo lietuvis, apie Petrą Krimerį Rostovskis sako, kad jis mokėjęs lietuviškai (p. 203), kiti greičiausiai irgi mokėjo lietuviškai, gal primityviai ir netobulai, nors apie juos daugiausia pasakyta, kad jie Rygoje pamokslus sakę vokiškai ir lenkiškai. Tikra betgi yra, kad vienas jėzuitas iš Rygos kolegijos, dirbęs Žemaitijoje, lietuviškai nemokėjo.

Tai gudas (*subsylvanus* - polesietis - pagirietis) Matas Dombrovskis. Jis 1607 metų rugpjūčio pabaigoje ir rugsėjo pradžioje darbavosi Žemaitijoje. Savo pranešime rašo, kad Marijos Gimimo šventės proga būtų daug daugiau išklausęs išpažinčių, jei būtų mokėjęs lietuviškai ("si novissem linguam lituanicam").

Nuolatinis jėzuitų apsigyvenimas Žemaitijoje

Jėzuitai nuolatinai apsigyveno Žemaitijoje tik 1608 metais. Vyskupo Merkelio Giedraičio pakartotinai prašomas, naujai įkurtos Lietuvos jėzuitų provincijos (1608) viršininkas Povilas Bokša pasiuntė iš Virbalio misijos, priklausiusios Vilniaus akademijai, du jėzuitus: Motiejų Galminą ir Merkelių Daugėlą į Žemaitiją. Juodu atvyko į Kražius galbūt dėl to, kad Kražiai jau buvo gerai pažįstami Galminui kaip jo gimtinė. Kražiuose jie buvo maloniai priimti klebono kanauninko Merkelio Geišo Elijošaičio. Kitais metais Motiejus Galminas buvo perkeltas į Nesvyžiaus kolegiją rektoriumi, o į jo vietą misijos viršininku iš Braunsbergo kolegijos buvo atkeltas lietuvis Povilas Pikielius.

Po vyskupo Merkelio Giedraičio mirties (1609) vyskupiją valdęs administratorius Mikalojus Daukša perkeldino jėzuitus iš klebonijos į altariją, erdvesnę ir jų veiklai patogesnę vietą. Tais pačiais 1609 m. pirmą kartą ordino sąrašuose pasirodo *Missio Samogitica* - Žemaitijos misija. Vyskupas Giedraitis buvo žadėjęs pastatydinti mūro rūmus būsimai kolegijai, bet jo mirtis tai sutrukdė.

1610 m. jau turima nebe *Missio Samogitica*, bet daug konkrečiau - *Missio Crosensis* - Kražių misija su tuo pačiu viršininku Povilu Pikieliumi. 1611 m. misijos viršininkas buvo Jonas Komparskis, o 1612 m. paskirtas žemaitis Jonas Jamielkovskis, būsimosios kolegijos įsteigėjas.

Kražių kolegijos įkūrimas

Dėl vysk. Giedraičio mirties kolegijos įkūrimas susitrukdė. Jo įpėdinis vysk. Mikalojus Pacas patvirtino Mikalojaus Daukšos dovaną, pats prisidėjo prie jėzuitų

išlaikymo ir rengėsi statyti kolegijai namus. 1614 metais vyskupui Pacui į pagalbą atėjo lauko etmonas Jonas Karolis Chodkevičius. Jis ir jo žmona Sofija, mirusio vienatūrio sūnaus atminimui užrašė būsimajai kolegijai 7 ūkius. Provincijos vizitatorius Jonas Argentus su viceprovinciolu Povilu Bokša atvyko padėkoti Jonui Karoliui Chodkevičiui už donaciją. J. K. Chodkevičius pasiūlė būsimajai kolegijai pasirinkti karališkuosius Raseinius, vyskupo miestelį Alsėdžius ar pagaliau savąją nuosavybę Skudą ir pridūrė, kad jeigu pasirinksią pastarąjį miestelį, savo lėšomis pastatysias šaunius mūrinius kolegijai namus. Vysk. Mikalojus Pacas norėjo, kad kolegija būtų įkurta jo sostinėje Varniuose. Vizitatorius su provinciolu kolegijai vietą parinko Kražius. Tada, pasekdamas jų pavyzdžiu, Chodkevičius atsisakė savo pageidavimų ir sutiko.

Mikalojus Kristupas Radvilas, patyręs, kad kolegijai pasirinkta jam priklausantis miestelis, savo palankumą išreiškė dovanodamas būsimai kolegijai didelį žemės sklypą. Donacijos dokumentai ir davėjų išrūpintos kolegijai privilegijos yra 1615 metų.

Tais pačiais 1615 m. misija pakelta į rezidenciją - pastovesnę gyvenamąją vietą ir pradėti parengiamieji darbai kolegijai atidaryti, statomi laikini mediniai kolegijos namai. 1616 m. rugsėjo 18 dieną buvo persikelta iš senųjų altarijos namų į naujai pastatytuosius medinius namus, ir tą pačią dieną buvo atidaryta gramatikos klasė. Tą dieną rezidencija buvo performuota į kolegiją. Pirmas naujai įsteigtos kolegijos mokytojas buvo Jonas Kochas (Koch), atvykęs iš Braunsbergo kolegijos.

Kitais, 1617 m. buvo atidaryta ir antroji klasė (*humaniora*). Nuo 1618 m. kolegijoje pradėjo mokytojauti jėzuitai studentai klierikai. Pirmieji tokie mokytojai Kražių kolegijoje buvo poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, dėstęs poetiką bei sintaksę, ir Mykolas Ginkevičius (Giękewicz), mokęs gramatikos ir pradedamojoje klasėje.

Jau 1616 m., vos atidarius gramatikos klasę, pradėta ruošti medžiaga mūriniam kolegijos pastatui, kertinis akmuo buvo pašventintas 1618 metais. Pašventinime dalyvavo LDK išdininkas Jeronimas Valavičius. Ta proga jis išreiškė savo

paširyžimą įsteigti Vilniaus akademijoje dar du fakultetus: medicinos ir teisių. 1621 m. Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška pašventino kolegijos bažnyčios kertinį akmenį; pamokslą pasakė Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas LDK referendorius Merkelis Geišas Elijošaitis. Mūrinė Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia buvo vysk. Kazimiero Paco pašventinta 1689 metais.

Kolegijos augimas

Darbas, pradėtas 1608 metais, kasmet plėtėsi. Nuo 1610 iki 1615 m. misijoje buvo trys kunigai ir du broliai, o 1616 - kolegijos įstėigimo metais jau buvo 5 kunigai: viršininkas Jonas Jamielkovskis, Povilas Pikielius, Andrius Kumlevičius (Kumlewicz), Petras Kuzmickis ir Jonas Kochas. Be to, dar keturi broliai: Valentinas Mantautas, Mikalojus Andriejauskas, Martynas Kiaulėnas (Swinielowicz) ir Jokūbas Devovičius (Dewowicz).

Kolegijos atidarymas sukėlė entuziazmą, kuris ypač pasireiškė donacijomis ir fundacijomis: Žemaičių vyskupas kolegijai dovanojo du namukus, Žemaičių teisėjas Petras Šiukšta (Szukszta) Tonestris - nemaža žemių, kurios davė dideles pajamas; taip pat užrašė žemių LDK iždininkas Jeronimas Valavičius neturtingųjų mokinių pragyvenimui, kai kurie klebonai paliko kolegijai savo vertingas bibliotekas, ypač minėtina Šiaulių klebono Petro Tavoyno biblioteka. Jau nuo pat kolegijos veikimo pradžios buvo numatytas 26 neturtingiems mokiniams visiškas išlaikymas ir sudarytos sąlygos plėsti jėzuitų darbus. Todėl jau kitais metais vietoj 5 kunigų kolegijoje dirbo 7, o 1618 m. - 7 kunigai, 2 jėzuitai klierikai mokytojai ir 3 broliai; 1619 m. - 8 kunigai, 2 mokytojai ir 6 broliai, iš viso 16 asmenų; 1622 m. - 20 jėzuitų; 1634 m. - 26 jėzuitai; 1649 m. - 34; 1676 m. - 40; o pora metų prieš Jėzuitų ordino panaikinimą, 1771 m. - 47 jėzuitai. Tiesa, toks jėzuitų skaičius Kražių kolegijoje nebuvo pastovus: dėl karo, ypač dėl maro, 1659 m. kolegijoje liko tik 18 jėzuitų. Daugiausia kunigų Kražių kolegijoje (17) buvo po 1665 metų.

Kolegijos rektoriai

Kražių misijos ir vėliau rezidencijos viršininkas (*superior*) Jonas Jamielkovskis ir kolegiją įsteigus liko jos viršininkas. Tik 1618 m. jis buvo pakeltas rektoriumi. 1620 m. jį pakeitė Jonas Kaspravičius (Gasprowieś, Casprowicz), 1629 m. - Mykolas Kaunackis, pradžioje (1626-1627) vicerektorius, o po to jos rektorius (1627-1631), 1631 m. - Kristupas Tyminskis, 1636 m. - Jonas Jaknavičius (Jachnowicz). Kad jis (Jonas Jaknavičius) negalėjo būti Kražių kolegijos rektoriumi 1639-1641 m., aiškėja iš to, jog pagal metinius ir trimetinius jėzuitų pranešimus-katalogus 1639 m. jis buvo Vilniaus profesų namuose, 1641 m. Vilniaus akademijoje lietuviškasis pamokslininkas, o Kražiuose nuo 1638 iki 1641 m. rektoriumi buvo Adomas Sabaliauskas (Sobolewski), po jo - kiti. Iš viso 49 rektoriai; paskutiniai buvo: 1766 m. - Juozapas Bartašius (Bartoszewski); 1769 m. - Jonas Pilsudskis; nuo 1771 m. iki Ordino uždarymo paskutinis rektorius buvo Andrius Kaveckis (Kawecki). Kiti žinomesni rektoriai: 1658-1661 m. Danielius Butvila, 1661-1665 m. Zigmantas Liauksminas, 1665-1670 m. Jonas Juknevičius (Juchnowicz; nepainioti su Jonu Jaknavičiumi), 1670-1673 m. Pranciškus Šrubauskis, 1693-1697 m. Jeronimas Burba, 1697-1700 m. Jonas Baltinis (Bielski), 1700-1703 m. Juozapas Rimgaila, 1703-1706 m. Pranciškus Normantas (Narmunth), 1706-1709 m. Kristoforas Einaravičius (Eynarowicz), 1731-1740 m. su pusmečio pertrauka - Hilarijus Marcinkus (Marcinkiewicz), 1746-1750 m. Jonas Gečius (Gieczewicz), 1753-1756 m. Kazimieras Vazgirdas.

Mokslas ir auklėjimas kolegijoje

Prieš jėzuitams atvykstant, Lietuvoje buvo tikrai trimetės mokyklos. Didikai ir turtingesni bajorai savo vaikus buvo priversti siųsti į užsienį. Su jėzuitų atvykimu Vilniun Lietuvoje prasideda mokyklų atgimimas. Vilnius tarnavo visai Lietuvai, o Kražiai turėjo ypatingą reikšmę Žemaitijai. 1616 metais atidarytoji kolegija Kražiuose greit išaugo. Joje buvo

pradedamoji, gramatikos, sintaksės, retorikos ir humanitarinė klasės (pastarosios dvi vadinamos *facultates superiores*). Mokinių skaičius nenurodomas, ir jį sunku nustatyti. Pirmaisiais kolegijos darbo metais į pirmą klasę susirinko per 50 mokinių. Toliau minimas tiksliai mokinių skaičiaus didėjimas arba kad jų pakankamai gausu. Tačiau praėjus 20 metų nuo kolegijos įkūrimo, 1636 m. pirmą kartą nurodoma, kad vien tik Marijos sodalicijoje (kongregacijoje) buvę daugiau kaip 100 rinktinių mokinių. Turint galvoje, kad kongregacijai priklausydavo tik gabieji ir pavyzdingieji mokiniai, kad kolegiją lankė net ir protestantų vaikai, galima manyti, jog kolegijos mokinių skaičius galėjo siekti 250, o gal net ir 300. Kad šitas skaičius būtų buvęs didesnis, nėra duomenų, kuriais remiantis, būtų galima tai tvirtinti.

Šalia pačios kolegijos, mokiniams nemažą reikšmę turėjo ir aukštoji filosofijos ir teologijos mokykla, nors visų pirma skiriama pačių jėzuitų reikalams, jų prieaugiui rengti. Ji buvo lankoma ir apylinkės dvasininkų (mokslo patobulinti) arba ir klierikų, besiruošiančių kunigystei. Tiesa, pagrindinis filosofinių ir teologinių studijų centras - Vilniaus akademija - buvo skirta ne tik etnografinėi Lietuvai, bet aptarnavo ir didelius Gudijos plotus, net iki Varšuvos, kuri tuo metu priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai. Betgi ir Kražiuose žemaičiai galėjo baigti filosofines ir teologines studijas. Tačiau studentų skaičius nebuvo didelis. Pavyzdžiui, 1672 m. šioje mokykloje buvo tiksliai 5 jėzuitai teologijos studentai ir 16 filosofijos. Iš jų 1677 m. iškilmingame posėdyje 5 apgynė filosofijos daktaro laipsnio tezes. Po egzaminų jie su profesoriumi aplankė jau tuo metu išgarsėjusią stebuklais Dievo Motiną Šiluvoje ir paliko savo *ex voto*.

Iš minėto fakto tačiau negalima daryti išvados, kad Kražių kolegija galėjusi teikti mokslo laipsnius. Teologijos ar filosofijos mokslo laipsnį suteikdavo ne pati Kražių kolegija savo autoritetu, bet generalinis jėzuitų viršininkas, pasinaudodamas šv. Ignaco Lojolos (Loyola) 1552.X.22 iš popiežiaus Julijaus III gauta privilegija. Šia proga reikia paminėti ir vysk. M. Paco rūpesčiu suformuotą kunigų seminariją, 1620 metais pavestą jėzuitams. Kražiuose jėzuitų rūpesčiu tai seminarijai buvo pastatyti namai. Šiai kunigų

diecezinei seminarijai jėzuitai vadovavo iki 1742 m., kai ją vysk. Antanas Tiškevičius perkėlė į Varnius (Medininkus), kur nuo 1750 m. jai vadovavo pijorai, o nuo 1760 m., išvykus pijorams, vėl jėzuitai. Ši seminarija 1864 m. rusų valdžios buvo perkelta į Kauną ir davė pradžią Kauno kunigų seminarijai.

Mokymas ir jo metodai

Buvo remiamasi ta pačia jėzuitų *Ratio studiorum*, kuri buvo taikoma ir kituose kraštuose ir darė jėzuitų mokymą tokį vaisingą. Drauge su mokymu, drausme, mokinių priežiūra buvo plėtojamas moralinis ir religinis mokinių auklėjimas. Kražių jėzuitai niekuo nesiskyrė nuo kitų kraštų. Užtenka pavytyti, pavyzdžiui, T. Bonifacijaus (1536-1606) *Christiani pueri institutio*, Lauryno Lebruno (1608-1663) *Institutio juventutis christianae* arba *Monumenta Paedagogica Societatis Jesu*, kad susidarytų jų auklėjimo vaizdas.

Ypatinga priemonė auklėti religiniu požvilgiu buvo Marijos sodalicija, kurios nariai neatsidėdavo tiktai mokslui ir siauram pamaldumui, bet laisvomis nuo mokslo dienomis lankydavo ligonius, vienus pakalbindami, kitus išmalda sušelpdami. Ne paskutinę vietą kolegijoje užėmė įvairios šventės ir iškilmės. Ypač minėtina šventė, trukusi visą savaitę, šv. Stanislovo Kostkos beatifikacijos proga 1670 m., kolegijos rektoriumi esant Pranciškui Šrubauskiui, didžios dvasios ir poetinių polėkių jėzuitui. Be pamaldų ir pamokslų, buvo surengtos eitynės po miestą su įvairių instrumentų muzika, prakalbomis, panegirikomis, plakatais, paveikslais, simboliais, eilėraščiais ir visa kita, ką tik vaizduotė galėjo išgalvoti džiaugsmui išreikšti ir žmonių dvasiai pakelti. Rostovskis (p. 439-440) pateikia sąrašą eilėraščių, sukurtų ne tik lotyniškai, bet ir graikiškai naujojo palaimintojo garbei (per 90) ir jų autorių pavardes, tarp kurių, šalia lietuvių, nemažai yra ir kitų tautybių. Tai buvo visiškai panašios iškilmės kaip Vilniaus akademijoje šv. Kazimiero garbei. Plačiau apie tai rašo Z. Ivinskis savo knygoje "Šv. Kazimieras".

Kolegijos teatras

Drauge su švietimu ir religiniu auklėjimu buvo dirbamas ir kultūrinis darbas. Iš šios srities paminėtinas teatras. Tiesa, mokyklinis teatras nėra jėzuitų išradimas, bet jie jį išgrynino ir pakėlė iki pedagoginių aukštumų, šią kultūrinio gyvenimo apraišką pritaikydami auklėjimui. Emocija auklėjime yra žymiai vaisingesnė už abstrakčią sąvoką.

Teatras veikia visas sielos galias, todėl, tinkamai panaudotas, yra vaisinga priemonė ne tik kultūriniam, visuomeniniam, intelektualiniam auklėjimui, bet ir moraliniam bei religiniam. Scena tuometinėje jėzuitų mokykloje buvo klasės ir koplyčios papildymas ar bent pratęsimas. Dažnai būdavo parenkamas religinis siužetas arba ir pasaulietiškas, bet kilnus, pritaikytas mokinio išsilavinimui, jo interesams. Mokyklinis teatras ypač veikė mokinių valią: didingi herojiški pavyzdžiai padėdavo pajusti idealo kilnumą, žadindavo kilniusios jaunimo polėkius, o drauge grasė nuo ydų ne abstrakčiai pamokslaudami, bet parodydami jas gyvenime. Taip per teatrą jėzuitai pilnomis rankomis sėjo ir skleidė aplink gerį ir grožį, lavino estetinį mokinių pajautimą, kalbėjo jaunimui tiesiai į širdį, ir šitoji kalba buvo vaisinga.

Kražių jėzuitų teatro idėja nebuvo originali. Ji nesiskyrė nuo kitur buvusio jėzuitų teatro, Vilniuje (pavyzdžiui, 1584 m. Vilniaus akademijoje mokslo metai buvo pradėti vaidinimu apie Angelus Sargus, kiti vaidinimai būdavo per Kalėdas, Užgavėnes, Velykas, Sekmines) arba užsieniuose. Apie jėzuitų teatro kilmę rašė B. Soldati (*Il collegio Mamertino e le origini del teatro gesuitico*. Torino, 1908); apie jėzuitų teatro auklėjamąjį požiūrį - A. Schimberg (*L'éducation morale dans les colleges de la Compagnie de Jésus*), apie jėzuitų teatrą Lietuvoje - Gg. Luhr (*24 Jesuitendramen der litauischen Ordensprovinz*. Karaliaučius, 1901); M. Biržiška (*Jėzavitų mokyklos teatras Lietuvoje // Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. T. 1. Kaunas, 1931); apie Kražių kolegijos teatrą - M. Brensztejn (*Teatr szkolny w Krozach na żmudzi*. Vilnius, 1925). Pagaliau minėtina 1981 metais Vilniuje išleista V. Zaborskaitės studija "Prie Lietuvos teatro ištakų.

XVI-XVIII a. mokyklinis teatras". Tai studija kone išimtinai apie jėzuitų teatrą Lietuvoje. Priede duodamas ir mokyklinių vaidinimų repertuaras, iš viso 329 vaidinimai, iš kurių 31 tenka Kražių kolegijai (p. 199-202).

Iš lietuvių jėzuitų, rašiusių mokykliniam teatrui pjeseš, tarp daugelio kitų, minėtini Mykolas Beržanskas (žemaitis), Danielius Butvila (žemaitis), Vladislovas Daukša, Vladislovas Kasakauskas Domininkas Mikulskis, Adomas Minkevičius, Vladislovas Narevičius (žemaitis), Vaclovas Narmuntas (žemaitis), Juozapas Rudamina, Gabrielius Šimkevičius (žemaitis).

Religinė veikla

Kolegijos jėzuitų veikla nesiribojo vien tik mokykla. Vos atvykę į Kražius jėzuitai pradėjo mokyti žmones tikėjimo tiesų, sakyti pamokslus, klausyti išpažinčių. Jau 1610 m. pranešta į Romą apie pirmųjų metų (1609) darbo vaisius: išpažinčių išklausa 4600, iš jų atliktų 1200 suaugusių žmonių pirmą kartą gyvenime; atitaisyta 460 šventvagiškų išpažinčių, pakrikštyta 140 vaikų, iš erezijos į tikrąją tikėjimą grąžinta 28 asmenys, daug sutvarkyta moterysčių. Kitais (1611) metais pranešime minima, kad susitikus su žmonėmis aptikta pagonybės liekanų: gerbiami miškai ir šilelėai, Žemėpatis, Vandenis, Pagirinis, Užpelenė.

Kasmet didėjo sutvarkomų moterysčių, išklaustų išpažinčių skaičius. Pavyzdžiui, 1622 m. išklausa 7000 išpažinčių, o 1675 m. - jau 10 000; šitai galima laikyti kone metiniu vidurkiu, nes šventųjų kanonizavimo, jubiliejinių metų proga buvo išklausoma daug daugiau išpažinčių: 1616, kolegijos įkūrimo metais - 14 294 išpažintys, 1668 m. jubiliejinių atleidų proga (paskelbtų Inocento XI), vos sukakus 50 metų nuo kolegijos įkūrimo, - apie 30 000, 1672 m. - 24 379 išpažintys. Lygiai taip pat didėjo ir šv. Komuniją priimančiųjų skaičius. 1671 m. švenčiant šv. Pranciškaus Borgiaus kanonizaciją, dėl didelio žmonių antplūdžio Komunija buvo dalijama iki 16 val. Panašiai būdavo ir per kitas šventes bei iškilmes.

Specialių progų žmonių pamaldumui kelti pasitaikydavo dažnai. Pirmaisiais kolegijos įsteigimo metais plačiau yra

aprašytas kankinio Marino relikvijų perkėlimas į Kražius. Šventojo malonės ir išklausymai plačiai nuskambėjo po Žemaitiją. Greit žmonės įgavo didelį pasitikėjimą juo ir pamaldumą. Kitos tokios didesnės progos buvo šv. Stanislovo Kostkos beatifikacija, šventųjų Pranciškaus Ksavero, Ignaco Lojolos, Pranciškaus Borgijaus kanonizacija, didž. kunigaikščio Jono Sobieskio 1674 m. įsakytos iškilmės išreikšti padėkai šv. Stanislovui už pergalę prieš turkus.

Paminėtinos ir Marijos sodalicijos, kurioms nuo pradžios ilgą laiką vadovavo Jurgis Simanavičius. Mokiniai turėjo savo sodalicijas, vadovaujamas Petro Sudlošinskio. Daugelis atlikdavo rekolekcijas: kunigai, kanauninkai, vienuolės; rekolekcijas ypač buvo pamėgusios seserys benediktinės.

Tačiau apaštalavimu nebuvo apsiribota tiktai Kražių miestelyje; veikla buvo išplėsta ir aplinkinėse parapijose, pasiekti Telšiai, net Kuršas. Ypač su dideliu pasisekimu misijos būdavo atliekamos įvairiose vietovėse didesnių švenčių proga: Kalėdų, Velykų, Sekminių. Dažniausiai jėzuitai būdavo kviečiami ar didikų, ar klebonų su pamokslais į bažnytkaimius arba išpažinčių klausyti, arba dalyvauti didikų laidotuvėse. Jėzuitai taip pat padėdavo vyskupui lankyti vyskupijos parapijas, dalyvaudavo dieceziniam sinode.

Jėzuitai pamokslus sakė ir išpažinčių klausė gimtąja žmonių kalba. Toks buvo jų veiklos principas. Ordino sąrašai rodo, kad Kražių kolegijoje beveik visi jėzuitai buvo vien lietuviai. Kražių kolegijos rektorius Jonas Juknevičius net Karaliaučiuje ir jo apylinkėse kalbėjo į žmones gimtąja jų kalba - lietuviškai.

Tas pat sakyтина ir apie lietuviškus giedojimus. Trys Kražių kolegijos rektoriai kūrė lietuviškas giesmes: Zigmantas Liauksminas, Pranciškus Šrubauskis, Jonas Jaknavičius (prof. V. Biržiška mano, kad M. Slavočinskio vardu išleistos giesmės yra Jaknavičiaus), nekalbant jau apie kitus, pavyzdžiui, Jokūbą Paškevičių (Ivinskis Z. *Kirchengesang in Litauen im XVI-XVII Jahrhundert // Commentationes Balticae*. T. 1. 1953. P. 69-106).

Pagaliau net ir teatre lietuvių kalbos nebuvo atsisakyta. Kai visas mokslas humanizmo įtakoje buvo dėstomas tiktai lotyniškai, teatre, kuris buvo skirtas platesnei visuomenei,

daugiausia buvo vartojama vietinė žmonių kalba. Kražių kolegijoje dėl sulenkėjusios ar bent dėl mados vartojančios lenkų kalbą bajorijos teatro renginiai, šalia lotynų, buvo atliekami lenkų kalba, o *intermezzo* tikrai buvo atliekama ir lietuvių kalba.

Naujos fundacijos

Kražių kolegija, turėjusi pradžią iš Vilniaus akademijos, neliko užsidariusi, bet steigė naujas misijas. Vilniaus akademijos ar profesų namų jėzuitai vykdavo į karaliaus dvarą arba būdavo kariuomenės kapelionais. Kražių kolegija išlaikė Virbalio misiją, kur jau nuo 1619 metų veikė lietuviai jėzuitai: Povilas Pikieličius, Jonas Brotševičius ir du broliai - Stanislovas Gregaravičius ir Klemensas Cvilys. Tačiau trūkstant kunigų ar kuriantis naujoje vietoje jie, dideliame žmonių apgailėstajam, buvo atšaukti. Kad jėzuitai į Virbalį nebegrįžo, galima paaiškinti tuo, jog netrukus ten įsikūrė dominikonai.

Didesnės reikšmės ir pastovi fundacija buvo Varnių misijos, o vėliau rezidencijos įkūrimas. 1623 m. iš Kražių kolegijos ten buvo nusiųsti du jėzuitai kunigai: Andrius Kumlevičius (Kumlewicz, Komlewicz) ir Matas Flascius su dviem broliais Mikalojumi Andriejausku ir Luku Sebastianavičiumi. Nuo 1634 m. Varniuose jau buvo 6 jėzuitai: 4 rezidencijoje ir 2 vysk. Jurgio Tiškevičiaus kurijoje.

Nuo 1699 m. buvo atidaryta nauja misijų stotis Tilžėje. Kad čia darbas gerai vyko, matyti iš to, jog kitais, 1700 m. į Tilžę iš Varnių atvyksta antras kunigas; 1704 m. Varniuose belieka tik du kunigai, o Tilžėje dirbo 4 kunigai jėzuitai. Pagaliau minėtinas Kražių kolegijos prisidėjimas prie Pašiaušio kolegijos įkūrimo 1633 m. ir Kauno rezidencijos - 1642 metais.

1636 metais, Kražių kolegijos rektoriumi esant Jonui Jaknavičiui, Židikuose jėzuitų lėšomis buvo pastatyta koplytėlė, kurios vietoje 1644 m. buvo baigta statyti didelė, graži medinė bažnyčia (*ligneum quidem, sed peramplum et elegans*) rektorių Jono Jamielkovskio ir jo pirmtako Jokūbo

Pazurkevičiaus rūpesčiu. Židikuose iš pradžių buvo vienas jėzuitas, o nuo 1680 m. - du.

Veiklos sąlygos

Nors labai gražiai vyko darbas, tačiau visokeriopa pažanga protarpiais buvo sutrukdoma. Šalia mažesnių ir eiliinių nelaimių: nederliaus, liūčių, gaisrų, du buvo ypatingi darbo trukdytojai - maras ir karas su jam būdingu naikiniu.

Kraštą ypač nusiaubė 1656 m. švedai, vedami generolo De la Guardie. Besiartinant švedų kariuomenei, daugelis bėgo iš Vilniaus, Žemaitijos į ramesnę Karaliaučiaus sritį. Bet ir tenai, ypač jėzuitai, buvo nepalankiai sutikti (Rostovskis, p. 381-382). Praužus karo audrai, grįžę į Kražius jėzuitai rado visa išplėšta ir sunaikinta, ūkį nusiaubtą, o du likusius namų saugoti jėzuitus - Valerijoną Ščepkuską ir Adomą Alkimavičių - išvežtus nelaisvėn. Tik po 8 mėnesių juos už įkaitą išvadavo Kuršo kunigaikštis. Nusiaubimo didumą aiškiai rodo statistika: prieš karą (1649 m.) Kražių kolegijoje buvo 34 jėzuitai, o po karo - tiktai 18 (1659 m. sąrašas). Tiesa, tai nereiškia, kad tiek jėzuitų būtų žuvę, bet nebuvo iš ko išlaikyti studijuojančių.

Daug žalos padarydavo ir savoji kariuomenė. Pavyzdžiui, 1676 m., sudarius taiką su turkais, kariai, grįždami namo, pakeliui viską labai plėšė. Tiesa, vysk. Mikalojus Pacas buvo griežtai įsakęs nieko neliesti, ypač vienuolynų turto, bet kariai nelabai paisė jo įsakymo.

Baisesnės už karo buvo maro nelaimės. Ypač 1710 m. vasarą, labiausiai liepos ir rugpjūčio mėnesiais, žiauriai siautė maras. Dalis jėzuitų, ypač studijuojančių, artėjant marui, viršininkų buvo pasiūsti į saugesnes vietas. Kiti liko slaugyti sergančiųjų, aprūpinti sakramentais mirstančiųjų, laidoti mirusiųjų. Tais metais Lietuvos jėzuitų provincijoje iš 689 mirė 125 jėzuitai: vien tik Vilniuje iš 182 jėzuitų mirė 26, Kaune iš 15 - 11, Pašiaušėje iš 12 - 9. Kražiuose iš 26 mirė 8 jėzuitai: kolegijos rektorius Aleksandras Kaštela, Juozapas Ilgevičius, Laurynas Chetkovskis, Petras Šelaikauskas, Albertas Riškus (Hryszkiewicz), Mykolas Ptuševskis, Mykolas

Kuncevičius ir Jonas Pienevičius. Po nelaimės reikėjo ilgo laiko atsigauti.

Kražių kolegijos vaidmuo

Kražių kolegija dėl gerų fundacijų jau iš pat pradžios neturėjo skolų, kurios labai dažnai sunaikindavo darbą ir pažangą kitose kolegijose, tad galėjo klestėti ir greit tapti svarbiu visos Žemaitijos švietimo ir religinio gyvenimo centru. Iš šio centro spinduliavo šviesa ir religinio gyvenimo energija po visą kraštą.

Be Vilniaus, kur buvo visos Lietuvos provincijos centras, kur jaunimas studijavo filosofiją ir teologiją, po studijų dar mokėsi trečiuosius metus, jėzuitų buvo apie 200, kartais net daugiau. Išskyrus taigi Vilnių, Kražių kolegija buvo viena iš stipriųjų Lietuvos provincijoje ir galėjo lenktyniauti su kitomis svarbiomis provincijos kolegijomis, pavyzdžiui, Braunsbergo, Varšuvos, Polocko, Plocko, Nesvyžiaus. O pačioje etnografinėje Lietuvoje, po Vilniaus, Kražiai buvo svarbiausias religinio gyvenimo ir mokslo židiny, savo pajėgumu gal net trigubai pralenkęs kitų kolegijų pajėgumą, o tai matyti iš kolegijose dirbusių jėzuitų skaičiaus. 1675 m. Kražiuose buvo 31 jėzuitas, Pašiaušėje - tik 10, Kaune - 11; 1700 m. Kražiuose buvo 47 jėzuitai, Pašiaušėje - 15, Kaune - 19; 1771 m., pora metų prieš Jėzuitų ordino panaikinimą, Kražiuose buvo 47, Pašiaušėje - 15, Kaune - 18 jėzuitų.

Darbo vaisiai

Metai iš metų mokant jaunimą, šviečiant liaudį, drauge su mokslu buvo skleidžiamas religingumas, sąmoninamas tikėjimas, ugdomas prie jo prisirišimas ir ištikimybė, skiepijamas nuoširdus pamaldumas. Karta iš kartos, aišku, bendradarbiaujant ir kitiems ordinams ir kongregacijoms bei kunigams, žmonės vis labiau ir nuoširdžiau suaugo su religija, sielose priartėjo prie Dievo. Susidarė ne tik religinis lietuvių tipas, nuskaidrėjo jo papročiai, bet ir susikūrė, jei taip galima pasakyti, mistinis lietuvių religingumas, toks artimas jo

susigyvenimas su Dievu, beribis juo pasitikėjimas, kad "nė kalnai, virstą į jūrų gilumas," negalėjo jo pajudinti. Palengva atsirado tikrai šventoji Žemaitija.

Užėjus audrai, kad ir buvo panaikintas Jėzuitų ordinas, atimtos jo išlaikomos mokyklos, nutraukta ilgaamžė tradicija, tačiau gyvas tikėjimas ir nuoširdus pamaldumas išliko nepaliestas žmonių širdyse, nors kartais tarytum ir po pelenais rusenantis.

Tačiau reikalui esant ši rusenanti sielos gelmės jėga įsiliepsnodavo lyg didelis, neužgesinamas gaisras, kurio gaivinamos širdys nebijojo nei kardo, nei šautuvo, nei kalėjimo, nei ištėmimo. Tai paliudijo garsiosios Kražių skerdynės, sukėlusios tokį tolimos ir abejingos Europos pasipiktinimą dėl nuožmios prispaudėjo ir persekiotojo akcijos, kad geriausi užsienio advokatai pasisiūlė nemokamai ginti persekiojamus paprastus, bet ištvermingus žmones.

Šaltiniai ir bibliografija

Jėzuitų archyvas Romoje: *Litterae annuae*, *Catalogi breves*, *Catalogi triennales*, *Necrologi*.

Rostowski S. *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*. Paris, 1877.

Sommervogel C. *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Bruxelles-Paris. T. 4. P. 1257-1259; ir apie atskirus autorius.

L. KLIMKA

APIE TIKSLIUOSIUS MOKSLUS KRAŽIŲ KOLEGIJOJE

Kražių kolegiją (1 pav.) jėzuitai nutarė įkurti 1614 m. Mokymas joje prasidėjo 1616 m. Tai yra ryškiausias mokslo ir švietimo žiburys Žemaitijos istorijoje. Tarp kolegijos profesorių buvo ne viena išskili asmenybė, turėjusi įtakos mokslo

1 pav. Kražių kolegijos pastatai XIX a. pirmojoje pusėje. V. Misevičiaus litografija

minties raidai Lietuvoje. Kražių kolegijos istoriją yra apžvelgę J. Bušinskis¹ ir M. Brenšteinas². Deja, mokymo turinys Kražiuose bei kitose krašto kolegijose tėra visai menkai tyrinėtas³.

Ypač įdomi Lietuvos švietimo istorijoje yra XVIII a. antroji pusė, kada buvo suprasta, kad mokslas - svarbus visuomenės raidos veiksnys, o jo laimėjimai gali tapti valstybingumo ramsčiu. Jėzuitų tvarkomos krašto kolegijos tuomet gebėjo iš esmės reformuoti savo darbą. Pakilta į naują švietimo pakopą galutinai atsisakius scholastinio dėstymo⁴. Iš filosofijos kurso buvo išskirti tikslieji mokslai (fizika, matematika, mechanika) bei praktiniai kursai (architektūra, kartografija, geodezija, gnomonika). Likusi be gamtos mokslo disciplinų, filosofija nenuskurdo, - ją papildė pažinimo teorija, mokslinio darbo metodologija, psichologija ir kt.

Kražių kolegijoje ilgokai išliko tradicinis filosofijos skirstymas į logiką, gamtos filosofiją, arba fiziką (*philosophia naturalis seu physica*), matematiką ir moralės filosofiją. Prie metafizikos dar šliejosi kosmografija, iš kurios išaugo

astronomijos kursas. XVIII a. smarkiai kito visų dalių turinys. Visos apimties filosofijai išdėstyti Kražiuose profesorių nepakakdavo; čia jų dirbo tik 7-10. Tačiau gamtos filosofija ir kosmografija buvo dėstoma pakankamai plačiai.

Šiame straipsnyje, remiantis negausiais išlikusiais archyviniais dokumentais, stengiamasi pažvelgti į XVIII a. naujovių esmę bei apibūdinti mokymą Kražių kolegijoje aptariamuoju laikotarpiu.

Mokslo istorikams žinomi šie šaltiniai, Kražių kolegijos profesorių konspektai: 1746-48 m. T. Žebrausko logikos, matematikos, praktinės geodezijos ir gnomonikos kursai⁵, 1760 m. S. Jurevičiaus matematikos ir geometrijos pratimai⁶, 1774 m. I. Lappos filosofijos ir mechanikos kursai⁷. Kiekvienas iš paminėtų profesorių turi nuopelną krašto mokslui ir švietimui: T. Žebrauskas⁸ reformavo tikslųjų mokslų dėstyimą Vilniaus akademijoje-universitete: atskyrė juos nuo filosofijos, diegė eksperimentinį gamtos tyrimo metodą, įkūrė Astronomijos observatoriją ir Fizikos kabinetą; S. Jurevičius⁹ pasižymėjo taikomosios geometrijos ir geodezijos darbais; I. Lappa¹⁰ suformulavo naujus metodologinius principus, dėstydamas filosofiją.

Dar yra žinoma¹¹, kad filosofiją Kražių kolegijoje XVIII a. antrojoje pusėje dėstė šie profesoriai: Steponas Semaška 1748-51, Jonas Karnilovskis 1754-57, Benediktas Dobševičius 1757-58, Jurgis Prižgintas 1760-62, Antanas Poldzas 1762-64, Kazimieras Rogovskis 1764-66, Valentinas Hincas 1767-70, Petras Sadovskis 1772-73, Liudvikas Kovžanas 1772-74, Ignas Lappa 1772-74.

S. Jurevičius ir T. Žebrauskas Kražiuose dėstė praktinius matininkystės dalykus. Paskaitos skaitytos nebe lotyniškai, o įprasta kilmingajai jaunuomenei kalba - lenkiškai. Abu konspektai skirti igūdžiams ugdyti: tai pratimai, pateikti brėžiniais su paaiškinimais. S. Jurevičius mokė nustatyti lauko, miško, ežero plotą, bokšto aukštį (brėžinyje pavaizduota šv. Jono varpinė prie Vilniaus akademijos), gynybinių statinių, priešų stovyklų parametrus (2 pav.). Pateikiami taip pat geodezijos pradmenys; ši disciplina apibrėžiama kaip žemės matavimas ir žemėlapių braižymas. Čia daugiausia dėmesio skiriama dirbamos žemės sklypams,

2 pav. Brėžiniai matininkystės praktikoms, kurias Kražių kolegijoje 1760 m. vedė profesorius S. Jurevičius

- nurodomos geometrijos taisyklės, kaip tuos sklypus dalyti ar jungti. Kalbama ir apie vietovės geografinės padėties nustatymą. Profesorius kursą baigia aritmetikos ir geometrijos pratybomis (3 pav.), uždavinius joms ima iš kasdienio

3 pav. Geometrijos pratybų, dėstytų Kražiuose profesoriaus S. Jurevičiaus, titulinis puslapis

gyvenimo: skaičiuojama plytų kaina, pelnas iš pardėtų javų, perkami geležies ruošiniai, atvežti iš Karaliaučiaus, apskaičiuojami kolegijos pastatų plotai ir t.t.

T. Žebrauskas geodeziją auklėtiniams taip pat pateikdavo "praktikų" pavidalu. Brėžiniais supažindinama su matininkų įrankiais, vaizduojama, kaip daroma geodezinė nuotrauka vadinamuoju poligoniniu ėjimu su menzula, kaip žemės sklypas dalijamas valakais reikiamu masteliu, kaip matuojami atstumai kalvos šlaituose ir t.t. Taigi buvo mokoma praktinės geodezijos, reikalingos žemės naudmenims tvarkyti. Kalbama ir apie kartografiją labai svarbų dalyką - geografinės platumos nustatymą pagal Saulės šešėlį. Plačiau apie tai dėstoma atskirame T. Žebrausko kurse, skirtame gnomonikai - Saulės laikrodžių mokslui ir menui. Užrašų pavadinimas iškilmingai skelbia: "Laikrodžio šešėlis, laiką valandomis reguliuojantis, arba horografijos mokslas apie įvairių kompasų* nubraižymą, sukurtas bajorų namams papuošti - ir tvarkyti, savo paties pastangomis plunksna retorinėmis figūromis pavaizduotas Kražių Jėzaus draugijos mokykloje 1747 Viešpaties metais".

Saulės laikrodžio konstravimas pradedamas nuo "matematinio kvadranto" brėžinio, kuriame įpiešiamas Kražių geografinės platumos kampas, vadinamas poliaus aukščiu. Toliau aiškinama, kaip geometriškai braižomos horizontalaus bei vertikalios Saulės laikrodžio skalės. Pastarasis gali būti įvairių modifikacijų: nukreiptas į pietus, rytus, vakarus arba tarp šių krypčių. Mckoma, kaip konstruoti ir kelioninį Saulės laikrodį. Tam pridėta didžiausių Žemaitijos, Lietuvos ir Lenkijos miestų lentelė, nurodoma jų geografinė padėtis. Beje, gnomoniką profesorius T. Žebrauskas bus skaitęs ir Vilniaus universitete; tai aiškėja iš jo auklėtinių egzamino klausimų¹². Gnomonikos dėstymo tradicija siekia universiteto įkūrimo datą¹³.

Po T. Žebrausko šią įdomią ir praktišką discipliną Kražiuose yra dėstęs profesorius S. Jurevičius. Apie tai galima spręsti iš Vilniaus viešosios bibliotekos įgytų XIX a. viduryje rankraščių sąrašo: ten įrašyti S. Jurevičiaus 1767 m. skaityto gnomonikos kurso konspektai¹⁴. Dar yra išlikę 1774 m. studentiški gnomonikos užrašai¹⁵, kai tiksluosius mokslus Kražių kolegijoje dėstė profesorius I. Lappa. Tačiau įdomiausi yra šio mokslininko parengti filosofijos paskaitų konspektai (4 pav.). Šis kursas vertintinas kaip didelė metodologinė naujovė. Jos esmė yra ta, kad profesorius I. Lappa, pateikdamas naujųjų laikų gamtos mokslų teorijas, jų neskyrė nuo bendrojo filosofijos kurso (išimtį sudaro nedideli mechanikos ir gnomonikos kursai). Taip buvo išsaugotas vientisas požiūris į gamtą, į Visatą. Šis aspektas, deja, vėliau buvo neapdairiai prarastas mokslus siaurai specializuojant. Metodologinės profesoriaus I. Lappos nuostatos - tuo metu labai naujas ir originalus žodis, neturintis analogų kitų filosofų raštuose. Šiuose konspektuose nelengva pastebėti kitų mąstytojų įtaką; nebent kurso dalių pavadinimai - tai skoliniai iš vengrų filosofo P. Mako darbo.

Pirmiausia įdomu išskirti keletą I. Lappos filosofijos

* Taip buvo vadinami literatūroje lenkų kalba kelioniniai Saulės laikrodžiai, kuriuose į horizontaliąją dalį įmontuota magnetinė rodyklė rodė tikrąjį Saulės laiką.

Compendium

Physicæ Generalis

Proœmium

83

Nomen physica a Græca voce *Physis* quæ nat. significat ortus
et ex ea itaq. patet in tale diffundi disciplinam istam ipsa nati diffundit.
Quamvis philosophi ad solam op. nat. adstringunt physica in-
quirit scilicet physica in rer. nat. et potius naturam in rebus
corporalibus causis, effectibus, quantitatibus, viris, ordinem, et aliud aliud ad
nat. referunt.

Physica est non solum quæ in rebus terre occurrunt hanc animalium
plantarumq. diversas species, horum motus affectiones inquirere, ad
intimus minimasq. fibrillas explorari. Necnon terras penetrare
in hæc aeris aquarum ignisq. receptacula metallorum lapidum
reconditas virtutes perstrare, modo se immergere, miras hujus
periculis, consiliisq. diversissimis, gentem examinare, rutes in acro-
tali roris pluvie temerant vivis grandinis ortus perstrare, calo-
remq. subterri siderum nat. cursumq. dimetiri.

Utiliter si compendio comprehensas volumus, nuncimus
nos physica destitutas vitæ virtutes miroribus, stupor flato-
ria seu vento seu aquis impulsas vastos procellas et quidquid
venit machinatur. Unde vestibus panis, victus panis di-
piciis lapides feramenta aere, quæ majores utilitates quæque
reloz, tota temporis mensis, quanta ex navigationibus hauriunt

4 pav. Du filosofijos kurso, kurį dėstė profesorius I. Lappa, konspektų
puslapiai: bendrosios ir specialiosios fizikos tezių pradžia.

De Statica Fluidorum generatione.

Царю и жене.

De Harmonis per gorgias. Alii dixerunt casis inclusi. Seneca

Sic. Nihil est sistens material, et q' unū quqd' & eā g'neratū. atq'
Voluntatem autem de ipsa Dns impartit omnem exple
ratio.

322. Gravitas specifica dicitur pondus illud, quod sub eodem
volumine obtinetur. Quare Specifica levitas, quod sub
eodem volumine minus, specifica gravitas, quod majoris
pondus habet, quia alterum hinc appertinet autem specifi-
ca levitas, autem appertinet, specifica gravitas c.

328. Gravitas specifica duorum H_2 & O_2 non solum habentium, et in ratione reciproca voluminum.

et vol. cum 3 terminis illud appellamus, quod eandem
maximè quæstionem sub minori volumine continet, deest illis
et pondera æqualium se recipiunt ut volumina, ac
præterea deest ut gravitas eorum præcedat.

540 Fluida premuntur suo pondere partibus sibi subiacentibus.
Haec sunt & simplice corpora, quibus pondus in se super
respondens, quicunque loco existant, et autem pondere totum
et in se premuntur, premuntur corpora partes in se collatas.

Corol. I. Quare fluxus & refluxus conducat, & perficiat partem
2. q. v. semp horizontali parallela e, cum e partes cor
lucis impulsioni, penultima cedant, cetera gravitate usq
eo descendunt, dum lenit usque descendendi n. sit, hoc e
dum in eodem plano horizontali, seu ad libellam ut d. ius,
2. sistant.

Coroll. 2. Propter fluiditatem partes aequabiles
distribuitur cum e cor. particulis sint admodum mobiles
quodlibet a superioribus preba, locum suum lucrum requirit,

bruožų, nusakančių gnoseologiją - pažinimo teoriją. Profesorius kursą pradeda gražiu teiginiu: kiekvienas žmogus trokšta laimės, bet ji nepasiekama be žinių, be išminties. Filosofija esanti kelias į išmintį. Jos reikia mokytis; įvadas į filosofiją yra logika¹⁶. Nepakanka vien išmanyti logikos taisykles: išmintis pasiekama individualiomis pastangomis, susikaupimu, filosofiniais apmąstymais. Žmogaus pažinimo galimybės yra ribotos, todėl pirmiausia reikia mokytis būtinų ir naudingų dalykų bei lavinti atmintį. Tobulėjimui kenkia valios stoka, blaškymasis, vengimas nuoseklaus darbo, netinkamai pasirinktas studijų objektas. Net keletą puslapių užima profesoriaus patarimai tiems, kas siekia mokslo tiesų. Mokslinio pažinimo etapai yra refleksija, abstrakcija, analizė ir sintezė. Į naujoves reikia žiūrėti nei pernelyg entuziastingai, nei priešišškai, kiekvienu atveju geriausiai pasikliauti sveiku protu. Protas turi koreguoti žmogaus pojūčius. Svarbu nepasiklysti ir žodžių, sąvokų reikšmėse. Aptariant tiesos kriterijus, I. Lappa pabrėžia, kad Bažnyčia ir Šventasis Raštas pasilieka sau tik tikėjimo ir papročių klausimus, o neprėtenduoja būti mokytojais, aiškinančiais fizikinį pasaulį.

O štai kaip I. Lappa sako apie vaikų auklėjimą. Pirmiausia svarbu geras tėvų pavyzdys. Mokytojai neturi pernelyg apkrauti savo auklėtinių atminties, verčiau lavinti mąstymą. Mokymą reikia pradėti supažindinant su jutiminiu pasauliu, vėliau siekti abstraktesnių dalykų, galiausiai - filosofijos suvokimo.

Logiką profesorius baigia formaliomis taisyklėmis bei tokiu pamokymu: *"Ne putato, te doctum furi posse ex commercio cum intelligibili, sed potius cum mundo naturali et hominum"* (Nemanyk, kad tapsi išmintingas bendraudamas su abstrakcijomis, lengviau juo busi bendraudamas su gamtos pasauliu ir žmonėmis).

Fiziką XVII-XVIII a., dar vadinamą gamtos filosofija, buvo įprasta skirstyti į bendrąją ir specialiąją dalį. Pasak profesoriaus B. Dobševičiaus, "bendroji fizika užsiima gamtos kūnu apskritai ir jos pradais bei būviais arba savybėmis; specialioji fizika nagrinėja kūnų jėgas, savybes ir veiksmus"¹⁷.

Jaunasis profesorius I. Lappa bendrąją fiziką pradeda nuo esminių dalykų - aptariama materijos ir formos problema.

Scholastikų proteguojamos Aristotelio pažiūros ar jų modifikacijos I. Lappai atrodo naivios. Medžiagos sandarą jis dėsto pagal garsiojo dalmatų mokslininko R. Boškovičiaus dinaminio atomizmo teoriją¹⁸. Tai pati moderniausia XVIII a. fizika, nuostabiai išpėjusi medžiagos prigimtįs dualumą bei principinį materijos ir judėjimo ryšį. Profesorius I. Lappa įvade trumpai pakartoja R. Boškovičiaus idėjų raidą. Medžiagos sandara XVIII a. dažniausiai buvo aiškinama pagal G. Leibnico monadologijos teoriją. Pasak jos, visų kūnų pradus sudaro nematerialūs, bestruktūriai elementai, vadinami monadomis arba "paprastosiomis esmėmis". Antra vertus, tuo metu pagaliau išpopuliarėjo ir I. Niutono veikalai, kuriuose puikiai išnagrinėti dinamikos dėsniai. Iš esmės R. Boškovičius savo teoriją sukūrė monadologijai taikydamas klasikinės mechanikos dėsnius, dar priskirdamas atomams aktyvumą, galimybę vienas kitą stumti ar traukti. Visos kūnų savybės ir fizikiniai reiškiniai aiškinami traukos ir stūmos jėgų dinamika. Pastaroji iliustruojama bangine kreive; pravarti ji ir profesoriui I. Lappai, aiškinant medžiagų agretinius būvius, kieto kūno elastines ir kitokias savybes (5 pav.).

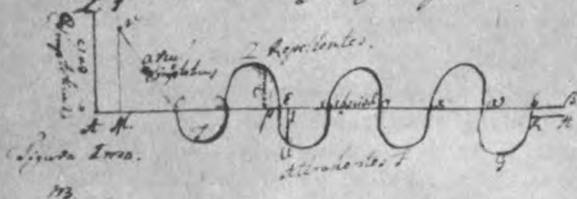
Aptarus atomistinę medžiagos sandarą, konspektuose nagrinėjamas kūnų judėjimas (*De Motu*). Išskiriamas absoliutusias ir santykinis judėjimas, - tatau iškart nurodo idėjų šaltinį: dėstoma pagal I. Niutoną¹⁹. Įdomu tai, kad čia jau vartojama ir formulių kalba. Skyrelis apie judėjimą baigiamas elastinių ir neelastinių smūgių aprašymu.

Tolesniuose skyreliuose aptariama tai, kas sukelia žmogaus pojūčius: kūnų spalva, garsas, degimas, garavimas. Toks nagrinėjimų klausimų grupavimas turi tam tikras istorines šaknis: daugelis fizikinių reiškinių pagal scholastinę tradiciją buvo priskiriama "savybėms, vidinėms kokybėms". Teologus domino, ar gali kūno savybės egzistuoti atskirai nuo kūno. Čia jie įžvelgdavo Eucharistijos dogmato paslapties išaiškinimą. Profesorius I. Lappa čia laikosi R. Dekarto pozicijų: kūno savybės priklauso tik nuo vidinės jo struktūros.

Konspektuose plačiai nagrinėjami optiniai reiškiniai: atspindžio ir lūžio dėsniai, dispersija, akies sandara, atmosferos efektai. Aprašoma ir optinių prietaisų, pavyzdžiui,

comprimis cum Ora melius, quod plurimas compositiones indi-
viduas, quibus suadetur, inquit, in omni ad se limites de-
scendit, ad quod omnes partibus antecessibus posteriores in se-
quantur, illas premissas hinc inducit intervalle advenit
in mutatio, quod non potest contingere nisi in ois, is distantie limi-
tes prelo effert, virum item attrahentium repellentiumque
ut, tunc dicitur, quod sicut requiruntur ad hoc, ut altera pars
sequeat altera adducta, & recedat, & pulsa non ut partes co-
hæreant.

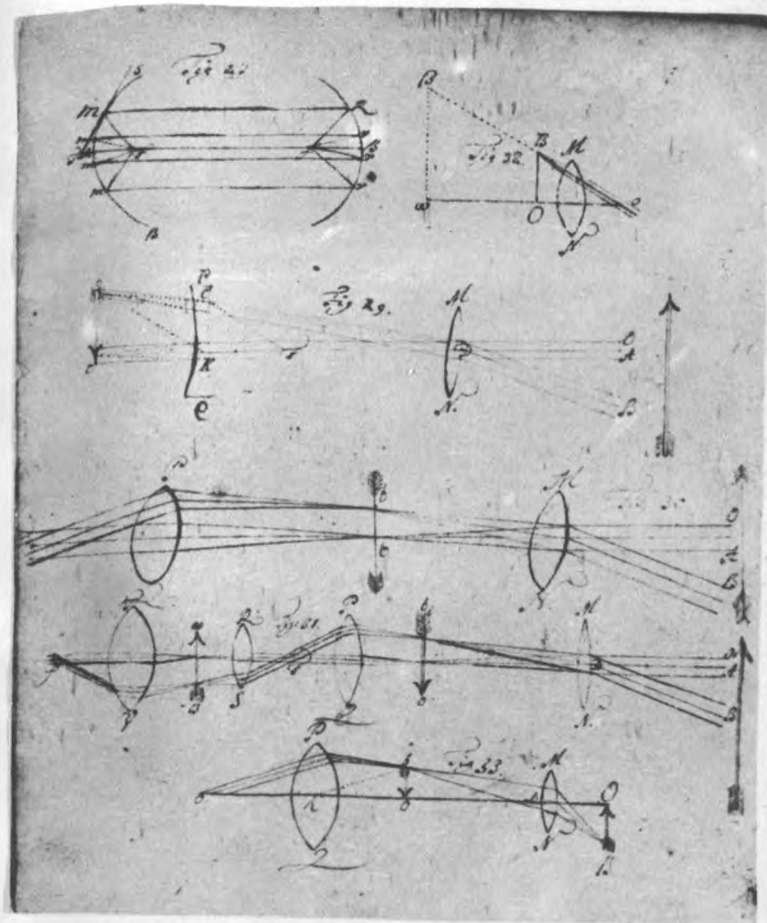
I. Lex virum e quorundam, utrumvis distantie sicut conculsive
atque coimpulsive recipiuntur, quo distantie quod minuitur in infi-
nitum, ita, ut partes sint extrinsecus, sicut cuius solentia, ut magis
magna cum quo punctum alterum ad alterum posuit accideret an-
tequam eorum distantie evanescent. Distantie vero aucta, minuitur
ita, ut inopiam distantie quod origina evadit in nulla, tunc ad
huc aucta distantie, mutantur in attractivas, quia quidem essen-
tes in decrescentes evanescentes abeunt, in repulsivas co-
dem modo decrescentes deinde decrescentes evanescentes mi-
grantes itur in attractivas atque id per vires indistantie
plurimas, & ad huc perat requirit, donec ubi atque quavis ma-
gis distantie sicut ut incipiant perietus et attractivis
et advenit recipere proportionales quadrato distantie
atque id ut magis magis distantie etiam in infinitum
& vultum donec ad distantie decrescentis omnibus planetarum
et eorum distantie longe maiores.

5 pav. Fizikos konspekto puslapis, aiškinantis medžiagos sandarą pagal R. Boškovičiaus teoriją

žiūrono ir mikroskopo sandara. Šiam skyreliui iliustruoti jau prireikė daugiau brėžinių (6 pav.).

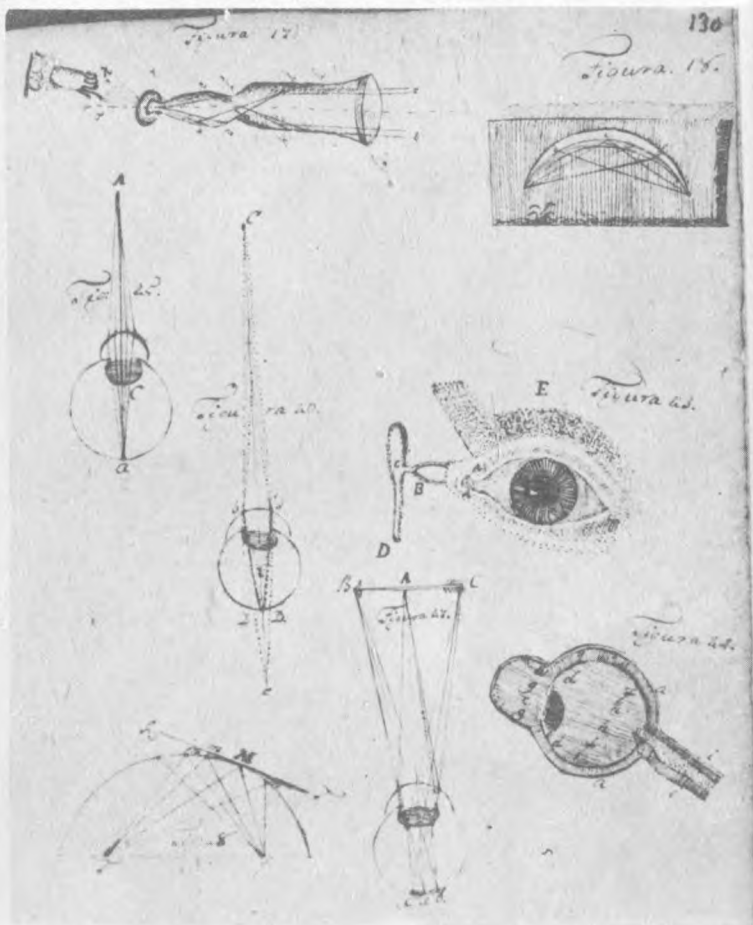
Bendrąją fiziką aprėpia 268 tezės, iliustruotos 33 brėžiniais. Prie jos šliejasi kosmografijos skyrelis bei botanikos pagrindai - dar 75 tezės. I. Lappai nekelia abejonių Koperniko teiginiai, heliocentrinė teorija pateikiama tezėmis, be išlygų²⁰.

6a ir 6b pav. Brėžiniai, iliustruojantys optikos reiškinius, regos fenomeną, vaizdų susidarymą optinėse sistemose

Kartu profesorius pabrėžia, kad Šventajame Rašte aprašytų astronominių reiškinių nereikia suprasti tiesmukiškai.

Specialiojoje fizikoje nagrinėjama skysčių statika, kapiliarumo, garavimo, dujų bei atmosferos reiškiniai. Dalis tezių skirta Žemės aprašymui: nagrinėjimą jos figūra, geologinė sandara. Skyrius baigiamas elektros ir magnetinių

6b pav.

reiškinių aptarimu; čia pateikiama duomenų ir apie dirbtinius elektros šaltinius²¹.

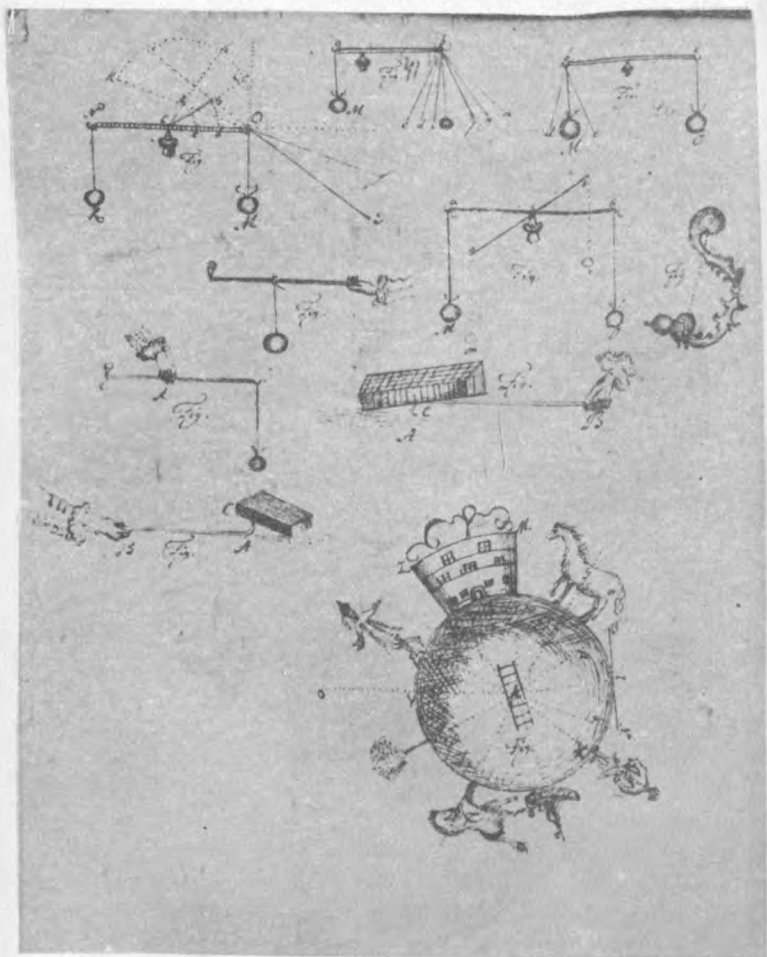
Visą bendrosios ir specialiosios fizikos kursą sudaro 450 tezių, išdėstytų 92 rankraščio puslapiuose. Atskirai profesorius I. Lappa skaitė praktinės mechanikos kursą. Šie konspektai užrašyti jau lenkų kalba²² (7 pav.). Įžangoje

Krótkie Lebranie Nauki 22 74
Mechaniczney

Która posiada sposoby także watajita wielkie
ciężary iżigai maia zapornica. Geometryczny
wiel mający ciężar dozwolony czyli equilibrium
przewidziona będzie. Stęguwanie, przede ta uro-
itnawi polowanie Stalika Mocharnika. My ia
na przedzego odbycia Cyklistym przykiem prze-
dac będziecie Zapornica Boze.

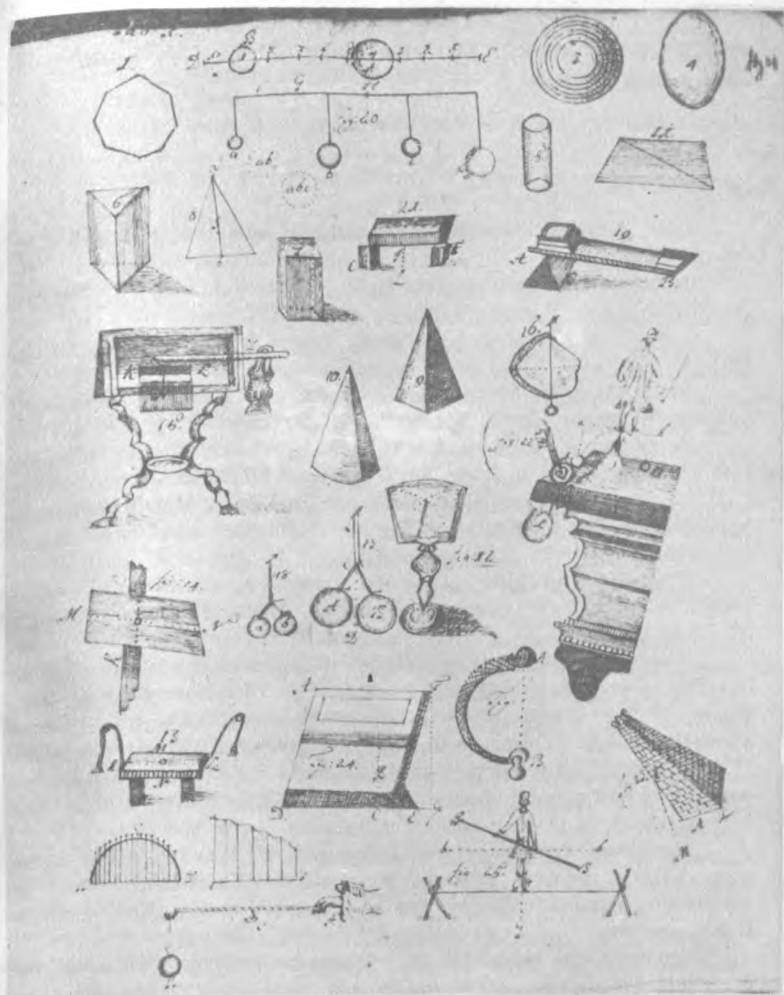
Orbicularis nigrifrons ag. 2. Centro geminitis.

7 pav. Profesoriaus I. Lappos skaityto mechanikos kurso konspektų
titulinis puslapis

8a ir 8b pav. Brėžiniai, iliustruojantys I. Lappos mechanikos kursą

Apibendrinant galima teigti, kad tiksliesiems ir taikomiesiems mokslams Kražių kolegijoje XVIII a. antrojoje pusėje buvo skiriama nemaža dėmesio. Mokymas reformuotas iš esmės, atsisakoma aristotelizmo likučių. Mokymas tapo ir demokratiškesnis: dėstoma lenkų kalba, supažindinama su praktiškai reikalingais dalykais: mechanika, matininkyste,

8b pav.

kartografija ir kt. Dėstę Kražiuose profesoriai buvo gerai susipažinę su naujausiomis to meto gamtos mokslo teorijomis (R. Boškovičiaus, I. Niutono, M. Koperniko), gebėjo tarti ir savo žodį, tas teorijas adaptuoti. Iš ankstesniųjų scholastinių laikų buvo likusi tik tradicinė diktuojamo tezėmis kurso forma. Kražių kolegija buvo neabejotinai viena stipriausių

valstybėje; tai turėjo didžiulę įtaką Žemaitijos kultūrai ir visuomenės raidai.

¹ J. B. [Buszynski] Kroże. Ich przeszlosć i stan obecny. Wilno, 1872. - S. 101.

² Brensztejn M. Szkoła Krońska // Kurjer Litewski. 1906. Nr. 258, 260, 261-265, 267.

³ Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai. Vilnius, 1983. P. 319.

⁴ Bienkowska B., Bienkowski T. Kierunki recepcji nowożytnej myśli naukowej w szkołach polskich (1600-1773). Wrocław. 1973. T. 1. S. 119.

⁵ Žebrauskas T. Logikos ir matematikos paskaitos, skaitytos Kražiuose 1746-1748 m. (lotynų ir lenkų k.) // Mažvydo biblioteka. PR-491. 375 l.

⁶ Jie aprašyti monografijoje: Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkół Jezuickich w Polsce. Kraków. 1933. S. 374. Prieš karą buvo laikomi Krasnickių bibliotekoje. Šifras: Rkp. 3376.

⁷ Compendium Logicae in scholis Crosensibus Societatis Jesu Anno Domini 1774 traditum (lotynų ir lenkų k.) // MA biblioteka. F-9-20-23. BF 20-23. L. 54-196.

⁸ Tomas Žebrauskas (Žebrys) gimė Naugarduko apylinkėse 1714 m. lapkričio 24 d. Mokėsi Naugarduko kolegijoje ir Vilniaus akademijoje. Dėstė Kauno, Kražių, Ilūkštės ir Bobruisko kolegijose. Stažavosi 1750-1752 m. Vienoje ir Prahoje. Reformavo tikslųjų mokslų dėstymą Vilniaus universitete, 1753 m. įkūrė Fizikos kabinetą ir Astronomijos observatoriją. Suprojektavo benediktinių bažnyčią Kražiuose ir vadovavo jos statybos pradžiai. Mirė 1758 m. kovo 18 d. Vilniuje.

⁹ Stanislovas Jurevičius gimė Žemaitijoje 1713 m. Į Jėzuitų ordiną įstojo 1731 m., mokėsi Varšuvoje ketverius metus matematikos. 1751 m. ten išleido praktinės trigonometrijos ir geodezijos vadovą. Kražiuose buvo studijų prefektu.

¹⁰ Ignatas Lappa gimė 1741 m. Į Jėzuitų ordiną įstojo 1756 m. 1760-63 m. Vilniaus universitete studijavo filosofiją, 1765-69 m. - teologiją. Dėstė Vidžiuose, Ilūkštėje, o 1769-70 m. - Vilniaus kilmingųjų kolegijoje, vėliau mokė Kaune jaunąjį grafą Tiškevičių. Nuo 1772 m. dėstė filosofiją Kražiuose. 1769 m. jam suteiktas laisvųjų mokslų ir filosofijos daktaro vardas, o 1773 m. - kanonų teisės daktaro vardas.

¹¹ Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Vilnius, 1975. P. 399.

¹² Zubovas V. Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai. Vilnius, 1986. P. 306.

¹³ Klimka L. Saulės laikrodžiai Lietuvoje // Lietuvos dangus 1989. Vilnius, 1989. P. 19-36.

¹⁴ Отчет Виленской публичной библиотеки и музея за 1903 г. Вильна, 1904.

¹⁵ Kondratt T. B. Krótka nauka o kompasach. 1774 // MA biblioteka. F. 9-332.

¹⁶ Compendium... F. 9-20. BF-20. L. 1-52.

¹⁷ Dobševičius B. Dabartinių filosofų pažiūros // Filosofija. Vilniaus universitete 1579-1832. Vilnius, 1979. P. 67.

¹⁸ R. Boškovičiaus teorija buvo paskelbta 1758 m. Vienoje išleistame veikle "Gamtos filosofijos teorija, apibendrinta vienu gamtoje egzistuojančių jėgų dėsniais". Dinaminio atomizmo teoriją plačiai dėstė Antakalnio trinitorių kolegijos profesorius D. Dzialtovskis. (Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Vilnius, 1975. P. 289-298.) R. Boškovičiaus idėjos buvo nagrinėjamos ir Vilniaus universitete. (Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. Vilnius, 1980. P. 232-233.)

Galimas dalykas, kad garsiosios teorijos autorius palaikė asmeninius ryšius su Lietuvos mokslininkais; tai liudytų, pavyzdžiui, jo rašyta rekomendacija astronomui A. Streckiui, vykstančiam į Londoną užsakyti observatorijai instrumentų. Be to, yra žinoma, kad R. Boškovičius per Lietuvą vyko į Rusiją stebėti astronominių reiškinių.

¹⁹ Pirmieji Lietuvoje I. Niutono klasikinės mechanikos principus bei gravitacijos teoriją bus, matyt, dėstę Vilniaus akademijoje-universitete profesoriai A. Skorulskis (1752-55 m.) ir B. Dobševičius (1756-57, 1760-63 m.). Pastarasis, beje, 1757-58 m. Kražiuose dėstė filosofiją, o nuo 1782 m. buvo šios mokyklos direktorius.

²⁰ Yra žinoma, kad Kražiuose 1751 m. buvo skaitytas trumpas kosmologijos, išdėstytos pagal Ticho Brahės sistemą, kursas. (Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkół Jezuickich. Kraków. 1933.) Anksčiau Kražiuose dėstę profesoriai K. Pšialgovskis (1738-40, 1751-54 m.) ir A. Poldzas (1762-64 m.) kritikavo Koperniko teoriją. (Vilniaus universiteto biblioteka. RS. F3-1202.)

²¹ Elektrinės mašinas pirmasis Lietuvoje pagamino profesorius T. Žebrauskas 1752 m. savo įkurtam Fizikos kabinetui. Elektros reiškinių demonstravimas universiteto auloje buvo labai populiarus ne tik tarp studentų, bet ir Vilniaus visuomenėje (Klimka L. Iš fizikos istorijos Lietuvoje. Vilnius, 1991. P. 39-46.)

²² Krótkie zebranie nauki mechaniczney. 1774 // MA biblioteka. F. 9-20, 21, 22, 23. BF. 20-23. L. 174-195.

VANDA ZABORSKAITĖ

KRAŽIŲ KOLEGIJOS TEATRAS

Mokyklinis teatras Kražių kolegijoje XVII-XVIII a. yra vienas svarbiųjų mūsų kultūros ir švietimo puslapių. Ši kolegija buvo stipri Vilniaus universiteto atšaka, o kartu - reikšmingas žemaičių kultūros centras. Keistai ir įdomiai joje jungiasi sodrios regiono spalvos ir bendrieji Europos kultūros procesai. Jų susipynimas itin ryškus kolegijos mokykliniame teatre.

Mokyklinis teatras yra vienas iš renesanso bei baroko kultūros reiškinių, paplitusių visoje Europoje. Atsiradęs XVI a. ir susijęs su klasikinės lotynų kalbos kultu, jis buvo viena iš didaktikos formų: mokytojų režisuojami, mokiniai vaidino romėniškosios Antikos arba neolotyniškas pjeses, kad geriau išmokytų kalbos, retorikos, laisvos ir grakščios laikysenos. Savo klestėjimo apogėjų šis teatras (dažnai vadinamas jėzuitų teatru) pasiekė baroko epochoje jėzuitų įkurtose kolegijose. Čia būdavo vaidinamos, dažniausiai lotyniškai, didaktinio, moralizuojamojo ar panegirinio pobūdžio pjesės, parašytos poetikos arba retorikos profesorių, dažniausiai jų pačių ir režisuojamos. Įmantri jų kompozicija, kurioje pynėsi painus draminis veiksmas, įrėmintas prologo ir epilogo, suskaldytas alegorinių pantomimos scenų bei komiškų buitinių intermedijų, derinosi su prašmatnia scenografija, įvairiausiais scenos efektais. Vaidinimai būdavo rengiami iškilmingai pradedant ir baigiant mokslo metus, per Užgavėnes, didžiąsias bažnytines šventes, taip pat pagerbiant žymius Bažnyčios ir valstybės asmenis bei įvykius. Vaidinimai vykdavo dažniausiai kolegijos kieme, bet yra duomenų, jog buvo ir vaidinimams pritaikyta aula; antai apie vieną Kražių spektaklį sakoma, kad jis vyko "didesniojoje auditorijoje".

Mokyklinių dramų pastatymai, kaip minėta, būdavo puošnūs ir įspūdingi: juose dalyvaudavo alegorinės figūros (Garbė, Pamaldumas, Karas, Taika...), marguliuodavo įvairių tautų ir regionų apdarai (ne tik žemaičių, lietuvių, mozūrų, bet ir kinų, japonų, afrikiečių...), stebindavo šviesos efektai (fejerverkai, laužai...), skambėdavo muzika ir dainos, būgnų tratėjimas ar patrankų šūviai. Sudėtinga scenos technika leido vaizduoti herojų vizijas ir sapnus, scenos erdve praskriejančias gerąsias dvasias, pragarmėn prasmengančius niekšus, banguota jūra atplaukiančius laivus ar iš kruvino upės srauto išskylančias sirenas, laikančias iškeltą brangakmeniais išdabintą kryžių. Visa tai vaizdai iš vilniškių spektaklių, Kražiuose jie, be abejo, atrodė kukliau, be to, - stinga apie juos duomenų, bet ir iš tų nuotrupų, kurias turime, matyti, jog ir čia, Žemaičių širdyje, skleidėsi barokinio teatro puošnios formos.

Beje, nederėtų įsivaizduoti XVII a. Kražių kaip kokio provincijos užkampio. Juk Kražiuose kurį laiką profesoriavo M. K. Sarbievijus, kurį pats popiežius apvainikavo laurų vainiku (taip jis ir pavaizduotas puikiam Vytauto Ciplijausko portrete, kuris kabo Vilniuje Šventų Jonų bažnyčioje), bet ir vienas žymiausių barokinio mokyklos teatro teoretikų (kartu su jo vardu Kražių mokyklos teatras minimas Heinemann'o "Pasaulinėje teatro istorijoje"). Mokyklinis teatras, kaip žinome, buvo tarptautinis, visai Europai būdingas reiškinys, kaip ir visa jėzuitų suorganizuota mokyklų sistema. Profesoriai ilgai neužsibūdavo vienoje vietoje, keliaudavo iš vienos kolegijos į kitą, iš vieno universiteto į kitą. Jie galėjo vienais metais būti Kražiuose ar Pašiaušėje, o kitais - Romoje ar Vienoje. Tokioje plačioje geografinėje erdvėje skleidėsi ne tik Sarbievijaus biografija. Štai keli pavyzdžiai. Andrius Młodzianovkis, Lietuvos bajoras, gimęs netoli Kauno, "ant Vilijos upės kranto", didžiąją gyvenimo dalį praleido Kaune, bet metus išbuvo Austrijoje, o grįžęs Kražiuose dėstė

* Čia ir toliau duomenys paimti iš Zaborskaitė V. Prie Lietuvos teatro ištakų // Vilnius, 1981. Čia yra ir bibliografinės nuorodos į šaltinius ir literatūrą.

retoriką ir ten pastatė savo dramą "Apie Trebelijų, Bulgarijos karaliaus sūnų". Panašiai ir lietuvis Domininkas Mikulskis: metus praleidęs Austrijoje, paskui Pašiaušėje dėstė gramatiką, o Kražiuose - retoriką, čia pastatė ir savo dramą "Belizarijus". Tad Europos kultūros vėjai nuolatos sklaidė provincializmo tvanką.

O šalia "europiečių" buvo žmonių, kurių šaknys buvo itin giliai įaugusios į žemdirbių kultūrą. Toks yra, sakykim, Mikalojus Juškevičius. Jo įnašas į mokyklinę dramaturgiją nedidelis: jis parašė, kiek žinoma, tik vieną pjesę ("Kosmas, persų karalius"), kas buvo jo, kaip retorikos profesoriaus, tiesioginė pareiga, bet užtat jis Žemaičiuose buvo plačiai žinomas kaip valstiečių gydytojas: "Kadangi visoje plačioje Žemaitijoje nebuvo nė vieno gydytojo ar vaistininko, tėvas Mikalojus veltui dalydavo pas jį ateinantiems valstiečiams vaistus, kuriuos pirkdavo už savo pinigų, arba gamindavo iš savo paties surinktų žolelių", rašė jo biografas Jonas Pošakovskis (daugelio religinių, istorinių, politinių raštų autorius, irgi mokytojavęs Kražiuose). Arba Jurgis Smalakis, buvęs lietuvių pamokslininkas Karaliaučiuje, gyvenimą praleidęs Kaune, Varniuose, Pašiaušėje, Kražiuose, kur ir mirė. Amžininkai jį laikė talentingu poetu, jis buvo ypač mylimas paprastų žmonių: pasišventėlis, savęs nepaisęs. 1712-1714 m. Kražiuose jis dėstė poetiką ir retoriką, galimas daiktas, yra parašęs ir mokyklinių dramų. Ryškiai susijęs su lietuviško žodžio ir meninės kultūros raida yra Gabrielius Šimkevičius, bene keturių dramų autorius, lietuvių pamokslininkas, lietuviškų giesmių kūrėjas. Turbūt jo plunksnai priklauso vieninteliai išlikę du mokyklinių dramų prologai su lietuviškais intarpais, kurie savaime yra įdomūs, o be to, teikia vilties, kad tokių ar panašių tekstų galėjo būti ir daugiau - galgi jie kada nors bus atrasti kokiam nors archyve, kaip XX a. pradžioje netikėtai buvo atrasti ir minėtieji prologai.

Šiaip kražiškių dramų autorių nedaug težinome. Tai Mykolas Chaneckis, Mikalojus Velička - abu su Žemaičiais nesusiję nei kilme, nei ilgesniu darbu kolegijoje. Tačiau su Kražių kolegijos scena galima būtų sieti ir daugiau asmenų. Tai žmonės, žinomi kaip kitur pastatytų dramų autoriai, bet

dėstę retoriką ir poetiką Kražiuose, tad pagal pareigybę galėję ar net turėję rašyti ir čia. Manychiau, kad į tokių "įtariamųjų" sąrašą galima įtraukti šiuos autorius: Valentina Biatovičių, Danielių Butvilą, Jokubą Gralevskį, Ignotą Holoviną (Galinį?), Vladislovą Narevičių, Vaclovą Narmuntą, Joną Požeckį, Jurgį Špungianskį, Andrių Virvičių. Bėje, beveik visi jie yra žemaičių kilmės.

Apie Kražiuose vykusius spektaklius duomenų turime nedaug: per 150 metų - apie 22 spektaklius. Tai tėra didesnės visumos trupinėliai. Bet ir iš jų galime matyti, kad kražiškės dramos atstovauja būdingiausioms teminėms ir žanrinėms mokyklinės dramaturgijos kryptims. Visų pirma - tai pjesės mokslo metų pabaigai. Tokia yra "Išminčiaus triumfas" apie poetą Stesichorą, kuris savo išmintimi ir narsa pasipriešina tironui. Pjesės pabaigoje pasirodo alegorinė Išminties figūra, pamynusi po kojų Tironiją ir skelbianti savo sekėjų, į vyresnes klases perkeltųjų mokinių, vardus. To paties žanro bus buvusios ir dramos "Apvainikuotoji išmintis" ir "Kilni poetų didybė".

Savitus idėjinius motyvus reiškė kūrinių grupė, sąlygiškai vadinama teisinėmis dramomis. Rengdamos savo auklėtinius busimoms pilietinėms pareigoms, mokyklos stengėsi nuo mažumės ugdyti jų teisingumo jausmą, pratinti prie debatų, mokyti rasti sprendimą susidūrus priešingoms nuomonėms ir pažiūroms. Jeigu šios dramos tiesiogiai ir nevaizdavo teismų, tai skelbė teisingumo ir teisingo atpildo idėjas, teigė moralinę pasaulio tvarką, rodė, jog kiekvienas nusikaltimas jau čia, žemėje, sulauks pelnytos bausmės.

Viena žymiausių šios rūšies dramų yra lietuvių D. Mikulskio tragedija "Belizarijus", pastatyta Kražiuose apie 1667-1672 metus. Laisvai operuodamas istorine medžiaga, jis vaizduoja, kaip prieš Bizantijos imperatorių Justinianą I (505-565) sukylo karo vadas Belizarijus, nepatenkintas gautu atlyginimu. Po įvairių peripetijų jis patenka į teisingumo rankas, yra žiauriai nubaudžiamas ir lieka elgeta. Šios rūšies dramos buvo statomos vykstant teismų sesijoms. Kražiuose jau nuo 1552 m. rinkdavosi vietinės reikšmės teismai. Nuo 1566 m. čia buvo Žemaičių bajorų seimelių rinkimosi vieta, o ne per toliausiai - Raseiniuose - veikė Žemaičių žemės

teismai. Vadinasi, Kražių kolegija irgi turėjo galimybę iš scenos kreiptis į bajorijos teisinę sąmonę.

Tradicinis vaidinimų laikas buvo Užgavėnės. Per jas būdavo statomos itin dramatiško turinio pjesės, kalbančios apie pasaulio blogį, jo menkystę, garbės ir turtų niekingumą, laimės nepastovumą. Jų herojai gyvena prabangių puotų, linksmybių ir girtavimo sukuryje, pina intrigas, lieja kraują, kol nugrimzta į pragarus, į amžiną pražūtį. Šiomis pjesėmis buvo siekiama žadinti atgailą, pamaldžiai nuteikti prasidedančiai gavėniai. Bet jose skamba ir pasaulietinio pobūdžio motyvų: dvaras ir dvariškių puotos, kaip pasaulio simbolis, visomis savo realijomis susijęs su ano meto tikrove ir, matyt, turėjo būti suvokiamas kaip vaizduojamų reiškinių smerkimas. Dažnai šiose dramose galima įžvelgti šekspyriškojo tragizmo atgarsių.

Iš tokių dramų žinomos Kražiuose pastatytos kelios. 1693 m. pastatyta "Hanibalas prie Kapujos, nuo prabangos nusilpęs"; čia lenkų karalius Boleslovas Narsusis pasmerkiamas, be kitų dalykų, už tai, kad, "pykčio ir keršto apimtas", nuvargusius ir tėvynės ilgesio apimtus kareivius "griežčiausiomis bausmėmis baudžia be jokios gėdos ir teisybės". To paties žanro bus buvusi ir jau minėto M. Juškevičiaus pjesė "Kosmas, persų karalius", taip pat G. Šimkevičiaus "Leontijus, pragaro auka" ir drama apie kunigaikštį Vytenį, išniekinusį Švenčiausiąjį Sakramentą ir už tai žiauriai nubaustą.

Šalia kūrinių, parašytų istorine arba fiktyvia tematika, buvo ir paremtų gyvenamojo meto medžiaga, konkrečiais valstybės gyvenimo įvykiais. XVII a. svarbiausia ir reikšmingiausia politinė aktualija, į kurią atsiliepė mokyklinė drama, buvo karai su totoriais ir turkais. Tie dalykai rūpėjo visai valstybei ir jos piliečiams. Kražių kolegijoje taip pat statomi šios tematikos kūriniai - 1684 m. parodomos net dvi pjesės paminėti pergalei prie Vienos, kur 1684 m. rugsėjo 12 d. Lietuvos ir Lenkijos karaliaus Jono Sobieskio kariuomenė sutriuškino turkus.

Pirmoji jų - "Viena, Austrijos sostinė" - parašyta remiantis pačia aktualiausia laiko medžiaga, turinčia beveik publicistinio kritiškumo.

Alegoriniame prologe vaizduojamas mėnulio - turkų emblemos - užtemimas. O toliau prasideda pati drama, suskirstyta į tris veiksmus.

Pirmajame veiksmė Vienos gyventojai, ruošdamiesi gintis nuo artėjančių turkų, stiprina savo miesto sienas. Tuo tarpu atvyksta turkų pasiuntiniai ir reikalauja pasiduoti. Išsigandę vieniečiai per savo pasiuntinį teiraujasi imperatoriaus, ar jiems bus atsiųsta paramos. Bet sultonas, nebelaukdamas atsakymo, pradeda miesto apgulimą. Nusiminusius vieniečius padrąsina Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės riterio paleista strėlė su laišku, pranešančiu, jog į pagalbą atvyksta karalius Sobieskis.

Antrojo veiksmo pradžioje sultonas iš belaisvio ir savo pasiuntinių sužino, kad miestas pajėgus gintis ir kad gyventojai kovosią iki paskutiniųjų. Vis dėlto turkai pro šiaurinius vartus įsibrauna į miestą. Sultonas įsako surengti iškilmingą jo pagerbimą ir mušyje kritusių turkų karių apoteozę.

Bet miestas vis dar nepaimtas. Trečiajame veiksmė turkai rengiasi pulti jau trečią kartą, bet čia netikėtai pasirodo puikus Jono Sobieskio pulkai su pačiu karalium. Turkai nebesiryžta pradėti puolimo ir tariasi, kaip toliau kariauti.

Ketvirtas veiksmas rodo jungtinės kariuomenės triumfą, sumuštus turkus. Po kruvinos kovos pralaimėjęs sultonas vos išneša galvą nuo savųjų keršto. Išgelbsti tik totoriai, kurie jį gindami stoja į brolžudišką kovą su turkais. Paskutinioji scena rodo iškilmingą Jono Sobieskio sugrįžimą iš karo lauko.

Tais pačiais metais pergalei prie Vienos paminėti Kražiuose pastatyta dar viena drama, teisingiau tariant - surengtas spektaklis, kuriame literatūrinis tekstas, atrodo, sudarė gana nereikšmingą elementą, o visų pirma naudotasi grynai sceninės išraiškos priemonėmis (barokiniame teatre taip esti dažnai). Tai - "Krikščionių pasaulio triumfas", vaizdavęs iškilmingą Jono Sobieskio sutikimą Romoje po pergalės prieš turkus.

Pirmąją vaidinimo dalį sudarė "Romos", t.y., kolegijos kiemo, kuriame vyko vaidinimas, dekoravimas įvairiomis

egzotiškomis puošmenomis ir stela su įrašais, kuriuos skaito ir komentuoja iškilmių vadovas. Kieme pastatyti bokštai, vaizduojantys septynias Romos kalvas. Ant jų sėdi mūzos ir Apolonas. Kai jis "pradedą savo citra skambinti, kalvos šokinėja - tai vaizduoja Romos džiaugsmą, atvykstant Sobieskiui". Vadovaujant karo deivei Belonai, rikiuojasi patrankos ir šūviais sveikina karalių.

Antroje dalyje karalius su karalaičiu Jokūbu atvyksta triumfo vežimu, traukiamu erelių. Jį supa vengrų pėstininkai, Maltos riteriai ir lenkų kariuomenė. Priekyje eina grobiai iš Azijos, Afrikos ir Amerikos, Egipto piramidės, senovės Romos pergalių simboliai. Šiuos simbolius, tad ir pačias pergales, Amžinybė priskiria karaliui.

Trečioje dalyje imperatorius, pasitikęs ir pasveikinęs karalių, pasodina jį į sostą, o čia jį vėl sveikina išvaduotoji Moldavija, "besivaduojanti iš turkų jungo" Vengrija ir Lenkija.

Visa tai turėjo nuteikti bajoriją karui su turkais. Taip mokyklinė drama savo interesais ir auditorija išėjo toli už specifiško didaktinio renginio ribų, įsijungė į politinį ir visuomeninį savo laiko ir savo šalies gyvenimą. Tą patvirtina ir teatralizuoti Žemaičių vyskupų pagerbimai, kurie vyko visą Kražių kolegijos gyvavimo laiką.

Mokyklinio teatro epocha baigėsi XVIII a. pabaigoje. Jis iškrinta iš oficialios mokymo programos, nors jo įskiepytas teatro pomėgis visuomenėje lieka labai gajus. Antai nuo 1773 m. iki amžiaus pabaigos apie jokus vaidinimus Kražiuose neturime duomenų. Bet 1798 m. Kražių mokyklos pastato pirmajame aukšte atnaujinama "dialogų salė", įrengiama scena, pagalbinės patalpos aktoriams ir dekoracijoms. 1802 m. visiškai įrengtas teatras jau buvo pasiruošęs priimti žiūrovus. Bet spektakliai dabar tapo grynai privataus pobūdžio, be ryšio su mokykla, nors Žemaičiuose jie buvo be galo populiarūs. Pavyzdžiui, žinoma, kad 1815 m. Telšiuose, laidojant Liudviką Gorskį, Žemaičių kaštelioną, pulkininką ir Rietavo tijūną, po pamaldų ir gedulingų pietų buvo spektaklis naujai pastatytame teatre.

Bet teatro žiūrovai buvo ne tik bajorija. Ypač tokiose vietovėse kaip Kražiai neturėjo trukti ir valstiečių, o ir tarp

aktorių tikriausiai bus buvę valstiečių vaikų (Žemaičiuose jų mokėsi daug). Tad mokyklinis teatras turėjo veikti ir liaudies teatrą, kaip barokinė dailė veikė liaudies architektūrą ir plastiką. Kalėdinės apeigos, vestuvinės oracijos klostėsi ne be mokyklinės scenos poveikio.

Vos pastebimi, bet visiškai realūs saitai galėjo driektis tarp mokyklinio teatro ir lietuviškai rašytos dramaturgijos. Yra duomenų, kad plunksną dramos žanre bandė A. Klementas, pats išėjęs iš pijorų mokyklos, irgi turėjęsios teatrą. Gal ir A. Fromas-Gužutis, pirmas jau išlikusių lietuviškų dramų kūrėjas, baigęs Kražių mokyklą, sietinas su stipria jos teatine tradicija? Į tokius ir panašius klausimus turėtų atsakyti tolesni mūsų teatro istorijos tyrimai.

KAZYS MISIUS

PUOŠNIAUSIA ŽEMAITIJOS BAŽNYČIA

*O istorija pradeda darbą: paėmus
Vartalioja uolienas ir marmurą krauna,
Kurdamą prie Kražantės krantų monumentą.
M.K. Sarbievijus*

Taip lotynų kalba rašė žymus viduramžių poetas Kražių jėzuitų bažnyčios kartinio akmens pašventinimo proga. Šiandien to monumento, gražiausios Žemaitijos šventovės, nebelikę nė pėdsako. Iš surankiotų fragmentinių duomenų noriu priminti trumpą jos istoriją.

Atvykę į Kražius, jėzuitai iš pradžių naudojos parapijos bažnyčia. Kartu jie ėmė rūpintis statyti vienuolyną bei kolegiją. Pasistatę vieną vienuolyno korpusą, jie įsirengė ten koplyčią. 1621 m. gegužės 2 d. vyskupas Stanislovas Kiška

iškilingai pašventino būsimos bažnyčios kartinį akmenį¹.

Jėzuitų ordino narių būdavo amatininkų, menininkų ir kitų įvairių specialistų. Antai 1620-1621 m. Kražiuose mūriniu dirbo jėzuitas Motiejus Podleskevičius (1579- po 1637), kilęs iš Lietuvos, 1623-1645 m. Motiejus Stanislavovičius (1586-1645), kilęs iš Žemaitijos, o 1641-1649 m. šiame vienuolyne gyveno mūrininkas Stanislovas Bogdzevičius (1588-1678)².

Bažnyčios statyba užtruko dėl karų. Jėzuitai, baimindamiesi, kad Kražius gali užimti visa niokojanti Maskvos kariuomenė, 1655 m. paslėpė vertingesnius liturginius reikmenis ir kitas brangenybes. Tačiau 1655 m. Kražius užėmė ne rusai, o švedai. Iš pradžių jie jėzuitams buvo palankūs. Kareiviai net ateidavo į koplyčią pasiklausyti vokiškai sakomų pamokslų. 1656 m. antrąkart atvykę į Kražius švedų kariai sudegino kolegijai priklausančią Gilvyčių kaimą, pusę Petraičių sodžiaus, apiplėšė pačią kolegiją, o du jėzuitus išvežė į Rygą ir paleido tik po aštuonių mėnesių³.

Apie šiuos įvykius M. Valančius taip rašė: švedai "įsigriuvę į Žemaičių žemę, atbruzdėjo ir į Kražius. Čia, atradę būrį vaikų besimokant, ne vien tuos išgainiojo, bet ir mokytojus išblaškė ir knygas mokslinỹčios išnovijo"⁴.

1656 m. Kražiuose buvo palikta švedų įgula. 1659 m. švedai sudegino tris Kražių kolegijos kaimus - Židikus, Ketūnus, Šerkšnėnus.

Jėzuitų bažnyčios statyba atnaujinta apie 1660 m. Lėšų stigo, nes kolegijos valdos buvo nuniokotos. 1671-1681 m. bažnyčia nebuvo statoma. Tik 1689 m. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų jėzuitų bažnyčią konsekrovo vyskupas Kazimieras Pacas.

Šventovė turėjo vieną aukštą bokštą, iš lauko buvo netinkuota. Viduje dvylika iš medžio išdrožintų altorių. Kiekviename jų buvo meniškas paveikslas. Didžiajame altoriuje kabėjo Italijoje už 600 olandiškų dukatų pirktas Dievo Motinos į dangų ėmimo paveikslas, tapytas Leonardo da Vinči. Jis buvo 7 mastų (mastas = 66,7 cm) ilgumo ir 4 mastų platumo.

Sakykla irgi buvo papuošta meniška drožyba ir kainavo 6000 olandiškų talerių. Ją padovanojo karalius Jonas

Sobieskis, atsidėkodamas karališkojo dvaro kapelionui jėzuitui tėvui Jonui Bronišui⁵.

1701 m. prasidėjus Šiaurės karui, Kražių jėzuitų valdos vėl buvo plėšiamos. 1708 m. apie 300 Rusijos kareivių kalmukų nuniokojo jėzuitų bažnyčią, išplėšė jos rūsių karstus, terorizavo kolegijos vicedirektorių.

1709 m. Lietuvoje prasidėjo baisus badas, kilo šiltinės epidemija, o vėliau ir maras. Bažnyčią teko uždaryti. Du kunigai jėzuitai pamaldas laikė ir išpažinčių klausė mokykloje arba tiesiog gatvėse. Maras pakirto šešis Kražių jėzuitus⁶.

Nerasta duomenų, ar per XVIII a. pradžioje Lietuvą ištikusias nelaimės nukentėjo pats jėzuitų bažnyčios pastatas. Taip pat neaptikta duomenų, ar ji buvo remontuojama. XVIII a. viduryje ir vėliau Kražiuose gyveno keletas jėzuitų amatininkų, tapytojų, architektų. Bet nežinoma, ar jėzuitai menininkai tada puošė ar remontavo Kražių bažnyčią, nors kitur jie yra ženkliai pasidarbavę. 1747-1750 m. Kražiuose gyveno jėzuitas Jonas Gundfingeris (1703 - po 1750), kilęs iš Bavarijos. Anksčiau Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčiai jis buvo tapęs keturis paveikslus, puošęs jos vienuolyno vidų. 1770-1772 m. Kražiuose gyveno dailininkas jėzuitas Frydrichas Obstas (1716 - po 1773), kilęs iš Čekijos. Nuo 1752 m. jis kartu su kitais lipdė skulptūras naujiems altoriams Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje, dekoravo jos vidaus kupolus. 1760-1767 m. stalių darbams Kražių jėzuitų vienuolyne vadovavo Jonas Renas (1719-1773), kilęs iš Belgijos⁷.

1773 m. panaikinus Jėzuitų ordiną, Kražių kolegijos žemės buvo išdalytos privatiems asmenims. Jie švietimo komisijai mokėjo nustatytą mokestį. Mokyklos dėstytojams komisija mokėjo algas, tačiau bažnyčios remontui lėšų neskyrė. Bažnyčia liko be šeimininko. Neprižiurima ji ėmė irti ir griuti.

1783 m. švietimo komisijos vizitatorius rado prakiurusį bažnyčios stogą. Dėl to jau buvo apirusios lubos ir skliautai, vietomis nusilupęs tinkas. Altoriai dar buvo geri, nė vieno nereikėjo atnaujinti. Dauguma altorių buvo pasidabruoti, liturginių daiktų irgi turėta pakankamai. Bet dalis bažnytinių rūbų jau buvo nuskurę. Buvę bandymų šventovę apiplėšti. Vagis pastebėjo moksleivis ir išgelbėjo sidabrinčius daiktus⁸. Vėlesni Kražių mokyklos vizitatoriai nurodydavo, kad buvusią

jėzuitų bažnyčią reikia gerokai remontuoti. Deja, švietimo komisijos vadovybė į tai nekreipė dėmesio.

1797 m. Kražių apygardos mokyklą perėmė Kolainių karmelitai. Tačiau ir jie nesirūpino nei mokyklos pastatų, nei bažnyčios remontu. 1806 m. dėl drėgmės bažnyčios lubos trijose vietose buvo pažaliavusios. Sienose žiojėjo trys plyšiai. Šventoriaus mūro tvora daugelyje vietų buvo sutrūkinėjusi. Dvylikos balsų vargonai buvę paaukсуoti, bažnyčia grįsta plytomis, stovėję 28 ažuoliniai suolai⁹.

1807 m. medinė Kražių parapiinė bažnyčia sudegė. Pamaldos buvo perkeltos į jėzuitų šventovę. Deja, parapiinė bažnyčia ji netapo. Klebono Kiprijono Odyneco rūpesčiu sudegusios vietoje 1811 m. buvo pastatyta ir įrengta nauja bažnyčia¹⁰.

1814 m. jėzuitų bažnyčios sienose jau buvo daugokai plyšių, stogas iro toliau, buvo aplūžusių gegnių, sijų. Pusė langų stiklų buvo išdaužyti, o jų mediniai rėmai visai sutrūniję. Lietus ir vėjas ardė bokštą: bokšto malksnų stogelio belikusios tik žymės. Nuo drėgmės labai sunykus dešinės pusės navai, virš jos esančiam stogui, 1813 m. karmelitai stogą perdengė¹¹. Tai bene vienintelis karmelitų atliktas Kražių jėzuitų bažnyčios remontėlis. Nors Kolainių karmelitai buvo gana turtingi. Jie turėjo apie 200 valakų (valakas - 21,3 ha) žemės ir daugiau negu 15 kaimų.

1816 m. pabaigoje Vilniaus universitetas kreipėsi į Baltarusijos švietimo apygardą ir siūlė perimti Kražių mokyklą, paversti ją gimnazija, o prieš metus karmelitai buvo prašę leidimo Kražių mokyklą perkelti į Kolainius, motyvuodami tuo, kad jie nepajėgia remontuoti didžiulių buvusios kolegijos pastatų. Jų siūlymui pritarta. Sudaryta mokyklos pastatų būtiniausių remonto darbų sąmata. Deja, bažnyčios ir bokšto dengimui pinigų nebuvo skirta¹². Taigi buvusi jėzuitų bažnyčia buvo pasmerkta sugriūti. Matyt, gavęs valdžios sutikimą, Žemaičių vyskupas J. Giedraitis nurodė Kražių klebonui Matui Kondratui perimti jėzuitų bažnyčią ir padaryti ją parapiinę. Klebonijai pasiūlyta suremontuoti ir nenaudojamą buvusį mokinių bendrabutį (bursą)¹³.

XIX a. pradžioje dauguma klebonų dar apeliuodavo į viduramžių tradicijas, kai bažnyčias remontuoti ir statyti buvo

paprastai tų valdų, kurių žemėse pastatyta bažnyčia, pareiga. Tiesa, kartais turtingesnių bažnyčių aprūpinimo privilegijose (fundacijose) klebonai būdavo įpareigojami statyti bei remontuoti bažnyčias. Kražių klebonija buvo viena iš turtingiausių visoje vyskupijoje, tačiau klebonas skundėsi neturintis lėšų buvusiai jėzuitų bažnyčiai remontuoti. Sudegusi parapinė bažnyčia jau buvo atstatyta, perlieti ir abu sudužę varpai. Bet visa tai buvo padaryta ankstesnio klebono. Kražių klebonas M. Kondratas laiške vyskupui išdėstė, kad Vaiguvos bažnyčios valdos atiduotos Vilniaus universitetui ir klebonijai belikę apie 70 valstiečių kiemų. Bažnytinius valstiečius labai nuskurdinęs 1812 m. karas. Jėzuitų bažnyčios remontui reikėtų samdyti architektą, bet tam nėra lėšų. Klebonas jausmingai kreipėsi į vyskupą, kad dėl senatvės jis būtų atleistas nuo naujų darbų ir rūpesčių¹⁴.

Vyskupas klebono pasigailėjo. Klebonas M. Kondratas mirė 1825 m. Vyskupui nesutariant su koliaatoriumi, 16 metų Kražiuose klebono išvis nebuvo. Tiktai 1841 m. buvo panaikinta galiojusi tvarka, kad vyskupas, skirdamas į parapiją kleboną, turi gauti koliaatoriaus sutikimą.

1818-1819 m. valdžios lėšomis buvo paremontuoti gimnazijos pastatai. Bažnyčios likimas valdžios nejaudino, per kiaurą stogą tekantis lietus ją spėriai ardė. 1821 m. saugumo sumetimais bažnyčioje buvo uždraustos pamaldos. Mokinių koplyčia įrengta viename iš gimnazijos kambarių. Garsusis Leonardo da Vinči paveikslas buvo perkeltas į biblioteką. Čia nuo drėgmės paveikslas ėmė gesti. Piešimo mokytojas P. Pšibilskis paveikslą supjaustė dalimis; sudėtos į krūvą jos greit supuvo¹⁵.

Uždraudus naudotis bažnyčia, Kražių gimnazijos prižiūrėtojas I. Daujotas ne kartą siūlė Vilniaus universitetui remontuoti jėzuitų statytą bažnyčią. 1824 m. į Kražius pasiųstas architektas sudarė remonto darbų sąmatą, tačiau tam lėšų niekas neskyrė¹⁶.

1827 m. I. Daujotas per du kartus pasiuntė 99 vienetus šešiolikos pavadinimų Kražių jėzuitų bažnyčios liturginių daiktų bei rūbų Vilniaus universitetui. Tarp liturginių reikmenų buvo sidabrinė paauskuota monstrancija, keturios sidab-

rinės paaukuotos taurės ir kt. Abi siuntos pristatytos į Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios zakristiją¹⁷.

1831 m. sukilėliai paėmė tris varinius jėzuitų bažnyčios varpus, o ketvirtą paliko¹⁸. 1831 m. gegužės mėn. caro kariuomenė Varniuose sunaikino patrankų liejyklą. Be to, aptikusi 27 varpus, išgabeno kaip karo grobį į Daugpilį ir išdalijo stačiatikių cerkvėms¹⁹.

Netrukus Kražių jėzuitų bažnyčia tapo pavojinga praeiviams. Jos sienose atsirado didelių plyšių, pro kuriuos galėdavo įlįsti net vaikai. 1835 m. gimnazijos direktorius I. Daujotas rašė Baltarusijos švietimo apygardai, kad bažnyčia tampa pavojinga žmonėms bei pačiam gimnazijos pastatui. Jis siūlė bažnyčią arba suremontuoti, arba nugriauti. Kadangi Kražiuose dirbo 4 stačiatikiai mokytojai ir mokėsi 3 šios tikybos mokiniai, 1834 m. į Kražių gimnaziją paskirtas ir stačiatikių kapelionas. I. Daujotas siūlė katalikams suremontuoti jėzuitų bažnyčią, o stačiatikiams paskirti mokinių katalikų koplyčią. Kol bus nuspręsta, kaip pasielgti, direktorius prašė leidimo nedelsiant aptverti palei bažnyčią nesaugią teritoriją²⁰.

Švietimo vadovybė leido bažnyčią aptverti ir tam skyrė pinigų. 1836 m. balandžio 16 (28) d., pučiant stipriam vėjui, su dideliu trenksmu griuvo bažnyčios frontono trikampė sienelė. I. Daujotas pasiūlė visai nuardyti bažnyčios stogą, surinkti 20 tūkst. gerų čerpių ir jomis perdengti gimnazijos pastatų stogus. Valdžia leido nugriauti bažnyčios stogą ir skyrė 135 sidabro rublius²¹.

Netrukus atėjo Rusijos švietimo ministro įsakymas visai nugriauti Kražių jėzuitų bažnyčią.

Matyt, šventovės griovėjų Kražiuose neatsirado. Ką tik pradėjęs eiti pareigas naujas gimnazijos direktorius A. Bernhofas pasamdė Surdegio stačiatikių vienuolyno valstietį A. Šamarovskį, kuris apsiėmė nuardyti stogą. Iš pradžių buvo išgriauti altoriai, išnešti ažuoliniai suolai, iš bažnyčios paimti paveikslai, kiti likę daiktai.

Stogą ardyti pradėta 1836 m. lapkričio mėn. Nuimtas čerpes darbininkas krovė ant perdengimų. Vieną dieną pakilo stiprus vėjas, darbai buvo nutraukti. Vėjo sukurs nuplėšė dalį dar nenurinktų čerpių, sudužo nemažai surinktųjų,

sukrautų virš stogo. Nesudužusių čerpių paskui pririnkta tiksliai apie 5,5 tūkst., t.y. beveik ketvirtadaliu mažiau negu tikėtasi. Medinės stogo gegnės buvo supjaustytos malkoms.

A. Bernhofas rašė, kad įsakymas visai nugriauti jėzuitų bažnyčią neįvykdomas. Sienos esančios tvirtai sumūrytos, ardymo darbams apmokėti turimų gimnazijos lėšų nepakaktų.

1838 m. Vadžgirio bažnyčios kuratas panorą pirkti išlikusį varinį varpą ir pasiūlė sumokėti 35-40 sidabro rublių. Baltarusijos švietimo apygarda leido varpą parduoti.

1838 m. leista parduoti Kražių benediktinių vienuolyno ekonomui jėzuitų bažnyčioje buvusias įvairias nuolaužas, plytas už 25 sidabro rublius²².

1840 m. Raseinių apskr. bajorų vadovas pasiūlė parduoti iš varžytynių kaip statybinių medžiagą likusios be stogo bažnyčios sienas. Šiam pasiūlymui valdžia irgi pritarė, tačiau varžytynės neįvyko. Matyt, neatsirado pirkėjų.

1841 m. parduota 21 ąžuolinė išardytų bažnyčios suolų lenta po 15 kapeikų. 16 tokių lentų panaudota mokyklos reikalam.

1841 m. Varnių rokitų (Šv. Roko) vienuolyno rektorius prašė leidimo iš Kražių jėzuitų bažnyčios mūrų išsilupti 6000 plytų vienuolyno aslai išgrįsti ir krosnims perstatyti. Švietimo apygarda prašymą atmetė²³.

1842 m. liepos mėn. Varnių katedros vikaras Jonas Rimutis atvyko į Kražius ir prašė leisti pasirinkti jėzuitų bažnyčios išardytų altorių detalių, laikomų mokyklos sandėlyje. Iš tų detalių jis norėjo įrengti altorių savo lėšomis pastatytoje koplyčioje. Kur kun. J. Rimutis buvo pastatydinęs koplyčią, nenurodyta. Tinkamus panaudoti altorių likučius leista atiduoti. Altorių elementų prašė ir Kražių klebonas Vincentas Butavičius.

1843 m. buvo paskelbta, kad gimnazija perkeliama į naujos gubernijos centrą Kauną. Kražių klebonas prašė, kad būtų leista iš jėzuitų bažnyčios sienų išsirinkti 80 tūkst. plytų mūrinei varpinei pastatyti. Rusijos švietimo ministerija klebono prašymą patenkino.

1844 m. Žemaičių vyskupijos konsistorija norėjo paimti iš jėzuitų bažnyčios mūrų 50 tūkst. plytų Varnių kunigų seminarijos remontui. Taip pat 30 tūkst. plytų prašė Kolainių

karmelitai, o dvigubai mažiau - Kražių benediktinių vienuolynas²⁴.

1844 m. Plūsčių dvaro savininkas ir Raseinių apskr. mokyklų garbės prižiūrėtojas kreipėsi į Kauno gubernijos mokyklų direkciją prašydamas nebeleisti ardyti Kražių jėzuitų bažnyčios. Jis numatęs nupirkti visą buvusios Kražių kolegijos jurisdiką su pastatais. Plytos būsiančios reikalingos valdinės pradžios mokyklos statybai. Jei liktų bažnyčios mūrai, žadėjo brangiau mokėti.

Tais pačiais 1844 m. visus Kražių gimnazijos pastatus su žemės sklypu iš varžytynių už 2258 rb nupirko Jonas Kulikauskas. Šis pirkimas nebuvo patvirtintas. A. Pšeciševskis, pasinaudojęs pažintimis su Rusijos švietimo valdininkais, pažadėjo sumokėti brangiau. Todėl jam be varžytynių už 2500 rb atiteko visi Kražių gimnazijos pastatai su žeme ir nebaigta nugriauti jėzuitų bažnyčia²⁵. Pasakojama, kad A. Pšeciševskis iš jėzuitų bažnyčios mūrų liekanų pasistatydino tvartus.

Kražių klebonas dar suspėjo paimti reikiamą kiekį plytų. Iš jų sumūryta varpinė yra išlikusi iki šiol. Atgimimo metais varpinė suremontuota.

Sunku pasakyti, ar šiandien bėra kas išlikę iš buvusių Kražių jėzuitų bažnyčios meno vertybių. Vieną Kražių kolegijoje ar jos bažnyčioje kabojusį šv. Augustino paveikslą kun. Lukoševičius 1889 m. padovanojo Peterburgo istorijos muziejui²⁶.

Likimas buvo negailestingas ir kitai Žemaitijos jėzuitų bažnyčiai Pašiaušėje. 1773 m. panaikinus Jėzuitų ordiną, bažnyčia liko be priežiūros, neatsirado geradarių, kurie ja būtų pasirūpinę.

1840 m. Kražių gimnaziją siūlyta perkelti į Šiaulius, tačiau mieste nebuvo tinkamo pastato. Įsikūrė Šiaulių gimnazijos statybos komitetas, kuris ėmė rinkti lėšas gimnazijai. 1844 m. šio statybos komiteto pirmininkas grafas Lotrekas su kitais komiteto nariais atvyko į Pašiaušę. Čia jie apžiūrėjo didžiulius jėzuitų bažnyčios mūrus. Bažnyčia buvo be stogo, durų, langų, choras išardytas, skliautai vietomis įgriuvę. Komisija nustatė, kad Pašiaušės bažnyčios plytos labai geros kokybės ir ypač tvirtos. Šias plytas pasiūlyta

panaudoti Šiaulių gimnazijos statybai. Valdžia siūlymui pritarė. Iš Pašiaušės jėzuitų bažnyčios ir buvo pastatyta Šiaulių gimnazija.

- ¹ Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972. T. 2. P. 246, 281.
- ² Poplatek J., Paszenda J. Słownik jezuitów artystów. Kraków, 1972. S. 87, 177, 203-204.
- ³ Załęski S. Jezuiści w Polsce. Kraków, 1905. T. 4. Cz. 2. S. 1012-1013.
- ⁴ Valančius M. Raštai. T. 2. P. 246.
- ⁵ Załęski S. Min. veik. S. 1009, 1012-1013; Valančius M. Raštai. T. 2. P. 281.
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ Poplatek J., Paszenda J. Min. veik. S. 122, 169, 183.
- ⁸ 1782 m. Kražių mokyklos vizitacija // Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782-1792. Wrocław i in., 1794. S. 73-74.
- ⁹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau - LVIA). F. 669. Ap. 2. B. 221. L. 610-612.
- ¹⁰ LVIA. F. 669. Ap. 2. B. 225. L. 145.
- ¹¹ 1814 m. pranešimas apie Kražių mokyklą // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 6486. L. 1.
- ¹² 1816.IX.27 Vilniaus universiteto prorektorius raštas // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 570. L. 1-2.
- ¹³ 1817.V.31. vysk. J. Giedraičio raštas Kražių klebonui // Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 32. B. 231. L. 1-2.
- ¹⁴ 1818.X.29 Kražių klebono M. Kondrato raštas vyskupui // Ten pat. L. 11-14.
- ¹⁵ Valančius M. Raštai. T. 2. P. 281.
- ¹⁶ Kražių g-jos dir. raštas Baltarusijos švietimo apygardai // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 3666. L. 1.
- ¹⁷ 1827.IX.09. ir XI.07 Kražių g-jos prižiūrėtojo hydraščiai, siunčiamų daiktų sąrašai // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 2095. L. 1-4.
- ¹⁸ LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 3666. L. 45.
- ¹⁹ Sliesoriūnas F. 1830-1831 metų sukilimas Lietuvoje. Vilnius, 1974. P. 119-120.
- ²⁰ 1835.IV.27 Kražių g-jos direktoriaus raštas // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 3666. L. 1.
- ²¹ Ten pat. L. 6.
- ²² Kražių g-jos dir. susirašinėjimas su Baltarusijos švietimo apygarda // Ten pat. L. 6-17, 45, 52.

- ²³ Ten pat. L. 150-152.
²⁴ Ten pat. 159-185.
²⁵ Ten pat. L. 189-196.
²⁶ Varpas. 1889. Nr. 11. P. 171-172.
²⁷ 1844.IX.18 Šiaulių bajorų m-los vedėjo raštas // LVIA. F. 567. Ap.
2. B. 4045. L. 81.

KAZYS MISIUS

DRAUDŽIAMOJI LIETUVIŲ SPAUDA IR SLAPTAS MOKYMAS KRAŽIŲ APYLINKĖSE

Lietuviškų leidinių persekiojimas. 1864-1904 m. lietuvių kova dėl spausdinto žodžio gimtąja kalba tradiciniu raidynu yra garbingas Lietuvos istorijos puslapis. Draudžiamosios lietuvių spaudos plitimas konkrečiose vietovėse irgi yra kultūros faktas, kuriam negalime būti abejingi.

Lietuvių spaudos persekiojimas labai priklausė nuo vietinių pareigūnų. Archyvinių dokumentų ar skelbtų straipsnių apie įkliuvimus su lietuviška spauda Kražių valsčiuje aptikta palyginti nedaug. Kadangi Kražiai atokiau nuo Prūsijos sienos, todėl čia buvo mažiau persekiotojų, valsčiaus nendaršė pasienio bei akcizo sargybiniai. Kražiai netapo vienu iš draudžiamosios lietuvių spaudos platinimo centrų. Šiose apylinkėse negyveno žymesnių lietuvių leidinių gabentojų, knygnešių.

Jau pirmame lietuvių atgimimo periodiniame leidinyje "Aušra" yra korespondencijų ir iš Kražių. Pranešama, kad 1893 m. Kražiuose atidaryta krikščioniška krautuvė¹. Su Kražiais susijusi žinia paskelbta ir pirmųjų metų "Varpe". Remiantis rusų spauda, rašoma, kad Kražių kolegijoje buvęs šv. Augustino paveikslas kun. Lukoševičiaus padovanotas Peterburgo istorijos muziejui. Apgailėstaujama, jog taip prarandamos Lietuvos meno vertybės². Vėliau po garsiųjų skerdynių lietuvių periodikoje, leidžiamoje Mažojoje Lietuvoje, Ame-

rikoje, straipsnių bei žinučių apie Kražius pasirodydavo gerokai dažniau. Tiesa, dauguma jų autorių nebuvo vietiniai žmonės.

Už atimtus lietuviškus leidinius, kurių turinys nebuvo nukreiptas prieš vyriausybę, tiek jų laikytojams, tiek jų platintojams administracinę bausmę skirdavo generalgubernatorius. Tokių bausmių ypač padaugėjo nuo 1889 m. Šios administracinės bausmės nebuvo sunkios - tai piniginė pabauda arba areštas iki trijų mėnesių. Pakartotinai įkliuvus platintojams, generalgubernatorius siūlydavo policijos departamentui ištremti knygnešius iš Lietuvos, nors iš jų atimtoje spaudoje nerasdavo priešiškų vyriausybei leidinių. Tokiems knygnešiams, remiantis Valstybės apsaugos nuostatų 34 straipsniu, tremties bausmę skirdavo ypatingasis pasitarimas. Ypatingųjų pasitarimų baustų knygnešių iš Kražių apylinkių nebuvo.

Vilniaus generalgubernatoriaus politinio skyriaus kanceliarijos bylose duomenys apie baudžiamus asmenis gana fragmentiški ir skurdūs. Kartais viename rašte būdavo pristatomi nubausti už lietuvišką spaudą keli asmenys. Tokiuose pranešimuose beveik nėra biografinių duomenų, ne visada nurodyta tiksli gyvenamoji vieta, spaudinių atėmimo aplinkybės ir kita. Baustų už nepriešiską vyriausybei lietuvišką spaudą bylos likdavo Kauno gubernatoriaus kanceliarijoje. Pasinaudoti šiuo gubernatoriaus fondu, kurio likučiai laikomi Kaune, nebuvo galimybės.

1891.04.30. (18) Vilniaus generalgubernatorius nubaudė mėnesiu arešto prie policijos Kelmės valsčiaus (kaimas nenurodytas) valstietę Karoliną Stanevičiutę (ar Stanevičienę). Iš jos beprekiaujant (vietovė irgi nenurodyta) atimtos 3 lenkiškos ir 6 lietuviškos knygos⁵.

Už priešiskų vyriausybei lietuviškų leidinių laikymą bei platinimą bylas sudarydavo žandarmerija. Jos irgi būdavo sprendžiamos administracine tvarka. Šių politinių bylų apžvalgą bei išvadą surašydavo Teismo rūmų prokuroras ir siųsdavo Teisingumo ministerijai. Iš ten ateidavo pranešimas apie bausmę "caro paliepimu". Tokio pobūdžio bylose priešiskų vyriausybei leidinių platintojams buvo skiriamos gana sunkios bausmės: kalėjimas ir kelerių metų (paprastai

iki 5) tremtis į tolimas Rusijos imperijos gubernijas. Leidinių laikytojams skirdavo švelnesnes bausmes.

Pasitaikydavo, kad priešiškos vyriausybei spaudos laikytojams žandarmerija bylas nutraukdavo, tačiau valdžia stengdavosi juos nubausti bent simboliškai. 1892 m. iš Vaiguvos gyventojų bajoro Leono Stirbinsko buvo atimtas priešiškas vyriausybei "Ūkiškasis kalendorius" 1892-iems metams. Nors žandarmerija bylą nutraukė, tačiau Kauno gubernatoriaus siūlymu caro vietininkas L. Stirbinskui skyrė 1 rb pabaudos, o jeigu negalės sumokėti, - tris dienas arešto prie policijos⁴.

Už tokius pat "nusikaltimus" nutraukus bylas, 1893 m. generalgubernatorius nubaudė vaiguviškį bajorą Antaną Sutkevičių ir Kolainių apylinkių gyventoją Leoną Dorną 3 dienoms arešto prie policijos⁵.

Kartais Kražių apylinkių žmonės nuvykdavo į Mažąją Lietuvą ir iš ten atsinešdavo vieną kitą lietuvišką knygelę sau bei artimiesiems. 1893.11.11 (10.30) pasienyje, Tauragės valsčiuje, ties Kalpokų kaimu sulaikyti du Paplūsčių k. gyventojai, nelegaliai grįžtantys iš Prūsijos. Iš Prano Trakšelio atimtos 3, o iš Felikso Vaitkaus 2 nepriešiškos vyriausybei lietuviškos knygelės. Abu perduoti Kauno gubernijos teismo prokurorui⁶. Kaip baigėsi ši byla, nepavyko išsiaiškinti. Caro valdžia teismais nepasitikėjo. Teisėjai dažniausiai taikydavo Bausmių statuto 1022 straipsnio antrąją dalį, kur buvo numatyta iki 7,5 rb už kiekvieną uždraustą užsieninį leidinį, per tris mėnesius nepristatytą cenzūrai. Teisiamųjų sulaikymo protokoluose dažnai trūkdavo "nusikaltimo" aplinkybių, todėl jiems teismai skirdavo mažas bausmes arba visai išteisindavo. Gera žinomas garbingas ir drąsus Raseinių apskr. 5 teismo nuovados, buvusios Rietave, taikos teisėjo M. Bobarykino sprendimas knygnešių byloje. Jis 1887.03.31 (19) išteisino 4 asmenis ir nusprendė grąžinti iš jų atimtas lietuviškas knygas. Motyvas paprastas ir aiškus - potvarkis, draudžiantis lietuviškus leidinius lotyniškėmis raidėmis, nepaskelbtas, todėl neturi teisinės galios⁷. Nuo 1894 m. sulaikytųjų su lietuviška spauda caro pareigūnai teismams neperduodavo.

Apie Kražių skerdynes buvo išleistos kelios lietuviškos knygelės. 1895 m. J. Šenkės spaustuvė išleido D. Butkėraičio sudarytą knygutę "Keletas žodžių apie Kražių atsitikimą".

Dėl šio leidinio caro įstaigos ne juokais susirūpino. Kreiptasi į Prūsijos valdžią, kurios pareigūnai pareiškė, kad jų vyriausybė pasiryžusi uždaryti Rusijai žalingas spaustuves, jei ši atsiųs knygelės vertimą⁸. Tą knygutę į rusų kalbą išvertė Panevėžio mokytojų seminarijos lietuvių kalbos dėstytojas M. Poidėnas. Lietuviški leidiniai apie Kražių skerdynes caro pareigūnų aptikti ir atimti daugelyje Lietuvos vietų, tačiau neturima žinių apie tokių spaudinių konfiskavimą Kražiuose ar jų apylinkėse.

Kražių krašte galėjo platinti spaudą ir Domas Gotautas. Jis buvo kilęs nuo Nemakščių, iš Milžavėnų kaimo. Vertėsi padieniais darbais, nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjo. 1902.06.18 (5) jis įkliuvo Tauragės apylinkėse grįždamas iš Prūsijos. Atimtos 3 maldaknygės ir 2 atsišaukimai "Broliai, nepasiduokime maskoliams". D. Gotautas perduotas žandarams. Tardomas jis teigė atsišaukimus gavęs kartu su pirktomis maldaknygėmis Prūsijoje. Esąs neraštingas, todėl nežinojęs, ar spaudiniai priešiški vyriausybei, ar ne. 1903 m. vasarą byla nutraukta. D. Gotautas gimė 1876 m., sulaukymo metu buvo viengungis⁹.

Po 1901 m. generalgubernatorius bausmių už nepriešiską vyriausybei lietuvišką spaudą nebeskirdavo, nors gubernatoriai ir toliau siuntinėdavo teikimus administratyviai bausti asmenis, iš kurių atimti lietuviški leidiniai.

Atrodo, jog Kražiuose lietuvišką spaudą platino ir Petras Zdanavičius. Jis buvo kilęs iš nusigyvenusių bajorų, gyveno gana vargingai. 1902 m. Kaltinėnuose per kratą iš valstiečio Antano Neštoro atimtas lietuviškas kalendorius. Klausinėjamas, iš ko gavęs kalendorių, A. Neštoras sakė pirkęs Kražiuose iš nepažįstamo asmens. Įtarimas krito Kražiuose gyvenančiam P. Zdanavičiui. Per kratą iš jo atimti 6 kalendoriai ir 10 lapelių. Kas per lapeliai, nenurodoma. P. Zdanavičius teigė kalendorius pirkęs sau, o kaip pakliuvę lapeliai, neturįs supratimo. P. Zdanavičius jau buvo sulaukęs 72 metų. Siūlyta Neštorui skirti 2, o Zdanavičiui - 3 paras arešto prie policijos¹⁰.

1902.07.31 (18) policijos uriadnikas mokesčių reikalu atėjo į Pagirgždutę pas bajorų kilmės ūkininką, nuomojusį žemės sklypą, 40 metų Vincą Starodumskį ir pamatė ant

stalo lietuvišką kalendorių. Netikėtai užklyptas V. Starodumskis sakė, kad kalendorių radęs jo piemuo Povilas Šliogeris. Gubernatorius siūlė 5 rb pabaudos arba 2 paras arešto prie policijos¹¹.

1902.10.06 (09.23) Šiluvoje iš Šimkaičių k., Pakražančio parapijos, 20 metų gyventoją Antaną Bielskį atimta lietuviška maldaknygė. Gubernatorius siūlė dvi paras arešto prie policijos¹².

1903.04.25 (12) sulaikytas grįžtantis iš Mažosios Lietuvos Sotkalnio k., Kražių valsčiaus, gyventojas, 35 metų valstietis Vincas Damkus. Iš jo atimta lietuviška maldaknygė. Siūlyta administratyviai skirti 3 rb pabaudos arba 3 paras arešto prie policijos¹³.

Kražiuose draudžiamoji lietuvių spauda buvo slepiama ir pas Kotryną Mėčajutę, drąsią bažnyčios gynėją¹⁴.

Peržiūrėjus daugumą Vilniuje esančių archyvinių šaltinių, susijusių su draudžiamosios lietuvių spaudos persekiojimu, reikia padaryti išvadą, kad, palyginti su kitomis Lietuvos vietomis, Kražių valsčiuje su lietuviška spauda įkliūdavo mažai žmonių. Nenorėtume tikėti, kad kražiškiai neskaitė draudžiamosios lietuvių spaudos, kad vietos gyventojams lietuviška maldaknygė buvo mažiau reikalinga negu kitur Žemaitijoje. Žinoma, jog carinei valdžiai buvo nejauku prieš pasaulį dėl Kražių bažnyčios uždarymo ir susidorojimo su jos gynėjais. Galima manyti, kad carinė administracija, vengdama persekiojimų reklamos spaudoje (apie Kražius dažnai buvo rašoma ne tik lietuvių spaudoje), neparodė didesnio uolumo atiminėdama lietuviškus leidinius Kražių valsčiuje.

Slaptosios mokyklos. Priešindamiesi caro valdžios nutautinimo politikai, kražiškiai mokydavo vaikus namie, steigdavo slaptas mokyklėles. Apie individualų mokymą namie konkrečių duomenų neturima, tačiau nereiktų abejoti, kad tėvų buvo katalikiška pareiga išmokyti savo vaikučius bent paskaityti maldaknygę. Taip buvo visoje nesulenkintoje Lietuvoje, to reikalaudavo net kunigai.

Švietimo gimtąja kalba istorija susirūpinta pavėluotai. Nuo 1936 m. Šiaulių "Aušros" muziejaus iniciatyva pradžios mokyklos mokytojams buvo išsiųstinėtos daraktorių anketos,

tačiau ne iš visų vietų jos grįžo užpildytos. Daug kas jau buvo išblėsę iš žmonių atminties. Išsamesnių žinių apie nelegalias mokyklas Kražių apylinkėse minėtose anketose nėra. Vėl tenka remtis valdžios šaltiniais, kurie gana fragmentiški ir parodo tikrai susektas mokyklas. Faktiškai nelegalios mokyklėlės veikė daugelyje kaimų, tačiau jas susekti buvo ne taip paprasta. Minėtose Šiaulių "Aušros" muziejaus anketose yra žinių, jog besimokant vaikučiams kaimuose buvo statomos sargybos. Todėl žandarai ir policija negalėdavo mokyklų netikėtai užklupti, vaikai spėdavo išsibėgioti.

Pradžioje valdžios pareigūnų susektų nelegalių mokyklų protokolai būdavo perduodami teismams. Mokyklų laikytojams ir daraktoriams teisėjai skirdavo pinigines baudas nuo 25 kp iki kelių rb, rečiau - iki 25 rb. Tačiau teismai dažnai negalėdavo įrodyti mokyklos buvimo fakto ir kaltinamuosius išteisindavo.

1892.04.03 caras patvirtino "Laikinąsias taisykles" dėl baudų už slaptą mokymą. Nuo šiol administratyviai imta bausti ne tik daraktorius, mokyklų laikytojus, bet ir vaikų tėvus. Bylas keldavo mokyklų direkcija, o bausdavo generalgubernatorius. Daraktoriams skirdavo nuo 1 savaitės iki 3 mėn. arešto. Vaikų tėvams tekdavo iki 10 rb pabaudos arba 1-7 dienos arešto.

Turima fragmentinių duomenų, kad už slaptas mokyklas Kražių miestelyje 1877 m. iškeltos dvi bylos valstiečiams Adolfui Rimydžiui ir Domui Poslednikui¹⁵.

Valdinėje Kražių mokykloje mokėsi nuo Vaiguvos, iš Akmenių k., kilęs Julijonas Narkevičius, gimęs 1867 m. Jis išmoko vargonuoti ir nuo 1884 m. vargonininkaudamas įvairiose vietose, slapta mokė vaikus. Tiesa, Kražiuose vargonininku jis nedirbo, tikrai penkerius metus slapta mokė vaikus Vaiguvoje¹⁶.

1897 m. susekta slaptoji mokykla Kražiuose. Štai kaip apie tą mokyklėlę rašė Kauno gubernijos liaudies mokyklų direktorius: "Plūsčių dvaro savininko Emundo Pšeciševskio name, esančiame Kražių miestelyje, artimoje kaimynystėje su vietine parapine mokykla, Kelmės valsčiaus valstietė, davatka Barbora, Jono d., Šapalaitė, 29 metų, Romos katalikų tikėjimo, 1896 m. rudenį išsinuomotame už 5 rb metams

bute atidarė slaptą mokyklą. Joje už mokėstį nuo 75 kp iki 1 rb per žiemą mokė įvairaus amžiaus berniukus ir mergaites lenkiškų bei žemaitiškų maldų, taip pat skaitymo pradmenų.

Aptikimo metu šios slaptos mokyklos aplinka gana ryškiai parodė piktybišką slaptos mokyklos įtaką dorai ir sveikatai, tačiau turinčią įvairių asmenų palaikymą neva vardan religinės moralės. Mokykla slaptai prisiglaudusi ankštose patalpose, pačiose antihigieniškiausiose sąlygose: ankštame drėgname gyvenamajame kambaryje, kuriame stovėjo dvi lovos ir ant sienų kabojo kambario gyventojų drabužiai, prie nedidelio stalo ant suolų su mokymo knygomis rankose sėdėjo 9 berniukai ir 1 mergaitė; kadangi prie stalo trūko vietos, toliau sėdėjo 13 metų mergaitė ir 21 metų mergina. Ji garsiai skaitė užduotą pamoką. Prie stalo iš kairės pusės su rodomąja lazdele rankoje stovėjo mokytoja valstietė Barbora Šapalaitė¹⁷.

Mokyklų direktorius gana jausmingai apeliavo į antihigienines mokymosi sąlygas. Jis pamiršo ar nenorėjo suprasti, kad kražiškiai, gindami savo bažnyčią, nepabūgo šautuvų, buvo pasiryžę aukoti gyvybę. Išlikti lietuviais ir katalikais valstiečiams buvo svarbiau negu antisanitarinės sąlygos. Kražiškiai nebuvo kalti, kad jų pinigais išlaikoma valdinė mokykla buvo nutautinimo įrankis.

B. Šapalaitė nekviestiems svečiams pasakiusi, kad mokymas - tai "labdara, už kurią galima gauti dangaus karalystę". Įspėta daraktorė mokiusi toliau. Surašyti šie mokiniai:

1. Stasys Baršys	12 metų
2. Kazys Lukoševičius	12 "
3. Stasys Margevičius	8 "
4. Kazys Martinkus	8 "
5. Juzefa Milašintė	21 " (našlaitė)
6. Aleksas Olševskis	6 "
7. Viktoras Olševskis	12 "
8. Juzefa Rimšaitė	13 "
9. Pranas Slažinskis	11 "
10. Feliksas Steckis	12 "
11. Tomas Valius	11 "
12. Vladas Veidmanas	10 "

Kokias knygytes turėjo mokiniai, nenurodyta¹⁸. Nerasta duomenų, ar buvo skirtos bausmės šios mokyklos byloje. Brutalus mokyklų ir spaudos persekiojimas prisidėjo prie lietuvių lenkinimo. Kadangi knygos ir laikraščiai lenkų kalba nebuvo draudžiami, žmonės manė, kad leidžiamos ir lenkiškos mokyklos.

1897 m. kovo mėn. policija Kražiuose susekė kitą slaptąją mokyklą. Nuomojamame bute 45 metų našlė Pranė Zabarauskienė mokė rankdarbių ir katekizmo lenkų kalba. Už mokymą imdavo po 0,5-1 rb per mėnesį. Policija pas P. Zabarauskienę užklupo 9 mergaites nuo 9 iki 18 metų¹⁹. Taip pat nerasta duomenų, ar buvo skirtos bausmės dėl šios mokyklos. Kyla abejonė, ar P. Zabarauskienė tikrai mokė katekizmo lenkiškai, ar ši kalba buvo tik priedanga.

1904.05.07 (04.27) panaikinus lietuvių spaudos draudimą lotyniškėmis raidėmis, rusinimas per valdinę mokyklą tęsėsi. Tikrai 1907.02.18 (5) Kražių valsčiaus gyventojai priėmė nutarimą, kuriame pareikalavo paskirti į Kražius mokytoją lietuvių ir mokykloje įvesti lietuvių kalbos pamokas²⁰.

¹ Aušra. 1883. Nr. 3. P. 83.

² Plumpis. Išč Kražių // Varpas. 1889. Nr. 11. P. 171-172.

³ 1891.IV.5 Kauno gub. raštas generalgubernatoriui ir jo atsakymas // LVIA. F. 378. PS. 1891 m. B. 9. L. 27-28.

⁴ 1892.XII.15 Kauno gub. raštas Vilniaus generalgubernatoriui ir jo atsakymas // Mokslų akademijos biblioteka (toliau - MAB). Mf. 703. 3. D. 2. L. 339-340.

⁵ 1893.II.7 Kauno gub. raštas ir generalgubernatoriaus atsakymas // LVIA. F. 378. PS. 1893 m. B. 9. L. 36-37, 42-43.

⁶ 1893.XII.27 Vilniaus atskiroyo cenzoriaus pranešimas // LVIA. F. 1242. Ap. 1. B. 92. L. 273.

⁷ Teismo sprendimo nuorašas // Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 16. B. 161. L. 2-3.

⁸ 1895.VIII.10 Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos raštas Vilniaus generalgubernatoriui // LVIA. F. 378. PS. 1895 m. B. 7. L. 89-90.

⁹ D. Gotauto byla // LVIA. F. 446. Ap. 2. B. 777. L. 1, 51, 66, 78.

¹⁰ 1902.VI.10 Kauno gub. raštas // LVIA. F. 378. BS. 1902 m. B. 208. L. 12.

¹¹ Ten pat. L. 19.

¹² 1903.I.31 Kauno gub. raštas // LVIA. F. 378. BS. 1903 m. B. 537. L. 4.

- ¹³ 1903.VII.23 Kauno gub. raštas // Ten pat. B. 536. L. 22.
- ¹⁴ K. Mėčajūtės biografija // MAB RS. F. 12. B. 3079. L. 7-8.
- ¹⁵ Žinios apie slaptas mokyklas // MAB RS. F. 198. B. 234. L.143-144.
- ¹⁶ Balevičienė M. Daraktorių bibliografinis žodynas. Kaunas, 1971 (Diplominis darbas) // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius. F. 85. B. 593. L. 86.
- ¹⁷ Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Vilnius, 1982. P. 174; LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 4443. L. 51a-51b.
- ¹⁸ Ten pat.
- ¹⁹ Ten pat. L. 89-90.
- ²⁰ 1908.II.19 Kauno liaudies m-lų direkcijos mokymo tarybos posėdžio protokolas // LVIA. F. 378. BS. 1908 m. B. 356. L. 15.

VACLOVAS RIMKUS

KRAŽIŲ "ŽIBURIO" DRAUGIJOS GIMNAZIJA (1919 - 1936 M.)

Vienas seniausių ir didžiausių senovinės Žemaitijos miestų Kražiai buvo ne tik regiono centras, bet ir stambus švietimo židinys. Jau 1614 m. Kražiuose įkurta pirmoji aukštesnioji (vidurinė) mokykla Žemaičiuose - Jėzuitų kolegija. 1773-1797 m. jos funkcijas vykdė apygardos mokykla. 1797-1817 m. ji priklausė Kolainių karmelitams, nuo 1817 m. - Vilniaus universitetui. 1844 m. gimnazija buvo perkelta į Kauną ir pavadinta Kauno gubernijos gimnazija¹.

KRAŽIŲ GIMNAZIJOS ATKŪRIMAS. Daugiau kaip 75 metus Kražiai neturėjo vidurinės mokyklos. Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, 1918 m. pabaigoje susikūrė Kražių inteligentų būrelis - Kražių gimnazijos atkūrimo laikinoji komisija, vadovaujama vietos vikaro kunigo Juozo Talmonto². Komisija puoselėjo istorines Kražių kolegijos tradicijas ir siekė atkurti vidurinę mokyklą. Ši komisija 1919 m. sausio 27 d. sukvietė į kleboniją apylinkių šviesuomenę - ūkininkus, miestiečius. Susirinkime nutarta įkurti Kražių gimnaziją - iš pradžių

iš pradžių atidaryti pirmąsias keturias mišrias klases³. Gimnaziją numatyta įkurdinti buvusiose liaudies mokyklos patalpose, pristčius prie mokyklos priestatą salei ir išnuomoti gimnazijai greta esantį pastatą. Gimnaziją numatyta išlaikyti iš mokinių tėvų mokesčio už mokslą ir iš gimnazijos garbės narių, įnešančių po 100 rublių, aukų. Susirinkimas išrinko valdybą, kuri turėjo rūpintis visais gimnazijos kūrimo reikalais. Valdybos nariais išrinkti: Plūsčių dvaro savininkas Edmundas Pšeciševskis, Akmenių dvarininkas, gydytojas Aleksandras Hurčinas, Kražių vikaras Juozas Talmontas, Obelyno dvarininkas Mykolas Stabinskis, Savitiškės dvarininkas Kazys Šapalas ir Juozas Rudaitis. Be to, išrinkta gimnazijos steigimo taryba, atstovaujanti plačiosioms Žemaitijos apylinkėms. Tarybos nariais tapo: Užvenčio klebonas Matas Kirlys, Spyglių dvaro savininkas teisėjas Petras Liseckis (visi iš Užvenčio parapijos), J. Bartašius, V. Turskis (Kaltinėnų parapija), A. Uksa, A. Rudis (Girdiškės parapija), klebonas Ignas Spudas, Koncevičius (Stulgių parapija), Šliogeris, Saliamonas (Vaiguvo parapija), klebonas Antanas Strazdas, J. Ružauskas (Karklėnų parapija), V. Butkus, A. Kitrauskis (Pašilės parapija), Biliškių dvarininkas Julijonas Liaudanskis (Kelmės parapija), klebonas Vladislovas Tamoševičius, valsčiaus komiteto vicepirmininkas E. Chmieliauskas, J. Gedvila, A. Šimkevičius, J. Gebieža, mokytoja M. Petrusevičiūtė, A. Gaidamavičius, J. Domeikis, M. Vizgirdienė, A. Kasperavičius, R. Liachauskis, J. Rimeikis, J. Juškevičiūtė, gydytoja Michalina Miniataitė, valsčiaus tarybos narys Butkevičius, K. Gendrolis, Žylevičius, Gedgaudas, Liaudanskis (Kražių parapija)⁴. Valdyba ir taryba buvo išrinkta vieneriems metams. Taip pat susirinkimas išrinko komisiją aukoms gimnazijos išlaikymui rinkti.

Susirinkimo įgalioti steigiamos Kražių gimnazijos valdybos vadovai - pirmininkas J. Talmontas ir sekretorius J. Rudaitis 1919 m. vasario 6 d. oficialiu raštu kreipėsi į Lietuvos Respublikos Švietimo ministeriją, prašydami įkurti Kražiuose gimnaziją, kaip Lietuvos švietimo draugijos "Saulės" padalinį⁵. Ministerija sutiko su šia idėja, tik pareiškė, kad negalima įsteigti gimnazijos valdiškuose buvusios liaudies mokyklos pastatuose, nes patalpos reikalingos pradžios mokyklai⁶.

Šiai kliūčiai aptarti 1919 m. birželio 2 d. sukvietas valsčiaus gyventojų susirinkimas. Pirmininkas J. Talmontas informavo, kad Švietimo ministerija neleidžia įsteigti gimnazijos Kražiuose, nes esą nėra patalpų, o buvusios liaudies mokyklos namai priklauso valdžiai. Sueigoje buvo išsiaiškinta, kad tikrai šie pastatai iki 1893 m. priklausė valdžiai, bet, atvykus į Kražius Kauno gubernatoriui Nikolajui Klengenbergui, žmonėms prašant, tie namai buvo perduoti valsčiaus valdybai⁷. Už namus gyventojai mokėjo valdžiai mokesčius. Valsčiaus valdybai namai priklausė iki Didžiojo karo. Gyventojų sueiga nutarė tai išaiškinti Švietimo ministerijai ir gimnazijos steigimo reikalu į Kauną pasiųsti delegatus: Kazį Šapalą iš Savitiškės dvaro ir Stasį Šveikauską iš Burnių kaimo. Sueigos protokolą pasirašė buvę Kražių valsčiaus viršaičiai: Jonas Kalvaitis ir Juozas Domeikis bei visi susirinkimo dalyviai. Protokolą taip pat pasirašė Kražių valsčiaus savivaldybės atstovai - vicepirmininkas E. Chmieliauskas, sekretorius Fialkauskas, nariai S. Šveikauskas ir K. Gendrolis ir patvirtino Kražių valsčiaus komiteto antspaudu⁸. 1919 m. birželio 27 d. Švietimo ministerija iškėlė sąlygas: kad gimnazijos Kražiuose steigėjai nusamdytų tinkamą pradžios mokyklai pastatą, tada jie galės įsikurti liaudies mokyklos name, kad patys susirastų gimnazijai tinkamą direktorių ir mokytojus, turinčius reikiamą mokslo cenzą bei tarnybos praktiką, sudarytų mokyimo programą pagal duotą pavyzdį, papildomai įtraukdami lotynų kalbą ir nuo trečios klasės geometriją⁹. Remiantis šiuo dokumentu, Kražių vidurinės mokyklos įkūrimo data ir yra laikoma 1919 m. birželio 27-oji¹⁰.

Žemaičių vyskupijos kurija Kaune jau liepos 15 d. Švietimo ministerijai pristatė steigiamos Kražių progimnazijos religijos mokytoją ir kapelioną kunigą Jurgį Galdiką¹¹. Mokyklos steigimo komisijos pirmininkas J. Talmontas Švietimo ministerijai pristatė mokytojus: buvusios Šiaulių gimnazijos direktorių kunigą Jurgį Galdiką, Kražių pradžios mokyklos mokytoją Elena Vasilkevičiūtę ir baigusį pedagoginius kursus Vilniuje Jurgį Talmantą¹². Liepos 23 d. raštu Švietimo ministerija Aukštesniosios pradedamosios mokyklos steigimo valdybos pirmininkui J. Talmontui pranešė, kad

laikiniai mokytojauti Kražių aukštesniojoje mokykloje leidžiama J. Galdikui, J. Talmantui ir E. Vasilkevičiutei. Galdikui leidžiama taip pat eiti ir mokyklos vedėjo pareigas. Dokumentą pasirašė švietimo ministras J. Tubelis ir departamento direktorius P. Mašiotas¹³.

1919 m. rugpjūčio 22 d. surengti stojamieji egzaminai į pirmąją ir antrąją klasę. Egzaminus priiminėjo komisija, susidedanti iš mokyklos vedėjo J. Galdiko, mokytojų J. Talmanto ir E. Vasilkevičiūtės-Davidonienės. Tą pačią dieną įvyko ir pirmasis Kražių aukštesniosios pradedamosios mokyklos pedagogų posėdis. Svarstyti du klausimai: moksleivių priėmimas ir pamokų pasiskirstymas. Į pirmą klasę priimti visi 50 (35 berniukai ir 15 mergaičių), išlaikę egzaminus (4 neišlaikė). Į antrą klasę egzaminus išlaikė 19 berniukų ir 3 mergaitės. Be to, į antrą klasę priimti 9 jaunuoliai su sąlyga, kad po dviejų mėnesių pakartotinai laikys egzaminus iš aritmetikos ir 4 - iš lietuvių kalbos. Į pirmą klasę nutarta priimti dar 14 moksleivių (13 berniukų ir 1 mergaitė), kurie laikė egzaminus į antrą klasę, bet jų neišlaikė. Be egzaminų į antrą klasę priimtas Stasys Taraškevičius, kuris buvo baigęs Stavropolio vyrų gimnazijos pirmą klasę. Dalykus dėstyti mokytojai pasiskirstė šitaip: J. Galdikas - tikybą, gamtą, lotynų kalbą (19 savaitinių pamokų), J. Talmantas - lietuvių k., aritmetiką, piešimą, gamtą (30 savaitinių pamokų), E. Davidonienė - lietuvių k., Lietuvos istoriją, gimnastiką, dailę, rankų darbus (24 p.) ir vėliau priimta mokytojauti Sofija Zdzichauskaitė - vokiečių k., prancūzų k., dainavimą (19 p.)¹⁴.

Pirmieji mokslo metai prasidėjo 1919 m. rugsėjo 2 d. Mokslo metų pradžios ataskaitoje Švietimo ministerijai Kražių progimnazijos vedėjas J. Galdikas nurodė, kad mokykloje dirba 4 mokytojai (iš jų du baigę aukštąjį mokslą). Sudarytos dvi pirmosios ir viena antroji klasė. Iš viso buvo 117 mokinių, iš kurių tik 28 mergaitės¹⁵.

Įkūrus progimnaziją, tolesniais mokymo reikalais rūpinosi Laikinosios Kražių progimnazijos draugijos valdyba (pirmininkas - Kazys Šapalas, nariai - kun. Kazimieras Bumbulis ir J. Urbonavičius)¹⁶. 1920 m. ją pakeitė Draugija Kražių vidurinei mokyklai užlaikyti. Draugijos pirmininkas buvo kun.

Juozas Talmontas, sekretorius - kun. Kazimieras Bumbulis, išdininkas - Kazys Šapalas, valdybos nariai - Aleksandras Hurčinas, Klemensas Astrauskas, Juozas Rudaitis ir Ipolitas Vaišvila. Draugijos revizijos komisija - klebonas kun. Vladislovas Tamoševičius, Urbonavičienė ir Jonas Žygas¹⁷. Šios draugijos įstatus 1921 m. rugsėjo 2 d. įregistravo Raseinių apskrities viršininkas¹⁸. Svarbiausias draugijos rūpestis - mokyklos išlaikymas ir naujų rūmų statyba. Draugija užmezgė ryšius net su JAV lietuviais¹⁹. Ten netrukus buvo įkurtas "Kražių gimnazijos fondo komitetas Čikagoje". To komiteto pirmininkas Stanislovas Šimulis, išdininkas kun. Ignas Albavičius ir nariai pradėjo rinkti aukas. Kražių gimnazijos komiteto valdyba 1920 m. JAV lietuvių jaunimo žurnale "Vytis" paskelbė kreipimąsi, kuriame tautiečiai raginami remti privačią Kražių vidurinę mokyklą. Kreipimesi, be kita ko, sakoma: "... Šiuo kreipiamės į Amerikos laikraščius, į labai atjaučiančias amerikiečių lietuvių širdis. Mes esame dideliame varge: kas metą rankiojame vietoje grašius iš vargdienių vietos gyventojų... Tie grašiai ir išeina mokyklos palaikymui, jos remontui, apie naujo namo pastatymą, kuris būtinai reikalingas Kražių gimnazijai, mes vien tik galime svajoti. Visai tad pasitikime, kad jautrūs mūsų tautai amerikiečiai lietuviai nepagailės aukų mūsų prakilniems reikalams... Jūsų aukos liks užrašytos tos mokyklos istorijoje, išmokslintas jaunimas Tamstoms bus dėkingas"²⁰.

Augančiai gimnazijai ėmė trūkti patalpų. 1920 m. buvo bandyta išsinuomoti buvusios Jėzuitų kolegijos bursos rūmus iš dvarininko E. Pšeciševskio, bet jam paprašius nuomos mokesčio 3 000 rublių metams ir iškėlus sąlygą, kad "...nuo pirmos klasės būtų privalomai dėstoma lenkų kalba", šito sumanymo teko atsisakyti²¹.

Iš pradžių Kražiuose buvo įkurta progimnazijos tipo aukštesnioji mokykla su dviem pirmosiomis ir viena antrąja klase. Vėliau kasmet buvo steigiama po vieną, dvi vyresnes klases, kol mokykla išaugo į gimnaziją²². Ji buvo privati, išlaikoma iš žmonių aukų ir Kražių valsčiaus savivaldybės. 1922 m. Švietimo ministerija leido įkurti V klasę²³. Savivaldybė nepajėgė skirti mokyklai daugiau lėšų, todėl Kražių gimnazijos komiteto valdyba ėmėsi plačios lėšų rinkimo

kampanijos. Tų metų Sekminių pirmą dieną, iš anksto paskelbus, pradėtos rinkti lėšos miestelyje. Bažnyčioje surinkta 3 300 auksinų, o moksleiviai, vaikščiodami po butus, sukaupė dar 4 300 auksinų²⁴. Kaip teigia šios mokyklos auklėtinė Viktorija Stulginskaitė, ji kartu su S. Každailovičiumi surinkę daugiausia aukų²⁵. Berniukai buvo siunčiami rinkti aukų ir į kaimus. 1923 m. vasario 24 d. Kražių valsčiaus taryba nutarė progimnazijai skirti 5 000 litų iš valsčiaus kasos, "... nes gimnazija yra atsidūrusi dėl lėšų stokos sunkioj padėtyje"²⁶. Buvo kalbama, kad vienas "amerikonas" atvežė tėvynainių suaukotus 30 000 litų gimnazijos rūmų statybai²⁷. Tai paskatino mokyklos vadovybę imtis statybos. Daugelis ūkininkų prisidėjo darbu: pastotėmis vežė žvyrą, akmenis, rąstus, cementą. Miško medžiagos ruošti žiemą į Raudgirio mišką eidavo vyresniųjų klasių gimnazistai²⁸.

Tačiau progimnazijai išlaikyti aukų nepakako, tad kražiškiai ėmė ieškoti stipresnių globėjų. Kreiptasi į "Žiburio" draugiją ir prašyta perimti mokyklą savo globon. "Žiburio" draugijos vadovybė, susipažinusi su padėtimi Kražiuose, sutiko globoti gimnaziją. 1923 m. birželio 6 d. "Žiburyš" (centro valdybos pirmininkas A. Šmulkštys), pranešė Švietimo ministerijai, kad ji perima į savo globą Kražių progimnaziją ir iki 1923/1924 m.m. prašo įkurti VI klasę²⁹. Jau birželio 22 d. Švietimo ministerija, kražiškiams raštu pranešė neprieštaraujanti, kad, vietiniam komitetui sutinkant, Kražių progimnazija būtų perduota "Žiburio" draugijai³⁰.

1923 m. gruodžio 18 d. jungtinis pedagogų tarybos ir tėvų komiteto posėdis nustatė Kražių progimnazijos kryptį su privaloma lotynų kalba³¹.

1924 m. liepos 23 d. Švietimo ministerija įsteigė septintąją klasę ir aukštesniąją mokyklą pavadino Kražių "Žiburio" gimnazija (antspaudas - viduryje spinduliuojantis trikampis su įrašu - "Žiburio" gimnazija Kražiuose) bei suteikė jai visas gimnazijos teises³².

Įkūrus aštuntą Kražių "Žiburio" gimnazijos klasę³³, 1925 m. pradėta naujų, dviejų aukštų betoninių gimnazijos rūmų statyba. 1925 m. rugsėjo 14 d. buvo iškilmingai padėtas gimnazijos rūmų pamatų kertinis akmuo, įmūrytas raštas, kad esant Lietuvos Respublikos prezidentu Aleksandriui

Stulginskiui, ministru pirmininku Vytautui Petruliui, švietimo ministru Kaziui Jokantui ir gimnazijos direktoriumi Jurgiui Galdikui pradėta Kražių "Žiburio" gimnazijos rūmų statyba. Ta proga gimnazijos vadovybei sveikinimo telegramas atsiuntė prezidentas ir švietimo ministras³⁴.

Iš pradžių gimnazijos statyba vyko sparčiai, kilo betoninės sienos, tačiau po metų dėl lėšų trūkumo statybos darbai visai sustojo. 1926 m. Kražių "Žiburio" gimnazijos direktorius J. Galdikas kreipėsi į Ministrų kabinetą, prašydamas gimnazijos statybai suteikti 100 000 litų paskolą penkeriems metams³⁵. Tačiau Ministrų kabinetas nurodė Švietimo ministerijai paaiškinti kražiškiams, kad paskolos nesuteiks³⁶. Pasklido gandai, jog statyba sustojusi dėl to, kad gimnazijos direktorius pasisavinęs 80 000 litų surinktų lėšų, nusipirkęs sau brangius baldus ir išsikėlęs gyventi į Telšius. Buvo bandyta net kelti baudžiamąją bylą direktoriui, bet viskas taip ir liko nežinoma³⁷.

1927 m., pradėjus dirbti naujam gimnazijos direktoriui Jonui Eidenui, mokyklos rūmų statybą mėginta atnaujinti, bet jau nebeįstengta, nes privačiai gimnazijai vien gyventojų aukų nebepakako, o ją suvalstybinti atsisakyta. Be to, mokestis už mokslą privačioje gimnazijoje buvo gerokai didesnis negu mokestis valstybinėje gimnazijoje. Pagaliau, pagal įstatymus, toliau gyvenantys moksleiviai mokėjo už mokslą perpus mažiau, todėl turtingesni gyventojai leido vaikus į valstybines Telšių, Šiaulių ar Raseinių gimnazijas. Prasidėjus ekonominei krizei, 150 litų mokestis už mokslą daugeliui pasidarė nebeįkandamas ir Kražių gimnazija ėmė tuštėti³⁸. Iš statytų gimnazijos rūmų, kurie kainavo keliasdešimt tūkstančių litų, liko tik griuvėsiai³⁹. Kražių bažnyčioje dar ilgai kabojo gimnazijos rūmų projektas ir čia pat buvusio Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus laiškas kražiškiams: "... Didelė Tamstų dabartinei kartai negarbė, kad daug pinigų, aukų įdėję į gimnazijos mūrus, neištesėjote jų pastatyti... Mano manymu, geriausias bus Skerdynių jubiliejui paminklas, jei užbaigsite pradėtąją statybą. Nuoširdžiai patariu aukoti tam tikslui kas kiek gali patiems, prašyti aukų iš kitur, prašyti pašalpos jo Ekscelencijos pono Valstybės prezidento ir Švietimo ministro, ir būtinai pradėtus rūmus užbaigti...

Neturi įdėtas į tuos mūrus kapitalas žlugti. Tai tiesiog prasižengimas!"⁴⁰ Deja, tai buvo jau paskutinis pagalbos šauksmas. Netrukus prasidėjo Antrasis pasaulinis karas ir prie šių rūmų statybos nebesugrįžta. Laiko ir žmonių apardyti, nebaigtų statyti mūrų griuvėsiai teberiogso Medžiokalnio papėdėje ir šiandien.

1926 m. balandžio 20 d. išleista pirmoji Kražių "Žiburio" gimnazijos laida⁴¹. Aštuonias gimnazijos klases baigė 15 abiturientų. 1925/1926 m.m. mokėsi 241 moksleivis⁴², tai didžiausias šios mokyklos istorijoje moksleivių skaičius. Nuo 1926 m. mokinių mažėjo. 1928 m. kovo 6 d. Švietimo ministerija įspėjo Kražių gimnazijos vadovybę, kad ministerija jau kitais mokslo metais nebegalės šelpti mokyklos ir kad pirmiausiai teks nutraukti algų priedų mokėjimą mokytojams⁴³. Suerimęs gimnazijos tėvų komitetas nusiuntė savo atstovus į "Žiburio" centro valdybą, įsikūrusią Marijampolėje, aiškintis dėl Kražių gimnazijos likimo. Valdyba pareiškė, kad dėl lėšų stokos ji nepajėgia toliau remti Kražių gimnazijos ir ši bus uždaroma⁴⁴. Nemažoni tėvų komiteto parvežta naujiena sukėlė visuomenę ant kojų. Balandžio 18 d. Kražių valsčiaus tarybos posėdis svarstė Kražių gimnazijos likimą. Nutarta pasiųsti delegaciją į Kauną pas prezidentą, Ministrų tarybos pirmininką ir švietimo ministrą ir prašyti vyriausybę palikti Kražiuose gimnaziją. Į delegacijos sudėtį buvo išrinkti: kanauninkas kun. Vladislovas Tamoševičius, valsčiaus tarybos pirmininkas Stasys Šveikauskas, valsčiaus viršaitis Pranas Aleksandravičius ir tarybos narys J. Rudaitis⁴⁵. Kandidatais liko M. Stabinskis ir K. Šapalas.

Gegužės 4 d. įvykęs Kražių "Žiburio" gimnazijos moksleivių tėvų komiteto posėdis svarstė Kražių gimnazijos suvalstybinimo galimybes. Tėvų komitetas nutarė prašyti valdžios nuo naujųjų mokslo metų įkurti valstybinę gimnaziją⁴⁶.

1928 m. gegužės 19 d. Kaltinėnų valsčiaus taryba savo posėdyje svarstė Kražių gimnazijos tėvų komiteto prašymą paremti kražiškių pageidavimą vietoj "Žiburio" gimnazijos įkurti valstybinę gimnaziją. Kaltinėnų valsčiaus taryba pripažino, kad uždarius Kražiuose gimnaziją daugeliui būtų atimta galimybė siekti mokslo, o suvalstybinus gimnaziją -

būtų sumažintas mokestis už mokslą. Nutarta įgalioti Kražių gimnazijos tėvų komitetą valsčiaus savivaldybės vardu dėti pastangas, kad Kražiuose gimnazija būtų ne uždaryta, bet suvalstybinta⁴⁷.

Analogišką nutarimą gegužės 21 d. priėmė ir Vaiguvos valsčiaus tarybos posėdis⁴⁸.

Gimnazijos Kražiuose išsaugojimo reikalu 1928 m. birželio mėn. Kražių "Žiburio" gimnazijos direktorius Jonas Eidenas lankėsi pas švietimo ministrą⁴⁹. Liepos 9 d. prezidento kanceliarija gavo 149-ių Kražių gyventojų pasirašytą prašymą suvalstybinti Kražių gimnaziją⁵⁰.

Prezidento kanceliarijos viršininkas liepos 23 d. šį prašymą persiuntė švietimo ministrui su lydraščiu⁵¹. Liepos 28 d. švietimo ministras ant šio lydraščio užrašė: "Nėra kreditų". Tuomet laikinai einantis Kražių "Žiburio" gimnazijos direktoriaus pareigas L. Avižienis 1928 m. lapkričio 28 d. kreipėsi į aukštesniojo mokslo tarėją, prašydamas pašalpos išlaikyti bent II klasę 1928/1929 m.m. (I klasė dėl lėšų stokos tais metais jau buvo uždaryta, o II klasė buvo išlaikoma "Žiburio" draugijos lėšomis) ir I, II klasę 1929/1930 m.m.⁵² Į tai buvo atsakyta: "Pašalpos I ir II klasėms negalima duoti". Netrukus gimnazijos tėvų komiteto pirmininkas pasiuntė telegramą švietimo ministrui tiesiog klausdamas: "Prašau pranešti man, ar bus sekančiais metais Kražiuose gimnazija ir kokiomis sąlygomis"⁵³. Į tai Švietimo ministerija irgi telegrama atsakė: "Gimnazija neuždaroma. Pašalpa paliekama vyresnėms klasėms".

Slinko kiek viltingesni metai. 1930 m. iškilo nauja grėsmė. Pasklido gandai, kad gimnazija bus iškeliamą į Kelmę arba visai uždaroma, nes Švietimo ministerija nebepajėgia jos remti. Užbėgdamas nepalankiems įvykiams už akių, Kražių gimnazijos pedagogų tarybos posėdis, įvykęs 1930 m. gegužės 8 d., priėmė nutarimą perduoti Kražių gimnaziją Telšių vyskupijos kurijai, kuri nekeltų mokyklos iš Kražių, nekeistų mokyklos tipo, rūpintųsi patalpomis, lengviau gautų gimnazijai išlaikyti Švietimo ministerijos pašalpą⁵⁴. Kaimynystėje nuo 1921 m. veikianti Kelmės progimnazija nebesutalpino savo mokinių ir visuomenė reikalavo atidaryti visą gimnaziją. Kelmės švietimo draugija, vadovaujama energingos pirmininkės

Euzebijos Gasiūnienės, pradėjo veikti per Švietimo ministeriją ir "Žiburio" draugiją siūlydama įvairius variantus. Kelmės švietimo draugijos visuotinis susirinkimas, įvykęs 1930 m. gegužės 11 d., įgaliojo draugijos narį Benediktą Gasiūną tartis Švietimo ministerijoje Kelmės progimnazijos išplėtimo ir reorganizacijos reikalu⁵⁵. Švietimo ministerijos II departamento direktorius J. Žukas Kelmės švietimo draugijai pasiūlė pačiai tartis su Kražių gimnazija dėl jos perkėlimo į Kelmę ir pasitarimo rezultatus pranešti Švietimo ministerijai⁵⁶. Tačiau tokio pasitarimo rezultatai kelmiškių nepatenkino⁵⁷. Netrukus E. Gasiūnienė rašo "Žiburio" draugijos Centro valdybai prašydama Kražių gimnaziją perkelti į Kelmę⁵⁸. "Žiburio" draugijai delsiant priimti sprendimą, Kelmės švietimo draugija birželio mėnesį komandiravo savo atstovą į Kražius tiesiogiai tartis su mokyklos vadovybe dėl gimnazijos perkėlimo į Kelmę⁵⁹. Tačiau šiam siūlymui Kražių gimnazijos vadovybė griežtai pasipriešino ir sukėlė tikrą audrą: mokyklos ginti stojo Kražių ir aplinkinių valsčių savivaldybės, įvairios organizacijos, gyventojų atstovai. Bendrą Kražių, Vaiguvos, Užvenčio ir Kaltinėnų valsčių gyventojų prašymą švietimo ministrui palikti Kražiuose gimnaziją pasirašė tų valsčių viršaičiai⁶⁰. Atskirai Kražių, Vaiguvos, Užvenčio ir Kaltinėnų valsčių gyventojų prašymai pasiūsti prezidentui A. Smetonai⁶¹. Daugybė parašų surinkta po Kražių "Žiburio" gimnazijos tėvų komiteto, Kražių valsčiaus ir apylinkės gyventojų prašymu švietimo ministrui⁶². Papildomai prie visų pastangų rugsėjo 23 d. Kražių klebonas, kanauninkas V. Tamoševičius nusiuntė Švietimo ministerijos III departamentui raštą dėl Kražių, Užvenčio, Vaiguvos ir Kaltinėnų valsčių prašymo palikti Kražiuose gimnaziją⁶³. Valstybės prezidentas gautuosius prašymus persiuntė švietimo ministrui, o šis spalio 19 d. užrašė rezoliuciją, kad ministerija "... nerado galimybių gyventojų prašymą patenkinti ir apie tai informuoti valsčių tarybas"⁶⁴. Kai "Žiburio" gimnazijos likimas kabojo ant plauko, į įvykius įsitraukė dar ir tautininkai. Lietuvių tautininkų sąjungos Kražių skyriaus visuotinis susirinkimas, įvykęs rugsėjo 8 d., priėmė nutarimą, kad gimnaziją reikia neatidėliojamai suvalstybinti, nes beveik visi Kražių gimnazijos pedagogai yra priešiška nusiteikę prieš valdančiąją tautininkų partiją. O

"... esant Kražiuose valdiškai gimnazijai, visuomenė būtų užtikrinta ir rami tiek dėl gimnazijos likimo, tiek dėl tinkamo auklėjimo"⁶⁵. Nutarimas buvo įteiktas LTS Raseinių komitetui prašant, kad jis paremtų kražiškių reikalavimą suvalstybinti gimnaziją. Tačiau ministerija pati nepajėgė išlaikyti dar vienos gimnazijos ir padarė kompromisą: paliko "Žiburio" globojamą gimnaziją, bet sumažino jai subsidijas. Netrukus Švietimo ministerijos III departamentas Kražių valsčiaus valdybai pranešė, kad gimnazija neuždaroma, bet 1930/1931 m.m. pašalpa bus teikiama tik IV-VIII klasių mokytojų algoms⁶⁶. Tokie pranešimai buvo pasiųsti ir Užvenčio, Vaiguvos bei Kaltinėnų valsčių savivaldybėms⁶⁷.

1930 m. gruodžio 15 d. gimnazijos direktorius L. Avižienis lankėsi gimnazijos reikalais Švietimo ministerijoje Kaune ir "Žiburio" centro valdybos būstinėje Vilkaviškyje. Padėtis normalizavosi⁶⁸. Vis dėlto įvairūs gandai neleido gimnazijai ramiai dirbti visus 1930/1931 m.m. Bene 1931 m. vasario mėn. Kražių kanauninkas V. Tamoševičius gimnazijos reikalais nuvyko į Švietimo ministeriją pas ministrą Konstantiną Šakenį, kuris buvo Tamoševičiaus mokslo draugas. Ministras kaunūninkui pasakęs, kad "... ministerija nemananti uždaryti gimnazijos, o norinti padaryti visos apylinkės švietimo centru"⁶⁹. Kražių gimnazijos tėvų komitetas nusiuntė Švietimo ministerijai laišką, kuriame padėkojo už suteiktą pašalpą⁷⁰. Tačiau 1931 m. vasarą gimnazijos egzistencijai vėl iškilo grėsmė. Vėl jos gelbėti stėjo valsčių savivaldybės, visuomenė. Užvenčio valsčiaus tarybos posėdis, įvykęs 1931 m. lapkričio 9 d., svarstė šį klausimą ir nutarė prašyti, kad Švietimo ministerija paliktų Kražiuose gimnaziją⁷¹. Panašūs nutarimai priimti Kražių ir Kaltinėnų valsčių valdybos posėdžiuose⁷². Prašymą palikti Kražiuose gimnaziją ministerijai pasiuntė ir kaimynai: Kazys Sutkus (Vaiguvos seniūnija), Pranas Januška (Pakėvis), Povilas Giniotis (Kiloniai), Pranas Budraitis (Baršiškiai), Pranas Paulauskas (Dubėnai) bei Vaiguvos viršaitis Marijonas Goštautas⁷³. Po šių žygių Kražiuose gimnazija vėl liko.

1932 m. pavasarį daug nerimo Kražiams atnešė kelmiškių primesta diskusija Šiaulių laikraštyje "Šiaurės Lietuva", kad Kražių "Žiburio" gimnaziją būtina perkelti į Kelmę. "Šiaurės

Lietuvoje" buvo išspausdinti bene 6 poleminiai straipsniai, sukėlę dideles abiejų pusių aistras. Ginčą pradėjo kažkoks P. Atlantas (tikriausiai tai slapyvardis) kovo 13 d. išspausdinęs straipsnį "Kelmėje ar Kražiuose aukštesnioji mokykla". Jis įrodinėjo, kad Kelmės gimnazija reikalingesnė negu Kražiams, nes Kelmės miestas esąs žymiai didesnis, be to, stovi prie Tauragės - Šiaulių plento, garsus savo turgais, Kelmė davusi Lietuvai šaulių sąjungos įkūrėją Vladą Putvinskį. O "Žiburio" draugija iki šiol nepajėgė Kražių gimnazijai suteikti reikiamos tautinės dvasios ir sudaryti tinkamų mokymui sąlygų. Kražiuose nesą kultūrinių įstaigų, todėl gimnazistų išprusimas busias menkesnis. Be to, Kražiuose ši mokykla įkurta be rimtesnių motyvų, tad ateityje turės persikelti į didesnę miestą arba visai nunyks. Kelmė pranašesnė už Kražius, nes joje yra teismo, tardytojo, notaro įstaigos, linų perdirbimo bendrovės fabrikas, moderni pieninė, modernus šaulių kino teatras, kuriamas apylinkės muziejus. Ir čia esanti tik progimnazija, nors vadovaujama gabaus direktoriaus rašytojo Jono Graičiūno. Kelmėje moksleivį ugdytų gera kultūrinė aplinka, geros ir sveikos visuomenės kultūros sąlygos. Taigi aukštesnioji mokykla turinti būti Kelmėje.

Kražių interesų ginti stojo 1930 m. laidos Kražių gimnazijos auklėtinis, tuometinis Vytauto Didžiojo universiteto studentas Bronius Dirmeikis, pasirašinėjęs inicialais B.T.D. Jau kitame, kovo 27 d., minėto laikraščio numeryje, B.T. Dirmeikis teigia, kad Atlantas, remdamasis pluoštelio nereikšmingų motyvų, mano įrodęs, kad mokykla turėtų būti Kelmėje. Autorius įrodinėja Kražių kultūrinę reikšmę Žemaitijai ir visai Lietuvai: XVII-XVIII a. kultūra, mokslas ėjo iš Kražių. Taip, Kelmė davė V. Putvinskį, bet Kražiai išaugino Lietuvai M. Valančių, D. Pošką, S. Daukantą. Šiuo aspektu lyginant Kelmę su Kražiais, išeitų kaip toje I. Krylovo pasakėčioje "Šunelis ir dramblys". Jei Kelmėje yra garsus turgus, daug restoranų, arbatinių, tai dar ne motyvas kelti gimnaziją iš Kražių į Kelmę. Kelmė miestelių centras, bet toks pat centras yra ir Kražiai, į kurį suplaukia mokslo jaunimas. Kražiai, turėdami gimnaziją, galės labiau augti ir plėstis. Iš Kražių gimnazijos auklėtinių greitai turėsime mokytojų, teisininkų ir kitų sričių specialistų. Žinoma, būtų

naudingiau, jei Kražių gimnazija iš "Žiburio" draugijos pereitų į valdžios žinią. Tuomet ji sparčiau plėstųsi, tobulėtų. "...Rodos, apie šį reikalą kompetentingų įstaigų jau galvojama ir, kiek girdėti, pati vietos visuomenė yra labai suinteresuota, kad pasikeitimai įvyktų kuo greičiau, kad Kražiuos būtų valstybinė, o ne privatinė gimnazija"⁷⁴. Redakcijos prieraiše pasiūlypoma iš motyvų, jog kelmiečiai davė V. Putvinskį, o kražiečiai - Valančių, Daukantą. Tuo remdamiesi mes ir kaimuose imsime reikalauti gimnazijų, kokiame viensėdyje - universiteto, nes daugelis žymių žmonių yra gimę kaime ar viensėdžiuose⁷⁵. Nieko nepaisant, beprasmė diskusija tarp B. T. Dirmeikio ir P. Atlanto vyko toliau⁷⁶.

Paskui kokius dvejus metus Kražiuose buvo gana ramu. Bet jau 1934 m. vėl imta grasinti uždaryti Kražių "Žiburio" gimnaziją. Vėl buvo renkami ir siunčiami prezidentui Kražių, Kaltinėnų, Užvenčio ir Vaiguvo valsčių gyventojų parašai prašant palikti Kražių gimnaziją⁷⁷. Ir vėl laimingai praėjo dar metai. Pagaliau atėjo grėsmingiausiasieji, lemiamieji 1935/1936 m.m. Dar 1935 m. birželio 12 d. "Žiburio" draugijos Centro valdyba pranešė, kad Švietimo ministerija sumažino mokyklai pašalpas per pusę, todėl viena draugija Kražių gimnazijos išlaikyti nebegali ir mano, kad 1935/1936 m.m. bus paliktos tik V-VIII klasės⁷⁸. Rugsėjo 1 d. uždarytos I-III klasės⁷⁹. Mokinių skaičius nuo 147 (1934/1935 m.m.) sumažėjo iki 86⁸⁰. Iš vicedirektoriaus pareigų atleistas Jonas Steikūnas, atleista ir mokytoja Michalina Šipilienė⁸¹. Baigiantis mokslo metams, Švietimo ministerijos departamentas kreipėsi į "Žiburio" Centro valdybą prašydamas pranešti, ar "Žiburio" draugija nuo 1936 m. liepos 1 d. savo lėšomis išlaikys Kražių gimnaziją, nes Švietimo ministerija Kražiams pašalpos nebeteiks⁸². "Žiburio" draugijos Centro valdyba atsakė, kad ji nuo rugpjūčio 1 d. Kražių gimnazijos neberems⁸³. Švietimo ministerijai nieko kito nebeliko, kaip gimnaziją uždaryti. Rugpjūčio 1 d. Kražių "Žiburio" gimnazija uždaryta ir iš pareigų atleisti šie mokytojai: Jonas Steikūnas, Barbora Mejeraitė, Konstancija Steikūnienė, Juozas Šukšta, Jadvyga Laurinavičiūtė, Petras Balčiūnas, Kalikstas Šimkevičius ir Adolfas Mackevičius⁸⁴. Atleistas ir aštuonerius metus laikinai ėjęs direktoriaus pareigas Leonardas Avižienis⁸⁵. Kiek

vėliau, dėl ligos, atleista ir mokytoja Sofija Zdzichauskaitė⁸⁶. Apie Kražių gimnazijos uždarymą ministerija informavo Raseinių apskrities viršininką, o gimnazijos turtą perdavė apskrities I rajono pradžios mokyklų inspektoriui⁸⁷. Rugpjūčio 4-5 d. Kražiuose rajono inspektorius perdavė gimnazijos pastatus ir turtą Kražių pradžios mokyklai⁸⁸.

Taip baigė gyvavimą 17 metų veikusi ir plačiosioms Žemaičių apylinkėms skleidusi mokslo šviesą Kražių "Žiburio" draugijos gimnazija.

Kražių gimnazijos uždarymas buvo skaudus smūgis vietos gyventojams. Tačiau jie neprarado vilties vėl turėti savo vidurinę mokyklą. "... Kražiai prie aukštesnės mokyklos yra per metų metus pripratę: negali nė dabar be jos nurimti, kaip Lietuva be Vilniaus. Ir kas gali jų lūkesčiams nepritarti?.. Kražiai kaupia dvasią ir laukia Centro talkos padėti nešlovę likviduoti", - rašė Kražių skerdynių muziejaus vadovas Antanas Šlinskis (Rimkus) parapijos laikraštyje "Kražių aidai"⁸⁹.

Jau 1937 m. pradžioje kražiškių delegacijos lankėsi įvairiose laikinosios sostinės instancijose prašydamos atkurti gimnaziją. O jei negalima gimnazijos, kražiškiai pageidavo įsteigti bent amatų ar kokią kitą mokyklą⁹⁰. Bet viskas buvo veltui. 1938 m. Kražių pieno perdirbimo bendrovė "Ūkininkų laimė" nutarė pastatyti gimnazijai rūmus, jei tik vyriausybė vėl ją įsteigtų⁹¹. Per 300 Lietuvių katalikų jaunimo federacijos "Pavasaris" Kražių rajono atstovų pasiuntė prašymą švietimo ministrui įsteigti gimnaziją⁹². Kražių parapijos tėvai irgi parašė analogišką prašymą švietimo ministrui⁹³. Kražių visuomenė ir prekybos bendrovės žadėjo padengti apie 50 procentų visų gimnazijos rūmų statybos išlaidų. Turtingi Žemaitijos inteligentai žadėjo suaukoti per 7 000 litų mokyklos statybai. Ūkininkai buvo pasiruošę suvežti statybines medžiagas ir atlikti kai kuriuos statybos darbus⁹⁴. JAV gyvenantis Zaturskis mirdamas užrašė būsimai Kražių gimnazijai net 40 000 dolerių⁹⁵.

1939 m. balandžio 20 d. Kaune, "Pažangos" rūmuose, įvyko 50 įtakingų asmenų pasitarimas. Jame buvo išrinktas 10 asmenų komitetas. Savo posėdyje komitetas nutarė parengti memorandumą ir jį įteikti švietimo ministrui, reikalaujant, kad Kražiams būtų grąžinta gimnazija. Be to, komitetas

numatė vasarą Kražiuose surengti baigusiujų Kražių gimnaziją suvažiavimą⁹⁶. Pagaliau, bene balandžio mėnesį, kražiškių delegacija susitiko su vyriausybės atstovais. Ministras pirmininkas Jonas Černius, švietimo ministras Leonas Bistras, vicepirmininkas Kazys Bizauskas, kalbėdamiesi su delegacija, iš principo sutiko, kad Kražiuose gimnazija turi būti, bet dėl biudžeto sunkumų to kol kas negalima padaryti. Kražiškiai siūlė bent perkelti iš Kelmės į Kražius šešių klasių gimnaziją⁹⁷. Tai turėjo suteikti kražiškiams naujų vilčių netrukus atgauti gimnaziją. "Kas bus, kas nebus, bet Kražiuose gimnazija bus, - rašė "Kražių aidai". - Žemaičiai kantrūs, bet nemaršūs. Jie dėl tėvynei užėjusio sunkmečio sutinka palaukti, bet ne atsisakyti. Skaudžiai apsiriktų tie, kurie sąmoningai Kražių kantrumą laikytų nerangumu ir atsisakymu nuo savo teisės, kuri yra jų turėta šimtais metų, aukštesniąją mokyklą vėl atgauti"⁹⁸.

1939 m. gegužės 28 d. Kražių ir jų apylinkių visuomenė susirinko į buv. gimnazijos aikštę. Priimta rezoliucija - būtina atkurti gimnaziją ir prašyti vyriausybės iniciatyvos ir paramos⁹⁹. Deja, po kelių mėnesių prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, Lietuvą užgulė ekonominiai sunkumai. Lietuvą okupavo TSRS raudonoji armija, vėliau įsiveržė hitlerinės ordos ir Kražių gimnazijos atkūrimo viltis vėl keletui metų palaidota. Tik baigiantis karui, vokiečių okupacijos sąlygomis, 1944 m. rugsėjo pradžioje suplaukusi į Kražius besitraukianti į Vakarus inteligentija netikėtai atkūrė gimnaziją - perkėlė ją iš Kelmės. Jos direktoriumi, atrodo, dirbo buv. Kražių pradžios mokyklos mokytojas Adolfas Venclauskas, o mokytojais: Edmundas Misiūnas, Michalina Venclauskienė, Albertas Cibas, Mykolas Venclauskas, Orentalaitis, Pocius ir kt. Buvo tik žemesnės klasės. Tačiau ši gimnazija gyvavo tik vieną mėnesį. Artėjant frontui, dauguma mokytojų pasitraukė į Vakarus, gimnazija savaime buvo likviduota. 1944 m. rudenį Kražiuose buvo įkurta tarybinė penkių klasių progimnazija. Jos pirmuoju direktoriumi dirbo Kražių "Žiburio" gimnazijos auklėtinis Edmundas Misiūnas. Ši progimnazija 1947 m. peraugo į gimnaziją. 1949 m. ji tapo dabartine Kražių vidurine mokykla¹⁰⁰.

Direktoriai. Kražių "Žiburio" gimnazija (iš pradžių progimnazija) gyvavo 17 metų. Per visą 1919-1936 m. laikotarpį dirbo tik trys direktoriai: Jurgis Galdikas (vadovavo 8 metus), Jonas Eidenas (1 metus) ir Leonardas Avižienis (8 metus).

Pradiniu gimnazijos kūrimosi laikotarpiu kadrus rinko gimnazijos steigimo Kražiuose komisijos pirmininkas, Kražių parapijos vikaras Juozas Talmontas¹⁰¹. J. Talmontas prašo Švietimo ministeriją paskirti mokyklos vedėju ir mokytoju kun. Jurgį Galdiką¹⁰². Švietimo ministerijos kanceliarija 1919 m. liepos 23 d. raštu J. Galdikui leido eiti mokyklos vedėjo pareigas. Jurgis Galdikas jau tuomet buvo žymus pedagogas¹⁰³. Gimęs 1883 m. balandžio 23 d. Lazdininkų kaime, Darbėnų valsčiuje, Kretingos apskrityje. Mokėsi Lazdininkuose, Darbėnuose, vėliau Palangos progimnazijoje. 1907 m. baigė Kauno kunigų seminariją ir išventintas į kunigus. Vėliau studijavo Insbruko (Australija), Leveno (Belgija) ir Miunsterio (Vokietija) universitetuose. 1911 m. jam suteiktas filosofijos daktaro laipsnis¹⁰⁴. Nuo 1912 m. klebonavo Šiauliuose, dvejus metus dirbo tikybos mokytoju Šiaulių miesto pradžios mokyklose. 1915 m. įsteigė Šiaulių lietuvių gimnaziją ir porą metų jai vadovavo, kartu dėstė tikybą, gamtą ir lotynų kalbą¹⁰⁵. Šiaulių valsčiuje J. Galdikas įkūrė 14 lietuviškų pradžios mokyklų. 1916-1918 m. kaizerinės okupacinės valdžios kalintas. 1919-1927 m. dirbo Kražių "Žiburio" gimnazijos direktoriumi, dėstė tikybą, lotynų kalbą, gamtą. 1927-1932 m. kunigavo Telšiuose, buvo seminarijos vicedirektorius. Vėliau - Veiviržėnų, Palangos, Šilalės klebonas. Mirė 1963 m. birželio 17 d. Palaidotas Šilalėje¹⁰⁶.

Žymus jaunimo auklėtojas, vienas iš ateitininkų organizacijos kūrėjų Lietuvoje, filosofijos mokslų daktaras, prelatas kun. Jurgis Galdikas buvo sumanus ir veiklus Kražių progimnazijos, o vėliau ir gimnazijos vadovas. Jis rūpinosi mokyklos materialine baze, pedagogais. Jo pastangomis Kražių mokykla perduota "Žiburio" draugijos globon¹⁰⁷. Jo rūpesčiu parengtas dviejų aukštų mūrinių gimnazijos rūmų statybos projektas, rinktos iš gyventojų lėšos ir 1925 m. pradėta naujo mokyklos pastato statyba. Direktorius iš Paryžiaus pasiūsdino muzikos instrumentų gimnazijos dūdų orkestrui. Jis

buvo aktyvus visuomenės veikėjas. 1926 m. įsteigė vyskupo M. Valančiaus Kražių liaudies universitetą ir dirbo jo vedėju, skaitė paskaitas visuomenei. 1927 m. Kražiuose minint žymaus vokiečių kompozitoriaus Liudviko van Bethovenso gimimo šimtąsias metines, J. Galdikas skaitė pranešimą apie šio muziko gyvenimą ir kūrybinę veiklą. J. Galdikas buvo Lietuvos katalikų jaunimo federacijos "Pavasaris" Kražių - Kelmės rajono dvasios vadas¹⁰⁸. 1927 m. kun. J. Galdikas iš Kražių buvo iškeltas į Telšių kunigų seminariją profesoriauti¹⁰⁹.

Į kun. J. Galdiko vietą Kražių gimnazijos direktoriumi "Žiburio" draugijos Centro valdyba rekomendavo Švietimo ministerijai skirti Alytaus gimnazijos mokytoją Joną Eideną¹¹⁰. Direktoriumi tapo jau ne dvasininkas, bet pasaulietis, deja, žmogus be iniciatyvos¹¹¹. Visi tikėjosi, kad naujasis direktorius energingai griebsis gimnazijos rūmų statybos, nes darbai jau buvo įpusėję, bet greitai teko nusivilti. Darbai nejudėjo iš vietos, gimnazijos tvarka paira. Visi buvo nepatenkinti direktoriumi¹¹². Netrukus kilo konfliktas tarp direktoriaus ir gimnazijos tėvų komiteto, o galiausiai ir viso pedagogų kolektyvo. Mokytojai parašė "Žiburio" draugijos Centro valdybai skundą, kad direktorius J. Eidenas apsileidęs, be iniciatyvos, praleidinėja pamokas ir neturi autoriteto visuomenėje¹¹³. Direktorius buvo priverstas pasiaiškinti "Žiburio" draugijai raštu¹¹⁴. Tačiau tai nepatenkino "Žiburio". Centro valdyba 1928 m. kovo 31 d. prašo Švietimo ministeriją atleisti J. Eideną iš direktoriaus pareigų. Ministerija dar ilgokai delsė, bet 1928 m. rugpjūčio 1 d. Jonas Eidenas atleidžiamas ir iš direktoriaus, ir iš mokytojo pareigų¹¹⁶. Išvykus J. Eidenui, Švietimo ministerija paskelbė įsakymą, kad Kražių gimnazijos direktore skiriama Celestina Grigaitytė¹¹⁷. Bet ji neatvyko į Kražius ir nuo rugpjūčio 1 d. Kražių gimnazijoje laikinai eiti direktoriaus pareigų ministerija paskyrė mokyklos vicedirektorių ir kapelioną kun. Leonardą Avižienį¹¹⁸.

Kun. Leonardas Avižienis gimė 1890 m. lapkričio 6 d. Skardupių kaime, Marijampolės apskrityje. Baigė Petrapilio dvasinę akademiją. 1914 m. išventintas į kunigus¹¹⁹. 1924 m. paskirtas Kražių Šv. Mykolo bažnyčios rektoriumi ir Kražių "Žiburio" progimnazijos kapelionu bei tikybos mokytoju¹²⁰. Nuo 1927 m. buvo gimnazijos vicedirektoriumi.

1928-1936 m., t.y., ištikus 8 metus, laikinai ėjo Kražių "Žiburio" gimnazijos direktoriaus pareigas¹²¹. Vėliau buvo Skuodo parapijos klebonas ir Skuodo dekanato dekanas¹²².

L. Avižienis, perėmęs Kražių gimnazijos direktoriaus pareigas, pirmiausia susirūpino mokyklos rūmų statyba. Bet, pasirodė, buvo dingę apie pusę milijono litų, surinktų statybai, ir daug miško medžiagos. Direktorius skubiai iškvietė iš Kauno reviziją¹²³. Tačiau kaltininkų nerasta, o nuostoliai padaryti pernelyg dideli, tad toliau mokyklos statybos darbų buvo neįmanoma tęsti.

Moksleiviai didžiai gerbė gimnazijos direktorių kun. Leonardą Avižienį už jo didelį pedagoginį taktą. 1927 m. vyresniųjų klasių gimnazistams slapta išleidus šapirografuotą satyros laikraštėlį "Špikulai", kilo didelė byla, nes čia buvo pašieptas ir mokytojas J. Kašys. Buvo ieškoma kaltininkų, kviečiami pedagogų tarybos posėdžiai. Mokytojas Kašys reikalavo kaltuosius pašalinti iš gimnazijos. Tuomet bylą perėmė direktorius L. Avižienis. Jis pareikalavo, kad mokiniai viską atvirai prisipažintų ir garantavo, jog nė vienas jų nenukentės. Direktorius žodį tesėjo ir paslapties neišdavė, įžeistasis mokytojas J. Kašys iš Kražių išsikėlė¹²⁴. Kaip pedagogą ir kaip žmogų bene geriausiai charakterizuoja L. Avižienį Kražių gimnazijos auklėtinis Aleksandras Mauragis: "... Kun. Leonardas Avižienis, kaip inspektorius ir kapelionas, buvo jau visiems žinomas ir mylimas žmogus. Visada taktiškas, ramus, pasiruošęs visiems padėti, todėl jo paskyrimas direktoriumi buvo visų mokinių sutiktas su pasitenkinimu. Kaip kapelionas, jis buvo švelnus ir nedaug reikalaujantis... Per pamokas mažai kalbėjo religiniais klausimais, daugiausiai kalbėjo etikos klausimais; gero gyvenimo pavyzdys ne iš religinių vadovėlių išmokstamas, o iš kapeliono gyvenimo pavyzdžio. Jis buvo tas kataliko pavyzdys, kuriuo kražiškiai pasižymėjo savo gyvenime. Kun. Avižienis buvo gilus pedagogas, jis mokinių neapkrovė nereikalingom žiniom, bet įkvėpė Dievo meilę ir žmogaus vertės supratimą"¹²⁵.

Vicedirektoriai. Kražių "Žiburio" gimnazijoje direktoriaus pavaduotojus arba, kaip tuomet vadindavo, vicedirektorius arba vėliau - inspektorius, turėdavo teisę rinkti mokyklos

mokytojų taryba, o po to juos tvirtindavo švietimo ministras įsakymu. Kol mokykla vadinosi Kražių aukštesniąja pradedamąja mokykla, mokyklos vadovo (vedėjo) pavaduotojas oficialiai buvo vadinamas vedėjo padėjėju. Kražių mokyklos mokytojų taryba 1919 m. spalio 6 d. pirmuoju vedėjo padėjėju išrinko mokytoją Jurgį Talmantą¹²⁶. Kražiuose jis dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą, istoriją, aritmetiką, piešimą ir kūno kultūrą, buvo literatūros kuopelės globėjas¹²⁷. Vėliau J. Talmantas baigė Lietuvos universitetą Kaune. Redagavo žurnalą "Gimtoji kalba", yra daugelio mokyklinių vadovėlių autorius. Išvertė G. Hauptmano, A. Čechovo, V. Šekspyro, B. Kelermano, Ž. Verno, I. Krylovo, D. Furmanovo kūrybių¹²⁸.

Jurgis Talmantas vedėjo padėjėju Kražiuose dirbo, atrodo, iki 1923 m. rugpjūčio 1 d., tada buvo iškeltas į Kelmės progimnaziją¹²⁹. 1923 m. Kražių mokykla perduota "Žiburio" draugijai ir oficialiai ją imta vadinti progimnazija, o vadovą - direktoriumi. Turbūt nuo 1923 m. rudens mokyklos vicedirektore dirbo Uršulė Urnėžiūtė. Tačiau oficialų jos patvirtinimą toms pareigoms randame tik nuo 1924 m. rugpjūčio 1 d.¹³⁰ Gal vienerius metus vicedirektoriumi dirbo ir kitas asmuo, arba mokykla visai neturėjo tokio etato.

Uršulė Urnėžiūtė (vėliau Starkienė) gimė Šiauliuose. Baigė Fribūro (Šveicarija) universitetą, kur studijavo istoriją, vokiečių literatūrą ir pedagogiką¹³¹. Baigusi universitetą, gavo licenciato diplomą. Be to, turėjo pažymėjimą, suteikiantį teisę dėstyti prancūzų kalbą vidurinėje mokykloje¹³². 1926 m. vasarą Starkienė-Urnėžiūtė išvyko dirbti į Kauno mokytojų seminariją.

1926/1927 m.m. pradžioje gimnazijos mokytojų posėdis vicedirektoriumi išrinko Jurgį Kašį¹³³. Tačiau ministerija J. Kašio nepatvirtino¹³⁴. 1926 m. spalio 1 d. gimnazijos vicedirektoriumi patvirtintas tikybos ir lotynų kalbos mokytojas kun. Leonardas Avižienis¹³⁵. O Avižieniui tapus Kražių gimnazijos direktoriumi, 1928 m. rudenį mokytojai vicedirektoriumi išsirinko į Kražius ką tik atvykusį mokytojauti buv. Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų federacijos Vyriausiosios valdybos generalinį sekretorių Kazimierą Šapalą¹³⁶. Ji 1928 m. rugsėjo 20 d. patvirtino ir Švietimo ministerija¹³⁷.

Ministerijai sumažinus Kražiams subsidijas, jis paliktas 1928/1929 m.m. vicedirektoriumi, bet išpėtas, kad "...atlyginimas už vicedirektoriaus pareigas negali būti mokamas"¹³⁸. K. Šapalas Kražiuose dėstė istoriją ir visuomenės mokslą. Jis buvo žymus ateitininkų veikėjas. "Gražiai atrodė, rimtas, autoritetingas. Kaip mokytojas buvo neįdomus, laikėsi atokiai nuo mokinių, jokių ypatingų idėjų jis neturėjo. Atrodė, kad jis čia nepasiliks, jam rūpėjo didesni dalykai"¹³⁹. Ir tikrai, 1929 m. rudenį K. Šapalas buvo iškeltas iš Kražių ir paskirtas Šakių "Žiburio" gimnazijos direktoriumi¹⁴⁰.

Kražių gimnazijos mokytojų tarybos posėdyje, įvykusiame 1929 m. rugsėjo 24 d., naująja vicedirektore išrinkta Barbora Mejeraitė¹⁴¹. Ji gimė 1898 m. gruodžio 3 d. Vainagių kaime, Kurtuvėnų valsčiuje, Šiaulių apskrityje. Mokėsi namie, Obelių ūkio mokykloje, Tambovo gimnazijoje. Kaune išlaikė brandos atestato egzaminus. 1922 m. rudenį paskirta mokytojauti Kražių progimnazijoje. Čia ji dėstė algebrą, geometriją, fiziką, lotynų kalbą, režisavo spektaklius, skaitė paskaitas visuomenei, rašė į tuometinę spaudą literatūros klausimais. Vėliau iš anglų kalbos išvertė V. Skoto "Aivenhą", Č. Dikenso "Dombis ir sūnūs", D. Golsvorčio fundamentalų veikalą "Forsaitų saga"¹⁴². Kražių "Žiburio" gimnazijos vicedirektore B. Mejeraitė Švietimo ministerijos buvo tvirtinama keletą metų iš eilės. Tik pašlijus sveikatai, ji atkakliai prašė atleisti ją iš šių pareigų. Pagaliau 1932 m. rugpjūčio 1 d. ministerija patenkino jos prašymą¹⁴³.

B. Mejeraitę pakeitė mokytojas Jonas Steikūnas, Kražių gimnazijoje dirbęs nuo 1929 m. ir dėstęs vokiečių kalbą. Gimė J. Steikūnas 1906 m. Liepynės viensėdyje, Anykščių rajone. Baigė Ukmergės gimnaziją ir Kauno universitetą. 1935 m., uždarius I-III klases, J. Steikūnas nuo rugpjūčio 1 d. buvo atleistas iš vicedirektoriaus pareigų¹⁴⁴. O 1936 m. rugpjūčio 1 d., panaikinus Kražių "Žiburio" gimnaziją, atleistas ir iš mokytojo pareigų¹⁴⁵. Jonas Steikūnas buvo paskutinis šios gimnazijos vicedirektorius. Iš Kražių J. Steikūną ministerija iškėlė į Joniškio gimnaziją, vėliau jis mokytojavo Utenoje. 1944 m. vokiečiai jį išvežė darbams į Vokietiją ir ten jis dingo be žinios¹⁴⁶.

Pedagogai. Kražių "Žiburio" gimnazijoje iš viso mokytojavo per 50 pedagogų. Vieni jų dirbo ilgiau, kiti - trumpiau, treči - vos vienerius mokslo metus ar dar mažiau. Ilgiausiai čia dirbo vietinė dvarininkaitė Sofija Zdzichauskaitė. Ji mokytojavo nuo pat mokyklos įsikūrimo (1919 m.) iki jos uždarymo (1936 m.). Šiek tiek trumpiau, 14 metų, dirbo Barbora Mejeraitė. 13 metų (su dvejų metų pertrauka) mokytojavo Juozas Šukšta, po 10 metų mokytojavo Jadvyga Laurinavičiūtė ir Kalikstas Šimkevičius, po 8 metus - Konstancija Jonkaitytė-Steikūnienė ir Petras Balčiūnas ir t.t.

Pateiksime glaustas Kražių gimnazijos mokytojų biografijas.

Kazimieras Bagdonas gimė 1906 m. balandžio 26 d. Plakiškių kaime, Panevėžio rajone. 1917 m. įstojo į Subačiaus pradžios mokyklą, vėliau mokėsi Kupiškio progimnazijoje ir Panevėžio gimnazijoje. 1927-1931 m. studijavo Kauno universiteto Matematikos-gamtos fakultete matematikos ir fizikos skyriuje. 1931-1936 m. mokytojavo Kražių "Žiburio" gimnazijoje, dėstė fiziką, matematiką, kosmografiją. 1936-1942 m. dirbo Pasvalio gimnazijoje, 1942-1947 m. - Panevėžio ekonominėje mokykloje, 1947-1958 m. - Panevėžio mokytojų seminarijoje. Uždarius seminariją, mokytojavo Panevėžio I vakarinėje (pamaininėje) vidurinėje mokykloje. Gyvena Panevėžyje¹⁴⁷.

Petras Balčiūnas gimė 1902 m. kovo 29 d. Rėčiūnų kaime, Vištyčio valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. 1925 m. baigė Biržų gimnaziją. Vėliau studijavo lituanistiką Kauno universiteto Teologijos ir filosofijos fakultete. Dar nebaigus studijų, 1928 m. paskirtas laisvai samdomu mokytoju Kražių gimnazijoje. Dėstė lietuvių, lotynų ir vokiečių kalbas, kūno kultūrą, higieną. Režisavo mokykloje statomas pjeses, vadovavo skautams, dirbo su ateitininkais. 1933-1934 m. buvo mokytojų tarybos sekretorius. 1936 m. išsikėlęs iš Kražių, mokytojavo Telšių ir Panevėžio amatų mokyklose, dirbo Panevėžio gimnazijos inspektoriumi, vėliau - Panevėžio suaugusiųjų instituto direktoriumi. Už tautinę veiklą 1940-1941 m. tarybinių organų kalintas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, buvo Šeinfeldo lietuvių pabėgėlių stovyklos pirmininkas, dirbo Eichšteto lietuvių gimnazijos direktoriumi,

paskui - Švėryno Gemundės lietuvių gimnazijos inspektoriumi. 1949 m. išvyko į JAV, apsigyveno Klivlende, buvo lietuvių mokyklų mokytojas, vedėjas. Bendradarbiavo "Jėgoje ir grožyje", "Skautų aide", "Trimite", "Pavasaryje", rašė humoreskas. 1941 m. dirbo "Išlaisvinto panevėžiečio" laikraščio redaktoriumi. Emigracijoje parašė atsiminimų ("Kražių "Žiburio" gimnazija istoriniuose švietimo rėmuose". Išspausdinti monografijoje "Kražiai", išleistoje Čikagoje 1983 m.)¹⁴⁸.

Vladislovas Bardauskas gimė Frankpolio kaime, Kelmės valsčiuje. 1923 m. baigė Lietuvos karo mokyklą. Atsargos jaunesnysis leitenantas V. Bardauskas 1930 m. paskirtas Kražių "Žiburio" gimnazijos karinio rengimo ir kūno kultūros mokytoju laisvai samdomo teisėmis. 1932 m. iš mokytojo pareigų šioje mokykloje atsisakė¹⁴⁹.

Mykolas Bivainis gimė 1897 m. Gedminių kaime, Kražių valsčiuje. 1919-1921 m. tarnavo Lietuvos kariuomenės 5-ame pėstininkų pulke vyriausiojo puskarininkio laipsniu. 1923-1928 m. Kražių "Žiburio" gimnazijos gimnastikos mokytojas¹⁵⁰.

Emilija Bubinaitė gimė 1901 m. balandžio 1 d. 1921 m. baigė Rietavo gimnazijos tris klases. Iki 1923 m. ėjo pradžios mokyklos mokytojos pareigas. Lankė Jurbarko (1921 m.) ir Palangos (1923 m.) vasaros kursus mokytojams. 1927/1928 m.m. Švietimo ministerija leido jai eiti laisvai samdomos darbelių mokytojos pareigas Kražių gimnazijoje¹⁵¹.

Kazimieras Bumbulis. Kunigas. Gimė 1870 m. vasario 22 d. Kretingoje. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, o 1886 m. ją baigęs dvejus metus mokytojavo Palangos valstybinėje progimnazijoje. 1883-1893 m. studijavo Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune. 1894 m. išventintas į kunigus, dirbo Raseinių keturklasės miesto mokyklos kapelionu. 1895-1897 m. dirbo mergaičių progimnazijos ir keturklasės mokyklos kapelionu Jekabštate (dabar Jekabpilis). 1897 m. paskirtas Dvetos (Kurše) parapijos kapelionu. Ten kartu buvo ir liaudies mokyklos kapelionu. 1911 m. grįžo į Lietuvą, atvyko į Kražius, dirbo liaudies mokyklos kapelionu. Po Pirmojo pasaulinio karo ėjo jau lietuviškos Kražių pradžios mokyklos tikybos mokytojo pareigas. Kražiuose įsikūrus progimnazijai, 1920-1923 m. dirbo Lietuvos istorijos, dailės mokytoju ir klasės auklėtoju. 1923-1925 m. - Krakių vienuolyno

rektorius. Nuo 1925 m. - Stulgių parapijos klebonas. 1937-1941 m. - Kražių Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios rektorius. Mirė 1953 m. Kražiuose¹⁵².

Elena Davidonienė-Vasilkevičiūtė buvo privačios V. Prozorovienės moterų gimnazijos Maskvoje auklėtinė (1917 m.). Grįžusi į Lietuvą, dirbo Kražių pradžios mokyklos mokytoja. 1919-1920 m. Kražių progimnazijoje dėstė lietuvių kalbą, Lietuvos istoriją, geografiją, dailę, rankų darbus ir gimnastiką (mergaitėms). Buvo išrinkta mokytojų tarybos sekretore¹⁵³.

Aleksandra Dolobovskaitė. Gydytoja. 1921-1922 m. dirbo Kražių progimnazijos gydytoja ir Lietuvių katalikių moterų draugijos Kražių skyriaus valdybos išdininke¹⁵⁴.

Monika Galdikaitė-Kaunienė gimė 1897 m. lapkričio 27 d. Lazdininkų kaime, Darbėnų valsčiuje. Pradinį mokslą įgijo namie. 1910-1914 m. mokėsi Marijampolės "Žiburio" mergaičių progimnazijoje, 1914-1915 ir 1920-1921 m. - Šiaulių gimnazijoje. Pertraukusi mokslą, dvejus metus mokė vaikus privačiai ir vienerius metus - Grūšlaukyje. 1921 m. įstojo į Miuncheno (Vokietija) universiteto Filosofijos fakultetą. Studijavo filosofiją, pedagogiką ir geografiją. Apgynė disertaciją "Vaikų darželių vystymasis" ir 1927 m. įgijo filosofijos mokslų daktarės vardą¹⁵⁵. 1927/1928 m.m. mokytojavo Kražių gimnazijoje. Čia dėstė geografiją, vokiečių kalbą ir filosofiją-propedeutiką. Iš Kražių persikėlė į Kauną, dirbo "Aušros" mergaičių gimnazijoje. 1945-1958 m. mokytojavo Šventosios progimnazijoje, septynmetėje mokykloje. Mirė 1981 m. gegužės 3 d. Šventojoje¹⁵⁶.

Šroelejus Gordonas, Kražių žydų rabinas, baigęs Telšių žydų rabinų seminarijos "Jašiva" tris skyrius, 1933/1934 m.m. Kražių "Žiburio" gimnazijoje žydams dėstė tikybą¹⁵⁷.

Aleksandras Hurčinas (kitur - Gurčinas) gimė 1877 m. kovo 27 d. Akmenių dvare, Kražių valsčiuje. 1898 m. baigė Rygos gimnaziją. Studijavo Tartu (tuomet - Dorpato) veterinarijos institute ir 1903 m. įgijo veterinarijos gydytojo specialybę. 1904-1906 m. ėjo Kauno apygardos veterinarijos gydytojo pareigas. 1907-1911 m. vėl studijavo Tartu universitete ir įgijo antrą gydytojo specialybę. Baigęs mokslus, apsigyveno Pluščikių dvare, Kražių valsčiuje. 1914-1918 m.

tarnavo Rusijos veikiančiojoje armijoje vyriausiuoju gydytoju. 1918 m. grįžęs į Plūsčikes, vertėsi privačia gydytojo praktika. 1921 m. kovo-rugsėjo mėn. dirbo Kražių progimnazijos gydytoju¹⁵⁸. Jis buvo Kražių gimnazijos komiteto valdybos narys.

Kipras Ivonavičius gimė 1891 m. vasario 17 d. Liolių dvare, Kelmės valsčiuje. 1911 m. baigė Šiaulių gimnaziją ir įstojo į Petrapilio universiteto Fizikos-matematikos fakulteto chemijos skyrių. Baigęs universitetą, 1917-1920 m. dirbo Petrapilio technikos mokslo laboratorijoje laborantu. Nuo 1922 m. mokytojavo Kelmės progimnazijoje¹⁵⁹. 1925/1926 m.m. dirbo Kražių gimnazijoje mokytojo praktikanto teisėmis¹⁶⁰. Vėliau dirbo Kelmės progimnazijoje, gimnazijoje. 1941 m. ištremtas į Sibirą.

Konstancija Jonkaitytė-Steikūnienė gimė 1902 m. spalio 3 d. Induriškių kaime, Gižų valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. 1914 m. įstojo į Marijampolės "Žiburio" progimnaziją. 1924 m. baigusi gimnaziją, įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos ir teologijos fakultetą, 1928 m. baigė. 1928-1936 m. dirbo istorijos mokytoja (dėstė ir fizinį lavinimą mergaitėms) Kražių "Žiburio" gimnazijoje. 1936-1940 m. mokytojavo Utenoje. 1940-1945 m. - Joniškyje. Nuo 1945 m. gyvena Vilniuje¹⁶¹.

Srolis Mejeris Kacas 1932/1933 m.m. dirbo žydų tikybos mokytoju Kražių "Žiburio" gimnazijoje laisvai samdomo teisėmis¹⁶².

Aldona Kolesinskaitė gimė 1900 m. rugpjūčio 18 d. Andrejavo valsčiuje, Seinų apskrityje. Baigusi Marijampolės gimnaziją, 1920-1922 m. dirbo mokytoja Kražių progimnazijoje. Čia ji dėstė lietuvių kalbą. 1921 m. išrinkta Lietuvių katalikių moterų draugijos Kražių skyriaus valdybos raštininke. 1922 m. išsikėlė mokytojauti į Prienų "Žiburio" progimnaziją¹⁶³.

Jurgis Kašys gimė 1891 m. balandžio 23 d. Įsigijęs vidurinio mokslo cenzą, dirbo Telšių valstybinės gimnazijos vicedirektoriumi, dėstė lietuvių kalbą Telšių žydų gimnazijoje "Jaune". 1926/1927 m.m. mokytojavo Kražių "Žiburio" gimnazijoje, dėstė prancūzų kalbą, istoriją ir visuomenės

mokslą. Išsikėlęs iš Kražių, dirbo Palangos vidurinės mokyklos direktoriumi. Karo metais pasitraukė į Vakarų. Mirė JAV¹⁶⁴.

Elzbieta Lapataitė (kitur Lopetaitė) gimė 1890 m. gegužės 9 d. Kuisių kaime, Mikališkių valsčiuje, Marijampolės apskrityje. 1920 m. baigusi Marijampolės gimnaziją, rudeni paskirta Kražių progimnazijos mokytoja. Čia ji dėstė gamtą, geografiją, mergaitėms gimnastiką. 1921 m. išrinkta Lietuvių katalikių moterų draugijos Kražių skyriaus pirmininke. 1922 m. iškelta mokytojauti į Prienų "Žiburio" progimnaziją¹⁶⁵.

Jadvyga Laurinavičiūtė gimė 1898 m. gegužės 25 d. Kvietkučių kaime, Jonavos rajone. 1906 m. su tėvais apsigyveno Kaišiadoryse. 1912 m. čia baigė penkiametę mokyklą geležinkelininkų vaikams. Kilus karui, 1915 m. evakavosi į Rusiją. Apsigyveno Gomelyje, dirbo raštininke Lietuvių tremtinių komitete. 1916 m. Tambove įstojo į čia perkeltą iš Marijampolės lietuvių gimnaziją. Po Didžiojo karo šią mokyklą baigė Marijampolėje 1919 m. Iki 1922 m. dirbo šios gimnazijos mokytoja. 1922 m. įstojo į Aukštuosius mokslo kursus Kaune, o rudeni pradėjo mokytojauti Kražių gimnazijoje. Pertraukusi pedagoginį darbą, 1924-1928 m. Kauno universitete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą bei vokiečių kalbą ir literatūrą. Baigusi universitetą, vėl grįžo į Kražius ir čia toliau mokytojavo. Dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą, o dažnai ir vokiečių kalbą, geografiją, aritmetiką. Rinko tautosaką, vadovavo etnografiniam būreliui "Žemaičių dainininkai". 1936 m. uždarius Kražių gimnaziją, apsigyveno Kaišiadoryse. 1937-1941 m. mokytojavo Kauno "Saulės" gimnazijoje. 1941-1944 m. dirbo Kaišiadorių viešosios bibliotekos vedėja. 1944 m. paskirta Respublikinės bibliotekos Kaune vyr. bibliotekininke. 1950-1953 m. - Kauno srities bibliotekos darbuotoja. Nuo 1961 m. pensininkė, gyveno Kaišiadoryse. Išvertė ir 1931 m. išleido švedų rašytojos Selmos Lagerlef apysaką "Kapų lelija". Vertė ir kitus šios rašytojos kūrinius - "Šventoji Katarina Sienietė", "Sutuoktusių diena" ir kt. Dar būdama studentė Kaune 1927-1928 m. redagavo moksleivių žurnalą "Naujoji vaidilutė", kuriame ir vėliau publikavo savo vertimus, straipsnius, literatūrinius kūrinius ("Miesto gaisras", "Riko meilė", "Marija Pečkauskaitė",

"Mūsų direktorius", "Tagorė Maschi", "Mūsų rašytoja" ir kt.)¹⁶⁶.

Aleksandras Levanas, docentas, teologijos mokslų daktaras, gimė 1905 m. gegužės 8 d. Šikšnių kaime, Linkuvos valsčiuje (dabar Pakruojo rajonas). Mokėsi Linkuvos liaudies mokykloje, vėliau - progimnazijoje. Gimnaziją baigė Šiauliuose. Aukštuosius mokslus ėjo Lietuvos universitete (Kaune) Teologijos ir filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje. Studijuodamas universitete priklausė abstinentų korporacijai. 1926 m. dalyvavo XVIII tarptautiniame antialkoholiniame kongrese Estijoje. Universitetą baigęs 1927 m., trumpai dirbo Švėkšnos progimnazijoje ir Utenos "Saulės" gimnazijoje. 1927/1928 m.m. mokytojavo Kražių "Žiburio" gimnazijoje. Dėstė istoriją ir lotynų kalbą. Vadovavo mokyklos abstinentų sekcijai, skaitė paskaitas gimnazijoje ir vyskupo M. Valančiaus Kražių liaudies universitete. 1936 m. išsikėlė į Lazdijus. Vėliau baigė Kauno kunigų seminariją, tobulino teologijos žinias užsienyje, grįžęs dėstė Kauno kunigų seminarijoje. 1940 m. tapęs teologijos mokslų daktaru, docentu, dėstė retoriką, religijos metodiką, patrologiją Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos ir filosofijos fakultete. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje pasitraukė į Vokietiją. Bendradarbiavo spaudoje, išleido knygas "Abstinentija žiloje senovėje", "Šis tas iš tabakologijos istorijos"¹⁶⁷.

Pranas Litvinas gimė 1903 m. Palėkinio kaime, Kražių valsčiuje. Baigęs du pradžios mokyklos skyrius, Palangoje lankė sporto lygų kursus. 1919-1920 m. tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje, dalyvavo mušiuose su bolševikais, lenkais ir bermontininkais. 1923 m. dalyvavo Klaipėdos išvadavimo žygyje. 1926-1929 m. mokytojavo Kelmės progimnazijoje. 1929 m. paskirtas Kražių gimnazijos karinio rengimo mokytoju. Dėstė ir kūno kultūrą. Nuo 1930 m. dirbo Kauno I gimnazijos mokytoju. Vėliau, grįžęs į Kelmę, buvo jaunalietuvių sporto organizacijos (JSO) raitelių vadas. Priklausė Lietuvių tautininkų sąjungai. Tarybų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1940 m. areštuotas, kalintas Raseiniuose. Prasidėjus 1941 m. Vokietijos-TSRS karui, išvežtas į Vorkutos lagerius Komijoje. Vėliau ištremtas į Krasnojarsko kraštą.

1956 m. grįžęs į Lietuvą, gyveno Aukštelkės senelių namuose (Šiaulių rajonas)¹⁶⁸.

Adolfas Mackevičius, atsargos jaunesnysis leitenantas 1936 m. gegužės 11 d. paskirtas Kražių gimnazijos karinio rengimo mokytoju. Čia dirbo pustrečio mėnesio, nes gimnazija buvo uždaryta¹⁶⁹. Vėliau dirbo Kražių pradžios mokyklos mokytoju.

Feliksas Mackus Kražių "Žiburio" gimnazijoje mokytojavo 1925/1926 m.m.¹⁷⁰

Pranciškus Meškauskas-Germantas, filologijos mokslų daktaras, gimė 1903 m. lapkričio 20 d. Pučkorių kaime (Plungės rajonas). Baigęs Kauno universitetą, mokytojavo Plungės gimnazijoje. 1927-1928 mokslo metais dirbo Kražių "Žiburio" gimnazijoje, dėstė lietuvių kalbą iš savo vadovėlio ("Lietuvių kalbos vadovėlis", d. I, Kaunas, 1927), rinko žodžius Lietuvių kalbos žodynui, skaitė paskaitas visuomenei. Išvykęs iš Kražių, dar kurį laiką mokytojavo kitose gimnazijose. Vėliau studijavo Leipcigo universitete. 1936 m. apgynė disertaciją "Liaudies papročiai lietuviškos šeimos gyvenime". Jam suteiktas filologijos mokslų daktaro vardas. Grįžęs į Lietuvą, dirbo Kaune valstybės saugumo įstaigos spaudos skyriaus vedėju. TSRS okupavus Lietuvą, 1940 m. pasitraukė į Vokietiją. 1941 m. prasidėjus Vokietijos-TSRS karui, grįžo į Kauną, dirbo okupacinės Lietuvos Generalinės srities švietimo valdybos generaliniu tarėju. Jam nesutikus atleisti Vilniaus universiteto profesorių ir už pasipriešinimą vokiečiams dėl vyrų mobilizacijos 1943 m. kovo 16 d. nacių areštuotas. Kalėjo Vilniaus, Kauno, Marienburgo kalėjimuose, Štuthofio koncentracijos stovykloje. 1945 m. sąjungininkų kariuomenės išvadtuotas, bet, užsikrėtęs šiltine, 1945 m. balandžio 22 d. mirė. Palaidotas Kopenhagoje (Danija). Pranciškus Meškauskas-Germantas bendradarbiavo "Lietuvos aide", "Jau-nojoje kartoje" ir kt. Išleido "Komunizmas - žmonijos nelaimė" (1937 m.), "Pasaulio politikos posūkis" (1938 m.), "Antano Smetonos didžiosios mintys" (kartu su kitais)¹⁷¹.

Stasė Orvidaitė-Indriūnienė-Višinskienė gimė 1901 m. rugsėjo 1 d. Šiauliuose. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje. 1922 m. Kauno universiteto Teologijos ir filosofijos fakultete studijavo vokiečių literatūrą ir pedagogiką. 1923 m. įstojo

į Miunsterio (Vokietija) universitetą, kuriame tęsė studijas. Baigusi universitetą, grįžo į Lietuvą ir 1924 m. švietimo ministro įsakymu paskirta Kražių gimnazijos mokytoja. Čia ji dėstė vokiečių kalbą, rūpinosi meno saviveikla, buvo Lietuvių katalikių moterų draugijos Kražių rajono skyriaus narė. 1927 m. išvykusi iš Kražių, dirbo Jonavoje. 1930 m. paskirta Šiaulių mergaičių gimnazijos mokytoja. 1945 m. apsigyveno Vilniuje, mokytojavo Salomėjos Nėries gimnazijoje. Mokytoja Orvidaitė rašė apsakymus, kūrė eilėraščių, vertė, bendradarbiavo "Naujojoje vaidilutėje", "Ateityje"¹⁷².

Vytautas Paulavičius gimė 1893 m. rugpjūčio 20 d. Maršansko mieste, Tambovo gubernijoje. Mokėsi Kalugos gimnazijoje ir Brandto kursuose. Prasidėjus Didžiajam karui, nuo 1914 m. tarnavo Rusijos armijoje Kalugoje ir Petrapilyje karininko kandidatu. 1918 m. apsigyveno Savitiškės dvare, netoli Kražių. 1920-1922 m. mokytojavo Kražių gimnazijoje, dėstė gimnastiką berniukams¹⁷³.

Jonas Rusas (Kražių "Žiburio" gimnazijos 1928 m. laidos abiturientas) 1932-1934 m. Kražių gimnazijoje dėstė karinį rengimą ir kūno kultūrą¹⁷⁴.

Marija Rusteikaitė gimė 1892 m. sausio 2 d. Kybartų dvare, Kuršėnų valsčiuje. 1911 m. baigusi Šiaulių mergaičių gimnazijos septynias klases, mokytojavo lenkų gimnazijoje Petrapilyje. Lankė Lesgafto kursus Petrapilyje, A. Šaniavskio liaudies universitetą Maskvoje. Švietimo ministerija leido jai nuo 1922 m. rugpjūčio 16 d. mokytojauti Kražių progimnazijoje. Čia dėstė aritmetiką ir geografiją vos vieną mėnesį. Susirgusi nuo 1922 m. spalio 1 d. iš mokytojos pareigų atleista¹⁷⁵.

Antanas Skrickis gimė 1888 m. birželio 1 d. Naujamiestyje (dabar Panevėžio rajonas). Dainavimo ir muzikos mokėsi Petrapilyje pas kompozitorių Česlovą Sasnauską. Dirbo muzikos ir dainavimo mokytoju Kazatino gimnazijoje, Kijevo gubernijoje. 1923 m. kovo 1 d. paskirtas į Kražių progimnaziją dėstyti dainavimo. 1926 m. atleistas iš mokytojo pareigų, nes retai ateidavo į pamokas ir per trejus metus nesuorganizavo mokinių choro¹⁷⁶.

Joselis Smolenskis gimė 1902 m. lapkričio 20 d. Baigė Kauno žydų rabinų seminariją. Nuo 1926 m. gruodžio 1 d.

dėstė žydams tikybą Kražių gimnazijoje. Čia mokytojavo; atrodo, iki 1932 m.¹⁷⁷

Eugenija Stulginskytė-Čičirkienė gimė 1897 m. kovo 19 d. Kiaukalių kaime (Šilalės rajonas). 1918 m. baigė "Saulės" mokytojų kursus Voroneže. Po to trejus metus lankė vidurinių mokyklų vasaros kursus Kaune. Paskui ketverius metus mokytojavo Kaltinėnų pradžios mokykloje. 1922 m. paskirta Kražių progimnazijos mokytoja. Dėstė lietuvių kalbą, Lietuvos istoriją, rankų darbus, dailę. 1927 m. ji atleista iš šios mokyklos mokytojos pareigų¹⁷⁸. Iš Kražių išsikėlė į Raudonės pradinę mokyklą¹⁷⁹.

Petras Sudžius gimė 1898 m. rugpjūčio 3 d. Baigęs Kauno universiteto keturis semestrus, nuo 1926 m. rugsėjo 1 d. dirbo Kražių "Žiburio" gimnazijoje, dėstė istoriją ir visuomenės mokslą. 1927 m. paskirtas Švėkšnos (Šilutės rajonas) "Saulės" progimnazijos direktoriumi¹⁸⁰. 1941 m. Vokietijos-TSRS karo pradžioje bolševikų nužudytas.

Kalikstas Šimkevičius gimė 1888 m. Varšuvos konservatorijoje įgijo vargonų bei trombonų kapelmeisterio specialybę. Nuo 1926 m. mokytojavo Kražių gimnazijoje, dėstė muziką ir dainavimą. Vadovavo moksleivių styginiams ir dūdų orkestrams, chorui. Jo vadovaujamas gimnazijos ateitininkų choras 1930 m. dalyvavo respublikinėje dainų šventėje Kaune. Be to, Šimkevičius vargonininkavo, giedodavo bažnyčioje, dainuodavo moksleivių rengiamuose koncertuose. 1936 m. išsikėlė mokytojauti į P. Vileišio gimnaziją Pasvalyje. Čia jis mokytojavo 12 metų. 1948 m. persikėlė į Šiaulius, dėstė muzikos ir dainavimo metodiką miesto mokyklų chorams. Kartu su dramos teatro aktore P. Pinkauskaite pastatė dvi operetas: D. Andrulio "Viengungiai" ir M. Petrausko "Consilium fakultatis", vadovavo "Stumbro" odų fabriko chorui. Vėliau, persikėlęs į Telšius, dėstė pedagoginėje mokykloje, vadovavo chorui, buvo daugelio rajono dainų švenčių dirigentas. K. Šimkevičius spaudoje paskelbė keliolika straipsnių chorvedybos, muzikos ir dainavimo klausimais. Mirė 1960 m.¹⁸¹

Kazimieras Šimkevičius gimė 1891 m. rugsėjo 7 d. Nuo 1926 m. mokytojavo Kražių "Žiburio" gimnazijoje. Dėstė matematiką, fiziką. 1931 m. atleistas iš mokytojo pareigų,

ukininkavo savo Lapiškių dvare, Užvenčio valsčiuje. 1941 m. ištremtas į Sibirą¹⁸².

Michalina Miniotaitė-Šipilienė gimė 1893 m. liepos 31 d. Budraičiuose (Raseinių rajonas). 1904 m. įstojo į Šiaulių mergaičių gimnaziją. Ją baigusi, 1911 m. pradėjo studijas Petrogrado universiteto Gamtos fakultete, o kitais metais persikėlė į Dorpatą (Tartu) universitetą, kur studijavo mediciną. 1916 m. išlaikė egzaminus ir įgijo gydytojos specialybę. Didžiojo karo metais dirbo zemstvos valdyboje Cholme (Novgorodo sritis), karo ligoninėje Viatkoje, Drujos, Breslaujos, Polocko apylinkėse. Grįžusi į Lietuvą, 1918-1919 m. dirbo Kauno Raudonojo kryžiaus ligoninėje prie Daugų miestelio. Nuo 1919 m. dirbo Kražių progimnazijoje gydytoja. 1921 m. Berlyne tobulino savo specializaciją. Ir vėliau specializacijos reikalais lankėsi Vokietijoje, Čekoslovakijoje, lankė pedagoginius kursus Kaune. Išlaikiusiai egzaminus, jai suteiktas aukštesniosios mokyklos mokytojos vardas su teise dėstyti higieną, gamtą, geografiją, fiziką, matematiką, rusų kalbą. 1935 m., netekusi pamokų, išsikėlė iš Kražių. Dirbo gydytoja terapeute Šiaulių poliklinikoje, odos ir avalynės "Elnio" kombinato medicinos punkte ir kai kuriose miesto vidurinėse mokyklose¹⁸³.

Antanas Šukšta (kitur Šiukšta) labai trumpai (1925 m. sausio 1 d. - rugpjūčio 1 d.) dirbo Kražių gimnazijos mokytoju. Vėliau dirbo teismo tardytoju.

Henrikas Šukšta, atrodo, iki 1928 m. irgi trumpai mokytojavo Kražių gimnazijoje.

Juozas Šukšta gimė 1896 m. rugpjūčio 12 d., buvo Kražių dvaro savininkas. 1923 m. baigęs Varšuvos universitetą, dirbo Kražių progimnazijos (vėliau gimnazijos) prancūzų kalbos ir chemijos mokytoju. Buvo Lietuvių tautinio jaunimo "Jaunoji Lietuva" organizacijos Kražių skyriaus globėjas. 1925 m. baigė inžinerijos mokslus Paryžiuje, 1927 m. studijavo Sorbonos universiteto statistikos institute. 1936 m. likvidavus Kražių gimnaziją, atleistas ir dirbo savo dvare Kražiuose¹⁸⁵.

Juozas Talmontas, kunigas, gimęs 1879 m. Baigęs Kauno kunigų seminariją, buvo Skaudvilės kamendoriumi. 1913 m. paskirtas toms pat pareigoms į Kražius. Vikaras kun. J. Talmontas - vienas iš Kražių progimnazijos kūrėjų ir pirmųjų

jos mokytojų. Buvo Kražių gimnazijos komiteto valdybos pirmininkas. Dėstė tikybą 1919/1920 m.m. Metęs kunigystę, gyveno Šiauliuose¹⁸⁶.

Joselis Vilenskis - Kražių žydų pradžios mokyklos mokytojas. 1926 m. Kražių "Žiburio" gimnazijoje dėstė žydų tikybą.

Sofija Zdzichauskaitė gimė 1889 m. vasario 28 d. Kostromoje (Rusijoje). 1907 m. baigė gimnaziją Brianske, o 1911 m. - Vilniaus muzikos mokyklą, lankė dailės mėgėjų pamokas. 1913-1915 m. dirbo muzikos mokykloje Šiauliuose. Vėliau visą laiką gyveno motinos Burbiškių (Kražių valsčiuje) dvare. Nuo 1919 m. dirbo Kražių progimnazijos (vėliau gimnazijos) mokytoja. Dėstė piešimą, braižybą, dainavimą, vokiečių kalbą. Rengė moksleivių muzikos vakarus, kompozitorių minėjimus, organizavo piešimo parodėles. Pati piešė ir tapė dailės kūrinius ("Linksmas upelis", "Sesutė", "Mano darželio pinavijos", "Kražių pušis" ir kt.). Dalyvavo rajoninėse liaudies dailininkų parodose. Mokėjo rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų kalbas. Turėjo turtingą biblioteką. 1936 m. atleista iš mokytojos pareigų. Mirė apie 1972 m. Burbiškėse¹⁸⁸.

¹ Katalikų kalendorius žinynas 1989. Kaunas-Vilnius, 1989. P. 7; Dirmeikis E. Šviesos versmė // Kražių aidai. 1989. Nr.4. P. 2.

² Vaišvila M. Steigiama Kražių gimnazija // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 191; Pajutė laisvesnę koją... // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 203.

³ Lietuvos valstybinis archyvas (toliau - LVA). F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 10-10 ap.

⁴ Ten pat.

⁵ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 9.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat. L. 14.

⁸ Ten pat. L. 15.

⁹ Ten pat. L. 16.

¹⁰ Balčiūnas P. Kražių "Žiburio" gimnazija istoriniuose švietimo rėmuose // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 163.

- 11 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 17.
- 12 Ten pat. L. 4.
- 13 Ten pat.
- 14 Ten pat. L. 33.
- 15 Ten pat. L. 3.
- 16 Ten pat.
- 17 Kražiai. Čikaga, 1983. P. 193.
- 18 Vyriausybės žinios. 1921. Spalio 28.
- 19 Balsas iš Lietuvos // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 196-197.
- 20 Gerbiamieji lietuviai tautiečiai // Vytis. 1920. Spalio 15.
- 21 Kražiai // Žemaičių žinios. 1920. Vasario 22.
- 22 Kražiai. Kaunas, 1927. P. 17.
- 23 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 715. L. 170.
- 24 Kražiai // Lietuvos žinios. 1922. Birželio 21.
- 25 V. Stulginskaitės-Jonikienės 1983 03 03 laiškas V. Rimkui.
- 26 Kražiai // Lietuvos žinios. 1923. Kovo 23.
- 27 V. Jonikienės 1983 03 03 laiškas V. Rimkui.
- 28 Vadeikis J. Kražių gimnazija lietuviškų ponų laikais // Komunistinis žodis. Kelmė, 1957. Birželio 29.
- 29 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 714. L. 105.
- 30 Ten pat. L. 104.
- 31 Ten pat. B. 715. L. 170.
- 32 Ten pat.
- 33 Ten pat. L. 68.
- 34 Kražių gimnazija // Lietuva. 1926. Nr. 42. P. 7.
- 35 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 183.
- 36 Ten pat. L. 184.
- 37 Gyvenimas margasis // Lietuvos ūkininkas. 1926. Nr. 42. P. 7; Kun. Galdikas susirūpino // Žemaitis. 1931. Gegužės 14; Pradedą judinti kun. Galdiko bylą // Žemaitis. 1932. Sausio 13.
- 38 Vadeikis J. Kražių gimnazija lietuviškų ponų laikais // Komunistinis žodis. 1957. Birželio 29.
- 39 Užgesęs žiburys // XX amžius. 1937. Vasario 3.
- 40 Arkivysk. Karevičius apie Kražių skerdynes ir gimnaziją // Žemaičių prietelius. 1939. Balandžio 21.
- 41 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 63.
- 42 Ten pat. L. 71.
- 43 Ten pat. B. 719.
- 44 Ten pat. L. 60.
- 45 Ten pat. L. 218.
- 46 Ten pat. L. 221.
- 47 Ten pat. L. 225-226.
- 48 Ten pat. L. 219-220.
- 49 Ten pat. L. 209.

- ⁵⁰ Ten pat. L. 224.
⁵¹ Ten pat.
⁵² Ten pat.
⁵³ Ten pat. L. 203.
⁵⁴ Ten pat. B. 721. L. 33.
⁵⁵ Ten pat. L. 83.
⁵⁶ Ten pat. L. 82.
⁵⁷ Ten pat. L. 84; Rimkus V. Dygliuoti draugijos keliai // Komunistinis žodis. 1985. Rugpjūčio 29.
⁵⁸ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 721. L. 85-86.
⁵⁹ Ten pat. L. 81.
⁶⁰ Ten pat. L. 172.
⁶¹ Ten pat. L. 129.
⁶² Ten pat. L. 175-176.
⁶³ Ten pat. L. 127.
⁶⁴ Ten pat.
⁶⁵ Ten pat. L. 12.
⁶⁶ Ten pat. L. 167.
⁶⁷ Ten pat. L. 168-170.
⁶⁸ Ten pat. L. 116.
⁶⁹ Ar pasiliks Kražiuose gimnazija // Žemaičių prietelius. 1931. Kovo 5; Bagdonas A. P. Kražių "Žiburio" gimnazija 1928-1934 m. // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 221.
⁷⁰ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 722. L. 89.
⁷¹ Ten pat. L. 132.
⁷² Ten pat. L. 133, 134.
⁷³ Ten pat. L. 135.
⁷⁴ Aukštesnioji mokykla ne Kelmėje, o Kražiuose // Šiaurės Lietuva. 1932. Kovo 27.
⁷⁵ Ten pat.
⁷⁶ Atlantas P. Iš tikrųjų aukštesnioji mokykla ne Kražiuose, bet Kelmėje // Šiaurės Lietuva. 1932. Balandžio 17; Kražietis. Kultūrinė gimnazijos reikšmė Kražiuose // Šiaurės Lietuva. 1932. Balandžio 24; B. T. D. Vis dėlto gimnazija ne Kelmėje, bet Kražiuose // Šiaurės Lietuva. 1932. Gegužės 8; Atlantas P. Dar tuo pačiu klausimu: Kražiuose ar Kelmėje gimnazija // Šiaurės Lietuva. 1932. Gegužės 29.
⁷⁷ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 725. L. 78-78 ap.
⁷⁸ Ten pat. B. 726. L. 97.
⁷⁹ Ten pat. L. 6.
⁸⁰ Ten pat. L. 18, 6.
⁸¹ Ten pat. L. 12.
⁸² Ten pat. B. 727. L. 35.
⁸³ Ten pat. L. 66.
⁸⁴ Ten pat. L. 4.

- 85 Ten pat. L. 23.
- 86 Ten pat. L. 43.
- 87 Ten pat. L. 3.
- 88 Ten pat. L. 2.
- 89 Kražių gimnazija // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 5.
- 90 Užgesęs žiburys // XX amžius. 1937. Vasario 3.
- 91 Kražiečiai nori gimnazijos // Lietuvos aidas. 1938. Liepos 7.
- 92 Iš Kražių ir apylinkės // Kražių aidai. 1939. Nr. 1. P. 14.
- 93 Kas dar girdėti Kražiuose // Kražių aidai. 1939. Nr. 2. P. 18.
- 94 Ramanauskas B. Kražių ūkininkams atitaisoma skriauda - Kražiams gražinama gimnazija! // Žemaičių prietelius. 1939. Kovo 30.
- 95 Kražių gimnazijai 40 000 dolerių! // Žemaičių prietelius. 1940. Kovo 22.
- 96 Ramūnas B. Kaip su Kražių gimnazija? // Žemaičių prietelius. 1939. Gegužės 27.
- 97 Ramanauskas B. Ministrai apie buv. Kražių gimnaziją // Žemaičių prietelius. 1939. Gegužės 17; Žemaičių ūkininkų skriauda // Naujoji romuva. 1939. Nr. 27-28. P. 548.
- 98 Kražių įvairenybės // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 26.
- 99 Kražiai laukia gimnazijos // Žemaičių prietelius. 1939. Birželio 8.
- 100 Edvardo Dirmeikio 1992 m. spalio 11 d. pasakojimas.
- 101 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 14.
- 102 Ten pat. L. 18.
- 103 Ten pat. L. 4.
- 104 Galdikas Jurgis // Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1940. T. 8.
- Sk. 835.
- 105 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 5.
- 106 Balčiūnas P. Kražių "Žiburio" gimnazija istoriniuose švietimo rėmuose // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 163-164.
- 107 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 714. L. 105.
- 108 Rimkus V. Jurgis Galdikas // Bičiulis (Kelmė). 1990. Gruodžio 5.
- 109 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 718. L. 183; Mauragis A. Kražiai - mano jaunystė // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 211.
- 110 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 718. L. 175.
- 111 Raičinskis K.K. Kai buvau mokiniu (Rankraštis). Alytus, 1982. P.2.
- 112 Mauragis A. Min. veik. P. 211.
- 113 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 719. L. 251-254.
- 114 Ten pat. L. 255-260.
- 115 Ten pat. L. 250.
- 116 Ten pat. L. 61.
- 117 Švietimo darbas. 1928. Nr. 5. P. 599.
- 118 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 719. L. 175.
- 119 Elenchus... Kaunas. 1940. P. 118; Mūsų laikų žymesnieji Kražių kunigai // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 199.

- 120 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 715. L. 72.
 121 Ten pat. B. 727. L. 23.
 122 Mauragis A. Min. veik. P. 211.
 123 Protokoliai, revizija, meilės namai ir šaligatviai // Žemaitis. 1929.
 Spalio 8.
 124 Rimkus V. Vakarėlių pažiba // Komunistinis žodis. 1983. Balandžio
 23.
 125 Mauragis A. Min. veik. P. 211.
 126 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 35.
 127 Vaišvila M. Steigiama Kražių gimnazija // Kražiai. Čikaga, 1983. P.
 192; Balčiūnas P. Kražių "Žiburio" gimnazija istoriniuose švietimo rėmuose
 // Ten pat. P. 197.
 128 Beržinis V. Talmantas Jurgis // Tarybų Lietuvos enciklopedija. 1988.
 T. 4. P. 255.
 129 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 714. L. 11.
 130 Ten pat. B. 715. L. 33.
 131 Starkienė-Urnėžiūtė Uršulė // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1963.
 T. 28. P. 454.
 132 Starkienė U. Mano mokslo kelias (Rankraštis). Klaipėda, 1975. P.
 15.
 133 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 136.
 134 Ten pat. L. 135.
 135 Ten pat. L. 119.
 136 Ten pat. B. 719. L. 11; Naujos darbo sritys // Ateitis. 1928. Nr.
 7-9. P. 340.
 137 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 719. L. 146.
 138 Ten pat. L. 86.
 139 Mauragis A. Kražiai - mano jaunystė // Kražiai. Čikaga, 1983. P.
 212.
 140 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 720. L. 216.
 141 Ten pat. L. 57.
 142 Rimkus V. Mokytoja ir vertėja // Komunistinis žodis. 1982. Gegužės
 15.
 143 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 723. L. 75.
 144 Ten pat. B. 726. L. 12.
 145 Ten pat. B. 727. L. 4.
 146 Steikūnienė K. Autobiografija (Rankraštis). Vilnius, 1983.
 147 Rimkus V. Pirmieji metai // Kražių aidai. 1989. Nr. 13. P. 3-4.
 148 Rimkus V. Petras Balčiūnas // Bičiulis. 1991. Liepos 20.
 149 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 722. L. 7; B. 723. L. 141.
 150 Ten pat. B. 716. L. 25; Švietimo darbas. 1928. Nr. 4. P. 455.
 151 Švietimo darbas. 1928. Nr. 4. P. 455. LVA. F. 391. Ap. 2. B.
 719. L. 61.

- 152 Rimkus V. Kazimieras Bumbulis // *Kražių aidai*. 1990. Nr. 23. P. 2.
- 153 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 710. L. 19; B. 711. L. 22; B. 710. L. 33, 35.
- 154 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 712. L. 14; Čia L.K. Moterų draugijos skyrius gyvuoja... // *Moteris*. 1921. Nr. 12. P. 14.
- 155 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 718. L. 219.
- 156 Rimkus V. Monika Galdikaitė-Kaunienė // *Kražių aidai*. 1989. Nr. 9. P. 1.
- 157 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 725. L. 32.
- 158 Ten pat. B. 712. L. 4-5.
- 159 Ten pat. B. 660. L. 7.
- 160 Ten pat. B. 716. L. 92; B. 717. L. 139.
- 161 Steikūnienė K. Autobiografija (Rankraštis). 1983. P. 1-2.
- 162 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 723. L. 68.
- 163 Ten pat. B. 711. L. 62; B. 713. L. 48; *Moteris*. 1921. Nr. 12. P. 14.
- 164 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 68, 144; B. 718. L. 247.
- 165 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 711. L. 63, 67, 68; B. 713. L. 48; *Moteris*. 1921. Nr. 12. P. 14.
- 166 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 713. L. 28; Rimkus V. Poetės draugė // *Komunistinis žodis*. 1982. Rugpjūčio 14; Rimkus V. Poetės bičiulė // *Į komunizmą* (Kaišiadorys). 1982. Lapkričio 18.
- 167 Rimkus V. Levanas Aleksandras (Rankraštis). Užventis, 1991. P. 1-2.
- 168 Rimkus V. Pranas Litvinas (Rankraštis). Užventis, 1990. P. 1-2.
- 169 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 727. L. 4, 53.
- 170 Ten pat. B. 716. L. 25; *Švietimo darbas*. 1926. Nr. 2. P. 201.
- 171 Biržiška M. Dr. Germantas // *Žiburiai*. 1946. Gegužės 11, 18; Buchaveckas S. Vadintas fašistų agentu // *Lietuvos aidas*. 1991. Gruodžio 12; LVA. F. 391. Ap. 2. B. 718. L. 133; *Švietimo darbas*. 1928. Nr. 9. P. 1256.
- 172 Rimkus V. Prisilietusi poezijos // *Kražių aidai*. 1990. Nr. 16. P. 4.
- 173 LVA. F. 391. Ap. 2. B. 711. L. 55, 56; B. 713. L. 12.
- 174 Ten pat. B. 726. L. 81-82.
- 175 Ten pat. B. 713. L. 2, 16, 27, 57, 58.
- 176 Ten pat. B. 714. L. 15, 62, 140, 217; B. 717. L. 217.
- 177 Ten pat. B. 717. L. 62, 68; *Švietimo darbas*. 1930. D. I.
- 178 Ten pat. B. 713. L. 2, 72, 113; *Švietimo darbas*. 1927. Nr. 8. P. 794.
- 179 Stasės Višinskienės 1982 10 17 laiškas V. Rimkui.

¹⁸⁰ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 68, 130; B. 718. L. 181; Balčiūnas P. Kražių "Žiburio" gimnazija švietimo rėmuose // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 164.

¹⁸¹ Rimkus V. Muzikas, vargonininkas, pedagogas // Kūlgrinda. 1990. Balandžio 27.

¹⁸² LVA. F. 391. Ap. 2. B. 717. L. 62, 68; B. 722. L. 70; Juozapavičius A. Kaip vykdėme instrukciją // Tiesa. 1989. Birželio 14.

¹⁸³ Rimkus V. Gimnazijos gydytoja // Bičiulis. 1989. Gegužės 18.

¹⁸⁴ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 723. L. 42, 43; B. 726. L. 12.

¹⁸⁵ Ten pat. B. 714. L. 50; B. 718. L. 143; B. 727. L. 4; Bagdonas A. P. Kražių "Žiburio" gimnazija 1928-1934 m. // Kražiai. Čikaga, 1983. P. 229, 230.

¹⁸⁶ Žemaičių vyskupija // Viltis. 1913. Sausio 24; Venckus A. Atsiminimai (Rankraštis). Kaunas, 1982. P. 6; Kražiai. Čikaga, 1983. P. 203.

¹⁸⁷ Švietimo darbas. Kaunas, 1926. Nr. 3. P. 293.

¹⁸⁸ Rimkus V. Meno puoselėtoja // Kražių aidai. 1989. Nr. 3. P. 4.

VACLOVAS RIMKUS

KRAŽIŲ LIAUDIES UNIVERSITETAS

Visuomenės švietimo ir auklėjimo organizacijos, padedančios plėsti pažintinį ir kultūrinį žmonių akiratį, kelti jų profesinį meistriškumą, vadinamos liaudies universitetais. Juose skaitomos paskaitos, rengiami disputai, pratybos. Pirmasis liaudies universitetas buvo įkurtas 1834 m. Danijoje¹. Nepriklausomoje Lietuvoje 1924 m. Kaune buvo įsteigtas V. Kudirkos liaudies universitetas, o 1926 m. Šiauliuose - demokratinės krypties P. Višinskio universitetas. Nuo 1925 m. katalikų organizacijos kūrė M. Valančiaus universitetus, o nuo 1928 m. tautininkai - daktaro J. Basanavičiaus universitetus².

Apie 14 metų Kražiuose veikė vyskupo Motiejaus Valančiaus liaudies universitetas. Dar 1926 m. rudenį buvo

leista įkurti ir savo lėšomis išlaikyti Kauno M. Valančiaus liaudies universiteto Kražių skyrių. Šio skyriaus vedėju švietimo ministras patvirtino Kražių "Žiburio" gimnazijos direktorių filosofijos mokslų daktarą kunigą Jurgį Galdiką³. 1927 m. gegužės 27 d. gimnazijos salėje įvyko Kražių M. Valančiaus liaudies universiteto iškilmingas atidarymas. Klausytojų prisirinko pilna salė. Iškilmes pradėjo universiteto rektorius J. Galdikas. Įžanginiame žodyje jis kalbėjo apie vargus, kuriuos lietuviai patyrė besiverždami į šviesą carizmo priespaudos metais, nurodė, kad suaugusiesiems būtinais reikia šviestis, ypač kražiškiams, nes jų tėvai kraują praliejo kovodami dėl savo tikėjimo ir šviesos. Kiti iniciatoriai pabrėžė šios liaudies švietimo įstaigos reikšmę tautinei savimonei. Po prakalbų prelegentas J. Mačernis skaitė dvi paskaitas⁴. Kitoms paskaitoms lektoriais užsirašė 10 vietos inteligentų. Kražių liaudies universitetas veikė sklandžiai, kas sėkmadienį buvo skaitoma po 1-2 paskaitas. Jas lankė apie šimtas klausytojų. Gimnazijos mokytojai noromis dalydavosi savo žiniomis su kaimo žmonėmis. Prie universiteto veikė ir švietimo kursai suaugusiesiems⁵. 1927 m. rudenį į Telšius išvykus universiteto Kražių skyriaus vedėjui Jurgiui Galdikui, toliau liaudies universitetui vadovavo naujasis Kražių "Žiburio" gimnazijos direktorius Jonas Eidenas⁶. Tačiau J. Eidenas Kražiuose dirbo neilgai. Mokytojų prašymu, kaip nedrausmingą ir neturintį autoriteto, Švietimo ministerija jį nuo 1928 m. rugsėjo 15 d. iškėlė iš Kražių. J. Eidenas apleido ir visiškai sužlugdė ir Kražių liaudies universiteto darbą. Jau 1928 m. pabaigoje pradėtas gražus ir naudingas darbas "... užsimiršo ir beveik visai užgeso"⁷.

Kražių universiteto nesiėmė atgaivinti nei naujasis gimnazijos direktorius Leonardas Avižienis, nei mokytojai ar kiti inteligentai. Pagaliau 1936 m. rugpjūčio 1 d. Švietimo ministerijos įsakymu Kražių "Žiburio" gimnazija buvo visai uždaryta⁸. Iš miestelio išsikėlus gausiam inteligentų būriui, liaudies universiteto idėja buvo tarsi visam laikui palaidota. Tačiau tais pačiais metais į Kražius atvyko ką tik baigęs Telšių kunigų seminariją energingas ir be galo darbštus kunigas Stanislovas Rimkus. Jis "...buvo pakankamos erudicijos, išsiskyrė gera iškalba, turėjo tvirtą valią, skaisčią sielą, plačią,

dosnią, visus mylinčią širdį"⁹. Pasitelkęs į pagalbą brolių Antaną ir seserį Kristiną, uolesnius katalikiškųjų organizacijų narius, kunigas S. Rimkus Kražiuose įsteigė muziejų, biblioteką su skaitykla, suorganizavo katalikų organizacijų veiklą, daug dėmesio skyrė M. Valančiaus liaudies universitetui atkurti. Jį jaunas vikaras atkūrė tik atvykęs į Kražius, jau 1936 metų rudenį¹⁰. Lektoriais pakvietė keletą vietos ir apylinkių inteligentų. Universiteto darbas kasmet gerėjo.

Universiteto 1938/1939 mokslo metai prasidėjo kaip visada rugsėjo mėnesį iškilmėmis. Kalbą pasakė rektorius kun. Stanislovas Rimkus. Į prezidiumą buvo pakviesti: kanauninkas kun. Vladislovas Tamoševičius, Kelmės apylinkės teisėjas Petras Atkočaitis, Kražių policijos nuovados viršininkas Pranas Jurevičius, vietos šaulių būrio vadė Stanislava Petrusevičiūtė, viešosios bibliotekos vedėja Kazimiera Dimšaitė, moterų draugijos Kražių rajono pirmininkė Michalina Eidukienė. Paskaitą apie auklėjimą ir drausmę skaitė P. Atkočaitis, apie Lietuvos katalikų moterų tarybų veiklą - LKMD Centro valdybos atstovė A. Dirsytė¹¹.

1938 m. paskaitas liaudies universitete skaitė Kražių pradžios mokyklos vedėjas Kazys Matulevičius, šios mokyklos mokytojas Mykolas Venclauskas, gydytojas Ošeris Šmitas, klierikas Tautkus, kunigas S. Rimkus ir Antanas Rimkus (Šlinskis)¹². Per 1939 m. rudens semestrą paskaitininkų padaugėjo iki 18. Paskaitas skaitė: universiteto rektorius kun. S. Rimkus, antrasis vikaras kun. Bronislovas Gudmonas, daktaras Ošeris Šmitas, "Pavasario" Telšių regiono valdybos atstovas daktaras kun. Bronius Barauskas, leitenantas Bonifacas Ramanauskas, kun. Juozas Baltramonaitis, Kražių rajono agronomas Henrikas Urbonavičius, Seimo atstovas Pranas Aleksandravičius, studentas Jonas Tautkus, Kražių Šv. Mykolo bažnyčios rektorius kun. Kazimieras Bumbulis, Kražių parapijos kanauninkas kun. V. Tamoševičius, valsčiaus savivaldybės tarnautojas Adolfas Mačiukas, restorano vedėjas Antanas Biveinis, savanoris kūrėjas Simas Ūsorius, Lietuvos katalikų jaunimo sąjungos "Pavasaris" Centro valdybos atstovas kun. Antanas Valaitis, Katalikų veikimo centro Kražių skyriaus ir universiteto reikalų vedėjas Antanas Šlinskis,

Kristina Rimkutė, Albinas Briedis, Steponas Pusvaškis¹³. Kai kurie iš šių lektorių skaitė po tris keturias paskaitas, kiti net ištisas serijas. Į paskaitas, be nuolatinų klausytojų, gausiai atvykdavo pavasarininkų, katalikų vyrų, tretininkų, maldos apaštalavimo, katalikų moterų ir kitų organizacijų bei draugijų narių. Salė kiekvieną vakarą būdavo pilna klausytojų. Dėl tokios mišrios auditorijos rektoriui S. Rimkui reikėjo griebtis populiarizacijos. Universitetas dažnai tapdavo ne tik mokymosi vieta, bet ir nuotaikingų pramogų ramovė. Per pertraukas čia grieždavo Antano Žolpio vadovaujamas "Pavasario" kuopos styginių orkestras, būdavo įterpiama meno saviveiklos numerių - scenos vaizdelių, oracijų, monologų, kupletų, eilėraščių. Žinoma, per paskaitas buvo laikomasi rimties, stengtasi populiarinti mokslą, aiškinti religines tiesas¹⁴.

Kražių liaudies universitete mokslo metai prasidėdavo rugsėjo mėnesį ir baigdavosi gegužės. Tik 1939 m. rugsėjyje vykę priešlėktuviniai ir bendrojo lavinimo kursai mokslo metų pradžią nukėlė į spalio 29 d. - per Kristaus Karaliaus šventę. Per iškilmes kalbėjo kunigai - rektorius S. Rimkus ir vikaras B. Gudmonas, A. Biveinis ir B. Kasperavičius, griežė orkestras¹⁵. 1939-1940 mokslo metais universitete paskaitas skaitė stipriausi vietos ir rajono inteligentai. Įvairiomis progomis prelegentai būdavo kviečiami iš Kauno, Telšių ir kitų miestų. Paskaitos vykdavo kiekvieną šeštadienį 13 ir 19 val. ir trukdavo po 2-4 valandas. Paskaitoms pailiuustruoti buvo naudojamos skaidrės. Po paskaitų vykdavo diskusijos, buvo nagrinėjami klausimai. Universitetas turėjo savo patefoną, radijo imtuvą, naudojosi 500 tomų knygų biblioteka, skaitykla¹⁶. Universiteto rektorius S. Rimkus darbą universitete organizavo moderniai¹⁷. Lektoriai, dieną dirbę Kražiuose, vakare vykdavo skaityti paskaitų į kaimo vietas.

Paskutiniuosius 1939/1940 mokslo metus Kražių liaudies universitetas baigė balandžio pabaigoje. Universiteto baigiamosiose paskaitose klausytojai ir dalyviai salėje negalėjo tilpti, todėl dalis klausė paskaitų pro atvirus langus. Po oficialaus universiteto uždarymo vasarą paskaitos vyko tik dienomis, sekmadieniais po pamaldų.

Universitetą rėmė Kražių valsčiaus savivaldybė, ji nemokamai teikė elektrą šviesai¹⁸.

Kražių universiteto tolesnę veiklą smurtu nutraukė 1940 m. prasidėjusi TSRS okupacija.

¹ Liaudies universitetai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1986. T. 2. P. 536.

² Liaudies universitetai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1968. T. 2. P. 348.

³ Švietimo darbas. 1926. Nr. 12. P. 1628.

⁴ Nauji Valančiaus liaudies universiteto skyriai // Žemaičių prietelius. 1927. Birželio 13; Rytas. 1927. Birželio 9.

⁵ Valančiaus liaudies universitetas veikia // Žemaičių prietelius. 1927. Gruodžio 11.

⁶ Valančiaus liaudies universitetas veikia // Žemaičių prietelius. 1927. Spalio 30.

⁷ Lietuvos valstybinis archyvas (toliau - LVA). F. 391. Ap. 2. B. 719. L. 251-254.

⁸ Kur universitetas? // Žemaitis. 1928. Gruodžio 15.

⁹ LVA. F. 391. Ap. 2. B. 727. L. 4.

¹⁰ Petronis P. Už aukštuosius idealus. Kaunas, 1991. P. 5.

¹¹ Šlinskis A. Kražių naujienos // Žemaičių prietelius. 1939. Liepos 14.

¹² Atidarytas liaudies universitetas // XX amžius. 1938. Spalio 29.

¹³ Kražių liaudies universitete... // Kražių aidai. 1939. Nr. 1. P. 11; Kražiai. Čikaga, 1983. P. 145.

¹⁴ Kražių liaudies universitete... // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 27.

¹⁵ Šlinskis A. Kražių liaudies universitetas (Rankraštis). Be datos. P. 3.

¹⁶ Kražių kronika // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 23.

¹⁷ Kražiai // Žemaičių prietelius. 1939. Lapkričio 9.

¹⁸ Gimnazija, kinas ir kultūrinis gyvenimas // Mūsų laikraštis. 1940. Vasario 15.

VACLOVAS RIMKUS

KRAŽIŲ PAVASARININKAI

Nepriklausomos Lietuvos laikais pavasarininkais buvo vadinami Lietuvių katalikų jaunimo "Pavasario" sąjungos nariai. Ši organizacija įsikūrė dar carizmo metais, pradėjo veikti 1907 m. Pirmosios grupės kūrėsi prie "Žiburio" ir "Žagrės" draugijų. Pavasarininkų vardas prigijo 1912 m., pradėjus leisti "Pavasario" laikraštį. Oficialus pavadinimas priimtas 1919 m. Nuo 1933 m. organizacija buvo vadinama Lietuvių katalikų jaunimo federacija "Pavasaris"¹. Organizacijos struktūra buvo tokia: centras Kaune, regionai (pvz., Žemaitijos), rajonai (apėmė parapiją arba kelias parapijas), kuopos ir kuopelės. Pavasarininkai buvo masiškiausia kaimo jaunimo organizacija. Ją veikė Lietuvių krikščionių demokratų partijos įtaka. Organizacijos tikslas - katalikiškai, doroviškai ir tautiškai auklėti jaunimą. Konkreti veikla vyko religine, tautine, visuomenine ir kultūrine kryptimi. Pavasarininkai stengėsi įsisąmoninti krikščionybės tiesas, puoselėti religinius papročius, gerai mokėti lietuvių kalbą ir taisyklingai ją vartoti, rūpinosi atminimo kryžių statymu, tvarkė apleistas kapines, rūpinosi seneliais, neturtingais žmonėmis, rengė vakarus, gegužines, organizavo meno saviveiklą, chorus, skelbė gražiausių darželių, tvarkingiausių sodybų konkursus, kūrė naujas tradicijas, rengė rajonines jaunimo šventes, sporto varžybas, chorų pasirodymus, tautodailės parodas. Pavasarininkų šūkis - "Dievui ir Tėvynei"².

Dabartinio Kelmės rajono teritorijoje "Pavasario" kuopos veikė Kelmėje, Tytuvėnuose, Ušnėnuose, Kražiuose, Vidsodyje, Vaiguvoje, Saudininkuose (dabar Maironiai), Pašilėje, Minupiuose, Užventyje, Šaukėnuose ir daugelyje kitų stambesnių gyvenviečių³.

Viena iš ženkliausių buvo Kražių pavasarininkų (rajo-
nuo ir kuopelių) veikla. Jau 1919 m. birželio 18 d. įvyko
"Pavasario" sąjungos Kražių kuopos steigiamasis susirinkimas.
Čia katalikiškąjį jaunimą į organizaciją subūrė Kražių
klebonas kunigas Juozas Talmontas. Steigiamajame susirinkime
dalyvavo 30 asmenų⁴. Pirmasis žymus kuopos renginys -
pavasarininkų šventė įvyko 1919 m. rugpjūčio 3 d. Jaunimas
vainikais ir gėlėmis išpuošė bažnyčią, visi priėmė šv.
Komuniją, buvo surengtas susirinkimas, čia buvo daug
sveikinimo kalbų ir linkėjimų. Tuomet kiekvienoje parapijoje
susiorganizavęs katalikiškas jaunimas save vadino vis kitokiais
vardais. Kražių jaunimo kuopa pasivadino "Vainikėliu", o
jos nariai - vainikiečiais⁵. Tačiau tai buvo tie patys pava-
sarininkai. Iš pradžių vaikinai ir mergaitės veikė drauge, o
vėliau jie sudarė atskiras kuopas.

1923 m. pavasarininkų veikla išsiplėtė ir už Kražių
parapijos ribų, pradėti steigti gretimų parapijų skyriai. Dar
tais pačiais metais buvo sudarytas "Pavasario" sąjungos Kražių
rajonas⁶ (vėliau jis apėmė didesnę dalį ir Kelmės parapijos,
todėl 1926-1927 m. vadinosi Kražių-Kelmės rajonu). 1933
m. kovo mėn. įvykusiame Kražių pavasarininkų susirinkime
svarstyta, ar ne geriau būtų veikti atskirai. Visiems sutikus,
vaikinai atsiskyrė ir persikėlė į kitas patalpas tęsti susirinkimo.
Pasilikusios mergaitės išsirinko savo atskirą valdybą⁷. Šitaip
susidarė "Pavasario" sąjungos berniukų ir mergaičių kuopos.
Skylant ir kitoms Kražių rajono pavasarininkų kuopoms,
1937 m. gegužės 24 d. leista veikti LKJ "Pavasario" mergaičių
sąjungos Kražių rajonui; jis buvo įrašytas į draugijų registrą⁸.
Kražių parapijoje 1937 m. veikė 2 miesto ir 7 kaimo
pavasarininkų kuopos⁹.

Kražiuose 1926 m. vasario 2 d. įvyko "Pavasario"
sąjungos Kražių-Kelmės rajono kuopų atstovų konferencija.
Dalyvavo apie 80 delegatų. Iš Kauno atvyko "Pavasario"
sąjungos Centro valdybos atstovas P. Razma ir Žemaičių
regiono atstovas P. Navardauskas. Ponas Razma skaitė pa-
skaitą apie pavasarininkų pareigas ir organizacijos drausmę.
"Pavasario" rajono pirmininkas, Kražių "Žiburio" gimnazijos
abiturientas Jonas Vadeikis buvo išrinktas rajono pava-
sarininkų garbės nariu¹⁰. 1926 m. kovo 5 d. raštu Žemaičių

vyskupas paskyrė Kražių vikarą Joną Gaidelionį "Pavasario" Kelmės-Kražių rajono vadu¹¹. Į Žemaičių pavasarininkų regiono kursus iš Kelmės-Kražių rajono atvyko 3 mergaitės ir 2 vyrai¹².

1927 m. vasario 13 d. Kražiuose įvyko jungtinis atskirų Kražių ir Kelmės rajonų pavasarininkų suvažiavimas. Čia dalyvavo "Pavasario" sąjungos Centro valdybos pirmininkas, filosofijos daktaras Juozas Eretas ir Žemaitijos regiono atstovas Lietuvos universiteto studentas kražiškis Jonas Vadeikis. Profesorius J. Eretas skaitė paskaitą "Lietuvos ir užsienio jaunimas". Vėliau svarstyta darbo ataskaita, buvo išrinkta nauja rajono valdyba: pirmininkas - P. Gedvilas, pirmininko pavaduotoja ir mergaičių reikalų vedėja - Vanda Kojelytė, sekretorius - Petras Bagdonas, sekretoriaus pavaduotojas - Kostas Kojelis, sporto reikalų vedėjas - Juškys ir meno reikalų vedėjas - Mažeika. Rajono dvasios vadu išrinktas Kražių gimnazijos direktorius filosofijos daktaras kunigas Jurgis Galdikas (1883-1963). Už aktyvų ir pavyzdinę organizacinį darbą pavasarininkas Martynas Bernotas pakeltas garbės nariu. Po oficialiosios dalies įvyko vakaras. Buvo pastatyta M. Petrausko vieno veiksmo operetė "Consilium facultatis"¹³.

Tų pačių metų birželio 26-27 d. Kražiuose įvyko bendras Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos Žemaičių rajono (centras buvo Kražiuose), "Pavasario" sąjungos bei Lietuvių katalikų moterų draugijos Kražių rajono kongresas. Jam vadovavo Mokytojų sąjungos Kražių rajono pirmininkas Petras Pilipavičius¹⁴.

Į 1928 m. sausio 29 d. Kražiuose įvykusį rajoninį (jau be Kelmės) pavasarininkų suvažiavimą iš Telšių atvyko kanauninkas Jurgis Galdikas ir kunigas Aperavičius. Jie kražiškiams atvežė Telšių vyskupo pasveikinimą. Vietos gimnazijos mokytojas Aleksandras Levanas (vėliau docentas, filosofijos daktaras, Vytauto Didžiojo universitete Kaune dėstęs religijos metodiką) suvažiavime skaitė paskaitą "Koks turi būti pavasarininkas". Išrinkta nauja valdyba: pirmininkas - Pranas Razminas, vicepirmininkas - Kostas Kojelis, pirmasis sekretorius - Bronius Tomas Dirmeikis, antroji sekretorė - Valerija Eidukytė, išdininkas - Pranas Višinskis, eucharis-

tininkų ir mergaičių reikalų vedėja - Emilija Folkmonaitė ir sporto vadas - P. Šarauskas. Rajoną globoti sutiko Kražių kanauninkas kunigas Vladislovas Tamoševičius (1871-1950). Pasibaigus suvažiavimui, renginio dalyviams buvo suvaidinta keturių veiksmų drama "Aušros sūnūs", ateitininkų choras sugiedojo P. Vaičiūno "Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!", padainavo keletą dainų. Vakaro metu griežė gimnazijos mokytojo Kaliksto Šimkevičiaus vadovaujamas pavasarininkų orkestras¹⁵.

Tų pačių metų gegužės 13 d. vėl įvyko "Pavasario" sąjungos Kražių rajono suvažiavimas. Čia dalyvavo iš Telšių atvykę prelatas Vincentas Borisevičius (vėliau jis buvo Telšių vyskupas) ir kanauninkas Jurgis Galdikas. Paskaitą "Kaip Meksikoje persekioja katalikus" skaitė svečias V. Borisevičius, o gimnazijos mokytojas Pranciškus Meškauskas-Germantas - "Pavasarininkų principai ir pareigos"¹⁶. Suvažiavimo dalyviai pareiškė lenkų okupuotiems vilniečiams užuojautą ir išreiškė viltį, kad greitai lietuviai paspaus jiems ranką laisvame Vilniuje. Suvažiavimui pasibaigus, įvyko Kražių pavasarininkų kuopos vakaras. Suvaidinta pjesė "Daktaras iš prievartos"¹⁷. Spalio 7 d. vėl įvyko Kražių rajono pavasarininkų suvažiavimas, jau trečiasis 1928 metais. Suvažiavime Kražių gimnazijos lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas Petras Balčiūnas skaitė paskaitą "Kultūrinis pavasarininkų veikimas". Perrinkta rajono valdyba: pirmininku tapo Bronius Tomas Dirmeikis (vėlesnis oficiozo "Lietuvos aidas" vyr. redaktorius), vicepirmininke - Valerija Eidukytė, sekretoriumi - Kazimieras Bajorinas, antruoju sekretoriumi - Vladas Šimaitis, išdininku - Kostas Kojelis. Paskui vyko Kražių pavasarininkų kuopos viešas vakaras¹⁸.

Išaugus pavasarininkų gretoms, 1930-1932 m. vietoj suvažiavimų vykdavo kasmetinės turiningos "Pavasario" Kražių rajono konferencijos. 1933 m. įvyko vaikinų pavasarininkų kongresas ir "Pavasario" rajono konferencija.

1934 m. mergaičių kuopos valdyba surengė savo narėms dviejų savaitių namų ruošos kursus, kuriems vadovavo Jurgelienė. Vyrų pavasarininkų Kražių kuopa pasivadino Vytauto Didžiojo vardu, o sporto sekcija - Dariaus ir Girėno vardu. Į atskiras kuopeles pradėjo organizuotis jaunieji

pavasarininkai. Rugpjūčio 19 d. per Šv. Roko atlaides įvyko "gausi "Pavasario" rajono konferencija. Paskaitą skaitė prelatas Kuodis. Į valdybą išrinkta: pirmininku - Kražių vikaras kunigas Edvardas Einoris, vicepirmininku - Stasys Jurgelis, išdininku - Petras Gintautas ir sekretoriumi - Antanas Žolpis. Revizijos komisiją sudarė: K. Biknevičius, Partaunaitė ir Kačinskas. Rajono vyrų reikalų vedėju išrinktas Adomas Gaidamavičius, mergaičių reikalų vedėja - Aleksandra Eidukytė. Jaunųjų pavasarininkų globėjais paskirti: Vincenta Biknevičiūtė (mergaičių) ir Petras Gintautas (berniukų). Į garbės narius pakeltas Adomas Jurgelis¹⁹.

1935 m. birželio 16 d. įvyko didžiulė pavasarininkų šventė. Jos metu pašventintas Šventųjų metų paminklas Kražiuose. Įvyko jaunimo literatūrinis teismas, sporto žaidynės, vakaras su menine programa, dainomis, pasilinksminimu²⁰. Rugpjūčio 18 d. - Kražių rajono metinė konferencija. Po pamaldų atstovai posėdžiavo "Žiburio" gimnazijos rūmuose. Vyrų federacijos centro valdybos atstovas J. Kašelionis skaitė paskaitą. Buvo išklaustyti išsamūs rajono ir kuopų valdybų pranešimai apie nuveiktą darbą. Išrinkta naujos sudėties rajono vadovybė. Vyrų rajono valdybą sudarė vikaras kunigas Feliksas Gureckas (dvasios vadas), Adomas Jurgelis (pirmininkas), Antanas Žolpis, Adomas Gaidamavičius ir Petras Gintautas. Mergaičių rajono vadovybė: Juzė Tautkutė (valdybos pirmininkė), Vanda Karpavičiūtė, Prakseda Oslavičiūtė, Aleksandra Eidukytė ir Balinskaitė. Taip pat išrinktos rajono vyrų ir mergaičių revizijos komisijos. Į rajono vyrų revizijos komisiją įėjo: Kazimieras Biknevičius (pirmininkas), Tamošaitis ir Bakšys. O mergaičių revizijos komisija: Biknevičiūtė (pirmininkė), Gedgaudaitė ir Sabutytė. Visą pavasarininkų rajonų (vyrų ir mergaičių) darbą apsiėmė koordinuoti Kražių vikaras kunigas F. Gureckas (vėlesnis "Žemaičių prieteliaus" laikraščio, leisto Telšiuose, redaktorius). Po posėdžio atstovai dalyvavo vakare, kuriame su dideliu pasisekimu suvaidinta vietos pavasarininko Antano Korniko parašyta komedija "Mokslo galybė"²¹. 1935 m. rudenį iš Kražių išsikėlė veiklusis vikaras F. Gureckas, daug dirbęs su pavasarininkais. Jis įkūrė kaimuose 6 pavasarininkų

kuopeles, Vaiguvoje sudarė "Pavasario" kuopą, Kražiuose - vyčius, parūpino jų veiklai pavasarininkų ramovę²².

1936 m. į Kražius atvyko ką tik baigęs Telšių kunigų seminariją kunigas Stanislovas Rimkus, kuris visą gyvenimą paskyrė pavasarininkams, į šį darbą įtraukė seserį Kristiną Rimkutę ir brolių Antaną Šlinskį (A. Rimkaus slapyvardis, kuriuo pasirašinėjo reikalų raštus ir korespondencijas). Sausio 10-13 d. įvyko "Pavasario" federacijos Kražių rajono metinė konferencija. Špitolės pastate įrengtas knygynas (biblioteka) su skaitykla. Rugpjūčio 3 d. įvyko iškilmingos septyniolikmetės Stepas Lukšaitės laidotuvės. Į kapus lydėjo katalikų organizacijų vėliavos, vainikai, gėlių jūra. Kunigas S. Rimkus pasakė jaudinantį pamokslą²³. Rugpjūčio 23-24 d. pavasarininkų rūpesčiu surengti sodininkystės kursai, kuriems vadovavo sodininkas B. Karosas²⁴. Rugšėjo 6 d. pavasarininkų viešame vakare parodyta pjesė "Prakeikti pinigai"²⁵. Metų pabaigoje vėl kražiškius aplankė nelaimė - lapkričio 9 d. į kapus palydėtas Jonas Gaidauskas. Eisenoje buvo nešamos jaunesniųjų ir vyresniųjų pavasarininkų vėliavos, pasakyta kalbų²⁶.

1937 m. pradžioje Kražiuose įvyko pavasarininkų konferencija, buvo suorganizuoti kursai. Birželio 20 - "Pavasario" kuopos mergaičių šventė. Lapkričio 13 d. įvykęs "Pavasario" vyrų Kražių rajono valdybos posėdis svarstė rajono konferencijos sušaukimo ir pasirengimo jai klausimus²⁷. O jau lapkričio 15 d. buvo parengti ir išsiuntinėti aplinkraščiai kuopoms su užduotimis rengti pranešimus konferencijai: Kaltinėnams - "Vyrų šeimoje", Karklėnams - "Kaip priimti Moterystės sakramentą", Pakražančiui - "Jaunystės meilė ligi šeimos sudarymo", Pašilei - "Vyro charakterio bruožai", Stulgiams - "Moterystės šventumas ir svarba", Užvenčiui - "Vyrų ruošiasi sukurti šeimą", Vaiguvai - "Vaikų auklėjimas šeimoje"²⁸.

Konferencija įvyko gruodžio 19 d. Kunigo S. Rimkaus iniciatyva 1937 m. gerai veikė Kražių pavasarininkai vyrai, tačiau veikliausios buvo mergaitės pavasarininkės. Jų kuopos sudėtyje buvo viena miesto ir septynios kaimo mergaičių kuopelės. Kuopa turėjo sporto sekciją, rengė varžybas, vykdavo į kaimus su paskaitomis. Artinantis žiemai, aktyviai ir

praktiškai sprendė miestelio labdaros reikalus. Bendradarbiavo su Šv. Vincento Pauliečio draugijos skyriumi, lankė neturtingas šeimas, senelių prieglaudą, vaikų darželį. Vasarą rengė minėjimus, šventes, pokylius, išskylas. Kražantės melioratoriams surengė gegužinę Medžiokalnėje²⁹.

Laikinojoje Lietuvos sostinėje Kaune 1938 m. birželio 27-29 d. įvyko Didysis "Pavasario" kongresas 25-erių metų Pasaulio federacijos jubiliejaus, Lietuvos nepriklausomybės 20 metų ir 550 metų nuo krikščionybės įvedimo Lietuvoje sukakties proga. Į Kauną suplaukė viso krašto "Pavasario" kuopos. Kražių pavasarininkai dalyvavo su gyvuoju paveikslu apie Kražių skerdynes ir eitynėse nešė plakatą su žodžiais: "Jei mūsų tėvai prieš milžiną Rusiją ėjo su rožančiais ir pagaliais, tai mes irgi, kaip kankiniai mūsų tėvai, eisime už Tėvynę ir Bažnyčią"³⁰. 1938 m. gruodžio 19-21 d. įvyko LKJ "Pavasario" federacijos vyrų ir mergaičių Kražių rajono konferencija.

Ypač daug renginių Kražių pavasarininkai suorganizavo 1939 m. Sausio 15 d. įvyko mergaičių pavasarininkių susirinkimas, kuriame dalyvavo per 100 narių. Per programą dainavo seserys Labanauskaitės. Vasario 19 d. mergaičių susirinkime eiles deklamavo J. Šematulskytė, gitara pritardama dainavo ir monologą sakė Kristina Rimkutė. Kalbėjo mokytojas Viktoras Matusevičius. Kovo 5 d. įvyko miesto pavasarininkių vyčių susirinkimas, o kovo 11 d. - rajono kuopų atstovų posėdis. Gausiai dalyvavo Kaltinėnų, Pašilės, Girdiškės ir Kražių kuopos. Kovo 19 d. pavasarininkių ramovėje įvyko mergaičių sueiga. Kalbėjo mokytoja Barbora Stumbrytė. Balandžio 7 d. įvyko LKJ "Pavasario" vyrų sąjungos Kražių kuopos valdybos posėdis. Svarstyta būsimų susirinkimų programa, sporto kursų rengimo, naujokų išleistuvių klausimai. Kuopos pirmininku išrinktas Bronius Žolpis. Balandžio 16 d. mergaičių pavasarininkių susirinkimas pradėtas "Pavasario" himnu. Kalbėjo klierikas Juozapas Armonas, kunigas S. Rimkus, J. Šematulskytė. Balandžio 18 d. - visuotinis vyrų ir mergaičių pavasarininkių susirinkimas (sueiga). Balandžio 23 d. Lyvoniškių kaime buvo pavasarininkių pasilinksminimas. Tą pačią dieną Kasčiukų kaime kun. S. Rimkus surengė pavasarininkių ideologinius kurselius.

Balandžio 30 d. vyrų pavasarininkų sueigoje svarstytas pasirengimas Telšių vyrų eucharistiniam kongresui. Birželio 8 d. - vyrų vyčių susirinkimas muziejuje, kurį 1938 m. buvo įkūręs pavasarininkų rajonas. Kalbėta apie drausmę ir drąsą. Birželio 29 d. - visuotinis vyrų ir mergaičių pavasarininkų susirinkimas. Dalyvavo naujas dvasios vadas kun. Bronius Zdanavičius³¹. Didžiausias renginys - per šv. Roko atlaidus rugpjūčio 20 d. įvykęs LKJ "Pavasario" vyrų ir mergaičių sąjungų federacijos Kražių rajonų jaunimo kongresas, kuriame pirmą kartą Kražių rajonas sutelkė eisenai per 1000 organizuoto jaunimo. Visą kuopų veiklą inscenizavo didysis paradas, kurį vedė raiti vyrai karžygių šauklių rūbais. Paskui juos sekė 70 išsipuošusių dviratininkų kolona, plazdeno vėliavų jūra, žengė kuopų gretos, sporto komandos, dūdų ir styginiai orkestrai, skudučių orkestrėlis, važiavo gyvieji paveikslai. Šventoriuje kalbėjo buv. "Pavasario" vyrų sąjungos pirmininkas Antanas Valaitis ir kunigas Juozapas Stasiulis. Renginyje dalyvavo regiono atstovai Steponas Pusvaškis ir Stasė Vanagaitė, keli parapijų klebonai, atvyko 15-kos kuopų ekskursijos. Medžiokalnėje kalbėjo Kražių kuopos garbės narys Adomas Jurgelis. Priimta rezoliucija, kurią chorų pakartojo minia:

-Mes reikalaujam blaivaus džiaugsmo!

-Mes kviečiame inteligentus dirbti su mumis Dievui ir Tėvynei!

- Mes prašom tėvelius leisti ir padėti mums organizuotis!

Paskui vyko tautinių šokių ir plastikos menas, sportinės varžybos³². Vakare - vargonininko A. Pacevičiaus diriguojamas jungtinis choras atliko Jaunimo giesmę, padainavo "Verkia mergelė", "Augo kalnely..." Solo dainavo mokytoja E. Šlepavičiūtė. Pasirodė Kražių jaunųjų pavasarininkų skudučių orkestrėlis (dirigentas V. Pikelis), Kražių "Pavasario" federacijos kuopos simfoninis orkestras (dirigavo A. Žolpis) ir Kaltinėnų "Pavasario" vyrų kuopos dūdų orkestras (dirigavo J. Paulikas). S. Čekanskis ir E. Maselskis pasakė monologus pritariant akordeonui. Chorų varžybose Kražių "Pavasario" choras atliko dainas: "Beržų šakos žemai linko", "Gimtinė šalis", "Žalioj girelėj", "Saulė nusileido" ir "Leiskit į tėvynę". Šventė pabaigta Tautos himnu³³. Rugpjūčio 27 d. kražiškiai

dalyvavo Kelmėje vykusiame pavasarininkų kongreselyje (Kelmė ir Lioliai tuomet buvo laikomi Kražių "pusiau rajoninėmis" jaunalietuvių kuopomis). Rugsėjo 17 d. - Kražių vyčių susirinkime Petrošius parodė keletą magijos numerių. Kražių atstovas A. Šlinskis rugsėjo 24 d. dalyvavo Liolių pavasarininkų kongreselyje. Spalio 1 d. Kasčiukų kaime pas Gendrolius vyko vietos "Pavasario" kuopelės susirinkimas. Kalbėjo kražiškiai K. Rimkutė, Norgaila³⁴. Spalio 15 d. Kražių pavasarininkės mergaitės šventė tradicinę savo globėjos šv. Teresėlės ir naujų narių priėmimo šventę, minėjo 20-ties metų Kražių pavasarininkų kuopos veikimo sukaktį. Šventės dieną apie 50 mergaičių bendrai priėmė šv. Komuniją, išklausė pamokslą, giedojo bažnyčioje. Susirinkime naujos narės davė iškilmingą pasižadėjimą, priklaupdamos bučiavo vėliavą, pasisveikino su dvasios vadais. Rajono pavasarininkų garbės narės Emilija Folkmonaitė, Julija Brazlauskaitė ir Ona Zvilnaitė sveikino jaunąsias seseris pavasarininkes. Paskaitą apie šv. Teresėlę skaitė kuopos dvasios vadas kunigas Bronislovas Gudmonas, o tai progai skirtą sveikinimo kalbą pasakė rajono dvasios vadas kunigas Stanislovas Rimkus. Po to vyko meninė programa: dainos, deklamacijos, žaidimai, stygų orkestro muzika³⁵. Spalio 29 d. Butkiškės dvare pavasarininkų susirinkime dalyvavo apie 150 jaunuolių. Kražių atstovas A. Šlinskis kalbėjo apie trispalvės pakėlimą Gedimino bokšte. Lapkričio 5 d. Kirkučių kaime pas A. Tamošaitį įvyko kuopelės (pirmininkas Antanas Kavaliauskis) sueiga. Lapkričio 15-18 d. Kaune vykusiuose kovūnų (militaristų) kursuose iš Kražių dalyvavo A. Šlinskis. Lapkričio 19 d. - Kražių rajono pavasarininkų konferencija. Iš Kauno dalyvavo A. Valaitis, iš Telšių - kun. B. Barauskas ir S. Pusvaškis, rajonų kuopų atstovai, pavasarininkai. Lapkričio 20-22 d. - Kražių rajono kuopų atstovų kovūnų kursai. Paskaitas skaitė A. Valaitis, kun. daktaras B. Barauskas, S. Pusvaškis. Gruodžio 8 d. - visuotinis bendras mergaičių ir vyrų "Pavasario" jaunimo susirinkimas. Išrinktos 1940 m. valdybos³⁶. LKJ "Pavasario" Kražių rajono federacinę valdybą sudarė: kun. S. Rimkus, S. Rezgys ir E. Folkmonaitė. "Pavasario" vyrų rajono valdyba: pirmininkas - Stasys Rezgys, vicepirmininkas - K. Vylius, sekretorius - Jonas Trumpelis, išdininkas

- Bronislovas Gudmonas, valdybos nariai - Bronius Žolpis ir Stasys Norvilas. "Pavasario" mergaičių rajono valdyba: pirmininkė - Emilija Folkmonaitė, vicepirmininkė - Liuda Gintautaitė, sekretorė - Jadžė Šematulskytė, išdininkė - Kristina Rimkutė, valdybės narė - Adolfina Grigulaitė. "Pavasario" federacinė Kražių kuopos valdyba: dvasios vadas - kun. B. Gudmonas, Stanislovas Rimkus, Bronius Žolpis (pirmininkas), Aleksas Gerčas (vicepirmininkas), Vacys Kiuksa (sekretorius), Pranas Jucius (išdininkas), Vladas Gaidauskas ir Vytautas Marcinkevičius (nariai). "Pavasario" mergaičių kuopos valdyba: Petrė Gerčaitė (pirmininkė), Ona Labanauškaitė (vicepirmininkė), Salomėja Beleckytė (sekretorė), Petrė Anglickaitė (išdininkė), Marčinauskaitė ir Pociūtė (valdybos narės). Jaunųjų pavasarininkų valdyba: Vincas Stonys, Antanas Košys, Karlikauskis ir Pileckis. Jaunųjų pavasarininkių valdyba: Stefa Karpaitė, Teodora Gimbutaitė, Rakauskaitė ir Grigulaitė³⁷. Be to, buvo paskirti Kražių rajono ir kuopos sporto vedėjai, meno ir muzikos bei literatų sekcijų vedėjai, "Pavasario" ramovės taryba. Kražių "Pavasario" kuopos valdybą sudarė vyrų ir mergaičių kuopų nariai, sekcijų vedėjai, kuopelių pirmininkai ir pirmininkės. Kražių parapijoje veikusių kuopelių pirmininkai 1940 m. buvo: miesto vyčių vyrų - Jonas Trumpelis, mergaičių - Jadžė Grigulaitė, Kirkučių kuopelės - Antanas Kavaliauskis, Kasčiukų - Liudas Norgaila, Lyvoniškių - Vincas Kalinauskas, Galinių - Juozas Būtėnas, Lenkviečių - Velerijonas Lileikis, Paplūsčių - Gevilių (jungtinė) - Vytautas Marcinkevičius ir Edmundas Jucius³⁸. Taip pat atskiras savo valdybas turėjo "Pavasario" Kražių rajonui priklausiusios kitų parapijų kuopos: Girdiškės, Pakražančio, Karklėnų, Stulgių, Kaltinėnų, Užvenčio, Pašilės, Vaiguvos. Visose jose vyko gyva ir turininga veikla. Beveik visos kuopos turėjo sporto aikšteles, čia vyko sporto varžybos. Kuopos rengdavo įvairias šventes, minėjimus, vakarojimus per gavėnią ir adventą, statydavo atminimo kryžius, rengdavo vakarus su menine programa, gegužines. Į savo susirinkimus (sueigas), kitus renginius kviesdavosi prelegentais atostogų parvykusius gimnazistus, studentus, dvasininkus, mokytojus, valdininkus. Sueigos būdavo pajvairinamos dainomis, monologais, deklamacijomis, muzika.

Dažnai būdavo organizuojamos paskaitos, vieši vakarai, būdavo statomos pjesės³⁹. Kražiuose buvo suvaidinta "Mirta Činčibiraitė" (1937 11 15), "Šventos Akulinos mirtis" (1937 12 12), drama "Valkata" (1938 01 30), "Šventoji Elzbieta" (1938 04 10), trijų veiksmų drama "Knygnešio duktė" (1939 02 05), keturių veiksmų tragedija "Audringoji naktis"⁴⁰.

Kražių pavasarininkų veikloje didelis ilgamečio Kražių klebono kanauninko Vladislovo Tamoševičiaus, kunigų: Edvardo Einoriaus, Felikso Gurecko, Bronislovo Gudmono, Gaidelionio, Čečergio, Klovo, Velavičiaus, Ričkaus, Kinderio, Bumbulio, Zdanavičiaus, Baltrūno, diakono Tutkaus nuopelnas. Kuopų veiklą daug padėjo plėtoti pasauliečiai: Emilija Folkmonaitė, Kristina Rimkutė, Stefa Baldauskaitė, Ona Pacevičienė, Antanas Kornikas, Vincas Kymantas, seserys Gendrolytės ir daugelis kitų. Reikia pabrėžti Kražių vikaro kunigo Stanislovo Rimkaus (1912-1942) nuopelnus. Nuo 1936 m. kunigaudamas Kražiuose jis leido iliustruotą žurnalą "Kražių aidai", bendradarbiavo "Tiesos kelyje", "Draugijoje", "Žemaičių prieteliuje". Jis įsteigė Kražių skerdynių muziejų, pavasarininkų biblioteką, skaityklą, arbatinę-bufetą su nealkoholiniais gėrimais, erdvią 300 vietų salę, kurioje vykdavo susirinkimai, meno saviveiklos pasirodymai, grieždavo pavasarininkų dūdų ir styginiai orkestrai, angelaičių skudučiai. Jo pastangomis įsteigta sporto aikštė, aprūpinta inventoriumi. Padedamas įvairių organizacijų, S. Rimkus suorganizuodavo išvykas su programomis į kitas parapijas, gegužines gamtoje, švenčių iškilmes aikštėse⁴¹. Dideli nuopelnai ir Katalikų veikimo centro Kražių skyriaus reikalų vedėjo Antano Šlinskio, kuris aktyviai dalyvaudavo visuose stambiuosiuose pavasarininkų renginiuose, skaitydavo paskaitas, pranešimus, turėjo didelį organizacinio darbo krūvį. Jis 1939 m. spalio 11 d. Telšiuose "Pavasario" rajonų vadų posėdyje skaitė paskaitą "Pavasarininkų vyrų organizavimas", parašė studiją "Sistematizuota Kražių pavasarininkų veikla", redagavo Kražių parapijos laikraštį "Kražių aidai" (1939-1940 m.), kurį pats beveik visą užpildydavo, bendradarbiavo Telšiuose leidžiamame laikraštyje "Žemaičių prietelius", taip pat "XX amžiuje", "Mūsų laikraštyje", "Moteryje", "Šaltinėlyje" ir kituose, dažnai rašė apie rajono pavasarininkų veiklą ir gyvenimą⁴².

Tokia yra trumpa, schematiškai apžvelgta, bet įvairiopa ir didžiai reikšminga jaunimo asmenybės tobulinimui Kražių pavasarininkų veikla, kurią nutraukė 1940 m. Lietuvą okupavusi TSRS kariuomenė. Jau liepos mėnesį organizacija buvo likviduota, o jos dvasios vadas kunigas Stanislovas Rimkus areštuotas.

¹ Pavasarininkai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1968. T. 2. P. 800.

² Lietuvos moksleivių organizacijos seniau ir dabar // Tarybinis mokytojas. 1989. Birželio 7.

³ Rimkus V. Kražių pavasarininkai // Bičiulis (Kelmė). 1992. Kovo 14.

⁴ Kražių "Pavasario" jaunimo šventė // Žemaičių prietelius (Telšiai). 1939. Spalio 26.

⁵ Šlinskis A. Kražių pavasarininkų istorijai (Rankraštis). Kražiai. 1938. Spalio 15. P. 1; Kražių įvairenybės // Kražių aidai (Kražiai). 1940. Nr. 3. P. 27.

⁶ Kražių "Pavasario" jaunimo šventė // Žemaičių prietelius. 1939. Spalio 26.

⁷ Vyrai pasakė sudiev // Mūsų laikraštis (Kaunas). 1933. Kovo 18.

⁸ Įregistruoti regionai ir rajonai // Liepsnos (Marijampolė). 1937. Rugpjūčio 14.

⁹ Kražių "Pavasario" jaunimo šventė // Žemaičių prietelius. 1939. Spalio 26.

¹⁰ Žemaitijos jaunimas kruta // Jaunimo vadas (Kaunas). 1926. Nr. 2. P. 28; Kražiuose vasario 2 įvyko rajono suvažiavimas // Pavasaris (Kaunas). 1926. Vasario 15; Žemaičiai dirba // Pavasaris. 1926. Vasario 28.

¹¹ Rajonų dvasios vadai // Pavasaris. 1926. Kovo 21.

¹² Atvykusių į kursų sąrašas // Pavasaris. 1926. Balandžio 20.

¹³ Kražiai // Pavasaris. 1927. Gegužės 12.

¹⁴ Rajoninis kongresas // Žemaičių prietelius. 1927. Gegužės 29.

¹⁵ Kražiai // Pavasaris. 1928. Vasario 16.

- ¹⁶ L.K.J. "Pavasario" s-gos Kražių rajono konferencija... // Pavasaris. 1928. Birželio 8.
- ¹⁷ Kražiai // Pavasaris. 1928. Birželio 30.
- ¹⁸ Kražių katalikiškoji jaunuomenė nesnaudžia // Pavasaris. 1928. Spalio 31.
- ¹⁹ Kražiai // Žemaičių prietelius. 1934. Rugsėjo 9.
- ²⁰ Kražiai // Žemaičių prietelius. 1935. Birželio 29.
- ²¹ Kražiai // Žemaičių prietelius. 1935. Rugsėjo 8.
- ²² Kražiai // Žemaičių prietelius. 1935. Gruodžio 21.
- ²³ Iš Kražių pusės // Žemaičių prietelius. 1936. Rugpjūčio 31.
- ²⁴ Iš Kražių padangės // Žemaičių prietelius. 1936. Rugsėjo 6.
- ²⁵ Kražių žinios // Žemaičių prietelius. 1936. Rugsėjo 27.
- ²⁶ Šlinskis A. Kražiai // Žemaičių prietelius. 1936. Lapkričio 9.
- ²⁷ Rajono valdyba posėdžiauja // Vyrų žygiai. 1937. Lapkričio 22.
- ²⁸ "Pavasario" federacijos Kražių rajono valdybos 1937 m. lapkričio 15 d. aplinkraštis Nr. 4.
- ²⁹ Kražiai // XX amžius. 1938. Sausio 12.
- ³⁰ Kražių "Pavasario" jaunimo šventė // Žemaičių prietelius. 1939. Spalio 26.
- ³¹ Kražių kronika // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 17-21.
- ³² Šlinskis A. Du gražūs jaunimo kongresėliai // Žemaičių prietelius. 1939. Rugsėjo 7; Pavasarininkų kongreso programa // XX amžius. 1939. Rugsėjo 4; Kražiai // Žemaičių prietelius. 1939. Rugpjūčio 4.
- ³³ Lietuvių katalikų jaunimo "Pavasario" vyrų ir mergaičių sąjungų federacijos Kražių rajono kongresėlio programa 1939.VIII.20 d. koncerto programa.
- ³⁴ Kražių kronika // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 22-23.
- ³⁵ Kražių "Pavasario" jaunimo šventė // Žemaičių prietelius. 1939. Spalio 26.
- ³⁶ Kražių kronika // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 23-25.
- ³⁷ Mūsų rankų ir sielų vienybė // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 30-31.
- ³⁸ Ten pat. P. 31.
- ³⁹ Rimkus V. Kražių pavasarininkai // Bičiulis. 1992. Kovo 14.
- ⁴⁰ Užrašai ant nuotraukų (iš V. Rimkaus fototekos).
- ⁴¹ Petronis P. Už aukštuosius idealus. Kaunas, 1991. P. 8.
- ⁴² Rimkus V. Kražių pavasarininkai // Bičiulis. 1992. Kovo 14.

VACLOVAS RIMKUS

KRAŽIŲ SKERDINIŲ MUZIEJUS

Pirmąjį Lietuvoje muziejų, vadinamą Baublių muziejumi, 1812 m. įkūrė rašytojas ir kultūros veikėjas Dionizas Poška¹ - senosios Kražių gimnazijos auklėtinis. Yra žinoma, kad ši gimnazija, paveldėjusi iš jėzuitų kolegijos bei akademinės mokyklos mokymo bazę, turėjo gausias monetų, medalių bei kitų senienų kolekcijas². Tai buvo savotiškas mokyklos muziejus, Didžiai vertindamas šios savo mokyklos švietėjišką reikšmę, D. Poška prieš mirtį, 1830 m. testamentu dalį Baublių eksponatų - numizmatikos rinkinį, šarvų ir ginklų - užrašė Kražių gimnazijai³.

Daugiau kaip po šimtmečio, prisiminus kultūrinės Kražių tradicijas, miestelyje buvo įkurtas muziejus. Didžiausias dėmesys buvo skirtas 1893 metų bažnyčios gynimo nuo carinės administracijos smurto atminimui. Kražių skerdinių muziejaus iniciatoriumi buvo ką tik baigęs Telšių kunigų seminariją ir 1936 m. į Kražius paskirtas vikaru kunigas Stanislovas Rimkus (1912-1942). Vikaras S. Rimkus nuo pirmųjų kunigavimo dienų Kražių, ypač skerdinių, istoriją naudojo Bažnyčios meilei žemaičių širdyse kelti. Muziejus jam padėjo konkrečiais faktais, dokumentais, eksponatais kalbėti apie praeitį ne tik vietiniams, bet ir Kražių lankytojams, ekskursantams iš visos Lietuvos. Per muziejų Kražių šlovės varpas turėjo būti girdimas, aidėti ne tik čia, bet po visą Lietuvą! S. Rimkus vylėsi per muziejų sutvirtinti savo apaštalytės darbus⁴.

Eksponatai būsimajam Kražių skerdinių muziejui buvo pradėti rinkti 1937 m.⁵ Muziejaus įkurdinimui vikaras kun. S. Rimkus iš pagrindų rekonstravo senąjį špitolės pastatą, iškraustė iš jo į kitus pastatus bažnyčios tarnus. Sujungus tris kambarius į vieną, įrengta ramovė, salė su scena, čia įkurdinta arbatinė-bufetas, atidaryta pavasarininkų biblioteka

su skaitykla, o viršuje, t.y. antrame aukšte, trys maži kambariai buvo skirti muziejui⁶.

Per pamokslą paskelbus, kad bus renkami eksponatai, į šį darbą įsitraukė pavasarininkų kuopos. Netrukus buvo sunešta ir suvežta nemaža daiktų. Įdomiausi ir vertingiausi eksponatai buvo šie: švediškas šautuvas, dviejų šimtmečių senumo meniška medinė pypkė, šv. Florijono statulėlė skardiniu stogeliu, senas briedžio ragas iš Burnių durpyno, velykinė žvakė iš kapinių koplyčios, seniau buvusi benediktinių bažnyčioje, 1758 metų medinis dubenėlis, parsivežtas iš Rusijos kariuomenės, sena meniška kėdė iš Butkiškės dvaro, žibintas su skylėtu skardiniu gaubtu nuo vėjo, žalvarinis fakelas, dvi žvakidės su ornamentuotomis išpjovomis šonuose, kryžius, padarytas sėdint kalėjime už dalyvavimą Kražių skerdynėse, angelo statula su kazokų 1893 m. bažnyčioje perskeltu veidu, Šiluvos Švč. Mergelės Marijos statula iš seserų benediktinių bažnyčios, statula "Kristus neša kryžį", Šiluvos Švč. Mergelės statula, stovėjusi Kryžkalnio-Nemakščių kryžkelėje, benediktinių vienuolyno kapeliono kun. Budrecko portretas, seserų benediktinių vienuolių pieštas paveikslas "Dominikonas su šuneliu", Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslas ir kt.⁷

1938 m. eksponatai buvo sutvarkyti, suklasifikuoti, suinventorinti ir Kražių skerdynių muziejus atidarytas viešam lankymui. Šią naujieną visuomenei paskelbė Telšiuose leidžiamas katalikiškas laikraštis "Žemaičių prietelius"⁸. O 1939 m. sausio mėn. išleistas Kražių parapijos laikraštis "Kražių aidai" nurodė muziejaus tikslus: "...Toks muziejus bus kiekvienam neerzinąs pamokslas, kad reikia ginti savo bažnyčią, įvertins kaip rimtą ir naudingą dalyką..."⁹ Manoma, kad Kražių muziejus taps parapijos turtu ir puošmena. Žmonės raginami nešti į muziejų "visus senus, rišančius su muziejumi, ir šiaip įdomius daiktus", remti muziejų ir pinigų aukomis, kurios būsiančios įrašytos į muziejaus sąskaitos knygą ir rėmėjų pavardės paskelbtos Kražių laikraštyje¹⁰.

Apie muziejaus atidarymą Kražiuose administracija informavo Švietimo ministeriją, Raseinių apskrities ir Kražių valsčiaus savivaldybes ir prašė paramos. Pirmiausia Kražių skerdynių muziejumi susidomėjo Švietimo ministerija. Jos

Kultūros reikalų departamentas 1939 m. birželio 6 d. raštu prašė pateikti žinių apie muziejų ir plačiau nurodyti, kokia muziejaus padėtis¹¹.

Netrukus atsirado ir muziejaus rėmėjų. Kražių valsčiaus savivaldybė pranešė, kad muziejui ir liaudies universitetui nemokamai skiriama 150 kilovatvalandžių elektros energijos per metus šviesai¹². Oficialų raštą pasirašė valsčiaus viršaitis Stasys Šveikauskis. Kultūros reikalų departamento direktorius P. Juodelis pranešė, kad 1940 m. Kražių muziejui paskirta 500 litų pašalpa¹³. Piniginę paramą muziejui teikė ir privatus žmonės: daktaras kun. Juozas Vailokaitis iš Kauno paaukrojo 100 litų, Girdiškės parapijos klebonas kun. Kazimieras Andriukaitis - 50 Lt, Nemakščių klebonas kun. Juozas Ruibys - 30 Lt, Domicelė Butkevičienė - 50 Lt, J. Butkevičius - 30 Lt, Ona Dobrovolskienė - 900 Lt, Krukauskienė - 50 Lt, A. ir J. Mikulskiai iš Pagių - 35 Lt ir t.t. 1937-1939 m. paaukota 2241 litas. 84 žmonės aukojo po 10 ir daugiau litų. Be to, aukojo Kražių tretininkų kongregacija, Kražių tretininkės, kitos organizacijos. Iš viso muziejus gavo 2739 litus pajamų¹⁴. Tiesa, dalis lėšų ėjo "Kražių aidų" leidimui bei Katalikų veikimo centrui.

Muziejaus veiklai vadovavo Antanas Rimkus (Šlinskis) - Katalikų veikimo centro Kražių skyriaus reikalų vedėjas. Šalia eksponatų rinkimo, muziejaus vedėjas aktyviai užrašinėjo Kražių skerdynių dalyvių atsiminimus ir juos kaupė muziejaus fonduose. Keleto skerdynių dalyvių pasakojimus paskelbė "Kražių aidų" laikraštyje. Tai Magdelenos Gaidamavičiūtės iš Burniškės kaimo, Kotrynos Mėčajūtės iš Brukalių kaimo atsiminimai, Strodomskio pasakojimas apie Kražių senovę¹⁵. Taip pat "Kražių aidai" ir "Žemaičių prietelius" įdėjo skerdynių dalyvių K. Mėčajūtės, Juozo Rimgailos, Juozo Mėlenio, Roko Pociaus, Adomo Urbono nuotraukas¹⁶. Be to, A. Rimkus sudarė Kražių bibliografiją, kaupė, klasifikavo ir eksponavo Lietuvos ir užsienio lietuviškos spaudos iškarpas apie Kražius ir pats rašinėjo į spaudą apie Kražių ir apylinkių organizacijų veiklą, kultūrinį gyvenimą. Gausu jo straipsnių ir informacijų ne tik "Kražių aiduose", bet ir "Žemaičių prieteliuje", "Mūsų laikraštyje", "XX amžiuje", "Moteryje", "Šaltinyje" ir kt.

Muziejaus vedėjas A. Rimkus stengėsi į muziejų surinkti 1893 m. uždarytos Kražių bažnyčios inventorių, kuris buvo išblaškytas į visas puses. Pavyko surasti istorinį bažnyčios laikrodį pas Joną Kubeckį Visgaudų kaime. Šis laikrodis pateko pas Kubeckį iš bažnyčios maršalkos Jono Jančiausko, o pastarasis atėmė iš rusų kareivio, kuris tą laikrodį nemačiomis buvo paėmęs kraustant bažnyčios daiktus. Buvo ieškoma varpo, priklausiusio Latvijoje gyvenančiam Karoliui Šukštai ir naudojamo Pakražantyje dvaro šeimynai kviesti pietų. Iki 1893 m. Kražių įvykių šis varpas buvo bažnyčios "cignorius"¹⁷.

1939-1940 m. Kražių skerdynių muziejus pasipildė naujais eksponatais. Pamažu kaupėsi muziejuje senovinių daiktų, o kartu su jais ir vertingos istorinės medžiagos, nes kiekvienas, kuris atnešdavo senovinę statulą ar kokį drožinį, paveikslą ar dokumentą, kartu su eksponatu papasakodavo ir jo istoriją ar net padavimą. Daug įvairių baldų, rakandų iš uždarytos vienuolyno bažnyčios žmonės saugojo namie ir noromis nešė į muziejų. Čia buvo eksponatų ir iš senųjų, neišlikusių Kražių bažnyčių: jėzuitų kolegijos bažnyčios, Šv. Mykolo Arkangelo parapijos bažnyčios. Kalvarijos kalno Nukryžiavimo scenos paveikslas muziejuje netilpo per visą kambario aukštį, tad teko jo dalį įleisti į laiptų narvelį. Muziejuje buvo gražių bažnytinių vėliavų, statulėlių rinkinių, daug senų aliejinės tapybos paveikslų, maldaknygių, "kantičkų", vienuolių ranka rašytų pergamento knygų, žvakidžių, bažnytinių indų, drabužių, įrankių, medalių, ženklų. Buvo sukaupta spragilų, vėzdų, baslių, kuolų, bruklių, rožančių dideliais kaip riešutai karoliais - ginklų, kuriais žemaičiai gynė savo bažnyčią 1893 m. nuo kazokų smurto. Iš jų išsiskyrė "kančius" (rimbas), kuriuo kazokai tris paras terorizavo katalikus. Muziejuje buvo ir žvakių liejimo forma, senovinis primusas, Kristaus kančių paveikslėlių, meninė dėžutė, staklių šaudyklė ir daug buities rakandų. Buvo eksponuojama ir degto molio rašalinė, į kurią Kauno gubernatorius mirkė plunksną rašydamas atgailos raštą, kada jį žemaičiai ketino galva žemyn numesti nuo vargonų už sukeltas riaušes¹⁸. Daug eksponatų muziejui padovanojo kražiškiai: K. Mėčajutė, Karpas, Urvokaitė, Zibartaitė¹⁹ ir daugelis kitų.

Muziejininkystės klausimais Kražių muziejus susirašinėjo su Antano Smetonos lituanistikos institutu, Vytauto Didžiojo kultūros muziejumi, 1940 m. steigiamu Raseinių kraštotyros muziejumi, Lietuvių katalikų jaunimo "Pavasaris" federacijos Telšių regiono valdyba, LTSR švietimo liaudies komisariatu.

Organizuojant bažnytinio meno parodą Kaune, dailininkas Adolfas Valeška 1938 m. rugsėjo 15 d. iš Kražių muziejaus pasiskolino septynis eksponatus. Tarp vertingiausių eksponatų buvo ir krikštykla, kuri išsiskyrė savo puošnumu. Tai didžiulis taurės formos indas, įmantriai išdabintas vynuogių šakų, lapų, vaisių kekių ornamentais²⁰. Šie eksponatai taip ir pasiliko Kaune, negražinti Kražiams.

1940 m. pradžioje Kražių muziejus pradėjo intensyviai rengtis 1943 m. įvyksiančiam Kražių skerdynių 50 metų jubiliejui. Buvo renkamos istorinės fotografijos, rengiamas spaudai Kražių albumas, renkama medžiaga Kražių monografijai. Aktyvieji dalyviai iš tolimesnių vietų buvo prašomi atsiliepti ir rašyti į Kražius muziejaus vedėjui A. Rimkui. Kražių bibliografija papildyta nauja medžiaga²¹.

1940 m. birželio 15 d. į Lietuvą įsiveržė TSRS raudonoji armija, prasidėjo tarybinė okupacija. Jau rugpjūčio 6 d. buvo areštuotas ir uždarytas į Raseinių kalėjimą Kražių muziejaus įkūrėjas ir to muziejaus vadovas kunigas S. Rimkus. Kartu prasidėjo represijos ir prieš muziejaus vadovybę. Tarybinis Kražių valsčiaus viršaitis Povilas Vismontas 1940 m. liepos 27 d. raštu pranešė, kad Kražių muziejui nutraukiamas elektros energijos tiekimas²². Netrukus LTSR švietimo liaudies komisariato Meno reikalų skyriaus nurodymu A. Rimkus buvo priverstas Kražių muziejų perduoti Kražių pradžios mokyklos mokytojui Mykolui Venclauskui, o pats skubiai pasitraukė į Panevėžį²³. 1941 m. vasario 16 d. LTSR švietimo liaudies komisariato patalpose įvykęs muziejininkų suvažiavimas kultūros paminklų apsaugos ir muziejų klausimais išrinko komisiją, vadovaujamą kraštotyrininko Pelikso Bugailišio. Ši komisija numatė pertvarkyti ir Kražių muziejaus ekspoziciją, kurioje turėtų "...atsispindėti darbo žmonių kova prieš kapitalistinę santvarką"²⁴. Bet praėjus vos keturiems mėnesiams ir nespėjus pakeisti muziejaus krypties, prasidėjo Vokietijos-TSRS karas. Raudonarmiečiams nuo Medžiokalnio apšaudant

puolančią Vokietijos kariuomenę, Kražiuose kilo gaisras, kurio metu sudegė Jaunimo ramovės patalpos, liepsnose žuvo visi Kražių skerdynių muziejaus eksponatai²⁵.

1938 m. Kražių pradžios mokyklos vedėjo mokytojo Kazimiero Matulevičiaus ir kitų mokytojų rūpesčiu buvo įsteigtas pradžios mokyklos muziejus. Eksponatai - etnografijos dalykai, monetų rinkinys, įvairios senienos²⁶. Tų metų rugsėjo 22 d. mokyklos vedėjas su muziejumi supažindino Anglijos lietuvius²⁷.

Pokaryje nežinia kieno pastangomis buvo įkurtas ir veikė Kražių kraštotyros muziejus, kuris "...sukeldavo didelį susidomėjimą lankytojų tarpe", bet 1949 m. pradžioje jis buvo likviduotas, o eksponatai nugabenti į Kražių viešosios bibliotekos kambarį ir ten sukrauti²⁸. Eksponatų likimas nežinomas.

Apie 1964 m. Kražiuose klebonavęs kun. Leonas Veselis, susipažinęs su parapijos istorija, kultūriniu palikimu, ėmėsi rinkti ir kaupti eksponatus, turėdamas viltį atgaivinti Kražių skerdynių muziejų. Patalpą parinko pačioje bažnyčioje, per pamokslą kvietėsi į pagalbą parapijiečius. Jau buvo sunėšta nemaža eksponatų: penki skerdynių dalyvių atminimo medaliai, dalis kazokų sušaudytos bažnyčios vėliavų, paveikslų, statulėlių, atsiminimų, nuotraukų, prieškarinės spaudos komplektų, rašytinių knygų ir kt. Tačiau po savaitės atvyko Kelmės saugumiečiai su sunkvežimiu, susikrovė eksponatus ir išvežė. Kelias dienas eksponatai gulėjo LKP Kelmės rajono komitete, vėliau vertingesni buvo išsidalyti, o kiti sudeginti rajkomo katilinės krosnyje. O klebonas L. Veselis, saugumo teikimu, buvo iškeltas į Kruopius (Akmenės rajone).

1967 m. švenčiant Kražių kolegijos 350 metų jubiliejų, talkinant Lietuvos mokslų akademijos Centrinei bibliotekai, vienoje Kražių vidurinės mokyklos klasių buvo įrengta turtinga mokyklos istorijos ekspozicija. Jos pagrindu 1970 m. mokytoja V. Rakauskaitė buv. kolegijos pastate keliuose kambariuose įkūrė visuomeninį Kražių istorijos muziejų²⁹. 1976 m. gegužės 26 d. Kelmės rajono vykdomojo komiteto sprendimu šis muziejus buvo juridškai įteisintas, nauju muziejaus vadovu patvirtintas Kražių vidurinės mokyklos istorijos mokytojas Edvardas Dirmeikis, o materialinei bazei remti šefu paskirtas

Kražių kolūkis³⁰. 1988 m. šis muziejus persikėlė į buv. apylinkės vykdomojo komiteto pastatą, sukaupęs per 2600 eksponatų, ekspoziciją išdėstė septyniuose kambariuose. Muziejus, perimdamas Kražių skerdynių muziejaus tradicijas ir jas plėtodamas, ekspozicijoje nušviečia Kražių kolegijos istoriją nuo XVI a. Ekspوناتai pasakoja apie 1831 ir 1863 metų sukilimą, Kražių skerdynes, Kražių "Žiburio" gimnaziją³¹. Naujai įrengti Nepriklausomos Lietuvos, pokario rezistencijos laikotarpių skyriai.

¹ Kasperavičius J., Spelskis A. Muziejai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1987. T. 3. P. 161.

² Valančius M. Raštai. Vilnius, 1972. T. 2. P. 254; Vadeikis J. Kražiai // Tarybinis mokytojas. 1959. Sausio 11.

³ Spudas P. Muziejų kūrimasis Lietuvoje // Gimtasai kraštas. 1936. Nr. 2-4. P. 556.

⁴ Šlinskis A. Kražių skerdynių muziejus (rankraštis). Be datos. P. 4.

⁵ Kražių skerdynių muziejus // Kražių aidai. 1939. Nr. 1, P. 8.

⁶ Šlinskis A. Min. veik. P. 1.

⁷ Ten pat. P. 1-2.

⁸ Parapijos muziejus // Žemaičių prietelius. 1938. Balandžio 21.

⁹ Kražių skerdynių muziejus // Kražių aidai. 1939. Nr. 1. P. 8.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento 1939 06 06 raštas Nr. 13575 Kražių muziejui.

¹² Raseinių apskrities Kražių valsčiaus savivaldybės 1939 06 12 raštas Nr. 1872 Kražių liaudies universiteto vedėjui kun. S. Rimkui.

¹³ Švietimo ministerijos Kultūros departamento 1940 07 12 raštas Nr. 18759 Kražių muziejui.

¹⁴ Šlinskis A. Min. veik. P. 3.

¹⁵ Gyvųjų stebėtojų prisiminimai apie Kražių skerdynes // Kražių aidai. 1939. Nr. 1. P. 4-8; Nr. 2. P. 7-14; 1940. Nr. 3. P. 6-13; Strodonskis apie Kražių senovę // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 14-15.

¹⁶ Kražių aidai. Nr. 1. P. 5, 9; Nr. 2. P. 3, 9; Žemaičių prietelius. 1940. Balandžio 12.

¹⁷ Šlinskis A. Min. veik. P. 3-4.

¹⁸ Ten pat. P. 2.

¹⁹ Kražių skerdynių muziejun... // Kražių aidai. 1939. Nr. 1. P. 21.

²⁰ Šlinskis A. Min. veik. P. 5; Bažnytinio meno parodai... // Kražių aidai. 1940. Nr. 3. P. 26.

- ²¹ Jau dabar rengiamasi didelėms sukaktuvėms // XX amžius. 1940. Nr. 84.
- ²² Kražių valsčiaus savivaldybės 1940 07 27 raštas Kražių muziejui.
- ²³ Šlinskis A. Min. veik. P. 5.
- ²⁴ Žostautaitė P. Lietuvos TSR švietimo liaudies komisariato susikūrimas ir jo darbai 1941-1942 m. // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A. 1969. Nr. 2(30). P. 139.
- ²⁵ Šlinskis A. Min. veik. P. 5.
- ²⁶ Rimkus V. Kultūros vertybės - visuomenei // Komunistinis žodis (Kelmė). 1988. Gegužės 17; Muziejus ir salė // Lietuvos aidas. 1938. Lapkričio 5; Įdomus muziejinis eksponatas ir technikos kūrinys // XX amžius. 1940. Birželio 7.
- ²⁷ Rukšėnas P. Kražiai // Šaltinėlis. 1938. Spalio 15.
- ²⁸ Žiauberis E. Kodėl neveikia Kražių kraštotyros muziejus // Tiesa. 1949. Nr. 75; Gurskis V. Kražių muziejuje // Bolševikinis žodis (Kelmė). 1948. Gruodžio 14.
- ²⁹ Mokyklos muziejus // Vakarinės naujienos. 1970. Gruodžio 29; Rimkus V. Muziejų lobiai // Komunistinis žodis. 1975. Rugpjūčio 18.
- ³⁰ Kelmės rajono DŽDT vykdomojo komiteto 1977 05 26 sprendimas Nr. 173. Dėl Kelmės rajono visuomeninių muziejų veiklos ir muziejų juridinio įteisinimo. P. 1-2.
- ³¹ Surgautas B. Keturi Kražių šimtmečiai // Tiesa. 1988. Rugpjūčio 9.

ATSIMINIMAI APIE KUNIGĄ STANISLOVĄ RIMKŲ

Atsiminimus rašė kunigo sesuo Kristina ir brolis Antanas. Iš didoko rankraščio atrinkta dalis, vaizduojanti Kražiuose praleistą laikotarpį ir plačiau parodanti asmenybės formavimąsi.

Prapymo kaime (Kvėdarnos valsčiuje), Pašlynio vieniemyje augo penki Rimkiukai - du broliai ir trys sesutės. Tėvui anksti mirus, liko našlė su nedideliais vaikais, dar nelankančiais pradžios mokyklos. Rudenį motina išvežė

Antaną, Stanislovą, Kristiną ir Juliją į Kvėdarnos pradžios mokyklą. Trejus metus ji vežė maistą į Kvėdarną, samdė butą, gabeno kurą. Kvėdarnoj išbuvę trejus metus, persikėlėme į Rietavo gimnaziją. Iš pradžių mama nuomojo kambarį pas moterį ir išvežė tik brolius. Po kelių mėnesių pasirodė, kad šeimnininkė reikalauja vaikų maitinimui labai daug produktų. Tada mama pati įsiprašė į gimnazijos sargienes ir gavo butą gimnazijos patalpose. Motina, atsitraukusi nuo ūkio, negalėjo ilgai būti su vaikais. Mokyklos direktorius S. Žadeikis davė mažą rūbinės kambarėlį, kuriame ir apsigyveno du broliai ir sesuo. Kad lengviau pragyventume, laikėme ožką. Buvome patys neturtingiausi. Mama vos įstengdavo mums nupirkti medines klumpes. Kadangi Rietave įvedė komercijos pamokas ir panaikino lotynų kalbos pamokas, baigusius keturias klases motina perkėlė mus į Švėkšną. Ji vėl įprašė prelatą J. Macijauskį, kad priimtų mus gyventi klebonijos patalpose. Šeimyninėje gavome kambarį ir kampelį tvarto ožkai. Ne kartą prelatas per pamokslą ragindavo leisti vaikus į gimnaziją. Kaip pavyzdį nurodydavo mūsų motiną, kuri net iš ketvirtos parapijos atvežė savo vaikus į gimnaziją, o vaikams maitintis - ožką. Švėkšnoje broliai ne tik mokėsi, bet ir dirbo visuomeninį darbą - spausdino šapirografu mėnesinį ateitininkų laikraštėlį, dalyvavo šios organizacijos veikloje.

Iš Švėkšnos 1929 m. Stanislovas išvažiavo į Telšių kunigų seminariją. Tapęs klieriku, pradėjo kultūrinį darbą savo apylinkėje ir šeimose. 1930 m. įsteigė "Pavasario" kuopelę. Girtavimas, chuliganizmas, bažnyčios nelankymas - visa tai gildė Stanislovo širdį. Jis tvirtai pasiryžo kovoti su šitomis negerovėmis.

Pirmiausia rodė pavyzdį pats: anksti kėlėsi, meditavo kambaryje, o vasarą eidavo į laukus pasitikti tekančios saulės. Turėjo mėgstamą vietą netoli namų - "Pyvalėje". Ji buvo po nukarusia egle, iš kraštų augo mažesnės eglaitės, netoli lazdynas. Čia Stanislovas pasidarė mažą staliuką pasidėti knygai, rašyti. Čia atsivesdavo jaunimą, įrengė krepšinio aikštelę.

Visa apylinkė laukdavo klieriko Stanislovo parvažiuojant atostogų. Į Pašlynio "Pavasario" jaunimo susirinkimus sueidavo daugybė žmonių iš aplinkinių kaimų.

Kartą surengė girtuoklio teismą. Kaltinamasis buvo kaimynas Jurkus, jis puikiai suvaidino girtuoklį, skriaudžiantį savo šeimą, visuomenę, Tėvynę. Man teko kaltintojos vaidmuo. Buvau pasiruošusi ir drąsiai puoliau girtuoklius. Buvo ir liudytojų, kalbėjo brolis Stanislovas. Kaltinamasis suvokė savo kaltę, pasižadėjo nebegerti degtinės. Publikai, nemačiusiai nieko panašaus, inscenizacija paliko stiprų įspūdį.

Baigęs seminariją, 1936 m. Stanislovas buvo paskirtas dirbti į Kražius. Jį nuvežė K. Grikšas su savo bėriuku, aš važiauvau su seseria Uršule ir visa manta.

Mane brolis apgyvendino beveik vidury miestelio, kambarėlyje ant aukšto. Paskui įsikūriau arčiau klebonijos. Rytą nueidavau į bažnyčią, paskui pas brolių į kleboniją. Pirmiausia pradėjau dairytis po draugijų raštinę. Reikėjo susipažinti, tvarkyti, o paskui ruošti susirinkimams. Čia pat buvo rugpjūčio 16 d., šv. Roko atleidai. Per juos pavasarininkai surengė kongresėlį, kuris įvyko Raminkalnyje. Tada ten buvo gražus ažuolynas, dabar jau visai iškirastas. Medžiokalnį tada valdė laisvamanių draugija.

Kartu su kunigu Stanislovu suorganizavom "gyvuosius paveikslus". Po pamaldų paskui tuos gyvuosius paveikslus minia traukė į Raminkalnį. Su gyvaisiais paveikslais važiavo ir Pupų Dėdė, atvykęs iš Kauno. Po šios šventės žmonės ilgai dalijosi įspūdžiais.

Kunigas Stanislovas įrengė arbatinę, aptvarkė knygyną, viename kambarėlyje įsteigė skaityklą, užsakė beveik visus Lietuvos laikraščius, žurnalus, netgi Amerikoje gyvenančių lietuvių leidžiamus laikraščius. Tose patalpose apgyvendino ir mane.

Su dideliu vargu įrengė parapijos salę su scena. Parapijos salę visi pamėgo, nes žinojo, kad čia išgirs daug naujo ir įdomaus, pasiklausys naudingų paskaitų, pajvairintų menine dalimi. Šeštadienių vakarais čia vyko liaudies universiteto paskaitos, į kurias sueidavo labai įvairi auditorija.

Kunigas Stanislovas kartą Kražiuose surengė seneliams ir invalidams bendras Kučias. Pats dalijosi su seneliais "plotkele", jiems patarnavo, o mes padėjome.

Per Kalėdas mes abudu lankydavome šeimas, sveikindavome. Visų aplankyti nebuvo galimybės, daugiausia lankėme senelius ir ligonius. Jaunimą kunigas skatino įsitraukti į turiningą laisvalaikį. Buvo suorganizuota "Pavasario" krepšinio komanda, ant Kražantės kranto įrengta sporto aikštė.

Į skaityklą ateidavo ne tik norintys skaityti, bet ir šiaip pavakaroti. Ateidavo ir laisvamanių.

Kartą kunigas Stanislovas paprašė mane padaryti giros, iškepti bandelių, viską nusivežėm į Kražantės paupį, kur "zimagorai" tiesino upės vagą. Buvo darbo dienos pabaiga. Vaišino vyrus, kalbėjome, juokavom. Kunigas pakvietė juos ateiti į sporto aikštę, užėti į ramovę, paskui iš salės nusivedė į bažnyčią. Taip jis stengėsi atitraukti sveikus vyrus nuo girtavimo.

Senelių prieglaudai išlaikyti kasmet buvo organizuojama loterija. Dalį aukų maistu ir kitais reikalingais daiktais sunešdavo parapijiečiai. Paaukodavo ir linų, vilnų. Miestelio moterėlės suverpdavo, primegzdavo įvairių fantų. Loterija buvo organizuojama miesto aikštėje, griežiant orkestrui. Rūpinosi jis ir Kražių parapijos choru. Dažnai lankydavosi repeticijose, vaišindavo choristus saldainiais, pasikalbėdavo su jais.

Kunigas Stanislovas buvo labai vaišingas ir dosnus, todėl jo pajamos tirpte sutirpdavo. Kartą Motinos dienos norėjau ką nors mamai nupirkti ir paprašiau brolių pinigų. Jis iškratė kišenes ir rado vieną litą. Buvome tokie neturtingi, kad vos galą su galu sudurdavome.

Bedirbdami pastebėjome, kad per mažai gero tepadarome. Jaunimą išlepinome: nori tik linksmumo, komiškų pramogų, o rimtai galvoti, ką nors kurti, tobulėti jie neprišiverčia. Kunigas Stanislovas pasikvietė Antaną Valaitį, kuris buvo išvykęs į Prancūziją ir ten domėjęsis katalikų jaunimo sąjudžiais. Jie Kražiuose suorganizavo kovūnų kursus. Jų metodai: stebėti, spręsti apie gyvenimą pagal Šventąjį Raštą, jį aiškintis, pagal jį tvarkyti savo gyvenimą. Kovūnų būrelyje ir aš kalbėdavau.

Bet neilgai dirbome šį darbą. Pradėjo žygiuoti rusų kariuomenė. Kartą buvo suorganizuoti kuklūs pietūs choristams. Sėdėjom, šnekučiavomės. Vėliau pasklido gandas, kad tai buvo kalbos prieš valdžią. Kunigą Stanislovą pakvietė aiškintis.

Aš ruošiausi važiuoti į tėviškę. Vakare su broliu vaikščiojom klebonijos kieme ir tarytum paskutinį kartą kalbėjomės apie įvairius reikalus. Per visą mūsų gyvenimą Kražiuose neturėjome laiko pajusti to giminystės ryšio, kuris atsivėrė tą vakarą. Rytą dviračiu išvažiavau į Pašlynį. Grįžtant į Kražius, mane apėmė baimė, bijojau, kad neišgirsčiau blogos žinios apie brolių. Ir tikrai. Linkaičių kaime vienas vyras patvirtino mano nuojautą - kunigas suimtas.

Tai įvyko 1940 m. rugpjūčio 6 d. pavakaryje. Stanislovą Rimkų išvežė į Raseinių kalėjimą. Prasidėjo važinėjimas į Raseinius. Vežėm drabužius, maistą, veltinius, pinigus. Parvažiuoju, po dienos mama ir vėl mane kalbina: "Kristina, vaikeli, važiuok, gal ką perduosi, gal pamatysi..."

Kalėjimo langai buvo aukštai, lentomis užkalti, nieko negalima pamatyti. Kalėjimo administracijai siūlydavau save įkaitu, bet niekas manęs neėmė.

Kartą Raseiniuose buvo ir mama, vogčiomis išėjusi iš namų. Ėjo ji ten kryžiaus kelius apie kalėjimą. Ją globojo ir valgydino seselė kotrynietė Adelė Leticija. Ji buvo dirbusi Kražiuose, gerai pažinojo kunigą Stanislovą. Jei būčiau žinojusi, kad čia pat frontas, būčiau pasilikusi Raseiniuose, gal būčiau pamačiusi, kaip kalinius varė į mašinas. Kai Petrašiūnuose atkasė žuvusius, ėjom žiūrėti sudėtų rūbų, daiktų, ar ko neatpažinsim, bet niekur neužtikom jokių pėdsakų.

* * *

Kunigą Stanislovą Rimkų suėmus, buvo rašyti prašymai, kad jį paleistų:

1. Raseinių apskrities valstybės saugumo skyriui 1940 08 10.
2. J. Stalinui 1940 08 30.
3. Respublikos Prezidentui J. Paleckiui 1940 08 31.

Prie prašymų pridėti lapai su parapijiečių parašais. Pas J. Paleckį į Kauną buvo nuvykęs kunigo brolis Antanas. J. Paleckis nieko neprižadėjo, paaiškino nieko negalįs padaryti.

Raseinių kalėjime S. Rimkus išbuvo iki 1941 06 22. Prasidėjus karui, politinius kalinius iš kalėjimo išvežė. Kelionė truko ilgai. Galutinis punktas - Petropavlovskas. Artimieji turėjo žinių, kad S. Rimkus mirė išsekęs 1942 metų vasarą. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos duomenimis kunigas S. Rimkus 1942 m. sausio 19 d. nuteistas sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1942 m. gegužės 20 d.

Atsiminimus spaudai parengė *Irena Seliukaite*

STANISLOVAS BUCHAVECKAS

KRAŽIAI NACIŲ OKUPACIJOS METAIS (1941-1944)

Vokietijos-TSRS¹ karo išvakarėse. Antrasis pasaulinis karas ir 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs Vokietijos-TSRS karas Kražiams buvo negailestingas, atnešė daug nelaimių. Jis padidino ir ta aplinkybė, kad sąjungininkų (bolševikinės Tarybų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos), sutrypusių Baltijos šalių nepriklausomybę ir sutriuškinusių Lenkiją, karinio susidūrimo išvakarėse prie Kražių, gražiajame Medžiokalnyje (gynybai patogi didelė kalva, apaugusi mišku) įsikūrė raudonosios armijos daliniai. Jie išsikasė apkasus, įrengė įtvirtinimus, kovines pozicijas pabūklams ir minosvaidžiams, atsigabeno daug šaudmenų².

Karo, nepaisant Stalino ir Hitlerio draugystės, sąjunginių sutarčių ir slaptųjų protokolų, su nerimu laukė kai kurie sovietiniai pareigūnai ir karo vadovai. Tuo tarpu Kražių miestelio ir valsčiaus gyventojų didžioji dauguma karo laukė kaip įvykio, galinčio nutraukti tolesnes sovietinio režimo

represijas, tapusias 1940-1941 m. "socialistinių pertvarkymų" dalimi. Tokios karo laukimo nuotaikos ir antisovietinis nusiteikimas sustiprėjo po brutalių Lietuvos gyventojų trėmimų į atšiaurius TSRS rajonus 1941 m. birželio viduryje, kai į tremtinių vagonus su darbingais žmonėmis (naikindamas lietuvių tautą, bolševizmas stengėsi juos panaudoti kaip be-teisę pigią darbo jėgą) pateko ir kelios dešimtys Kražių valsčiaus vaikų ir senelių. Nepriklausomybės laikotarpio pabaigos visuomeninėje veikloje aktyviausieji kražiškiai mokytojas K. Matulevičius ir kunigas S. Rimkus sovietinių represinių organų buvo suimti dar 1940 m. Vėliau jų likimai buvo skirtingi. Mokytojui buvo lemta likti nacių okupuotoje Lietuvoje, o kunigas S. Rimkus mirė Sibire 1942 m.³ Tad Vokietijos-TSRS karo išvakarėse nemažai Kražių miestelio gyventojų, įbaugintų trėmimų, slapstėsi įvairiose vietovėse. Kai kuriose nuošaliuose miestelio sodybose pas geraširdžius žmones taip pat slėpėsi mokytojai, buvę pareigūnai, imonių, krautuvų savininkai, dažnai su šeimomis⁴.

Karo vėtra Kražiuose. Vokiečių kariuomenė į Kražius veržėsi keliu iš Kaltinėnų. Birželio 25 d. apie vienuoliktą valandą prasidėjo mušis tarp Medžiokalnyje įsitvirtinusių raudonarmiečių ir prie Kražantės upės bei dvaro sustojusio vokiečių dalinio. Tuo metu dar daugiau kražiškių buvo pasitraukę į kaimus ir miškus aplink miestelį. Nemažai Kražių gyventojų slėpėsi ir savo sodybų rūsiuose⁵. Prasidėjus karo veiksams, kai kurie sovietiniai pareigūnai ir aktyvistai, nepasitikėdami skleidžiamais gandais, jog raudonoji armija jau kariaujanti Rytprūsioje ir Suomijoje, buvo pabėgę iš Kražių ar Žemaitijos. Jie bijojo atsakomybės ir keršto už sovietines represijas ir trėmimus, už kitą veiklą griaunant Lietuvos valstybingumą, ūkį, kultūrą, tradicijas. Nedaugeliui "stalininio rojaus" kūrėjų pavyko pasitraukti į TSRS gilumą. Greitai slenkantis frontas aplenkė juos įvairiose Lietuvos vietose - teko grįžti į Kražius. Keli pateko į antisovietinių sukilėlių (partizanų) rankas kitose apskrityse. Besislapstantis A. Rūkas buvo suimtas Skaudvilės valsčiuje, iš kur grąžintas į Kražius⁶.

Prasidėjus mušiiui Kražių pakraštyje, raudonosios armijos artileristai Kražių miestelį panaudojo uždangai sudaryti. Tuo

tikslu į Kražius, kur pastatai buvo daugiausia mediniai, pradėta šaudyti padegamaisiais sviediniais ir minomis. Netrukus miestelis liepsnojo. Buvo taip pat padegta ir netoli raudonarmiečių pozicijų stovėjusi Šv. Mikalojaus medinė bažnyčia. Sunaikinusi istorinį miestelį, "nenugalimoji" Stalino kariuomenė priešinosi vos kelias valandas. Popiet gyventojai, išlindę iš rūšių su balto audinio skiautėmis rankose ir ant lazdų, matė, kaip liepsnos baigia laižyti jų gimtąjį miestelį. Nors daugelis prarado beveik visą savo turtą, bet didelio liūdesio nejautė. Labai nusiminti neleido ir vasaros metas, o labiausiai mintis, dažnai ištariama balsu: "Rusai pasitraukė!" Po baisių birželio trėmimų tai taip pat buvo laimėjimas, tegu ir ant suanglėjusių namo sienų kruvos, sumokėjus didžiulę kainą⁷.

Vokietijos-TSRS karo pradžioje, be materialinių nuostolių, patirtų mūšio, tyčinio padegimo ir gaisro metu, miestelyje ir valsčiuje buvo taip pat žmonių aukų. Visame valsčiuje žuvo daugiau kaip dvidešimt civilių gyventojų. Būta ir tragiškų kuriozų. Turtingą ūkininką Skrodenį, norėjusį tamsos metu pašviesti su uždegta lempa prie mažo lauželio sėdintiems vokiečių kareiviams, šie sušaudė, įtarę signalizuojant raudonarmiečiams... Vokiečių kariuomenei užėmus Kražius ir nužygiavus į rytus, užnugaryje liko nemažai pavienių ir grupelėmis raudonarmiečių. Beveik visi jie greitai pateko į lietuvių sukilėlių ar vokiečių karinės administracijos rankas, paskui - į belaisvių stovyklas. Kai kurie raudonarmiečiai iškart nepasiduodavo, užpuldavo vokiečių kareivius. Taip atsitiko ir Lenkvičių kaime, kur birželio 26 d. po nakties buvo rastas iš pasalų nužudytas vokiečių kareivio lavonas. Vokiečių karininkas reagavo žaibiškai - buvo sugaudyta ir suimta kelios dešimtys valstiečių. Grėsė Ablingos gyventojų likimas. Vis dėlto dėl kažkokių priežasčių vokiečių karininkas greitai atsileido. Moteris ir vaikus paleido po dviejų valandų, o kitą dieną vokiečių sargybiniai paleido ir vyrus⁸. Kiti žmonės žuvo nuo atsitiktinių kulų, skeveldrų ar gaisro metu.

1941 m. Kražių valsčiuje žuvusių raudonarmiečių skaičių nustatyti sunku. Tuomet žuvusiųjų sovietinių kareivių pavardžių galima aptikti Kražių kapinėse. Daug raudonarmiečių

pateko į nelaisvę. Didelių nuostolių 1941 m. birželio mėn. Kražių valsčiuje patyrė ir vokiečių kariuomenė. Daugiausia vokiečių jaunų vyrų žuvo nuo sutankintos raudonosios armijos artilerijos ugnies mušyje prie Kražių. Kiek vėliau, nacių okupacijos metais, Kražių valsčiuje buvo iškasta ir išvežta 77 žuvusių vokiečių kareivių palaikai⁹.

Nacių okupacijos pradžia. Nejauku buvo Kražiuose 1941 m. birželio mėn. pabaigoje. Sudegė net 90% visų namų: mokykla, elektrinė, pieninė, malūnas ir tiltas šalia jo, abi sinagogos¹⁰. Labai nukentėjo ir antroji katalikų bažnyčia - mūrinis buvusio benediktinių vienuolyno bažnyčios pastatas. Gyventojų gerokai sumažėjo, nes daugelis šeimų turėjo ieškoti prieglobsčio pas giminačius kitose vietose. Dauguma Kražių žydų susitelkė viename nenukentėjusiame dideliame mūriniame pastate¹¹. Buvo perpildyti ir išlikę lietuvių gyvenamieji namai. Gyventi buvo pritaikomi ir kitos paskirties pastatai. Sudegus daugeliui krautuvių, apmirė prekyba. Ilgokai neatsitiesė amatininkai.

Vis dėlto Kražių, valsčiaus centro, gyvenimas nenutrūko. Aktyviausieji kražiškiai (katalikų bažnyčios dvasininkai, mokytojai, buvę nepriklausomos Lietuvos tarnautojai) tikėjosi, kad Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) idėjos atkurti bent suvaržytą Lietuvos valstybingumą bus įkūnytos. Viltį žadino ir vokiečių kariuomenės veiksmams padėjęs LAF'o organizuotas antisovietinis sukilimas Lietuvoje. Kražių gyventojai apie padėtį Lietuvoje žinojo iš radijo laidų. Kražių valsčių pasiekdavo taip pat Laikinosios vyriausybės ir jos atstovų Raseinių apskrityje potvarkiai. Tad ir nuošaliame Kražių valsčiuje pirmosiomis Vokietijos-TSRS karo dienomis spontaniškai susiformavo sukilėlių (partizanų) grupelės, bet joms antisovietinio sukilimo metu susirėmimuose dalyvauti, atrodo, neteko. Buvo apsiribota viešosios tvarkos palaikymu, nuo savo dalinių atsilikusių raudonarmiečių sulaikymu ir perdavimu vokiečių karinei administracijai. Taip pat buvo pradėta suiminėti buvusius sovietinius pareigūnus ir aktyvistus arba reikalauti iš jų kasdieninės registracijos pas sukilėlių vadus.

1941 m. birželio 27-28 d. Kražių valsčiaus sukilėlių grupės buvo sujungtos į vieną būrį. Jam vadovavo iki 1940 m. buvęs policijos nuovados viršininkas Pranas Jurevičius.

Būryje buvo apie 80 ginkluotų vyrų. Daugiausia buvo apsiginkluota po vokiečių kariuomenės mūšių raudonarmiečių apkasuose rastais ginklais¹².

Apie Lietuvos Laikinosios vyriausybės veiklos laikotarpį ir visą nacių okupacijos laiką Kražiuose istorinių šaltinių yra nedaug, o žmonių atsiminimai ir ypač sovietinių tardytojų pokario metais surašyti tardymo protokolai neatskleidžia objektyvios istorijos. Pavyzdžiui, minimuose protokoluose tardomų 1941-1944 m. įvykių dalyvių mintys buvo užrašomos taip, kad sukilėlių (partizanų) būriai virsdavo "baudžia-maisiais", o jų tikslas - "padėti vokiečiams slopinti vietinius gyventojus"¹³.

Iš tikrųjų vokiečių kariuomenė Lietuvoje buvo sutinkama kaip išvaduojoja. Su vokiečių karinių dalinių vadais, išskyrus specialiuosius dalinius žydų žudynėms, Baltijos šalių apiplėšimui ir būsimai vokiečių kolonizacijai vykdyti, didesnių konfliktų karo pradžioje nebūta. Be kelių spontaniškų egzekucijų (dažniausiai vokiečių užnugaryje atsidūrusiems raudonarmiečiams ar sovietiniams aktyvistams nužudžius vokiečių kareivius), kai vokiečių karininkų keršto akcijų nepavyko išvengti derybų būdu, ir kelių nacių užplanuotų žudynių "planiniam" gyventojų įbauginimui (tarp jų - Ablingos sunaikinimas), nesusipratimai 1941 m. tarp žygiuojančios vokiečių kariuomenės bei lietuvių sukilėlių ir laikinosios savivaldos atstovų buvo išsprendžiami be kraujo praliejimo.

Kražių valsčiuje laikinosios savivaldos, egzistavusios iki Lietuvos Laikinosios vyriausybės nušalinimo, sistema galutinai susiformavo atvykus buvusiam Kražių pradžios mokyklos vedėjui Kaziui Matulevičiui. Jis iki 1940 m. buvo Tautininkų partijos ir Šaulių sąjungos narys ir vienas vadovų Kražių valsčiuje, jaunalietuvių globėjas. 1940 m. K. Matulevičių suėmė sovietinis saugumas. Vėliau mokytojui pavyko pabėgti. Antrą kartą suimtas išbuvo Kauno kalėjime iki pat Vokietijos-TSRS karo ir lietuvių sukilimo. Būdamas labai nusilpęs, tris dienas gulėjo Kauno ligoninėje. Tuo po to LAF'o Vyriausiajame štabe Kaune gavo instrukcijas savivaldos įstaigų ir sukilėlių (partizanų) būrio veiklos klausimais, baltus raiščius su juodomis raidėmis "TDA" (Tautinė darbo apsauga)¹⁴. Žmonės paprastumo dėlei baltus raiščius nešiojančius

sukilėlius vadino baltaraiščiais, o sovietinė istoriografija ir propagandistai šiam pavadinimui suteikė vien neigiamą vertinimą. Balti raiščiai ir raidės ant jų LAF'o vadovų buvo suderinti su vokiečių karine vadovybe ir turėjo apsaugoti nuo nesusipratimų už ginklo nešiojimą.

Lietuvos Laikinosios vyriausybės vadovas Juozas Ambrazevičius, kartu buvęs ir švietimo ministru, vėliau rašė: "LV (Laikinoji vyriausybė. - S.B.) skubėjo sudaryti administracinį aparatą, kad naujas okupantas rastų jį veikiantį, taip pat ir tam, kad jis kuo skubiau likviduotų sąmyšio metu susidariusią ginkluotų grupių savivalę ir terorą"¹⁵.

Desovietizacija ir nepriklausomoje Lietuvoje veikusių įstaigų ir institucijų atkūrimas, atvykus K. Matulevičiui, vyko ir nuošaliame Kražių valsčiuje. Valsčiaus viršaičiu vėl tapo Stasys Šveikauskas, užėmęs šias pareigas iki 1940 m. (nacių okupacijos metais viršaičiu dar buvo A. Aleksandravičius). Į Kražių pradžios mokyklos vedėjo pareigas sugrįžo K. Matulevičius. Į valsčiaus seniūnijas (jų buvo dvylika) paskirti seniūnai. Atkurta valsčiaus savivaldybei daug rūpesčių sudarė sudegusio miestelio tvarkymas ir pagalbos teikimas nukentėjusiems gyventojams. Čia padėjo katalikų bažnyčios kunigai V. Tamoševičius, K. Petrikas, K. Bumbulis.

Nacių okupacijos pradžioje didelis dėmesys skirtas viešosios tvarkos ir gyventojų saugumui užtikrinti. Pagal LAF'o instrukcijas Kražių sukilėlių būrys tapo Tautinės darbo apsaugos valsčiaus skyriumi. Buvo sudarytas būrio štabas, kuriam vadovavo P. Jurevičius. Jo pavaduotoju karinei daliai (rikiuotės reikalams ir kt.) tapo jaunas Galinių mokyklos vedėjas, tragiškos lemties Vytautas Sakalauskas (gimęs 1919 m. Smolensko gubernijoje), turėjęs karininko laipsnį. K. Matulevičius buvo LAF'o atstovas štabe. Buvo taip pat ūkio dalis. Štabo nariu suimtųjų kvotos reikalams tapo Leonas Ivoškevičius. Štabui priklausė ir sukilėlių būrio Kražių, Karklėnų, Pakražančio, Pašilės, Galinių grupių vadai. Be minėto V. Sakalausko, grupių vadai buvo A. Kacucevičius, Ražauskas, Bielskis, Pocius¹⁶. Sovietiniai pareigūnai ir aktyvistai Kražių valsčiuje nebuvo sušaudyti, nors tai daryti Lietuvoje reikalavo vokiečių pareigūnų potvarkiai. Tiesa, šie potvarkiai nebuvo tokie griežti kaip reikalavimai dėl žydų.

Kražių sukilėlių būrio štabe, atrodo, taip pat būta nesutarimų dėl suimtų sovietinio režimo šalininkų likimo. Vienu metu ne be vokiečių karininkų spaudimo netgi buvo nutarta juos sušaudyti. Kuprės miške, šalia didelės duobės, kurioje užkasė nužudytus Kražių žydus, buvo paruošta mažesnė duobė sovietiniams aktyvistams. Jų Kražių areštinėje buvo laikoma apie dešimt. Atrodo, lėmė kunigų Kazio Bumbulio (gimęs 1870 m. Kretingoje) ir Vladislovo Tamoševičiaus, kurie gelbėjo taip pat žydus, pastangos. Paskui suimtieji sovietiniai aktyvistai buvo išvežti į apskrities kalėjimą Raseiniuose. Maždaug po 2 mėn. kalinimo Kražiuose ir Raseiniuose buvo paleisti. 1941 m. rudenį, išlaisvinant juos iš Raseinių kalėjimo, dalyvavo Kražių valsčiaus atstovai: Kazys Matulevičius, pasakęs kalbą, ir Vytautas Sakalauskas, kražiškių santykiuose su vokiečių pareigūnais atlikęs ir vertėjo vaidmenį¹⁷. Kražių valsčiuje nacių okupacijos pradžioje iš sovietinių pareigūnų ir aktyvistų (ne žydų tautybės) nuo sukilėlių rankos žuvo tik Galinių kaimo gyventojas Žilėnas, 1940-1941 m. dirbęs valsčiaus vykdomajame komitete. Iš pradžių Žilėną norėjo sušaudyti trys vokiečių kareiviai, atėję su V. Sakalausku, bet žmona išprašė palikti gyvą (tik kasdien reikėjo registruotis). Po to vėl trumpam buvo suimtas. Pagaliau paskutinį kartą Žilėną be V. Sakalausko įsakymo savavališkai suėmė keli Galinių sukilėlių grupės dalyviai ir varydami į Kražius neaiškiomis aplinkybėmis nušovė (gal šis bandė pabėgti ar sukilėliai suvedė senas sąskaitas)¹⁸. Tad galima teigti, jog Kražių valsčiuje susidorojimo su sovietinio režimo aktyvistais, keršijant už 1940-1941 m. represijas ir trėmimus, kaip būta įvairiose Lietuvos vietovėse, pavyko išvengti. Tik dalis sovietiniams okupantams aktyviai tarnavusių žmonių buvo trumpai įkalinti. Kai kurie iš jų vėliau buvo išvežti darbams į Vokietiją.

Dėl santykių su vokiečių pareigūnais. Šis klausimas aktualus tiek vertinant Lietuvos istoriją nacių okupacijos metais, tiek šio laikotarpio įvykius kai kuriose apskrityse, valsčiuose, gyvenvietėse. Plačiau nenagrinėjant nacistinės Vokietijos tikslų ir veiksmų okupuotoje Lietuvoje, reikia turėti omenyje prieš tai buvusią sovietinę okupaciją, jos padarinius Lietuvos gyventojams ir įvairių tautybių žmonių

santykiams ir nacių pareigūnų siekimą pasinaudoti socialine ekonomine padėtimi, susidariusia po metus trukusio sovietinio režimo, taip pat atsiradusią įtampą visuomenėje.

Pirmosiomis savaitėmis buvo tikimasi, jog Vokietija atkurs bent ribotą Lietuvos nepriklausomybę, stengiamasi nekonfliktuoti su vokiečių pareigūnais. Šie iš pradžių daugiausia buvo kariškiai, su kuriais dažnai pavykdavo rasti bendrą kalbą įvairiais klausimais. Dar reikėtų pasakyti, jog dalis į Lietuvą pasiųstų vokiečių pareigūnų nepritarė nacių veiksams ir ideologijai, ne visi priklausė nacistų partijai. Tad į vokiečių pareigūnus, kaip ir į visus nacių okupacijos įvykius Lietuvoje, turime žiūrėti diferencijuotai. Deja, Lietuvai palankūs vokiečiai didesnės įtakos neturėjo. Aukštieji nacių pareigūnai siekė panaudoti karo tikslams Lietuvos resursus ir gyventojus, pradėjo vykdyti germanizaciją, ėmė gabenti kolonistus vokiečius, ateityje planavo dalį lietuvių iškeldinti į slavų žemes, o likusius - suvokietinti (grėšė giminaičių prūsų likimas). Laikinosios vyriausybės potvarkiais, išskyrus švietimo sritį ir kai kuriuos administracinius paskyrimus, buvo nacių pareigūnų ignoruojami. Nacių vadovybė Lietuvoje stengėsi izoliuoti Laikinąją vyriausybę nuo apskričių ir valsčių. Pasinaudodamas suirute, pirmosiomis okupacijos savaitėmis vokiečių gestapas ir specialieji daliniai pradėjo Lietuvoje žydų žudynes. Jas organizavęs SS brigados generolas F. Štalleris vėliau (1941 m. spalio 15 d.) rašė Himleriui: "Vykdydama mūsų nurodymus, slaptoji policija (gestapas. - S.B.) pradėjo akciją prieš žydus. Tačiau mes nurodėme slaptajai policijai nesiimti iš karto labai griežtų priemonių, kad nesukeltų per didelio nepasitenkinimo ne tik vietinių gyventojų, bet ir vokiečių. Mūsų tikslas - parodyti pasauliui, kad vietiniai gyventojai ėmėsi iniciatyvos persekioti žydus"¹⁹.

Laikinosios vyriausybės atstovai, kunigai, inteligentija protestavo, bet buvo bejėgė sutrukdyti vokiečių planus. Miestuose ir miesteliuose naciai atrasdavo keletą nuo sovietinių represinių organų, kuriuose buvo žydų tautybės darbuotojų, nukentėjusių žmonių ar deklasuotų asmenų, kurie savanoriškai sutikdavo dalyvauti žydų žudynėse. Be to, sovietinis režimas buvo ištrėmęs įvairių vietovių sąmoningų ir įtakingų gyventojų, kurie savo krašte būtų galėję atitraukti

nuo žudynių daugelį jose dalyvavusių lietuvių. Dar reikia pasakyti, jog dažnai su įsakymu žudyti lietuviai policininkai ar sukilėliai buvo užklumpami netikėtai, apgaulingai prieš tai pranešus, jog žydus reikės lydėti į darbus, getą ar kur kitur. Žudynių vietoje atsisakymas šaudyti neretai reiškė atsisakiusiojo dalyvauti egzekucijoje sušaudymą toje pačioje duobėje. Nedaugelis išdrįsdavo atsisakyti ir neretai būdavo čia pat sušaudomi. Kartu su žydais buvo sušaudyta ir juos gelbėjusių kunigų. Nepaisant visų aplinkybių, žydų žudynės, į kurias naciams pavyko įtraukti nors ir nedaug lietuvių, tapo visos tautos dėme. O juk lietuvių tauta iki tol išsiskyrė visoje Europoje tolerancija ir draugiško sugyvenimo su žydais tradicijomis.

Po žydų pirmųjų žudynių, skaudžiai atsiliepusių lietuvių sąmonei karo ir pokario metais, taip pat po kitų vilčių žlugimo Lietuvoje sąmoningiausia visuomenės dalis suprato nacių okupacijos pavojus ir stojo į neginkluotos rezistencijos (pasipriešinimo) kelią. Antinacinėje rezistencijoje dalyvavo daug gyventojų. Kražių valsčiuje svarbų rezistencinį vaidmenį atliko, kaip ir daugelyje kitų šalies vietų, savivaldybės darbuotojai. Viršaitis su seniūnais derybose su vokiečių pareigūnais (jų valsčiui buvo skiriami paprastai du, vienas - maisto produktų ir kitų pyliavų reikalams, kitas - darbininkams verbuoti ir siųsti į Vokietiją) stengdavosi sumažinti reikalaujamus skaičius. Paskui, neįvykdžius "planų", vėl reikėjo ginti ne tik valsčiaus interesus, bet ir save nuo galimų bausmių, įkalinimo ar susidorojimo. Tad sovietinėje istoriografijoje pabrėžtas "tarnavimas" okupantams dažniausiai buvo stengimasis bet kokiomis priemonėmis apsaugoti gyventojus nuo ekonominio apiplėšimo ir egzekucijų. Kražių valsčiaus viršaitis Stasys Šveikauskas net buvo įkalintas nacių kalėjime²⁰.

Blogėjant lietuvių santykiams su vokiečių pareigūnais, Kražių valsčių vis dažniau pasiekdavo rezistencinė pagrindžio spauda. Kražiškiai taip pat būrėsi į rezistencines grupes. Svarbų rezistencinį vaidmenį atliko ir pradžios mokyklos. Jų mokytojai, kurių gretas papildė jauni žmonės, labai sunkiomis sąlygomis mokė vaikus, įkvėpė jiems ir jų tėvams tikėjimą ateitimi, žadino patriotinius jausmus.

Kražių žydų žudynės. Senos žydų bendruomenės sunaikinimas 1941 m. tapo antrąja miestelio tragedija, kurios padariniai buvo kur kas skaudesni už pirmąją - 1941 m. birželio 24 d. gaisrą.

Pasidomėjus publikacijomis²¹ apie Kražių žydų žudynes, kilo netikėtas klausimas. Negi tai padarė savo iniciatyva vieni lietuviai? Aiškaus atsakymo nedavė ir 1992 m. pokalbiai su kražiškiais apie šią tragediją, nutolusią praeitin daugiau kaip penkiasdešimt metų. Vieni matė ar prisiminė tik atvažiavusius vokiečių karininkus. Kiti vokiečių pareigūnų ir kareivių atvažiavimą painiojo su kitais įvykiais. O sovietiniuose propagandiniuose straipsniuose visai neatsispindi ne tik vokiečių pareigūnų, gestapininkų ir kareivių vaidmuo, bet ir neparodytas jų dalyvavimas. Kaip tik to ir norėjo dar 1941 m. aukštieji nacių pareigūnai, žydų žudynių organizatoriai Lietuvoje. Na, o sovietinės populiariosios istoriografijos nukrypimą nuo objektyvios tikrovės galima paaiškinti siekimu kiek įmanoma tamsesnėmis spalvomis pavaizduoti vadina-muosius lietuvių "buržuazinius nacionalistus". "Buržuaziniai nacionalistai" savo kaltės "neišpirkdavo" net patekę į nacių konclagerius. Mat neretai buvo pritaikoma patogi okupantams demagogiška taisyklė nepasitikėti lietuviais, savo tautos "išdavikais", kaip nepasitikima išdavikais apskritai ir pan. Ilgainiui laikraščių propagandinėse publikacijose, smerkiančiose "buržuazinius nacionalistus", nacių pareigūnų ir vokiečių kareivių dalyvavimas žydų egzekucijose "išblėso". Istorikų tyrinėjimuose, išskyrus K. Rukšėno nepublikuotą darbą²², problema taip pat išsamiau neišnagrinėta, o dokumentų rinkiniuose dominuoja "buržuazinius nacionalistus" "demas-kuojantys" istoriniai šaltiniai ir tik įvadinėje dalyje trumpai apibūdinti nacių vykdyto žydų naikinimo veiksmai ir taktika²³. Į žydų žudynes naciams pavyko įtraukti taip pat policininkų ir sukilėlių, dar vadinamų partizanais ir baltaraiščiais.

1941 metų liepos pradžioje į Kražius atvykęs nacių pareigūnas įsakė policijos nuovados viršininkui P. Jurevičiui suimti ir izoliuoti žydų tautybės gyventojus. Žydams buvo liepta kitą dieną su daiktais susirinkti miestelio aikštėje. Pirmosios lemtingos dienos išvakarėse atvykti rytoj įsakymą gavo ir keliolika Tautinės darbo apsaugos (TDA) būrio

narių - po kelis iš kiekvienos grupės. Iš Galinių kaimo, pavyzdžiui, su V. Sakalausku atvyko trys ginkluoti vyrai - P. Budreckis, V. Končius ir B. Adomaitis²⁴. Iš žydų, suvartų į aikštę, buvo pareikalauta atiduoti pinigus, auksinius daiktus, vertingesnius rūbus ir kt. Paskui apiplėštus žydus, kurie ilgai buvo laikomi karštą vasaros dieną saulėkaitoje, nuvarė į dvaro daržinę, kuri ir dabar tebėstovi kairiajame Kražantės krante, prie kelio į Medžiokalnį²⁵.

Kražių žydų izoliavimas nuo kitų gyventojų, apiplėšimas ir visų pilietinių teisių atėmimas - tai buvo pasiruošimas sunaikinti žydų tautybės gyventojų bendruomenę. Nacių pareigūnai šiam nežmoniškam planui įgyvendinti stengėsi pasinaudoti lietuvių, nenorėjusių vokiečių okupacijos pradžioje gadinti santykių, rankomis ir primesti lietuvių tautai kaltę už nacių nusikaltimus. Kaip jau buvo minėta, iš dalies tai naciams pavyko daugelyje Lietuvos vietovių, taip pat ir Kražiuose. Čia pagal tą patį Lietuvos žydų sunaikinimo planą vyko žydų tragedija, tik mažesniu mastu. Netgi buvo įkurtas nedidelis getas, kuriam užteko Kražių dvaro daržinės. Į jį nepateko tik žydų tautybės miestelio gyventojas O. Šmidtas. Jis buvo vienintelis gydytojas Kražiuose. Šiuo pretekstu kražiškiai, stengdamiesi kaip nors padėti pasmerktiems žydams, pasirašinėjo prašymą Šiaulių gebitskomisarui ar kitam aukštam nacių pareigūnui, kuris leides O. Šmidtui toliau dirbti gydytojo darbą iki karo pabaigos²⁶. Keli kražiškiai atsidūrė Šiaulių žydų gete. Į jį pateko ir Kražių gyventojas Perelovičius. Jis bendradarbiavo su vokiečių pareigūnais, išdavinėjo savo tautiečius, taip tikėdamasis išlikti gyvas²⁷.

Kražių dvaro daržinėje, kur buvo įtaisytos durys su užraktu, atsidūrė daugiau kaip 350 žydų, kurie jau anksčiau buvo izoliuoti miestelyje (dideliame mūriniame pastate). Kražių geto kalinė Marytė Gerčienė (jai pavyko išsigelbėti ir išsislapstyti pas pavojaus nepabūgusius lietuvius valstiečius) prisimena: "Gyvenome mes, vyrai, moterys, vaikai, blogiau kaip kiaulininke. Net jokio šiaudgalio guoliui nebuvo. Tik vėliau kažkas "susimylėjęs" atvežė iš Šiuکشtos (dvaro savininko pavardė. - S.B.) kluono pelų. Maitindavo vieną kartą per dieną - virtos bulvės, pieno lašelis ir duonos kriauklė"²⁸.

Kražiškiai prisimena, jog žydaites vokiečių kareiviai išsivesdavo iš daržinės, išniekindavo, o po to vėl grąžindavo į daržinę²⁹. Vėliau, nacių pareigūnams siekiant atsakomybę už žydų naikinimą suversti lietuviams, vokiečių sargybiniai buvo pakeisti vien tik lietuvių policininkais ir TDA būrio vyrais. Tarp Kražių geto kalinių (vienus jų dieną varydavo į įvairius darbus) ir kai kurių sargybinių nusistovėjo draugiški santykiai. Daugelis iš jų kartu buvo mokėsi mokykloje, gyvenę kaimynystėje, bendravę parduotuvėse, turėję kitų bendrų reikalų. Kelios žydaitės net mezgė megztinius savo sargybiniams, o šie atnešdavo maisto. Per sargybinius maisto savo kaimynams į getą perduodavo ir kiti Kražių gyventojai³⁰. Deja, toliau nelaimingų žydų likimą lėmė ne tie atlapaširdžiai jaunuoliai, kurių dalis metė šautuvus ir pasitraukė iš TDA būrio dar iki būsimos egzekucijos, ir lietuvių savivaldos pareigūnai, bet nacių įsakymai. Jų vykdymui buvo naudojamos specialios vokiečių kareivių grupės, vadinamos *ainzatsgrupėmis*.

Maždaug po dviejų savaičių į Kražius vakare su nacių pareigūnais atvyko dviem automašinomis dvylika vokiečių kareivių, o P. Jurevičius gavo įsakymą iškviesti TDA būrio grupių vyresniusius. Šie tą patį vakarą susirinko TDA štabe ir gavo įsakymą kitą rytą atvykti į Kražius su grupėmis. Rytą prie susirinkusių ginkluotų TDA būrio narių (jų buvo apie aštuoniasdešimt) iš štabo patalpų išėjo du vokiečių kariškiai. Jie atrinko 15 žmonių, davė jiems kastuvus, susodino į mašinas ir išsiuntė į Kuprės mišką. Po to vokiečiai paskelbė, jog bus šaudomi žydai, ir likusius ginkluotus TDA vyrus padalijo į dvi dalis. Viena iš jų turėjo saugoti vežamus žydus, kita - saugoti žydų getą (daržinę)³¹. Automašinos kelis kartus vežė pasmerktuosius žmones. Su paskutiniaisiais reisais prasidėjo siaubingos scenos prie dvaro daržinės. Keliems sargybiniams grįžus su išvežtųjų žydų striukėmis, dar esantys gete suprato, jog jų tautiečiai buvo išvežti ne darbams, bet jau nužudyti. Sodinant į mašinas, pasigirdo klyksmai, prakeikimai. Nenorėję lipti į mašiną ar sunkiai paeinantys senukai buvo mušami, stumdomi³².

Kuprės miško tragedijos dalį atspindi V. Sakalausko, atvykusio į žudynių vietą paskutiniu mašinos reisui, tardymo parodymai. Kuprės miške V. Sakalauskas, kaip grupės

vyresnysis, iš pradžių turėjo vadovauti ruošiant žydus šaudymui ir nurengiant juos. Paskui V. Sakalauskas, vokiečių karininkams apgaulingai panaudojus sargybos funkcijoms numatytą TDA būrį ir žudynėms, tris kartus davė komandą šauti. Tad, be vokiečių kareivių, kurie buvo žudynių vietoje, Kražių žydus Kuprės miške šaudė ir dalis TDA būrio vyrų. Pasmerktieji buvo šaudomi grupėmis - po 8-10 žmonių. Šaudytojai stovėjo nuo jų už 2-3 metrų dviem eilėmis - vieni taikė į nugarą, kiti į galvą. V. Sakalauskas žudynių vietoje išbuvo tris valandas. Po to, dar nesibaigus žydų šaudymui, keturi vokiečiai jį, kaip vertėją, pakvietė į automašiną (be sunkvežimių, buvo atvažiavęs ir lengvasis automobilis) ir nuvežė į TDA būrio štabą. Čia vokiečių karininkai paėmė iš žydų atimtą auksą, auksinius dirbinius, kitas vertybes ir išvažiavo³³.

Keli lietuviai, atrinkti į šaudytojų grupę, atsisakė šaudyti į beginklius žmones. Už tokį pasipriešinimą vokiečiai karininkai, kuriems teko jau ne pirmą kartą vykdyti panašias egzekucijas, norėjo tuos TDA būrio narius sušaudyti kartu su žydais, bet paskui pasitenkino tik primušę. Tarp atsisakiusių dalyvauti žudynėse buvo ir Pakražančio grupės vyresnysis Bielskis³⁴. Valsčiaus savivaldybės raštininkas V. Zdanavičius, būdamas jautrus žmogus, gavęs įsakymą šaudyti prie duobės stovinčius žmones, nualpo. Po to vokiečiai jo nebevertė dalyvauti egzekucijoje³⁵. Šaudyti žydus atsisakė taip pat P. Jurevičius, valsčiaus policijos nuovados viršininkas ir TDA būrio štabo viršininkas.

Po žydų žudynių Kuprės miške Kražių gete liko apie 80 žmonių, tarp jų buvo tik keli suaugusieji. Dauguma jų jau buvo nužudyti rugpjūčio mėnesį šalia Medžiokalnio - vos už 0,5 km nuo dvaro daržinės, tapusios paskutiniu žydų prieglobsčiu. Tuomet pusė daržinės (klojimo) jau buvo užpildyta naujo derliaus rugiais. Duobei prie Medžiokalnio iškasti buvo panaudoti 1940-1941 m. sovietiniai aktyvistai. Kartu su žydų vaikais buvo sušaudyta ir gydytojo O. Šmidto šeima³⁶.

Kražių žydų bendruomenės tragedijos antrąją dalį primenantį standartinį paminklą su užrašu "Fašistinio teroro aukoms 1941-1944 m." Lietuvos Atgimimo sąjūdžio metu

pakeitė atnaujintas paminklas. Ant jo parašyta: "Čia 1941 m. rugpjūčio mėn. nacistiniai budeliai ir jų talkininkai nužudė 71 Kražiuose ir jų apylinkėse gyvenusių žydų". Šalia paminklo rymo eglutė. Kražių pusėje pūpsos kalvelė, o šiaurėje vos už 100-150 m ošia garsusis Medžiokalnė. Ši istorinė kalva ir kražiškių poilsio vieta bei gamtos draustinis su garsiaisiais ąžuolais, tarp kurių savo aromata sklaidžia kuplios liepos, išlakios pušys ir liekni berželiai, tapo praeitin nugrimzdusios žydų vaikų tragedijos liudytojais... Netoliese, Medžiokalnės papėdėje, originali medžio skulptūra su užrašu: "Tegul amžinai ošia šimtamečiai ąžuolai žuvusiems karo audrose" - taip pat primena čia Vokietijos-TSRs karo pradžioje žuvusius raudonarmiečius ir vokiečių kareivius.

Kražių valsčiaus gyventojai buvo ne tik žydų tragedijos liudytojai. Miestelio ir aplinkinių gyvenviečių žmonės žydus gelbėjo, slėpė, maitino juos, teikė kitokią pagalbą. Visa tai buvo daroma didžiulio pavojaus akivaizdoje, nes už pagalbą žydams humaniškieji žmonės rizikavo savo ir savo šeimos narių gyvybėmis.

Visų pirma minėtinas jaunuolio Jono Vladičkos, dirbusio Kražių pašte, poelgis. J. Vladička išprašė išleisti iš Kražių geto Leją (Valę) Aronaitę ir norėdamas ją išgelbėti pasiūlė tapti jo žmona. Žydaitė (vėlesnė Valė Vladičkienė) netrukus buvo pakrikštyta ir sutuokta su savo gelbėtoju. Deja, tai nepadėjo. Iš J. Vladičkos pareikalauta grąžinti žmoną į getą (formaliai buvo išleista tik darbams), o kartu policijoje geranoriškai patarta ją kuo skubiau paslėpti. V. Aronaitė-Vladičkienė, padedama daugelio žmonių, išsislapstė iki pat 1944 m. rudens³⁷. Dabar ji - vienintelė senosios Kražių žydų bendruomenės palikuonė miestelyje.

Išsigelbėjo taip pat keli žydų tautybės vaikai, jų bendraamžių žudymo dieną ganę karves. Kražiškiai perspėjo juos ir liepė negrįžti, kuo skubiausiai pasislėpti. Dvi mergaitės žydaitei vijosi kražiškių atmintyje "aktyviausio" nacių talkininko vardą užsitarnavęs Bronius Kaminskis, kuris ne tik pasižymėjo žiaurumu Kuprės tragedijos dieną, bet gyrėsi nužudytomis aukomis, pasakojo savo "žygdarbių" smulkmenas, "didžiavosi" nužudęs gydytojo O. Šmidto žmoną³⁸. B. Kaminskis

(po karo apsigyvenęs JAV) buvo trumparegis ir nepastebėjo, kaip nuo jo bėgančios mergaitės pasislėpė bulvių lauke. Išsigelbėjusios seserys (9-10 metų) taip pat buvo pakrikštytos Kražių katalikų bažnyčioje. Vėliau jos buvo slepiamos atskirai viena nuo kitos pas įvairius žmones - pas Dubinskus (Kalviuose), Brazlauskus (Adomaičiuose), Žolpius (Burniuose), E. Jasulaitienę ir kitose sodybose. Brukų kaime, kur žydus slėpė ir globojo Konciai, Bružai ir kiti ūkininkai, besislapstantys žydai, daugiausia vaikai, dažnai susitikdavo. Išsigelbėjo taip pat keli žydų berniukai. Viena mergaitė išsigelbėjo pasislėpusi žydų gete, kur po vaikų sušaudymo dar slėpėsi tris dienas. Kražių valsčiaus lietuviai taip pat padėjo pabėgti iš Šiaulių geto ir slapstė V. Aronaitės-Vladičkienės pusseserę³⁹.

Iš Šiaulių geto buvo išgelbėtas ir kražiškis Idelkis Blochas. Jį iš pradžių parvežė ir slapstė trys miestelio šeimos - Kucevičiai, turėję automobilį, Steckiai ir Nainiai. Vėliau I. Blochas, taip pat gelbėtojų rūpesčiu pakrikštytas katalikų bažnyčioje, buvo slepiamas ne tik Kražiuose, bet ir kaimuose, kur žiemoti buvo ne taip pavojinga, patogiau⁴⁰. Visų Kražių valsčiaus gyventojų, kurie slėpė ir įvairiais būdais padėjo iš mirties glėbio ištrūkusiems žydams, neįmanoma nustatyti. Be išvardytų šeimų ir asmenų, galima paminėti V. Jasulaitį, Vincą Gaidjurgį, Juliją Jakštaitę, Česlovą Butkevičių, Kazimierą Mileikienę, Teresę Rubikaitę (ši - Pakalniškių k.), Kazimierą Jankauską, Antaną Gečą, už kurio ištekJėjo išgelbėta žydaitė (Adomaičių k.), Vl. Petrošių (Šeškinių k.), Vincą Navicką ir kitus žmones⁴¹. Jų dėka kelios dešimtys kražiškių žydų išsigelbėjo iš Kražių geto ir kitų vietovių, kur jie buvo atsidūrę Vokietijos-TSRS karo išvakarėse ar jo pradžioje. Žydų gelbėtojų pastangos sumažino istorinę dėmę, kurią užtraukė Kražiams kelių dešimčių lietuvių "talkininkavimas" nacių vykdytose žydų žudynėse. Be to, reikia pasakyti, jog žydų gelbėtojų valsčiuje buvo daug daugiau negu nacių "talkininkų". Nėra tiksliai nustatyta, kiek žydų buvo nužudyta Kuprės miške ir prie Medžiokalnio. Manoma, jog abiejose vietose žuvo apie 380 žydų, Kražių miestelio ir valsčiaus gyventojų⁴². Keliems Kražių žydams pavyko

išsigelbėti 1941 m. atsidūrus TSRS gilumoje (ištremtiems arba pasitraukusiems su raudonąja armija).

Niūrusis pusmetis. Niūri ir prislėgta nuotaika kaustė Kražių gyventojus nacių okupacijos pirmąjį rudenį ir žiemą. Rudens lietus plovė apanglėjusias namų sienas. Vėliau jos dar klaikiau atrodė pasnigus ir šviečiant skaisčiai žiemos saulei. Juoduma ir kaltės jausmas įsiskverbė ir dėl žydų, su kuriais daugelis kražiškių kartų gyveno kaimynystėje, dalijosi džiaugsmais ir liūdesiu, tragedijos. Dar po suaugusiųjų žydų žudynių faktiškai nutrūko TDA būrio ir jo štabo veikla. Tam atsiliepė ir minėtas kaltės jausmas, ir nesutarimai. V. Sakalauskas išvažiavo iki mokslo metų pradžios į tėviškę Šiaulių apskrityje. Kiek vėliau P. Jurevičius irgi išvyko iš Kražių ir įsidarbino Nemakščių valsčiuje (Raseinių aps.), o žmona su šeima liko Kražiuose. Tad iširusio TDA būrio panaikinimas ir reorganizavimas į pagalbinę policiją (į ją įstojo tik nedaugelis būrio vyrų) tebuvo formalus žingsnis. Be to, daugeliui Kražių gyventojų glaudžiantis kaimuose, apmirė ir visuomeninis gyvenimas miestelyje. Beveik sustojo prekyba ir ūkinė veikla, mažai kas turėjo reikalų valsčiaus raštinėje. Tuomet aktyviausi buvo Kražių kunigai ir mokytojai. Pirmieji žadino gyvenimo viltį, be dalies stogo likusioje ir apgriautoje buv. seserų benediktinių bažnyčioje (į ją buvo perkelta Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia iš sudegusios medinės bažnyčios) atlikinėjo apeigas, įvairiais būdais padėjo žmonėms. Antrieji sunkiais karo bei okupacijos mėnesiais Kražių miestelio ir valsčiaus kaimų vaikams padėjo suprasti mokslo svarbą, skiepijo meilę Lietuvai, nešė į kaimo pirkias tą kultūrinės rezistencijos deglą, kurį tragiškais 1941 m. įžiebė aktyviausieji lietuvių inteligentai.

Mokyklos šviesa. Pradžios mokyklos, pastangos išlaikyti jų tinklą, reikiamą mokytojų skaičių, turėjo Lietuvoje rezistencinį vaidmenį griauinant krašto germanizacijos ir kultūrinio smukdymo planus, nacių siekimus paversti lietuvius pigia darbo jėga, kuriai nereikalingas mokslas. Tą patį galima pasakyti ir apie Kražių valsčių. Lietuvos generalinės srities Švietimo vadyba (taip buvo vadinamas ministerijos analogas, bet su mažesnėmis teisėmis) ir Raseinių apskrities pradžios mokyklų inspekcija, nepaisydama įvairių suvaržymų ir karo

meto nepriteklių, vadovėlių ir mokymo priemonių trūkumo, atliko milžinišką darbą siekdama išlaikyti pradžios mokyklų tinklą nuošaliame Kražių valsčiuje, kad kuo mažiau mokyklinio amžiaus vaikų nelankytų pradžios mokyklos.

Nepriklausomybės praradimo išvakarėse Kražių valsčiuje daug mokyklų jau veikė savose patalpose. Kai kur mokyklos jau turėjo butus mokytojams. Valsčiaus, kaip ir viso krašto, ekonominė ir kultūrinė plėtotė buvo įžengusi į naują pakopą. 1941 m. mokytojų trėmimai ir prasidėjęs karas skaudžiai atsiliepė Kražių valsčiaus pradžios mokykloms. Trūko ir mokytojų. Jų trūkumą reikėjo kompensuoti kviečiant mokytojauti gimnazistus, studentus ir kitus mokytojo cenzo neturinčius žmones. Svarbiausia, jog mokytojų, moksleivių ir jų tėvų entuziazmo dėka pradžios mokyklos veikė.

1941 m. rudenį Kražių valsčiuje pradžios mokyklos veikė Adomaičiuose (su atskiru komplektu Geviluose), Albinavoje, Galiniuose, Gorainiuose, Lenkviečiuose (su komplektu Kasčiukuose), Linkaučiuose, Lyvoniškiuose (Butkiškės dvare), Vašilėnuose (Karklėnalių vardu), o didžiausios - Karklėnų, Pakražančio ir Pašilės (su komplektu Putramentiškėse) bažnytkaimiuose⁴³. 1943-1944 m. pradžios mokykla veikė taip pat Laplėgių kaime⁴⁴.

Kražių pradžios mokyklą Raseinių aps. pradžios mokyklų inspektorius A. Čepulis aplankė 1942 m. kovo 9-10 d. Iš mokyklos lankymo apyskaitos sužinome, jog jos pastatui sudegus 1941 m. birželio mėn., šešių skyrių ir šešių komplektų mokykla miestelyje veikė net trijose vietose, samdomose patalpose. Rašoma, jog "visi trys namai mokyklos paskirčiai netinka. Mokyklos patalpos įrengtos paskubomis. Patalpos drėgnos ir šaltos". Mokomasi dviem pamainomis. Geresnių patalpų sudegusiame miestelyje nebuvo galima rasti. Mokslas "dėl neturėjimo patalpų ir baldų" prasidėjo tik 1941 m. spalio 3 d. Apyskaitoje rašoma: "...Nors darbo sąlygos yra blogos, darbas atliekamas visai normaliai. Tai yra nuopelnas mokyklos vedėjo K. Matulevičiaus, kuris, negailėdamas savo jėgų, viską aukoja ir atiduoda mokyklai". Kitoje vietoje 17 metų pedagoginį darbo stažą turintis trisdešimt šešerių metų Kazys Matulevičius apibūdinamas taip: "Jis savo darbą dirba su tikru dvasios atsidavimu, didžiu entuziazmu... Be to, jis

yra idealus lietuvis, veiklus ir darbštus visuomenės veikėjas. Jis tikras laisvės kovotojas. Lygiai vienerius metus iškalėjo įvairiuose bolševikų kalėjimuose. Laimingai išsilaisvinęs iš kalėjimo, vėl su įprastu pasiryžimu ir dvasios pakilimu dirba savo pamėgtą mokytojo ir auklėtojo darbą". Sėkmingai veikti Kražių pradžios mokyklai labai sunkiomis sąlygomis palengvino ir kitų keturių pedagogų ilgametė patirtis mokykloje. Kražiškiai gerai prisimena mokytoją Adolfą Venclauską, Antaniną Jurevičienę, Emiliją Venclauskiene, Stasę Petrusevičienę. Šeštasis mokyklos pedagogas, turėjęs mažesnę pedagoginę stažą, - žinomas Lietuvos poetas ir dramaturgas Mykolas Venclauskas (pasitraukė į Vakarus 1944 m., mirė JAV 1977 m.). Mokyklos inspektavimo dieną sąrašuose buvo 237 moksleivių iš Kražių ir aplinkinių kaimų pavardės. Iš jų pirmame skyriuje mokėsi 48 vaikai, antrame - 54, trečiame - 44, ketvirtame - 30, penktame - 36, šeštame - 25. Mokykloje nebuvo "dėl šalčio" 63 vaikų.

1943/1944 mokslo metų rudenį (lapkričio mėn.) Kražių mokyklos sąlygos nebuvo pasikeitusios. Mokykla tebenuomojo tris kambarius miestelyje ir greta prigludusiame Tarpinės kaimelyje. Pastarajame turėjo 1,02 ha žemės. Kita mokyklai priklausanti žemė buvo Papilių (3 ha), Slabados (1,5 ha) kaimuose ir Kražių miestelyje (0,37 ha). Tuomet "dėl apavo ir drabužių stokos ar dėl apsileidimo" mokyklos nelankė 150 vaikų, priklausančių jos apylinkei. Pažymėtina, jog 1943 m. rudenį 12 moksleivių jau mokėsi pagal septintojo skyriaus programą. Tuomet mokykloje mokėsi 248 vaikai (pirmame skyriuje - 67, antrame - 38, trečiame - 27, ketvirtame - 34, penktame - 44, šeštame - 26). Antramečių buvo 18, trečiamečių - 5. Mokytojavos tie patys mokytojai, kaip ir nacių okupacijos pirmąjį rudenį⁴⁶. Kražiškiai prisimena, jog pamokos vyko Valiukėno (Valiukonio), Vaičiaus (Vaičiulio), Prano Dirmeikio namuose⁴⁷.

Sunkias mokytojų ir mokymosi sąlygas rodo kaimo mokyklų lankymo apyskaitos. Tose mokyklose žiemą ir ankstyvą pavasarį dažniausiai mokydavosi tik antro ir vyresnių skyrių moksleiviai, o pirmas skyrius, prisitaikant prie gamtos sąlygų ir mokytojo apkrovimo (neretai vienas mokytojas dirbo su visais keturiais skyriais), programą išeidavo pavasario

ir rudens trimestruose. Albinavos mokykloje dirbo jauna mokytoja Kostė Lazauskienė. Inspektavimo dieną iš II-IV skyrių 43 vaikų net 18 nebuvo dėl šalčio. Konstatuojama, jog "mokyklos patalpa labai bloga (samdoma. - S.B.). Taip pat labai blogas ir mokytojos butas"⁴⁸. Galinių mokykloje šiuose skyriuose iš 27 moksleivių pamokose buvo 20. Pamokų praleidimo priežastys apibūdinamos taip: "Blogas kelias ir kai kurie neturi rūbų ir apavo". Apie Galinių kaimo mokyklą rašoma: "Galinių pradžios mokykla yra vieno komplekto. Namai samdomi, savo paskirčiai netinkami. Darbo sąlygos prastokos: mokiniai praleidžia daug darbo dienų, nes dalis jų gyvena už 5 km nuo mokyklos, klasės sienos ir krosnis apgriuvę". 1943 m. rudenį vedėją V. Sakalauską Galinių mokykloje pakeitė jaunuolis Anicetas Remeikis, gimęs 1923 m.⁴⁹

Gorainių mokykloje, įsteigtoje 1934 m., veikiančioje savame pastate, tik dėl šalto oro būta keblumų: "Mokyklos patalpa erdvi, šviesi, bet žiemos metu labai šalta. Taip pat šaltas mokyklos vedėjo butas... Man esant klasėje, mokytojas Edmundas Bartkevičius su II skyriumi turėjo paįsybos pamoką, su III-ju rašymo iš knygų ir su IV-u skaitymo pamoką... Mokytojo pareigoms labai gerai pasiruošęs. Be to, jis didžios erudicijos ir tylaus būdo žmogus"⁵⁰. Gorainių mokykloje 1942 m. ankstyvą pavasarį mokėsi 38 vaikai (iš jų 13 buvo pirmame skyriuje ir tuomet nėjo į mokyklą), o 1943 m. rudenį - 37 (pirmame skyriuje - tik 7).

Netoli Kražių (dabartinės apylinkės teritorijoje) veikė dar trys pradžios mokyklos, įskaitant vieną komplektą - keturias. Lenkviečių mokykloje (mokytojas vedėjas Stasys Palubeckis) ir jos Kasčiukų komplekte (1942 m. pavasarį mokytojavo 19 metų gimnazijos abiturientas Stasys Teišerskis) II-IV skyriuose per dvejus metus moksleivių skaičius padidėjo nuo 42 iki 63⁵¹. Mokyklos Linkaučiuose vedėjas 1942 m. pavasarį buvo devyniolikmetis, gimnaziją baigęs Julijonas Jocius (II-IV skyriuose mokėsi 23 vaikai). 1943 m. rudenį II-IV skyriuose buvo jau 47 moksleiviai, bet mokykla naują mokytoją (dvidešimtmetę mokytoją Bronę Rimkienę) gavo vėlai ir pamokos prasidėjo tik lapkričio 4 d.⁵² Lyvoniškių pradžios mokykloje 1943 m. rudenį II-IV skyriuose mokėsi

28 vaikai (1942 m. pavasarį - 321), negalėjo lankyti - 7, nes "Neturėjo kuo šilčiau apsirengti ir kojų apsiauti"⁵³. Lenkviečių mokyklos nelankė 17 vaikų, Linkaučių - 20, Gorainių - 5, Albinavos - 10, o statistiniai duomenys apie Galinių mokyklą, ilgai neradus naujo mokytojo, nepristatyti⁵⁴.

1943 m. rudenį mokytojų stoką padėjo sumažinti studentai, negalėję toliau studijuoti po 1943 m. kovo mėn. nacių represijų, kurių metu buvo uždarytas Vytauto Didžiojo universitetas ir Vilniaus universitetas. Linkaučiuose ir Geviliuose mokytojavęs buvęs studentas Liudas Karpis, 1940 m. lapkričio 7 d. iškėlęs Lietuvos trispalvę Kelmėje (vėliau iki 1941 m. birželio 23 d. buvo laikomas ir kankinamas Raseinių kalėjime)⁵⁵. Nacių nesiskaitymas su Lietuvos švietimo poreikiais atsiliepė ir Kražių valsčiaus Pakražančio pradžios mokyklai dar 1942 m. pavasarį. Šešių skyrių penkių komplektų mokyklos patalpas užėmė vokiečių kariuomenė. Reikėjo išsinuomoti tris klases pas apylinkės ūkininkus⁵⁶. Už patalpų nuomą, skirtingai nuo kitų mokyklų samdomų patalpų (išlaikomų iš savivaldybės lėšų), mokėjo Švietimo vadyba - iš savo nedidelio biudžeto skyrė lėšų mokytojų atlyginimams. Mokytojų algos, turint omenyje maisto produktų ir prekių kainas, buvo labai menkos. Žinodami sunkias mokytojų darbo sąlygas, mokinių tėvai padėdavo mokytojams maistu, malkomis ir kita kuo.

Net tragiškais nacių okupacijos metais Kražių ir valsčiaus kaimų gyventojai nesiliovė galvoję apie Kražių gimnazijos atkūrimą. Tuo rūpintasi netgi 1944 m. rudenį, kai didžioji Lietuvos dalis jau buvo užimta sovietinės kariuomenės, o fronto linijai sustojus ties Dubysa, Žemaitijoje tebesilaikė vokiečių kariuomenė. Mokytojas Adolfas Venclauskas su savo broliu surinkę mokytojus netgi buvo įsteigę Kražių gimnaziją, tiksliau vadintina progimnazija. Į pirmąją ir antrąją klasę buvo išlaikyti egzaminai, tačiau pajudėjus fronto linijai į vakarus pamokos aukštesniojoje Kražių bendrojo lavinimo mokykloje 1944 m. taip ir neprasidėjo⁵⁷.

1942 m. gegužės 27 d. gyventojų surašymas. Lietuvos generalinės sritys gyventojų surašymas vokiečių okupacinės valdžios buvo atliekamas vien tarnybiniais tikslais. Vienas tikslas - surinkti duomenis apie darbo jėgos išteklius ir

panaudoti žmones priverstiniuose darbuose Vokietijoje. Gyventojus Kražiuose surašinėjo mokytojos A. Jurevičienė ir S. Petrusevičienė bei darželio vedėja O. Čepkauskaitė. Surašymo duomenys suteikia papildomos informacijos apie karo audros nusiaubtą miestelį⁵⁸.

Gyventojų surašymo duomenys iš dalies atskleidžia Kražių miestelio socialinę mozaiką, kuriai didelę įtaką turėjo 1940-1941 m. sovietinė okupacija, karo veiksmas ir Lietuvos žydų genocidas. Žuvo penktadalis gyventojų (1940 m. gyveno apie 2 tūkst.), dar daugiau, sudegus namams, turėjo glaustis aplinkiniuose kaimuose ir tolimesnėse vietovėse. Kai kurie be pastogės likę gyventojai, dirbantys miestelyje, buvo išikūrę prie pat Kražių esančiuose kaimeliuose. Tad, pagal gyventojų surašymo lapus, 1942 m. gegužės 27 d. Kražiuose priskaičiuota apie 650 žmonių. Namai su gyventojais buvo Vytauto, Medeinės, Kapų, Kražantės, Laukų, Škalos, Dariaus ir Girėno, Mokyklų, Aukštosios ir Valančiaus gatvėse. Taip pat minimas ir Kražių dvaras.

Sudegus malūnui ir pieninei, miestelyje pramonės beveik neliko. Tebuvo lentpjūvė (dvare) ir amatininkų bei namudininkų dirbtuvėlės. Dešimt žmonių vertėsi staliaus amatu, penkiolika - siuvimu, du - audimu. Verpėjų buvo net devyniolika, mezgėjų (nėrėjų) - dvi. Kurpių surašyta trys, batsiuvių - penki, kalvių - vienas, šaltkalvių - du, skardininkas - vienas, elektromonteris - vienas, kepurininkas - vienas, račius - vienas. Trys dešimtys šeimų vertėsi žemės ūkiu (ūkininkai, daržininkai, žemės ūkio darbininkai). Su žemės ūkiu, be abejo, buvo susiję ir padieniai darbininkai, kurių užrašyta aštuoniolika. Keli mūrininkai ir statybininkai dirbo remontuojamoje bažnyčioje ir pieninėje. Būta ir keliaujančių statybininkų, po du medkirčius, darbininkus prie plento, taip pat kelių siauresnio profilio darbininkų. Viešiesiems darbams galima priskirti "žydų sklypų šlavėją" ir darbininką "prie griuvėsių". Kražiai turėjo kirpėją ir vežikę. Pastaroji priklausė kooperatyvui, kur dar dirbo du pardavėjai (vienas - alaus), kepėja. Veikė dar dvi privačios krautuvėlės ir alinė. Buvo dvi dešimtys tarnautojų. Su sveikatos apsauga buvo susijęs vaistinės personalas ir dantų gydytoja. Nemažai darbingo amžiaus žmonių buvo klebonijoje. Dar galima paminėti

smulkaus kredito banko darbuotoją. Iš Vokietijos buvo grįžęs dvarininkas Juozas Šiukšta. Jis buvo baigęs žemės ūkio akademiją. Užsirašęs lietuviu, o gimtąja kalba - lenkų kalbą. Be dvarininko motinos ir tetos, buvo dar keli žmonės, kurių gimtoji kalba buvo lenkų kalba, bet save laikė lietuviais. Kražiuose gyveno du vokiečių tautybės žmonės, rusas, baltarusė, viena moteris nurodė tik religinę priklausomybę - pravoslavų. Buvo ir trys šeimos čigonų (22 žmonės - Majauskai ir Aleksandravičiai (šia pavarde - dvi šeimos). Čigonų šeimos gyveno buvusios kolegijos didžiajame pastate (Mokyklų g., Nr. 8), kur tuomet gyveno net dvidešimt septynios šeimos.

Čigonai gyveno iš elgetavimo. Elgetavimas buvo pragyvenimo šaltinis dar dešimčiai suaugusių kražiškių. Bedarbių kategorijoje - aštuoni žmonės. Šeši suaugę kražiškiai gyveno iš pašalpų. Trims iš jų pašalpas skyrė Savitarpinė pagalba. Dešimties šeimų ar pavienių žmonių pragyvenimo šaltinis buvo namų nuoma ir asmeninės santaupos. Būta daug nuomininkų, vienišų žmonių. Maždaug trisdešimt penkios vyresnio amžiaus moterys buvo netekėjusios. Iš jų vaikus turėjo aštuonios. Prie vienos netekėjusios moters pavardės parašyta, jog ją (bedarbę, pravoslavę) su dukterimi išlaiko ūkininkas meilužis. Nemažai moterų buvo pagimdžiusios vaikus turėdamos penkiasdešimt ir daugiau metų. Išsiskyrusių moterų buvo šešios, vyrų - trys. Žmonos daugiausia darbuodavosi namuose, kai kurios vertėsi dar namudiniais verslais ir daržininkyste.

Jau 1942 m. pavasarį mažiausiai trylika Kražių jaunuolių ir vyrų buvo paimta į darbus Vokietijoje ir į transporto talkininkų tarnybą.

Nacių okupacija truko beveik 40 mėnesių. Kražiuose, kaip ir daugelyje Žemaitijos valsčių, skirtingai nuo rytų Lietuvos, vokiečių okupacinės valdžios pareigūnai ilgėliau neįsikurdavo. Nebuvo ir vokiečių karinės įgulos, nes neveikė ginkluotas antinacinis pagrindis (rytų Lietuvoje - prolenkiška Armija krajo ir sovietiniai partizanai). Tad Kražiuose vyko tipiškas neskubus provincijos valsčiaus miestelio gyvenimas ir tik neatstatomi sudegę pastatai liudijo, jog metas nėra palankus statyboms, aktyvumui ir kokiai nors kūrybai.

Tebevykstantis karas liepė laukti, kada frontas vėl persiris per sudegintą miestelį. Tai grėsė naujais sunaikinimo pavojais. Situacija liepė laukti karo pabaigos. Sudegusiame miestelyje nacių okupacijos metais iškilo tik keli nameliai. Kai kas išsivertė gyvenamąją pastogę pavertęs dalį sudegusio mūrinio namo ar kiek paremontavęs savo namą padegėlių. Žurnalistas savo viešnagę Kražių miestelyje 1943 m. viduryje aprašė taip:

"Po karo audros Kražiai labai pasikeitė. Ištisos gatvės ugnies nušluotos. Likę tik pamatai ir kai kur -nudegusiais stogais pastatai. Miestelio centre likę tik keli namai, jų kiek daugiau matyti pakraščiuose ir Bažnyčios gatvėje. Vienur kitur yra pastatytas iš lentų ar rąstų naujas namelis. Keli mūriniai namai remontuojami, juose manoma vėl įsikurti. Pagarsėjusi Kražių bažnyčia taip pat nukentėjusi. Dabar jau statomas vidurinysis bokštas; išdegusios grindys jau baigiamos taisyti; pramuštos skylės užmūrytos, užtaisytos. Manoma iki rudens bažnyčią sutaisyti"⁵⁹.

"Perėję išdegusio miestelio gatvėmis, prieiname Kražantės upę, kurios tiltas taip pat sudegęs. Palypėję į nedidelį kalnelį, apžiūrime sudegusios nedidelės bažnyčios liekanas. Medinė bažnyčia visai sudegusi. Liko tik mūrinė pamatų dalis. Originali mūrinė varpinė apdegusi, apgriuvusi", - rašoma apie Kražių vaizdą kitame jų pakraštyje po dvejų vokiečių okupacijos metų⁶⁰.

Žemės ūkyje naciai neleido realizuoti Lietuvos Laikinosios vyriausybės potvarkių ir desovietizacijos. Atimtas (nacionalizuotas) žemes atgavo tik dalis stambesnių ūkininkų. Kiti į konfiskuotas žemes netgi nepretendavo. Tuo tarpu nacių pareigūnams šios žemės buvo reikalingos vokiečių kolonistams apgyvendinti. Dėl nepalankios karo eigos Rytų fronte daug kolonistų į Kražių valsčių nespėta atgabenti. Atsikėlėliai vokiečiai spėjo įsitvirtinti Jauniškės, Plūsčių ir kitose keliose dvarų sodybose. Lietuvos Respublikoje žemės reformos metu išparceliuoto dvaro centrą valdė senukas Šulcas, kuriam ir 1940 m. buvo palikta 30 ha plotas. Dvaro sodybos savininkui sunkiai sekėsi ūkininkauti. Tad vokiečiai 1942 m. netruko aprašyti ūkį, daugiau kaip 80 metų turėjusiam Šulcui įdavę kostiumą, maisto kortelę ir išvarė

iš sodybos. Plūsčių dvaro pastatuose buvo įkurdinti trys kolonistai (vokiečiai juos vadino repatriantais) iš Rytprūsių. Vienas iš kolonistų rūpinosi gyvuliais, antras - malūnu, trečiasis ėjo ūkvedžio pareigas. Plūsčių kolonistai buvo vaišingi, gerai mokėjo už darbą samdiniams⁶¹. Du įsikūrusieji Plūsčiuose (kažkokie Ivanauskis ir Pelkis) gerai kalbėjo lietuviškai ir, atrodo, buvo gerokai apvokietinti Rytprūsių lietuviai ar senųjų prūsų palikuonys.

Valstiečiams nacių okupacijos laikotarpis Kražių valsčiuje, palyginus su sovietiniais prieškario ir pokario metais, prisiminimuose išliko kaip lengvesnis. Prievolės daugeliui buvo pakeliamos. Pavyzdžiui, nuo vienos karvės reikėjo pristatyti 1000 litrų pieno. Pristačius pieną, buvo galima pirkti sviesto mažesne kaina. Sunkiau sekėsi atsiskaityti su prievolėmis mažesniems ūkiams, nes jos buvo nustatomos pagal gyvulių skaičių. Už maisto produktų gamybą vokiečių pareigūnai duodavo vadinamuosius "taškus", bet tai negalėjo sustabdyti spekuliacijos. Kadangi trūko cukraus, degtukų, degtinės, avalynės, drabužių ir kitų prekių, tai valstiečiai į jas mainydavo lašinius, kiaušinius, sviestą, odas ir kitas ūkio gėrybes. Iš dvaruose ir miestuose įsikūrusių vokiečių mainais gaudavo apkaustų arkliams, degalų kuliamosioms, žibalo ir kita ko. Ūkininkų žmonos, priverstos būtinybės, pradėjo verstis audimu⁶².

Valstiečiai retai susidurdavo su vokiečių pareigūnais ir kareiviais. Kartais tokie susitikimai, nemokant vokiečių kalbos ir nesuprantant reikalavimo sustoti ar ką nors padaryti, išsigandus ar net ėmus bėgti, baigdavosi tragiškai. Taip buvo nušauti Karžauskis, Jonas Jonikas, Zaturskytė-Narbutienė⁶³. Tokie įvykiai sustiprindavo baimės ir netikrumo ateitimi jausmus.

Nepaisant griaudinčio karo, praradimų ir nepriteklių, Kražių valsčiaus žmonės liko ištikimi tautodailei, tebepuošė savo sodybas kryžiais, rūpintojėliais, Dievo Motinos, šv. Florijono ir kitomis statulomis. Apie tai rašė jau cituotas "Ateities" laikraštis 1944 m. pavasarį: "Keliant Kražių apylinkėmis, pakelėse ir prie sodybų matyti gana daug žemaitiškų kryžių ir koplytėlių. Daugelis tų dailės paminklų labai seni ir apkerpėję, bet kiti veik visai apynauji, matyt,

šių dienų dievdirbių kūrybos"⁶⁴. Toliau straipsnyje rašoma, jog tų tautodailės kūrinių autoriai - kražiškis J. Orvydas, Sotkalnio kaime gyvenantis Nikodemus Mockus. Pastarojo duktė Sofija garsėjo savo audiniais.

Antinacinis rezistencijos (pasipriešinimo) pagrindis. Be kultūrinės rezistencijos, kuri daugiausia reiškėsi per mokyklas, ekonominio sabotažo, Kražių valsčiuje vyko ir organizuotas pasipriešinimas. Pirmaisiais nacių okupacijos metais dirvą jam paruošė iš didžiųjų Lietuvos miestų atvežami nelegalūs antinaciniai laikraščiai. Buvo priešinamasi ir atsisakant vykti į darbus Vokietijoje. Vokiečių pareigūnams nepavykdavo surinkti nustatyto skaičiaus darbininkų, kurie Vokietijos fabrikuose ir kaimų ūkiuose turėjo pakeisti į frontą mobilizuotus vokiečių vyrus. Išvengti darbo prievolių padėdavo ir lietuvių savivaldos pareigūnai, o paskatindavo - antinacinė propaganda pagrindiniuose laikraščiuose ir atsišaukimuose.

Didelio atgarsio sulaukė Kražių valsčiuje kvietimas boikotuoti vokiečių aukščiausiųjų pareigūnų sumanytą mobilizaciją į lietuvių SS legioną 1943 m. pradžioje. Daugeliui vyrų buvo išrašyti kvietimai atvykti į sveikatos patikrinimo ir mobilizacijos punktus. Į juos kražiškiai paprasčiausiai neateidavo. Tuomet besislapstančių vyrų naciai ėmė ieškoti gaudynių metu. Pavyko sugauti vos kelis žmones. Nacių idėja sudaryti lietuvių karinę formuotę ir pasiųsti ją į frontą žlugo visoje Lietuvoje. Kražiškiai taip pat prisidėjo prie šio antinacinio veiksmo, kuris iškėlė lietuvių tautą tarp Europos tautų.

Visai kitaip Kražių valsčiuje buvo reaguota į generolo P. Plechavičiaus raginimą stoti į Vietinę rinktinę 1944 m. pradžioje. Vietinę rinktinę, kurią po sunkių derybų su vokiečių pareigūnais susitarta panaudoti tik Lietuvoje, lietuvių tauta laikė būsimos savo kariuomenės užuomazga. Vietinės rinktinės sudarymą parėmė ir lietuvių antinacinio pagrindžio vadovai.

Savanorių vyrų būrį į Vietinę rinktinę kražiškiai išlydėjo su pamaldomis ir dūdų orkestru. Į vadinamąją "Plechavičiaus armiją" iš Kražių valsčiaus išėjo broliai Juozas ir Aleksas Kasparavičiai, Ljudas Karpis, Vytautas Sakalauskas, Kazys Kalnikas ir kiti⁶⁵.

1944 m. gegužės 15 d. naciams likvidavus Vietinę rinktinę, daugelis jos kovotojų išbėgiojo su ginklais, papildė Lietuvos laisvės armijos (LLA) gretas. Kražių valsčiuje LLA, lietuvių pagrindinės organizacijos, grupės susibūrė dar 1943 m. vasarą. 1944 m. LLA narių skaičius gerokai padidėjo. LLA priesaiką davė tarnautojai, ūkininkai, moksleiviai, mokytojai. Tarp pastarųjų - ir Kražių pradžios mokyklos mokytojas K. Matulevičius. Vakarinėje Kražių valsčiaus dalyje, be Kražių mokyklos mokytojų ir auklėtinių, aktyviai LLA veikloje dalyvavo Lenkviečių, Karklėnų, Pašilės pradžios mokyklų moksleiviai. Jie su vyresniaisiais savo bendražygiais rinko ginklus, šaudmenis, rengė ginklų sandėlius. Tokie sandėliai buvo įrengti Lenkviečių, Kasčiukų ir kituose kaimuose. Buvo tikimasi išvengti ginkluotų susidūrimų su vokiečiais ir ruošiamasi antisovietinei rezistencijai (vyko ir pratybos).

Su sovietiniais diversantais, kuriems vadovavo iš vokiečių nelaisvės pabėgęs B. Kochanskis, Kražių valsčiaus LLA būriui teko susikauti 1944 m. rugpjūčio 8 d. Mūšyje, kuris vyko Kiaunoriškių kaime, žuvo LLA būrio kovotojas K. Milašauskas, kovos krikštą patyręs dar 1940-1941 m. sovietinės okupacijos metu⁶⁶.

1944 m. vasarą į Kražių valsčių atvyko LLA Šiaulių apygardos štabas. Jo komendantas buvo Vytautas Sakalauskas, buvęs mokytojas, nuo 1943 m. rugpjūčio mėn. - Kražių kooperatyvo kasininkas, 1944 m. - Vietinės rinktinės savanoris (mūšyje su Armija krajoje netoli Varėnos sunkiai sužeistas). Viena iš V. Sakalausko pareigų štabe - LLA pagrindinių laikraščių leidimas. 1944 m. rugpjūčio viduryje LLA Šiaulių apygardos štabas buvo įsikūręs Galinių kaime, kur seniau gyveno ir dirbo V. Sakalauskas, pas Vincą Budreckį⁶⁷.

LLA Šiaulių apygardos štabui įsikūrus Kražių valsčiuje ir prie Dubysos griaudint pabūklams, suaktyvėjo ir vietinių LLA grupių organizacinė veikla. 1944 m. vasaros pabaigoje ūkininko Augusto Rimkaus sodyboje (į šiaurės rytus nuo Kražių) įvyko LLA grupių atstovų pasitarimas, kuriame su Kražių, Burčiškių, Gorainių, Petreliškių, Linkaučių, Gedminių, Pašilės, Kasčiukų kaimų pagrindininkais susitiko LLA atstovai iš Kaltinėnų, Skaudvilės valsčių ir LLA štabo. Buvo išnagrinėta padėtis Lietuvoje, pasirengimas antrajai sovietinei

okupacijai ir kovai dėl Lietuvos laisvės⁶⁸. Vokiečių pareigūnai nacių okupacijos pabaigoje buvo priversti pripažinti LLA ir kitų lietuvių pagrindinių organizacijų įtaką ir jėgą ir sovietinės grėsmės akivaizdoje net kartais bendradarbiavo. Kražių valsčiuje LLA 1944 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. net atliko viešosios tvarkos palaikymo funkcijas.

Vokiečių kariuomenei traukiantis. Neramūs buvo paskutiniai nacių okupacijos mėnesiai Kražių valsčiaus gyventojams. Kai kuriuos kražiškius vokiečių kareiviai priverstė kasti apkasus. Žibuoklių kaime (Urbonavičiaus ūkyje) įsikūrė vokiečių karo lauko ligoninė. Joje mirę vokiečių kareiviai buvo čia pat, prie kelio iš Kražių į Kuprės mišką, palaidoti...

Ne ką tepadėjo iškastieji apkasai vokiečių kariuomenei. Ji labai ir nesipriešino. Tas pasipriešinimas buvo daugiau simbolinis. Plūsčių kaime buvo sumušta raudonosios armijos 3-iosios gvardijos šaulių divizijos žvalgų grupė, prasiveržusi į vokiečių užnugarį. Mušyje dviejų tankų neteko ir vokiečiai. Grupės vadui rusui kapitonui V. Chudiakovui vėliau buvo suteiktas TSRS didvyrio vardas⁶⁹. Keturių ar penkių tankų neteko vokiečiai, netoli Butkiškės dvarietės įklimpę Kuprės pelkėse. Raudonarmiečiai puolimo metu aplink tankus, kuriuos tankistai jau buvo palikę, netgi apsikasę ir ilgai šaudę, kol suprato, kad jie tušti. Vieną vokiečių tankistą belaisvį raudonarmietis nušovė ant kelio į Kražius. Kelias ūkininkų sodybas besitraukdami vokiečiai sudegino kaip dūmų priedangą Budraičių, Plūsčių kaimuose. Būta ir daugiau nuostolių. Gyventojai daugiausia slėpėsi rūsiuose ir miške. Sovietiniai kareiviai, tuo pasinaudodami, kai kur apiplėšė sodybas, bet iš rastų "trofėjų" labiausiai vertino naminę degtinę ir maisto produktus⁷⁰.

Puolimą iš pozicijų prie Dubysos raudonoji armija pradėjo 1944 m. spalio 5 d. Kražius puolė 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Spalio 7 d. divizijos 249-asis šaulių pulkas iki 10 val. 30 min. perkirto kelius į vakarus ir šiaurės vakarus nuo Kražių. Maždaug tuo metu divizijos 167-asis pulkas su 3-iosios gvardijos šaulių divizijos daliniu užėmė perkėlą per Kražantę į pietryčius nuo Kražių ir 12 val. pasiekė Gerletiškės kaimą, netrukus - ir Lenkvičius, o 17 val. - Linkaučius⁷¹. Iš Kražių vokiečių kariuomenė pasitraukė

be mūšio. Kražių valsčiuje didesnių nuostolių nepatyrė nei vokiečiai, nei raudonarmiečiai.

Su vokiečių kariuomene į Vakarus pasitraukė ir dalis Kražių miestelio ir valsčiaus gyventojų. Sugrįžęs okupacinis sovietinis režimas ėmėsi prievartinės vyrų mobilizacijos į raudonąją armiją, o tai dar labiau sustiprino rezistencines nuotaikas Kražių valsčiuje.

¹ Straipsnyje vartojami oficialieji pavadinimai - TSRS, LTSR, bet vietoj termino "tarybinis" čia vartojama "sovietinis".

² Kazimiero Gerliko (g. 1910 m.) atsiminimai (užrašyta straipsnio autoriaus).

³ Kražiai / Red. P. Razminas. Chikago, 1983. P. 199.

⁴ Janinos Nainienės (g. 1917 m.) atsiminimai (autoriaus archyvas).

⁵ K. Gerliko atsiminimai.

⁶ A. Rūko parodymai sovietiniam saugumui (1951 07 10 // Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas (toliau - LVVOA). F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 50.)

⁷ Juzefos Ramanauskaitės (g. 1916 m.) atsiminimai (autoriaus archyvas); K. Gerliko atsiminimai; Boguslavo Bagdonavičiaus (g. 1915 m.) atsiminimai, užrašyti kraštotyros ekspedicijos metu 1992 m. L. Jovaišos rankraštis (toliau - L. J. rankr.). P. 55.

⁸ K. Gerliko atsiminimai; J. Pilipauskienės (g. 1912 m.) atsiminimai // L. J. rankr. P. 46.

⁹ Dirmeikis E. Informacija apie 1941-1944 m. laikotarpį (1992 m., autoriaus archyvas).

¹⁰ Miškinis A. Kražių istorinė urbanistinė raida // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1978. V (III).

¹¹ Valės Vladičkienės (g. 1922) atsiminimai (autoriaus archyvas).

¹² K. Matulevičiaus 1951 07 13 tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 53.; Rimkus V. Ir tai buvo Kražių istorijoje // Kražių aidai. 1991. Nr. 26 (29).

¹³ V. Sakalausko 1951 02 01 tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 17.

¹⁴ V. Sakalausko ir K. Matulevičiaus tardymo protokolai // Ten pat. L. 2-22, 53.

¹⁵ Brazaitis J. (Ambrazėvičius. - S. B.). Vokiečių okupacija (1941-1944) // Lietuvių enciklopedija. 1990. T. 15. P. 371.

- ¹⁶ V. Sakalausko tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 17, 37-42.
- ¹⁷ A. Rūko parodymai // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 50; B. Bagdonavičiaus atsiminimai // L. J. rankr. P. 56.
- ¹⁸ Onos Žilienės 1951 05 14 parodymai // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 45; V. Sakalausko 1951 02 01 tardymo protokolas // Ten pat. L. 20.
- ¹⁹ Brazaitis J. Vienų vieni. Vilnius, 1990. P. 134.
- ²⁰ J. ir S. Šveikauskų atsiminimai // L.J. rankr. P. 51.
- ²¹ Žeimantas V. Teisingumas reikalauja. Vilnius, 1984. P. 80-85; Iv. straipsniai periodinėje spaudoje.
- ²² Rukšėnas K. Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941-1944 metais (1970 m. rankraštis) // Lietuvos Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 22. B. 1475.
- ²³ Masinės žudynės Lietuvoje. Vilnius, 1965. D. 1; 1973. D. 2 ir kt.
- ²⁴ V. Sakalausko tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 9.
- ²⁵ V. Vladičkienės atsiminimai.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ Ten pat.
- ²⁸ Lyg antrą kartą gimusi (pasakoja buv. Kražių geto kalinė Marytė Gerčienė // Komunistinis žodis. 1966. Kovo 7.
- ²⁹ Petro Šarausko atsiminimai // L.J. rankr. P. 11.
- ³⁰ V. Vladičkienės atsiminimai.
- ³¹ V. Sakalausko tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 10.
- ³² V. Vladičkienės ir K. Gerliko atsiminimai; Žeimantas V. Min. veik. P. 82.
- ³³ V. Sakalausko tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 11.
- ³⁴ Ten pat. L. 42.
- ³⁵ P. Šarausko atsiminimai // L.J. rankr. P. 11.
- ³⁶ V. Vladičkienės ir K. Gerliko atsiminimai.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ V. Vladičkienės atsiminimai; Žeimantas V. Min. veik. P. 80-85.
- ³⁹ V. Vladičkienės atsiminimai.
- ⁴⁰ Janinos Nainienės atsiminimai.
- ⁴¹ Dirmeikis E. Informacija...; K. Gerliko atsiminimai.
- ⁴² Masinės žudynės Lietuvoje. Vilnius, 1973. D. 2. P. 401 ir kt.
- ⁴³ Lietuvos generalinės srities pradžios mokyklų sąrašas // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau - LVA). F. R-629. Ap. 1. B. 18. L. 48-53.
- ⁴⁴ Laplėgių pradžios mokyklos 1943 m. rudens statistinės žinios // Ten pat. B. 796. L. 48.

- ⁴⁵ Kražių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 9-10 d. lankymo apyskaita // Ten pat.
- ⁴⁶ Kražių pradžios mokyklos 1943 m. rudens statistinės žinios // Ten pat. B. 796. L. 54.; Raseinių aps. mokytojų 1943 m. pab. algalapiai // Ten pat. B. 753. L. 36-38.
- ⁴⁷ Dirmeikis E. Informacija...
- ⁴⁸ Albinavos pradžios mokyklos 1942 m. kovo 6 d. lankymo apyskaita // LVA. F. R-629. Ap. 1. B. 23. L. 265.
- ⁴⁹ Galinių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 7 d. lankymo apyskaita // Ten pat. L. 275.
- ⁵⁰ Gorainių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 7 d. lankymo apyskaita // Ten pat. L. 280.
- ⁵¹ Lenkviečių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 6 d. lankymo apyskaita // Ten pat. L. 306-307.
- ⁵² Linkaučių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 3 d. lankymo apyskaita // Ten pat. L. 308-309.
- ⁵³ Lyvoniškių pradžios mokyklos 1942 m. kovo 3 d. lankymo apyskaita // Ten pat. L. 312-313.
- ⁵⁴ Raseinių pradžios mokyklų 1943 m. rudens statistinės žinios // Ten pat. B. 796. L. 49, 50, 51, 56, 57.
- ⁵⁵ Karpis L. Trispalvė virš bolševikų galvų // Gimtinė. 1992. Nr. 11.
- ⁵⁶ Pakražančio pradžios mokyklos 1942 m. kovo 3-4 d. lankymo apyskaita // LVA. E. R-629. Ap. 1. B. 23. L. 330-331.
- ⁵⁷ Dirmeikis E. Apie Kražių mokyklą // Kražių aidai. 1989. Nr. 5 (8); Kražių mokyklai 375 metai. Kelmė, 1989. P. 6.
- ⁵⁸ 1942 m. gegužės 27 d. Kražių gyventojų surašymo duomenys // LVA. F. R-743. Ap. 2. B. 4728, 4727, 4629.
- ⁵⁹ Kražiai po karo audros // Ateitis. 1943 07 21.
- ⁶⁰ Ten pat.
- ⁶¹ Z. Šarlausko atsiminimai // L.J. rankr. P. 31.
- ⁶² P. Šarauskos atsiminimai // L.J. rankr. P. 11-12.
- ⁶³ Ten pat.
- ⁶⁴ Buračas B. Žemaičių dievdirbio trobelėje // Ateitis. 1944. Kovo 21.
- ⁶⁵ Dirmeikis E. Informacija...
- ⁶⁶ Ten pat.
- ⁶⁷ V. Sakalausko tardymo protokolas // LVVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 152. L. 11-13.
- ⁶⁸ Dirmeikis E. Informacija...
- ⁶⁹ Tutkus V. Armija išvaduotoja. Vilnius, 1984. P. 88.
- ⁷⁰ Stasio Mikutavičiaus (g. 1917 m.), Boliaus Kalvaičio (g. 1919) ir P. Šarauskos atsiminimai // L.J. rankr. P. 12-13, 22, 40.
- ⁷¹ Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare. Vilnius, 1982. P. 342-343.

EDVARDAS DIRMEIKIS

GINKLUOTA REZISTENCIJA KRAŽIŲ VALSČIUJE (1944-1954)

Mūsų istorijoje 1940-1990 metai - tai kraujuojančios žaizdos. Pokario laikotarpis - vienas iš didvyriškiausių, bet ir skaudžiausių mūsų tautos gyvenime. 1944-1954 m. partizanų kovos Lietuvoje tautos sąmonėje nustelbė net Antrąjį pasaulinį karą. 1944 m. stichiškai, nemobilizuojami, neverčiami išėjo tūkstančiai tautos vyrų į miškus priešintis prievartai, smurtui, neteis्यbei. Ginkluotas pasipriešinimas prieš socialinę okupaciją truko dešimtmetį. Tauta įrodė savo laisvės siekį. Be partizanų kovų, - rašo K. Girnius, - būtų ginčytinas klausimas, ar lietuviai brangino savo suverenumą, po jų - atsakymas pernelyg aiškus: taip, 40 000 Lietuvos partizanų savo gyvybe pasirašė.

Akivaizdu, kad be didelės gyventojų paramos partizanai nebūtų taip ilgai išsilaikę.

Raseinių (nuo 1947 m. Kelmės) apskrities (nuo 1950 m. rajono) Kražių valsčiaus teritorijoje 1944-1951 m. pasipriešinimas buvo visos Lietuvos to meto kovos ir kančios dalis.

1944 m. rudenį, praėjus pirmiesiems sovietinės kariuomenės daliniams, netrukus pasirodė specialūs naikintojų būriai Kražiuose, Karklėnuose, Pašilėje. Remdamiesi vietiniais kolaborantais, jie ėmėsi atkurti sovietinę valdžią. Viena okupacija keitė kitą. Dangų raižė lėktuvai su penkiakampėmis žvaigždėmis, į vakarus riaumojo sovietiniai tankai - dingo šypsena iš kaimo vyrų veidų, nutilo jaunimo dainos, kražiškius sukaustė nežinia - kas bus? Atėjo neramūs laikai į Kražių padangę: plėšikavimai, prievartavimai, mobilizacija į sovietinę armiją, areštai, žudynės, "liaudies gynėjų" savivalė. Jaunimas slapstėsi, nenakvodavo namuose. Nenorėdami tarnauti okupantų kariuomenėje, vengdami tremties, vyraiėjo ginti

savo krašto, tikėjosi iškovoti, atgauti, grąžinti laisvę. Deja, vos vienas kitas, iškentėję lagerius, liko gyvi tų dienų liudytojai: E. Radavičius, V. Kazlauskas, M. Alūzaitė, A. Maziliauskytė, broliai Kleopas ir Pranas Žiauberiai, S. Rimkus, J. Šneideris, S. Mockus, B. Urbutis.

Daugelis kaimų liko tušti, buvo iškirsti nepalaužti ažuolai. Liko tik tai, ko negalima atimti, - meilė gimtinei, viltis ir ryžtas išlikti. Dar 1944 m. vasarą, frontui įstrigus prie Dubysos, Kražių apylinkės kaimuose pradėjo burtis jaunimas, klausėsi radijo, tarėsi su bendraminčiais bei besitraukiančiais iš rytų Lietuvos gyventojais. Jau 1944 m. vasarą Kražių, Linkaučių, Gorainių, Butkiškės, Galinių, Karklėnų kaimo jaunimas būrėsi į Lietuvos laisvės armiją (LLA), kaupė ginklus, šaudmenis, ruošė ginklų sandėlius. Tokie sandėliai buvo Lenkvičių k., Kasčiukuose ir kt. Buvo tikima Atlanto chartija ir ruošiamasi kovai su antrąja sovietine okupacija. Stodami į LLA, vyrai duodavo priesaiką Pūslaukio miškelyje, ant Vytauto kalno, Petrališkės k., Gorainiuose, Karklėnuose, Pašilėje. LLA programa buvo veikimo gairės: vokiečiai ir sovietai yra okupantai, vykdanys lietuvių tautos genocidą, Lietuvos okupacija - jų tarpusavio grobuoniško karo padarinys ir reikia laukti palankaus meto, kada bus galima atkurti Lietuvos nepriklausomybę.

Buvęs politinis kalinys kražiškis V. Ežerskis prisimena, kad 1943 m. vasarą Kražiuose, ant Vytauto kalno, jis davė priesaiką LLA. Joje narių iki 1944 m. rudens labai pagausėjo: stojo moksleiviai, ūkininkai, tarnautojai. Baigiantis vasarai, Pūslaukyje, prie Kražantės, priesaiką LLA davė broliai Aleksas, Mėčius, Leopoldas Radzevičiai, broliai Benius, Adomas, Povilas ir Liudas Nėkrašai, broliai Benius ir Juozas Jakubauskai, Liudas Karpis, mokytojas K. Matulevičius, J. Rimkus, K. Labanauskas ir kiti. Jie organizavo karines pratybas, rinko ginklus, kontroliavo aplinkinių kaimų padėtį. Būryje buvo apie 20 jaunų vyrų. Netrukus būrio gretas papildė broliai Jonas ir Feliksas Levickai, A. Baršys.

1944 m. rugpjūčio 8 d. šiam būriui buvo lemta susikauti su rusų desantu bei sovietų partizanais, kuriems vadovavo buvęs sovietinės armijos kareivis belaisvis B. Kochanskis. Susirėmime Kiaunariškių kaime Adomavičiaus ūkyje žuvo

LLA karys K. Milašauskas, kuris kovos krikštą buvo gavęs dar 1941 m., per pirmąją sovietinę okupaciją.

Priešingoje pusėje, į šiaurės rytus nuo Kražių, Burčiškės, Petrališkės, Linkaučių, Gedminių kaimų jaunimas baigiantis 1944 m. vasarai ūkininko Augusto Rimkaus sodyboje suorganizavo gausesnį LLA grupių atstovų suvažiavimą, į kurį atvyko net LLA štabo atstovas, Lietuvos karininkas iš Raseinių. Atstovai iš Gorainių - Feliksas ir Vladas Ražauskai, Kražių - J. Zelba, Petrališkės, Pašilės, Kasčiukų, Kaltinėnų miestelio - K. Matulevičius. Daugelis delegatų - buvę Lietuvos šaulių organizacijos nariai. Pasitarime išklaudyta štabo atstovo ataskaita apie padėtį Lietuvoje ir priimtas nutarimas rengtis rezistencijai per antrąją sovietinę okupaciją. Šį pasitarimą suorganizavo broliai Pranas ir Kleopas Žiauberiai, Andrius Kmita, P. Matkevičius, S. Mėčajis, S. Gerlikas; daugelis iš jų - Lietuvos šaulių sąjungos nariai.

Buvęs Lietuvos partizanas P. Žiauberis prisimena, kad Lenkviečių kaime Skrodenio sodyboje 1944 m. rudenį turėjo gerai įrengtą nemažą ginklų ir šaudmenų sandėlį. Vakarinėje Kražių valsčiaus dalyje jaunimas būrėsi apie Lenkviečių pradžios mokyklą bei Pašilę. Ir Burnių, Brukų, Visgaudų, Pašilės jaunimas nepritarė tarnybai sovietinėje armijoje.

1944 m. rudenį per Kražius ištisas dienas į vakarus traukė sovietų kariuomenės gurguolės. Tuo pačiu laiku NKVD ir jų parankiniai jau šukavo valsčiaus kaimus, ieškojo besislapstančių vyrų. Prasidėjo baudžiamosios operacijos prieš tuos, kurie nenorėjo tarnauti sovietinėje kariuomenėje. Vengdami šios tarnybos, vieni stojo į naikintojų batalioną, kiti prieglobstį rado Telšių kunigų seminarijoje, o tretį pasirinko miško brolių kelią.

1944 m. rudenį jau liepsnojo Sodalės kaime Baršių sodyba. Vienas Baršių sūnus buvo išėjęs į sovietinę kariuomenę ir jau parašęs tėvams laišką. Bet tai neapsaugojo jo namų nuo gaisro, o vėliau ir nuo Sibiro. Grįžęs iš fronto, sūnus sodybos vietoje rado tik pelenus. Apie tai papasakojo Bronė Jakubauskaitė-Šarauskienė. 1944 m. sausio 10 d. pas juos į Sodalės kaimą atvyko NKVD baudėjai, vadovaujami kražiškio stribo A. Kraliausko. Visi šeimos nariai (išskyrus sūnus Benediktą, Juožą, Anuprą, kurie

slapstėsi) buvo pastatyti prie sienos. Šaudydami virš galvų, juos tardė norėdami sužinoti, kur yra kiti sūnūs. Po to visus suvarė į gyvenamąjį namą, uždarė duris, atnešė kelis kūlius šiaudų, apipylė benzinu ir padegė. Tik gerai įsiliepsnojus, vienas iš įgulos kareivių atidarė duris ir liepė bėgti iš namo. Sudegino namą, ūkinius pastatus, gyvulius išsivarė. Šeima liko be pastogės ir maisto. Kitą dieną baudėjai vėl atvyko. Tada sudegino šiaudų stirtas, po kuriomis buvo sudėtos statybinės medžiagos. Benediktas, Juozas ir Anupras po šio įvykio išėjo į "šlovingąją sovietų armiją". Grįžo tik Juozas. Tėvus ir kitus šeimos narius (iš viso 8 žmones) 1948 m. išvežė į Sibirą. Tų pačių metų sausio 15 d. Paginskių kaime suliepsnojo Matkevičiaus sodyba. Kareiviai ir sribai apsupo degančią sodybą. Nušovė Benediktą Matkevičių, sužeidė brolių Boleslovą ir Stanislovą Mėčajų. Tačiau pastariesiems ir Povilui Matkevičiui liepsnojančio tvarto dūmų priedanga padėjo pabėgti. Iš ūkio kareiviai išsivarė gyvulius, liko tik pelenai. Lenkvičių kaime įniršę kareiviai nušovė senuką Gorgasą.

Šiurpūs vaizdai buvo ir apie Pašilę bei Karklėnus. Karklėnuose 1944 m. gruodžio 5 d. kareiviai apsupo Papleksių kaimo gyventojų Tolušio namus. Buvo sudeginti ir visi Ejučių kaimo gyventojų Adomo Aleksandravičiaus ūkiniai pastatai kartu su gyvuliais, Vainauskų ūkiniai pastatai Kupšeliuose, Radavičių ūkiniai pastatai Bukantiškėje.

Prie Karklėnų, Burnių kaime, sribai ir NKVD nušovė Vladą Vaišvilą. Jo brolis Zigmas išėjo pas partizanus. Tų pačių metų rudenį buvo suimtas Vincas Sakalauskas, Steponas Mankus, Aleksas Vitkus. Visi nužudyti. Karklėnų sribokynėje kankinamųjų kančiomis mėgavosi Luža. Mušdamas jis jautė sadistinį malonumą.

Kražiuose irgi siautėjo NKVD. Apie tai prisimena miestelyje dirbusi mokytoja A. Šimkienė: "Vieną pavakarę ėjau į krautuvę. Eidama pro Mickavičių namą Valančiaus gatvėje, pamačiau, kad iš jų namo išbėgo milicininkas ir už kampo užsitaaisė ginklą. Grįžęs išsivarė senuką Mickavičių ir prie krautuvės šovė į nugarą. Senukas sukniubo..." Po kurio laiko velionio sūnus Antanas buvo priverstas stoti į sovietinę kariuomenę.

Vyresnės kartos kražiškiai prisimena, kaip NKVD vietinis parankinis V. Songaila kraupiai susidorojo su Jonu Levicku, taikiai gyvenusiu, siuvusiu drabužius kaimo žmonėms. Jono Levicko brolis, šiuo metu gyvenantis Katiliškėje, pasakoja: "Aš išėjau į sovietinę armiją, grįžęs brolio neradau. Tėvas papasakojo, jog Joną, sirgusį plaučių uždegimu, išsivarė NKVD būrys, vadovaujamas Vlodo Songailos. Tėvas idėjęs maisto, "svečius" pavaišinęs. Kitą dieną sužinojęs, kad Juozo lavonas pamestas prie Kražių stribokynės. Paklausęs, už ką nužudytas sūnus, iš NKVD vyresniojo sužinojo, kad bėgęs ir reikėję šauti. Tėvas susijaudinęs klausęs, ką daryti? Jam ciniškai atsakė: "Ar klebonas pavydės žemės kapinėse?" Pasisamdęs iš miestelio arklį, parsivežė sūnaus lavoną namo. Subėgę kaimynai pamatė, kad ištaškyti smegenys, krūtinė subadyta šautuvo durklu. Kelyje Kamariškės-Kražiai žmonės rado pusę galvos su kepure". Juozas patylėjęs pridūrė: "Mano senelis Kražių skerdynių dieną traukė varpą "Benediktą", kviesdamas visus kražiškius į kovą su kazokais". Antano Šlinskio baladėje "Kražių varpas" rašoma: "O rytą, kai saulei bešvintant kazokai kapoti pradėjo minias maldininkų, į bokštą-varpinę kareiviai įkopę atrado Levickį po varpu negyvą..." Iš tiesų Juozui Levickiui kazokai nukirto ausį, jis buvo areštuotas. Teismui pasibaigus, dėl ligos buvo paleistas. Netrukus mirė.

Daugelis vaikinių, įbauginti teroro, taip pat prašomi tėvų, išejo į frontą. Bet ne visi. Kiti pasirinko partizanų kelią. Jau pirmaisiais pokario metais Kražių apylinkėse aktyviai veikė šie Lietuvos partizanų būriai: Raudgirio, "Aitvaro", "Andriaus", Pašilės, "Sidabro". Gyventojai su pagarba, meile ir pasitikėjimu žiūrėjo į juos. Kaimas kovotojus rėmė, slaugė, apraudojo. Apie partizanus sukurta daugybė dainų.

Kražiškiai ir šiandien su liūdesiu prisimena Šiluvos kalėjime nukankintą Kirkučių kaimo jaunikaitį, buvusį šaulį Antaną Kavaliauską (1918-1945), Brukų kaimo gyventojus Joną Žolpį, Bružį, P. Kancių, M. Šaltį.

1944 m. rudenį bei žiemą nemažai buvusių Lietuvos laisvės armijos narių, šaulių, jaunų ūkininkų jau buvo organizuoti ir apsiginklavę, turėjo pakankamai ryšininkų ir rėmėjų.

Rudenį partizanai surengė pasala, nes norėjo išvaduoti suimtuosius, vežamus į Šiluvos kalėjimą. Nesulaukę vežamų suimtųjų prie Katiliškės tilto, 16 partizanų pasitraukė į Kuprės mišką. Čia vežami kaliniai buvo išvaduoti, iš stribų atimti dokumentai, ginklai. Pasikalbėjus su stribu A. Kralikausku, jis pasižadėjo mesti šią tarnybą ir buvo paleistas. Tų pačių metų lapkričio 28 d. per susirėmimą partizanai nukovė naikintojus Masiulį ir J. Razbadauską. Tarp Lietuvos partizanų ir okupantų bei jų bendrininkų įtampa didėjo. V. Ežerskis prisimena: "Vėl gaunu nurodymą kartu su vienu draugu iš Pakuprių kaimo parvežti didesnę kiekį šaudmenų ir ginklų. Vykome į Ūpinių kaimą, pas gyventoją S. Gerliką..."

Raudgirio miške susibūrė gerai ginkluotas kovotojų būrys. Jame buvo broliai Kleopas ir Pranas Žiauberiai, broliai LLA nariai Jonas ir Aleksas Jurkūnai, broliai Edmundas, Andrius, Antanas Kmitos, broliai Jonas ir Stasys Šneideriai, J. Grybas, S. Mockus, V. Bagvilas, L. Mažeikis, P. Blankis, K. Rudaitis, Pudžievis ir kiti. 1944-1945 m. būrys žiemojo Raudgirio miško vakariniame kvartale įrengtoje slėptuvėje. Slėptuvė buvo didžiulė, su šaudymo angomis, šildymo krosnele. Aplinkinių kaimų gyventojai partizanams tiekavo maistą, drabužius, budėdavo, palaikydavo ryšius. Labai daug padėjo eigulys Vinerskis. Į šio būrio kovą įsitraukė nauji kovotojai F. Šalčius, V. Jasulaitis. Būrys koordinavo operacijas su Nemakščiu, Skaudvilės, Viduklės apylinkių partizanais: broliais Janušiais, Aleksu Šležu, Steponu Šležu, broliais Stasiu, Juozu, Jonu, Vincu Milkintais, Petre Živatkauskaite. Liolių apylinkėse partizanavo broliai Vladas, Antanas, Mėčius, Vytautas Kybartai, Bronius Andriuška, Bronius Urbutis, Pranas Petroševičius. 1944 m. prie Pašilės veikė Zenono Rombergo vadovaujama partizanų grupė, kuri slėpėsi Pašilės gyventojų Vaigausko namuose. Ši grupė buvo nuleista parašiotais ir palaikė radijo ryšius su užsienio centru Vokietijoje. Partizanus rėmė Pašilės klebonas P. Gustaitis. Jis teikė medžiagą pogrindžio laikraščiui "Laisvės balsas". Grupė išaugo į būrį. Jame kovojo buvęs Kražių mokyklos mokytojas Ignas Česna iš Vasilėnų kaimo, gydytojas Tallat-Kelpša iš Laukuvos miestelio, Vladas Butginas, Stasys

Reimantas, Steponas Rimkus, Mėčius Montvilas. Nuo 1948 m. "Aitvaro", "Andriaus", "Sidabro" būriai priklausė "Žemaičių" apygardai, "Šatrijos" rinktinei, o Raudgirio būrys - Jungtinei "Kęstučio" apygardai, "Aukuro" rinktinei.

Kovose su partizanais sribų vaidmuo buvo antraeilis. Pagrindinė priešininko jėga buvo NKVD kareiviai. Jų daliniai buvo įkurdinti Kelmėje, Skaudvilėje, Užventyje. Be to, jie kviesdavosi kariuomenės net iš Tauragės, Telšių, Šiaulių įgulų. "Aitvaro" būrys 1944-1945 m. žiemojo Brukų miškuose, tankiame eglynėlyje, gerai įrengtoje žeminėje. Į ją sunku būdavo atrasti kelią. Bet kartą, matyt, kažkam įskundus, privažiavo daug mašinų su kareiviais. Šventragių k. žmonės pamatė, kad vėl artėja frontas. Partizanai, išpėti gerų žmonių, laiku pasitraukė ir viskas baigėsi laimingai.

Slėptuvės viena šalia kitos buvo įrengtos miške bei šių kaimų sodybose: Radiškėje, Daugintiškėje, Sodulėje, Gerletiškėje, Petriliškėje ir kitur. Namų šeimnininkams slėptuvės buvo pavojingos. Gera slėptuvė buvo Stūpkalnyje, Dunausko sodyboje.

"Kartą užėjome Kasčiukuose pas Lileikį - pasakoja partizanas P. Žiauberis. - Šeimnininkas davė didelę rūkytų lašinių paltį ir pasakė: "Vyrų, jūs pas mane užeikite, kai rusai iš Lietuvos išeis..."

Šiltai partizanai prisimena Adomaičių k. žmones, kurie buvę labai geri, nuoširdūs, saugodavę paslaptis.

1945 m., pasibaigus karui su Vokietija, Kražių sovietiniai aktyvistai suorganizavo parašų rinkimą padėkos laišku J. Stalinui nuo lietuvių tautos. Vieną iš tokių grupių partizanai sulaukė prie Gerletiškės k. Buvo nukauti aktyvistai K. Bernotas, K. Kalvaitis, P. Mickevičius, J. Vaitkus, žuvo juos vežusi M. Navickienė. Po šio įvykio Kražių sribai pasitelkė kariuomenę iš Kelmės. Ji susikovė su Raudgirio būriu. Žuvo partizanas Kleopas Milašauskas. Tai pirmoji Kražių valsčiaus partizanų auka. Kareiviai nušovė ir atsitiktinį keleivį Kojelį. Ryšininkė J. Jakštaitė-Lembartienė, stebėjusi NKVD dalinių judėjimą, išpėjo partizanų būrį, bet jie nespėjo pasitraukti.

K. Milašauskas (g. 1926 01 20 Kražių vls., Lyvoniškių k. - žuvęs 1945 07 12), pasirodžius kareiviams, pasiryžo pridengti draugus, kad jie galėtų pasitraukti. Jis sakė: "Pro

mane nė pats Stalinas nepraėis, kol aš gyvas". Būrys prasiveržė, o narsuolis žuvo prie įkaitusio kulkosvaidžio susisprogdinės paskutine granata. Subėgę priešai durtuvais susmaigstė negyvą kūną. Atvėžę į Kražius, lavoną pametė gatvėje.

Lietuvos partizanai nenorėjo su priešais dalytis tuo, kas nedaloma. Prie Karklėnų partizanai stipriai "pavaišino" NKVD mašiną su kareiviais. Susišaudymas truko ilgai. Kareiviai sudegino vieną sodybą, primušė Ražauskų motiną, vieną žmogų surištomis rankomis atsivarė prie Ulinskių ūkio ir nušovė.

Be partizanų sutikimo ar leidimo kaimuose nedirbdavo nė vienas dešimtininkas, apylinkės sekretorius ar kaimo seniūnas. Iš valstybinių Butkiškės, Savitiškės, Akmenių, Daustorių, Plūsčių ūkių buvo rekvizuojami grūdai, mėsa, o iš pieno surinkimo punktų - sviestas, pienas. Vėliau tokias prievoles partizanams "atlikdavo" Kražių, P.Cvirkos, "Taikos" kolūkiai. Partizanai įspėdavo valstybinių mokesčių inspektorius, kad jie švelniau elgtųsi su ūkininkais.

Deja, partizanus stengėsi ir kompromituoti. Jų vardu buvo plėšikaujama Kasčiukų, Jankiškės, Gorainių, Tamkių kaimuose. Rajono partizanų vadas V. Eisinas ("Žygandas") raportavo apygardos vadui Žemaičiui, kad "Beržų" būrio banditai, kurie nepripažino partizanų vadovybės ir kaupė turtą plėšdami žmones, po keleto įspėjimų buvo sugauti ir sušaudyti. Tokią plėšikų gaują, veikusią ir Kasčiukuose, partizanai ryžosi likviduoti, bet milicija juos suėmė anksčiau.

Partizano K. Rudaičio sesuo Ona buvo ryšininkė. Ji prisimena brolio pasakojimą: "Banditai Povilas ir Jonas Meleniai nė kartą buvo įspėti, bet nepaisė. Juos sugavo ir teisė Karo lauko teismas. Pātys išsikasė duobę, prieš mirtį prašė leisti pasimelsti ir pranešti seseriai, kur jų kapas". Už tokius darbelius partizanai sušaudė ir Petrą Višpulsį iš Obelyno k. Šnipinėjančius partizanai įspėdavo. Nepaisančius įspėjimų, teisdavo KLT. Kražių apylinkėje įvykdyta keletas tokių bausmių.

Raudgiryje sutartu žodžiu "prie išvirtusios drebulės" partizanai susitikdavo su savo ryšininkais, rėmėjais. Kartą O. Rudaitytei ten teko pamaitinti 30 partizanų. Jie buvo

gerai ginkluoti, vilkėjo Lietuvos šaulių ar kariškių uniformas, ant rankovių buvę užrašai "LLA - Vanagai". Kelyje sutiktą žmogų, vežantį šieną ar žolę, klausdavusi: "Ar turi šieno ožkai". Jei atsakydavo: "Turiu", vadinas, sutiktasis - partizanų ryšininkas. Jos brolių partizaną "Kaziuką" artimieji įkalbinėjo legalizuotis, bet jis nesutikdavęs ir sakydavęs: "Laisvę nešu ant savo pečių". Žuvo jis 1950 02 16 prie Raudgirio. Tų pačių metų rudenį O. Rudaitytė buvo ištremta į Sibirą. Kas buvo brangiausia, išsivežė - tai brolio ir jo būrio nuotraukos: jas pavyko išsaugoti. Dalį iš jų vėliau perdavė Kražių kraštotyros muziejui.

Ryšiams su partizanais buvo sudarytas didelis ryšininkų ir rėmėjų tinklas. Ryšininkai duodavo priesaiką ir gaudavo slapyvardį. Jie laikėsi konspiracijos ir vykdė partizanų užduotis. Kražių valsčiuje dirbo daug pasiaukojusių kovai dėl tėvynės laisvės partizanų ryšininkų. Žinomi šie: B. ir M. Budreckiai iš Sodalės k., Antanas, Jurgis, Stasė Kazlauskai iš Plūsčių k., Elena Zablockaitė iš Daugintiškės k., J. Gendrolytė iš Kasčiukų k., Aldona ir Vanda Bartkutės iš Vaišviliškių k., Julė Jakštaitė iš Paplūsčių k., Stefa Jasikaifė iš Baublių k., Jonas Orvydas iš Kalvių k., Zybartaitė iš Papleksnių k., S. Metrikytė, mokytojavusi Butvilų pradžios mokykloje, mokytoja Elena Gendrolytė iš Galinių pradžios mokyklos, E. Raginskaitė ir V. Urbonas iš Paginskių k., Alfonsas Gedutis iš Burbiškės k., J. Vitas, M. Pelenis iš Karklėnų k., mokytoja Teresė Banevičiūtė, Milikauskas iš Šeškinų k., P. Ščerbauskaitė iš Tamkių k., A. Maziliauskytė iš Skruzdėlynės k., Vacys Dubinskas iš Šventragių k., S. Juška iš Brukų k., Bronius Šarauskas iš Pakuprių k., Julija Bielskytė iš Pašilės k., V. Kazlauskas iš Papleksnių k., Jakutis iš Gedminių k. ir daugelis kitų.

Ryšininkė Elena Zablockytė ("Daina") prisimena: "Tėvai turėjo 13 ha žemės, tėvas buvo nagingas meistras, turėjo grūdų kuliarnąją mašiną, šeimoje augo septyni vaikai. Pas mus dažnai lankėsi partizanai, ateidavo net iki 20 vyrų. Reikėjo pamaitinti. Viename šutintuve virdavome bulves, o kitame - kopūstus. Tėvas su kuliarnąja mašina uždirbtus grūdus skirdavo šeimai ir partizanams, nes labai daug reikėjo kepti duonos". "Dainai", kaip "Aitvaro" būrio ryšininkei,

reikėdavo išvežioti partizanų spaudą, atsišaukimus į Kražių, Užvenčio, Luokės, Kuršėnų, Šaukėnų, Tytuvėnų punktus. Važiuodavo mašinomis arba dviračiu. Svarbią informaciją slėpdavo dviračio rėmuose, o spaudą surišdavo į suplyšusį maišą. 1949 m. gegužės 23 d. Karklėnų stribai ją rado vasarnamyje su spauda. Prasidėjo kančių keliai per Kelmės, Šiaulių kalėjimus į Sibiro kasyklas. Pirmiausia tardė Karklėnuose, žiauriai kankino, mušė. Visas kūnas buvo mėlynas. Lūža per tardymą išmušė penkis dantis, įskėlė galvą. Elena viską iškentė, nieko neišdavė, mintyse kartodama: "Užmuškite, bet neišduosiu nė vieno". Tikėjimas ryšininkei teikęs stiprybės, padėjęs išlaikyti partizanų priesaiką. NKVD ėmėsi gudrybės. Iš Šiaulių kalėjimo mašina su sargyba ją vežė link Kryžkalnio. Prie Jauniškės mašiną apšaudė, sargyba atsišaudydama išbėgiojo. Elena Zablockytė nebėgo, o sėdėjo prisiglaudusi prie kabinos. Provokacija nepasisekė.

Ne visiems suimtiesiems pavykdavo išvengti čekistų pinklių. Antai Paplūsčių kaime gyvenęs ryšininkas, buvęs Lietuvos nepriklausomybės kovų savanoris Bronislovas Kazlauskas ("Gruodis", 1900-1977) įkliuvęs pakėlė daug kankinimų, mušimų. Jį irgi vežė iš Šiaulių kalėjimo į Kelmę. Miške ties Bubiais įvyko "didelis mušis", buvo sužeistų, kraujo. B. Kazlauską tariamieji "partizanai" išvadavo ir nusiavedė į mišką gerai įrengtą žeminę. Ten kabojo Vytis, "partizanai" vilkėjo lietuviškomis uniformomis ir pradėjo išvaduočią tardyti. "Gruodis" į klausimus atsakinėjo nieko neslėpdamas. Viską suprato tik vėl sugrąžintas į Šiaulių kalėjimą... Ryšininkas B. Budreckis ("Gylis") prisiminimuose pasakoja: "Kražiuose tardytojai mušė ir reikalavo pasakyti, kur slapstosi partizanai. Nieko nepešęs, tardytojas Sokolovas pagrasino, kad padarys taip, jog mane partizanai patys sušaudys"...

B. Šarauskas 1947 m. platino atsišaukimus prieš rinkimus Kražiuose bei aplinkiniuose kaimuose. 1948 m. savo dviem arkliais nuvežė į Kryžkalnį partizaną K. Labanauską, kuris vyko gydytis į Kauną. Kaune gydė nuo Kražių kilusi gydytoja Abraitienė, lankė, slaugė mokslo, klasės draugai: P. Matkevičius, S. Mėčajis. Vėliau B. Šarauską čekistai atsekė net iki Sibiro. Reikalavo prisipažinti, kad padirbinėjęs dokumentus. Šarauskas sakė, kad pasą buvo pametęs.

Jonas Dinikis irgi turėjo bėdų dėl dokumentų. Su jo pasu į Romainius išvyko gydytis partizanas Jonas Jurkūnas ("Vasaris"). Ten džiova ir mirė. Kražių paštas priėmė telegramą, kad tėvai atsiimtų sūnaus Jono lavoną. O Jonas, visų nuostabai, vaikštinėja sau Kražių gatvėmis. Žinia pasiekė ir Kražių sribus. Jonui buvo atseikėta 10 metų lagerio anglies kasyklose.

Partizanai leido ir savo spaudą. Buvo platinami šie leidiniai: "Malda girioje" (kurį laiką šį leidinėlių redagavo Ignas Čėsna), "Žentas" (tiražas siekdavęs iki 100 egz.) ir kt. Pogrindinėje spaudoje bendradarbiavo Pašilės mokytoja Elena Rakauskaitė, siuntė savo poezijos kūrinius Jadvyga ir Vanda Rakauskaitės, Kražių mokyklos moksleiviai A. Grubliauskas, Stefa Jasikaitė, Čepaitė. Šį leidinėlių leido LLKS Žemaičių apygarda. 1949-1952 m. ėjo LLKS Žemaičių apygardos štabo laikraštėlis "Laisvės balsas". Jo devizas: "Atiduok tėvynei, ką privalai!" Ilgametis Žemaičių apygardos vadas V. Montvydas ("Žemaitis") apie 1952 m. įkūrė spaustuvę prie Karklėnų, suorganizavo dainų ir eilėraščių rinkinio "Laisvės kovų aidai" išleidimą.

Buvusi ryšininkė Julija Bielskytė ("Ramunė") iš Pašilės bažnytkaimio prisimena, kaip buvo platinama spauda. Pašilės parapijos kapinėse buvo įrengta spaudos slėptuvė. Nurodytu laiku ji ateidavusi, paimdavusi paketą su atsišaukimais, laikraščiais, skelbimais ir nešdavusi į paskirtą vietą. Kas spaudą padėdavo, nežinojusi, o paliekantys nežinoję, kas ją paima.

Pašilėje pas kunigą Gustaitį, o vėliau pas kunigą V. Stirbį slėpėsi vokiečių kareivis, atsilikęs nuo fronto. Jį vadino Nicponu. Jis gyrėsi buvęs kirpėju kariuomenėje. Klebonijoje jis jautėsi gerai. Kai areštavo kun. V. Stirbį už partizanų rėmimą bei ryšius su jais, atkėlė kun. P. Šlėktą, kuris artimiau bendravo su sribais. Todėl apygardos vadas V. Montvydas ("Žemaitis") nutarė vokietuką išvežti ir paklaidinti. Tegul jis įsiregistruoja. Taip ir padarė. Naktį nuvežė jį už Skaudvilės ir paliko. Po poros parų Nicponas vėl Pašilėje. Partizanams jo pagailo ir priėmė į būrį. Jis buvo reikalingas: klausydavo radijo žinių ir vertė į lietuvių kalbą.

1953 m. rugpjūčio 25 d. žuvus apygardos vadui ir jo adjutantui B. Alūzai ("Bedaliui"), Kaltinėnų valsčiuje, Putvins-

kių kaime pas gyventoją J. Gečą buvo aptikta partizanų slėptuvė. Ten slėpėsi Nicponas ir partizanė Petkutė iš Gulbinų kaimo. Ji nusišovė, o Nicponas pasidavė. Jis vedžiojo čekistus ir rodė sodybas, kuriose buvo šelpiami bei globojami partizanai.

Pašilės stribynas ne kartą buvo apšaudomas partizanų. Vėliau stribai iš Pašilės išsikėlė į Karklėnus.

1947 m. birželio 3 d. nelygioje kovoje Pašilės apylinkėje, Kareiviškių kaime žuvo aštuoni partizanai. Šis įvykis yra aprašytas V. Ramojaus (Lietuvos enciklopedija. Bostonas. T.1). Sakoma, jog pas K. Čepkauskį užėjo septyni pavargę partizanai ir pasiprašė nakvynės. Vyrams sumigus, Čepkauskis apie juos pranešė Kaltinėnų valsčiaus stribams. Mūšio metu žuvo: broliai Montsvilai, Stasys Reimantas (iš Keimarinės k., Kražių vls.), Stasys Miknius (iš Pakarčemio k.), Zigmas Vaišvila, Vladas Butginas, Kazimieras Šerpetauskas, Gotautas. Iš tiesų žuvo ne septyni, bet aštuoni partizanai, o devintasis pakliuvo į nelaisvę. Lavonai buvo išniekinti Kaltinėnuose ir užkasti Didžiojoje Kaltinėnų atkalnėje. Partizanai už išdavystę atkeršijo. Apie tos šurprios nakties įvykius yra išlikusi žmonių sukurta daina.

1989 m. birželio 6 d. Kareiviškių k. (vardyne Kareiviškių kaimo nėra), partizanų žuvimo vietoje, atidengtas paminklas. Į iškilmes atvyko daug žmonių. Išlikęs gyvas to įvykio liudytojas Steponas Rimkus kalbėjo: "Nežinau, kam labiau pasisekė - jiems ar man? Buvo dienų, kai aš labai pavydėjau žuvusiems savo draugams..." Perėjęs visą kalėjimų ir tremties pragarą, Steponas Rimkus dabar gyvena Tauragėje.

Ažuolinį paminklą partizanams išdrožė liaudies meistras Antanas Pakutinskas, pašventino kun. Stasys Anužis. Minėjimo iniciatoriai ir organizatoriai - Sąjūdžio Pašilės grupė. Žuvusių partizanų palaikai buvo perkelti į Kaltinėnų parapijos kapines. Čia artimųjų lėšomis jiems pastatytas antkapinis paminklas.

1947 metų žiemą siautėjo baudžiamosios ekspedicijos ir Raudgirio miške. Operacijoms talkino net malūnsparniai. Antininkuose, Vaitkaus sodyboje, jie sučiupo du gyvus partizanus - Joną Šneiderį ir Antaną Kmitą, nes baudėjai grasino padegti sodybą. Šeimininko prašomi, partizanai sudėjo ginklus ir pasidavė. Dabar Sovietske gyvenantis Jonas

Šneideris pasakoja: "Nuvežė į Kaltinėnus ir ten pamačiau savo kaimyną sribą Bronių Ruzgį, net baisu... Tardydamas jis daužė strypu. Aš išsilaikiau, o mano bendražygis A. Kmita prisipažino ir pažadėjo nuvesti pas tuos, kas mus rėmė, kur gali būti partizanų". Pririštas virve A. Kmita atvedė baudėjus į Kirpkalnio vienkiemį, pas Verpečinskus. Ten buvo du partizanai: Kleopas Žiauberis ("Anglas") ir Mėčius Orlingis ("Laimutis"). "Laimutis" atsišaudydamas pabėgo į Raudgirio mišką, o "Anglas" liko pastate. Per susišaudymą žuvo abudu šeimnininkai, liko jų mažamečiai vaikai: Antanukas ir Elenutė. Partizanas suguldė vaikus saugioje vietoje, o pats laukė progos išbėgti. Šaltą žiemos naktį apsupę namą baudėjai prieš aušrą snūstelėjo. Partizanas, apsidengęs balta drobule, basas, vienmarškinis iššoko pro langą ir pasiekė mišką. Pribėgęs Dinapo sodybą, paėmė iš tvarto arklių ir raitas nujojo link Adomaičių kaimo. Ties kaimo kapinaitėmis jis aplenkė Nemakščių sribus, kurie skubėjo į Raudgirį. Dinapas arklių vėliau rado prie Skaudvilės.

Verpečinskų ir Kmitos lavonai buvo išniekinti prie Kražių sribyno, o pavasarį nutempti į Medžiokalnį. Ten jau tysojo Juozo Kvietkausko, Kasčiųkų k. gyventojas, lavonas. Žiemos šaltyje sribai tingėjo net užkasti lavonus ir paliko juos lapėms. Medžiotojas V. Lileikio skalikas vis parnešdavo žmogaus kaulų.

Verpečinskų vaikus našlaičius užaugino Kražių žmonės.

1947 m. Lietuvos TSR vidaus reikalų ministerija gyventojams priminė, kad tebegalioja LTSR 1945 06 03 amnestija. Miestelio gatvėse pasirodė skelbimų, raginančių neklausyti apygardos vado J. Žemaičio, nes jis klaidinąs jaunimą. Pirmadieniais, turgaus dienomis, aikštėje, pareigūnai dėstė šios amnestijos esmę. Atseit kova esanti beviltiška, LTSR amžiais busianti TSRS sudėtyje, nes liaudis savo valią išreiškusi jau 1940 m. Ta demagogija nepaveikė Kražių valsčiaus kovotojų dėl laisvės.

1947 m. vasario mėn. prieš rinkimus į Kražius privažiavo kareivių, kurie kartu su sribais buvo paskirstyti į valsčiaus rinkimų apylinkes. Rinkimų dieną, vasario 9-ąją, Lenkvičių rinkimų apylinkėje budėję kareiviai ir sribai Vaišviliškių k. Bartkų sodyboje suėmė partizaną Mėčių Kybartą. Į jo vietą

išėjo partizanauti Jonas Bartkus ("Jonyla", "Vėjelis"). Klibalių k. Bernoto ūkyje 1948 04 04 buvo nukautas Kražių būrio stribas Vaclovas Stonys, paruošų agentas Aleksandras Buravcevas, o Adomaičių k. nukautas aktyvistas F. Zujevas. Zujevų sodyba buvo sudeginta, žuvo ir šeimininkė. Lyvoniškių k. Bružo sodyboje per susišaudymą nukautas baudėjas P. A. Guriajevas, Kuprės miške - stribai Vincas Vaivada, V. Dvarvytis.

1948 m. kovo 2 d. Legotės k. Kybartų sodyboje buvo sužeistas Kelmės rajono partizanų vadas Vytautas Eisinas ("Žygandas"). Jis dengė kovos draugų atsitraukimą ir gyvas nepasidavė. Kražiuose stribas Purvinis su pasididžiavimu pasakojo, kad taiklia ugnimi nušovęs rajono partizanų vadą.

1948 m. Didįjį šeštadienį prieš šv. Velykas vakare į Kražių bažnyčią atšėlinę stribai Č. Purvinis ir Mėčius Alijošius įsitaisė aukštai prie vargonų ir užsirašinėjo kanauninko kunigo Vlodo Tamoševičiaus pamokslo žodžius. Staiga skliautais nuaidėjo du šūviai. Purvinis dar turėjo jėgų išbėgti iš bažnyčios ir sukniubo prie vartų. Tai buvo kerštas už partizano mirtį. M. Alijošiaus kulka nekliudė, tačiau 1948 07 04 jis buvo nušautas Kražiuose, Medeinos gatvėje.

1948 m. spalio 21 d. Valpainių kaime partizanai surengė pasalą. Buvo sulaikyta mašina, konfiskuoti kooperatyvo pinigai, nukautas Kražių MGB viršininkas Otstanovas, paruošų agentas A. Žilevičius, Kražių mokyklos komsorgas Saulius Janavičius. Sunkiai sužeistas ligoninėje mirė mašinos vairuotojas Gedminas, kooperatyvo pirmininkas P. Grigūla.

Po to Pakuprio kaime kareiviai mėgino apsupti "Aitvaro" būrio vyrus. Žuvo vienas partizanas B. Ulevičius ("Bijūnas"). Edmundas Šarauskas ("Kaziukas") kulkosvaidžio ugnimi dengė draugų atsitraukimą Kuprės miško link. Kostas Valiuška, paėmęs nukautojo partizano automatą, pradėjo kovos mokyklą. Prie Kražių stribynės vėl nauji lavonai, pasodinti su cigarete dantyse. Vėliau Butkiškės ūkio kieme buvo pastatytas paminklinis akmuo Vladui Demskiui. Kodėl? - Ogi tą nelemtą šeštadienio vakarą Demskis, eidamas su draugu į šokius, pastebėjo partizanus ir pranešė Kražių MGB būstinei. Partizanai vėliau atkeršijo už žuvusį draugą.

1950 m. prie Kuprės, Grokulskio sodyboje, mirė sužeistas partizanas Petras Zaburskis ("Svajūnas") iš Raudgirio būrio. Šeimininkas sukalė baltų lentų karstą ir palaidojo partizaną Šimaičių miške. Stasys Rukas, gyvenantis Stulgiuose, rašė: "Pas mano tetą Prancišką Jankauskienę, gyvenančią Kražių vls., Kaupuose, dažnai lankydavosi partizanai. Gal 1948 m. nuo patirtų žaizdų mirė partizanas. Jo bendražygiai padarė baltų lentų karstą ir naktį jį palaidojo netoli Jankauskų sodybos, ant kalniuko. Partizanų nurodymu, pusbroliai Stasys ir Viktoras tą vietą apėmė".

Šiuo metu ten auga miškas, sodybos nebėra.

1949 m. rugsėjo 21 d. Tauragės, Kelmės, Šiaulių NKVD būriai apsupo "Aitvaro" būrį Spirgių pelkės miškeliuose. Kalvelėje partizanai buvo įsirengę vasaros stovyklą. Tą naktį jie jautėsi saugūs, buvo likę stovykloje septyniese. Partizanas "Papaša", ankstų rytą nuėjęs pinučių prisipjauti krepšiams pinti, švintant staiga pamatė Kražantės krantais vaikštinėjančius kareivius. Parbėgęs pranešė stovyklai. Įsiklausę išgirdo pašalinius garsus. Apsižvalgęs su žiūronais, "Aitvaras" suprato, kad jie apsupti. Būrys nutarė veržtis Kražių link, bet priešai, iškart tai pastebėję, iššovė kelias raketas. Vadas įsakė veržtis ir slėptis kiekvienam atskirai. Vienur kitur driokstelėdavo trumpos automatų ir kulkosvaidžių serijos, granatos. Nelygioje kovoje žuvo "Aitvaras", "Siaubas", "Pikas", "Virginija". "Papaša" ir "Aktorius" išsigelbėjo. Pelkės sunkiai praeinamos, pilnos meldų, dumblo. Apsuptis truko dvi paras, keletą kartų pelkę naršė su šunimis. Partizanai dvi paras išbuvo pasinėrę dumblyne, kvėpuodami pro nendrę. Kareiviai gerai žinojo, kad pelkėje slepiasi dar du partizanai, tačiau taip jų ir nesurado.

Vėliau "Papaša" sūnui Kostui pasakojo: "Prie klampynės, kurioje aš buvau, priėjo septyni kareiviai ir leitenanto paraginti sustojo pailsėti. Būtų jie įdėmiau pažvelgę į šoną, ir būtų mane pastebėję. Tą kartą man nusišypsojo laimė". Iš rukančių kareivių pokalbio paaiškėjo, kad jie apie partizanus iš anksto viską žinojo.

Penktasis partizanas "Vaidutis" sužeistas pateko į nelaisvę. Praslinkus dviem paroms, "Papaša" su ginklu išsikapstė iš liūno. Sėdi ir nežino, ką toliau daryti. Staiga girdi per vandenį šlepsint žmogų. Nudžiugo pažinęs, kad artėja

"Aktorius". Šlapias, purvinas, sušalęs, basas... Susitiko du išsigelbėję kovos draugai.

Matęs visą mūšį nuo savo namo aukšto Daugintiškės kaimo gyventojas Viktoras Saunorius pasakojo, jog kareiviai jam ir kaimynams įsakė uždaryti šunis ir patiems nevaikščioti. Netoliese buvo įsitaisę kulkosvaidininkai. Staiga iš krūmų, tiesiai prieš kulkosvaidį išniro du partizanai. Kulkosvaidis užsikirto, leitenantas perpykęs pistoletu smogė kareiviui į galvą. Apie vidurdienį į Saunoriaus kiemą kareiviai už kojų atvilko trijų partizanų lavonus. Atgabeno ir ketvirtąjį. Pareikalavo kaimyną Grubliauską vežti lavonus į Kražių stribynę. Saunorienė irgi sako, kad MGB apie šią partizanų stovyklą viską smulkiai žinojo. Tuo ji įsitikino per tardymą.

Bronislava Laurinavičiūtė pasakoja, kad Z. Bagdonavičiūtė ("Virginija") per mūšį tvarstė sužeistuosius. Iš stribo Teofilio Vikniaus žinoma, kad Bagdonavičiūtė buvo sužeista į koją, ją norėjo paimti gyvą, siūlė pasiduoti. "Virginija" atsisukusi į stribus ir nė žodžio netarusi paleido automato seriją. Pakirsti kulkų susmuko pievoje keturi arčiausiai buvę dalinio kareiviai. Mergina irgi buvo nušauta. Kražių stribynės kieme negyvus partizanus stribai spardė, badė ir visaip niekino. Tų laikų mokinys penktokas Stanislovas Pocius prisimena, kad Z. Bagdonavičiūtė su kitais rezistencijos dalyviais irgi buvo atvežta į Kražius. Mokinius vedė pažiūrėti nušautų partizanų. Jie pamatė vežimą, kuriame dar buvo vyro lavonas. Beveik po ratais gulėjo antras, o netoliese buvo pamestas merginos lavonas su aukštyl atversta suknele ir keistai į šoną nusisukusia koja. Kiemo viduryje, prie medžio, buvo pasodintas dar vienas vyras, o šalia jo ant žemės pamestas kitas. Nukautųjų drabužiai buvo krūvini ir purvini. Nuo to laiko praėjo daug metų, bet matytas vaizdas nepamirštamas ir šiandien. Vėliau šių keturių partizanų lavonai buvo užkasti Žvyrkalnio šiaurės rytų šlaite. Tas kalnelis iš viso buvo priglaudęs septynis Kražių partizanus: "Žygandą", "Klevą", "Bijūną", "Virginiją", "Aktorių", "Piką", "Siaubą".

Z. Bagdonavičiūtės mama, kilusi iš Pagirgždučio kaimo, grįžusi iš tremties, 1956 m. atvyko į Kražius. Slapčia su vaiguviškiu A. Giniočiu iškasė dukters palaikus, sudėjo į maišelį ir ant pečių per miškus parsinešė į Vaiguvą.

Benediktas Slipkus sukalė nedidelį karstėlį ir vėl naktį perlaidojo Vaiguvo kapinėse. Dabar kapą prižiūri tauri vaiguviškė Zofija Linkutė.

Nelygioje kovoje su NKVD-istais ir jų pakalikais 1949 m. rugsėjo 21 d. žuvusiems Lietuvos partizanams - Zofijai Bagdonavičiūtei, Liudui Bagdonui, Vladui Kybartui ir Juozui Jokubauskui įamžinti tragedijos vietoje Spirgių pakelėje "Virginijos" sūnus Petras pastatė paminklinį koplytstulpį. Jo autorius - liaudies meistras iš Karklėnų Pelenis.

1990 06 14 aukščiausioje Žvyrkalnio vietoje Sąjūdžio Kražių grupės iniciatyva pastatytas ir pašventintas paminklinis kryžius Kražių partizanams. Paminklo autorius - kražiškis liaudies meistras Jonas Armonas.

1949 m. šaltą žiemą Radiškės kaime B. Labanausko sodyboje pikta akis pastebėjo partizano Vlado Ražausko ("Dainiaus") slėptuvę. Užklyptas partizanas nusišovė, gyvas nepasidavė. Jis buvo užkastas Gerletiškės miške. Ražausko brolių Feliksą sribai buvo pašovę anksčiau Kirkučių kaime, prie Kavaliausko sodybos. Karklėnų vienakis sribas gyrėsi, kad nesitaikęs nukirtęs Ražauskui koją. Nesuteikę medicinos pagalbos, sribai Ražauską kitą dieną išvežė į Šiluvos kalėjimą. Betgi ir jo naikintojas po kelių mėnesių dingo be žinios.

Su partizanais kovota išradingai. Antai partizaną Vytautą Jasulaitį, atsidūrusį tarp Jauniškės ir Adomaičių kaimų, merginos pavaišino degtine, matyt, su migdomaisiais ir jis pats nė neatsiminė, kaip pateko į Kelmės MGB rūmus.

1948 m. prasidėjo kolektyvizacija. Buvo griunami ūkininkų trobesiai ir statomi kultūros namai Klėtiškėje, Kražiuose, Karklėnuose. Jie tapo sovietinės kultūros židiniais. Buvo sunaikinti Vaičekausko trobesiai Jurkaičiuose, Puodžių - Gedminuose, Bladykos sodyba Butviliuose, Šventragių ir Brukų dvarų pastatai. Kražių sribai, nugriovę Pudžvelio namą, sukūreno savo sribynėje.

Lėtinti žemės ūkio kolektyvizaciją partizanai įstengė, tačiau sustabdyti nepajėgė. Buvo platiniami atsišaukimai kaimo žmonėms, raginantys nestoti į kolūkius, iškraustyti kolonistus rusus. Tie, kurie nevykdė partizanų įsakymų, buvo baudžiami. Iš buvusių dvarų, paverstų tarybiniais ūkiais (Plūsčių, Akmenių, Plūsčių, Savitiškės) atvykę rusai kolonistai

išsikraustė. Buvo įkurta Klėtiškių mašinų traktorių stotis (MTS), kuri vykdė sovietizacijos politiką. Partizanų įtaka ir čia jautėsi.

1948 m. Kražiuose prievarta buvo suvaryti žmonės į "Pagirių", "Ažuolyno", "Kražantės", "Aušros", "Saulės", "Aukšinės varpos", "Kalvių", "Žvaigždės", Plūsčios, Papilių, Valpainių, Adomaičių ir kt. kolūkius.

Arvydas Aleksandravičius yra užrašęs Č. Butkevičiaus pasakojimą, kaip kūrėsi "Aukšinės varpos" kolūkis. "Buvo 1949 m. rugpjūtis. Penkiolika Spingių, Šeškinių, Paplūsčių kaimų vyrų talkino Šeškinių kaimo gyventojui Adomui Valteriui. Staiga vyrai pastebėjo, kad juos supa Kražių valsčiaus aktyvistų ir sribų būrys. Vyrų bandė slėptis šiauduose, tačiau sribai ištraukė juos iš šiaudų ir suvarė į Paplūsčių kaimo gyventojų Vinco Budrecko sodybą. Ten jau buvo suvaryti kiti kaimo gyventojai. Kadangi norinčių stoti į kolūkį neatsirado, visi žmonės buvo suvaryti į gerai prikurtą pirkią. Pirkios durys buvo aklinai uždarytos, o krosniakaitis užstumtas. Prasidėjo steigiamasis kolūkio "susirinkimas". Netrukus žmonės, pradėję nuo smalkių trokšti, ėmė maldauti, kad juos išleistų laukan. Tačiau kiekvienas norintysis išeiti pirma turėjo pasirašyti, kad stoja į kolūkį. Vienas paskui kitą žmonės veržėsi iš trobos ir prieangyje prie pastatyto stalelio pasirašydavo. Kražių valsčiaus pirmininkas Čepaitis gąsdino: "Nestosite į kolūkius - išbuožinsime, išvešime į Sibirą".

Nestoję ūkininkai buvo apkraunami nepakeliamais mokesčiais ir prievolėmis ir jiems teko atsisakyti savo žemės. Partizanai ragino nestoti, organizuodavo sabotažą, klastodavo dokumentus. O sovietinius pareigūnus įspėdavo atsisakyti pareigų. Buvo leidžiami tokie įsakymai:

"Jungtinės Kęstučio apygardos Vado įsakymas gyventojams Nr.2.

1§ Gyventojai, kurie veda propagandinį darbą dėl kolūkių organizavimo arba juos organizuoja, bus baudžiami. Pirmą kartą nuo 1000 iki 10 000 rublių pinigine arba daiktine bauda.

2§ Gyventojai, kurie savanoriškai stoja į kolūkius, bus baudžiami nuo 500 iki 5000 rublių pinigine arba daiktine bauda.

3§ Kolchozo administracijos pareigūnai nuo paskirtų pareigų nedelsiant turi atsisakyti, priešingu atveju bus atiduoti KLT (Karo lauko teismui).

Jungtinės Kęstučio apygardos vadas"

Be to, per partizanų ryšininkus Eugenijų Sabaliauską, Antaną Kašį, Stasį Gedvilą ir kitus jie aprūpindavo ūkininkus fiktyviais pieno, mėsos, grūdų prievolių pristatymo kvitais. Grupė buvo susekta: vieni areštuoti, kiti pasitraukė pas partizanus. 1947 m. Raseiniuose už fiktyvius kvitus buvo teisiami septyni asmenys: E. Sabaliauskas, Vitkauskaitė, A. Proscevičius, A. Kašys ir kiti.

1946-1949 m. partizanai dar buvo stiprūs, pajėgūs vykdyti didesnes operacijas, užpulti sribus, valdžios pareigūnus ir jų ginkluotas palydas. 1950-1953 m. tapo aišku, kad ginkluoto pasipriešinimo galimybės be tarptautinės pagalbos baigėsi ir nebeįmanoma tinkamai pasipriešinti valdžios planams. Pasipriešinimo jėgos išseko. Vis dėlto Kražių apylinkės partizanai veikė iki 1961 m., pasitraukę į gilesnį pagrindį, atskiromis mažesnėmis grupelėmis. Kolūkių įsikūrimas sunkino apsirūpinimą maistu. Vienur kitur žūdavo partizanų grupelės, bet ryšininkai dirbo toliau. Štai 1951 10 08 Žemaičių apygarda apdovanojo ryšininkę N. Vaičkutę Pasižymėjimo garbės raštu.

Sunkų gyvenimo kelią nuėjo buvęs šaulys Bronius Andriuška. Jis augo Adomaičių k. 10 ha turinčio ūkininko šeimoje, mokėsi Kražių mokykloje, griežė Kražių parapijos dūdų orkestre. Vieną 1946 m. naktį pas Andriušką į Pamergių k. atėjo keturi partizanai. Dienojo daržinėje. Ten juos per neatsargumą nespėjusius pasislėpti pamatė, pravėrusi duris, Andriuškų kaimynė Butkutė. Nors ji pažadėjo apie tai niekam nesakyti, bet kitą dieną, sausio 20-ąją, Andriuškų sodybą apsupo sribai ir NKVD. Sumušę Bronių išsivedė į Nemakščius. Stribynėje, tarpupirščius prikašioję šovinių, laužė pirštus. Kankino dvi savaites, kol vieną dieną Bronius pabėgo. Žiemą basas, įveikęs dešimt kilometrų, pasiekė savuosius. Nuo tos dienos Andriuškų šeima gyveno nelegaliai. Bronius

nušalusiomis, žaizdotomis kojomis, išsukinėtais, sutinusiais rankų pirštais nuėjo pas Raudgirio partizanus, buvo priimtas į būrį bei apginkluotas. Raudgirio gimtųjų apylinkių miškeliai buvo Broniaus ("Pelikano") ir jo žmonos Joanos paguoda ir prieglauda. Šeimos dalią sunkino bunkeryje gimęs sūnelis. Kiekvienas netyčia paliktas pėdsakas galėjo būti partizanų pražūties priežastis. Bet labiausiai reikėjo saugotis blogų žmonių ausų ir akių.

Juozas Urbonas iš Sotkalnio mėloniai priimdavo partizanus, tačiau netrukus juos apgulė baudėjai. 1950 m. Skroblynio miške žuvo jaunas partizanas. B. Andriuška tada atkalbėjo partizanus ir Karo lauko teismas nenubaudė J. Urbono. Atėjo 1952 m. kovo 27 d. Partizanai glaudėsi pas Lazauskus Pamergių k. B. Andriuškai išėjus vaistų pas Urbonus, žmona pamatė raketą ir išgirdo šūvius. Įvyko tragedija. Bronius žuvo. Jo lavoną išsivežė Kelmės NKVD. Po šio įvykio J. Urbonas pradėjo slapstytis, išsikėlė į Panevėžį. Žmonės kalbėjo, kad jam nekaip sekėsi, dirbdamas mirtinai susižalojo.

Dar vieną liūdną 1953 m. įvykį iš kitos Kražių valsčiaus pusės, Klėtiškės k., užrašė mokytojas V. Urbikas (1981 m.). Tuo laiku Klėtiškės dvaras su 150 ha žemės buvo likęs be šeimininko. Atėjus raudonajai armijai į Lietuvą, dvaro ponas Tamoševičius išvyko į Lenkiją. Klėtiškėje pokario metais įsikūrė MTS. Jai ginti saugumas išdavė šautuvus trisdešimčiai vietinių vyrų. Apylinkėse slapstėsi broliai Juozas ir Jonas Jankauskai, kilę iš Bambalų k. Juozas legalizavosi, bet vis tiek buvo išvežtas į Sibirą. Jonas liko miške. Saugumas niekaip negalėjo jį pagauti. Būryje liko 9 vyrai. Čekistai, nuvykę į Sibirą, papirko brolių Juozą. Jis tuoj pat iš tremties "pabėgo". Vėl atsидūrė pas partizanus. Dabar jo batų padai buvo su ženklų, kad saugumas tos grupės, kurioje buvo Juozas, be reikalo nepersekiotų. Kai kurie būrio vyrai Juozu nepasitikėjo, bet vėliau jam davė pistoletą. Kartą Juozas įkalbėjo brolių atsiskirti nuo būrio ir nueiti kur nors išgerti degtinės. Užėjo pas siuvėją Keiną. Troba prie pat kelio. Juozas tą vakarą buvo neramus, priekabus. Jis apsimetė supykęs ant brolio ir juodu ėmė bartis. Tuo metu, kai Jonas pjaustė taboką, Juozas atsitraukė prie durų ir pradėjo šaudyti į brolių. Paleido devynis šūvius ir išbėgo lauk. Norėjo

iš MTS paskambinti, bet jo ten neįsileido. Tada raitas nujojo į Kražius ir sugrižo su baudėjais. Bet brolio nerado. Juožas Jankauskas reikalavo brolio lavono, o jo... nė kvapo! Keinienė jam aiškino: "Tu jo nenušovei..." Juožas parodė, kur turėjo gulėti lavonas. Teisybė - kopūstų statinė buvo sušaudyta. Saugumo vyrai, pačiuopę moterį už plaukų, ėmė tardyti, kur lavonas. Klūpodama moteris aiškino, jog tik viena kulka kliudė koją. Partizanas susitvarstė koją ir išėjo. Jonas nežinojo, kad brolis vykdė saugumo užduotį. Persekiotojais leidosi paskui jį. Staiga Juožas sušuko, kad žino, "kur tas kekšė įlindo", ir nurodė Baltrušaičių sodybą. Ten gyveno du senukai. Pas juos buvo laikina slėptuvė. Saugumiečiai ėmė ieškoti bunkerio. Vadovavo Juožas. Jo nebuvo apsirikta. Prie sodybos Jonas nulipo nuo arklio ir įlindo į bunkerį. Vietoj jo kitas vyras iš bunkerio sėdo ant arklio ir nujojo. Mušami seneliai parodė bunkerį. Ant angos buvo uždėta smėlio dėžė. Paviršius užbarstytas šiaudais ir mėšlu. Surasti angos nebuvo galima. Saugumiečiai pareikalavo pasiduoti, atsako nebuvo, tada į vidų metė granatą. Jie žuvo trise: Jonas Jankauskas, Petras Vasiliauskas ir smulkutė mergina Rima, kilusi nuo Klaipėdos. Lavonus iš bunkerio traukė prisirišę grandinė. Ją viduje turėjo užrišti Baltrušaitis. Bunkeryje rado radiją, armoniką, nepilną puodynę taukų, truputį cukraus, asmeninius ginklus, žibalinę lempą. Bunkerio asloje galėjo sugulti apie dešimt vyrų. Lubos ir sienos buvo kruvinos.

Po šio įvykio Juožas Jankauskas gerai įsitaisė Panevėžyje.

Toliau pateiksime ištrauką iš Stasio Ruko prisiminimų "Kruvinų pėdsakų metai", laikomų Kražių kraštotyros muziejuje.

"Iki 1941 m. tėvukai tiesioginių ryšių su partizanais nepalaikė. Tų metų liepos mėnesį į mūsų sodybą Pužukų k. atėjo 7 partizanai. Valgė jiems ruošė mama. Tai buvo uniformuotų ir gerai ginkluotų vyrų būrelis. Po kiek laiko vėl atėjo "Valeras", "Balanda", "Budrys". Jie įsiprašė daržinėje įsirengti slėptuvę. Nuo tų metų rudens partizanai įsikūrė mūsų žeminėje. Čia tvarkė savo archyvus, daugino įvairaus turinio atsišaukimus. 1950 m. apsigyveno "Keleivis". 1951 m. jis žuvo. Po to slėptuvėje atsirado partizanas "Ladyga". 1952

m. pavasarį partizanai įsirengė rankinę spaustuvę laikraščiams ir atsišaukimams dauginti. Įsikūrus spaustuvei čia apsigyveno "Senis" (A. Bakšys). Tai buvo neaukšto ūgio apie 34 - 40 metų tamsiaplaukis barzdotas vyriškis. "Senis" buvo nagingas ir išsilavinęs. Jis medžio plokštėje išraižė laikraščio vinjetės spaudą su šalmuoto kariškio galva. Dirbti sąlygos buvo gana sunkios - trūko oro. Vidurnaktį arba iš vakaro tėvukas arba aš nukeldavom nuo išėjimo angos dėžę ir partizanai džiaugdavosi vėsa bei tyru oru. Vienu metu čia gyveno net 6 partizanai: "Balanda" (E. Gendrolytė), "Valeras", "Budrys", "Senis", "Ladyga" ir jaunuolis "Tonis". Sutikus 1953 m. Naujuosius, "Valeras" ir "Tonis" dar buvo išėję į kaimą, o kai sugrižo, paprašė tėvuko medžių šakomis užbraukti pėdsakus sniege. Kažkokia keista nuojauta gyvenome visi. Atėjo lemtingas 1953-ųjų sausio 17 d. rytas. Iš miego prikėlė triukšminga enkavedistų ir stribų gauja. Sodybą, taip pat kaimynų Ežerskių ir Lekavičių sodybas, apsupo geležiniu žiedu. Supratau, kad tai gerai iš anksto suplanuota naikinimo akcija. Žiema tuokart buvo labai gili...

Aš buvau nuvarytas į įvykio vietą ir jėga įgrūstas į slėptuvę. Tenai pamačiau neaprašomą vaizdą. Parako kvapas, kapų tylą. Aplink mėtėsi popiergalių draiskalai, sumišę su kruvina žeme, išbarstyta spaustuvės šriftas, sulankstyti ilgavamzdžiai ginklai, sušaudyta rašomoji mašinėlė, radijas, laikrodžiai, viskas, kas galėjo tikt stribams. Kairėje pusėje ant gulto ir krauju įmirkusios pagalvės aukštiełninkas gulėjo "Senis". Dar blogesnis vaizdas dešinėje pusėje - ant kito gulto amžinu miegu užmigusi pusiau šonu gulėjo "Balanda". Apačioje, ant grindinio, kniūbsčias tysojo "Valero" lavonas su didžiule plėštine žaizda pakaušyje. Vien kraujas, žmogaus kraujas kvapas. Dar šilti lavonai.

Antanas Bakšys ("Senis") gimęs 1923 m. 1941 m. baigė Raseinių gimnaziją. Dirbo Raseinių viršininko sekretoriumi. 1944 m. pavasarį įstojo į Plechavičiaus organizuojamą lietuvišką karinį dalinį, o vasarą iš ten pasitraukė. 1944 m. dirbo Gervėnų pradžios mokyklos mokytoju. 1945 m. kovo 4 d. buvo areštuotas ir įkalintas Vokietijoje, Tepleno mieste. Iš ten pateko į Pamaskvio anglies kasyklas, o 1946 m. vasarą su keturiais tėvynainiais sugebėjo pabėgti. Raseinius

pasiekė sutinęs, išbadėjęs, gyvas skeletas. Gerų žmonių (gyd. Lazdausko) padedamas, įsigijo karinį bilietą, pasą ir pradėjo dirbti Raseinių gimnazijos mokytoju vakarinėse klasėse, būdamas "akylų" stebėtojų akiratyje. 1947 m. lapkričio 17 d. Antanas nutarė eiti pas partizanus.

Elena Gendrolytė-Jurkūnienė ("Balanda") buvo baigusi Keimės gimnaziją ir dirbo Adomaičių, Linkaučių, Galinių pradžinių mokyklų mokytoja. Buvo liekna, ilgomis kasomis, mėlynakė. Genė Rukaitė-Mintautienė (gyv. Kelmės raj., Linkaučių k.) prisimena, kaip partizanė "Balanda" mamai padovanojo likusias savo šeimos relikvijas - dvi linines lovatieses ir pasakė, jeigu ji žūtų, telieka prisiminimas apie ją. Ji buvo išsilavinusi, gražiai siuvinėjo, turėjo gerą balsą.

Aleksas Jurkūnas ("Valeras") su broliu Jonu ("Vasariu") į Kražių apylinkes atvyko 1944 m. su LLA daliniu nuo Šiaulių. Dantų technikas. 1944 m. atsiliko ir įsijungė į Raudgirio partizanų būrį. Kurį laiką jam vadovavo. Jis buvo aukštas, lieknas, labai gražus vyras, kovose užgrūdintas, reiklus, išsilavinęs, puikiai orientavosi situacijose. Daugelio kautynių su NKVD ir stribais dalyvis. Ne kartą buvo sužeistas.

1992 m. vasarą A. Bakšio sesers Zitės Dirmėkienės iniciatyva Pužukų k. Rukų sodyboje pastatytas paminklinis akmuo su įrašu: "1953 01 17 žuvusių partizanų Antano Bakšio, Elenos Gendrolytės-Jurkūnienės, Alekso Jurkūno atminimui įamžinti".

Pavieniai partizanai glaudėsi tai vienur, tai kitur. 1954 m. rudenį Raudgirio būrio likučiai - Andrius Kmita, Edmundas Kmita ir Jonas Bartkus atnešė siūti ir pataisyti drabužius siuvėjui J. Paleckiui, gyvenančiam Gedminių k. Sutartu laiku turėjo siuvinius atsiimti. Namo šeimininkas pasiuntė savo augintinį, kaime vadinamą Jėzuliuku, pranešti į rajoną, kam reikėjo. Paauglys buvo komjaunuolis, apylinkės sekretorius. Kelmės stribai, vadovaujami leitenento Berseniovo, surengė J. Paleckio sodyboje pasalą. Laukė penkias paras. Dešimt žmonių dienomis buėdėjo pasislėpę daržinėje, o naktimis aplink sodybą.

D. Dauskurdienė, gyvenanti Petrališkės kaime, prisimena: "Baigę kasti bulves mes, vaikai, su mama grįžome namo. Mama skubėjo paruošti vakarienę, o tėvas nuvedė arklius

į ganyklą. Grįžęs pasiėmė kibirus ir išėjo į šaltinį vandens. Šaltinis buvo netoli kaimyno J. Paleckio sodybos. Semdamas vandenį, tėvas išgirdo šūvius. Raketos nušvietė visą kaimyno kiemą. Tėvas parbėgęs užsikabino duris. Po pusvalandžio pasigirdo beldimas į duris, reikalavo atidaryti. Tiesiai prieš duris, atsuktas į namo prieangį, stovėjo kulkosvaidis. Stribai reikalavo, kad mūsų tėvelis pakinkytų arklius ir išvežtų iš J. Paleckio sodybos lavonus. Tėvelis turėjęs nuvežti lavonus į štabą Šventragiuose. Vaikai ir mama tėvo neišleido. Tada patys stribai paėmė arklius ir išvažiavo. Išaušo rytas, arklių nebuvo. Tik vidudienį kaimynas Petras Rukas arklius su vežimu gražino. Vežimas buvo visas kruvinas. Tėvas vežimą nuplovė, o mama ratus pašlakstė švęstu vandeniu."

Šventragiuose dviejų partizanų lavonai buvo įmesti į sunkvežimį ir stribai juos išsivežė į Kelmę.

Edmundas Kmita atsišaudydamas ištrūko iš pasalos. Pasi-priešinančiųjų gretos retėjo. Kražių apylinkėje beliko dviese: K. Labanauskas ir Edmundas Kmita. Jie tai susitikdavo, tai išsiskirdavo, glaudėsi prie kaimo žmonių. Aplankydavo grįžusius iš Sibiro tremtinius. Su kai kuriais K. Labanauskas dar bandė tęsti pogrindžio veiklą, bet nesėkmingai. Jis tapo legendiniu "nesugaunamuoju", apie jį ėmė sklisti įvairios kalbos. Iki šiol K. Labanausko ("Ladygos", "Justo") likimas nežinomas.

Edmundas Kmita ("Evaldas") po įvykio Gedminių kaime ramiai vienas vaikštinėjo talkindamas įvairiuose darbuose: kam krosnį sumūrija, kam šienauti padeda. Jam žmonės patarė pasiduoti.

Abu partizanai nešiojosi tik trumpus ginklus. Ryšininkė Paulina Ščerbauskaitė 1961 m. spalio pabaigoje sutiko Kmitą. Jis prašė nupirkti liutpaltį, buvo nusipirkęs kostiumui medžiagos. Sakėsi turįs paruoštus dokumentus vykti į Lenkiją. Nunešęs siūti eilutę pas Stasį Pilitauską Tamkių kaime. Ten ir pasiliko pabūti keletą dienų. Vėlyvą vakarą Telšių dalinsys apsupo Pilitausko sodybą. Partizanas bandė prasiveržti, buvo pašautas, jam siūlyta pasiduoti, bet, įbėgęs į gyventojų Lorencko namų kaminą, pats nusišovė.

Ir vėl išdavystė... "Evaldas" buvo išpartizanavęs 18 metų. Net kareiviai stebėjosi, kaip galėjo nepakliūti. Partizano

lavoną kareiviai nusivežė į Varnius ir pametė milicijos kieme. Sesuo Pralgauskienė, gyvenanti Kaltinėnų valsčiaus Obelyno kaime, buvo atvesta atpažinti.

Negalima nepaminėti ir pokario Kražių mokyklos, nes nemaža mokinių ir mokytojų vienaip ar kitaip buvo susiję su partizanų veikla.

Pirmaisiais pokario metais mokiniai ir mokytojai pritarė ir rėmė pagrindinę spaudą, laisvą mintį. Mokiniai įvairiomis formomis reiškė protestą, neapykantą okupacijai. 1944 m. rudenį mokykloje kabojusiam "tėvelio" Stalino portretui išbadė akis. Po to įvykio mokytoja A. Jurevičienė su sūnumi ir dukra slapčiomis iš Kražių mokyklos pasišalino.

1944 m. Kražių mokyklos mokytojas Stasys Gerlikas, kilęs iš Ūpainių k., turėjo didelį ginklų sandėlį. Jis aprūpindavo partizanus ginklais. Neilgai teko mokytojauti, buvo areštuotas, nuteistas kalėti 25-rius metus lageryje. Bausmę atliko Džezkazgano lageriuose. Grįžo 1960 m., gyveno Kaune. Surinko apie du toms aforizmų.

Už partizanų rėmimą buvo represuota mokytoja R. Aneliūvaitė, mokinsys V. Laugalis.

Mokykloje buvo platinama partizanų ir prieškarinių, nepriklausomos Lietuvos laikų spauda, literatūra. Mokiniai ją godžiai skaitė ir platino kitiems.

Laikraštėlis "Laisvės varpas" nemažai vietos skirdavo ir mokiniams. Apie tai žinojo ir tylomis tam pritardavo šie mokytojai: Elena Valiuškaitė, Genė Kazaitytė, Antanas Prakartas, Ona Babarskytė. Didžiulį poveikį turėjo mokytojas rašytojas Juozas Petrulis. Ne be jo įtakos ir patarimų per mokytoją, buvusį Kražių mokyklos auklėtinį partizaną Igną Čėsna išėjo Žemaičių apygardos LLKL laikraštėlis "Malda girioje".

Mokinės Stefa Jasikaitė, Stefa Jakštaitė iš Baublių kaimo su knygų krepšeliais gabendavo partizanų leidinius "Kovojantis lietuvis", "Laisvės varpas", "Malda girioje".

Daugelis mokinių rūbinėje pakabintų savo paltų kišenėse rasdavo atsišaukimų ir laikraštėlių. Juos toliau platindavo iš rankų į rankas. Pasitaikė vyresniųjų klasių mokinių, kurie turėjo ryšių su partizanais. Moksleiviai surinkdavo kovotojams žinių, medikamentų, spaudai reikalingų reikmenų, baterijų.

Jie vykdavo "Aitvaro" bei Raudgirio būrių partizanų įpareigojimus, budėdavo, stebėdavo sribų bei kareivių judėjimą. Pastebėję pavojų, iššaudavo sutartos spalvos raketą. Mokiniai partizanų ryšininkai žinomi šie: Vaclovas Dubinskas ("Beržas"), J. Dimša, broliai Jurgis ir Antanas Kazlauskai, seserys Stasė ir Elena Kazlauskaitės, J. Gaidamavičius.

1947 m. mokiniai ryšininkai Kalėdų dieną Šventračiuose, Janavičiaus namuose, susitiko su partizanais. Netikėtai kaime pasirodė Kražių sribai. Šeimininkas greit pakinkė porinį vežimą, prisikrovė šiaudų ir moksleivis Jonas Dimša iš kaimo išvežė du partizanus, kurie laimingai pasiekė Brukų mišką.

Partizanai organizuodavo šokių vakarėlius. Juose dalyvavo ir mokinių bei mokytojų. Jie vykdavo tai viename, tai kitame kaime. Per šokius lauke budėdavo ryšininkai.

Mokinės S. Jakšaitė ir S. Jasikaitė Baublių kaime daržinėje šiene įrengė slėptuvę ir slaugė sužeistą partizaną. 1947 m. Naujųjų metų dieną Lenkviečių pradinėje mokykloje į surengtą vakarėlį atvyko 20 partizanų. Jie nuginklavo du Kražių saugumiečius. Priminė, kad jaunimui per daug nereikėtų linksmintis, nes Lietuva pavergta. Visi dalyviai turėjo sukalbėti maldą. Garsiausiai maldos žodžius kartojo komjaunuoliai.

Mokiniai platino ir skaitė tarpukario Lietuvos žurnalus.

Vėlinių vakarą moksleiviams kartais slapta pavykdavo uždegti žvakutes Žvyrkalnyje, partizanų užkasimo vietoje.

1949 m. Janapolyje, pas Joną Dimšą surengus vakaronę, įvyko dešimtos klasės mokinių susirinkimas. Dalyvavo ir mokytoja O. Babarskytė. Svarstyta, kaip Lietuvos jaunimui išlaikyti tautinę savimonę. Buvo dainuojamos partizanų dainos, deklamuojamos savos kūrybos eilės.

Paminėsime keletą mokinių, pasirinkusių sunkų partizanų kovos ir gyvenimo kelią.

Adolfas Grubliauskas, gimęs 1929 m., kilęs nuo Girgždutės. Tėvai turėjo 4 ha žemės. Buvo jautrios sielos berniukas, labai mėgo literatūrą. Baigęs dešimt klasių, pasiryžo netarnauti sovietinėje armijoje, įsijungė į LLKS gretas. Žuvo kautynėse su sribais Užvenčio apylinkėse. Lavonas 1950 m. buvo išniekintas prie Užvenčio sribynės.

Buvęs partizanų ryšininkas mokinys Edmundas Šarauskas, gimęs 1930 m. Butkiškės kaime, pasižymėjo drąsa, ištvermingumu. Gabendavo partizanų spaudą Kražių mokyklos moksleiviams. Žuvo 1950 m. Skroblyno miške, verždamasis iš apsupties.

Vyresnio amžiaus moksleiviui Stasiui Gedvilui, gimusiam 1928 m., už partizanų rėmimą ir ryšį su jais grėsė areštas, todėl 1948 m. išėjo į "Aitvaro" partizanų būrį. S. Gedvilas jau fronte buvo užgrūdintas, linksmo būdo, mėgo dainą. S. Gedvilas ("Bedalis") žuvo 1953 m. Žemaičių apygardoje Gelžčių k. Gedvilo sodyboje per susirėmimą su kareiviais. Lavonas buvo išniekintas Varniuose.

1947 m. rinkimų išvakarėse Kražių mokyklos moksleiviai išplatino gatvėse, prie namų sienų, atsišaukimus, kurie ragino nedalyvauti rinkimuose, neremti okupacinės valdžios. O 1950 m. prieš Vasario 16-ąją mokinys Petras Šimkus iš Paliepių k. parnešė iš partizano "Bedalio" gautą atsišaukimų ryšulį. Moksleiviai Juozas Lukšys, Vincas Urbonas, Jonas Lionikis ir kiti, pasiskirstę gatvėmis ir rajonais, vienu laiku išbarstė, išklijavo atsišaukimus po visą Kražių miestelį.

Kražių saugumiečiai įniršę padarė kratas daugelio moksleivių butuose. Septynis moksleivius suėmė ir išsivežė į Kelmę. Po trijų parų suimtuosius paleido, tačiau praėjus trimis mėnesiams buvo areštuoti organizatoriai: J. Lukšys, J. Lionikis, V. Urbonas. Nuteisti 25-erius metus kalėti lageryje.

Be to, su partizanais bendradarbiavo šie mokiniai: Juozas Gaidamavičius, Jadžė Čepaitė, Jurgis Kazlauskas, Jonas Vitas, Mėčius Pelenis.

Jonas Vitas į Kražių mokyklą atvyko iš Karklėnų. Jo tėvai turėjo hektarą smėlėtos žemės, augino 9 vaikus. Nuo 7-erių Jonukas jau piemenavo Vilkaušuose, dirbo Mačensko plytinėje. Šaltą 1940 m. žiemą, kaip jis pats sako, "mokytojai įputė Tėvynės meilės žariją". Prie mokyklos sienų su draugais jis iškabino savo kūrybos atsišaukimą. Valdžia apie šį atsišaukimą nesužinojo. 1947 m. paaiškėjo, kad Jonas pražiopsojęs išsiimti pasą. Pareikalavo mokėti 100 rublių baudą arba stoti į komjaunimą. Pinigų nebuvo. Taip Jonas tapo komjaunuoliu. Kai kurie rezistencijos dalyviai murmėjo. Mažažemių šeimos sūnų ėmė ruošti Kražių mokyklos kom-

sorgu. Netrukus Jonas Vitas tapo mokyklos komsorgu ir į pamokas ateidavo ginkluotas. Tai mokiniams ir mokytojams darė slogų įspūdį. Deja, mažai kas žinojo, kad šis "komsorgas" buvo partizanų ryšininkas. Kartą J. Vitas buvo nuvykęs į susitikimą su partizanais. Juos apsupo stribai, įvyko susišaudymas. Jonui sužeidė kairę ranką. Gydėsi namuose ir lankė pamokas. Žaizdą persirišinėdavo Vaitkiškių kaime. Ši kartą viskas baigėsi laimingai.

Bet 1949 m. vasario mėn. Radiškės k. pas B. Labanauską išduotas žuvo partizanas Vladas Ražauskas. Pas jį rado Vito rašytus pranešimus. Netrukus, 1949 m. balandžio 24 d., Kražių mokyklos "komsorgas" buvo suimtas. Toliau kalėjimai, žiaurūs tardymai. 1950 m. gegužės 20 d. teisė Vilniaus karo tribunolas. Vitui atseikėta 25-eri metai lagerio, 5-eri metai tremties ir dar 5-eri metai be konstitucinių teisių. 1956 m. reabilituotas grįžo į Lietuvą.

Pokario metai Kražių valsčiuje, kaip ir visoje Lietuvoje, buvo vienas iš tragiškiausių laikotarpių Lietuvos istorijoje. Jis išreiškė kražiškių valią gyventi nepriklausomai. Tai buvo neturintis pavyzdžio pasiaukojimas, reiškėsis ne vien ginkluota kova, bet ir laisvo žodžio jėga, ne vieno partizano gyvybės kaina. Niekad nevalia jų pamiršti!

Lentelėje pateikiamas Kražių valsčiuje kovojusių, žuvusių arba iš ten kilusių partizanų sąrašas. Jis nėra išsamus, laikas tolydžio tikslins.

KRAŽIŲ VALSČIAUS PARTIZANŲ SĄRAŠAS

Eil. nr.	Vardas, pavardė, slapyvardis	Gimimo data	Žuvimo data	Gyvenamoji vieta prieš įstojant į LLKS	Socialinė padėtis	Palaidojimo vieta	Žuvimo aplinkybės
1	2	3	4	5	6	7	8

1. Bronius Alūza - "Bedalis" 1933 1953 08 29 Užventis, Želvių k. Tarnautojas Varniuose Žuvo, pakliuvęs į sribų pasalą prie Lūksto ežero
2. Bronius Andriūška - "Pelikanas" 1910 1952 Kražių vls. Ūkininkas Kelmėje Žuvo NKVD pasaloje
3. Liudas Bagdonas - "Aitvaras" 1925 1949 09 21 Varnių vls. Ūkininkas Kražiuose Žuvo Spirgių miške mūšyje su NKVD
4. Zofija Bagdonavičiūtė - "Virginija" 1927 1949 09 21 Kelmė Tarnautoja Vaiguvos kapinėse Žuvo Spirgių miške mūšyje su NKVD
5. Vincas Bagvilas 1917 Kražių vls. Darbininkas Legalizavosi
6. Antanas Bakšys - "Senis" 1923 1953 06 13 Gerletiškių k. Tarnautojas Kelmėje Nusišovė Pužukų k. Išdavystė
7. Bronius Banevičius - "Bijūnas" 1917 1949 Ūkininkas Kelmėje Žuvo mūšyje su NKVD prie Kelmės

1	2	3	4	5	6	7	8
8.	Jonas Bartkus - "Vėjelis"	1922	1954 10	Kražių vls. Vaišvilieškių k.	Ūkininkas	Kelmėje	Žuvo mūšyje su NKVD Gedminių k.
9.	Stanislovas Budreckas		1946 12 30	Kražių vls.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo kovose su sribais Galinių k.
10.	Vladas Butginas - "Drąsutis"		1947 06 03	Šilalės raj. Jaunodavos k.	Ūkininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD Kareiviškių k.
11.	Povilas Cibulskis			Kelmės vls.	Ūkininkas		
12.	Vladas Cibulskis - "Klajūnas"			Kelmės vls.	Ūkininkas		
13.	Ignas Čėsna - "Žentas"		1951	Kražių vls. Vašilėnų k.	Tarnautojas	Varniuose	Žuvo mūšyje su NKVD
14.	Antanas Dunauskis	1929	1950	Kražių vls. Burbišės k.	Ūkininkas	Kražiuose	Paežeryje Žuvo mūšyje su sribais
15.	Juozas Durša			Kaltinėnų vls.			Žuvęs
16.	Vladas Durša			Kaltinėnų vls.			Žuvęs
17.	Vytautas Eišinas - "Žygandas"	1927	1948 03 22	Žalpių vls. Elenavos k.	Tarnautojas	Kražiuose	Žuvo prie Stulgių mūšyje su sribais
18.	Jadvyga Gedutytė	1928	1949	Kražių vls. Pašilės k.	Moksleivė	Kelmėje	Žuvo prie Kelmės mūšyje su NKVD
19.	Aldona Gedutytė-Mišekienė	1930	1951 03 19	Kražių vls. Burbišės k.	Moksleivė	Skautvilėje	Nusišovė Mažintų k. Išdavystė

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Stasys Gedvilas - "Bedalis"	1929	1951	Kražiuose	Moksleivis	Varniuose	Žuvo mūšyje su NKVD
21.	Elena Gendrolytė-Jurkūnienė - "Balandą"		1953 01 17	Kražių vls. Kasčiukų k.	Tarnautoja	Kelmėje	Gelžyčių k. Nusišovė Pužukų k. Išdavystė
22.	Adolfas Grabliauskas	1929 01 10	1950	Kražių vls.	Tarnautojas	Užventyje	Žuvo mūšyje su NKVD
23.	Jonas Grybas	1915	1955	Pagirgždučio k. Skaudvilės vls. Butvilų k. kas	Darbinin-	Skaudvilėje	Žuvo mūšyje su strėlais
24.	Adolfas Imbliudas	1917	1946	Kražių vls. Šeškinų k.	Ūkininkas	Kelmėje	Gerčalių k. Žuvo prie Kuprės k.
25.	Leonas Ivaškus-Ivaškevičius		1949	Užvenčio vls.	Policininkas		Žuvo mūšyje su NKVD
26.	Jonas Jankauskas - "Kantas"		1953 03 16	Užvenčio vls. Bumbulių k.	Ūkininkas	Užventyje	Nusišovė Rudiškių k. Išdavystė
27.	Marija Jankauskienė - "Jūra"	1923		Kražių vls. Burčiškės k.	Ūkininkė		Legalizavosi
28.	Antanas Janušas - "Skudutis"		1954	Žalpių k.	Ūkininkas		1954 m. suimtas MGB.
29.	Vytautas Jasulaitis	1929	1950	Kražių vls. Valpainių k.	Ūkininkas	Tremtyje	Sušaudytas Išdavystė
30.	Antanas Jokubauskas - "Vilkas"			Kražių vls. Sodalės k.	Ūkininkas	Areštuotas	Rezgalių k. Tremtis Kazachijoje

1	2	3	4	5	6	7	8
31.	Juozas Jokubauskas - "Sausis", "Siaubas"		1949 09 21	Liolių vls. Kirkilų k.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo mūšyje su NKVD Spirgių k. Žuvo mūšyje su stribais Jucių k.
32.	Ignas Jucevičius - "Daktaras"		1950 05 01	Kražių vls. Gorainių k.	Ūkininkas	Kelmėje	
33.	Jonas Jurekūnas - "Vasaris"		1947	Šiauliuose	Studentas	Romainiuose	Mirė nuo ligos
34.	Aleksas Jurekūnas - "Valeras"		1953 01 17	Šiauliuose	Dantų tech- nikas	Kelmėje	Nusišovė Pažu- kų k. Išdavystė
35.	Povilas Juškys		1946	Nemakšių vls. Ylių k.	Ūkininkas	Skaudvilėje	Žuvo mūšyje su NKVD
36.	Vytautas Kazlauskas - "Alksniukas" 1932			Kražių vls. Daugintiskės k.	Moksleivis		Nomininkų k. Sužeistas mūšy- je Spirgių k. Suirntas 1947 m. Tremtis
37.	Mėčius Kybartas			Liolių vls. Kaspariškės k.	Ūkininkas	Sibire	Pateko į nelais- vę 1947 m. Mirė Sibire
38.	Vytautas Kybartas		1949 09 21	Liolių vls. Kaspariškės k.	Ūkininkas		Žuvo mūšyje su NKVD Spirgių k.
39.	Vladas Kybartas - "Pikas"		1949	Liolių vls.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo mūšyje su NKVD Spirgių k.
40.	Andrius Kmita - "Aidas"	1917	09 21 1954	Kaspariškės k. Skaudvilės vls. Butvilų k.	Ūkininkas	Kelmėje	Žuvo NKVD pasaloje Gedminių k.

1	2	3	4	5	6	7	8
41.	Antanas Kmita	1922	1947	Skaudivilės vls. Ūkininkas Butvilų k.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo mūšyje su NKVD
42.	Edmundas Kmita - "Evaldas"	1918	1961	Skaudivilės vls. Ūkininkas Butvilų k.	Ūkininkas	Varniuose	Kirpkalnyje Nusišovė Putramentiškės k. Išdavystė
43.	Petras Kučinskas			Lioliai	Ūkininkas		Likimas nežinomas
44.	Krizostemas Labanauskas - "Ladyga", "Justas"			Kražių vls. Burčiškės k.	Tarnautojas		Žuvo mūšyje prie Pašilės
45.	Petras Mankus - "Sidabras"		1951	Varnių raj. Labūnavos k.	Ūkininkas		Legalizavosi. Tremtis
46.	Aldona Maziliauskytė-Čekavičienė - "Gegutė"			Pašilės parapija Tarnautoja Skruzdėlynės k.			
47.	Leonas Mažeikis		1951	Skaudivilės vls. Ūkininkas Butvilų k.	Ūkininkas	Skaudivilėje	Žuvo per susišaudymą su NKVD
48.	Kleopas Milašauskas - "Levas"	1921	1945 01 01 07 12	Kražių vls. Butkiškės k.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo per susišaudymą su NKVD
49.	Aleksandras Milaševičius - "Dėdė Tomas"		1948		Lietuvos karininkas		Raudgiryje Nusišovė sužeistas mūšyje su NKVD Košių k.
50.	Jonas Milkintas			Nemakščių vls. Ūkininkas Pamarkupio k.	Ūkininkas	Kušleikiuose	Sužeistas mūšyje mirė Kušleikių k. Kazlauskų sodyboje

1	2	3	4	5	6	7	8
51.	Stasys Miknius - "Stambuolis"		1947 06 03	Šilalės raj. Pakarcėmio k.	Ūkininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD Kareiviškių k
52.	Juozas Mezgiris	1908	1956 01 10	Kražių vls. Karklėnalių k.	Ūkininkas	Karklėnuose	Žuvo per susišau- dymą su Karklė- nų stribais Legalizavosi
53.	Stasys Mockus			Kražių vls. Pupėnų k.			
54.	Juozas Montsvilas		1947 06 03	Šilalės raj. Beržės k.	Ūkininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD Kareiviškių k.
55.	Mėčius Montsvilas		1947 06 03	Šilalės raj. Beržės k.	Ūkininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD Kareiviškių k.
56.	Vladas Montvydas - "Žemaitis"	1911	1953 08 23	Varnių vls. Gerletiškių k.	Ūkininkas	Varniuose	Kareiviškių k. Nusišovė pa- kliuvęs į pa- salą prie Lūksto ežero Teistas kari- nio tribunolo Susaudytas Žuvo mūšyje prie Karklėnų Teistas. Katorga
57.	Adomas Nekrašas	1924	1945	Kražių vls. Visgaudų k.	Darbininkas		
58.	Kostas Norvilas - "Aktorius"	1917	1950	Varnių vls. Palūksčių k.	Amatininkas	Varniuose	
59.	Pranas Petroševičius - "Šarūnas"				Lietuvos karininkas		

1	2	3	4	5	6	7	8
60.	Aleksas Pudžėvis	1925		Kražių vls. Gerletiškių k.	Valstietis		Legalizavosi Teistas 12 m. lagerio Legalizavosi
61.	Leopoldas Pudžėvis	1920		Kražių vls. Gerletiškių k.	Ūkininkas		
62.	Mėčius Pudžėvis	1924		Kražių vls. Gerletiškių k.	Valstietis		Legalizavosi
63.	Edvardas Radavičius - "Sakalas"			Kražių vls. Maldaginės k.	Ūkininkas		Sužeistas per su- sišaudymą su NKVD. Pateko nelaisvėn
64.	Feliksas Ražauskas		1946	Kražių vls. Paplekšnių k.	Ūkininkas		Sužeistas Kirku- čių k. Nukankin- tas Šiluvos kalėjime
65.	Vladas Ražauskas - "Dainius"		1949	Kražių vls. Paplekšnių k.	Ūkininkas	Kražiuose	Nusišovė B. La- banausko ūkyje Radiškės k. Išdavystė
66.	Juozas Reimantas		1947	Kražių vls. Pašilės k.	Darbininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD Kareiviškių k.
67.	Jonas Rimkus - "Dailidė", "Rytas"	1920	1948	Kražių vls. Burčiškės k.	Studentas	Užventyje	Žuvo mūšyje su NKVD
68.	Juozas Rimkus - "Laimutis"	1917		Kražių vls. Burčiškės k.	Tarnautojas		Legalizavosi

1	2	3	4	5	6	7	8
69.	Steponas Rimkus			Kaltinėnų vls.	Ūkininkas		1947 m. mūšyje pateko į nelaisvę. Tremtis
70.	Kajetonas Rudaitis - "Kaziukas"	1926	1950	Kražių vls.	Ūkininkas	Skautvilėje	Žuvo per susišaudymą su NKVD
71.	Feliksas Šaltis	1929	1950	Kražių vls.	Ūkininkas	Skautvilėje	Žuvo mūšyje su NKVD
72.	Edmundas Šarauskas - "Kaziukas", 1930 "Rimutis"		1950	Grumblių k.			
			1950	Kražių vls.	Darbininkas	Skautvilėje	Žuvo mūšyje su NKVD Išlynų k.
73.	Kazys Šerpetauskas		1947	Butkiškės k.	Darbininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD
74.	Vincas Skačkauskas - "Remigijus"	1929	1951	Kražių vls.	Tarnautojas	Viduklėje	Žuvo mūšyje su NKVD
75.	Jonas Šneideris	1920		Kražių vls.	Darbininkas		1947 m. mūšyje pateko į nelaisvę. Tremtis
				Plusčių k.			
76.	Stasys Šneideris	1924	1948	Kražių vls.	Darbininkas		Žuvo prie Dubysos
77.	Bronius Ulevičius - "Bijūnas"	1926	1948	Plusčių k.	Ūkininkas	Kražiuose	Žuvo per susišaudymą su NKVD
78.	Vytautas Ulevičius - "Ažuoliukas"	1931	1949	Dausyniškės k.	Ūkininkas		Žuvo per susišaudymą su NKVD
				Kražių vls.			
79.	Bronius Urbutis - "Margis"			Dausyniškės k.	Lietuvos karininkas		Katorga
				Skautvilės vls.	Ūkininkas		
80.	Zigmas Vaišvila - "Gražutis"		1947	Šilalės raj.		Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD
				Jaunodavos k.			

1	2	3	4	5	6	7	8
81.	Bronislovas Valiuška - "Papaša"		1950	Kražių vls. Bielskiškių k.	Ūkininkas	Kražiuose Miedkalnyje	Mirė nuo ligos
82.	Ignas Vanagas		1947	Kražių vls. Jankišės k.	Ūkininkas	Kelmėje	Žuvo prie Gai- laičių. Išdavystė
83.	Petras Vasiliauskas	1927	1953	Užventis	Ūkininkas	Užventyje	Nusišovė. Išdavystė
84.	Aleksas Veida - "Šilas"		1953	Kražių vls. Lenkviečių k.	Darbininkas	Kelmėje	Žuvo mūšyje prie Žalpių
85.	Benius Viknius		1947	Varnių mst.	Darbininkas	Kaltinėnuose	Žuvo mūšyje su NKVD
86.	Petras Zaburskis - "Svajūnas"	1927	1950	Kražių vls. Plusčių k.	Darbininkas	Šilaičių miške	Mirė sužeistas Šilaičių k.
87.	Vladas Zdanys			Varnių apyl.	Tarnautojas		Nukankintas kalėjime
88.	Jonas Zelba - "Šermukšnis"		1950 05 01	Kražių vls. Papeksnių k.	Tarnautojas	Kelmėje	Žuvo NKVD apsuptyje Vaiš- viliškių k.
89.	Kleopas Žiauberis - "Anglas"	1917		Kražių vls. Lenkviečių k.	Ūkininkas		1947 m. pasaloje pakliuvo į nelais- vę. Tremtis 1947m. suintas pasaloje.
90.	Pranas Žiauberis - "Miškinis"	1914		Kražių vls. Lenkviečių k.	Ūkininkas		Katorga Žuvo mūšyje su NKVD
91.	Petrė Živatkauskaitė - "Milda"		1950 02 15	Nemakščiai	Studentė	Skaudvilėje	

LIUDAS JOVAIŠA, KAZYS MISIUS

STALINISTINĖS PRIEPAUDOS METAI KRAŽIŲ APYLINKĖSE

1940-1941 metai. Ne paslaptis, kad tarpukario metais Lietuvoje dėl įvairių priežasčių buvo ir gana vargingai gyvenančių žmonių. Juos į savo pusę pirmiausia stengėsi patraukti nelegaliai veikusi, svetimos valstybės remiama komunistų (bolševikų) partija. 1926 m. Kražių dvare pradėjo dirbti samdinyš Juozas Galkontas, komunistas nuo 1921 m. J. Galkontas įkalbėjo vietos eigulį J. Stulginskį, su kuriuo susipažino dar tarnaudamas kariuomenėje, stoti į kompartiją. 1929 m. sūnaus pėdomis nuėjo ir tėvas Ezechielis Stulginskis. Taip Kražių valsčiuje įsikūrė bolševikų kuopelė. 1937 m. prie jų prisijungė išvarytas iš Amerikos ir atsikėlęs į Karklėnus Vladas Bielskis¹. Šios Kražių-Karklėnų komunistų kuopelės veikla buvo visiškai nežymi.

Žinoma, ne vietos komunistai lėmė 1940 m. įvykius Kražiuose. 1940 06 17 čia surengiamas mitingas, kuriame kalbėjo iš Kauno atsiųstas bolševikų atstovas. Netrukus iš Raseinių į Kražius atvyko apskrities bolševikų komiteto pirmasis sekretorius Stasys Filipavičius. Jis paskyrė naują Kražių valsčiaus valdžią. Nuginkluota policija. Milicijai vadovauti paskirtas buvęs darbininkas Daukša, valsčiaus viršaičiu - Povilas Vismantas, sekretoriumi - Vladas Radavičius. Partorgo pareigos teko Leonui Michelbertui², komsorgo - Stasiui Mockui. Sukurta ir pionierių organizacija. Vienuolika Kražių valsčiaus pionierių stovyklavo Palangoje. Čia juos užklupo karas³.

1941 m. Kražių LKP(b) valsčiaus komitete iš 5 asmenų 3 buvo žydai. Tiesa, vėliau Leiba Urjašovičius iš komiteto pašalintas. 1941 m. Kražių v. buvo 15 LKP(b) narių⁴.

Pakeista ir žemiausia valdžios grandis - daugumos kaimų bendruomenių seniūnai. Šios pareigos paliktos tiksliai seniūnams iš mažžemių. Nuo 1941 m. pradžios seniūnijos pavadintos apylinkėmis, įvestos pirmininko ir sekretoriaus pareigybės.

1992 m. atradus Molotovo - Ribentropo pakto slapčių protokolų originalus, nebereikia įrodinėti, kas lėmė 1940 m. trijų Pabaltijo valstybių "savanorišką" įstojimą į TSRS. Lietuvos aneksiją lydėjo vargingai liaudžiai patrauklūs šūkiai, skelbiantys, kad žmonės bus lygūs, gaus darbo, duonos, žemės. Tauta suskaldoma ir sukiršinama. Ypač tam pasitar-
navo bolševikinė žemės reforma.

Ši reforma toli gražu ne visiems bežemiams ir mažžemiams suteikė džiaugsmo. Buvo nemažai valstiečių, kurie atsisakė gautos žemės. Jau 1940 m. pabaigoje pradėta kurti iniciatyvines kolūkių organizavimo grupes. Todėl teiginiai, kad svetimieji nuoširdžiai rūpinosi vargingaisiais Lietuvos valstiečiais, yra paprasčiausia propaganda.

Kražių v. irgi sudaroma bei patvirtinama žemės reformos komisija; pirmininkas - Tomas Čekauskis iš Akmenių. Be to, paskirti šie nariai: Vladimiras Sabanka (Akmenių dvaras), Juozas Šemetulskis (Raudiškės k.), Romanas Marcinkevičius (Plūsčių k.), Juozas Strelkauskas (Girinių k.)⁵. Konkrečių duomenų apie žemės dalijimą Kražių v. nepavyko rasti. Išdalijus žemę, ūkininkas, iš kurio ji paimta, turėjo atiduoti naujakuriams ketvirtadalį derliaus. Naujesiems šeimininkams įsakyta žemę pradėti dirbti nuo pavasario. Dalis naujakurių neturėjo arklių, žemės dirbimo padargų. Žemės dalijimą reikalauta baigti iki rudens.

Aneksavus Lietuvą, Plūsčiose įsteigtas valstybinis ūkis, pavadintas tarybiniu. Tokie ūkiai dar atsirado Butkiškėje ir Savitiškėje.

Aneksuota Lietuva skubėjo kuo greičiau susilyginti su kitomis Sąjungos šeimos "sesėmis". 1940 10 28. pasirašomas įsakas dėl viešbučių, kino teatrų, vaistinių ir kitų privačių įstaigėlių nacionalizavimo. Dar po trejeto dienų įsakoma nacionalizuoti namus, turinčius daugiau negu 170 m² ploto⁶. Atsiranda iki šiol negirdėtas pagalvės mokestis.

1941 01 12 turėjo būti rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Rinkimus reikėjo pasitikti naujais laimėjimais. M. Meškauskienės redaguojamas valstiečiams skirtas laikraštis rašė: "Norėdami rinkimus atžymėti realiu darbu ir išreikšti nuoširdžią padėką Partijai ir vyriausybei, visame krašte organizuoja Raudonąsias gurguoles ir jomis veža grūdus į kooperatyvų sandėlius"⁷. Tokios gurguolės veždavosi vėliavą ir aprobuotus šūkius, pavyzdžiui: "Nė vieno grūdo spekuliantams", "Tegyvuoja valstiečių ir miesto darbininkų vienybė" ir kitokius. Grūdų priėmimo punktuose vežimus pasitikdavo su muzika, sakydavo prakalbas. Nežinia, ar 1940 m. pabaigoje buvo suorganizuota gurguolė iš Kražių, tačiau iš Kelmės valsčiaus tikrai važiavo.

Bolševikinė žemės reforma neapsiribojo žemės dalijimu. 1940 m. gruodžio mėn. pradėtas draskyti Broniaus Mintausko išsinuomotas 40 ha ūkis, pagrobta dalis gyvulių. B. Mintauskas paliko ūkį ir pabėgo į Linkaučius⁸.

Skaldant lietuvių tautą, parodyta nemažai išradingumo. 1941 01 25 darbo liaudies komisaras M. Junčas-Kučinskas pasirašė žemės ūkio darbininkų samdos privačiuose ūkiuose taisykles. 1941 m. pavasarį pradedamas neraštingumo Lietuvoje likvidavimo vėjus. Aišku, pamiršta, kad Lietuvoje jau seniai buvo įvestas privalomas pradinis mokymas, o dauguma beraščių - tai carinės Rusijos sprespaudos rezultatas.

1941 04 14 M. Gedvilas ir A. Sniečkus pasirašė nutarimą dėl privalomųjų prievolių valstybei. Tokių prievolių anksčiau Lietuvoje nebuvo.

Tiems ūkininkams, kuriems toli buvo pieno priėmimo punktai, leista pieno prievolę pakeisti sviestu. Kilogramas sviesto atstojo 25 litrus pieno. Kiekvienos rūšies pyliavai buvo nustatyti terminai, kuriais privalėjo pristatyti nurodytą procentą metinės prievolės. Neįvykdžius prievolių nustatytais terminais, nurodyta, kad ūkininkai bus teisiami. Raseinių apskrįčiai nurodytos prievolės pateikiamos 1 lentelėje⁹.

Be to, ūkininkams, turintiems daugiau negu 25 ha žemės, nustatytos vienkartinės 1940 m. grūdų prievolės. Neįvykdę grūdų pyliavos iki gegužės 1 d., ūkininkai buvo perduodami teismui. Iki 1941 05 31 teisti 1109 Lietuvos žemdirbiai. Juos baudavo piniginėmis bandomis ir kalėjimu.

1 lentelė

Turima žemė ha	Grūdų, bulvių kg	Pieno l	Mėsos kg	Vilnų gr
iki 5 ha	40	45	30	140
5-10	60	50	50	160
10-15	90	55	80	180
15-20	130	60	130	200
20-25	180	70	220	220
per 25	210	80	300	240

"Nusikaltėliai", t.y. nepristačiusieji 1940 m. vienkartinių prievolių, buvo įkalinti ir Pravieniškėse, kur dauguma jų buvo sušaudyti besitraukiančių raudonarmiečių¹⁰.

1941 05 02 paskelbiama valstybinė paskola. Buvo organizuojami prievartiniai paskolų pasirašymai.

Stalinistai vadovavosi principu: "kas ne su mumis, tas prieš mus". 1940 07 07 Valstybės saugumo departamento direktorius A. Sniečkus patvirtino masinių areštų operatyvinį planą. Šis visiškai slaptas planas siekė likviduoti tautininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, šaulių, trockininkų, eserų ir kitų politinių partijų bei organizacijų vadovus. Įsakyta suėmimus vykdyti visoje Lietuvoje naktį iš liepos 11 į 12 dieną¹¹. Šios represijos Kražių valsčiaus irgi neaplenkė. 1940 07 12 suimamas Kražių pradžios mokyklos mokytojas, 35 metų Kazys Matulevičius ir uždaromas į Raseinių kalėjimą. Ypatingojo pasitarimo pasmerktas 8 metams lagerio. Berods karui prasidėjus, išlaisvintas. Raseinių kalėjime sėdėjo ir K. Matulevičiaus brolis¹². Ar buvo liepos 12 d. daugiau areštų Kražių valsčiuje, nepavyko nustatyti.

1940 08 06 Kražiuose suimti ir išvežti į Raseinius kun. Stanislovas Rimkus ir buvęs policininkas Juozas Mozūraitis. Prasidėjus karui, jie kartu su kitais politiniais kaliniais dviem sunkvežimiais išvežti į Panevėžį. Čia dar prijungti Panevėžio kaliniai ir traukiniu išgabenti Daugpilio link. 1941 m. vėly rudenį daugiau negu 45 Raseinių ir Panevėžio kalėjimų kankiniai pasiekė galutinį kelionės punktą Petropavlovską (Kazachija). Šio miesto kalėjime dauguma jų 1942 m. mirė

iš bado. Kai kurie kaliniai išgerdavo pasūdyto vandens, apsinuodydavo ir mirdavo. Buvo susirgusių skorbuto. Pavyzdžiui, buv. Kupiškio policininkui Vaišnoraui išbyrėjo dantys, nuo blauzdų tekėjo limfa. Be to, čia uždarytus žmones kankino šaltis, blakės bei kiti parazitai. Tokiomis sąlygomis dauguma kalinių mirė nesulaukę teismo sprendimo. J. Mozūraitis irgi mirė iki teismo, o kun. S. Rimkui buvo paskirta mirties bausmė, jis 1942 05 20 sušaudytas¹³. Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingas J. Mozūraičio arešto datas.

Apie 1940 08 14 Kražių valsčiuje suimamas 29 metų Zigmas Stabinskas. Po dešimties dienų, rugpjūčio 24 d., jis nužudytas Raseinių kalėjime. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, kalėjimo sargas parodė Z. Stabinskio užkasimo vietą. 1941 07 25 jo palaikai perkelti į Kražių kapines¹⁴.

1940 m. už atsišaukimą suimtas Aleksas Rožauskas, kilęs iš Papeksnių kaimo; jis dingo be žinios. Prieš suėmimą dirbo Kelmėje parduotuvėje.

1940 m. gruodžio mėn. prie Kražių, važiuojant dviračiu, sulaikytas Milžavėnų pradžios mokyklos mokytojas, 19 metų Edmundas Masalskis. Berods mirė iš bado Petropavlovsko kalėjime. Be to, įvairiu metu Kražių apylinkėse bolševikų suimti ir represuoti šie asmenys :

Jurgis Faltinčikas, inžinierius;

Vincas Garalevičius, g. 1901 m. Žirnainių k., ūkininkas;

Zbignevas Maraškevičius, 24 m. studentas;

Juozas Mikovičius, 21 m. darbininkas;

Vladas Vielekorskis, 48 m.

Tų žmonių likimas nežinomas¹⁵. Raseiniuose kalėjo ir daugiau kražiškių - tai Česlovas Butkevičius, Adolfina Butkevičienė, Liudas Karpas ir kiti. Prasidėjus karui, jie buvo išlaisvinti¹⁶.

1941 m. balandžio mėn. į Rukšių k. (Pašilės parapija) pas ūkininką Joną Jakševičių atvyko Nikodemas Ramanauskas. Jis buvo kilęs iš Pakalniškių k. mažžemio valstiečio šeimos. Tėvai turėjo vos 5 ha žemės, šeimoje augo 10 vaikų. N. Ramanauskas dirbo Kaišiadoryse geležinkeliniu. Jis ir J. Jakševičius Rukšiuose suimami. Pastarasis po savaitės paleistas. Kitąkart, pamatęs atvažiuojant baudėjus, J. Jakševičius

nusižudė. Prasidėjus karui, N. Ramanauskas išvežtas iš Vilniaus kalėjimo. Giminės apie jo likimą nieko nežino¹⁷.

Žmonės pasakoja, kad kražiškių žuvo ir masinių žudynių vietoje. Du broliai Staponkai ir Puročius už muštynes buvę nuteisti ketveriems metams kalėti. Jie raudonarmiečių sušaudyti Pravieniškėse¹⁸. Tiesa, paskelbtame 1941 m. birželio mėn. buvusių Pravieniškėse kalinių sąraše minėtų pavardžių nėra¹⁹.

Dar 1940 m. įsakyta nustatyti priešiška nusiteikusius asmenis. Per seniūnus buvo išdalytos anketos, jas kiekvienas gyventojas turėjo užpildyti²⁰. 1941 m. birželio mėn. pirmosiomis dienomis visoje Lietuvoje baigtos rinkti "žinios apie kontrrevoliucinio ir prieštarybinio elemento apskaitą". Tokio "elemento" Raseinių a. suregistruotos 23 šeimos (145 asmenys). Taip pat iki 1941 06 04 Raseinių a. paimta saugumo įskaiton 253 asmenys, užregistruotos 122 bylos²¹.

1941 06 04 TSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas Serovas pasirašė trėmimo iš Lietuvos instrukciją, kuri pradėta vykdyti birželio 14-ąją. Išvežta Kražių bibliotekos vedėja Kazė Dimšaitė, 29 metų. Tremties vieta - Krasnojarsko kraštas, Kansko r., Rešiotai. Iš ten 1951 m. ištremta į Kužijevą, Krasnojarsko kr.; 1962 m. grįžo į Lietuvą. Atrodo, kad 1941 m. iš Kražių taip pat ištremtas Bronius Navickas, g. 1909 m., turėjęs miestelyje restoraną, ir stalius Bronius Norkus, g. 1910²².

Visų Kražių tremtinių sužinoti nepavyko. Baudėjai irgi neįvykdė savo planų, nes žmonės slapstėsi. Buvo pasislėpusi Pagirgždučio dvaro savininkė Bagdonavičienė. Vilkaušų plytinės savininkas Maselskas prisiglaudė pas Bronių Mintauską, todėl atvykę paimti saugumiečiai jo nerado. Būta ir keistesnių atvejų. Prisistačius pareigūnams pas Klikną, gyv. Putramentiškės k., ir pareiškus, kad jis tremiamas, šeimnininkas paprašė leidimo nusiprausti, o mamai liepė "svečius" pavaišinti. Maža to, Klikna pasiūlė į trėmimo punktą vykti ne pėstiems, bet važiuotiems. Pasikinkęs arklį, Klikna pabėgo²³.

1941 m. Kražių v. gyventojai buvo varomi vežti akmenų aerodromo statybai. Akmenis reikėjo vežti iš Šienlaukio.

1941 06 22. Vokietija užpuolė Tarybų Sąjungą. Kražių parapija irgi nukentėjo nuo besitraukiančių raudonarmiečių.

1941 06.24 sovietiniai kareiviai išsivedė 46 metų Lenkviečių k. gyventoją Vladislovą Navickį ir pakrūmėje nušovė. Liko žmona ir 6 vaikai.

Birželio 25 d. Kirkučių k. raudonarmiečiai nušovė Aleksandrą Tamošaitį, 28 metų. Tą pačią dieną Bielskiškių k. nušautas Vladislovas Drukteinis, 43 metų. Kalvių k. besitraukiančių kareivių sušaudytas Kazys Šimkus, 59 metų²⁴.

1941 06 24 nuo karo veiksmų sudegė didesnė Kražių miestelio dalis. Prasidėjo kita - nacistinės Vokietijos okupacija.

Gaudymai į TSRS kariuomenę. 1944 m. vasarą iš Kražių valdžia pasitraukė. Valsčius liko be civilinės valdžios, nors frontas prie Dubysos sustojo iki rudens.

1944 10 07. rytą raudonoji armija beveik be pasipriešinimo užėmė Kražius. Kelmėje, Kražiuose ir kitur liko kareivių igulos. Prasidėjo kareivių siautėjimai.

Pirma oficiali mobilizacija į sovietinę kariuomenę Kražių valsčiuje paskelbta 1944 m. lapkričio mėn. Iš maždaug 700 šaukiamojamųjų amžiaus naujokų į punktą susirinko kelios dešimtys invalidų. Tuo po šio nepavykusio šaukimo Kražių ir Karklėnų apylinkėse žmonės pamatė gaisrus. Liepsnojo baidėjų padegtos sodybos²⁵.

Pirmųjų pokario metų raudonarmiečių žiaurumai žinomi daugelyje Lietuvos vietų. Kareivių ir naikintojų siautėjimo pavyzdžių Kražių apylinkėse pateikta E. Dirmeikio straipsnyje. Vyrai vengė tarnauti svetimoje kariuomenėje, todėl slapstėsi, stojo į Lietuvos laisvės armiją (LLA).

1944 m. vėlyvą rudenį partizanai išvadavo vežamus iš Kražių į Kelmę naujokus, kuriuos lydėjo milicininkas Karlikauskas. Jis liko gyvas. Netrukus Karlikauskas atsisakė tarnybos milicijoje ir iš Kražių išsikėlė. Tąkart išvaduos jaunuolis Levickis iš Adošiškių vėliau pats nuvyko į šaukimo punktą. Paimtas į armiją, iš fronto negrižo. Tarnaudamas kariuomenėje, mirė Stasys Jasulaitis iš Paplūsčių. 1944 m. partizanai užpuolė vežamus per Kuprės mišką naujokus. Kadangi užpulta ties Songailos sodyba, tai šeimininkas suimtas, išvežtas tardyti į Šiluvą; iš ten nebegrįžo. Kareiviai gaudė ne tik šaukiamojamųjų amžiaus vyrus, bet ir asmenis,

itariamus priešiška okupantams veikla. Būdavo naktų, kai surinkdavo 30 ir daugiau įvairaus amžiaus vyrų²⁶.

1945 m. apie vasario mėn. žmonės matė keliu nuo Užvenčio kareivių varomus vyrus, kurių rankos buvo surištos spygliuota viela²⁷.

1944 12 15 raudonarmiečiai nušovė Linkaučių k. gyv. Kazimierą Gargažą, 32 metų. Liko žmona ir duktė²⁸.

Be to, buvo dar šios Kražių parapijos gyventojų aukos:

1944 12 12 Kražiuose nušautas Julijonas Misius, 60 metų.

1944 12 17 Visgaudų k. nušautas Jonas Stulginskis, 45 metų. Liko žmona, sūnus ir dvi dukros.

1944 12 17 Visgaudų k. nušautas agronomas iš Šiluvos Vytautas Žalkauskas, 19 metų.

1944 12 22 Paplūščių k. nušauta Zofija Pociūtė, 20 metų.

1945 01 11 Paginskių k. nušautas Benediktas Mackus, 24 metų. Jų sodyba sudeginta.

1945 02 09 Kražiuose nužudytas Jonas Levickis, 29 metų.

1945 02 16 Kražiuose nušautas darbininkas Juozapas Savickis, 36 metų. Liko žmona ir 5 sūnus.

1945 02 24 Vaišviliškiuose nušautas ūkininkas Alfonsas Zaleskis, 34 metų.

Baudėjai taip pat pagavo besislapstantį nuo kariuomenės Kirkučių k. ūkininką Antaną Kavaliauską, 29 metų. Jis 1945 02 14 nužudytas Šiluvoje²⁹. Į šį sąrašą neįtraukti raudonarmiečių bei naikintojų 1944 - 1945 m. nušauti ar nukankinti asmenys Karklėnų, Pakražančio ir Pašilės parapijose.

Gedminių k. nuo kariuomenės slapstėsi broliai Puodžiukai, bet buvo pagauti. Antanas Puodžiukas, atitarnavęs trejus metus kariuomenėje, sugrįžo. Jo brolis kalintas Kražiuose, Raseiniuose. Paleistas visai nusilpęs, su daugybe žaizdų. Parvežtas mirė pagyvenęs vos dvi dienas³⁰. Klibaldių k. nušautas Vainauskas, jų sodyba sudeginta.

1945 m. vežant traukiniu naujokus, ties Lyduvėnais kražiškis Alfonsas Jakštas atidarė vagono duris ir išsoko iš traukinio. Juo pasekė dar keturi jaunuoliai. Porai bėglių pavyko išgauti dokumentus Raseinių kariniame komisariate. Netrukus dokumentų išdavėjai buvo įskusti ir išmesti iš

darbo. Norėję gauti karinius bilietus dar keturi Kražių v. asmenys nuteisti po 10 metų laisvės atėmimo³¹.

Kareivių siautėjimai, vyrų gaudymai nuo 1945 m. pavasario Kražių v. liovėsi. Kareiviai iš Kražių išsikėlė. Karines funkcijas sėkmingai vykdė Kražių naikintojų būrys.

Pirmieji pokario metų valdžios veiksmai Kražių valsčiuje. Dažniausiai valsčių valdžia būdavo paskiriama dar raudonarmiečiams neužėmus tos teritorijos. Iš pradžių dar paliktas senas administracinis suskirstymas. 1947 10 21 sudaroma Kelmės apskritis, kuriai priskiriamas visas Kražių valsčius. Netrukus sudaromas naujas, Karklėnų valsčius. 1950 m. valsčiai panaikinami, o apskritys pertvarkomos į rajonus.

1944 10 24 Raseinių a. KP(b) biuras pareikalavo surinkti karo veiksmų laukuose paliktus ginklus. Tame pačiame posėdyje nutarta apskrityje suorganizuoti naikintojų (istrebitelnyj) batalioną. 1945 m. lyg pasityčiojimui naikintojai "pakrikštyti" liaudies gynėjais. Liaudyje prigijo pirmykščio rusiško pavadinimo variantai.

1944 11 14 patvirtinami Raseinių a. 62 naikintojų bataliono kovotojai. Įsakyta apginkluoti valsčių aktyvistus, vykdomųjų komitetų darbuotojus, paruošų agentus, kompartijos, komjaunimo narius. Rekomenduota apginkluoti po 40 kiekvieno valsčiaus aktyvistų. Kiekviename valsčiuje organizuojami naikintojų būriai, turintys 20-30 asmenų. Be to, lapkričio 14 d. nutarta surinkti Jurbarko, Kražių, Nemakščių bei Viduklės valsčiuose 500 vyrų, taip pat paimti dar 50 žmonių su pastotimis ir perduoti juos kariniam daliniui. Rekomenduota karo reikalams varyti žmones iš turtingesnių ūkininkų šeimų³².

Kražių naikintojų būriui vadovavo kitataučiai kariškiai. Okupantai toliau vykdė lietuvių skaldymo politiką, kurstė "klasių" kovą, pasiekė, kad lietuvis žudytų lietuvi. Į naikintojų būrius žmonės patekdavo įvairiais keliais. Dalis žmonių tapdavo naikintojais vengdami tarnybos kariuomenėje. Anksčiau naikintojai buvo idealizuojami. Jie buvo okupacinės valdžios rėmėjai, represijų vykdytojai. Nesiimant išsamiau nagrinėti Kražių naikintojų veiklos, reikia pasakyti, kad ten tarnavo ir dorų žmonių, netgi partizanų talkininkų.

1946 05 20. Raseinių KP(b) biuras svarstė Vidaus reikalų ministerijos Kražių karinio skyriaus darbą. "Už revoliucinio budrumo sumažinimą, skyriuje klestintį kyšininkavimą, girtuokliavimą" viršininkui Konstantinoviui pareikštas papeikimas, pareikalauta jį pašalinti iš pareigų. Taip pat pareikalauta atleisti iš tarnybos ir teisti jo pavaduotoją Jevliukovą³³.

Kražių naikintojų būrį ne kartą svarstė ir Kelmės KP(b) komitetas. 1948 m. pradžioje Kražių naikintojų būryje, tada vadintame Valstybės saugumo ministerijos (MGB) skyriumi, tarnavo mažiau žmonių negu numatyta. Konstatuotas didelis "kadrų tekamumas", silpna drausmė, "klestintis girtuokliavimas, muštynės, viršininkų įžeidinėjimai". 1948 01 18 naikintojas Pancyrevas, būdamas girtas, rinkimų apylinkėje be tikslo iššaudęs 36 šovinius³⁴. 1948 03 08 girti MGB kovotojai per visą naktį Kražių gatvėse kėlė triukšmą³⁵.

Tiktai 1946 04 02 įsteigta pirminė Kražių v. KP(b) organizacija, turėjusi 4 narius. Vienintelis lietuvis Petras Staškevičius skiriamas partorgu³⁶. Iki tol P. Staškevičius dirbo valsčiaus vykdomojo k-to pirmininku. Jo partorgo karjera truko vos pusketvirtą mėnesio. Apkaltintas nepakankamai skyręs dėmesio idėjiniam-politiniam auklėjimui, jis liepos 15 d. iš pareigų atleidžiamas. Pašalinimo priežastis buvo kita. P. Staškevičius Kražiuose statydinosi namą. Patikrinus nustatyta, kad 1944-1945 m. iš ūkių, likusių be šeimininkų, valsčiaus valdžia prikūlė ar šiaip paėmė 79 tonas grūdų, kurių 32 t realizacijai nerasta dokumentų. P. Staškevičiaus statomas namas konfiskuotas. Pareikalauta grąžinti paimtą turtą į valstybės fondą. Valsčiaus partorgu paskirtas Jonas Pulkys³⁷.

1946 m. dauguma Kražių v. partinės organizacijos protokolų rašyti rusiškai. Apie 1947 m. Kražių partorgu paskiriamas Raseinių a. KP(b) instruktorius, buvęs kalvis Stepas Ališauskas. Jis šias pareigas ėjo iki valsčiaus panaikinimo. Vietos žmonės S. Ališausko blogu žodžiu nemini.

Karklėnų v. pirminė KP(b) organizacija atsirado tik tai 1948 m.

Privalomos prievolės, ekonominė ūkininkų priespauda. Antrojo pasaulinio karo išvargintam žemdirbiui nebuvo kada

atsitiesti. 1944 10 15. 2-osios užnugario armijos viršininkas Janovskis pranešė Raseinių a. valdžiai, kad esąs planas šiai apskrčiai pristatyti antrajai armijai 2000 tonų bulvių bei 600 tonų daržovių. Pareikalauta ši "planą" paskirstyti valsčiams ir kuo greičiau įvykdyti. Trisdešimties kilometrų zonoje kariškiai išį reigojo patys surinkti iš gyventojų "prievoles". Maža to, 1944 10 24. Raseinių a. KP(b) biuras, nelaukdamas turto registracijos duomenų, nusprendė imti iš ūkininkų avansu grūdų pyliavas bei kitas prievoles³⁸. Reikalavimai vykdyti prievoles ateidavo iš įvairiausių valdžios instancių.

1944 11 16. LKP(b) CK sekretorius V. Niunka priminė Raseinių a. valdžiai, kad blogai vykdomos prievolės valstybei. Įvykdyta tikrai 17,8% grūdų ir 4,5% bulvių pyliavų plano. Pareikalauta pagreitinti prievolių pristatymą. Savo ruožtu apskrities valdžia įsakė visiems valsčiams "panaudoti visas galimas priemones, kad prievolių planas būtų įvykdytas"³⁹.

1945.03 15 prokuroras Archipovas rašė Raseinių a. paruošų įgaliotiniui Repšiui: "Raseinių apskrities paruošų prievolė už 1944 m. neatlikta. Yra buožių, kurie sąmoningai sabotuoja paruošų pristatymą. Nežiūrint mano daugkartinių įspėjimų, <...> tamsta iki šiol už paruošos prievolių neatlikimą apiforminai medžiagą tik vienam asmeniui, kuris mano buvo patrauktas baudžiamon atsakomybėn ir jau teismo nubaustas, o dėl patraukimo kitų, sabotuojančių paruošos prievolę, tamsta nesiteikė medžiagos apiforminti. Įspėju tamstą, kad tokia padėtis yra nepakenčiama". Prokuroras pagrasino nubausti patį įgaliotinį, jeigu jis vilkins bylų sudarymą asmenims, laiku neįvykdžiusiems prievolių⁴⁰.

Įspėjimas padėjo. 1945 06 04. paruošų įgaliotinis Repšys raportavo apie 1944 m. Raseinių a. privalomų prievolių įvykdymą. Grūdų pristatyta 137%, bulvių - 151,6% apskrčiai planuoto kiekio⁴¹. Nereiktų abejoti, kad šie laimėjimai pasiekti prievarta ir represijomis.

1945 06 06 LTSR mėsos ir pieno pramonės komisaro pavaduotojas K. Kairys rašė, kad Raseinių a. 1945 m. pirmojo ketvirčio pieno prievolės planą įvykdžiusi tikrai 27,3%. Komisarų taryba nustačiusi antram 1945 m. ketvirčiui nuo kiekvienos melžiamos karvės pristatyti ne mažiau kaip 100 kg pieno. Pareikalauta imtis visų priemonių šiam planui

įvykdyti⁴². Taigi pieną turėjo duoti kiekviena šeima, turinti karvę. Neaišku, ką daryti žmonėms, kurių karvės tuo metu buvo užtrūkusios. Be to, valstiečiai apdėti gana dideliais žemės mokesčiais. 1945 m. gegužės mėn. reikėjo įvykdyti valstybinės karo paskolos planą. Darbininkams ir tarnautojams maždaug mėnesinio atlyginimo paskolos dydį paprasčiausiai paimdavo mokant atlyginimus. Aktyvistai gebėdavo priversti pirkti obligacijas ir ūkininkus. Užtat spaudoje galima perskaityti, kad "1945 m. gegužės mėn. paskolos pasirašymas Raseinių a. vyko gana sklandžiai"⁴³. Paskolos būdavo kasmet. Kelmės a. gavo 1948 m. paskolos planą surinkti per 1 mil. rb. Todėl paskelbtas vajas - 3-4 savaičių atlyginimą valstybės paskolai⁴⁴.

1945 m. viduryje oficialiai paskelbiamas Komisarų tarybos ir LKP(b) CK nutarimas dėl privalomųjų pristatymų. Nustatytas prievolių dydis pateiktas 2 lentelėje⁴⁵.

2 lentelė

Turima žemė ha	Grūdų kg	Bulvių kg	Pieno kg	Šieno cnt	Kiaušinių vnt
iki 10	30	25	165	5	70
10-15	42	35	186	10	100
15-20	55	45	232	15	120
20-25	65	65	269	20	150
per 25	80	85	310	25	170

Dar buvo mėsos ir vilnų prievolės. Reikėjo duoti po 6 kg mėsos nuo kiekvieno turimos žemės hektaro ir po 400 g vilnų nuo kiekvienos laikomos avies.

Prievolės paskelbtos trečios rūšies žemei. Pirmos rūšies 1 ha prilygintas 2 ha trečios rūšies, analogiškai 1 ha antros - 1,6 ha trečios, 1 ha ketvirtos - 0,4 ha trečios rūšies žemei.

Nustatyti griežti prievolių terminai. Pavyzdžiui, 10% viso reikalaujamo pieno reikėjo pristatyti per pirmą metų ketvirtį, 30% - per antrą, 45% - per trečią ir 15% - per ketvirtą. Vietoj pieno leista pristatyti sviestą, kurio 1 kg atstojo 21 kg pieno.

Iš 2 lentelės nesunku įsitikinti prievolių tendencingumu. Tai Lietuvos ūkininko žlugdymas. Paskelbtame nutarime dėl grūdų prievolių teigiama: "Valstiečių ūkiai, neatlikę savo grūdų pristatymo valstybei prievolių šio nutarimo nustatytais kalendoriniais terminais, teismo keliu yra baudžiami pagal TSRS Liaudies komisarų tarybos 1942.11.24 nutarimą Nr. 1882 pinigine bauda, kurios dydis yra dukart didesnis už laiku nepristatytų grūdų vertę, apskaičiuotą turgaus kainomis. Nežiūrint to, prievolė išreikalaujama ne ginčo tvarka"⁴⁶.

Deja, laiku neįvykdę paskirtų prievolių asmenys buvo baudžiami daug griežčiau. 1945 10 10. Raseinių a. teismas už prievolių "sabotažą" Kražiuose teisė šiuos asmenis:

1. Oną Neverdauskienę, gyv. Žukaučiznoje. Ji per du mėnesius nedavusi jokių prievolių, o paraginta atsakiusi: "kai iškulsiu, atiduosiu". O. Neverdauskienė turėjo 30 ha žemės, buvo baigusi du mokytojų seminarijos kursus. Nubausta penkeriems metams laisvės atėmimo.

2. Teodorą Vertelienę, gyv. Žiaunės k., irgi nubaudė už panašų "nusikaltimą". "Humaniškas" teismas atsižvelgė į visiškai pašlijusią T. Vertelienės sveikatą ir skyrė tik tai pusantų metų laisvės atėmimo.

3. Petrą Lenzbergą už pasipriešinimą apylinkės pirmininkui nubaudė dvejus metus kalėti⁴⁷.

Nepaisydami represijų, dauguma valstiečių nepajėgė, o gal, raginami partizanų, vengė vykdyti prievolių planus. 1945.09.01. Kražių v. tebuvo įvykdęs 10,3% bulvių, 1% grūdų, 1,9% šieno, 26,2% pieno, 61,9% mėsos, 4% kiaušinių prievolių plano⁴⁸.

Po metų, t.y. 1946 09 02, Raseinių KP(b) biuras konstatavo, kad iki rugsėjo 1 d. Kražių v. įvykdęs 15% grūdų pyliavos plano. Priežastis aiški - "dar nepalaužtas buožių sabotažas". Pareikalauta, kad iki 1946 09 15 valsčius likviduotų atsilikimą ir prievoles pristatytų pagal grafiką, organizuotų raudonąsias gurguoles, griežtai nubaustų ūkininkus, nurodytu terminu neįvykdžiusius prievolių. Rekomenduota padidinti paruošų agentų skaičių⁴⁹.

Kaip tokiais pasakiškai trumpais terminais Kražių v. buvo išreikalaujamos prievolės, konkrečių žinių neturima. Apskritai nepavyko nustatyti, kiek Kražių v. ūkininkų teista

už prievolių nepristatymą. Vėliau teismo sprendimai griežtėjo. Pavyzdžiui, Antanas Šiukšta iš Betygalos v. už prievolių plano neįvykdymą 1946 05 14 teismo nubaustas dvejiems metams laisvės atėmimu ir penkerių metų tremtimi. Atlikus šią bausmę, dar dvejiems metams suvaržomos pilietinės teisės. Be to, konfiskuotas A. Šiukštos turtas⁵⁰.

Ūkininkas, turintis daugiau žemės, buvo beteisis. Nuo naikintojų savivaliavimo nukentėję neturtingi valstiečiai ir tie, kurių sūnūs buvo paimti į kariuomenę, bandydavo skųstis. 1945 m. Raseinių a. KP(b) konferencijoje sekretorius T. Mončiunskas kritikavo Kražių v. pareigūnus: naikintojai Volotis ir kiti be jokio pagrindo iš Stanislovo Benciaus paėmė 70 centnerių dobilų ir 15 centnerių šiaudų. S. Benciaus sūnus žuvęs fronte kovodamas su hitlerininkais.

Kražių v. vykdomojo k-teto pirmininko Ruko įsakymu, iš Agnės Veisputienės paėmė arklių. Ji turėjo tik 7 ha žemės, o šeimos narys tarnavo raudonojoje armijoje. Arklių naikintojai neva pirkę, o A. Veisputienė turėjusi per daug gyvulių. "Pirkę" trys naikintojai su automatais rankose. Arklių pasiėmęs Antanas Sorys ir negražinęs, nors A. Veisputienė ne kartą skundėsi valsčiaus ir apskrities įstaigoms. Kražių v. pareigūnai pripažinę, kad arklys atimtas teisėtai. T. Mončiunsko išvada kita - "tai plėšimas ir nusikaltimas, už kurį reikia bausti". Partorgas toliau kalbėjo: "Antra, tokie įstatymai visų pirmiausia taikomi pasiturintiems buožiniams ūkiams, bet ne neturtingų raudonarmiečių šeimoms"⁵¹. Tokia bolševiko logika.

Pokario metais Kražių valsčiuje irgi vykdyta bolševikinė žemės reforma. Tam sudaryta septynių asmenų komisija, tačiau praktiškai dirbo tik trys žmonės. Suregistruoti 279 buožiniai ūkiai. Iki 1946 m. vidurio komisija patikrino 100 buožinių ūkių. Per pusantų metų tik devyni asmenys, iki tol neturėję žemės, ryžosi ją paimti. Reikalauta naujakurius aprūpinti gyvuliais, žemės ūkio padargais. Visa tai turėjo būti atimta iš ūkininkų, vadinamų buožėmis⁵².

Privalomos prievolės, mokesčiai, paskolos dar visiškai nepalaužė darbštaus Kražių krašto ūkininko. Be to, kasmet būdavo miško kirtimo ir išvežimo prievolė, dažnai reikėdavo duoti pastotes. Ūkininkams buvo ruošiamas naujas, jau

mirtinas smūgis. 1948 03 20 nutarta Lietuvoje organizuoti kolektyvinius ūkius.

Kražių valstybinis, vadinamas tarybiniu, ūkis žemdirbiams buvo blogas pavyzdys. Šis ūkis 1948 m. paliko žiemoti 7 ha burokų, 5 ha bulvių. Per keturis rudens ir žiemos mėnesius krito 30 paršelių⁵³.

Vykdamas kolektyvizaciją, ūkininkai apdėti nepakeliamomis prievolėmis ir žemės mokesčiais. Mokesčiai kartais kelis kartus viršydavo žemdirbių turimą turtą. Likę neištremti daugiau žemės turėję valstiečiai buvo priversti įsirašyti į kolūkius. Ilgiausiai delsė ir priešinosi mažžemiai. Dauguma Kražių apylinkių žemdirbių į kolūkius suvaryti 1949 m. Kolektyvizacija ilgam nusmukdė Lietuvos žemės ūkį, o ūkininkams paliko neužgyjančias žaizdas. Privalomas prievolės reikėjo duoti ir kolūkiečiams. Aišku, jos buvo mažesnės; prievolės panaikintos tik 1957 07 04.

Pokario metų trėmimai. Pokario metų trėmimai Lietuvoje prasidėjo jau 1945 m. Atskirais saugumo organų ar ypatingojo pasitarimo nutarimais buvo vežamos partizanų arba jų talkininkų šeimos. 1945 m. žmonės tremti ir iš Kražių apylinkių, tačiau 1946 - 1947 m. deportacijos ši valsčių aplenkė.

Didžiausi trėmimai Lietuvos istorijoje buvo 1948 05 22. Remdamiesi 1948 02 21 TSRS Ministrų Tarybos slapto nutarimu, M. Gedvilas ir A. Sniečkus 1948 05 18 pasirašė nutarimą "Apie priemones ryšium su banditų ir banditų pagalbininkų - buožių šeimų iškeldinimu". Šio nutarimo vykdytojai į Rytus išdangino apie 40 tūkst. Lietuvos žmonių. Iš Kelmės a. ištremtos 197 šeimos.

1949 01 29 TSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą "Dėl buožių su šeimomis, banditų ir nacionalistų šeimų iškeldinimo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR". Turėdamas tokią direktyvą, kovo 19 d. M. Gedvilas pasirašė nutarimą iškeldinti iš Lietuvos 6 tūkst. buožių. Deportacijos vykdytojų duomenimis, 1949 m. kovo mėn. ištremtos 8765 šeimos (28981 asmuo), o iš Kelmės a. - 544 žmonės, 164 šeimos. Nors operacijos vykdytojai "planą" gerokai viršijo, tačiau dar iki liepos mėn. buvo gaudomos trėmimų išvengusios šeimos bei jų nariai.

Nežinia kieno iniciatyva 1951.09.05 TSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą "Dėl buožių su šeimomis iškeldinimo visam laikui iš Lietuvos TSR". Tokį pat nutarimą 1951.09.29. pasirašė M. Gedvilo pavaduotojas K. Preikšas. Beje, tai buvo jau trečias trėmimas per vienerius metus. Mažesni vežimai buvo 1951.04.01. ir 1951.09.20-21. Spalio 2-3 d. į gyvulinius vagonus sugrūsta apie 16 tūkst. Lietuvos žmonių (apie 4000 šeimų). Jie dardėjo į Irkuto sritį ir Krasnojarsko kraštą⁵⁴.

Tremiamus iš Kražių apylinkių žmones baudėjai atvesdavo į miestelį ir suvarydavo į daržines. Iš čia sunkvežimiais veždavo į Tytuvėnų geležinkelio stotį, kur sodindavo į gyvulinius vagonus. Kražių krašto tremtinių atsiminimams reiktų atskiros knygos, į kurią patektų tik dalis patirtų fizinių bei dvasinių kančių. Daug tremtinių savo nuoskaudas nusinešė į kapus. Tremiamas į Sibirą Briužys iš Paplūsčių mirė dar Radviliškyje. Einančiai septintus metukus Reginai Karbauskaitei (tremta 1949 m. iš Vejų k.) labiausiai atmintin įstrigo šis atsitikimas. Jų vagone važiovo moteris su dviem dukrelėmis. Tvankiame vagone viena jos mergaitė mirė. Prisistatęs sargybinis brutaliai atėmė iš motinos mirusiąją. Verkė visas vagonas⁵⁵.

Trėmimai - tai šeimų tragiškų istorijų dalis. Prisimintini keli fragmentai iš Jokubauskų šeimos, gyv. Sodalės k., likimo. 1944 m. gruodžio mėn. kareiviai kartu su dviem Kražių būrio naikintojais Sodalėje tardė ir terorizavo Jokubauskų šeimą. Trys Jokubauskai - Anupras, Benediktas ir Juozas - slapstėsi nuo kariuomenės. Šioje šeimoje buvo 4 sūnūs ir 3 dukros. Išlaikę visą dieną virtuvėje uždarytą Oną Jokubauskienę, dvi jos dukras, sūnų Antaną ir porą kaimynų, baudėjai namą padegė. Iš liepsnojančio namo žmonės iššoko pro langą. Ūkiniai pastatai išliko, tačiau paimti grūdai, gyvuliai. Netrukus trys Jokubausko sūnūs prisistatė valdžiai ir išėjo tarnauti į armiją. Sudegusio namo vietoje sukalama lentinė pirkelė, tačiau joje neilgai tebuvo lemta gyventi. 1948.05.22 šeši Jokubauskų šeimos nariai išvežami į Irkuto sritį. Iš kariuomenės grįžo tik Juozas, o Anupras ir Benediktas Jokubauskai dingo be žinios.

Matyt, įskundus tremtyje suimamas Antanas Jokubauskas, g. 1929 m. Per kratą rastos seserų užrašytos partizanų dainos. Nenorėdamas įklampinti seserų, A. Jokubauskas visą kaltę prisiėmė pats. Tardė beveik keturis mėnesius, daugiausia naktimis. A. Jokubauskas nepasirašydavo tardymo protokolų, todėl buvo žiauriai mušamas, uždaromas į karcerį. Du kartus iš tardytojo kabineto, du kartus iš karcerio išneštas be sąmonės. 184 cm. ūgio vyras tardymo metu svėrė 46 kg. Ypatingasis pasitarimas A. Jokubauskui skyrė 25 m. pataisos darbų lagerio. Tremtinys tapo politiniu kaliniu⁵⁶. Tremtinių bylų neteko matyti, tačiau deportacijų vykdytojams humaniškumo sąvoka buvo svetima. Vargingai tremčiai pasmerkdamo ligotus žmones, kūdikius, senelius. Pavyzdžiui, 1948 m. iš Vaiguvo be šeimos narių išvežama 84 m. senutė P. Gedminienė.

Pateiktas buv. Kražių v. tremtinių sąrašas nėra išsamus. Jis paimtas iš Vidaus reikalų ministerijos Skaičiavimo centro Kelmės r. tremtinių sąrašų, atsiųstų į Kelmę. Sąrašai buvo siuntinėjami dalimis. Galėjo vienas kitas lapas pasimesti. 248-ių asmenų nenurodyta gyvenvietė, iš kurios ištremti. Tikėtina, kad tarp jų buvo ir Kražių v. žmonių. Esamame sąrašė suregistruoti 1798 dabartinio Kelmės r. 1941-1952 m. tremtiniai. Rusiškame tremtinių registre yra netikslumų, pasikartojimų, kaimų, pavardžių iškraipymų. Abejotinas kai kurių vietovių priskyrimas Kelmės r. Pasitaikė gyvenviečių, kurių nepavyko lokalizuoti. Kita problema - tai vienuodų pavadinimų kaimai keliose Kelmės r. apylinkėse.

Kražių apylinkių politiniai kaliniai. Pokario metais buvo visuotinis pasipriešinimas okupacijai. Vieni stojo į ginkluotą kovą, kiti priešinosi pasyviai. Nacistinės Vokietijos sutriuškinimas teikė vilčių, kad didžiosios Vakarų valstybės nebus abejingos stalinistų nusikaltimams, tautų genocido politikai. Klausantis užsienio radijo laidų, susidarydavo įspūdis, kad valstybės diplomatinėmis priemonėmis ar ginkluota jėga atkurs Pabaltijo valstybių nepriklausomybę.

Politiniai kaliniai glaudžiai susiję su ginkluotu pasipriešinimu. Iki šiol beveik nėra galimybės tyrinėti pokario politines bylas, todėl ši tema irgi paliekama ateičiai. Reiktų bent fragmentiškai paminėti represuotus Kražių valsčiaus kunigus.

IŠTREMŲJŲ IŠ KRAŽIŲ APYLINKIŲ 1945 - 1952 M. SĄRAŠAS

Eil.nr.	Pavardė, vardas, tėvo vardas	Gimimo metai	Tremties data	Paleidimo data	Gyvenamoji vieta	Tremties vieta	
						Sritis	Rajonas
1	2	3	4	5	6	7	8
1-3	Alijošius Kazys, Prano Alijošienė Teklė, Povilo Alijošius Juozas, Kazio	1906 1901 1942	49.03.25 " "	57.08.27 " "	Kražiai " "	Karagandos " "	Balchašo " "
4-5	Balbalas Matas, Antano Balbaliėnė Ona, Jono	1901 1908	" "	57.01.01 "	Pakalniškiai "	Irkutsko "	Čiūnos "
6-9	Baršys Ignas, Juozo Baršytė Jadvyga, Igno Baršytė Kristina, Igno Baršytė Pranė, Igno	1885 1912 1924 1922	45.07.24 " " "	mirė 56.03.02 57.08.27 57.09.57	Lyvoniškiai " " "	Komijos ASSR " " "	Trojicko Pečiorsko Kožvos " Trojicko Pečiorsko "
10-12	Beresnienė Stefa, Juozo Beresna Antanas, Petro Beresnaitė Danutė, Petro	1914 1944 1938	45.07.25 " "	58.09.04 " "	Kakoniskė " "	" " "	" " "
13-16	Bielskis Vitoldas, Igno Bielskienė Ona, Jurgio Bielskis Ignas, Vitoldo	1881 1899 1944	49.03.25 " "	mirė 57.07.02 "	Pagai " "	Irkutsko " "	Nižneudinsko " "
17-20	Bielskytė Anelė, Vitoldo Černeckienė Marijona, Domo Černeckaitė Aldona, Prano Černeckaitė Elena, Prano	1939 1899 1936 1925	" 49.05.31 " "	" 56.06.08 " "	" Pakalniškiai " "	" Irkutsko " "	" Nižneudinsko " "

1	2	3	4	5	6	7	8
Černeckaitė Jadvyga, Prano		1931	49.05.31	56.06.08	Pakalniškiai	Irkutsko	Nižneudinsko
21-24 Daugėla Antanas, Jono		1872	51.10.02	56.04.12	Linkaučiai	Krasnojarsko	Rybinsko
Daugėlienė Veronika, Jono		1885	"	"	"	"	"
Daugėla Jeronimas, Antano		1922	"	"	"	"	"
Daugėlaitė Marijona, Antano		1929	"	"	"	"	"
25-28 Daukšas Pranas, Teodoro		1898	48.05.03	57.11.25	Drukeniškė	Irkutsko	Nižneudinsko
Daukšienė Petronė, Kazio		1900	"	"	"	"	"
Daukšas Pranas, Petro		1931	"	"	"	"	"
Daukšaitė Stasė, Petro		1930	"	"	"	"	"
29-33 Deveikis Juozas, Justino		1915	51.10.02	mirė	Linkaučiai	Krasnojarsko	Užursko
Deveikis Jonas, Juozo		1947	"	70.	"	"	"
Deveikis Vincas, Juozo		1935	"	58.	"	"	"
Deveikis Vytautas, Juozo		1943	"	67.	"	"	"
Deveikytė Genovaitė, Juozo			"	63.	"	"	"
34-37 Elsbergas Stepas, Jono		1907	49.03.26	58.07.29	Frankpolis	Irkutsko	Nižneudinsko
Elsbergienė Stasė, Felikso		1915	"	"	"	"	"
Elsbergas Romas, Stepo		1943	"	"	"	"	"
Elsbergaitė Janina, Stepo		1948	"	"	"	"	"
38-40 Gendrolis Kazys, Jono		1882	48.05.22	58.07.03	Kasčiukai	"	Taišeto
Gendrolienė Ona, Vinco		1890	"	"	"	"	"
Gendrolis Kazys, Kazio		1921	"	"	"	"	"
41-47 Gerlikas Jonas, Kazio		1904	"	57.05.11	Ūpainiai	"	Zimos
Gerlikienė Joana, Jono		1904	"	"	"	"	"
Gerlikas Bronius, Jono		1933	"	"	"	"	"
Gerlikas Vytautas, Jono		1942	"	"	"	"	"
Gerlikaitė Joana, Jono		1948	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
	Gerlikaitė Teresė, Jono	1930	48.05.22	57.05.11	Ūpainiai	Irkutsko	Zimos
	Gerlikaitė Zofija, Jono	1927	"	"	"	"	"
48-53	Gricius Stasys, Kazio	1870	49.03.25	58.07.03	Yvoliai	"	Nižneudinsko
	Gricius Stasys, Stasio	1910	"	"	"	"	"
	Gricius Marcelis, Stasio	1912	"	"	"	"	"
	Gricienė Stefanija, Stasio	1912	"	"	"	"	"
	Gricienė Marijona, Petro	1925	"	"	"	"	"
	Gricius Rimantas, Marcelio	1944	"	"	"	"	"
54-56	Grikšas Jonas, Stasio	1906	"	"	Bumbuliai	"	"
	Grikšas Vincas, Stasio	1902	"	57.07.03	"	"	"
	Grikšienė Petrė, Juozo	1872	"	mirė	"	"	"
57-62	Jablonskis Jonas, Kazio	1913	45.06.16	57.12.24	Uvainišiai	Komijos ASSR Trojicko Pečorsko	"
	Jablonskienė Juzė, Juozo	1923	"	"	"	"	"
	Jablonskis Bronius, Jono	1941	"	"	"	"	"
	Jagminas Vladas, Juozo	1929	"	"	"	"	"
	Jagminaitė Johasė, Juozo	1937	"	"	"	"	"
	Jagminaitė Stasė, Juozo	1935	"	"	"	"	"
63-65	Jankauskas Juozas, Vinco	1915	51.09.20	54.02.21	Albinava	Irkutsko	Tyrtsko
	Jankauskienė Elena, Prano	1921	"	"	"	"	"
	Jankauskaitė Birutė, Vinco	1942	"	"	"	"	"
66-67	Jankauskas Pranas, Vinco	1870	49.03.25	"	Tišačiai	"	"
	Jankauskienė Monika, Jono	1885	"	"	"	"	"
68-70	Jankauskas Stepas, Stepo	1907	51.10.02	58.02.22	Burniai	Krasnojarsko	Užursko
	Jankauskienė Eugenija, Juozo	1919	"	"	"	"	"
	Jankauskas Henrikas, Stepo	1941	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
71-74	Jankauskas Vincas, Jurgio Jankauskienė Barbora, Jono Jankauskas Bronius, Vinco Jankauskienė Zosė, Teodoro Jankauskas Antanas, Benedikto Jankauskienė Ona, Izidoriaus Jankauskas Antanas, Antano Jankauskaitė Bronė, Antano Jankauskaitė Stasė, Antano Jankauskaitė Valerija, Antano Jankauskas Bronius, Vinco Jankauskienė Elena, Vlado Jankauskaitė Vanda, Broniaus Jankauskas Juozas, Vinco Jankauskienė Ona, Jono Jankauskas Liudvikas, Liudviko Jankauskienė Pranė, Antano Jankauskienė Elzbieta, Domo Jankauskas Antanas, Kazio Jankauskas Jonas, Kazio Jankauskas Kazys, Kazio Jankauskaitė Zofija, Kazio Jucevičius Benediktas, Jurgio Jucevičius Stasys, Jurgio Jucevičienė Marijona, Antano	1876 1903 1927 1929 1879 1881 1929 1933 1928 1925 1908 1907 1940 1892 1904 1877 1885 1890 1925 1929 1933 1927 1909 1915 1925	49.03.25 " 51.09.20 " 48.05.22 " " " " " 51.10.02 " " 48.05.22 " " " " " " " " " " " "	mirė 56.01.19 58.02.18 " 60.02.20 mirė 60.03.13 58.05.28 57.11.30 60.02.20 58.07.10 " " 56.03.21 56.03.19 56.04.27 " 58.09.05 " " " " " " 57.04.01 58.06.26 "	Bumbuliai " " " Sodalė " " " " " Spirgiai " " Jankiškė " Sodalė " Kušleikiai " " " " " Gorainiai " "	Irkutsko " " " " " " " " " Krasnojarsko " " Irkutsko " " " " " " " " " " "	Zimos " " " " " " " " " Balachšino " " " Zimos " Taišeto " Zimos " " " " " " " "

1	2	3	4	5	6	7	8
96-99	Jucevičius Vaclovas, Vinco Jucevičienė Birutė, Napoleono Jucevičius Algis, Vaclovo Jucevičiūtė Jovita, Vaclovo	1907 1923 1947 1948	49.03.25 " " "	58.07.09 " " "	Karklėnaliai " " "	Irkutsko " " "	Nižneudinsko " " "
100-104	Juškienė Marijona, Prano Juška Bronius, Antano Juška Julius, Antano Juška Stasys, Antano Juškaitė Marytė, Antano	1902 1935 1938 1933 1931	48.05.22 " " " "	58.01.15 " " " "	Petkiškiai " " " "	" " " "	Zimos " " "
105-106	Juškienė Julija, Juozo Juškaitė Mikalina, Liudviko	1883 1923	49.03.25 "	57.05.27 "	Pupėnai "	" "	Nižneudinsko "
107-110	Kairienė Ona, Izidoriaus Kairytė Aldona, Stasio Kairytė Birutė, Stasio Pilypavičienė Petronė, Juozo	1910 1932 1939 1875	" " " "	58.07.04 " " mirė	Šimaitukai " " "	" " " "	" " " "
111-114	Kairys Jonas, Jono Kairienė Stefanija, Stasio Kairytė Veronika, Jono Kairytė Zosė, Jono	1878 1889 1877 1942	48.05.22 " " "	" " "	Kasčiukai " " "	Krasnojarsko " " "	" " "
115-118	Karbauskas Pranas, Vinco Karbauskienė Elena, Juozo Karbauskas Mečislovas, Prano Karbauskaitė Regina, Prano	1908 1910 1946 1942	49.03.25 " " "	56.05.15 " " "	Vejos " " "	Irkutsko " " "	Nižneudinsko " " "
119-122	Kavaliauskas Edmundas, Leopoldo Kavaliauskienė Elzė, Leopoldo	1905 1913	49.04.13 "	57.07.25 "	Kirkučiai "	" "	Zimos "

1	2	3	4	5	6	7	8
	Kavaliauskaitė Danutė, Edmundo 1944		49.04.13	57.07.25	Kirkučiai	Irkutsko	Zimos
	Kavaliauskaitė Kristina, Edmundo 1940				"	"	"
123-127	Kazlauskas Antanas, Julius 1898		48.05.22	58.08.20	Drukenišė	"	Irkutsko
	Kazlauskienė Birutė, Antano 1920		"	"	"	"	"
	Kazlauskas Julius, Antano 1940		"	"	"	"	"
	Kazlauskaitė Jadvyga, Antano 1943		"	"	"	"	"
	Kazlauskaitė Nijolė, Antano 1942		"	"	"	"	"
128-129	Každailevičius Mečys, Kazio 1904		49.03.25	58.05.04	Lingaviškis	"	Nižneudinskio
	Každailevičienė Lionė, Juliaus 1892		"	"	"	"	"
130-133	Klapatauskas Antanas, Tomo 1908		48.05.22	57.09.10	Valpainiai	"	Zimos
	Klapatauskas Stasys, Tomo 1906		"	"	"	"	"
	Klapatauskienė Stefa, Jono 1911		"	"	"	"	"
	Klapatauskaitė Danutė, Stasio 1942		"	"	"	"	"
134-135	Klimauskienė Vladė, Domo 1923		"	55.12.07	Orkiai	Krasnojarsko	Igarkos
	Klimauskas Pranas, Prano 1934		"	"	"	"	"
136-138	Kmitienė Kazė, Kazio 1908		"	58.06.26	Kletišė	"	Krasnojarsko
	Kmitas Algis, Vlado 1941		"	"	"	"	"
	Kmitaitė Janina, Vlado 1933		"	58.04.28	"	"	"
139-140	Kundrotavičienė Jadvyga, Prano 1921		"	55.09.06	Jankišė	Irkutsko	Zimos
	Kundrotavičius Algis, Bronius 1946		"	"	"	"	"
141-144	Labanauskas Antanas, Juozo 1896		"	57.11.05	Burnišė	"	"
	Labanauskienė Magdė, Kazio 1897		"	"	"	"	"
	Labanauskaitė Janina, Antano 1933		"	"	"	"	"
	Labanauskaitė Valė, Antano 1931		"	"	"	"	"
145-147	Laugalis Jonas, Prano 1892		51.10.02	58.01.24	Bukantišė	Krasnojarsko	Valachtino

1	2	3	4	5	6	7	8
	Laugalienė Marijona, Mykolo	1895	51.10.02	58.01.24	Bukantiskė	Krasnojarsko	Valachtino
	Laugalis Petras, Jono	1934	52.06.21	58.07.09	"	"	"
148-153	Lensbergas Ipolitas, Liudviko	1904	49.03.25	58.07.04	Katiliškė	Irkutsko	Nižneudinskio
	Lensbergienė Stefa, Zenono	1910	"	"	"	"	"
	Lensbergas Ipolitas, Ipolito	1939	"	"	"	"	"
	Lensbergaitė Elena, Ipolito	1932	"	"	"	"	"
	Lensbergaitė Gabrielė, Ipolito	1936	"	"	"	"	"
	Lensbergaitė Genė, Ipolito	1937	"	"	"	"	"
154-157	Leščauskienė Stasė, Jono	1886	51.10.02	58.05.26	Raudgiris	Krasnojarsko	Nazarovsko
	Leščauskas Edmundas, Nikodemo	1929	"	"	"	"	"
	Leščauskas Juozas, Nikodemo	1931	"	58.05.24	"	"	"
	Leščauskas Pranas, Nikodemo	1933	"	58.06.18	"	"	"
158	Lileikaitė Kazė, Domo	1896	49.03.25	58.04.23	Adošiskė	Irkutsko	Nižneudinskio
159-161	Mackevičius Jonas, Felikso	1885	"	mirė	Užmedžiai	"	"
	Mackevičiūtė Leontina, Felikso	1887	"	56.10.30	"	"	"
	Mackevičienė Elena, Alekso	1907	"	"	"	"	"
162-167	Masaitis Juozas, Antano	1905	51.10.02	58.07.06	Kašiukai	Krasnojarsko	Užursko
	Masaitienė Bronė, Stasio	1924	"	"	"	"	"
	Masaitytė Antanina, Juozo	1951	"	"	"	"	"
	Masaitytė Bronė, Juozo	1948	"	"	"	"	"
	Masaitytė Nijolė, Juozo	1945	"	"	"	"	"
	Masaitytė Stasė, Juozo	1942	"	"	"	"	"
168-174	Mažeikienė Elzbieta, Vinco	1886	45.07.25	58.06.30	Ganyprova	Komijos ASSR	Trojicko
	Mažeikis Pranas, Kazio	1929	"	"	"	"	Pečiorsko

1	2	3	4	5	6	7	8
	Mažeikytė Elena, Kazio	1923	45.07.25	58.06.30	Ganyprova	Komijos ASSR	Trojicko Pečiorsko
	Mažeikytė Emilija, Kazio	1926	"	"	"	"	"
	Mažeikytė Jadvyga, Kazio	1925	"	56.03.26	"	"	"
	Mažeikytė Janina, Kazio	1928	"	56.02.06	"	"	"
	Mažeikytė Stasė, Kazio	1930	"	56.03.26	"	"	"
175-178	Metrikis Domas, Augusto	1904	49.03.25	58.01.13	Lenkvičiai	Irkutsko	Nižneudinsko
	Metrikienė Mikalina, Jono	1901	"	"	"	"	"
	Metrikis Bronius, Domo	1933	"	"	"	"	"
	Metrikis Romas, Domo	1946	"	"	"	"	"
179-184	Misiulis Adomas, Adomo	1879	49.03.22	58.07.05	Beržapolis	"	"
	Misiulienė Aleksandra, Silvos	1889	"	"	"	"	"
	Misiulis Jonas, Adomo	1937	"	"	"	"	"
	Misiulis Julius, Adomo	1927	"	"	"	"	"
	Misiulytė Antanina, Adomo	1912	"	"	"	"	"
	Misiulytė Jadvyga, Adomo	1940	"	"	"	"	"
185-187	Mockienė Aleksandra, Stasio	1913	49.11.19	57.12.18	Ganyprova	"	Čeremchovo
	Mockutė Irena, Leono	1936	48.05.22	"	"	"	"
	Mockutė Vanda, Leono	1933	"	"	"	"	"
188	Mončenskis Anatolis, Felikso	1893	51.10.02	55.11.15	Šaukiškė	Krasnojarsko	Rybinsko
189	Paltavičienė Marijona, Kazio	1886	49.03.25	"	Sodalė	Irkutsko	"
190-193	Paplauskas Mykolas, Prano	1907	48.05.22	mirė	Linkaučiai	"	Zimos
	Paplauskienė Marijona	1917	"	56	"	"	"
	Paplauskaitė Antanina, Mykolo	1937	"	54	"	"	"
	Paplauskaitė Irena, Mykolo	1947	"	58	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
194-198	Petrauskas Antanas, Juozo	1913	51.10.02	58.07.08	Karklėnai	Krasnojarsko	Balachтино
1921	Petrauskienė Marijona, Ipolito	1921	"	"	"	"	"
1946	Petrauskas Zigmās, Antano	1946	"	"	"	"	"
1950	Petrauskaitė Adelė, Antano	1950	"	"	"	"	"
1942	Petrauskaitė Danutė, Antano	1942	"	"	"	"	"
199-202	Pranckus Vincas, Baltramiejaus	1884	"	mirė	Padubulis	"	"
1890	Pranckienė Bronė, Jono	1890	"	58.04.12	"	"	"
1938	Pranckus Jonas, Vinco	1938	"	58.03.06	"	"	"
1927	Pranckus Petras, Vinco	1927	"	"	"	"	"
203-204	Puidokienė Bronė, Kazio	1924	49.03.25	58.04.23	Adošiškė	Irkutsko	Nižneudinskio
1948	Puidokaitė Zosė, Domo	1948	"	"	"	"	"
205-210	Puodžiukas Antanas, Jono	1870	48.05.22	58.07.02	Gedminiai	"	Zimos
1891	Puodžiukienė Ona, Juozo	1891	"	"	"	"	"
1921	Puodžiukas Antanas, Antano	1921	"	"	"	"	"
1927	Puodžiukas Juozas, Antano	1927	"	"	"	"	"
1935	Puodžiukas Petras, Antano	1935	"	"	"	"	"
1922	Puodžiukaitė Bronė, Antano	1922	"	"	"	"	"
211-215	Radavičius Antanas, Juozo	1914	"	58.05.05	Linkaučiai	"	"
1921	Radavičienė Valerija, Vinco	1921	"	"	"	"	"
1948	Radavičius Antanas, Antano	1948	"	"	"	"	"
1943	Radavičiūtė Elena, Antano	1943	"	"	"	"	"
1941	Radavičiūtė Irena, Antano	1941	"	"	"	"	"
216-219	Rakauskas Kazys, Juozo	1900	51.10.02	58.03.20	Butkiškė	Krasnojarsko	Užursko
1875	Rakauskienė Juzė, Jono	1875	"	"	"	"	"
1900	Rakauskienė Liuda, Kazio	1900	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
	Rakauskaitė Stefa, Kazio	1939	51.10.02	58.03.20	Butkiškė	Krasnojarsko	Užursko
220-222	Rastokas Petras, Kazio	1922	48.05.22	59.01.29	Jurkaičiai	Irkutsko	Zimos
	Rastokienė Zofija, Zenono	1912	"	"	"	"	"
	Rastokaitė Teresė, Petro	1947	"	"	"	"	"
223	Ražauskas Antanas, Jono	1903	"	60.02.22	Papleksniai	"	Bodaibinsko
224-225	Remeikienė Marijona, Mykolo	1888	"	mirė	Ganyprova	"	"
	Remeikytė Eugenija, Kazio	1933	"	57.06.24	"	"	"
226-232	Remeikis Antanas, Petro	1900	"	mirė	Kačiukai	"	Zimos
	Remeikienė Petronėlė, Augusto	1903	"	57.05.13	"	"	"
	Remeikienė Marijona, Simo	1877	"	mirė	"	"	"
	Remeikis Stasys, Antano	1933	"	57.05.13	"	"	"
	Remeikis Vytautas, Antano	1939	"	"	"	"	"
	Remeikytė Bronė, Antano	1931	"	"	"	"	"
	Remeikytė Jadvyga, Antano	1929	"	"	"	"	"
233	Remeikis Stasys, Jono	1892	51.10.02	58.01.18	"	Krasnojarsko	Užursko
234-236	Reutas Romas, Juozo	1885	48.05.22	58.04.15	Jasnogurka	Irkutsko	M.Čijos
	Reutas Juozas, Romo	1927	"	"	"	"	"
	Reutaitė Stasė, Romo	1929	"	58.07.14	"	"	"
237	Rimkienė Petronėlė, Domo	1880	"	"	Burčiškė	Krasnojarsko	Olochono
238-239	Ringys Antanas, Jono	1872	"	mirė	Kumpelkė	Irkutsko	"
	Ringytė Stasė, Antano	1905	"	56.08.01	"	"	"
240-241	Rudaitienė Julija, Jurgio	1894	51.10.02	58.03.01	Užmiškiai	Krasnojarsko	Užursko
	Rudaitytė Elena, Prano	1939	"	"	"	"	"
242-243	Rudaitytė Nijolė, Jono	1949	"	57.07.06	Kačiukai	"	"
	Rudaitytė Ona, Vinco	1927	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
244-246	Sakalauskas Vincas, Karolio Sakalauskienė Stasė	1902 1904	49.03.26 "	56.10 "	Šarkinė "	Irkutsko "	Nižneudinsko "
	Sakalauskas Vincas, Vinco	1941	"	"	"	"	"
247-250	Sankauskas Mykolas, Tado Sankauskas Alfonsas, Mykolo Sankauskas Vytautas, Mykolo Sankauskaitė Irena, Mykolo Sankauskienė Zosė, Stasio Sankauskaitė Genė, Mykolo Sankauskaitė Petrė, Stasio	1894 1946 1932 1939 1908 1940	51.10.02 " " " 52.01.23 "	58.04.17 " 58.03.20 58.04.17 mirė "	Ūpainiai " " " "	Krasnojarsko " " " "	Užursko " " " "
253	Saročkaitė Petrė, Stasio	1908	48.05.22	57.07.25	Uvainišiai	"	Igarkos
254	Selemonas Juozas, Juozo	1905	"	"	Slabada	"	"
255-258	Skirmantas Antanas, Juozo Skirmantienė Bronė, Antano Skirmantas Antanas, Antano Skirmantaitė Julė, Juozo Skirmantaitė Julė, Juozo	1890 1891 1945 1897	51.10.02 " " "	58.07.09 " " "	Bukantiškė " " "	Krasnojarsko " " "	Balachtino " " "
259-261	Slavinskienė Teresė, Juozo Slavinskaitė Julė, Prano Slavinskaitė Julė, Prano Slavinskaitė Stasė, Prano Stasiulaitis Domas, Vinco Stasiulaitienė Emilija, Aleksa	1897 1924 1936 1900 1922	48.05.22 " " 49.03.26 "	55.09.06 " " 58.07.08 "	Jankiškė " " Kalviai "	Irkutsko " " "	Zimos " " Nižneudinsko "
264-265	Stonienė Mikalina, Adolfo Stonys Domas, Domo	1900 1929	48.05.22 "	58.06.25 "	Lyvoniškiai "	"	Čeremchovo "
266-270	Šarauskas Stasys, Kazio Šarauskienė Justina, Juozo Šarauskas Petras, Stasio	1900 1890 1948	" " "	59.12.17 " "	Dausyniškė " "	" " "	Zimos " "

1	2	3	4	5	6	7	8
	Šarauskas Zenonas, Stasio	1935	48.05.22	59.12.17	Dausyniškė	Irkutsko	Zimos
	Šarauskaitė Stasė, Stasio	1928	"	"	"	"	"
271-274	Šarlauskas Vincas, Leopoldo	1920	49.03.25	58.07.09	Ganyprova	"	Nižneudinsko
	Šarlauskienė Jadvyga, Boliaus	1923	"	"	"	"	"
	Šarlauskas Zigmās, Vinco	1948	"	"	"	"	"
	Šarlauskaitė Vanda, Vinco	1945	"	"	"	"	"
275-278	Šarnauskas Juozas, Antano	1902	48.05.22	58.06.12	Laplėgai	"	Zimos
	Šarnauskienė Ona, Igno	1902	"	"	"	"	"
	Šarnauskas Juozas, Juozo	1930	"	"	"	"	"
	Šarnauskaitė Jadvyga, Juozo	1937	"	"	"	"	"
279-282	Šimkus Aleksas, Alekso	1896	49.03.25	58.07.09	Spirgiai	"	Nižneudinsko
	Šimkienė Stasė, Povilo	1914	"	"	"	"	"
	Šimkus Aleksas, Alekso	1942	"	"	"	"	"
	Šimkutė Nijolė, Alekso	1943	"	"	"	"	"
283-288	Šipyla Stasys, Leonardas	1890	48.05.22	57.04.18	Greitiškė	"	Zimos
	Šipylėnė Elena, Jokūbo	1910	"	"	"	"	"
	Šipyla Algis, Stasio	1942	"	54.10.15	"	"	"
	Šipyla Tadas, Stasio	1946	"	57.04.18	"	"	"
	Šipylaitė Birutė, Stasio	1938	"	54.10.15	"	"	"
	Šipylaitė Violeta, Stasio	1935	"	57.04.18	"	"	"
289-295	Tamutis Jonas, Jono	1906	49.04.21	58.07.04	Kušleikiai	"	Taišeto
	Tamutienė Kazė, Jono	1915	"	"	"	"	"
	Tamutis Virginijus, Jono	1948	"	"	"	"	"
	Tamutis Vytautas, Jono	1940	"	"	"	"	"
	Tamutytė Regina, Jono	1942	"	"	"	"	Sib. Ušolės

1	2	3	4	5	6	7	8
	Tamutytė Salomėja, Jono	1939	49.04.21	58.07.04	Kušleikiai	Irkutsko	Sib. Usolės
	Tamutytė Veronika, Jono	1890	"	"	"	"	"
296-297	Ulevičius Feliksas, Vinco	1880	48.05.22	mirė	Dausyniškė	"	Zimos
	Ulevičiūtė Stefa, Felikso	1924	"	56.10.07	"	"	Olchono
298-302	Vaičekauskas Bronius, Leono	1889	49.03.25	57.12.07	Morkiškė	"	Nižneudinsko
	Vaičekauskienė Elena, Povilo	1889	"	"	"	"	"
	Vaičekauskas Henrikas, Broniaus	1927	"	"	"	"	"
	Vaičekauskas Vytautas, Broniaus	1924	"	56.06.24	"	"	"
	Vaičekauskaitė Vanda, Broniaus	1935	"	57.12.07	"	"	"
303-306	Vaigauskas Antanas, Marijono	1916	51.10.12	58.06.30	Užmedžiai	Krasnojarsko	Užursko
	Vaigauskienė Stasė, Stepono	1929	"	"	"	"	"
	Vaigauskaitė Danutė, Antano	1949	"	"	"	"	"
	Vaigauskaitė Irena, Antano	1950	"	"	"	"	"
307-315	Valius Vladas, Prano	1897	51.10.02	57.06.21	Pagiai	"	Krasnotūros
	Valienė Zofija, Martyno	1905	"	"	"	"	"
	Valius Antanas, Vlado	1932	"	"	"	"	"
	Valius Vaclovas, Vlado	1930	"	"	"	"	"
	Valius Vladas, Vlado	1949	"	"	"	"	"
	Valiūtė Elena, Vlado	1938	"	"	"	"	"
	Valiūtė Oliesė-Valė, Vlado	1939	"	"	"	"	"
	Valiūtė Stasė, Vlado	1940	"	"	"	"	"
	Valiūtė Zofija, Vlado	1947	"	"	"	"	"
316-319	Veliuonas Juozas, Petro	1882	48.05.22	mirė	Uvainiškiai	"	Igarkos
	Veliuontienė Zofija, Leono	1896	"	58.06.27	"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
	Veliuonas Alfonsas, Juozo	1929	48.05.22	58.06.27	Uvainiškiai	Krasnojarsko	Kansko
	Veliuonaitė Bronė, Juozo	1933	"	"	"	"	Igarkos
320-321	Vitkauskas Zenonas, Jono	1893	49.04.21	58.06.21	Eidintiškiai	Irkutsko	Irkutsko
	Vitkauskienė Juzefa, Antano	1894	"	"	"	"	"
322-325	Vitkauskienė Adolfina, Vinco	1905	51.10.02	57.06.26	Kupšeliai	"	Balachino
	Vitkauskas Adolfas, Stasio	1941	"	"	"	"	"
	Vitkauskas Edmundas, Stasio	1948	"	"	"	"	"
	Vitkauskaitė Birutė, Stasio	1933	"	"	"	"	"
326-330	Zelba Aleksas, Vinco	1901	52.04.01	55.07.01	Vašilėnai	"	Nižneudinsko
	Zelbienė Stasė, Juozo	1910	49.03.27	mirė	"	"	"
	Zelba Kazys, Alekso	1943	"	55.07.0	"	"	"
	Zelba Vladas, Alekso	1939	"	"	"	"	"
	Zelbaitė Dana, Alekso	1941	"	"	"	"	"
331-334	Zelba Kazys, Kazio	1902	48.05.22	57.05.02	Sendvariai	"	Zimos
	Zelba Bronius, Kazio	1943	"	"	"	"	"
	Zelba Česlovas, Kazio	1933	"	"	"	"	"
	Zelba Juozas, Kazio	1936	"	"	"	"	"
335-336	Žilevičienė Ona, Kazio	1891	49.03.25	58.02.22	Sodalė	"	Nižneudinsko
	Žilevičius Ipolitas, Ipolito	1927	"	"	"	"	"
337-338	Žilinskas Kazys, Andriaus	1906	48.05.22	58.09.02	Karklėnai	"	Zimos
	Žilinskienė Kotryna, Igno	1901	"	"	"	"	"

1944 m. Pašilėje klebonavo kun. Pranciškus Gustaitis. Jis gimė 1910.04.11.(24) Vainute. Kun. išventintas 1936.05.10 Kelerius metus dirbo vikaru Tauragėje. 1945 m. balandžio mėn. perkeltas į Kaltinėnus, o netrukus - į Viešvėnus. Čia 1945 m. pabaigoje areštuojamas. 1946 m. lapkričio mėn. iš Vilniaus kalėjimo kun. P. Gustaitis rašė savo draugui: "Mūsų vargai ir kančios baigiasi. Esame nuteisti mirties bausme. Mirštame nežinodami savo kaltės"⁵⁷. Kun. P. Gustaitis pasmerktas sušaudyti kartu su Telšių vyskupu V. Borisevičiumi. Kiekvienas gali perskaityti paskelbtas kun. P. Gustaičio tardymo protokolų ištraukas ir įsitikinti, kad jokios kaltės tikrai nebuvo⁵⁸. Matyt, didžiausia kaltė - jo atviras prisipažinimas, kad nepatinka sovietų valdžia.

Nereikia abejoti, kad buvo skelbiamos labiausiai nusikaltimus įrodančios tardymo protokolų ar liudininkų parodymų ištraukos. Žinoma, nutylima, kokiais metodais tokie parodymai būdavo išgaunami. Tardomieji dažnai nepakeldavo žiaurių mušimų, psichologinio teroro, įvairių kankinimų ir atsakinėdavo taip, kaip norėdavo tardytojai.

Iškėlus kun. P. Gustaitį, Pašilės klebonu paskiriamas kun. Vaclovas Stirbys. Jis irgi neišvengė represijų. 1948 m. pabaigoje ar 1949 m. pradžioje Pašilės klebonijoje padaroma krata. Nors kratos metu jokių įkalčių nerasta, bet kun. V. Stirbys pasiprašė vyskupijos valdytojo 3 mėn. atostogų ir pradėjo slapstyti. Berods kaltintas priglaudęs sužeistus kovotojus dėl laisvės⁵⁹.

1950.04.30. kun. V. Stirbys suimamas. Paleistas 1956 m. V. Stirbys gimė 1912.11.24 (12.07.) Laukuvoje. Kunigu išventintas 1937.06.06 1937-1939 m. - vikaras Klaipėdoje, Telšiuose, Vaiguvoje, Šatėse. 1940-1944 m. - Girėnų prieglaudos kapelionas. Grįžęs iš lagerių, klebonavo Pašaltuonyje, Vieکشnaliuose, Judrėnuose, Ropkojuose, Leckavoje, Alsėdžiuose. Mirė 1982.12.08 Palaidotas Alsėdžių bažnyčios šventoriuje⁶⁰.

1949 m. suimtas Kražių vikaras kun. Petras Palšis, g. 1923 m. Atrodo, jis irgi nesuprato savo kaltės. Nuteistas 7 m. laisvės atėmimo ir išvežtas į Karagandos lagerius. Grįžo 1956 m.

1945 m. Ivanovo srities karo tribunolas teisė net 9 vyrus, kilusius iš Kražių valsčiaus. Jie kaltinti buvę Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) nariais. Teisti Adomas, Liudas ir Povilas Nekrašiai iš Visgaudų, Pranas Daunoravičius iš Burnių, Vaitkus, Šulcas ir kt. Jie buvo paimti į raudonąją armiją ir, matyt, įskusti. Adomas Nekrašius nuteistas sušaudyti⁶¹.

Yra paskelbtas Kelmės r. 573 politinių kalinių sąrašas⁶². Gaila, kad minėtas sąrašas perdėm lakoniškas ir neinformatyvus. Čia skelbiamas kražiškių politinių kalinių sąrašas, gerokai papildytas mokytojo E. Dirmeikio, irgi turi daug trūkumų. Tikimės, kad politiniai kaliniai ar jų giminės, išsibarstę po visą Lietuvą, prisidės prie Kražių krašto skausmingosios istorijos atskleidimo. Iki 1993 m. Represijų Lietuvoje tyrimų centras turėjo labai mažai užpildytų politinių kalinių anketų iš Kražių apylinkių. Be to, į sąrašą nepakliuvo tardyti bei kankinti apylinkių asmenys, kuriems bylos nesudarytos arba nutrauktos.

POKARIO METŲ KRAŽIŲ APYLINKIŲ POLITINIŲ KALINIŲ SĄRAŠAS

Eil. nr.	Pavardė, vardas, tėvo vardas	Gyvenamoji vieta iki arešto	Pastabos
1	2	3	4
1.	Adomavičius Bolius	Petkūniškė	Suimtas 1945. Sudeginta sodyba
2.	Arbačiauskas Petras	Petkiškiai	Suimtas 1947 m. Gavo 25 m. lagerio. Grijžo 1959 m.
3.	Baldauskaitė Stefa	Brukai	Suimta 1947 m. Nukankinta 1949 m.
4.	Bartkutė Aldona	Vaišviliškiai	Įkalinta 1947 m.
5.	Bartkutė Vanda	"	Suimta 1953 m.
6.	Bernotaitė Salomėja	Klibaliai	Suimta 1949 m.
7.	Bernotienė Scholastika, Felikso	"	Suimta 1949 m.

1	2	3	4
8.	Bytautas Vincas, Juozo	Klibaliai	
9.	Blankis Vincas, Juliaus	Žirnainiai	
10.	Brazaitytė Kristina, Antano	Baubliai	
11.	Brazlauskas Stasys, Juozo	Brukai	
12.	Butkus Vincas, Antano	Pamergiai	
13.	Cibulskas Antanas, Prano	Janapolis	
14.	Cibulskas Bolius, Jono	"	
15.	Čerkauskas Kazys, Juozo	Kražiai	
16.	Černeckis Pranas, Jono	Pakalniškiai	1947 m. nuteistas 7 m. lagerio
17.	Černeckis Vincas, Prano	"	15 m. lagerio
18.	Dambrauskienė Aleksandra	Vaišviliškiai	
19.	Damanskis Bronius, Povilo	Kražių v.	
20.	Denikis Jonas, Mykolo	Vėjinė	
21.	Ežerskis Vladas, Juozo	Pakražantokai	10 m. lagerio ir 5 m. be teisių. Nuteistas 1945 m. tarnaujant kariuomenėje
22.	Garalevičius Benediktas, Alberto	Žirnainiai	
23.	Garalevičius Izidorius, Alberto	"	
24.	Garalevičius Vincas, Nikodemo	"	
25.	Gedutis Aleksas, Adomo	Burbiškiai	1944.10.11. nuteistas 15 m. Mirė 1977 m.
26.	Gendrolytė-Račkauskienė Janina, Kazio	Kasčiukai	1949 m. nuteista 15 m. lagerio ir 10 m. be teisių
27.	Gerlikas Stasys, Jono	Kražiai	
28.	Girdzijauskaitė-Balčikonienė Jadzė, Jono	Vejos	
29.	Girštautas Vladas, Broniaus	Kletišké	
30.	Grigaitė-Vosylienė Vanda	Kražiai	
31.	Grinevičiūtė-Čiuladienė Stefa, Prano	Kušleikiai	
32.	Ivanauskaitė Jadzė, Juozo	Lenkviečiai	
33.	Iždanavičius Jonas	Kražiai	Suimtas 1944 m. Žuvo Vorkutoje
34.	Jakutis Alfonsas	Gedminiai	Suimtas 1948 m.

1	2	3	4
35.	Jakutis Valerijonas	Gedminiai	Suimtas 1946 m.
36.	Jankauskaitė-Bidvienė Bronė	Paginskiai	Įkalinta 1950 m.
37.	Jankauskas Bronius	Užmedžiai	
38.	Januškevičius Stanislovas	"	
39.	Jasikas Petras, Mato	Plūščikės	
40.	Jokubauskas Ipolitas	Šilgalis	Suimtas 1950 m.
41.	Jucevičius Jonas, Vinco	Karklėnai	
42.	Jucevičius Stasys, Jurgio	Gorainiai	
43.	Jurevičius Bronius, Jono	Padvarninkai	
44.	Jurgelevičius Juozas, Juozo	Karklėnai	
45.	Kavaliauskaitė Eugenija, Leonardo	Kirkučiai	Suimta 1945 m.
46.	Kavaliauskas Antanas, Viktoro	"	Nukankintas Šiluvoje 1945 m.
47.	Kazlauskas Pranas, Prano	Vaišviliškiai	
48.	Kazlauskas Vytautas, Petro	Daukintiškė	
49.	Keserauskas Juozas, Jono	Ganyprova	
50.	Klikna Petras, Baltraus	Putramentiškė	
51.	Kmitaitė-Kybartienė Emilija	Butvilai	
52.	Kmitas Vaclovas, Vinco	"	
53.	Kmitas Vladas, Povilo	Kletiškė	Įkalintas 1946 m. Paleistas 1948 m.
54.	Konsevičius Leonas	Brukai	Areštuotas 1948 m.
55.	Kunčius Aleksas, Prano	Užmergiai	Suimtas 1946 m.
56.	Labanauskas Bronislovas	Raduškė	Suimtas 1949 m.
57.	Laugalis Alfonsas	Bukantiškė	Nužudytas tardant
58.	Laugalis Juozas, Prano	Miškiniai	
59.	Lesčiauskas Romas, Juozo	Valpainiai	
60.	Lionikas Jonas, Stasio	Kražiai	Moksleivis
61.	Lukošaitis Jonas, Martyno	Kasčiukai	
62.	Lukšys Juozas, Igno	Kražiai	
63.	Malcevičius Jonas, Jono	Žibuoklės	
64.	Malinauskas Stasys, Domo	Lenkviečiai	
65.	Mankus Steponas	Karklėnai	Nužudytas tardant 1945 m.
66.	Martinkus Povilas, Jono	Pakalniškiai	
67.	Maziliauskytė-Čekanavičienė Aldona	Skrudėlynė	Suimta 1952 m.
68.	Metrikytė-Grubauskienė Stasė	Butvilai	
69.	Mockus Leonas, Prano	Ganyprova	
70.	Murauskaitė-Dapšienė Stefa	Žukaičiai	Kalėjo 1951-1956 m.
71.	Nekrašas Benius, Adomo	Visgaudai	

1	2	3	4
72.	Nekrošius Viktoras, Juozo	Antaniškiai	
73.	Orvidas Jonas, Benedikto	Kalviai	
74.	Orvidas Zigmas, Jono	"	
75.	Palšis Petras, Prano	Kražiai	
76.	Pilipavičius Vladas	Ejučiai	Suimtas 1954 m.
77.	Pocius Alfonsas	Putramentiškė	Suimtas 1946 m.
78.	Pocius Kazimieras, Domininko	Mietkalnis	
79.	Poškus Antanas	Kražių v.	1945.03.05. nu- kankintas Rasei- nių kalėjime
80.	Poškus Pranas, Juozo	Bytaučiai	
81.	Prancus Domas, Prano	Šventragiai	
82.	Pudžievis Aleksas, Jono	Gerletiškė	
83.	Purvinis Klemensas	Linkaučiai	Suimtas 1947 m.
84.	Radavičius Edvardas, Juozo	Maldaginė	
85.	Radavičius Zigmas, Vlado	Ringiai	
86.	Raginskaitė-Žukauskienė Magdalena, Jono	Butvilai	
87.	Reimantas Julius, Stasio	Pašilė	
88.	Remeikis Juozas, Juozo	Kasčiukai	
89.	Remeikis Kazimieras	Kražių v.	Suimtas 1946 m. Mirė kalėjime
90.	Ribinskaitė-Vedeikienė Jadvyga, Antano	Ganyprova	Areštuota 1947 m.
91.	Rimidis Aleksas	Pagiai	Suimtas 1953 m.
92.	Rimkus Augustas	Burčiškė	
93.	Rimša Petras, Mykolo	Pakupriai	
94.	Rubikaitė Teresė, Antano	Pakalniškiai	Kalėjo 1949-1956m.
95.	Rusas Jonas, Juozo	Pašlaunis	
96.	Sakalauskas Adolfas, Juozo	Geviliai	
97.	Saunoris Tatusas, Juozo	Kražiai	
98.	Skrodenis Antanas, Motiejaus	Kušleikiai	Suimtas 1948 m.
99.	Smilgevičius Vladas, Stasio	Pašilė	Kalėjo 1945-1955 m.
100.	Steponkus Vaclovas, Prano	Kražių v.	Kalėjo 1953-1955 m.
101.	Stirbys Vaclovas	Pašilė	Pašilės klebonas
102.	Šaltis Martynas	Kražių v.	Suimtas 1948 m. Nužudytas tardant
103.	Šaltis Zigmas, Antano	Visgaudai	
104.	Šeškauskas Pranas	Karklėnai	Suimtas 1946 m.
105.	Šibirkštis Povilas, Adomo	Gorainiai	
106.	Šilinskas Antanas, Leono	Vejos	
107.	Šilinskas Leonas, Klemenso	"	

1	2	3	4
108.	Šimalius Adomas, Baltraus	Klibaliai	
109.	Šimkus Alfonsas, Petro	Šventragiai	Suimtas 1946 m.
110.	Šneideris Aleksandras, Juozo	Visgaudai	
111.	Šneideris Jonas, Juozo	Padvarninkai	
112.	Tamošaitis Petras, Povilo	Papiliai	
113.	Tarasevičius Kazys, Baltraus	Gorainiai	
114.	Tarapas Jonas, Jono	Kražiai	
115.	Urbonas Vincas, Juozo	"	Moksleivis
116.	Vainauskas Antanas	Kražių v.	Teistas 1945 m.
117.	Vaišvila Alfonsas	Karklėnai	Suimtas 1945 m.
118.	Vaišvila Vladas	"	Suimtas 1945 m. Nužudytas
119.	Vaitkus Vladas, Jono	Pakupriai	
120.	Valantinas Liudas, Tado	Pašilė	
121.	Veida Julius, Vinco	Linkaučiai	
122.	Vitartas Feliksas	Karklėnai	Suimtas 1945 m.
123.	Vitas Jonas, Povilo	"	Moksleivis. Nuteis- tas 25 m. kalėti
124.	Vitkus Feliksas	"	Suimtas 1945 m.
125.	Zablockaitė Elena	Gineikiai	
126.	Zagurskas Vincas, Martyno	Kalviai	
127.	Zakarauskas Vacys, Stasio	Vašilėnai	1952 m. nuteis- tas 25 m. kalėti
128.	Zybartaitė-Žibutienė Julijona, Petro	Spirgiukai	
129.	Zybartas Stasys	Papleksniai	Suimtas ir nužu- dytas 1944 m.
130.	Žiauberis Kleofas, Juozo	Lenkviečiai	Kalėjo 1947-1956 m.
131.	Žiauberis Pranas, Juozo	"	Kalėjo 1947-1956 m.
132.	Žilinskas Stasys, Kazio	Karklėnai	
133.	Žolpys Jonas	Kražių v.	1945 m. nužudytas tardant Kražiuose

- ¹ Simonavičius V. Jie kovojo už naują gyvenimą // Komunistinis žodis (Kelmė). 1967. Nr. 27.
- ² Liaudies sargyboje. 1966. Nr. 29; Komunistinis žodis (Kelmė). 1967. Nr. 117.
- ³ Komunistinis žodis (Kelmė). 1978. Nr. 126.
- ⁴ Lietuvos valstybės visuomenės organizacijų archyvas (toliau LVVOA). F. 979. Ap. 9. B. 4. L. 16-19.
- ⁵ Tiesa. 1940. Nr. 44.
- ⁶ LTSR AT žinios. 1940. Nr. 2. P. 22-23.
- ⁷ Valstiečių laikraštis. 1941. Nr. 1.
- ⁸ Broniaus Mintausko, g. 1911 m., gyv. Linkaučiuose, pasakojimas. Užrašė Liudas Jovaiša.
- ⁹ Valstiečių laikraštis. 1941. Nr. 31.
- ¹⁰ Vakaris P. Privalomasis žemės ūkio produktų pristatymas // Lietuvių archyvas (toliau - LA). Kaunas, 1942. T. 1. P. 251-253.
- ¹¹ LA. T. 1. P. 13-16.
- ¹² Vonsavičius B. Švietimo darbuotojų likimai 1941 m. // Lietuvos archyvai. 1990. T. 2. P. 94; Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenys.
- ¹³ Antano Rimkaus surinkti duomenys; Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenys.
- ¹⁴ Kražių bažnyčios archyvas. 1941 m. mirimo metrikų knyga.
- ¹⁵ Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenys; Kražių m-l-os mokytojo E. Dirmeikio informacija.
- ¹⁶ Česlovo Butkevičiaus, 78 m., gyv. Kražiuose, pasakojimas. Užrašė K. Misius.
- ¹⁷ Juzefos Ramanauskaitės, g. 1916 m., gyv. Kražiuose, pasakojimas. Užrašė K. Misius.
- ¹⁸ Jeronimo Daugėlos, g. 1922 m., gyv. Linkaučių k., pasakojimas. Užrašė L. Jovaiša.
- ¹⁹ Ateitis. 1944. Nr. 132, 133.
- ²⁰ Petro Šarausko, g. 1909 m., gyv. Butkiškės k., pasakojimas. Užrašė L. Jovaiša.
- ²¹ LA. T. 2. P. 23-24.
- ²² Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenys.
- ²³ B. Mintausko, gyv. Linkaučių k., pasakojimas. Užrašė L. Jovaiša.
- ²⁴ Kražių bažnyčios archyvas. 1941 m. mirimo metrikų knyga.
- ²⁵ Kazimiero Gerliko, gyv. Kražiuose, pasakojimas. Užrašė K. Misius.
- ²⁶ P. Šarausko, gyv. Lyvoniškių k., pasakojimas. Užrašė L. Jovaiša.
- ²⁷ J. Ramanauskaitės, gyv. Kražiuose, prisiminimai. Užrašė K. Misius.
- ²⁸ Kražių bažnyčios archyvas. 1944-1945 m. mirimo metrikų knyga.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Antano Puodžiuko, gyv. Gedminiuose, pasakojimas. Užrašė L. Jovaiša.
- ³¹ Julijos Jakškaitės-Lembartienės g. 1924 m., gyv. Paplūsčių k., prisiminimai. Užrašė L. Jovaiša.

- ³² 1944 11 17 Raseinių a. KP(b) biuro posėdžio protokolas // LVVOA.
- F. 979. Ap. 2. B. 1. L. 34-35.
- ³³ 1946 05 20 Raseinių a. KP(b) biuro posėdžio protokolas // LVVOA.
- F. 979. Ap. 2. B. 1. L. 86.
- ³⁴ LVVOA. F. 476. Ap. 476. B. 3. L. 3.
- ³⁵ Ten pat. B. 35. L. 1-3.
- ³⁶ LVVOA. F. 979. Ap. 2. B. 1. L. 69.
- ³⁷ Ten pat. L. 114, 115, 195.
- ³⁸ LVVOA. F. 979. Ap. 979. B. 1. L. 1819.
- ³⁹ Ten pat. B. 3. L. 61, 68.
- ⁴⁰ LVVOA. F. 979. Ap. 1. B. 8. L. 23.
- ⁴¹ Ten pat.
- ⁴² Ten pat. L. 40.
- ⁴³ Stalinietis (Raseiniai). 1945. Nr. 6.
- ⁴⁴ LVVOA. F. 476. Ap. 476. B. 3. L. 129.
- ⁴⁵ Tarybų Lietuva. 1945. Nr. 136, 139, 140, 141.
- ⁴⁶ Tarybų Lietuva. 1945. Nr. 136.
- ⁴⁷ Stalinietis (Raseiniai). 1945. Nr. 29.
- ⁴⁸ Ten pat. Nr. 32.
- ⁴⁹ 1945 09 02. Raseinių a. KP(b) biuro posėdžio protokolas // LVVOA.
- F. 979. Ap. 2. B. 1. L. 183-185.
- ⁵⁰ Stalinietis (Raseiniai). 1946. Nr. 22.
- ⁵¹ 1946.05.05. Raseinių a. KP(b) sekretoriaus T. Mončiunsko kalba
- KP(b) ataskaitinėje konferencijoje // LVVOA. F. 979. Ap. 2. B. 2. L. 81.
- ⁵² 1946 06 13. Raseinių a. KP(b) biuro posėdžio protokolas // LVVOA.
- F. 979. Ap. 2. B. 1. L. 104-105.
- ⁵³ LVVOA. F. 476. B. 4. L. 227-228.
- ⁵⁴ Grunskis E. Didžiausi pokario trėmimai // Gimtasis kraštas. 1992.
- Nr. 13., 15, 17.
- ⁵⁵ Reginos Karbauskaitės-Maziliauskienės, g. 1942 m., gyv. Kražiuose,
- pasakojimas. Užrašė K. Misius.
- ⁵⁶ Antano Jokubausko, gyv. Sodalės k., pasakojimas. Užrašė K. Misius.
- ⁵⁷ Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios. Čikaga, 1980. T. 1. P. 74.
- ⁵⁸ Žudikai bažnyčios prieglobstyje. Vilnius, 1963. P. 126-131.
- ⁵⁹ Kun. J. Juodaičio tardymo protokolo išrašas // LVVOA. F. 3377.
- Ap. 58. B. 720. L. 168.
- ⁶⁰ Katalikų kalendorius -žinynas. 1984. P. 214.
- ⁶¹ Mokytojo E. Dirmeikio, gyv. Kražiuose, informacija.
- ⁶² Bičiulis. 1991. Nr. 73-82.

BUITIS

VENANTAS MAČIEKUS

PAPROTINE TEISE VADOVAUJANTIS

Paprotinės teisės požiūriu tirti šie buvusiojo Kražių valsčiaus kaimai: Brukai, Katiliškė, Kirkučiai, Klivaliai, Pagiai, Pakalniškiai, Pakupriai, Papilaliai, Paplūsčiai, Syderiškiai, Sodalė, Spirgiai, Spirgiukai.

Brukai, melioracijos beveik sunaikintas kaimas 4 km į vakarus nuo Kražių. Kaime buvo 12 sodybų. Vienkiemiais skirstėsi apie 1933 metus.

Katiliškė, 9 sodybų kaimas 3,5 km į pietryčius nuo Kražių. Didžiausias kaimo ūkininkas Landzbergas valdė 80 ha ūkį, Levickas - 16,5 ha, kiti - po - 7-10 ha. Kaimas vienkiemiais skirstėsi apie 1927 m.

Kirkučiai, 4 sodybų kaimas 6 km į šiaurę nuo Kražių. Po Pirmojo pasaulinio karo du ūkininkai valdė po 40 ha, vienas - 6 ha. Vėliau ūkiai dalijosi.

Klivaliai, didelis, daugiau negu 20 sodybų, kaimas 5 km į pietus nuo Karklėnų, 2,5 km į rytus nuo Pašilės. Didžiausias kaimo ūkininkas J. Misevičius valdė 50 ha ūkį (jo tėvas buvo pirkęs žemės iš Pašilės dvaro savininko Chuščos), dar vienas ūkininkas turėjo 15 ha žemės. Kiti mažžemiai - po 7-8 ha.

Pagai, 11 sodybų kaimas 10 km į šiaurę nuo Kražių, prie Karžių - Užvenčio plento. Du didžiausi ūkiai turėjo po 27 ha žemės, vienas ūkis - 20 ha, kiti mažiau (po 14-15 ha). Mažiausias ūkis valdė 7 ha. Vienkiemiais skirstėsi 1934 m.

Pakalniškiai, 9 sodybų kaimas 7 km nuo Karklėnų. Vienas ūkininkas turėjo 20 ha žemės, du - tik po dešimtinę (desinciną*), likusieji - po 7-8 ha.

* 1,0925 ha.

Pakupriai, 5 sodybų kaimas 8 km į pietryčius nuo Kražių. Kaimas vienkiemiais neišsiskirstęs. Kiekvieno kiemo žemė buvo režiuose iki priverstinės kolektyvizacijos.

Papilaliai, 14 sodybų kaimas 5 km į pietryčius nuo Kražių. Dėl priverstinio nukeldinimo melioracijos metu išlikusios tik 4 sodybos. Iš seno didelius 30 ha ūkius valdė Andrijauskų, Ruibių, Šimkų šeimos. 1924 m. parceliuojant Pūsčios dvarui priklausiusį palivarką, žemės gavo 6 sklypininkai.

Paplusčiai, kaimas 7 km į pietus nuo Kražių. Vienkiemiais skirstėsi 1930 metais.

Syderiškiai, 4 sodybų kaimas 5 km į šiaurę nuo Kražių. Didžiausias ūkis buvo Domeikų (38 ha), Kazlauskai valdė 33 ha, Pociai - 29 ha, Stankai - 25 ha. Vienkiemiais skirstėsi prieš pat Antrąjį pasaulinį karą.

Sodalė, 14 sodybų kaimas 9 km į pietvakarius nuo Kražių. Du ūkininkai valdė po 20 ha, kiti - po 10 ha ir mažiau. Vienkiemiais skirstėsi 1937 metais.

Spirgiai, 15 sodybų kaimas 8 km į šiaurę nuo Kražių. Didžiausias Mažeikų ūkis valdė 80 ha, kiti trys ūkiai turėjo 60, 40 ir 35 ha, dar trys ūkiai valdė po 25 ha, likusieji ūkiai - mažesni.

Spirgiukai, 7 mažžemių, valdžiusių po 5-7 ha, kaimas 9 km į šiaurės vakarus nuo Kražių. Kaimas vienkiemiais neišsiskirstęs. Kiekvieno kiemo žemė režiuose išliko iki priverstinės kolektyvizacijos.

1. Žemėnauda ir žemės teisė

Dėl specifinių istorinių sąlygų bajorų luomas Žemaitijoje buvo gausesnis negu likusioje Lietuvoje. J. Kiaupienės monografijoje pateiktais J. Ochmanskio duomenimis¹ XVII a. pabaigoje kas dešimtas Žemaitijos gyventojas buvo bajoras, tuo tarpu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bajorai vidutiniškai tesudarė 5,3 % visų gyventojų. 1528 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašymo metu Kražių valsčiaus sėslieji bajorai turėjo išruošti į karą 171 raitelį su žirgu, karine apranga bei ginkluote², o gretimas Karklėnų valsčius - tik 54 raitelius³. Toje pat J. Kiaupienės monografijoje cituojamas L. Kolankovskis, remdamasis to

paties Lietuvos kariuomenės surašymo duomenimis, teigia, kad visi Žemaitijos bajorai į karą išruošti turėjo 1855 raitelius⁴. Taigi vienas Kražių valsčius išruošdavo beveik dešimtadalį (9,2%) visų Žemaitijos bajorų statomų raitelių. Tai rodytų, kad praeityje šiame valsčiuje buvusi labai didelė bajorų koncentracija.

Kražių bajorija išsaugojo savo savitumą iki Lietuvos Respublikos susikūrimo. Tai atspindėjo ir žemėvaldoje. Antai Kražių valsčiuje buvo keletas didelių dvarų: Albinava (Prauluckių nuosavybė), Kražiai, Karklėnai (senos Šiukštų giminės dvarai), Pakražantokai (grafų Kungelių nuosavybė), Plūsčia (istoriniuose šaltiniuose minima 1575 m.⁵; nuo 1608 m. Pšeciševskių nuosavybė⁶) ir kt. Be dvarų, po visą Kražių valsčių buvo išsimėtę stambūs bajorų ūkiai, valdę nuo 40 iki 150 ha. Didesni iš jų buvo vadinami dvariukais. Tarp dvarų ir bajorų žemių buvo išsidėstę kaimai, kurių dauguma vienkiemiais skirstėsi tarpukario metais.

Dar ne vienkiemiu kaimuose trilaukė sėjomaina (pūdymas, rugiai, vasarojus bei bulvės) jau buvo gerokai apirusi, dažnai ūkininkai nebepaisė laukų: "galėjo vieno rėžyje būti rugiai, kito rėžyje - vasarojus, ir viskas tame pačiame lauke" (Spirgiukų k.). Nepaisyti kultūrų derinio viename lauke buvo galima ir dėl to, kad dėl raižyto Kražių apylinkių reljefo neariama žemė (pelkutės, krūmai ir pan.) sudarė didesnę žemės naudmenų dalį negu lygumų Lietuvoje ir šioje neariamoje žemėje gyvuliai galėjo išsiganyti nepanaudojus ganiavai pūdymo. Be to, kaimuose nebebuvo kolektyvinio gyvulių ganymo. Kiekvieno kiemo gyvulius ganė to kiemo piemuo. Kartais keli kiemai susidėję samdė vieną piemenį. Jei reikėdavo, nedidelę kelių gyvulių bandą piemuo galėjo išganyti ir pūdymuojančiame rėžyje ar žemės sklype.

Be tirtųjų trylikos kaimų, autorius turi duomenų apie žemėnaudą ir sėjomainą dar 9 kaimuose. Iš 22 kaimų keturiuose (arba 18,2%) ūkininkų žemė buvo atskirais sklypais, dviejuose (arba 9,1%) - vienų ūkininkų sklypais, kitų rėžiais, likusiuose 15 kaimų (arba 72,7%) - rėžiais. Atrodo, kad sklypais žemę valdė kaimai, praeityje buvę bajorkaimiai.

Iš rėžiais išdalytų žemių turėjusių kaimų tik 4 (arba 26,7%) tebesilaikė trilaukės sėjomainos, kiekvienas kiemas

tradiciškai tebederino žemės ūkio kultūras viename lauke, t.y. į vasarą pūdydavusį lauką visas kaimas rudenį sėjo rugius, kitais metais - vasarojų, sodino bulves. Tą vasarą, kada vienas laukas pūdydavo, kitas laukas augino rugius, o trečias - vasarojų. Kitais metais pūdydavusiame lauke augo rugiai, rugių lauke - vasarojus, bulvės, vasarojaus lauke buvo pūdymas. Toks trejų metų ciklas, susidėjęs iš dviejų kultūrų ir žemei pailsėti skirto laiko, kartojoisi nuo Valakų reformos (XVI a. antrosios pusės) ar kiek vėlesnių metų (jeigu kaimai buvo vėliau įsikūrę) ir kai kur (pvz., nedideliame Pakuprių k.) sulaukė kolūkių.

Atskiros kiemo valdytas ariamos žemės rėžių skaičius įvairavo, bet, atrodo, neprašoko dešimties. Pvz., Brukų k. ūkininko ariama žemė buvo 8 rėžiuose, Spirgiukų k. - 7 rėžiuose, Pakuprių k. ūkininkai viename lauke turėjo po 2 rėžius, kituose dviejuose - po daugiau, Paplūsčių k. ūkininkai kiekviename lauke turėjo po 2-3 rėžius ir pan.

Iki kaimo žemės permatavimo 1934 m. iš 11 Pagių k. kaimo ūkininkų 9 žemę turėjo atskirais sklypais, o du, valdę po 14 ha, - rėžiais. Pastarieji taikė tradicinę trilaukę sistemą ir derino kultūras viename lauke.

Spirgių k. trilaukę sėjomainą taikė kiemų grupės. Keturių stambiausių kaimo ūkininkų, valdžiusių vienas 80 (jo 40 ha žemės buvo vienoje vietoje; rėžiais išskirstyti kiti 40 ha), antras - 60, trečias - 40 ir ketvirtas - 35 ha ūkius, rėžiai ėjo greta ir jie, laikydamiesi trilaukės sėjomainos, tarpusavyje derino žemės ūkio kultūras atskiruose laukuose. Kiti, mažiau žemės valdžiusieji kaimo ūkininkai irgi laikėsi trilaukės sėjomainos, tarpusavyje derino žemės ūkio kultūras atskiruose laukuose ir atskirai nuo stambiųjų ūkininkų tarėsi, kur ką sėti.

Brukų k. trilaukės sėjomainos stengėsi laikytis iš vieno gyvenimo (valako*) susidarę ūkiai. Vienas gyvenimas buvo susiskaldęs į tris ūkius, kitas - į penkis ir pan.

* Šiuo atveju valakas - valstiečio ūkiui skirtinės žemės sklypas iki baudžiavos panaikinimo (1861 m.); šio sklypo dydis įvairavo. Brukų k. gyvenimas valdė (valako dydis buvo) 24 ha.

Rėžiuose žemę turėjusių kaimų sodybos buvo išsistačiusios savo pačių rėžiuose.

Rėžinės sistemos kaimai turėjo bendras ganyklas, kuriose gyvulius ganė vienas kaimas. Katiliškės k. ganykla buvo bendra su Adotiškės k. Pagių k. bendrą ganyklą turėjo tik du rėžiais žemę valdę ūkiai. Kiti šio kaimo kiemai gyvulius ganė savo sklypuose. Spirgių k. stambieji ūkininkai savo žemėje turėjo vieną ganyklą, smulkesnieji, irgi savo žemėje, - kitą. Nedidelis Kirkučių kaimas bendrą ganyklą buvo išsidalijęs dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, bet nesuskubo pasidaryti planų.

Dažniausiai bendros kaimo ganyklos buvo įrengtos krūmais apaugusiose pelkėtose vietose. Kai kuriuose kaimuose jos užėmė gana didelius žemės plotus (pvz., 14 sodybų Sodalės I k. bendra ganykla buvo 35 ha dydžio). Dėl menko ganyklų produktyvumo kai kurių kaimų gyvuliai buvo pusalkaniai: "parginti namo gyvuliai net šiaudus iš stogo pešdavo" (Syderiškių k.). Nė vieno iš tirtųjų kaimų ganyklos nebuvo aptvertos. Bendrose kaimo ganyklose augo alksnių, karklų, kadagių, kurių kurui kiekvienas kaimo kiemas galėjo pasikirsti be apribojimų. Tuo tarpu kai kurių kaimų ganyklose pasitaikiusį statybinį mišką kaimai (pvz., Brukų k.) saugojo nuo savavališkų kirtimų.

Nuvalius derlių, rėžiniuose kaimuose gyvuliai buvo ganomi kaimo laukuose, pašalus į rugius pasiganyti buvo paleidžiami smulkieji gyvuliai (avelės, šiųmetiniai veršiai). Stambiųjų gyvulių į rugius neleido bijodami, kad jie rugių pasėlių neišmindžiotų. Per daug sužėlusius rugius rudenį šienavo, kad jie žiemą po sniegu neišsustų.

Bendroje kaimo ganykloje kiekvienas kiemas savo gyvulius ganė atskirai. Suprantama, piemenys kartais sugindavo gyvulius į vieną vietą ir bandą prižiūrėdavo kartu. Neturintis savo piemens ūkininkas galėjo pasamdyti kaimo piemenį. Kartais suaugęs piemuo apsiimdavo ganyti kelių ūkininkų gyvulius. Šventragių k. kelių kiemų gyvulius ganyti apsiėmusį piemenį ūkininkai valgydino po savaitę iš eilės.

Bendrose ganyklose kaimai ganydavo visus gyvulius. Sodalės k. vyrai buvo susitarę naktimis iš eilės ganyti kaimo arklius. Atėjus eilei, kiemas turėjo atganyti vieną naktį.

Katiliškės k. senukai iš savo senelių yra girdėję, kad seniau kaimo ganykloje viso kaimo gyvuliai būvę ganomi bendrai.

Kadangi nuvalius derlių vienkiemiais neišsiskirsčiusiuose kaimuose gyvuliai kaimo laukuose buvo ganomi bendrai, nepaisant rėžių, tai tik vienas kitas ūkininkas rizikavo rėžiuose sėti dobilus. Norėdamas apsaugoti juos nuo nuganyimų, turėjo dobilų pasėli tvora aptverti, nes rudeni piemenys nuo gyvulių saugojo tik rugių laukus ir daržus.

Rėžiniuose kaimuose pievos buvo ariamos žemės rėžių tėsiniuose. Pakuprių k. vyrai prieš šienaudami rėžių ribas pievose išbrisdavo pagal ariamos žemės rėžių ežias. Tam tikslui, atmatavę pievos rėžio plotį pagal ariamos žemės rėžį, įsmeigdavo *tičkas*, karteles su apvyniotomis žalio šieno kuokštomis (kad geriau iš tolo matytųsi) ant rėžio ribos pievoje, vieną - pievos tolimiausiam gale skaičiuojant nuo ariamos žemės, antrą - per vidurį, ir, taikydami taip eiti, kad viena kartelė užstotų kitą, išbrisdavo tiesią pievos rėžio ribą. Kitas vyras, eidamas iš paskos, brydę šiek tiek iškapodavo dalgiu. Kadangi šieną iš pievos buvo galima išvežti važiuojant savo rėžiu ir nebuvo pavojaus, kad nenušienautą žolę kaimynai sumins, šienauti kaimas pradėdavo ne vienu metu.

Kituose kaimuose pievų rėžių ribos buvo pažymėtos įkaltais kuoliukais, akmenimis ir pan.

Ikikolukinių laikų melioracijos nuo Kražių palei Kražantę aukštyn iki Gorainių k. apie 10 km tęsėsi didžiulės (kelių šimtų ha) pelkėtos, krūmais apaugusios pievos, kurios nuo neatmenamų laikų priklausė aplinkiniams kaimams: Daukintiškai, Gorainiams, Kepaliams, Pagiams, Spirgiams, Spirgiukams, Vaišviliškiams ir kt. Net Vaiguvos valsčiaus Kilonių k. 4 ūkininkai turėjo savo rėžius. Gabalą pievos valdė ir Albinavos dvaras. Kaimų ribos šiose pievose buvo pažymėtos įkaltais kuolais.

Vežant iš pievų šieną, tekdavo važiuoti per kaimynų rėžius. Tradicija leido su vežimu važiuoti ir per laiku nenušienautą rėžį, jeigu nebuvo kito išvažiavimo: "nenupjovei laiku - pats kaltas". Todėl, atėjus šienapjūtės metui, rėžių savininkai, ypač tų, per kurių pievą turėjo važiuoti kaimynas,

stengdavosi kuo greičiau savo rėžius nušienauti. Jei kas nors pjaudamas žolę atsitiktinai įlisdavo į svetimą rėžį, nušienautą žolę gražindavo teisėtam šeimininkui.

Brūkų k. pievas šienavo gyvenimas. Vienas gyvenimas buvo išsidalijęs į tris dalis: vienas kiemas valdė pusę gyvenimo (12 ha), kiti du - po ketvirtį gyvenimo (po 6 ha). Šie kiemai vieną pievą, vadinamą Ketvirtine, buvo išsidaliję proporcingai valdomai žemei, o kitą, kurią sunku buvo išsidalinti, šienavo bendrai ir dalijosi sudžiovintą šieną. Pusę gyvenimo valdęs ūkis šienauti siuntė du vyrus ir dvi moteris, kiti du - po vieną vyrą ir po vieną moterį. Sudžiovintą šieną stengėsi sudėti į vienodo dydžio kupetas, skaičiuodami grėbliu sukirstais glėbiais (*kirtimais*). Kai šienas buvo maždaug vienodos kokybės, kupetas pasidalydavo pagal skaičių: dvi dalys kupetų atitekdavo pusę gyvenimo valdžiusiam ūkininkui, po vieną dalį likusiems dviem. Jei šienas pasitaikydavo geresnis ir blogesnis, tada kupetas dalydavosi burtais: imdavo tris smilgas (trumpą, vidutinio ilgio ir ilgą), sutardavo, kuri kuriam priklausų, ir traukdavo iš saujos. Pirmasis ištraukęs savąją turėjo pasirinkimo teisę.

Kitas Brūkų k. gyvenimas buvo į 5 dalis pasidalijęs. Šiuo atveju visi 5 kiemai bendrai šienavo ir po to dalijosi šieną.

Ariamos žemės rėžius skyrė gana plačios ežios (*rubežiai*). Didesniuose ūkiuose dėl ežių susidarydavo nemažų nuostolių. Vienuose iš tirtų kaimų (Brukuose, Katiliškėje) niekas neprisiminė kokių nors ginčų dėl nuartų ežių. Tikriausiai tokių dalykų šiuose kaimuose iš viso nėra buvę. Kituose kaimuose ežių nuarimų pasitaikė. "Neparplėšk", - taip dėl ežių perspėdavo vienas kitą Sodalės I k. ūkininkai. Kartą ar kelis kartus nuarus ežią, vienas rėžis susiaurėdavo, kitas - paplatėdavo. Kildavo ginčas. Vienais atvejais žemės ribą atstatydavo patys rėžių savininkai, permatavę rėžių pločius ir paženklinę tikrąją ežios vietą. Kitais atvejais, kada rėžių savininkai nerasdavo bendros kalbos, nukentėjusysis kreipdavosi į seniūną. Pastarasis pasikviesdavo porą liudytojų ir dalyvaujant abiejų rėžių savininkams būdavo atstatomas teisingumas.

Kartais koks nesąžiningas ūkininkas, jei nebūdavo žemės planų, papirkęs liudytojus, mėgindavo neteisėtai užgrobti kaimyno žemės dalį. Prasidėdavo ilgai truncančios bylos. Taip yra buvę Burčiškės, Pakalniškių kaimuose. Tokius nesąžiningumo atvejus senieji ūkininkai ir dabar, praėjus daugiau negu 50 metų, vertina neigiamai.

Svetimieji neatsiklausę per ūkininko žemę turėjo teisę važiuoti tik tais keliais, kurie buvo priskirti prie nenaudojamos žemės ("išimti iš žemės"), už kurią ūkininkams nemokėjo mokesčių. Naudotis kitais ūkininko žemėje esančiais keliukais ar tiesiog važiuoti per laukus nedarant žalos pasėliams buvo galima tik ūkininkui leidus. Net vaikščioti po svetimą lauką nebuvo įprasta. Todėl žmonės stengėsi naudotis tik keliais, o būtinai prireikus eiti žemės ribas žyminčiomis ežiomis. Jeigu kas savavališkai pradėdavo važiuoti per svetimą lauką ar norėdamas išvengti kelio duobių pasukdavo truputį į šalį per dirvą ar imdavo minti taką per pievą ir pan., žemės savininkas įbesdavo poaukštę kartelę, kurios viršutinį galą apvyniodavo šiaudų gniūžte. Tai buvo visų suprantamas važiuoti ar eiti draudžiamasis ženklas. "Znoką uždėjo", - tokiu atveju sakydavo žmonės. Dauguma draudimo laikydavosi: "maždaug žmonės laikydavosi tų ženklų; žmogus protingesnis, sąžiningesnis atsižvelgdavo į tai" (Brukų k.). Kartais pasitaisydavo, kad koks nors prašalaitis ne tik kad nekreipdavo jokio dėmesio į draudžiamąjį ženklą, bet netgi patį ženklą sunaikindavo: išraudavo ir numesdavo šalin kartelę, nuplėsdavo nuo jos šiaudų gniūžtę. Paprotys leido žemės savininkui imtis prieš nesilaikančiuosius draudimų prievartos: išplusti, apstumdyti ar net sumušti.

Kai kada, be draudžiamojo ženklo, skersai savavališkai praminto kelio žemės savininkas įkaldavo maždaug metro aukščio kuolus ir prie jų pritvirtindavo kartelę.

Įdomu ir pagirtina yra tai, kad atgimstantys ūkininkai prisimena senus papročius, senąją simboliką. Ekspedicijos metu (1992, liepa) prie Kražių-Užvenčio vieškelio autorius matė prie keturių kuoliukų pritvirtintą kartelę, kuria buvo užtvirtos traktoriaus padarytos vėžės. Iš paliktų vėžių buvo galima spręsti, kad, trumpindamas kelią nuo vieškelio iki lauko keliuko, traktorininkas nuolat važinėjo per ariamos

žemės sklypo kampą. Tai, kad draudžiamasis ženklas buvo nesunaikintas, o šalia jo nesimatė naujų vėžių, leistų manyti traktorininką paklusus tradicinei draudimų simbolikai.

Pagal įprastą tradiciją ūkininkas privalėjo iš kaimyno žemės priimti vandenį, t.y. leisti per savo žemę iškasti griovelį iki didesnio griovio, upelio, ežero ir pan., jei tas kaimynas negalėjo kitaip savo žemės nusausti. Dėl to kartais tarp ūkininkų kildavo ginčų. Pasitaikydavo, kad, ūkininkui neleidus per savo žemę kasti griovio, nenorėdamas su juo pyktis, kaimynas, nors ir būdamas teisus ir remiamas seniūno, atsisakydavo savo sumanymų.

Pagal Lietuvos Statuto dešimtojo skyriaus pirmajame straipsnyje nustatytą normą⁷ laukinis žvėris priklausė tam, kieno žemėje jis buvo nušautas. Išimtį sudarė tik vilkai ir lapės, kuriuos, nedarant žalos pasėliams, Statutas leido su šunimis medžioti ir svetimoje žemėje. Lietuvos Statuto nustatytos normos, bet be ką tik nurodytos išimties, tarpukario metais Kražių valsčiuje buvo laikomasi. Todėl norintis medžioti svetimoje žemėje medžiotojas turėjo gauti tos žemės savininko leidimą. Tų ūkininkų (ypač bajoriškos kilmės), kurie saugojo savo teisę į jų žemėn užklystančius laukinius žvėris, medžiotojai atsiklausdavo, kitų, ypač smulkesniųjų, ūkininkų žemėje medžiodavo neatsiklausę ("kur mažas ūkininkas, gončas* bėga, pakelia zuikį, pykšt ir viskas; didesnių ūkininkų reikėjo leidimo" (Katiliškės k.).

Palei Kražantę plytojusiuose pelkynuose perėdavo gausybė laukinių ančių. Pavasarį neturtingesnių kaimų (pvz., Spirgiukų) vaikai būriais traukdavo kiaušiniauti. Tradicija leido kiaušinius rinkti be apribojimų. Laimikis būdavęs gausus.

Palei Žemaičių aukštumoje stovinčius Kražius eina Dubysos ir Jūros upių takoskyra. Per Kražius teka netoli Girgždutės kalno (9 km į pietryčius nuo Varnių) prasidėjusi Kražantė, dešinysis Dubysos intakas. Kražių apylinkėse į Kražantę iš kairės įteka du upeliai (Kalnyčia ir Kuprė), iš dešinės - vienas Lyšupys. Piečiau ir į vakarus nuo Kražių stūkšančių kalvų - pietinėse pašlaitėse pradžią gauna Ančia (6 km į vakarus nuo Kražių) ir jos intakas Plūsčia (4 km

* skalikas (iš lenkų k. gonczy)

į pietus nuo Kražių). Tai jau Jūros baseino upės. Buvusiame Kražių valsčiuje išsitenkanti Plūsčia (tik 16 km ilgio) turi dar intaką - Mergės upelį. Plūsčia yra davusi vardą jos aukštupyje jau XVI a. buvusiam dvarui.

Kražantės ir Ančios upių aukštupiai bei jų intakai numelioruoti. Iki melioracijos darbų jie buvo gerokai vandeningesni ir labai žuvingi. Apie Kražantės žuvingumą rašoma XIX a. antrosios pusės šaltiniuose⁸. Iki Kražantės vagos tiesinimo ir reguliavimo darbų, kurie žemiau Kražių buvo atlikti tarpukario metais, o aukščiau Kražių - kolūkiniais laikais, Kražantėje pasitaikydavo net iki 3 m gylio duburių; juose laikydavosi didelės žuvys. Tarpukario metų grioviakasiai ("zimagorai") buvo sugavę 1 m ilgio lydeką, kurią už 8 litus pardavė Kražių restoranui.

Didžiausioje Kražių valsčiaus upėje Kražantėje žuvis žvejai daugiausia gaudė pasyviuoju būdu - skersai upės statydami iš vyčių nupintus venterius. Statantys Kražantėje venterius ūkininkai žinojo tradicinę, Lietuvos Statuto 9 skyriaus 20 straipsnyje užfiksuotą normą⁹, - , jeigu žemių ribos eina upe, tai kiekvienas žemės savininkas nuo savo kranto upe gali naudotis tik iki jos vidurio. Šios normos buvo laikomasi tik konfliktinėse situacijose: "jei piktuoju, kaimynas gali neleisti venterio statyti savo pusėje; gali statyti, bet tik iki upės vidurio" (Katiliškės k.). Paprastai ūkininkai venterius statė savo žemėje. Vienuose kaimuose į tai buvo žiūrima griežtai, kituose - pro pirštus (pvz., Syderiškių k. ūkininkai nedraudė svetimiems savo žemėje statyti venterių). Tokios pat nuostatos laikėsi ir vienkiemiais neišsiskirstęs Spirgiukų k.: "netaikė venterių statyti ties savo rėžiu".

Venteriais buvo sugaunama daug žuvų: "kibirais žuvis parnešdavo" (Spirgiukų k.). Pasitaikydavo ir vagysčių. Ištraukę venterius, vagys, kad būtų greičiau, nukirsdavo jų galus ir pasiglemždavo laimikį. Venterio savininkas netekdavo ir žuvų, ir venterio. Kražantėje, Ančioje ir jų intakuose žuvis ūkininkai gaudė ir aktyviuoju būdu: rankomis, dvibradžiu, meškere, neršto metu didesnes žuvis net šaudė iš medžioklinio šautuvo. Taip barbariškai naikinti žuvis tradicija nedraudė. Ūkininkai kartais vaikydavo meškeriotojus iš nešienautų pievų.

2. Kaimų savivalda ir skirstymasis vienkiemiais

Vienkiemiais neišsiskirstę kaimai turėjo bendrų reikalų, kuriuos aptardavo į vieną vietą susirinkę kaimo vyrai. Reguliarių vyrų sueigų kražiškiai jau nebeprisiminė, bet apie retkarčiais vykusius kaimo vyrų susirinkimus kokiam nors vienam klausimui išspręsti vieną kitą faktą pateikė. Antai Pirmojo pasaulinio karo metais ir po jo Sodalės I k. vyrai rinkdavosi pas didesnę trobą turėjusį kaimo seniūną pasitarti dėl prievolių ir mokesčių. Tarpusavyje susitarę Spirgiukų k. vyrai, žiemą pakloję šakų ir privežę žvyro, nutiesė kelią į savo rėžius pelkėtoje pievoje palei Kražantę, kad lengviau būtų iš pievų šieną išvežti. Tuo tarpu Pagių k. vyrai dėl panašaus kelio ne kartą tarėsi, bet taip ir nesusitarė. Spirgiukų k. tiesiant kelią į pievas, vienas ūkininkas nedalyvavo darbuose. Bausdami už tai kaimo vyrai vasarą jam neleido važiuoti nutiestu keliu, nuvertė šieno vežimą nuo kelio pylimo. Naudotis keliu prasikaltėliui buvo leista tik po to, kai jis atsiprašė kaimo vyrų ir pasižadėjo žiemą prisidėti prie kelio taisymo.

Sprendžiant bendrus Brukų k. reikalus, didžiausias kaimo autoritetas buvo kaimo seniūnas Baldauskis. Sakysim, jo nurodymu buvo nekertamos, auginamos eglės bendroje kaimo ganykloje. Kaimo vyrai vienas kitą perspėdavo: "Baldauskis sakė, kad reikia paauginti; paskui iškirsime ir išsidalysime".

Po Pirmojo pasaulinio karo, kol truko valstybės išlaikomų pradinių mokyklų, tolimesni kaimai patys samdė ir išlaikė mokytojus. Antai Linkaučių k. ūkininkai mokytoją maitino iš eilės po savaitę nuo kiekvieno mokyklą lankančio vaiko. Algą mokytojui sudėjo irgi nuo vaikų skaičiaus. Pagių k. seniūnas savo name įrengė mokyklą, kurią lankė apie 20 vaikų. Nuo vaiko kas mėnesį seniūnas ėmė po 5 litus. Iš surinktų pinigų maitino mokytoją bei mokėjo jam algą.

Dauguma Kražių valsčiaus kaimų vienkiemiais skirstėsi Lietuvos Respublikos metais. Skirstymosi laikotarpiu atsirado naujų, visam kaimui rūpimų reikalų, susijusių su matininko apgyvendinimu, pagalbininkų jam skyrimu, ūkininkų sklypų vieta. Tuos visus klausimus svarstė ir visam kaimui tinkamų sprendimų ieškojo šaukiamos kaimo vyrų sueigos. Pagrindinis kriterijus sprendžiant ginčus dėl žemės sklypo vietos buvo

dalies žemės atsisakymas viso kaimo labui. Antai norintis gauti žemės sklypą Sodalės I kaimavietėje turėjo kaimo labui atsisakyti net 4 ha ir, užuot gavęs 10 ha, tegavo 6 ha. Prarastą žemę kompensavo geresnis žemės įdirbimas bei įtrešimas ir tai, kad nereikėjo perkelti savo trobesių. To paties kaimo ūkininkai, paėmę sklypus galulaukėse, vietoj 10 ha gavo 14 ha. Šventragių k. ūkininkas Pranckus, sutikęs keltis į ganyklas, kuriose buvo daug neišrautų kelmų, žemės gavo dvigubai daugiau (vietoje 20 ha - 40 ha). Ganyklose žemės sklypą ėmęs Brukų k. ūkininkas Baldauskis savo valdomą žemę padidino nuo 10 ha iki 18 ha ir t.t. Sodalės I k. neatsirado ūkininko, kuris būtų ėmęs žemę buvusiose ganyklose. Nerasdama kitos išeities vyrų sueiga nusprendė ganyklą po 3 ha išdalyti kiekvienam kiemui. Skirstydami vieniemiais kaimai bendrose ganyklose augusį statybinį mišką išsidalijo proporcingai valdytai žemei.

Kaimai vieniemiais skirstėsi noromis, nes čia įžiūrėjo pažangesnio ūkininkavimo galimybes. Brukų k. ūkininkas taip apibendrino tuo metu vyravusį požiūrį į vieniemių: "Laukė visi tų vieniemių; laisvesnį gyvenimą pajutome, kada išsidalijome vieniemiais".

Ekspedicijos metu tirti Pakuprių ir Spirgiukų kaimai vieniemiais neišsiskirstė dėl gamtinių kliūčių. Spirgiukų k. išeiti į vieniemių sutrukdė nemelioruotos pievos pagal Kražantę, į kurias niekas iš kaimo nesutiko keltis. Kražantės vagos reguliavimui aukščiau Kražių priešinosi vandens malūną Kražiuose turėjęs dvarininkas Šiukšta, nes sureguliuota Kražantė nebūtų tiekusi malūnui pakankamai vandens. Dėl to su Šiukšta buvo net kelerius metus nesėkmingai bylinėjamasi.

Pelkėtų pievų ir ganyklų turėjęs Pakuprio k. tarpusavyje nesusitarė dėl apmokėjimo už magistralinio griovio iškasimą iki Kražantės, o jis būtų nusiausinęs visą kaimo žemę.

3. Šeimos ir paveldėjimo teisė

Iki Pirmojo pasaulinio karo tėvai ūkį dažniausiai palikdavo vienam iš vaikų, o kitiems išmokėdavo dalis. Buvo laikoma, kad vyriausiasis sūnus turi pirmumo teisę į ūkį palyginti su kitais broliais ir seserimis. Lietuvos Respublikos

metais padaugėjo ūkių dalybų, nes dėl valstybės sunkesnės ekonominės padėties ne visi ūkiai išgalėjo išmokėti dalis. Ūkius paprastai dalijosi broliai. Sesiems tėvai ar ūkį paveldėjęs brolis "pamokėdavo pamokenius", t.y. išmokėdavo dalis. Jei ūkio valdoma žemė buvo suskirstyta rėžiais, į dvi ar daugiau dalių besidalijantys broliai į tiek pat dalių išilgai dalijosi kiekvieną rėžį. Dalijosi patys permatuodami rėžių plotius ir paženklindami ežių vietas.

Dalies, vadinamos pasoga, dydis atidalijamiems vaikams priklausė nuo ūkio ekonominio pajėgumo, vaikų skaičiaus, ekonominės situacijos. Antai 80 ha ūkį valdęs ir tris dukteris užauginęs Spirgių k. ūkininkas vyresniajai dukteriai pasogos davė 10 tūkst. litų, porą karvių ir į bričką pakinkytą arklį, jaunesniajai nupirko ūkį už Kražių, o vidurinijai pas notarą perrašė savo ūkį. Ši užsiėmė žentą. Kirkučių k. ūkininkas, valdęs 40 ha ir išauginęs 6 dukteris bei 3 sūnus, į 10 ha ūkį nutekantiai dukteriai pasogos davė 1000 litų, 2 karves, kumelę su kumeliuku ir dvi aveles su prieaugliu. Iš 26 ha ūkio į 18 ha ūkį Sodalės I k. ateinančios marčios visa pasoga buvo 3000 litų. Antrojo pasaulinio karo metais (1943 m.) į 5 ha ūkelį Spirgiukų k. atitekanti mergina iš 12 vaikų šeimos ir 17 ha ūkio pasogos atsinešė karvę ir baldų (spintą, stalą, kėdes, lovą). Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, pasogos dydis labai įvairavo ir priklausė nuo aukščiau nurodytų priežasčių.

Senieji ūkininkai prisimena, kad seniau per jaunikio ūkio peržiūras, rengiamas prieš vestuves, kartais jaunikis, norėdamas pasirodyti esąs turtingas ir gauti didesnę pasogą, į savo tvartus prisivesdavo svetimų gyvulių, į aruodus prisipildavo skolintų grūdų. Toks jaunikių elgesys kaimo viešosios nuomonės buvo vertinamas neigiamai.

Nors pirmenybę į tėvų ūkį turėjo vyriausiasis sūnus (o jeigu sūnų nebuvo, tai vyriausioji duktė), tėvai ne visada į tai atsižvelgdavo ir gana dažnai ūkį perrašydavo tam vaikui, kuris labiau patiko ar, jų nuomone, turėjo daugiau sugebėjimų ūkininkauti. Antai minėjome, kad Spirgių k. 80 ha ūkis atiteko vidurinijai (iš trijų) dukteriai; pati ūkio paveldėtoja

ši faktą taip pakomentavo: "Su tėvu mudu labai surokavom*, mūsų charakteriai puolė".

Į žentus einantis vyras į žmonos ūkį irgi atsinešdavo didesnę ar mažesnę pasogą. Pvz., 1930 m. iš Katiliškės k. esančio 16,5 ha ūkio į 12,5 ha Sodalės II k. esantį ūkį žentas pasogos atsinešė 3,5 tūkst. litų ir arklių. Maždaug tuo pačiu laiku į 18 ha ūkį Linkaučių k. ateinantis žentas iš 6 ha ūkelio, kurį tvarkė našlė motina, gavo arklių ir kelis šimtus litų. Eidami į žentus vyrai siekė, kad ūkis būtų perrašytas jiems ar nors jų žmonoms, t.y. kad jo šeima taptų teisėtais ūkio savininkais ir iš ūkio jos negalėtų išvaryti žmonos tėvai ar broliai su seserimis.

Visas paveldėjimo teises į vyro ar žmonos ūkį turėjo tik jų vaikai, nes, mirus vyrui ar nesant vaikų (ar jiems mirus), vyro broliai ar seserys galėjo našlę, sugrąžinę jai atsineštą pasogą, išvaryti iš ūkio. Taip pat mirusios žmonos giminės galėjo pasielgti ir su žentu, jeigu nebuvo vaikų, o ūkis žmonos vardu buvo užrašytas.

Perrašydami sūnui ar dukteriai ūkį, tėvai užsirašydavo išlaikymą iki gyvos galvos, kuris buvo vadinamas išimtaine. Pas notarą patvirtintoje išimtinės sutartyje buvo nurodomi kambariai, kuriuose gyvena tėvai, išvardijami žemės ūkio produktai, kuriuos ūkis turės per metus ar kitą laikotarpį tėvams pateikti, nurodomi ūkio patarnavimai tėvams (pvz., pakinkytas arklys sekmadieniais bažnyčion nuvažiuoti ir pan.). Antai 1937 m. sudarytoje išimtinės sutartyje, perimdamas iš tėvo 18 ha ūkį, esantį Sodalės k., sūnus įsipareigojo tėvams skirti du kambarius, vasarą tėvų laikomai karvei suteikti ganyklą, o žiemą ją iššerti, nušerti 3 cnt kiaulę, duoti rugių duonai (kiekio šios sutarties vykdytojas jau nebeprisiminė), aprūpinti malkomis, duoti pakinkytą arklių sekmadieniais į bažnyčią nuvažiuoti ir pan. Abudu tėvai išimtaine naudojosi 10 metų. 1947 m. mirus tėvui, motina likusius 4 metus (mirė 1951 m.) gyveno atskirai išimtinės sutartimi jai skirtuose kambariuose.

Išimtinės sutartys mažuose ūkiuose ne visada buvo suda-

* Sutikom, sutarėm (lenkų k. rokować).

romos. Dėl išimtinės sutartimi numatytų ūkio įsipareigojimų dydžio ir sutarčių vykdymo pasitaikydavo nesutarimų. Ūkį perėmusiems jauniems atrodydavo, kad tėvai per dideles išimtinės užsirašo. Kartais jie neįvykdavo visų išimtinės sutartimi numatytų ūkio įsipareigojimų. Tarpukario metais dėl to yra net teismų pasitaikę.

Jei ūkininkai neturėdavo savo vaikų, ėmė augintinį ar augintinę iš giminių (sesers, brolio ar tolimesnio giminaičio vaiką), o jei dėl kokių nors priežasčių tokių neatsirasdavo, tuomet ir visiškai svetimą vaiką iš prieglaudos ar kur nors kitur. Augintiniui ūkis buvo perduodamas taip pat, kaip ir savam vaikui, t.y. pagal notaro patvirtintą išimtinės sutartį.

Jei mirdavo abudu tėvai ir likdavo nepilnamečių vaikų, tuomet iš arčiau gyvenančių sąžiningų žmonių, nebūtinai iš giminių, kaimas skirdavo du tris globėjus, kurių pareiga buvo iki vaikų pilnametystės globoti ūkį, rūpintis vaikų gyvenimo sąlygomis. Atlikus nekilnojamojo ir kilnojamojo turto inventorizaciją, ūkis dažniausiai buvo išnuomojamas, už nuomą gaunami pinigai dedami į banką. Vaikus auginti paprastai imdavosi giminės. Vienam iš vaikų sulaukus pilnametystės, remdamiesi minėtu inventorizacijos aktu, globėjai jam perduodavo ūkį ir banke susikaupusius pinigus.

Atitekančios moters ar į žentus ateinančio vyro pasoga buvo panaudojama ūkio reikmėms. Tarpukario metais pasoginiais pinigais dažnai buvo išmokamos dalys vyro ar žmonos (jei vyras atėjo į žentus) broliams ir seserims. Marčios atsineštas kraitis buvo asmeninė jos nuosavybė ir nei vyro tėvai ir kiti vyro giminės, nei pats vyras be žmonos sutikimo neturėjo teisės jo liesti. Visus didžiulius ūkio reikalus paprastai tvarkė vyras. Jo žiniai priklausė ir šeimos kasa. Įvairiems smulkiems reikalams dažnai žmona turėjo savo kasą, kurią sudarė pinigai, gauti už parduotas vištas, kiaušinius, sviestą, sūrį, svogūnus ir kt.

Retokai, bet pasitaikydavo, kad mergina susilaukdavo nesantuokinio vaiko. Tai būdavo didelė gėda jai pačiai, šeimai, visai giminei. "Kuri suklupdavo, garbės neturėdavo", - taip tą reikalą pakomentavo senyva moteriškė iš Pakalniškių k. Kartais dorovės normų pažeidimams jautresnė merginą suvedžiojusio vaikinio motina liepdavo savo sūnui merginą

vesti gąsdindama jį, kad priešingu atveju jam nesisėksias gyvenimas, sakysim, vedęs kitą merginą, neturėsias vaikų ir pan. Kai kada keršydama suvedžiojusiam vaikinui mergina vaikutį nunešdavo ir palikdavo prie jo tėvų durų.

Nors nėra patikimos statistikos, bet iš žmonių pasakojimų susidaro vaizdas, kad nesantuokinių vaikų dažniau susilaukdavo merginos iš neturtingų šeimų ir ta bėda joms dažnai atsitikdavo tarnaujant pas svetimus. Kai kurių ūkių savininkai net imdavosi dorovės sergėtojų vaidmens. Pasakojama apie Jauniškės dvariuko savininę, kuri naktimis tikrindavusi, ar pas samdines nakčiai nėra atėjusių vaikinių, ir radusi gerokai juos bizūnu apvanodavusi.

Dalies merginų nesantuokinius vaikus augino tų merginų tėvai. Kitos merginos savo vaikus pačios auginosi. Eidamos tarnauti metams pas ūkininkus jos vaiką pasiimdavo su savimi ir tardavosi su samdytoju dėl vaiko maitinimo iš būsimos algos.

Tekant dukterims ir vedantis sūnums buvo žiurima eiliškumo pagal amžių. Jeigu jaunesnė duktė tekėdavo anksčiau už vyresnę, sakydavo, kad "užlindo už akių".

Laikantis tradicinės pedagogikos nuostatų, vaikai buvo auklėjami pagarbos, meilės kitam žmogui, ypač vyresniam, dvasia. Pagarba ir paklusnumas tėvams buvo įprasta bendravimo šeimoje norma. "Jei tėvų neklausytų, būtų buvusi didžiausia naujiena", - taip šį klausimą pakomentavo 1916 m. gimusi kražiškė. Meilę artimiesiems ugdyti padėjo Bažnyčia. Buvo įprasta, einant išpažinties, pirma atsiprašyti tėvų, brolių, seserų, kitų artimųjų, jei ką bloga jiems buvai padaręs.

Meilė tėvams, seserims ir broliams buvo išreiškiama ir po jų mirties "nunešiojant gedulą" (*žėlavą*), t.y. ypatingu elgesiu ir vilkimais drabužiais pabrėžiant liūdesį dėl jų netekties. Mirusio tėvo arba motinos gedėjo metus, mirusių brolių ar seserų - trumpiau, iki pusės metų. Šio papročio ir dabar laikomasi. Mirusių vaikų tėvai neturėjo gedėti. Jei kuri motina labai gailėdavo mirusio vaiko, verkdamo, tai aplinkiniai ją sudraudavo: "Nerėk, motin, vandeny mirkai vaiką".

4. Turgūs ir metiniai prekymečiai

Kražiuose nemaži turgūs būdavo kiekvieną pirmadienį. Pirmą mėnesio pirmadienį vykdavo didesni, mėnesiniai turgūs, į kuriuos privesdavo daugiau gyvulių (karvių, veršių). Penktadieniais susirinkdavo nedideli turgūs, vadinami bobturgiais.

Platesnėje apylinkėje žinomi turgūs kiekvieną ketvirtadienį vykdavo Kelmėje. Į juos važiuodavo arčiau Kelmės esantys rytinės Karšių valsčiaus dalies kaimai (Katiliškė iki Kelmės 15 km, Papiliai 15 km, Pakupriai 12 km ir kt.).

Pietinės Kražių valsčiaus dalies kaimai antradieniais traukdavo į Skaudvilės turgus, o trečiadieniais - į Nemakščių. Skaudvilės turgūs nuo seno garsėjo gyvulių gausumu. Senieji ūkininkai juos prilygina metiniams prekymečiams: "Skaudvilėje kiekvieną antradienį kaip jomarkas - arkliai, gyvuliai". Rudenį Skaudvilėn parduoti veždavo naminius vandens paukščius (žąsis, antis), tiek gyvus, tiek namuose papjautus ir nupeštus. Dalis Skaudvilės turguose supirktų gyvulių ir paukščių patekdavo į Rytprūsius.

Į trečiadieniais vykstančius turgus Kaltinėnuose važiuodavo pietvakarinės Kražių valsčiaus dalies ūkininkai. Šiaurvakariniai kaimai antradieniais vykdavo į Varnių turgus. Šiaurinių Kražių valsčiaus kaimų ūkininkai kartais užsukdavo į žiemą trečiadieniais vykusius nedidelius turgus Užventyje.

Kadangi buvo nemažas turgų pasirinkimas, ūkininkai į turgus, esančius toliau negu 20 km, retai kada važiuodavo (išimtis buvo garsieji Skaudvilės turgūs). O į metinius prekymečius (*jomarkus*) vykdavo ir už 30-35 km.

Kražiuose būdavo du metiniai prekymečiai: per Šv. Lauryno (rugpjūčio 10 d.) ir Šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) atlaidus. Šias šventes paprastai nukeldavo į sekmadienį. Sekminių ir Šv. Mykolo atlaidai vykdavo medinėje bažnyčioje (sudegusioje per Antrąjį pasaulinį karą), Šv. Lauryno - mūsų dienų sulaukusioje mūrinėje. Kai Šv. Mykolo diena pasitaikydavo šeštadienį arba sekmadienį, jomarką keldavo į pirmadienį. Sekmadieniais jomarkai nevykdavo atsižvelgiant į lietuvių katalikų interesus, šeštadieniais - į žydų bendruomenės. Žydai buvo vieni iš pagrindinių žemės ūkio produktų supirkėjų eksportui. "Žydų kad nebūtų, turgaus nebūtų", -

taip žydų vaidmenį tarpukario turguose ir jomarkuose apibūdino senas Sodalės II k. ūkininkas. Apie jomarko perkėlimą iš šeštadienio į pirmadienį paskutiniojo prieš jomarką vykstančio pirmadienio turgaus metu pranešdavo žydų bendruomenės specialiai pasamdytas žmogus. Ilgą laiką tai atlikdavo kražiškis Miliauskis, iškalbus, balsingas vyras. Turguje, pasilypėjęs kur aukščiau, paprastai ant kieno nors vežimo, galingu balsu jis perrėkdavo turgaus šurmuli, atkreipdavo į save dėmesį ir paskelbdavo maždaug tokį tekstą: "Ateinanti šeštadienį Kražiuose jomarko nebus. Dėl ko nebus? O dėl to, kad žydams šeštadienį šventė. Jomarkas bus pirmadienį". Šiuos žodžius šauklės kartodavo keliose turgaus vietose.

Nors abu Kražių jomarkai garsėjo plačioje apylinkėje, didesnis buvo šv. Mykolo jomarkas, nes rudenį žmonės buvo laisvesni, nudirbę laukų darbus. Per šv. Lauryno jomarką (rugpjūčio 10 d.) buvo pats darbymetis: vasarojaus pjūtis, išdžiovintų rugių vežimas į klojimus.

Į jomarkus privesdavo daug arklių. Šv. Mykolo jomarkas garsėjo kaip arklių jomarkas, kuriame, be suaugusių arklių, buvo pardavinėjami ir šiūmečiai kumeliukai. Į abu Kražių jomarkus, bet, atrodo, daugiau į šv. Lauryno, arklių pirkti atvažiuodavo ir vokiečių iš Rytprusių. Minimas mokėjęs lietuviškai arklių supirkėjas Šikidancas. Nemokantys lietuviškai atsiveždavo savo vertėjus. Vokiečiai pirkdavo ne jaunesnius kaip 5 metų arklius, "kada jie pilnoj jėgą". Senųjų ūkininkų vertinimais viename jomarke vokiečiai nupirkdavę 100-150 arklių. Nupirktus arklius varydavę plentu į Tauragę. Varomus arklius surišdavę po keturis į kelias gretas (iki 4 gretų). Gretas sujungdavę per jų vidurįėjusia virve. Ant pirmos gretos antrojo iš kairės pusės arklio sėsdavęs varovas, kuris valdydavęs ne tik tą arklį, bet ilgesnėmis virvėmis ir abu pirmos gretos kraštinius. Ant paskutinės gretos vidurinio arklio, dažniausiai irgi antrojo iš kairės pusės, raitas jodavęs antras varovas su ilgu botagu rankoje, kuriuo kirsdavęs nepaklusniesiems, bandantiems spardyti ar besispyriojantiems arklams.

Kražiuose, Kelmėje, Skaudvilėje ir kitur žydų supirktas karves, jaučius samdyti raiti varovai, vadinami *pavarinčiais*,

varydavo į Tauragę. Kad gyvuliai neišsibėgiotų, kiek palenktą gyvulio galvą pririšdavo prie priekinės kojos. Penkiasdešimties gyvulių bandai pervaryti reikėjo iki 6 pavarinčių.

Be šv. Lauryno ir šv. Mykolo jomarkų, Kražiuose "dar šioks toks Trijų Karalių jomarkiukas nedidelis buvo". Jame prekiaudavo pakinktais, šlajukais, t.y. gražiomis išseiginėmis rogėmis su sėdynėmis, ir pan. dalykais.

Jomarkai ir turgūs vyko Kražių miestelio aikštėje, kuri tarpukario metais visa buvo grįsta lauko akmenimis. Jomarkai, ypač šv. Mykolo, nesutilpdavo miestelio aikštėje. Todėl stambiaisiais gyvuliais prekiaavo gretimose gatvėse: karvėmis - skersgatvyje link Žemosios gatvės, arkliais - dabartinėje Dariaus ir Girėno gatvėje, vedančioje į Kaltinėnus. Ties Kražių vidurine mokykla 30 ha ūkį turėjęs ūkininkas Gerčas bulvienoje ar vasarojienoje leisdavo įsikurti šv. Mykolo jomarko dalyviams, prekiautojams arkliais. Gerčas buvo įsitikinęs, kad žemės sumynimą kompensuoja jos patręšimas arklių mėšlu.

Kražių valsčiaus ūkininkai prekiaavo ne tik Kražių, bet ir aplinkinių miestelių jomarkuose. Kelmė garsėjo "Grabnyčių" (vasario 2 d.) jomarkais. Po Grabnyčių kiekvieną pirmą mėnesio ketvirtadienį Kelmėje vykdavo mėnesiniai jomarkai. Nemakščiuose būdavo didesni šv. Juozapo (kovo 19 d.), šv. Baltramiejaus (rugpjūčio 24 d.) ir šv. Simono (spalio 28 d.), Klatinėnuose - šv. Kazimiero (kovo 4 d.), Švč. Mergelės Marijos Rožančinės (Rožancavos; spalio 7 d.) ir šv. Martyno (lapkričio 11 d.), Varniuose - šv. Petro (birželio 29 d.) bei Švč. Mergelės Marijos gimimo (Šilinės; rugsėjo 8 d.) - metiniai jomarkai. Šv. Martyno jomarkas Kaltinėnuose garsėjo arkliais ir nuo kumelių atjunkytais šiųmetiniais kumeliukais. Kalbėdami apie šį jomarką, žemaičiai mėgdavo pasišaipyti: "Ožkų ir kumeliukų jomarks".

5. Pirkimo-pardavimo sutartys. Prekybininkai žydai

Tarpukario metais daugumą pirkimo-pardavimo sutarčių ūkininkai sudarydavo turguose, jomarkuose ir krautuvėse. Ką nors perkant-parduodant buvo įprasta (išimtį sudarė tik kai kurios nežydų krautuvės) derėtis dėl kainos, lygtis. Senųjų ūkininkų žodžiais tariant, seniau būdavo "ne taip, kaip dabar

kiek paprašė turguje, tiek ir moka". Į turgų ar jomarką atvažiuavęs ūkininkas pereidavo per turgų, sužinodavo, kokios jo atsivežtos prekės kainos, nusistatydavo, kiek už prekę turėtų gauti, ir imdavosi prekiauti. Užsiprašydavo daugiau negu ta kaina, už kurią tikėjosi parduoti, kad lygdamasis su pirkėju galėtų kiek kainą nuleisti.

Norintis pirkti brangesnį pirkinį, sakysim, arklių, karvę, bet neprityręs pirkėjas kviesdavosi kokį nors pažįstamą žmogų, kad tas apžiūrėtų gyvulį, patikrintų, ar gyvulys neturi kokių paslėptų fizinių trūkumų, įvertintų jį. Pardavėjui patarpininkauti kartais pasišaudavo prekyboje įgudęs pažįstamas Kražių žydas ("aš tau kupčių prirodysiu, jeigu magaryčios bus").

Sužinojęs iš pardavėjo kainą, apžiūrėjęs gyvulį ar kitą prekę, pirkėjas pasiūlydavo mažiau. Prasidėdavo derėjimasis dėl kainos. Pardavėjas girdavo savo prekę, pirkėjas, nurodydamas pastebėtus prekės trūkumus, stengdavosi numušti jos kainą. Paprastai jų žodinę, kartais labai žodingą ir šmaikščią psichologinę dvikovą iš šalies stebėdavo būrelis smalsuolių. Kartais kai kas iš jų, pasinaudojęs tuo, kad besilygstantis pirkėjas, norėdamas paveikti pardavėją, lyg pasitraukė į šalį, pasiūlydavo keliais litais daugiau ir nupirkdavo prekę. Suprantama, tikrasis pirkėjas būdavo labai nepatenkintas, bardavosi. Bet jis negalėjo nieko pakeisti, jeigu pirkėjas su pardavėju jau buvo rankomis sukirte, t.y. sudarę žodinę pirkimo-pardavimo sutartį. Rankų sukirtimas reiškė sutarties sudarymo faktą: "Jeigu delnais sumušta, tai kaip parduota". Rankomis sukertama buvo sudarant vertingesnės prekės (arklio, karvės) pirkimo-pardavimo sutartį. Po šio akto abi šalys privalėjo vykdyti savo įsipareigojimus: pardavėjas perduoti prekę pirkėjo žinion, o pirkėjas sumokėti sutartą pinigų sumą ir prekę priimti. Pirkimo-pardavimo sutarties laužymą būtų pasmerkusi viešoji nuomonė - sutarties laužytoją laikydama nesąžiningu, nerimtu žmogumi ("tokį būtų laikę žuliku"). Štai kaip žodinės pirkimo-pardavimo sutarties laikymosi faktą pakomentavo senieji Kražių valsčiaus ūkininkai: "Žodis buvo vertinamas; pasakė žodį, - laikėsi"; "Jeigu tiek duoda, kiek prašo, delnais priplakta, - tai jau

parduota"; "Žodį nemainysi - negražu; jei delnais sumušta, tai kaip parduota" ir pan.

Su pirkimo-pardavimo sutarties sudarymu susijęs geros kloties palinkėjimo paprotys: spausdamas saujoje už parduotą gyvulį gautus pinigus pardavėjas pirkėjui linkėdavo: "Kad tu uždirbtumei tiek ir tiek".

Tarpukario metais bekonus iš ūkininkų Viduklės geležinkelio stotyje supirkdavo valstybė. Norint parduoti bekoną reikėjo 3 paras eilėje laukti. Pridavusiajam sumokėdavo 45 litų avansą kaip už nestandartinį bekoną. Likusius pinigus prisiųsdavo vėliau. Jei bekonas buvo reikiamų standartų, už jį ūkininkas gaudavo iki 80 litų.

Sudariusios arklio, kartais ir karvės pirkimo-pardavimo sutartį, abi sutarties šalys pasivaišindavo, t.y. sugerdavo "magaryčias". Su čigonais gerti magaryčių žemaičiai nelabai eidavo. Magaryčias statė abi šalys perpus arba pagal tarpusavio susitarimą kuri viena. Dažnai, baigiant sulygti dėl kainos, kuri viena šalis nusileisdavo su sąlyga, kad antroji pastatys magaryčias. Pirkėjas į magaryčias pakviesdavo savo pagalbininką, pardavėjas - tarpininką. Jei magaryčias statė viena šalis ir gėrė dviese, - apsiėjo ir su vienu pusbonkiu (0,25 litro), jei statė abi šalys ar buvo daugiau geriančių, - išgerdavo du, kartais ir daugiau pusbonkių.

Pagal seną paprotį, pardavus karvę, ją ganęs piemenukas galėjo tikėtis šiek tiek pinigų "už karvės uodegą". Tarpukario metais tai galėjo būti nuo pusės iki dviejų litų. Jei pirklys žydas karvę pirkė iš namų, piemenukas, nutvėręs karvę už uodegos, mosuodamas peiliu ir neva norėdamas tą uodegą nupjauti, primindavo apie jam priklausančią mokestį "už uodegą" ir visada jį gaudavo. Jei ūkininkas karvę parduodavo turguje, "mokestį už uodegą" kartais ir pamiršdavo.

Stambiausios pirkimo-pardavimo sutartys buvo sudaromos dėl žemės. Užsidirbę pinigų JAV ar kitaip jų susitaupę, žmonės pirkdavo žemės sklypus ar visus ūkius. Antai prieš Pirmąjį pasaulinį karą grįžęs iš JAV Katiliškės k. gyventojas už 3 ha žemės kaimynui sumokėjo 500 auksinių caro rublių. 1933 m. Pakuprių k. ūkininkas už 2600 litų įsigijo 13,25 ha pelkę, kurios tik pakraščiais buvo šiek tiek ariamos žemės, ir pan.

Kražiuose gyveno gana didelė žydų bendruomenė, kuri laikė daug krautuvių. Dauguma krautuvių buvo susispietusios aplinkui miestelio aikštę. Senieji kražiškiai prisimena dideles specializuotas žydų krautuves: medžiagų, geležų, maisto (savininkas Artelkis) ir kt., Ruvelio arbatinę. Buvo krautuvininkų ir lietuvių: Vitkauskis turėjo indų, galanterijos krautuvę, Steckis - medžiagų, buvo kooperatyvo krautuvė. Prisimenama Michelberto kepykla, kepusi skanias bandeles.

Žydų krautuvėse dėl kainos reikėdavo derėtis. Žydas krautuvininkas užsiprašydavo daugiau, kartais vos ne dvigubai, po to lygstantis nuleisdavo. Perkant daugiau prekių, pvz., geležies krautuvėje, krautuvininkas žydas parduodavo keliais litais pigiau už tai, kad perkama daug. Žydai tikėjo, kad prekybos sėkmė tą dieną priklauso nuo pirmojo pirkėjo: jeigu jis nieko nenupirks, tai tą dieną prekiauti nesiseks. Todėl stengėsi joku būdu neišleisti iš krautuvės nieko nenupirusį pirmąjį pirkėją, jam patikusią prekę pardavė ir pigiau. Senieji kražiškiai prisimena: "Jeigu esi pirmas, kiek žydui duosi, tiek gerai bus".

Pažįstamiems sąžiningiems žemaičiams žydai krautuvininkai prekių duodavo *bargan*, t.y. skolon. Kai kurie ūkininkai net kostiumus už 120 litų (tiek kainavo karvė) *bargan* yra pirkę. Imdamas prekių *bargan*, pirkėjas pasižadėdavo iki sutarto laiko skolą grąžinti. Būdami geri psichologai, žydai prekybininkai, duodami prekių skolon, paprastai neapsirikdavo, atgaudavo savo pinigus. "Ui, reik žinoti kam įduoti", - aiškindavę žydai krautuvininkai kam nors paklausus, ar jie atgauną pinigus už *bargan* duotas prekes.

Dalis žydų vertėsi važinėdami po kaimus ir supirkinėdami gyvulius (karves, aveles, veršelius), vištas, rudenį - ir žąsis. Kiti specializavosi supirkinėti škudurus, kiaulių šerius, ašutus. Šerius daugiausia supirkinėjo kiaulių skerdimo metu: rudenį ir žiemą. Šias žaliavas žydai paprastai mainė į reikalingiausias pramonines prekes: muilą, druską, degtukus, adatas, sagas, silkes, skarytes, kartais ir medžiagas. Jei ūkininko šeima neprisirinkdavo reikiamo prekių kiekio, skirtumą žydas užmokėdavo pinigais. Antrinių žaliavų supirkėjus žemaičiai vadino *skurlininkais*.

Iki Pirmojo pasaulinio karo ir pirmaisiais metais po jo buvo nemažai vaikščiojančių po kaimus su "kromu" (dėže su prekėmis) ant nugaros žydų, vadinamų *kromelninkais*. Jie daugiau pardavinėjo prekes, kartais ir mainė į žemės ūkio produktus, antrines žaliavas. Vėliau kromelninkai, matyt, prasigyveno, nes išnyko.

Tiek skurlininkai, tiek kromelninkai buvo žemaičių mėgstami, nes buvo reikalingi žmonės: aprūpindavo ūkininkus reikalingiausiomis prekėmis, iš namų supirkdavo ūkiui nereikalingas atliekas.

Kadangi žydai turguje būdavo pagrindiniai gyvulių ar grūdų pirkėjai, jie tarpusavyje iš anksto susitardavo palaikyti žemesnes kainas už tas, kurios būtų susiklosčiusios pagal pasiūlos-paklausos santykį. Jei iš pažįstamo žemaičio pirkdamas jam patikusį gyvulį kuris nors žydas sumokėdavo brangiau negu buvo žydų bendruomenės sutarta, tai prašydavo žemaitį nepasakoti niekam, už kiek gyvulį pardavęs, kad žydų bendruomenė nesužinotų apie susitarimo pažeidimą ir jo nenubaustų.

Jei gyvulį ar šiaip kokią kitą prekę ūkininkas pirkdavo iš pažįstamo žmogaus iš namų ir dėl kokių priežasčių sudarytos pirkimo-pardavimo sutarties vykdymas būdavo atidedamas vėlesniam laikui, pirkėjas, norėdamas sustiprinti sudarytą sutartį, įmokėdavo dalį sutartos pinigų sumos, vadinamuosius rankpinigius. Likusius pinigus pirkėjas sumokėdavo atvykęs pasiimti nupirkto gyvulio ar kitos prekės. Jei pirkėjas sulaužydavo sutartį, pagal paprotį jis galėjo netekti rankpinigių. Sutartį sulaužęs pardavėjas būtų buvęs smerkiamas viešosios nuomonės.

6. Mainų sutartys. Čigonai

Svarbiausias mainų objektas buvo gyvuliai: arkliai ir avelės. Avelėmis buvo mainoma siekiant pagerinti veislę. Tarpukaryje Kražių valsčiaus ūkininkai mainė norėdami įsigyti veislei juodgalvių avelių (Lietuvoje plito Vokietijos mėsinės juodgalvės ir iš Švedijos atvežti šropšrai¹⁰), kurios buvo didelės, mėsingos, augino švelnią vilną. Žodinės mainų sutartys buvo sudaromos pas ūkininką, kuris turėjo geidžiamos veislės jauniklių avelių. Mainant nevienodo svorio avelės, lengves-

niosios savininkas (įvertinama dažniausiai buvo iš akies, pakilojant abi aveles) turėjo primokėti antrai šaliai sutartą pinigų sumą. Mainais siekiantis įsigyti veislei juodagalvių avelių ūkininkas, gavęs mažiau sveriančią veislinę avelę, priedo kartais nereikalavo. Mainų sutartis paprastai buvo sudaroma veislinių avelių turinčio ūkininko namuose: norintis veislinių avelių ūkininkas, dažniausiai iš anksto susitaręs, pats atvažiuodavo ir atsiveždavo mainų objektą.

Svarbiausi mainų arkliais iniciatoriai buvo čigonai: "Čigono pirmas žodis "mainyti". Mainų arkliais sutartys dažniausiai buvo sudaromos jomarkuose, kartais, čigonams užvažiavus, ir ūkininko namuose. Sudarydami mainų sutartį, čigonai stengėsi gauti kokį nors priedą, nors duonos kepaliuką. Kaip ir pirkimo-pardavimo sutartis, žodinė mainų sutartis buvo irgi sudaroma sukertant rankomis. Ragindami mainyti, sukirsti rankomis čigonai sakydavo: "Na, ponuli, žalią ranką". Žalios rankos įvaizdis turėjo kažkokią prasmę, kurios nustatyti autoriui nepavyko.

Tarp ūkininkų vyravo nuomonė, kad su čigonais mainyti arkliais yra pavojinga: "Jie jau neįtaisy gero arklio, įtaisy blogą". Čigonai mokėjo paslėpti arklių fizines ydas: *kaupą* (antaugas aukščiau arklio kanopų), dėl kurios arklys nebetiko ilgesnėms kelionėms, laikinai sumažindavo pamirkę arklių kojas tam tikrų žolių nuovire, dusulį nulsėpdavo priešėre cukraus ar kiaušinių, trūkį - sugirdę litrą alyvų aliejaus, *moliūgą* (pūliuojančią, atvirą, negyjančią žaizdą ant arklio sprando, pečių, nugaros) - užlipdę kuo nors ir pan. Per ekspedicijas teko išgirsti atsitikimą, kai čigonai ūkininkui įkišo moliūgą turintį arklių. Istorija tokia: ūkininkas išmainė savo menkesnį arklių. į stambesnį čigonų, priedo dar gavo balną, kuriuo čigonų arklys buvo pabalnotas. Patenkintam mainais ūkininkui lipant ant arklio namo joti, arklys iš skausmo net sutūpė. Nuėmus balną paaiškėjo, kad po juo didžiausio moliūgo besama.

Be čigonų neapsiėjo joks jomarkas. Į jomarką čigonų taboras traukdavo iš vakaro. Netoli miestelio, kuriame kitą dieną turėjo būti jomarkas, kur nors pamiškėje, o rudenį pas pažįstamą ūkininką jaujoje ar kur kitur apsistodavo. Antai prieš šv. Mykolo jomarką Kražiuose čigonų pastovis

būdavo Paplūščių k. Iš tų namų, kuriuose apsistodavo, čigonai nevogdavo.

Čigonų taborai turėjo maždaug nuolatinės klajonių teritorijas. Vasarą taborai apsistodavo pamiškėse, pažįstamų ūkininkų ganyklose. Minimas Pašilės parapijos Šilgalio k., kurio dviejų valakinių ūkių ganykla buvo nuolatinis čigonų taboro prieglobstis.

Atvažiavus taborui į kaimą ar apsistojus netoliese, čigonės ateidavo į kaimą paburti ("pavaražyti"). Savo paslaugas čigonė siūlydavo tokiais rečitatyvu tariamais žodžiais: "O jūs, ponuli, aš išbursiu, jūsų laimę aš jums išsakysiu; dešrikės, kumpio, lašinių patepti reik, ponuli; viską pasakysiu, viską". Beburdamos ką nors ir pavogdavo.

Čigonai vyrai vertėsi beveik vien tik arkliais: mainė, pirkto, pardavė. Žemaičius stebino, kad žiemą per šalčius, pavyzdžiui, Grabnyčių jomarked Kelmėje, čigonai būdavo apsirengę tik švarkais, be jokio viršutinio žieminio drabužio, nors kartais šaltis spausdavo iki minus 25-28° C. Išvažiavę iš jomarko, čigonai vyrai, iššokę iš vežimų, bėgdavo greta, šildydavosi.

Nepasitaikydavo fiziškai ar psichiškai nesveikų, taip pat nusenusių čigonų. Artimiau su čigonais bendravusiems ūkininkams pažįstami čigonai prasitardavę, kad nesveikus ir nusenusius čigonus jie patys nužudydavę.

7. Nuomos sutartys

Neturintys šeimos ar darbingų šeimos narių ūkininkai ūkį išduodavo "ant pusės", "ant trečio pūro"* arba nuomodavo (*rendavodavo*) už pinigus. Pirmaisiais dviem atvejais nuomos sutartys daugiausia buvo žodinės, nuomojant už pinigus, ypač ilgesniam laikui, - rašytinės. Nuomininkas stengėsi ūkį išsinuomoti 3-5 metams, kad galėtų žemę geriau įdirbti, įtręšti ir geresnį derlių gauti. Tas ypač aktualu buvo už pinigus žemę nuomojančiam nuomininkui, nes šiuo atveju nuomos mokesčio dydis (*renda*) buvo iš anksto sutartas ir

* Senovinis tūrio (biralų) matas, lygus 67,2 litro; mažasis lietuviškas pūras, lygus 50,76 litro.

nepriklausė nuo metinio derliaus, kaip kad nuomojant iš pusės derliaus ar iš trečdalio pūro. Į nuomojamą ūkį nuomininkai (*rendininkai*), taip pat į dvarus dvarų samdiniai (*ordinarininkai*) įsikraustydavo per šv. Jurgį (balandžio 23 d.), ūkį ar dvarą palikdavo irgi tą pačią dieną.

Dažniau ūkius išduodavo ant pusės, t.y. nuomodavo iš pusės derliaus. Tokį nuomininką vadino pusininku. Pusininkas laukus įsėdavo savo sėkla arba ūkio savininko, arba abiejų šalių supilta perpus. Jeigu sėkla buvo kurios nors vienos šalies, rudenį, kuliant javus, pirmiausia ji buvo atpilama ir grąžinama, o po to perpus po lygiai pasidalijami grūdai. Taip pat perpus buvo pasidalijamos bulvės, daržovės ir šienas. Šiaudus dalijosi tik tais atvejais, kai jų galėjo neužtekti. Šieną pusiau dalijosi įvairiai. Jei buvo pakankamai vietos daržinėje, tada išdžiūvusį šieną dalijosi vežimais: vieną vežimą nuomininkas krovė ūkio savininko paskirtame daržinės gale, antrą sau - kitame gale. Kai dėl vietos stokos šieną sukraudavo į vieną prėslą, tada, prieš pradėdami šerti gyvulius, patį prėslą dalgiu perpjaudavo pusiau. Jei nuomininko namai buvo kur nors netoliese, vis vien savo gyvulius žiemą nuomininkas turėjo laikyti nuomojamame ūkyje, kad susikauptų tam ūkiui reikalingo mėšlo.

Rudenį nuomininkas turėjo įsėti ne mažiau rugių, negu pavasarį buvo radęs ankstesniais metais įsėtų. Nuomojamame ūkyje esantį sodą ūkio savininkas paprastai pasilikdavo sau. Mokesčius už žemę ir savivaldybės mokesčius apmokėdavo pats ūkio savininkas.

Retesnė buvo kita nuomos mokesčio proporcija - "ant trečio pūro". Šiuo atveju ūkio savininkas davė arklius, žemės darbo padargus, važiavimo priemones, sėklą, o nuomininko tebuvo tik darbas. Nuvalytas derlius buvo dalijamas į tris dalis: dvi dalys - ūkio savininkui, trečia - nuomininkui. Toks nuomininkas buvo mažiau savarankiškas negu pusininkas. Todėl dažnai nuomos sutartį ūkio savininkas sudarydavo tik metams. Jei nuomininkas patikdavo ūkio savininkui, būdavo pakankamai darbštus, tvarkingas ir pats norėdavo likti tame ūkyje, nuomos sutartis būdavo pratęsiama. Ši nuomos forma buvo daugiau paplitusi po Pirmojo pasaulinio karo, kai

kraštas buvo nualintas, trūko savarankiškam ūkininkavimui būtinų gyvulių.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje pagausėjo ūkių išnuomojimo už pinigų atvejų. Nuomininkas su ūkio savininku paprastai atsiskaitydavo rudenį, nuvalius derlių.

Dvarams ir stambiems ūkiams už jų išnuomotas ganyklas nuomininkai turėjo atidirbti per darbymetį. Dvarai darbą normavo: nustatydavo tam tikrą javų margų* skaičių nupjauti. Ūkininkai atodirbius skaičiuodavo darbo dienomis.

Kražių miestelio gyventojai ir šiaip mažžemiai susitardavo su ūkininkais dėl avelių su ėriukais ir jaunų veršių ganymo ūkininkų ganyklose. Už ganiavą atsilygindavo pinigais, kartais ir darbu. Kai kada turintys daug nederbamos žemės ūkininkai už pinigų priimdavo išganyti intensyviau ūkininkaujančių savo kaimynų avelės, net telyčias. Antai turtingiausias Syderiškių k. ūkininkas, valdęs 38 ha ūkį ir pasirinkęs plėtoti pienininkystę (laikydavo 8-9 melžiamas karves), savo avelių atidavimą išganyti kitiems taip pagrįsdavo: "Avelė dobilą su šaknimi išgrauš, - geriau atiduosiu kitiems išganyti".

Už atodirbius ar "ant pusės" dvarai išnuomodavo pievas. Antai Plūsčių dvaro ūkvedys už 40 arų pelkėtos pievos reikalavo 5 dienas atidirbti dvare, už tos pačios pievos atolą - dar 3 dienas. Pakuprių k. ūkininkai nuomodavo pievas Butkiškės dvare "ant pusės". Išdžiovintą šieną reikėjo sukrauti į vienodo dydžio kupetas ir pranešti dvaro savininkui. Atėjęs dvarininkas pusę kupetų pasirinkdavo sau. Saviškes kupetas ūkininkai pasižymėdavo įbestomis karklo šakelėmis.

Pavasarij, kai užsimegzdavo obuoliukai ir matydavosi busimas derlius, didesnius sodus išsinuomodavo žydai. Kartais, kai norinčių išsinuomoti būdavo daug, žydai net nelaukdavo užsimezgančių obuoliukų, užimdavo dar žydinčius sodus. Kai obuoliukai paaugdavo, žydai išsinuomotą sodą imdavo saugoti: pasistatydavo būdą, įsirengdavo viryklę ir apsigyvendavo sode, kartais net šunį atsiveždavo. Kai kada sargą žydai samdydavo iš vietinių pažįstamų žmonių. Norinčių paobuoliauti svetimame sode atsirasdavo. Kartą Plūsčių dvaro sodą saugojusį žydą vaikėzai užrėmė būdoje, prisikrėtė obuolių, padarė nuostolį.

* Žemės ploto matavimo vienetas, lygus 0,71 ha.

Nuo to laiko į Plūščių dvaro sodą žydai ir kojos nekėlė. Tarpukaryje ėmė rasti sodų nuomininkų žemaičių.

Rudenį nuomininkas žydas su savo šeima ar samdytais paaugliais sodą išsiskindavo. Žydai nuomodavo Kražių kolegijos pastato rūsius, kuriuose obuoliai puikiausiai išsilaikydavo iki viduržiemo. Per žiemą išlaikytus obuolius pavasarėjant brangiau parduodavo.

Turintys vieną arklį mažžemiai sunkesnei žemei įdirbti arklus skolino vienas kitam: vieną dieną dviem arkliais dirbo vienas, antrą - kitas. Kaimynės ūkininkės perėjimui nuomojo viena kitai perekšles vištas, už kurias atsilygindavo įvairiai. Dažniausiai rudenį kaimynė, grąžindama vištą, pridėdavo ir paaugusią vištytę. Kartais už perėjimo ir viščiukų vedžiojimo laiką atsilygindavo kiaušiniais, duodavo tam laikui dedančią vištą arba perekšlę išsimainydavo į kitą vištą.

Ūkininkai iš kaimynų ar dvaro nuomojo reproduktorius. Už karvės sukergimą Plūščių dvarui reikėjo dieną atidirbti. Už karvės sukergimą ganyklose mokestis (1,5-2 litai) atitekdavo bandą su buliumi - ganiusiam piemenukui. Eržilus laikiusieji ūkininkai už kumelės sukergimą ėmė po 15 litų. Kuilių ūkininkai laikė ne per daugiausiai. Todėl kartais net eilės atvažiavusiųjų su kiaulėmis iš toliau susidarydavo. Kaimynai kiaules varyte atsivarydavo. Už kiaulės sukergimą reikėjo 3 litus mokėti.

Retai, bet pasitaikydavo, kad neturintis kur gyventi žmogus pas ūkininką kambarį nuomojo ("ant kambario buvo"). Už kambario nuomą nuomininkas žodžiu sutartą dienų skaičių atidirbdavo per darbymetį.

Ūkininkai savo reikalams ir pardavimui sėjo linų. Neturintys jaujų linams minti prašėsi į kaimynų. Kuro turėjo atsivežti. Jaują iškūrendavo jaujos savininkas, nes reikėjo mokėti kūrenti taip, kad gaisras nekiltų. Kai kuriuose kaimuose (pvz., Kirkučių) jaujos kūrenimui savininkas iš kaimynų priimdavo tik durpes, nes, jomis kūrenant, buvo mažesnis gaisro pavojus. Nuomos mokestį už pasinaudojimą jauja iš kaimynų ne visada ėmė.

8. Seniūnai ir seniūnijos. Viršaitis

Santykiuose su valstybės valdžia kaimams atstovavo seniūnai. Iki seniūnijų stambinimo Lietuvos Respublikos metais atskirą seniūną turėjo kiekvienas didelis kaimas. Po seniūnijų stambinimo tarpukaryje Kražių valsčiuje liko 12 seniūnijų. Buvęs Lyvoniškių seniūnijos seniūnas Petras Šarauskis (g. 1909 m.) autoriui per ekspediciją išvardijo dešimt, dviejų neprisiminė (seniūnijos buvo vadinamos kurio nors didesnio, esančio seniūnijos centre, kaimo vardu): Galiniai, Gorainiai, Karklėnai, Kražiai, Lenkviečiai, Linkaučiai, Lyvoniškiai, Pakražantis, Pašilė, Plūsčios. Seniūnijos buvo gana didelės, pavyzdžiui, Lyvoniškių seniūniją sudarė 16 kaimų, 3 dvarai ir 3 vienkiemiai. Nei pirmosios bolševikinės, nei vokiečių okupacijos metais seniūnijų ribų niekas nekeitė. Seniūnijų ribos buvo pakeistos jas naikinant ir pagal sovietinį modelį kuriant apylinkes po Antrojo pasaulinio karo.

Kelis kartus per metus vyko seniūnijos sueigos, vadinamos *krivulėmis*, kuriose teisę dalyvauti turėjo žemę valdžiusios šeimos galva. Jei vyras buvo miręs, ūkis neperrašytas vaikams, į *krivulę* ėjo našlė. Apie kvietimą į seniūnijos sueigą sakydavo: "Šaukia ant *krivulės*". Pati "*krivulės*" sąvoka, matyt, yra atėjusi iš viduramžių, nes senieji vietiniai ūkininkai "*krivulę*" laiko senu, kelių kaimų sueiga reiškiančiu žodžiu: "Krivulė ant kelių kaimų"; "Tas žodis jau toks iš senesnių laikų, su priedais". Seniūnijos *krivulės* sukviesdavo įvairiai: seniūnas pasakydavo kelių kaimų vyrams prašydamas jų pranešti kitiems; sukviesdavo pats seniūnas (pvz., Plūsčios seniūnas J. Dinapas); pranešdavo rašteliais, kuriuos žmonės gaudavo atsiimdami laikraščius (pvz., Gorainių seniūnija) ir t.t. Sueigos būdavo šiokiadieniais pavakariais, kad mažiau trukdytųsi darbas, kartais sekmadieniais po pietų. Seniūnas *krivulę* kvietėsi pas save, jeigu turėjo didesnius namus, ar į kaimo pradžios mokyklą. Kaip kad minėjome, seniūnijos *krivulės* nebuvo dažnos. Jos buvo šaukiamos seniūnui rinkti, aptarti kelių taisymo, malkų mokykloms ir valsčiaus įstaigoms vežimo prievolėms, pasitarti kitais visai seniūnijai rūpimais klausimais.

Kandidatą į seniūnus parinkdavo patys žmonės. Žiūrėdavo, kad žmogus būtų raštingas, sąžiningas, protingas,

nebūtų koks palašiautojas. Jei kaimai tarpusavyje nesusitar-
davo ir iškeldavo kelis kandidatus, seniūnu tapdavo daugiausia
balsų surinkęs. Kražių valsčiuje yra pasitaikę atvejų, kai
darbą apleidęs, nusigėręs seniūnas buvo nušalintas nuo
pareigų. Nors šiaip nemažai seniūnų išdirbdavo po kelias
kadencijas (seniūnas buvo renkamas trejiems metams). Apie
daugumą seniūnų žmonių prisiminimai yra gražūs. Antai
ilgai dirbęs Linkaučių seniūnijos seniūnas iš Gedminių kaimo
Jonas Jakutis prisimenamas kaip protingas ir teisingas žmogus.
Įdomių pasakojimų teko išgirsti apie Kražių valsčiuje ilgiausiai
seniūnavusį Juozapą Dinapą (1899-1978), kuris seniūnu dirbo
Lietuvos Respublikos metais, vokiečių ir abiejų bolševikinių
okupacijų laikotarpiu (po Antrojo pasaulinio karo - apylinkės
pirmininku) ir savojo posto neteko tik sustambinus apylinkes.
J. Dinapas buvo lankęs rusišką mokyklą, mokėjo rusiškai
ir lenkiškai. Apibūdinamas kaip žmogus teisingas, mokėjęs
geruoju visus reikalus tvarkyti, tiesa, pasiūlius neatsisakęs
taurelės išlenkti, bet per gėrimą neužmirštas savo pareigų.
Mėgdavęs būti žmonėse, kartais ir ilgokai į namus
nepareidavęs: vestuvės, krikštynos, laidotuvės ar kokia šventė
seniūnijoje, - visur jį kviesdavę ir niekur neatsisakydavęs,
dalyvaudavęs. Kaimynai net pasišaipydavę: "Kai ant Kalėdų
pareina namo, tai savi šunys loja, nebepažįsta". Buvęs dievo-
baimingas, savo religinių įsitikinimų sovietmečiu neslėpdavęs.
Įėjęs į trobą katalikiškai pasisveikindavęs: "Garbė Jėzui Kris-
tui", paklausdavęs: "Kaip gyvenate?" Nelengvais pokario metais
sėkmingai laviravęs, nieko neįskundęs, niekam bloga nepa-
daręs: "Dinapas nebijo nei miškinų, nei sribokų; Dinapas
su visais: ras pas žmogų miškinius, prie jų prisės, čerkiuką
padarys ir vėl eis savo reikalais". Todėl į J. Dinapo laidotuves
visa parapija į bažnyčią atėjusi. Per pamokslą Kražių klebonas
pasakęs: "Jis visiems žmonėms tarnavo, bet užsitarnavo".

Išpūdinga asmenybė buvo ilgametis Kražių viršaitis
(1922(?)-1940.06.16 ir 1941.06.20-1943), Stanislovas Šveikaus-
kas (1896-1967)*, Burnių k. turėjęs 44 ha pavyzdinį ūkį.

* Visą informaciją apie S. Šveikauską autoriui pateikė Kražių muziejaus
steigėjas ir vadovas mokytojas Edvardas Dirmeikis; autorius jam yra
nuoširdžiai dėkingas.

Ūkyje buvo įveistas bitynas, pasodintos medžių alėjos, įrengti gėlynai, pastatyta pirtis. Ūkis buvo garsus gerais gyvuliais. Kražiškiai S. Šveikauską prisimena kaip labai dorą, sąžiningą žmogų, gerą kataliką. Buvęs demokratiškas, paprastas, į darbą Kražiuose 6 km vaikščiodavęs pėsčias. Į Kražius atvažiavęs Pupų Dėdė apie šį faktą net dainelę buvo sudėjęs, kurios dvi eilutės skambėjusios taip:

"Kražių viršaitį dėl to namaino,

Kad jis iš Burnių pėsčias ateina."

Dirbdamas viršaičiu S. Šveikauskas daug gero nuveikė Kražių valsčiaus labui. Daug dėmesio jis skyrė valsčiaus keliams. Jo iniciatyva buvo nukastas kalnas prie Kražantės Katiliškės k., paplatintas ir ištiesintas į Butkiškę vedantis vieškelis, pagerinti, nužvyruoti kiti keliai. Neatsitiktinai iš toliau važiuojantys žemaičiai pagal geresnius kelius spręsdavo, kad jau įvažiavę į Kražių valsčių. S. Šveikauskas prisidėjo prie Kražių gimnazijos įkūrimo, kūrė Kražių akcinę bendrovę ir kt. Tai buvo doro, iniciatyvaus, iš paprastų kaimo žmonių kilusio valdininko etalonas. Žemaičių plento atidarymo išskilmėse Lietuvos prezidento A. Smetonos siūlymu S. Šveikauskui, jauniausiam viršaičiui, buvo suteikta teisė atidaryti Žemaičių plentą. Antrosios bolševikinės okupacijos metais S. Šveikausko laukė visų darbščių Lietuvos ūkininkų likimas: jis buvo apšmeižtas, bandyta jį nuteisti, bet S. Šveikauskas sėkmingai išsislapstė pas gimines Žemaitijoje; nukentėjo šeima - 1948 m. žmona, du sūnūs ir duktė buvo ištremti į Sibirą.

¹ Kiaupienė J. Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI-XVIII a. Vilnius, 1988. p. 35-36.

² Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1883. T. 4. S. 720.

³ Ten pat. S. 402.

⁴ Kiaupienė J. Kaimas ir dvaras Žemaitijoje... P. 36.

⁵ Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1987. T. 3. P. 405.

⁶ Słownik geograficzny... T. 4. S. 719.

⁷ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Мінск, 1989. С. 270

⁸ Słownik geograficzny... T. 4. S. 720.

⁹ Статут Вялікага Княства Літоўскага... С. 263

¹⁰ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1976. T. 1. P. 526.

LAURA PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

ŽVEJYBA KRAŽANTĖJE IR APLINKINIUOSE VANDENYSE

Straipsnyje pateikiama medžiaga apie žvejybą maždaug nuo XX a. antrojo dešimtmečio iki dabar vienintelėje didesnėje Kelmės rajono upėje Kražantėje ir kituose Kražių apylinkės vandenyse yra autorės surinkta 1992 m. vasarą iš 17 asmenų*.

Iliustracijas piešė dailininkas Vytautas Gustas; šiam straipsniui juos perpiešė R. Butvilienė.

Pro Kražius tekanti nūnai ganėtinai menka, meldų prižėlusi Kražantė kadaise buvo vandeninga ir žuvinga. Upė formaliai priklausė tam savininkui, per kurio žemę tekėjo, tačiau iš tikrųjų ji buvo niekieno ir pasigaudyti žuvų žmonės galėjo bet kurioje vietoje. 1937 m. Kražantė ties Kražiais buvo pirmą kartą rankiniu būdu išvalyta: išgrįsti krantai, iškasti kanalai per pievas, t.y. išvesta nauja, vadinamoji "smetoniška" vaga. 1956-1957 m. buvo išvesta "rusiška" vaga, kuri pakartotinai valyta, gilinta ir platinta 1964-1965 m. Pastarąjį kartą valytas ir Kalnyčios upelis. Dabar Kražantėje veisiasi lydekos, šamai, karosai, ešeriai, raudės, kilbukai ir leikos.

Netoli Kražių yra buvęs apie 40 ha dydžio Dauso ežeras, iki Antrojo pasaulinio karo priklausęs dviem savininkams - Šapalui ir Šiukštai. Jie žemės prie ežero neturėjo. Greta ežero buvo Pakalniškių kaimo gyventojų Rubiko, Pupėnų kaimo gyventojų Markevičiaus žemės, Kamariškių kaimo gyventojų A. Gerčo pievų rėžiai. Hektarą žemės toje vietoje, kur Ragansupis įtekėjo į ežerą, turėjo Ignacas Vedeikis iš Pupėnų kaimo. Pastarasis 1933 m. bylinėjosi su

* Medžiaga yra laikoma Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštyne. B. 1569 (1-17). Piešiniai - B. 1546.

Šapalu dėl žemės ribų ir teismas priteisė Vedeikiui ežero dalį sulig žemės. Ežero savininkai savąsias dalis kasmet nuomodavo Kražių žvejams, kurie ten žvejojo lydekas, lynus, karosus ir raudes. Ežeras buvęs labai dumblėtas, todėl prieš Antrąjį pasaulinį karą valdžios nurodymu "zimagočiai" jį nusausino. Dabar ežero vietoje - pelkė. Žmonės net primiršo "Dauso" ežero pavadinimą ir sako Dausino, Dausyniškės ežeras.

2,5 km nuo Kražių yra Katežeris. Pasakojama, kad ten pagaudavę karosų išgraužtomis nugaromis ir spėliodavę, jog tai galbūt vabalų kenkėjų darbas. Ežerą žvejai vadino dvidugniu, nes žuvys nuo jų pasislėpdavusios.

6 km nuo Kražių esantis Žiaunės (Žiaunio) ežeras dabar yra negilus ir dumblingas. Prieš porą dešimtmečių aplink ežerą vyko melioracija, buvo iškasti kanalai. Vertelytė-Pilitauskienė mena, kad jos vaikystėje, prieš Antrąjį pasaulinį karą, atvykstantys žvejai žiemą vasarą traukdavo tinklus.

Maždaug tiek pat kilometrų nuo Kražių yra Kalnyčios ežeras. Ten pažuvauti nuvyksta ir dabartinis jaunimas.

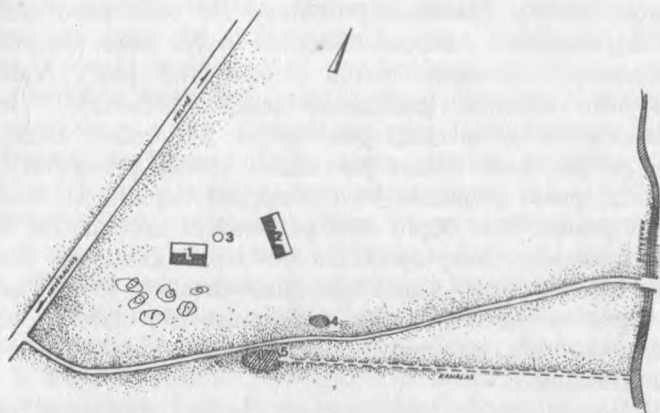
12 km nuo Kražių yra Karklėnų ežeras. Ona Bielskienė (g. 1934 m.) pasakojo, kad jos tėvams, turėjusiems 109 ha žemės, priklausęs ir ežero pakraštys. Apie 1939-1940 m. vienas Varnių žvejys pas juos nuomodavo kambarį. Ežere tinklais pagautas žuvis jis veždavo parduoti į Varnius. Prie salikės vandenyje jis laikė lentinę žuvų dėžę. Po Antrojo pasaulinio karo ežere žvejoti traukiamais tinklais - "valdiškai" - vykdavo septyni vyrai. Ežere taip pat žuvaudavo ir aplinkiniai gyventojai. Pastaraisiais dešimtmečiais atvykdavo žmonių ir iš tolimesnių vietovių.

Visi Kražių apylinkės dvarininkai prieš karą karosams auginti turėjo išsikasę tvenkinius: Určinas - Pluščių dvare, Tamoševičius - Klėtiškės dvare, Stabinskas - Obelyno dvare ir kt. Tvenkinius kasėsi ir ūkininkai gyvuliams girdyti, žlugtams skalauti bei apsaugai nuo gaisro. Sovietmečiu tvenkinius kasėsi naujieji ponai: kolūkio pirmininkas Šeputis, melioracijos viršininkas Aleksas Mockus. Tvenkiniai vadinami žemės savininkų vardais. Antai Pašilėje yra Vabalo tvenkinys (Vabaliukas), atsiradęs užtvenkus daubą, Kražiuose - Žymanto tvenkinys ir kt. Apie 1980 m. buvo užtvindytos lankos prie

Vaitkiškių kaimo. Apie 12 ha vandens telkinys dar neturi pavadinimo, sakoma tiesiog "ežeras", "dirbtinis ežeras". Ežere sugaunama lydekų, ešerių, karpių, raudžių.

Dar yra žvejojama netoli Pakražantės kaimo žvyro karjeruose susidariusiuose vandens telkiniuose.

Prie Kražantės pavyko aptikti trijų "tikrų žvejų" gyvenimo pėdsakus. Nors jų jau nebėra tarp gyvųjų, bet žmonės juos prisimena. Šimaitukų kaime gyveno ir Kražantėje žvejojo Jonas Ušinskis (g. 1906 m., miręs apie 1965 m.). Ušinskiai turėjo 10 ha žemės. Jie užaugino sūnų ir dvi dukteris. Žvejys buvo kuprotas, todėl negalėjo sunkiai dirbti, net žemės pats nearė. Sezoninius darbus nudirbti jam padėdavo vargingai gyvenęs Petras Bielskis. Kiti žmonės už žuvis taip pat talkindavo ūkių darbuose. Ušinskių gyvenimas buvęs jaukus, labai skoningai jie tvarkė sodyboje gėlynus, net apkarpydavo alyvų krūmus (1 pav.).

1 pav. J. Ušinskio sodybos situacijos planas. Pakražančio ap. Šimaitukų k.: 1 - gyv. namas, 2 - ūkinis pastatas, 3 - šulinys, 4, 5 - tvenkiniai (kūdras)

Žuvų pas Ušinskį buvo visada, vasarą ar žiemą. Žmonės ėjo pas jį pirkti žuvų šventėms, pasninkams, gavėniam, adventui, gimtadieniams, vardadieniams, talkoms, vestuvėms, krikštynoms, laidotuvėms. Žvejys buvo teisingas, niekada

neapgaudavo, atvirkščiai, dar pridėdavo kokią žuvį "magaryčių". Iš jo pirkdavo žuvų Kelmės žydai, šiaip atvykę svečiai iš Kelmės. Išsiveždavo pilnus kibirus. Ušinsčiai žuvimis net savo kiaules šėrė.

Su kaimynais žvejys sugyveno draugiškai, nors turėjo keistenybių: nemėgo kalbėti tiesiai, todėl žmonėms buvo sunku suprasti, kada jis tiesą sako, kada juokauja. Kalėdų ir Velykų naktį ateidavo į kaimą kibire užsimaišęs chlorkalkių ir ant pagalio užvyniotu skuduru uždažydavo kaimynų langus. Pagautas susitaikymui padėdavo ant lėkštės keptų žuvų.

Ušinskis mokėjo labai skaniai patiekti žuvį. Jei ruošdavosi puotai, žmonės iš anksto užsisakydavo virtos ar keptos žuvies. Jis pasakydavo, kada bus ir liepdavo ateiti su indais. Susirgęs Ušinskis 8 mėnesius išgulėjo ir upę paliko likimo valiai. Jo laidotuvėms žuvų teko pačiai šeimai pirktis.

Gyvoms žuvims laikyti Ušinskis turėjo iš žilvičio nupintus kretilus (panašius į doklus). Jie buvo ketvirtainiški (1x1 m), dangtyje - dūrelės. Kretilus žvejys laikė panardinęs tvenkiniuose, iškastuose netoli namų (1:4,5 pav.). Vanduo juose buvo skaidrus, greičiausiai tekėjo iš šaltinių. Vienas tvenkinėlis buvo apvalus, jame tilpo 2 kretilai, kitas, už kelio, pailgas, kone pilnas pakraščiais kretilų pristatytas. Per vidurį iki pusės tvenkinio buvo nutiestas lieptelis su turėklų vienoje pusėje. Prie liepto taip pat stovėjo kretilai. Jie buvo apsemti vandens. Nors tvenkiniai buvo prie kelio, bet niekad niekas be šeimininko žinios nemėgino ištraukti žuvų. Žuvims nuo upės parsinešti turėjo mažesnius, 3-4 kibirų talpos apvalius kretilus, su rankena per vidurį. Valtyje tilpo du tokie kretiliukai.

Ušinskis turėjo dvi lentines valtis. Paprastai vieną naudojo, o kitą - taisė. Valtį laikė Kražantėje pririšęs. Dažniausiai yrėsi vienu irklų, kitas, atsarginis, su mentėmis abiejuose galuose, gulėjo valtyje. Jis mielai paplukdydavo valtimi kaimynų vaikus.

Ušinsčio *bučai* buvo iš medinių lankų, sujungtų pagaliukais ir aptraukti tinklu. Vienas galas smailėjo. Bučai buvo nejudamai pritvirtinti prie medinių kotų, kuriuos žvejys priremdavo prie medžio ar liepto. Tinklus jis nėrė pats iš

lininių ar kanapinių postangiai suverptų siūlų. Verpė jam kaimo moterys paprastu rateliu. Jis atsilygindavo žuvimis. Kanapes augino pats ir pirkto pas žmones. Bučus Ušinskis statė *taškuose*. Sakydavo: "Važiuoju į taškus parvežti žuvies". Žiemą Ušinskis prasikirsdavo eketes ir statydavo bučus po ledu.

Kražiuose gyveno "tikras žvejys" Pranas Kaciucevičius (pramintas Kačiku arba Kačiuku). Jis gimė apie 1892 m., mirė apie 1959 m. Septyniolikmetis išvyko į Šiaulius ir išbuvo ten 12 metų. Mokėsi privačiai ir dirbo pas tą patį meistrą neimdamas užmokesčio, nes neturėjo lėšų užsimokėti už mokslą. Grįžęs vedė Petravičiūtę ir gyveno Kražiuose. Žemės turėjo tik sodelyje. Prireikus vargonavo Kražių bažnyčioje vargonais, o namuose - meistravo: darė žiedus, taisė dviračius. Pasakojama, kad jo pagamintus kelis šaunamus parkerius nusipirko Šiaulių bankas, o dviejų šuvių šaunamosios lazdos iškeliavo net į Vokietiją. Buvo pasidaręs trumpą šautuvą ir mėgo medžioti. Prisijaukino varną, kuri medžiojant padėdavo surasti zuikius. Eidamas žuvauti, kišenėje nešėsi prijaukintą pelę. Jei pelė mjega, - žuvų nebus, jei žaidžia - bus. Laimikį nuo vandens parsiveždavo dviračiu su dviem bagažinėmis - priekyje ir užpakalyje. Tolimesnėms kelionėms jis samdydavo arklių. Didesniam gyvų žuvų kiekiui laikyti Kražantėje ir Dauso ežere turėjo įsitaisęs medines 2 m ilgio ir 1 m pločio 3 cm talpos dėžes su apvaliomis skylutėmis. Dėžės buvo užrakintos ir grandinėmis prirakintos prie krante įkastų stulpelių. Prireikus žuvis iš dėžių sėmė *kryte*. Ja taip pat gaudė tvenkiniuose karosiukus jaukui.

P. Kaciucevičius dažniausiai žvejojo Kražantėje ir išsinuomotoje Dauso ežero pusėje. Sūnų Edmundą tėvas nuo 8 metų pratino prie žvejybos, išmokė megzti tinklus. Panorėję pažvejoti ar šiaip paplaukioti Katežeryje, Žiaunės ar Kalnyčios ežeruose, Kaciucevičiai valtis gaudavo iš vietinių žvejų. Savo valtimi jie irgi leisdavo pasinaudoti kitiems.

Trečias žymus žvejys - Pranas Vedeikis (1894-1941). Žvejojo nuo pat jaunystės. Būdamas 12 metų ėmė gaudyti upeliuose vėžius parduoti. Prasigyveno. Vėliau Kražantėje, Ragansupy ar Dauso ežere sužvejotas žuvis parduodavo turguose: Kražiuose - pirmadienį, Skaudvilėje - antradienį,

Kelmėje - ketvirtadienį. Kartais veždavo ir į Raseinius. Kelionėms žvejys nuomojo arklių iš Pakalniškių kaime gyvenusio ūkininko Rubiko. Rubikai turėjo 22 ha žemės. Seimininkui 1927 m. mirus, arklių Vedeikiui nuomojo jo našlė Anelė. 1935 m. Vedeikis jai pasipiršo. Ūkio darbams Vedeikis samdė du žmones, o pats tik žvejojo. Jam talkino samdytas bežemis Jonas Stonys iš Vaiguvos kaimo. Teresė Rubikaitė (g. 1922 m.) gerai mena naktines keliones su patėviu į Skaudvilės ir Kelmės turgus. Pasikinę porą arklių jie išvažiuodavo 1 - 2 val. nakties. Į Skaudvilę važiuodavo pro Stulgius ir apie 8 - 9 val. ryto būdavo vietoje. Vežiman tilpo dvi gulsčios statinės su vandeniu ir žuvimis. Statinių viršuje buvo angos; uždaromos durelėmis. Vedeikis buvo bene vienintelis žuvų tiekėjas Kelmei ir Skaudvilei. Jis gerai kalbėjo žydiškai. Lydekas ir lynus pardavinėjo po 1 litą už kilogramą, ešeriukus ir raudikes - po 0,5 lito.

Gyvoms žuvims laikyti Vedeikis prie namų išsikasė du tvenkinėlius, turėjo ežere dėžes. Ežere taip pat laikė dvi plokščiadugnes valteles, kurias jam buvo padarę staliai. Valtis rakino prie stulpo krante. Irklus (*lopetas*) paslėpdavo melduose. Jie buvo du. Jei plaukė vienas - naudojo vieną, jei dviese - abu. Yrėsi stovėdamas, nors valtyje buvo suoliukai atsisėsti. Abiejuose valties šonuose, arčiau galo, prie viršutinės lentos buvo pritvirtintos geležinės *qsos*. Valtys nuolat vežiojosi ilgą kartį. Kai reikėdavo *užsismeigti*, kartį perkišdavo per ąsą ir įbesdavo į dumblą. Vandenį iš valties išpildavo su lopeta. Žvejui mirus, į valtis kurį laiką buvo pilami grūdai.

Vedeikio žmona ir abi jos dukterys mokėjo siuti. Žvejys išmokė mergaites megzti tinklus. Už darbą jos gaudavo po 0,5 arba po 1 litą už tinklą. Tinklus nerdavo ir pats. Mezgė mergaitės su *šautuviuku* ir *lentike*. Tinklams buvo perkami balti siulai sruogomis po 1-2 kg. Kiekvieną žiemą tinklams žvejys suvartodavo maždaug po 20 kg siulų. Vedeikis pirkosi virves, plūdes, įvairaus dydžio švinus. Užsakytų talkoms žuvų mergaitės turėdavo išvalyti po 3-4 krepšius. Valydavo su peiliais, lynus skusdavo šakutėmis. Kad darbo būtų mažiau, nematant tėvams mažąsias raudes užkasdavo.

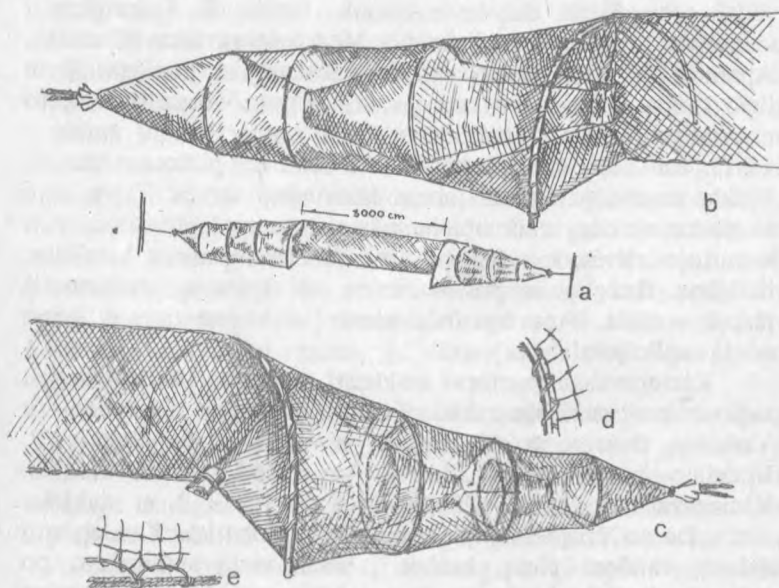
Abu žvejai - P. Vedeikis ir P. Kaciucevičius - buvo geri draugai. Jie susitikdavo Dauso ežere, nors žvejybos prietaisus statė kiekvienas savo pusėje. Kitiems žmonėms žvejoti su dideliais prietaisais jie neleido, tačiau kai kurias savojo verslo paslaptis vis dėlto jiems atskleidavo. Antai Kostas Tunikas (g. 1918 m.), dirbęs kirpėju, sykį nunešė Kaciucevičiui pagaląsti žirkles ir užtiko jį neriantį tinklą (*driką*). Paprašė pamokyti. Be didelio entuziazmo, bet Kaciucevičius Tuniką mokė. Mokytojui tuomet buvo arti 70, mokiniui - 27 metai. Tunikas vėliau pasidarė du tinklus: vieną - sau, kitą - krosnių mūrijimu uždarbiavusiam kaimynui Tamuliui. Kartais jie sykiu užtverdavo Kražantę.

Per vakarą žiemą Tunikas numegzdavo vieną metrą pusantro metro (=60 akių) pločio tinklo. Vienam tinklui reikėjo 18 - 20 špulikių 10 numerio siūlų. Baltus siūlus rudai arba žaliai dažydavo žmona. Siūlus iš 4 špulikių į vieną rateliu susukdavo kaimynė. Mezgė šautuviuku ir lentike. Apmetęs 60 akių, pradėdavo nerti trikampių, nunešęs 20 m ilgio tinklą, užbaigdavo taip pat trikampių. Vėliau trikampus nukirpdavo. Tinklo akys buvo 20x20 mm. Retsnį tinklą - 15x15 cm nūrė su didesniu šautuviuku ir platesne lentike. Tinklą suverdavo ant skalbinių džiovavimo virvės. Kartu vėrė ir tankų tinklą, ir iš abiejų pusių retuosius - *retikus*. Ant viršutinės virvės kas 0,5 m vėrė plūdes: apvalius kamščius, išdrožtus iš eglės ar pušies žievės, su skylėmis, pradurtomis įkaitinta viela. Ant apatinės virvės vėrė *gramzius* iš švino (vielą apliedavo švinu).

Kaciucevičiaus nenoras atskleisti profesinę paslaptį darosi suprantamas sužinojus, kad Kražių apylinkėje tik jiedu su Vedeikiu teturėjo tokius tinklus ir vadino juos *barcais*. P. Vedeikio barcas buvęs 20 - 30 m ilgio ir 2 m aukščio, Kaciucevičiaus - 15 - 20 m ilgio ir 1,5 - 2 m aukščio. Jiedu Dauso ežere žvejojo (*barcavojo*) iš valtės. Kad apimtų didesnį vandens plotą, kartais į vieną vietą sujungdavo po kelis barcus. Link barco dieną žuvis pabaidydavo kartimi (*bolka*), ant kurios galo būdavo užmautas kiauras ragas arba tuščiavidurė, taurės pavidalo medinė trinkelė. Nakčiai paliktus barcus tikrindavo rytą. Vedeikis, taip pat ir Kaciucevičius žiemą barcus leido per eketes (*ekečius*) po

ledu. Eketes kirto tankiai vienoje eilėje. Per pirmą eketę įkišdavo kartį su pririštu barcu ir stumdavo ją per kitas eketes, kol galiausiai per paskutiniąją kartį ištraukdavo, o barcą palikdavo vandenyje. Ši žvejybos priemonė vadinama ir *tridrike*. Pastaraisiais dešimtmečiais jai prigijo *triubico* pavadinimas. Vis dėlto eidami žvejoti ir su vadinamąja triubica Kražių apylinkės žvejai sako: einam *pabarcuoti*. Vedeikio podukra prisimena, kad vasaros žvejybai vartoti triubikai buvo viengubas 20 - 25 m ilgio tinklas, į kurio akis įlisdavo tik žuvies galva.

Be barcų ir triubicų, kurių tikri žvejai turėjo po keletą, svarbus žvejybos prietaisas buvo *venteris*. Venteriai buvo dvejopi: 1. "Iš galų po bučą, o per vidurį - drika" (2 pav.).

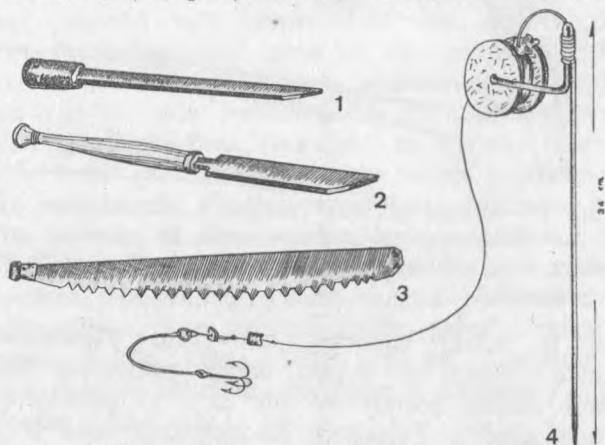
2 pav. Venteris, Kražių ap., Paežerio k.: a - bendras vaizdas, b, c - venterio galai, d - tinklo tvirtinimas prie medinio lanko, e - tinklo tvirtinimas prie lanko galus jungiančios virvelės

Kai kurie kražiškiai jį vadino *marozu*. Pasak žmonių, jei venteris yra su mediniais lankeliais, tai vadinamas bučiu, jei su metaliniais - venteriu. 2. Bučas su 6 - 8 mediniais lankiukais, aptrauktais tinklu. Jo siaurėjantis galas buvo vadinamas *matnia*, o anga žuvims įeiti - *gerklike*. Prie pirmojo lanko buvo pritaisyti du 3 - 4 m ilgio sparnai.

Venteriais Vedeikis ir Kaciucevičius žvejojo Dauso ežere ne tik vasarą (palikdavo nakčiai), bet ir žiemą. Kiti gyventojai žiemą žvejoti nemėgo.

Kaciucevičius ledui kirsti turėjo *štapelį*, t. y. peikeną su mediniu kotu. Vedeikis tą įrankį vadino *faikena* (3:2 pav.). Pastarasis turėjo turguje pirktą pjūklą ledui pjauti - *ledpjovį*. Prie Žiaunės ežero gyvenęs Antanas Pilitauskis eketes kirsdavo *švaikena*.

Pokario metais venterius jau turėjo daug kas. Dauso ežere juos statę P. Vedeikis ir A. Gerčas eketes kirsdavo paprastais kirviais, o itin storą ledą pjovė su malkiniu pjūklu. V. Butkevičius ledui pjauti skirtame pjūkle nudilino kas antrą dantį (3:3 pav.). Ledams išsemti A. Gerčas turėjo

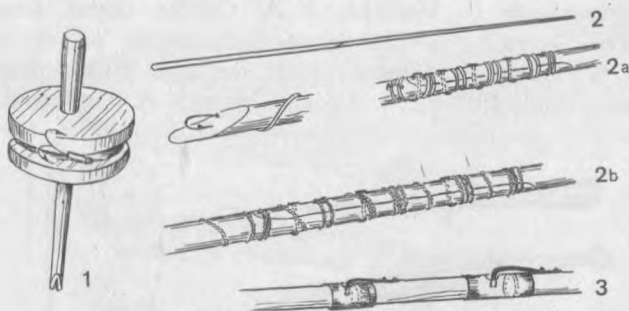

3 pav. 1 - Peikena. Kražių ap., Paežerio k. V. Butkevičiaus, 2 - "faikena", daryta apie 1920 m. Prano Vedeikio, Kražiai, 3 - pjūklas ledui pjauti, Paežerio k., V. Butkevičiaus, 4 - "vėliavėlė". 1991 m. Gludo ež. Rite iš putoplasto. Nuo svarelio eina 1,8 m valas, toliau - 6,4 m šilkinė virvutė

šiupelę 2 m ilgio kotu. Venteriai buvo statomi gruodžio - sausio mėnesiais, iki Trijų Karalių. Venterį pastatyti galėjo vienas žmogus. Antrojo tipo venteriui reikėjo iškirsti 4 -

5 eketes. Pirmajam lankui, kuris turėjo paskęsti vandenyje, reikėjo iškirsti didelį trikampį. Venterio sparnus po ledu perstumdavo kastuvu arba šake. Sparnų galus ir uodegą prismeigdavo *tičkomis*. Išimant venterį, reikėjo ištraukti iš dugno uodegos kartelę, už pirmojo lanko ištraukti venterį, atrišti uodegą ir iškratyti žuvis. Venterius tikrindavo rytais ir vakarais.

Universali, vasaros ir žiemos žvejybos priemonė buvo *palaidinė*. Kaciucevičius buvo pasigaminęs palaidinę su 6 - 7 m ilgio sudedamuoju kotu. Koto dalys buvo jungiamos taip: ant vienos dalies užmautas skardinis vamzdelis su įkarta, prie kitos - pritvirtinta išlenkta skardelė su kabliuku gale. Į pirmosios dalies vamzdelį įkišus antrosios koto dalies galiuką, skardinis kabliukas užsikabindavo už įkartos vamzdyje (4:3 pav.). Ant storo valo jis rišdavo plūdę,

4 pav. 1 - Medinis skritulys. Vaitkiškių k. 2 - Meškerė. K. Tuniko, Kražiai, 2a - meškerės apvyniojimas virve seniau, 2b - meškerės apvyniojimas virve dabar, 3 - palaidinės koto sujungimas. P. Kaciucevičiaus (atkurta pagal pasakojimą)

gramzį ir trišakį kabliuką, ant kurio pamaudavo gyvą karosiuką. Vasarą iš vakaro dalgiu pakirsdavo žoles, po kuriomis nakčiai pastatydavo po 10 - 15 palaidinių, skirtų lydekoms gaudyti. Palaidines Kaciucevičius statė ir žiemą į eketes.

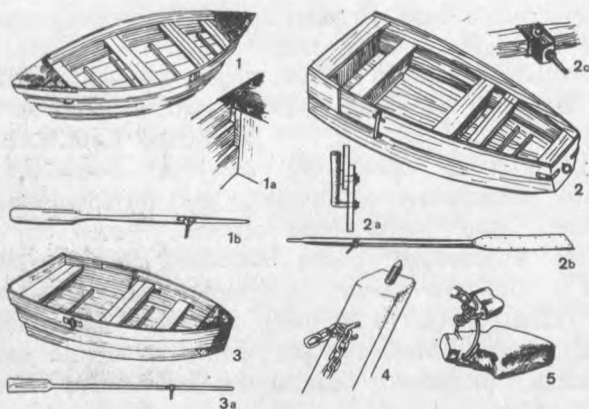
Vedeikis palaidine vadina medinį trišakį. Plūdėms jis vartojo kamščius. Jauni žvejai sako, kad žvejojimas žiemą palaidine ir *ant vėliavikių* yra tas pats. Apie 1960 m. palaidinės buvo uždraustos. Jų vietą užėmė žvejojimas žiemą blizge.

Kaciucevičius bene pirmasis apylinkėje turėjo pasigaminęs spinningą su maža metaline rite.

Nors K. Tunikas ir mokėjo megzti tinklus, tačiau buvo plačiai žinomas tik kaip geras meškeriojas. Kiekvieną pavasarį jis pasidarydavo 2 - 3 meškeres. Kad kotai būtų stipresni, lazdynus pjovė dar belapius. Parsinešęs juos nulupdavo, pakabindavo už smailiojo galo po stogu ir savaite džiovindavo. Kad kotas būtų ilgesnis, jungė dvi dalis: nuožulniai nupjaudavo galus, sudėdavo greta, sukaldavo vinukais ir surišdavo virvele. Ją vyniojo taip: tankiai, rečiau, tankiai, rečiau ir t.t. (4:2a pav.). Dabar žvejai vynioja bet kaip (4:2b pav.). Meškeriojas, pamatęs turguje arklių su ilga uodega, prašydavo šeimininką, kad leistų nusikirpti kuokštelį. Valą pynė iš 2 - 3 ašučių. Į vieną atkarpėlę maišė baltus, juodus, rudus ašučius, todėl jo valas išeidavo margas. Surišęs reikiamą kiekį ašučių, kabindavo už vinies ir sukdamo pirštais. Susukęs per visą ilgį, antrąjį galą taip pat užrišdavo. Padirbęs 10 atkarpelių, surišdavo jas vieną su kita. Pludes darėsi iš žąsies plunksnos. Per kiaurą plunksną pervertą valą užtvirtindavo kita, nekiaura žąsies plunksna. Praslinkus porai metų po Antrojo pasaulinio karo, imta vartoti kamščius. Skyles juose meškeriojai pradegindavo įkaitintu virbalu, tada įverdavo valą ir užkišdavo degtuku; tas vandenyje išbrinkdavo. *Gramzis* - tai išplotas ir ant valo užvyniotas švino gabalėlis. Tarpukario metais krautuvėse buvo kabliukų po 20 centų. Praėjus penkeriems - šešeriems metams po karo, kabliukų iš Rusijos atveždavo perpirkliai.

Tunikas meškeriojo Kražantėje prie Šiukštos malūno ir Dauso ežere. Nusiziūrėjęs į tėvą, mėgsta pasigauti žuvų ir sūnus Benediktas. Savo valtį su "arklio galva" Tunikai laiko dirbtiniame Kražių ežere. Ten, taip pat Karklėnų ežere radome ir daugiau aplinkinių gyventojų ir tolimesnių apylinkių žvejų valčių (5:1-5 pav.).

Nuo jaunystės laisvalaikiu meškeriojo ir Pranciškus Vedeikis (g. 1921 m.) iš Pupėnų kaimo, ano Prano Vedeikio bendrapavardis. Valui jis ėmė 5 - 10 ašučių, plūdei - butelio kamštį. Per skylutę joje pervertas valas užkišamas ilgesne už kamštį žąsies plunksna nupjautais galais. Iš ano Vedeikio jis išmoko megzti tinklus. Būdamas 15-kos metų, jis kartu

5 pav. Valtys ir jų dalys: 1 - Karklėnų ež.: 1a - valtės fragmentas, 1b - irklas; 2 - dirbtiniame Kražių ežere: 2a - irklo laikiklis, 2b - irklas, 2c - irklo apkaustas; 3 - valtis, 3a - irklas; 4 - cementinis stulpas valtims rakinti (dirbtiniame Kražių ežere); 5 - metalinis pasvaras valčiai prirakinti (Karklėnų ežere)

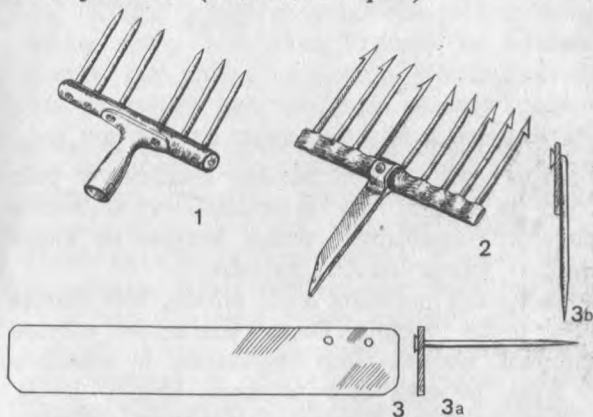
su svainiu pasidirbo valtėlę iš 5 eglinių išdžiovintų lentų; į dugną dėjo vieną plačią, šonams sunaudojo po dvi. Valties ilgis buvo 6 m, plotis - daugiau kaip metras. Yrėsi mente stovėdamas arba sėdėdamas ant smailiojo galo. Valtį laikė įkišęs meldynan Dauso pakraštyje.

Žuvis Pranciškus Vedeikis gaudė šeimos maistui pajvairinti, kartais prieš šventes dėžę žuvų nuveždavo ir į turgų. Jis, taip pat Aleksas Gerčas bei kiti vyrai turėjo savo bučus, kuriuos statė Kražantėje ir tekančio vandens grioveluose. Kražių apylinkėje bučiai buvo pinami iš žilvičio arba karklo vytelių: vienas jų galas buvo surištas ir vadinosi *makšna*. Žuvims įeiti buvo padaryta gerklikė. Kadangi žuvis eina prieš srovę, tai bučus statė pasroviui. Iš šonų bučus užtakišiuodavo. *Takišas* - tai iš egliaškių padarytas takas. Bučo priekyje nejudamai pritvirtinta kartimi jis būdavo prismeigiamas prie dugno. Kad bučas laikytųsi dugne, į jo vidų dėjo akmenukų, o karosams privilioti - duonos ar padegintų kaulų. Bučiai buvo vartojami ir po Antrojo pasaulinio karo. XX a. septintajame dešimtmetyje pasirodė

bučai iš vielinių lankų, aptrauktų tinklu. Jiems pridėdavo 2 - 3 m ilgio tinklinius sparnus, kurie, pritvirtinti priešinguose krantuose, užtverdavo upę (vieliniai bučai kražiškių dabar kartais vadinami venteriais).

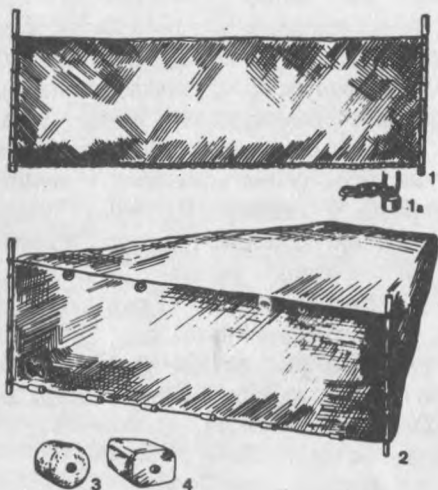
Moterys ir paaugliai pavasariais gaudydavo žuvis tekančio vandens grioviuose su bulviniais krepšiais. Prie krepšio lanko pririštu pagaliu jie niurkteldavo krepšį į duobę vandenyje ir netrukus ištraukę rasdavo vieną kitą žuvelę.

Lydekų neršto metu, kai išsiliedavo Kražantė bei Ragansupis ir patvindavo Dauso ežeras, aštrių pojučių mėgėjai - jauni vyrai dienomis braidydavo su žeberklais (*perstekėmis*) (tikri žvejai nežeberklavo, nes badytų žuvų niekas nepirko). Perstekes nesunkiai kiekvienas pasidarydavo namie pats. Imdavo "jėzusines" (apie 20 cm ilgio) vinis, jų smaigalius suplakdavo ir užkirsdavo *barzdikes*. Vinis sukaldavo į medinį pagalį, dabar - pagalėlį, įkištą į vamzdį (6:1 pav.). Vieni žeberklai turėjo vamzdžio pavidalo kotelius, į kuriuos būdavo įkišamas medinis kotas, kiti - strypo pavidalo (6:2 pav.). Pastaruosius prie koto pririšdavo virvele. Žuvų mėgėjų fantazija turtinga. Dabar jie žeberklus daro taip: ištiesina bulvių kapojimo mentę, pragręžia joje skyles, prakiša vinis, jų galvutes prikniedija prie mentės, o kitoje pusėje užlenktas vinis privirina (6:3, 3a, 3b pav.).

6 pav. Žeberklai (perstekės) Kražių apyl.

Prieš karą vienas kitas Kražių apylinkių gyventojas buvo pasidaręs *dvibridę*. Jų ir šiandien vienas kitas tebeturi. Dvibridės dvejopos: be maišo (7:1 pav.) ir su maišu (7:2 pav.). Abejos dvibridės turi bendrą detalę - dvi 1,35 - 1,4 m aukščio kartis. Pirmojo tipo dvibridėje tarp karčių ištemptas 3,6 m ilgio ir 1,27 m pločio tinklas, jo apačioje - grandinė, viršuje - plūdės (7:3,4 pav.). Antrojo tipo dvibridėje kartys

7 pav. Dvibridės: 1 - be maišo, 1a - grandinės tvirtinimas prie karties, 2 - su maišu, 3, 4 - plūdės

į viršų prasiskečia (apačioje atstumas tarp jų 3,8 m, viršuje - 4,1 m). Maišo ilgis 2,8 m. Maišas smailėja ir gale susiaurėja iki 1,5 m pločio. Su dvibridėmis vyrai vasarą žvejoja Kražantėje ir Ragansupyje: vienas žmogus su kuolu stovi prie kranto, o antras siaučia pusračiu.

Tribridę prieš Antrąjį pasaulinį karą, atrodo, tėra turėjęs Kaciucevičius. Su ja jis žvejojo Dauso ežere. Jo tribridė buvo tokių matmenų: nuotolis tarp kraštutinių ir vidurinės ienos buvo po 8 m, nuotolis tarp priekinių ienų - 10 m. Apačioje ienos buvo sujungtos kartimis, tarp ienų - ištempti tinklai. Trikampių formos tinklai yra buvę ir tribridės viršuje, ir apačioje. Žvejojant su tribride du žmonės turėjo tempti

už priekinių ienų, o trečiasis - įsitvėręs vidurinės - vairuoti. Ši žvejybos priemonė buvo gana griezdiška, ypač keblu ją gabenti, todėl nelegaliai žvejybai žmonės jos nevartojo.

Tinklu arba *tinkliuku* Kražių apylinkėje vadinamas tinklinis (16 - 18 mm dydžio akimis) maišas su siaurėjančiu akliniu galu - uodega. Prie maišo šonų būdavo 6 - 7 - 8 m ilgio sparnai. Sparnų viršuje pritvirtintos bet kokio medžio lentelių plūdės, apačioje - švino arba molio *gramziukai*. Tinklai Kražantėje buvo statomi arba traukiami. Statant tinklą jo sparnai būdavo prismeigiami pagalėliais abiejuose upės krantuose. Upelio vagoje taip pat būdavo prismeigiama ir tinklo uodega. Tinklai būdavo statomi dienai arba nakčiai. Dieną žuvis žvejai kartais pabaidydavo tinklo link, pliauškdami pagaliu į vandenį.

Traukiami tinklai buvo šiltu oru, įmetus akmenų į aklinają galą, kad jis eitų dugnu. Traukdavo dviese už sparnų galų Kražante pasroviui koki puskilometrį ir toliau. Gale abu žvejai prieidavo prie seklesnio kranto, iškratydavo iš tinklo žuvis, sudėdavo į maišą ir palikdavo jį riogsoti krante, o patys traukdavo tinklą toliau. Traukiamuoju tinklu yra bandęs žiemą po ledu žvejoti tik Pranas Kaciucevičius. Tinklais XX a. nelegaliai pasigaudavo žuvų kai kurie vikresni vyrai šeimos maistui pajavairinti.

Kražių apylinkės vandenyse yra buvę, o gal ir dabar tebėra vėžių. Pranciškus Vedeikis iki Kražantės nusausinimo žinojo, kur yra vėžių urvai ir gaudė juos urve ranka. Sykį kas pagąsdino, kad vandenyje gyvenančios vandeninės žiurkės gali jam nukąsti pirštą. Pranciškus išsigando ir liovėsi vėžiavęs. Kaciucevičius vėžius gaudė *bučiukais*. Tai 3 vienodo skersmens metaliniai lankeliai, aptraukti storu tinklu. Viename gale buvo plati anga. Prieš karą žvejys kelerius metus nuomojo Gauštėnų ežerą (Varnių apyl.), kuriame ne tik žvejojo, bet ir vėžiavo. Naktį pasišviesdavo karbitine lampa.

Prie Karklėnų ežero radome kelis *keseliukus* vėžiams gaudyti. Vienas iš jų - su kamštine plūdele, kuri laikosi virš vandens ir žymi keselio buvimo vietą (8:1,1a pav.). Dabar Kražantėje daugiausia žvejoja jaunimas ir tie, kurie nuo mažens yra pamėgę tekančius vandenį. Masalą jie pasigamina iš anksto: padegina kaulą arba duoną ant laužo

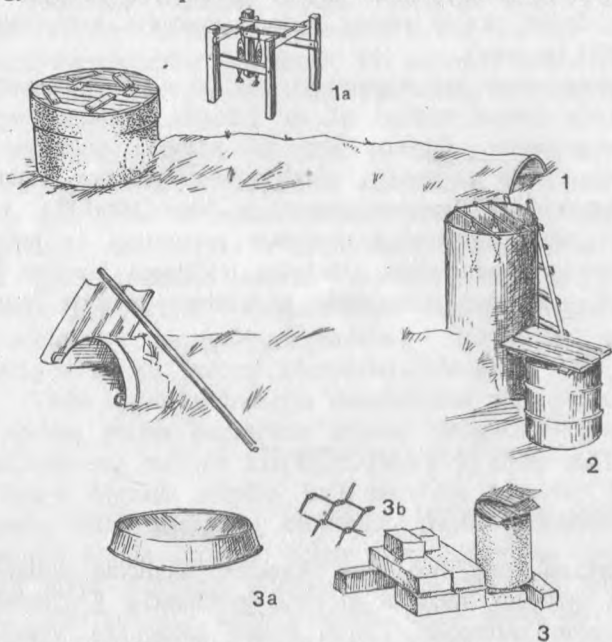
8 pav. Keseliukas. V. Butkevičiaus, Paežerio k.: 1 - bendras vaizdas, 1a - tinklo akis; 2 - tinkliukas ("sietkelė") gyvai žuviai laikyti. Kražių ap., Piliakalnio k., 3 - tinkliukas ("bažnyčia"). Pakražančio ap., Šimaitukų k.

ar dujinės viryklės ir suskaldo į trupinius. Duoną tenka sušlapinti ežere, kad grimztų į dugną. Masalu galima prisivilioti karpių, karosų, lynų. Jaukas būna ir sliekas arba kieta tešla iš miltų ir vandens. Berniukai žvejoja nuo kranto. Jei sugalvoja pameškerioti vakare, tai pradeda apie 8 val. vakaro ir baigia tada, kai jau nebesimato plūdės. Sugautas žuvis vaikai sudeda į tinklelį (8:3 pav.), pamerktą vandenin, tik viršutinę jo dalį palieka krante. Susiruošę eiti namo, žuvis perdeda į polietileninį maišelį ir su juo - vėl į tinklelį.

Aplinkos apsaugos inspektorius Petras Kavaliauskas šių dienų Kelmės rajono nelegaliosios žvejybos mėgėjus sugrupavo taip: 1) nerimti brakonieriai, kurie turi žvejo mėgėjo bilietus, bet žvejoja draudžiamose vietose arba draudžiamu laiku. Kartais jie žvejoja nedraudžiamu laiku ir nedraudžiamomis priemonėmis, bet be bilieto; 2) tikri brakonieriai, kurie žvejoja draudžiamais įrankiais, o dažnai ir neršto metu. Tarp brakonierių daugiau kaip 50% paauglių. Iš suaugusiųjų - daug miestų gyventojų - darbininkų. Vietiniai žmonės kartais paežeriais pasigauna žuvų bučiais. Žiemą bučiais gaudo vėgėles. Nelegalus žvejai suaktyvėja prieš atlaidus: Jonines, Petrines,

Sekminės, Šilinės, gaudo žuvis šeimyninėms šventėms bei pardavimui.

Barbariškiausia žuvų gaudymo, o kartu ir jų naikinimo priemonė Kražių rajone, kaip ir visoje Lietuvoje, yra elektros žuklės aparatai. Tuo verčiasi miesčionys, daug jų atvažiuoja iš Šiaulių. Balandžio mėnesį, neršiant lydekoms, prie kiekvieno ežero pasitaiko žeberklautojų. Jie vaikšto ir dienomis, ir naktimis, pasišviesdami žibintuvėliais. Gegužės mėnesio pradžioje, kai neršiantys skersnukiai eina iš Dubysos į Gryžuva, brakonieriai juos gaudo trišakiais kabliais. Trišakiais standartiniais kabliais be jokio masalo gaudo pavasarį ir ūsorius. Ežeruose ir upėse brakonieriai žuvauja statomais tinklaičiais (triubicais), taip pat ir dvibradžiais. Žiemomis ant gyvos žuvelės per eketes su šakotinėmis arba vėliavėlėmis

9 pav. Rūkyklos. Sakalausų, Kražių ap., Vaitkiškių k.: 1 - bendras vaizdas, 1a - medinis rėmas žuvims kabinti; 2 - P. Vedeikio, Pupėnų k., V. Butkevičiaus, Paežerio k.; 3 - bendras vaizdas, 3a - skardinė vonelė, užvožiama ant rūkyklos viršaus, 3b - metalinis tinklėlis

(3:4 pav.) gaudo plėšriąsias žuvis, vasarą stovinčiame vandenyje paleidžia daugiau negu galima skritulių (4:1 pav.), kurie Kražių apylinkėse vartojami jau porą dešimtmečių.

Žuvis greitai genda, be to, ir atsibosta vien virta arba kepta, o ir prie alaus ji ne taip gerai tinka kaip rūkyta, todėl vyrai rentėsi vienokias ar kitokias rūkyklas. Jaunas ūkininkas Vincas Butkevičius (g. 1952 m.) iš keraminio vamzdžio ir keleto plytų susirentė rūkyklėlę (9:3,3a,3b pav.), kad vaikai galėtų išrūkyti sugautas žuvis. Pranciškus Vedeikis sugautas lydekas išvalo ir pasūdęs laiko parą. Paskui nuplauna, suriša už kaklų ir per dieną rūko (9:2 pav.). Šaltam rūkymui jis vartoja žalią alksnį arba alksnio pjuvenas. Dėl kvapo įmeta kadagio šakelių. Kostas Tunikas žuvis sūdo tik 1 - 2 val. ir rūko pusę dienos. Brolių Sakalauskų rūkykla visai panaši į šulinį, kurio vienas betono rentinys kyšo viršum žemės (9:1,1a pav.).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad iki Antrojo pasaulinio karo tikrais žvejais vadinti tik tie žmonės, kuriems žvejyba buvo pragyvenimo šaltinis. Per du pokario dešimtmečius žvejojančių labai pagausėjo, nes nebuvo griežtos vandenų priklausomybės ir žvejybos taisyklių. Nuo 1960 m. buvo apribotos nedraudžiamosios žvejybos priemonės ir mėgėjai žvejoti tapo brakonieriais. Oficialiai leidžiama žvejyba įgijo pramogos, malonaus laisvalaikio praleidimo gamtoje pobūdį.

VITALIJA MIEŽUTAVIČIŪTĖ

LIAUDIES MĖDICINA

Renkant medžiagą apie liaudies mediciną, aplankyta keliolika vyresnio amžiaus moterų, gyvenančių Kražiuose ir aplinkiniuose kaimuose. Tikros kaimo žolininkės, gydančios tik augalais, neteko sutikti šiose vietose, nei girdėti, kad esanti. Visos aplankytos moterys, kurių vyriausiajai - 94-eri, o jauniausiajai - 55-eri, gimė padedant pribuvėjai (bobutei), o vienos (Agnietės Ežerskienės, gim. Vaiguvoje, 6-erius metus

metus gyvenusios Kražiuose, 87-erių metų) motina pati buvusi pribuvėja. Be to, ir jai pačiai kartą tekę priimti dvynius, nespėjus atvykti felčerei. Pateikėjos Genovaitės Vaigauskienės, gim. 1927 m. Kražiuose, duomenimis, čia 1927 m. jau buvo vokiečių akušerė, felčeris Rarskis bei pribuvėja (bobutė). Pateikėja Zosė Metrikiienė, gim. 1913 m. Karklėnuose, gyv. Kalvių kaime, prisimena, jog moteris, kurios gydė, vadindavę viliokėmis.

Visos pateikėjos renka žolės žydėjimo metu švariose, neužterštose vietose. Tik viena jų (Stasė Karpienė, gim. 1920 m. Papilių k., gyvenanti Kražiuose) nurodė, kad renka vaistažoles per mėnulio pilnatį. Džiovina padėjusios ant švaraus popieriaus saulėtoje vietoje.

Paplitusi jonažolių arbata. Pateikėja Stasė Peldūnienė, gim. 1911 m. Linkaičių, gyvenanti Brukų k., šias vaistažoles vadina šventjonėmis, joninėmis. Tai nervų sistemą raminančios bei stiprinančios arbatos; taip pat veikia ir vengrykštės bei vandens mėtos.

Peršalimus gydo perstupo (ji augina savo darželiuose) arbata, agavos (dar vadinama paleistuve) spiritiniu antpilu. Taip pat geria ir mišrią arbatą, pavyzdžiui, iš lygių dalių liepžiedžių, kraujažolės ir šermukšnių lapų. Plaučių uždegimą irgi gydo sudėtine arbata: nasturtų, rūtų ir juozažolės (Juzapo), bronchitą - šalpusnio bei šalavijų, Jeronimo žolės, bronchitą su astmos priepuoliais - puplaiškių arbata, o anginą - karštų pelenų kompresais, dedamais ant kaklo.

Visos kalbintos moterys viduriavimus gydo pelynų arbata, o apetitą gerina puplaiškių arbata. Skrandžio skausmus V. Petkeveičienė malšina krapų arbata, o S. Karpienė - kiaulės tulžies ir degtinės antpilu. Tulžį paruošia iš anksto: papjautos kiaulės tulžį surenka į butėliuką, užpila degtine ir laiko. Ligoniu duoda gerti po keletą lašų. Skrandžio opą ji gydo bičių pikiu, ištirpintu konjake. Tirpalą paruošia taip: 100 g pikio ištirpina 0,5 litro konjako. Gerti siūlo po valgomąjį šaukštą 3 kartus per dieną prieš valgį.

S. Karpienė papasakojo, kaip buvo išgydytas skrandžio vėžys: jauna moteris norėjusi nuuodyti savo uošvį, sirgusį vėžiu ir pasidariusį nepakenciamai irzlų. Ji pririnkusi raudonųjų musmirių ir virusi arbatą, kuria "gydžiusi" ligonį.

Bet uošvis ne tik nenumirė, bet pasveiko. Pati pateikėja vartoja tokią receptūrą: viena galvutė raudonosios musmirės išdžiovinama ir užpilama 0,5 litro degtinės. Geriama po desertinį šaukštelį. Krūtis vėžį ji gydžiusi perstupo arbata ir jos kompresais, dedamais ant krūtis. A. Ežerskienė vėžį gydė degsniu (degimo šaknelėmis) arba sidabražole.

Labai efektyviai žmonės gydo kaulus. Lūžusius kaulus gydo kaulažolėmis, dar vadinamomis taukėmis, arba kaštavolu. Augalo šaknis sutarkuojamos, įvyniojamos į marlę ir uždedamos ant pažeistos vietos (V. Petkevičienė). A. Ežerskienė šias šaknis dar maišo su taukais ir paskui deda ant sužeistos vietos. Įtvarui vartojama gluosnio žievė - ji išmušama, kad suminkštėtų, rūpestingai uždedama ant lūžusios galūnės ir stipriai prispaudžiama (J. Ramanauskaitė); šiam tikslui tinka ir beržo žievė (S. Karpienė). Geriama ir arbata: nulupama ažuolo žievė, paskui nugramdoma po ja esanti ląsteliena ir užpilama karštu vandeniu, pavirinama, kai atšąla - geriama. Ląsteliena ruošiasi rudenį arba žiemą (S. Karpienė).

IRENA ČEPIENĖ

VESTUVIŲ PAPROČIAI

Vyresniosios kartos, t.y. 60-90 metų, kražiškių atmintyje išlikę papročiai, kurie gyvavo apylinkėje iki Antrojo pasaulinio karo ir pokaryje. Jų pasakojimais remiantis, mėginta atkurti tuometines vestuves. Kiti apklaustieji, jaunesni nei 60 metų, daugiau pasakojo apie tai, kaip patys tuokėsi arba dalyvavo vestuvėse. Pagal tai surinktoji medžiaga dalijama į dvi dalis. Pirmojoje užrašyti seniau gyvavę šioje vietovėje vestuvių papročiai, o antrojoje - kaip vyksta vestuvės "pagal lietuviškas tradicijas", kaip sako prityręs piršlys Stanislovas Bružas (g. 1940 m. Paplėštakių k.).

Reikia pasakyti, kad jau ketvirtajame dešimtmetyje sparčiau nyko ir niveliavosi vestuvių tradicijos. Poreikis jas sugrąžinti šeimoms atsiranda maždaug nuo aštuntojo

dešimtmečio, nors gyventojų migracija, masinės ryšių priemonės daro įtaką - ima įsigalėti nauji, neretai neigiamo pobūdžio papročiai.

Vestuvės seniau. Prieš Antrąjį pasaulinį karą merginos dažniausiai tekėdavo sulaukusios 20 metų, nes vyresnėms, turinčioms 25-27 metus, galėjo prigyti pašaipus "senmergės", "senos panos" vardas. Norėta gauti keletu metų vyresnį vyrą, nors pasitaikydavo, kad pasipiršdavo ir senesnis viengungis arba našlys. Palyginti su XX a. pradžia, šiuo laikotarpiu tėvų valia retai lemdavo, už kokio vyro mergina sutikdavo tekėti.

Iki Antrojo pasaulinio karo išliko tradicinės kelių etapų piršlybos. Šios tradicijos ypač laikėsi piršliai, mažai pažįstami, iš tolimesnės parapijos. Į merginos namus piršlys su vaikinų daugiausia važiuodavo vėlyvo rudens pavakare, neretai apie tai pranešę iš anksto. Bijodavę, kad neatsakytų piršliams, "kad sarmatos nebūtų". Jei merginos tėvai neprieštarėdavo piršlyboms, atvykusiuosius kviesdavo prie stalo, vaišindavo. Tada piršlys pradėdavo kalbą apie pasogą. Pasak Juzefos Ramanauskaitės (g. 1916 m. Pakalniškių k.), dėl pasogos buvo deramasi "kaip su cigonais dėl arklio". Jos jaunystėje buvęs toks atvejis: tėvams nesutikus išleisti dukters, vaikinai, merginai pritarus, ją pavogęs: ("ji per langą iššoko, o kunigas sutuokė").

Pasogą suderėję, gerdavo degtinę - *magaryčias*. Butelį atsiveždavo piršlys. Jis užgerdavo merginos tėvą, ir paskui paeiliui iš to paties stiklelio buvo užgeriama motina, abu peršamieji jaunuoliai. Kartu visi tarėsi dėl *ūkvaizdžių* dienos, t.y., kada bus apžiūrimas jaunikio ūkis: kokie trobesiai, kiek gyvulių, kiek svirne grūdų ir kitų gėrybių. Į ūkvaizdžius važiuodavo mergina su tėvais, ten būdavo vaišinami. Mergina veždavo jaunikio tėvams dovanų, paprastai dovanodavo megztas raštuotas pirštines. Dažniausiai ir per ūkvaizdžius derybos tęsdavosi, o joms pasibaigus, jaunieji sutardavo, kada paduos užsakus savo parapijų bažnyčiose. Pasitaikydavo, kad besiderant piršlybos iširdavo, tuomet merginos tėvai turėdavo grąžinti piršliui išgertą degtinę.

Pasogos skirdavo įvairiai. Daug priklausė nuo to, ar tėvai pasiturintys, kiek dukterų reikėjo ištekinti, ar patiko

jaunikis ir jo ūkis. Pavyzdžiui, kražiškės Veronikos Petkevičienės, tekėjusios 1933 m., tėvai buvo mažžemiai, šeimoje augo 8 vaikai, todėl pasogos ji gavo 2 tūkstančius litų, o jos turtingesnė kaimynė gavusi 10 tūkstančių litų. Nors pinigai iki karo buvo svarbiausia pasogos dalis, be jos, tėvai skirdavo "pakinkytą arklių", karvę, telyčią, kiaulį, avių.

Kraitį ruošdavosi pati mergina, tik kartais jai padėdavo motina. Išsiasdavo paklodžių (*drobulių*), užvalkalų (*dvilinkių*), užtiesalų (*kapių, divonų*), staltiesių, rankšluosčių bei drobės ritinių stuomenims, milo viršutiniams drabužiams. Visa tai tvarkingai laikydavo kraičio skryniuose.

Susitarę dėl vestuvių, tėvai ir jaunieji kviesdavo gimines, kaimynus ir ruošdavo vaišes. Svarbiausi buvo mėsos patiekalai: keptas paršelis, keptos žąsys, virtas rūkytas kumpis ir pan. Kepdavo aukštus kvietinius pyragus (*bobas*). Vestuvėms darydavo duoninį alų (*kvasą*), kvietinę (*braškę*), pirkdavo degtinės, vyno. Šeimininkai samdydavo muzikantus, dažniausiai tris: su smuiku, armonika ir būgnu (*būbnu*). Kai kada per vestuves grieždavęs tik vienas - su armonika.

Trečiajame dešimtmetyje dar buvo išlikę sužadėtuvių - baigiamoji piršlybų dalis. Sužadėtuvių vaišes ruošdavę turtingesi ūkininkai ar dvarininkai po paskelbtų užsakų. Tuomet jaunikis ir nuotaka užmaudavo vienas kitam ant kairės rankos auksinį žiedą ir tapdavo sužadėtiniais.

Tarpukarėje pas nuotaką vestuvių išvakarėse būdavo tradicinis *pintuvių*, arba *panyų, vakaras*. Pakviestos pamergės pindavo nuotakai rūtų vainiką, dainuodamos liūdnas dainas, ją gaudindavo:

*Išeina motineli
Iš rūtų darželio,
Išneš rūtų vainikelį
Ant baltų rankelių.*

*Krint ant rūtų vainikėlio
Raseli,
Krint ir mano ašareles
Per skautų veidelį.
Cit neverki, mergele,
Ramink sava širdelę,*

Prisiverksi rytoj dieną,

Kai paliksi viena.

Jei jungtuvės turėjo būti rytą, iš vakaro atvažiuodavo giminės ir laukdavo per pintuves atvykstančių jaunojo su piršliu ir pabroliais (*svotais*). Kai kada jaunas ir jo palyda atvažiuodavo rytą. Juos prie durų pasitikdavo jaunoji su tėvais. Po pasisveikinimo prasidėdavo pamergių (*parėdkininkių*) pasirinkimas į porą. Svočia užstalėje susodindavo pamerges - jaunosios netekėjusias seseris, giminaites, drauges. Pirmoji sėsdavo vyriausioji pamergė (sesuo, *vainiksege*), o paskutiniąją stalo gale sodindavo jauniausią pamergę. Antai Teresė Rubikaitė (g. 1922 m. Pakalniškių k.), turėdama 16 metų, buvo jauniausia parėdkininkė, todėl ją sodino į stalo galą su *bumbulu*, nes tokią svotai nelabai rinkosi į porą. Svotai daugiausia būdavę jaunojo nevedę giminaičiai ir draugai (kartais vienas kitas priklausė jaunosios pusei). Jie susėsdavo už stalo ties išrinktomis parėdkininkėmis, o šios prisėgdavo svotams prie švarko kairiojo atlapo rozetės (*kokardas*), padarytas iš dirbtinių gėlyčių su rūtomis arba iš spalvotų plunksnelių. Panašią rozetę svočia prisėgdavo ir jaunikiui, o piršliui - švarko dešinėje pusėje. Be to, svočia uždėdavo nuotakai ant galvos tiulinį veliumą.

Jaunoji, važiuodama į bažnyčią, vilkėdavo baltą suknelę (veliumas atitikdavo suknelės ilgį), o pamergės rengėsi įvairiai. Stasė Karpienė (g. 1920 m. Papilio k.) pasakojo, kad iki karo pamergės dažnai vilkėdavo tautiniais drabužiais: austiniais sijonais su prijuostėmis, baltomis palaidinėmis ir juodo aksomo kiklikais, pasipuošusios gintaro karoliais. Panašiai buvo apsirengusios pamergės ir per jos vestuves po karo, 1949 m. Jaunojo ir svotų kostiumai būdavo tamsūs, pirktinės medžiagos, marškiniai balti, ryšėdavo kaklaraiščiais. Kražių apylinkės piršlys mėgdavo aukštą fetrinę skrybėlę, apkaistą plunksnomis arba papuoštą spalvotais kaspinais. Tačiau tai nebuvo privaloma. Svočia vilkėdavo išeigine suknele ir dažnai prie jos prisisėgdavo dirbtinę raudoną gėlę.

Pasėdėję ir užkandę vestuviniškai pradėdavo ruošti važiuoti į bažnyčią. Prieš tai jaunosios tėvai turėjo jaunajam atiduoti suderėtus pasogos pinigus.

Prasideda iškilmingoji, jaudinanti vestuvių dalis - atsisveikinimas su tėvais ir jų palaiminimas. Jaunosios tėvai susėda ant kėdžių, prieš juos patiesiamas takelis, ant jo klaupiasi jaunieji, bučiuoja tėvams rankas, o jie jaunuosius peržegnoja, duoda pabučiuoti kryžių, palaimina.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio, kai vis dažniau vestuves imta kelti tik nuotakos namuose, jaunuosius laimina abiejų jaunųjų tėvai. Pagal išlikusį paprotį jaunoji atsisveikina su visais vestuvinkiniais, kurie nevažiuoja į bažnyčią. Paskui jaunieji sėda į vežimus: į pirmąjį - jaunoji su piršliu, į antrąjį - jaunasis su svočia, į kitus - palyda (*sivotba*). Iškilmingai, dažnai dvikinkiais vežimais, arkliams ant kaklo užkabinę skambalus (*žaržuolus*), važiuodavo turtingų ūkininkų vestuvinkinai. Kaip prisimena Zofija Skaudvilienė (g. 1914 m. Lendrių k.), Pakražančio dvarininko duktė, tekėjusi prieš karą, į bažnyčią važiavo karieta su ketvertu arklių, kurių nugaros buvo apdengtos margaspalviu tinklu.

Bažnyčioje svočia laikydavo lėkštelėje paruoštus jungtuvių žiedus: juos paduodavo kunigui. Vainiksegė nešdavo rutų vainiką; ji po jungtuvių (*šliabo*) prisegdavo nuotakai prie veliūmo iš dešinės galvos pusės. Per jungtuves vestuvinkinai stebėdavo, kaip dega žvakės prie altoriaus: jeigu skaisčiai, ryškiai, - gyvenimas bus geras, šviesus. Jei žvakė užgesdavo, - tai reiškė nelaimę; kurio iš jaunųjų pusėj užges, tam lemta netrukus mirti. Dar namuose vyresniųjų pamokytas jaunikis, klaupdamasis prieš altorių, turėjo priklaupyti jaunosios suknelės kraštą. Tai turėjo garantuoti jo pranašumą šeimoje.

Grįžtantiems iš bažnyčios vestuvinkinams pakelėje kaimuose buvo daromos užtvaros - *tveriamos tvoros*. Dažniausiai suaugę ir vaikai ištiesdavo per kelią virvę, o greta jos pastatydavo stalėlį su buteliu (gėrimo ten ne visuomet būdavo). Kartais vestuvinkinus pasitikdavo su maršu. Pasveikinę jaunuosius, kelio *tvėrėjai* siūlydavo piršliui išsipirkti buteliu degtinės, o iš svočios vaikai gaudavo saldinių. Senu papročiu ant kelio, kuriuo turėjo važiuoti vestuvinkinai, degdavo laužas. Nors ankstesnė papročio reikšmė ugnimi apsivalyti ir nubaidyti piktąsias dvasias buvo pamiršta, vestuvinkinų važiavimas per prigesintą laužą Žemaitijoje išliko per visą tarpukarę. Pasakotojai prisimena, kad įspudis būdavęs

didelis: baugu važiuoti, nes arkliai baidėsi, reikėdavo juos pervesti per laužavietę.

Svečiai, laukdami grįžtančiųjų, prie sodybos įrengdavo *vartus*: abipus kelio įkaldavo berželius ir jų viršūnes surišdavo. Čia pasitikdavo vestuvinių. Po karo atsirado *jaunųjų tikrinimo* paprotys: čia pat kieme jaunajam duodavo sukapti malkų ar pakinkyti arklių, jaunąją sodindavo prie ratelio (*kalvarato*), kad parodytų, ar moka verpti. Paskui jaunas nešdavo jaunąją iki durų per "lieptą" - patiestą lentą, kurios gale būdavo padėta lėkštė. Reikėję lėkštę užminti, kad iš šukių sužinotų, kiek susilauksią vaikų.

Tėvai jaunuosius sutikdavo tarpduryje, rankoje laikydami lėkštutę su riekele duonos, žiupsniu druskos ir stikline vandens. Tai senas linkėjimas darniai ir sočiai gyventi. Jaunieji atsilauždavo duonos gabalėlį, pasidažydavo į druską ir suvalgydavo užgerdami vandeniu. Kaip teigia apklaustieji, Kražių apylinkėje iki karo vyravo paprotys grįžusius iš bažnyčios jaunuosius sutikti su vandens, o ne degtinės taurele.

Įėję į vidų, vestuvinkinai rasdavo užimtus stalus. Persirengę vyresni svečiai improvizuodavo vestuves: būdavo jaunųjų pora, muzikantai. Ankstesnės maginės šio papročio reikšmės jau neprisiminta ir netikrų vestuvių vaidinimas jau buvo virtęs nuotaikinga pramoga: "nuotaka", dažniausiai persirengęs vyriškis, verkia, "jaunikis", persirengusi moteris, ją "ramina", "muzikantai" kelia triukšmą - barškina puodų dangčiais, samčiais. Toks šurmulys kelia visiems juoką ir šventinę nuotaiką. Pagaliau piršlys išperka degtine vietas už stalo ir prasideda vestuvių vaišės.

Apklaustųjų atmintyje dar išlikusios kai kurios pirmosios vestuvių dienos apeigų ir senos kilmės papročių nuotrupos. Zofija Skaudvilienė prisimena, kad po jungtųjų netekėjusių nuotakos seserį sodindavo ant apvožto duonkubilio (*ant duonkepio*), kilnodavo į viršų ir taip suteikdavo jai teisę ištekti. Taigi išliko, nors ir labai pakitęs, apeiginio veiksmo atspindys, nes iki XX a. pradžios Lietuvoje plačiai žinoma nuotakos sodinimo ant duonkubilio apeiga, turėjusi duonos sakrališkumo ir ryšio su gimtaisiais namais per duoną (duonkubilį, duonos raugą ir pan.) reikšmę. Kartu buvo

žinoma vestuvėse jaunesniosios sesers (brolio) pakėlimo į vyresniųjų rangą apeiga. Šie tradiciniai veiksmai, netekę ankstesnės prasmės, virto linksmu papročiu.

Pirmąjį vakarą piršlys šokindavo jaunąją - taip įvesdavo ją į vyro giminę. Paskui su ja šokdavo visi jaunojo pusės vyrai. Mūsų amžiaus viduryje apeiginė šokio reikšmė jau buvo pamiršta, todėl nuotakos šokinimas nebuvo privalomas.

Prasidėjus šokiams, iš kaimo susirinkdavo nekviestas jaunimas (*styrininkai*), kurie linksmindavosi troboje ar kieme, bet prie stalo jų nesodindavo. Styrininkai ateidavo su įvairiomis Užgavėnių kaukėmis - vaizdavo *gerve*, *ožį*, *čigonus*, *žydus* ir kt. Jie šokdavo, dainuodavo, vaidindavo buitines sceneles. "Anos pusės" apdainavimo paprotys, plačiai žinomas kituose Lietuvos regionuose, Kražių apylinkėje jau buvo išnykęs. Kartais styrininkai pagirdavę svočią ("svočiute pumpurute, graži tavo kepurute") ir už tai gaudavo pyrago ar saldainių. Paprotys ateiti į vestuves nekviestiems nyko kaimams skirstantis į vienkiemius, o per karą ir po karo visai buvo pamirštas.

Jau po vakarienės svočia jaunajai nusegdavo nuo galvos vainiką ir padėdavo ant stalo į lėkštelę. Pabroliai turėdavo vainiką išpirkti - dėdavo į lėkštelę pinigų. Vėlai vakare svočia palydėdavo jaunuosius miegoti į atskirą kambarį - švarųjį trobos galą arba į svirną. Iki paryčių jaunimas linksmindavosi, kartu su piršliu slėpdavo arba sukeisdavo miegančių pamergių batus, drabužius ir rytą reikalaudavo už juos išpirkos. Be to, pabroliai neleisdavo pamergėms sušluoti nuo grindų šiaudus, kol negaudavo išpirkos (dažnai per vestuves jaunimas miegodavo troboje ant grindų, ant drobulėmis uždengtų šiaudų). Išpirkos būdavo įvairios: butelis vyno, saldainiai ar šiaip koks niekutis. Kartais piršlys kapodavo ant trinkos kietą sūrį ir dalydavo jį svečiams, o šie juokaudavo, kad jaunieji suslėgė gerą sūrį. Kaip teigia vietinis muzikantas Kazimieras Trumpelis (g. 1919 m. Klibalių k.), seniau Kražiuose tik kai kada kapodavo sūrį, tuo tarpu kitose Žemaitijos vietose tada šis paprotys dar buvo plačiai paplitęs.

Rytą jaunuosius keldavo tradiciškai - triukšmaudami, su maršu palydėdami prie stalo. Vestuvėninkai rytą mėgindavo

"pavogti" jaunąją, ją paslėpti ir paskui reikalauti iš jaunojo išpirkos. Antrąją dieną būdavo svočios pietūs, svočia pasigamindavo mėsiskų patiekalų ir pyragų. Kai kurie kražiškiai prisimena, kad amžiaus pradžioje svočios pietūs buvo ruošiami "anoje pusėje" - jaunojo namuose, kai ten parveždavo nuotaką. Tačiau apeigų reikšmei menkėjant, neteko prasmės kai kurių tradicijų seka.

Populiarus išliko "vogimo" paprotys, rengiantis jaunąją išvežti į vyro namus. Pasak Jadvygos Milienės (g. 1904 m. Kalvių k.), "čiupdavo viską, kas po ranka pasitaikė - vištą, lopšį, kalvaratą, geldą". Visa tai buvo kraunama į vežimus kartu su nuotakos kraičiu. Senų žmonių atmintyje išliko pasakojimas, kad jaunoji iš tėvų namų veždavosi duonos, tačiau šis paprotys trečiajame-ketvirtajame dešimtmetyje jau buvo išnykęs.

Į "aną pusę" kartu su jaunaisiais važiuodavo visa svotba, o namuose pasilikę tėvai su giminėmis toliau švęsdavo vestuves.

Prie jaunojo namų durų vestuvinius pasitikdavo jo tėvai, ir jaunoji jiems atiduodavo dovanas. Dar trečiajame dešimtmetyje vyro šeimos narius marti dažniausiai apdovanodavo stuomenimis, vėliau namų gamybos dovanas pakeitė pirktinės medžiagos suknelėms ir marškiniams. Visiems susėdus už stalo, kai kada anyta, atsidėkodama už dovaną, įteikdavo marčiai samtį, t.y. simboliškai perduodavo šeiminkavimo teises, nors iš tikrųjų anyta ir toliau namuose tvarkė visus reikalus. Tik tėvams nusenus - "išėjus ant išimtinės", jaunieji galėjo pasijusti tikrais šeiminkais.

Vyro namuose vestuvės trukdavo iki kitos dienos pavakario ir baigdavosi piršlio "korimu". Improvizacija prasidėdavo nuo svečių kalbos, kad piršlys melavo, apgavo jaunąją ir todėl reikia surengti jam "teismą". Išradingiausieji vestuvinkai apsirengdavo imituodami "teisėją", "budelius", paruošdavo storą kanapinę virvę su kilpa. "Teisėjas" skaitydavo "dekretą", perfrazuotą iš M. Valančiaus užrašyto "Palangos Juzėje", o piršlys skelbdavo savo "testamentą". Ši vestuvių dalis nuo seno labai populiari visoje Žemaitijoje, kupina humoro ir išradingų pokštų. Jaunoji, kaip reikalauja tradicijos, turi "pasigailėti" piršlio ir "išgelbėti" jį, t.y. apjuosti lininiu

rankšluosčiu. Tuomet vietoj piršlio ant medžio šakos pakardavo jo iškamšą. O tai reiškė, kad vestuvės baigėsi ir laikas skirstytis namo.

Po savaitės, sekmadienį, jaunieji važiuodavo į jaunamartės namus *atveseliui*. Čia tėvai juos pavaišindavo ir atiduodavo likusią pasogos dalį - gyvulius, padargus, baldus. Prieš Antrąjį pasaulinį karą, kai vestuvės vis dažniau buvo keliamos tik jaunosios namuose, atveselio tradicija išnyko.

Vestuvės dabar. Merginai ir vaikinui susitarus tuoktis, pradedama ruošti vestuvėms: abiejų tėvai ir jaunieji tariausi, kur kelti vestuves, kviečia svečius, gamina šventinius patiekalus. Vestuvės vyksta tik pas vienus tėvus, todėl į jas susirenka abiejų pusių giminės ir draugai. Taigi neretai būna 60-80 svečių. Tokiam skaičiui svečių reikia erdvių patalpų (dažnai vestuvėms jos nuomojamos). Jaunieji su tėvais tariausi, kas sudarys vestuvių palydą, jaunasis piršliu kviečia tėvų giminaitį arba draugą. Pabrolius jis pasirenka iš savo draugų. Jaunoji prašo artimą savo šeimai moterį būti svočia, o drauges - pamergėmis.

Vestuvių rytą jaunosios namuose "aną pusę" sutinka jaunieji ir jos tėvai. Jaunieji pasibučiuoja, jis paduoda jai gėlių puokštę, su kuria važiuos į jungtuves. Jaunoji perriša piršlį tautine juosta ir prašo jį vadovauti vestuvėms. Tuomet piršlys su svočia sudaro pamergių ir pabrolių poras, pamergės prisega pabroliams rozetes. Palyda papuošia vestuvininkų automobilius gėlėmis, įvairiaspalviais kaspinais ar tautinėmis juostomis.

Prieš važiuojant į jungtuves, jaunieji ir palyda kviečiami užkąsti. Paskui eina jaunųjų atsisveikinimo apeiga. Abiejų jaunųjų tėvams susėdus (dažnai kartu su jais pasodinami ir seneliai), prieš juos jaunieji nusilenkia arba atsiklaupia, su jais pasibučiuoja, kartais pabučiuoja tėvams ir rankas. Tėvai juos laimina peržegnodami. Paskui jaunieji atsisveikina su šeimos nariais, giminaičiais.

Vestuvininkai sėda į automobilius laikydamiesi tradicinės tvarkos. Kražiškių nuomone, palyda dabar mažesnė nei seniau, dažniausiai tik 4-7 poros; iš jų reikšmingiausia vyriausioji pamergė (vainiksegė) ir vyriausiasis pabrolis. Vainiksegės pareiga - per jungtuves persegti nuotakai rūtų vainiką iš

kairės į dešinę galvos pusę (nuotaka su prisegtu prie veliūmo vainiku važiuoja į jungtuves). Vyriausiasis pabrolys persega jaunikiui rozetę iš kairiojo švarko atlapo į dešinįjį. Šis veiksmas mūsų dienomis kartojamas per jungtuves bažnyčioje ir civilinės metrikacijos skyriuje.

Grižtantiems vestuviniukams pakelėje daromos užtvaros. Dabar dažnai susirinkusieji reikalauja išpirkos ne tik iš piršlio, bet ir iš kiekvienos palydos poros. Kaip teigia dalyvavusieji vestuvėse, įkyrus degtinės reikalavimas labai nemalonus. Vaikai lieka patenkinti, svočios apdalyti saldainiais. Kai kada šalikelėje prie užtvarų, jei vestuviniukai turi važiuoti vakare, uždegami laužai.

Prie namų, kur keliamos vestuvės, iš berželių įrengiami vartai ir juos reikia išpirkti. Dažnai kieme jaunieji "tikrinami": ar jaunas moka pakinkyti arkli, ar jaunoji žino, kaip suvystyti vaiką (lėlę) ir pan. Jaunajam tenka nešti žmoną "per lieptą" ir užlipti ant lėkštės, iš šukių skaičiaus sprendžiamą, kiek būsią vaikų. Tėvai sutinka jaunuosius su duona, druska ir dviem taurelėmis degtinės (tėvų siūlymas jaunajai porai išgerti degtinės rodo, kad jau nebesuvokiama linkėjimo prasmė).

Patalpoje, kur paruoštos vaišės, vestuviniukai randa netikrų jaunųjų ir jų palydos užimtą stalą. Ši tradicija labai populiari, jai skiriama daug dėmesio: nusigrimavę persirengėliai turi savo "piršli", "svočią", "muzikantus", veda humoristinį dialogą su atvykusiais, apsimeta jų nepažįstą, prašo įminti mįsles, rodyti dokumentus (santuokos liudijimą) ir t.t., kol gavę šampano ar degtinės bei saldumynų užleidžia vietas už stalo. Jei derybos per ilgai užtrunka, piršlys kartais meta savo skrybėlę į persirengėlių tarpą ir taip "išvaduoja suolą".

Prasidėjus pobūviui, piršlys skelbia tostus už jaunuosius ir jų tėvus. Iškalbingesnis piršlys sako giriamąją kalbą (*oraciją*) jaunikiui, o svočia savo ruožtu išaukština nuotaką, išvardija jos gerąsias savybes. Prie stalo svečiai prisimena ir nuo seno žinomas vestuvines dainas:

Nudavė motulė,

Nudavė širdelė

*Už didžių vargų,
Už rūpestelių,
Už gailių ašarėlių.*

*Sugrįžki, dukrele,
Sugrįžki, širdele,
Tave mylėsiu,
Tave auklėsiu,
Darbeliais nevarginsiu.*

*Negrįšiu, motule,
Negrįšiu, širdele...*

Kražių apylinkėje, panašiai kaip ir kitose Lietuvos vietose, muzikantai rengia "pageidavimų koncertus" ir renka pinigų iš svečių. Šis dabar susiformavęs netikęs paprotys atsirado dėl to, kad šeimininkai, norėdami sumažinti šventės išlaidas, leidžia patiems muzikantams susirinkti užmokestį už griežimą.

Pirmą vakarą pirmieji pradeda šokti jaunieji (*jaunųjų valsų*), prie jų prisijungia palydos poros ir kiti svečiai. Apie pusiaunaktį vestuvinininkai vėl kviečiami sėstis prie stalo, jie vėl raginami valgyti ir gerti - taip šeimininkai rodo vaišingumą. Tuo metu svočia nusega jaunajai nuo galvos veliumą ir rūtų vainiką. Vainikas padedamas į lėkštelę su spiritu ir deginamas (pastaruoju metu, sako kražiškiai, vainikas ne visada deginamas).

Rytą muzikantai žadina vestuvinininkus ir už tai jie turi mokėti (iškilmingas jaunųjų kėlimo paprotys išnyko). Puota vyksta toliau, linkėjimus jauniems sako jų tėvai, o jie tėvams dėkoja. Svečiai šoka, linksminasi, taikosi "pavogti" jaunąją ir, jei tai pavyksta, jaunas turi ją išpirkti. Piršlys su svočia rengia atrakcionus - humoristines užduotis pabroliams ir pamergėms.

Vidurdienį būna svočios pietūs. Svočia dažniausiai vaišina tik saldžiais patiekalais - šakočiais, tortais, pyragaičiais bei gėrimais. Kartais svočia vaišina svečius dideliu saldžios varškės "jaunųjų suslėgtu" sūriu. Baigiantis pietums, svočia apgobia jaunąją skarele ir pariša prijuostę, taip sveikina ją kaip namų šeimininkę.

Vestuvėms baigiantis, rengiamasi "karti" piršlį. Ši tradicija Kražių apylinkėje išliko populiari, vestuvininkai vaidina teisėjus, kaltintojus, gynėjus, budelius. Dažnai ši vestuvių dalis perauga į nuotaikingą vaidinimą, kupiną išmonės ir humoro. Panašiai kaip ir anksčiau piršlys nuteisiamas pakarti už melagystes, jis skaito savo "testamentą", dalija svočiai ir pamergėms "asmeninį turtą". "Budeliams" rengiantis piršlį karti, jaunoji jam atleidžia ir perriša jį rankšluosčiu. Tuomet vestuvininkai pakaria medyje piršlio iškamšą ir paskui neša jį skandinti į šulinį (šeimininkė turi išpirkti), nori jį užkasti darželyje (išperka pamergės), rengiasi laidoti po namo slenksčiu (išperka šeimininkas). Pagaliau atokiau nuo namų iškamša sudeginama. Piršlys visiems duoda paragauti savo gėrimo - "piršlio kraujo".

Kai kada "pakorus" piršlį svočia sodinama į vaikišką vonelę ar geldą ir su triukšmu gabenama iš namų kaip nebereikalinga. Šis paprotys, matyt, atėjo iš seno žemaičių krikštynų papročio šventės pabaigoje bobutę įsodinti į geldą ir išgabenti.

IRENA SELIUKAITĖ

KALENDORINĖS VASAROS ŠVENTĖS

Apie Šeštines, Sekmines, Devintines, Jonines, Žolinę medžiaga buvo renkama 1992 m. vasarą per kompleksinę ekspediciją. Daug senųjų papročių jau išnykę, išblukę iš žmonių atminties, pateikėjai prisiminė juos iš vaikystės, tėvų ir senelių pasakojimų.

Šeštinės. Tai gyvulių ganiavos pradžia, todėl dar vadinta piemenukų švente. Seimininkės stengėsi piemenukus pamylėti, virdavo po 6 pyragiukus (cepelinus), dažniausiai su varškės įdaru, duodavo sūrį, sviesto, kiaušinių, kai kas pinigų. Iki Antrojo pasaulinio karo Kražiuose prieš Šeštines švėsdavo

tris Kryžiaus dienas (*Kryžiaunas*): procesija eidavo per kaimus, sustoję prie kryžių, koplyčių, giedodavo litaniją, prašydavo palaimos ir laukų apsaugos. Po karo šitų apeigų nebeliko.

Sekminės. Švėsdavo tris dienas. Pirmoji - tai susikaupimo ir rimties diena. Bažnyčioje vykdavo pamaldos, nebūdavo triukšmingų gegužinių. Antrąją dieną iš Kražių procesija eidavo į Linkaičius, kur prie išpuoštos koplyčios vėl būdavo pamaldos. Vakare jaunimas rinkdavosi pasilinksinti, rengdavo gegužines. Dažniausiai Kražių apylinkių jaunimas rinkdavosi ant Girgždutės kalno. "Linksmas miškas buvo, per naktis dainuodavo. Dabar apžėlė visi takai", - prisimena Kazimieras Gerlikas.

Trečioji diena dar buvo vadinama Ledų diena. Šią dieną negalima žemės judinti, jei žemės darbus dirbsi, ledai javus iškaupos, kitokios žalos pridarys.

Piemenukai per Sekmines gaudavo *sekminaitį*: po 7 pyragiukus, kiaušinių (kai kas duodavo 7). Sekminėms virdavo baltus kiaušinius, tuo tarytum užbaigdami Velykų šventes. Ir kitokių valgių gamindavo: "bulkų prikepavo kaip sniego, bandelių, kugelio". Vos keli pateikėjai prisiminė javų lankymo per Sekmines paprotį. Dažniausiai javų lankyti eidavo šeimininkas, kartais su šeimyna, pasiimdavo ir valgių.

Iki Sekminių reikia baigti sėjos darbus, nes laukia kitas sunkus darbas - šienapjūtė. Po Sekminių vanduo jau švarus, nužydėjęs, galima maudytis.

Devintinės. Kražių apylinkėse ši šventė turi Sekminių elementų: vainikuojamos karvės, berželiais puošiami namai. Ji dažniausiai čia vadinama *Vainikais*.

Šios šventės labiausiai laukdavo piemenukai. Iš vakaro pasiruošdavo berželių šakų, nusipindavo vainikų karvėms ant ragų. Šeimininkės turėdavo vainikuotą karvę išsipirkti - duoti piemenukui *vainikaitį*: 9 pyragiukus, pridėdavo ir sūrį, kiaušinių. Neduosi vainikačio - karvė bus be uodegos. O jeigu atsirasdavo šeimininkė, nedavusi sūrio, jos karvei prie uodegos pririšdavo lazda ar vielos gabalą. Kartais vainikuodavo ir jaučius. Tada jau šeimininkas duodavo po pusę lito, kitas - ir litą.

Devintinėms namus išpuošdavo berželiais. Prie durų, iš abiejų pusių, prikaldavo šakų. Puošdavo šakelėmis ir trobos

vidų - vieną (ar kelias) užkišdavo lovos galvūgalyje, už sijų, pamerkdavo ant stalo. Karvių vainikavimo papročiai išnyko nustojus bendrai ganyti, o trobas berželiais puošia iki šiol ir Kražiuose, ir aplinkiniuose kaimuose.

Devintinių apeigos trukdavo nuo ketvirtadienio iki sekmadienio, todėl ir berželius tiek laikydavo. Paskutinę dieną bažnyčioje buvo laiminami vaikai ir žolynai, šventinami berželiai. Švęstus berželius namie sudėgindavo, pelenus surišdavo į mazgelį ir laikydavo. Manyta, kad šie pelenai saugo nuo žaibo: smarkiai griaudžiant, juos barstydavo po namus. Šventintų berželių šakas ir lapus virindavo ir tuo vandeniu prausdavo nevaikščiojančius vaikus. O arbata iš beržo lapų su rūtomis gydo širdį. Namie laikytų berželių neišmesdavo, sudėgindavo krosnyje ir pelenus išberdavo į dirvą. Sudžiūvusias šakeles įsmeigus į dirvą, nerausia kurmiai.

Žolinė primena, kad vasara jau praėjo, artėja ruduo su savo darbais. Svarbiausias šios šventės elementas - puokštė. Į ją Kražių apylinkėse dėdavo įvairių lauko gėlių, javų varpų ir būtinai piktdagį (dagį) ir kietį.

Pašventintą puokštę užkišdavo kambaryje už šventųjų paveikslų ir laikydavo iki pavasario, iki pirmojo griautinio, o paskui sudėgindavo. Pelenus išbarstydavo prieš sėją į dirvą. Tikėta, kad šie pelenai apsaugos nuo krušos, ledų ir kitų nelaimių. Smarkiai griaudžiant, puokšte parūkydavo trobą, kad netrenktų žaibas. Kartais parūkydavo gyvulius ir viščiukus, prieš išleisdami pirmą kartą į lauką. Manyta, kad Žolinių puokštės smilkalai apsaugo nuo blogų akių.

Pašventintas javų varpas nešdavo į klėtį ar svirną, kad apsaugotų grūdus nuo pelių. Varpų grūdus palaikydavo ir sėjai - su kitais susimaišę, apsaugos lauką nuo krušos, ledų.

Pateikėjai:

Boleslovas Druktenis, g. 1914 m., Miškinių k.

Stasė Gaidurgytė, g. 1916 m., Dalydiškių k.

Kazimieras Ėerlikas, Kražiai.

Mikalina Jasiulaitienė, g. 1984m., Vileikių k.

Bronius Mintauskas, g. 1912 m., Linkaičių k.

Bronė Pocienė, g. 1901 m., Brukų k.

Vincas Raila, g. 1916 m., Kražiai.

Juzefa Ramanauskaitė, g. 1916 m., Kražiai.

Julė Savickienė, g. 1914 m., Kražiai.
Veronika Žybartienė, g. 1922 m., Kražiai.
Zofija Žitkauskienė, g. 1912 m., Kražiai.

JONAS VAIŠKŪNAS

APIE ŽVAIGŽDES KRAŽIŲ APYLINKĖSE¹

Šiuo metu kražiškiai geriausiai pažįsta ir dažniausiai mini žvaigždyną *Grigo ratai*, čia neretai vadinamą dar ir *Grižulo ratais*² (astr. Didieji Grižulo Ratai, arba *Ursa Major*). Sakoma, kad jie yra iš 7 žvaigždžių, savo išsidėstymu primenančių vežimą, briką: 4 žvaigždės sudaro tekinius, arba ratus, o 3 - "dišlius". Kartais patikslinama, jog "dišlius" esąs kreivas: "Kokie čia brikai: tekiniai kreivi, dišlius kreivas, - sakydavo senelis, - medžiagos tokios teturėj, kreivai padarė" [9].

Dar atsimena, kad iš Grigo ratų buvo spėjamas laikas. Žinodavo, jog vėlyvą rudenį ir žiemos pradžioje po saulės laidos, Grigo ratų "dišlius" būdavo atsisukęs į vakarus, o prieš audrą rodydavo į rytus [19]. Kražiuose, kaip ir kitose Lietuvos vietovėse, seniau negalėjo būti nepastebėta ir tai, kad tų metų laiku apie vidurnaktį Grigo ratų "dišlius" būdavo pakrypęs į šiaurę. Keliaujant naktį, pagal Grigo ratus galima atsekti kelią, nes jie esą visada šiaurėje [21]. Grigo ratai čia seniau buvę vadinami *Perkūno ratais*: "Seniau tai sakydava, ka Perkūna rata. Perkūns važinėdava. Ir kada perkūnija būdava, sakydava, kad Perkūns užsirūstina an žmonių, baugin jau" [28].

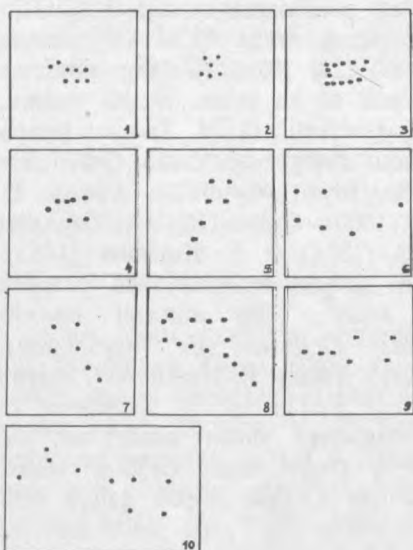
Kalvių kaimo gyventojos J. Milienės (g. 1904) atmintyje išliko kitų jau primirštas, bet, regis, labai senas Grižulo Ratų pavadinimas - *Grižo ratas*. Pasak jos, šis pavadinimas kilęs iš to, kad žvaigždės grąžosi: "Griža rats, kad griž į vina puse ir į kita griž - sukiniejas". Atkreipiamas dėmesys į tai, kad ir pirmajame lietuvių kalbos žodyne K. Sirvydas (1642 m.) pateikia irgi panašų šio žvaigždyno vardą -

Grįžulas. Kitoje vietoje žodyne pateikiama antroji šio žodžio reikšmė - ratas, kur išjodinėjamas arklys (Kolo w którym konie do biegu cwiczą. Gyrus) [22, 58, 211]. Taigi minimas žvaigždynas galėjo būti siejamas ne su ratais, ne su vežimu, o su ratu - aikštele, kur išjodinėjami arkliai. Tuomet tampa suprantama J. Milienės minėto žvaigždyno vardo *Grįžo rats* prasmė. Beje, panašų šio žvaigždyno pavadinimą nurodo P. Ruigys (1747) ir K. Milkus (1800): *Gryzdo Rat's* ir *Gryžullio Rat's*. Vėliau F. Neselmanas (1851) ir F. Kuršaitis (1883), remdamiesi prieš tai minėtais žodynų sudarinėtojų, pateikia žvaigždyno vardą *Gryzdo ratas*³. Abu autoriai nurodo pagrindinius vardus: *Gryzdas*, *Grįžulas* (F. Neselmanas), *Grįžulas*, *Grįžulys* (F. Kuršaitis). Tačiau F. Neselmano žodyne jau minimi ir *Grįžulo ratai*. Vėliau už jį išleistame F. Kuršaičio žodyne tokio žvaigždyno vardo nėra, bet, be anksčiau minėtų, aptinkame ir *Grįžo ratas*, *Grįžulio ratas*.

Galima manyti, kad seniau *Grįžulo* vardu galėjo būti vadinama tam tikra nenusileidžiančių, ratu apie šiaurinį dangaus polių besisukančių žvaigždžių sritis. O Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždynas galėjo būti įsivaizduojamas kaip ratu lakstantis arklys⁴.

Kražių apylinkėse *Grigo ratais* neretai vadinamas ir Sietynas (*Pleiades*), kartais ir Šienpjoviai (*Orion*). Mat Grigo ratai ir Sietynas yra panašaus pavidalo ir turi tiek pat žvaigždžių - 7. O mažaisiais Grigo ratais, atrodo, laikomi ne Mažieji Grįžulo Ratai (*Ursa Minor*), bet vėlgi Sietynas. Sunkiau paaiškinti pasitaikantį Grigo ratų vardo skyrimą Šienpjovių žvaigždėms [10,13]. Šiuo atveju greičiausiai susiduriame su atmintin įstrigusio žvaigždės vardo ir kitų lengvai įsidėmimų žvaigždžių vaizdo simbolika.

Sietyną buvusio Kražių valsčiaus gyventojai dažniausiai taip ir vadina - *Sietynas* (*Sietyns*, *Sietins*), daug rečiau pasitaiko kitų to paties vardo atmainų: *Sietys*, *Sietas*, *Žvaigždžių sietas*, *Sietinis*, *Sietinys*. Jo išvaizda dažniausiai nusakoma žodžiais: "būriuks" (būrelis), "dikta krūviki", "kupečiuks apvalus, žvaigždžių kepaliuks", "žvaigždžių krūviki, žvaigždžių ritinuks... tankus" (1 pav.). Kartais sakoma, kad jis esąs panašus į vežimą [14,25]. Kalbėdami apie Sietyno žvaigždžių skaičių, vieni sako, kad jame esą "daug žvaigždžių",

1 pav. Petro Zablockio piešti jam žinomų žvaigždynų atvaizdai: 1 - Pjautuvas (esąs netoli Sietyno ir sudarytas iš 11-12 žvaigždžių, 2 - Kryžius, arba Švento Jono kryžius, 3 - Darželis, arba Rojaus darželis, 4 - Gulbė, 5 - Trys mergelės, 6 - Strėlė, 7 - Aitvaras, 8 - Trys pjovėjai ir keturios rišėjos (Šienpjoviai), 9 - Svirtis ir šulinys, 10 - Žirgas (sudarytas iš 12 žvaigždžių).

kiti nurodo 7 žvaigždes. B. Mikutavičienės nuomone, net Sietyno pavadinimas yra susijęs su skaičiumi 7⁵. Kartais teigiama, jog Sietyną sudaro 5, 8-9 ar apie 14-15 žvaigždžių.

Manoma, kad Sietynas vasarą yra nematomas ir aiškiai pasirodąs tik žiemą. V. Jezerskis žino, jog, Sietynui pavasarį leidžiantis su vakaro žaromis, galima jau pradėti arti: Sietyns žaru - jautis vagu. Kada Sietyną pamatai vakare, tai jau galima arti - pavasaris". Kartais dar atkreipiamas dėmesys į tai, kad Sietynas "...sulig mienuliu ein kartu netoli" [18], "...ein če palei mienese..." [11]. Iš tiesų, kadangi šis žvaigždynas spiečius priklauso zodiakiniam Tauro žvaigždynui, tai rudens ir žiemos vakarais, kada jis geriausiai matomas, šalia jo dažnai regimas ir Mėnulis. V. Railos nuomone, Sietynas turėjęs priklausyti Mėnuliui, nes, pasak jo, "buvo senoviškos dainos iš gamtos reiškinių sudėtos, kuriose dainuota: "Žvaigždės sesutės vainiką pynė... Mėnuo tėvelis dalelę skyrė... Sietyns brolelis lauku lydėj..." Kad kražiškai iš Sietyno padėties seniau mokėjo nustatyti paros laiką, galima spręsti

iš dar prieš karą užrašytų duomenų: "...iš vakaro jis (Sietynas) kyla į viršų dangaus, o rytmetį leidžiasi žemyn" (Šventragių k., LTA 2249/81); "Jei Sietynas yra aukščiau, tai toli aušra, jei žemiau, tai netoli" (Burciškės k., LTA 2249/82)⁶. Šie pastebėjimai gerai tinka nuo spalio pabaigos iki gruodžio pradžios.

Kražiškiai žinojo ir Šienpjovių žvaigždyną, nors dabar jis kur kas rečiau beatsimenamas nei Grigo ratai ir Sietynas. Vienų sakoma, kad juos sudarančios 3 žvaigždės, kitų - 4-5 ar 7 [20;30]. Gerai išmanantis žvaigždėtą dangų P. Zablockis dar patikslino, kad Šienpjovius sudaro 3 Pjovėjai ir 4 Rišėjos. O B. Mintauskas šį žvaigždyną palygino su dalgiu: "Šienpjove tep kap dalgis būtų. Kap ein kuots, tep kap dalge kuots. Iš tuola ruoda, kap septynes, ir te smulkių matytis šale". Reikia manyti, kad Kražių apylinkėse, kaip ir kitur Lietuvoje, nurodant, jog Šienpjovius sudaro 3 žvaigždės, dažniausiai turėtos omenyje 3 gretimai viena šalia kitos einančios Oriono Juostos žvaigždės. O kai sakoma, jog Šienpjovių žvaigždynas sudarytas iš 7 žvaigždžių arba panašus į dalgį, be jau minėtų žvaigždžių, dar buvo įsidėmimos ir kitos ne tokios ryškios Oriono žvaigždės. Tad su šiomis žvaigždėmis galima sieti ir P. Zablockio minėtas Rišėjas, kitur Lietuvoje dar vadintas Grėbėjomis, Pjovėjomis, Sesutėmis, nešančiomis Šienpjoviams valgyti.

Reikia manyti, kad kražiškiai, kaip ir kiti lietuviai, tamsiu paros metu pagal Šienpjovius mokėjo nustatyti laiką. Deja, Kražių apylinkėse šios žinios jau nugrimzdo praeitin. Tik viena kita nuotrupa primena, jog taip išties yra buvę.

Gerai yra žinoma Aušrinė ir Vakarinė žvaigždė. Pirmoji dar dažnai vadinama *Rytmetine*, *Rykmetine*, *Rytine žvaigžde*. Dar ir dabar ne visi žino, kad tai yra vienas ir tas pats dangaus šviesulys - prieš saulės tekėjimą arba po jos laidos pasirodanti planeta Venera. Aušrinė dažniausiai apibūdinama kaip "rytmečiuose", "šiaurės rykmečiuose" prieš aušrą pasirodanti, už kitas "didesnė", "ryškesnė", "šviesesnė" žvaigždė. Panašiai nusakoma ir Vakarinės išvaizda. Ji yra "didelė", "šviesiausia", be to, "labai graži, aitri" [9]. Apie Aušrinę ir Vakarinę dar sakoma, jog jos ne tik šviesesnės, bet ir "mažiau mirksėdavo, baltesnės tokios" [8].

Pamatę Aušrinę, jau keldavosi, nes po jos pasirodymo netrukus jau "žara jemas" [26]. Bernai tokiu metu dumdavo iš panų, nes prieš saulės tekėjimą jau reikėdavo išeiti į laukus ir pradėti dalgi kalti [5]. Pagal Aušrinę mokėta ir kelią susirasti: "Rytmetinė žvaigždė mane nuvesdavo puikiai prie karvių. Jeigu jinai matyt danguj, niekada nenuklysdavau nuo tako. (Karvių) aptvaras buvo į šiaurės rykmečius. Tai aš jau nenuklysdavau" [18]. Užsimiegojusiai "gaspadinei" moteris pagiedodavo savaip perfrazuotą rytmetinės giesmės posmą:

*Sveika, Aušros žvaigžde šviesi,
Gaspadinė kojas tiesi!*

[11]

Aušros žvaigžde rytmetį ir vakare Švč. Marijos garbei giedamose giesmėse buvo vadinama pati Marija:

*Sveika, Aušros žvaigžde šviesi,
Tu linksmybė žmonių esi!*

[2]

Verta paminėti ir keletą įdomių pavienių pasakojimų apie Aušrinę bei Vakarinę. Pasak J. Savickienės, Vakarinė pasirodanti ne viena, o su savo palydovu. Tas palydovas - tai "tokia maža žvaigždikė šalia jos būdavo. Mažytė mažytė, mažesnė, negu kad paprastos žvaigždės ant dangaus yr". Ši "Vakarinės žvaigždės palydovą", anot jos, dažniausiai galėjai matyti netoli tos žvaigždės, iš kairės pusės. M. Glazauskienės nuomone, be Rytmetinės ir Vakarinės žvaigždės, dar esanti Šiaurinė, arba Žieminė, ir Pietinė žvaigždės. Žieminė žvaigždė esanti nelabai aiški. Pasakotoja spėja, kad tai galinti būti viena ir ta pati žvaigždė, einanti ratu.

Šie, nors tik iš pavienių žmonių nugirsti pasakojimai greičiausiai ne atsitiktiniai vaizduotės padariniai, bet senesnių žinių apie žvaigždėtą dangaus skliautą nuotrupos. Mat nuomonę, esą 4 pasaulio šalis atitinka 4 žvaigždės, šio straipsnio autorius dar yra aptikęs Pelesos apylinkėse, be to, Pietinė žvaigždė žinoma ir Kuršo žvejams [4, 245]. Aušrinės palydovą, Raseinių apylinkėse vadintą Tarnaičiu, mini M. Davainis-Silvestraitis. Esą iš Aušrinės ir Tarnaičio tarpusavio padėties senieji ūkininkai spėdavę apie busimus metus: jei matydavę pirmiau užtekantį Tarnaitį, o Aušrinę

einančią paskui jį, tai sakydavę, kad bus geri, derlingi metai, nes šeimininkas turėsiąs eiti paskui samdinius, t.y. jam teksią ieškoti samdinių, kurie tais metais būsią brangūs. Na, o jei šios žvaigždės pasirodydavo atvirkščia tvarka, tai sakydavę, kad samdiniai turėsią nusilenkti šeimininkui. Panašus dalykai, sprendžiant iš O. Butėnaitės žodžių, praeityje, matyt, buvo žinomi ir Kražių apylinkėse. Senutė sako, jog Aušrinė pasirodanti ne viena: Jei "didžiuoji žvaigždie ein (pirma mažosios), tai puons turies an darbininku viršu; kada ana pirma ein, biedniuoks genas. Žvaigždie ta, Aušrini, yr dideli. (...) Sulig Mienuliu lakstydava ana i tap i tap". Beje, tokie pat spėjimai iš žvaigždžių vadinamų Šeimininku ir Bernu, žinomi ir latviams [4, 10].

Paukščių Taką kražiškiai dažniausiai taip ir vadina: *Paukščių takas*, arba *Paukščių kelias*⁷, *Paukštkelis*. Daugumos nuomone, Paukščių Takas naktį rodąs paukščiams kelią. Taip pat sakoma, kad paukščiai juo rudenį išskrendą į "pietus", "šiltus", "kitus" kraštus. Pasak O. Butėnaitės, paukščiai šiuo keliu rudenį išskrenda, o pavasarį parskrenda. Kartais teigiama, kad Paukščių Takas reikalingas tik paukščiams, daugiau niekam [18], tad ir matomas jis tik rudenį⁸. Apie jo išvaizdą sakoma, kad baltas arba panašus į balzganą juostą. Nurodoma, kad jis tęsiasi iš šiaurės į pietvakarius, bet teko išgirsti, kad nukreiptas į vakarus ir kad paukščiai lekia žiemoti būtent į vakarus⁹ [11,25]. Kai kas nurodo, kad esąs ne vienas takas, tad ir sako: *Paukščių takai*, *Paukščių keliai*: "Paukščiu taka yr, kur drūžes ein per dangų, ti ne žvaigždes, taip drūžes"; "Tuokes yra jūstas ant dangaus..." [3, 19]¹⁰.

Matydami meteorą, kražiškiai dažniausiai sako "žvaigždie krint", retkarčiais pasakoma - "žvaigždie leidas", "žvaigždie lek". Tikima, jog žvaigždės kritimas reiškia žmogaus mirtį. Žvaigždė krinta - žmogus miršta, žvaigždė nukrito - žmogus mirė. Sakoma, kad danguje esą tiek žvaigždžių, kiek žemėje žmonių, kad kiekvienas žmogus turįs savo žvaigždę. Kaip nevienodi žmonių likimai, taip ir žvaigždės esančios nevienodos. Tad ir sakoma, kad vieni yra gimę po laimingą, kiti - po nelaimingą žvaigždę [23]. Teko išgirsti kai kur nuomonių ir apie krintančių žvaigždžių išvaizdos reikšmę:

"Žvaigždė nukrito - išėjo žmogus iš pasaulio. Bagots - (žvaigždė) su uodega, o kur biednas, tai paprasta žvaigždikė" [23]; "Kai didele žvaigždiki krint, tai jau žmuogus mirs, kai maža žvaigždiki - tai vaiks" [10]. O A. Levickio nuomone, krintant žvaigždei, miršta laimingas, nenuodėmingas žmogus, po mirties patenkantis tiesiai į dangų.

Pasak P. Višinskio, 1896-1897 m. rinkusio tautosaką Žemaitijoje, taip pat ir savo gimtajame Užvenčio valsčiuje (1897), žemaitis, matydamas krintančią žvaigždę, visuomet sukalbąs "Amžiną atilsį"¹¹. P. Višinskis sako, kad, anot žemaičio: "žvaigždė - ne žmogaus siela, bet lyg jos sargas", tačiau drauge ji esanti ir tarsi pačios sielos atspaudas: "Kas turi daug nuodėmių, to žvaigždė blankiai šviečia, o kas mažai, to ji aiškiai žiba: naujagimiai be nuodėmės, jų ir žvaigždės ryškios" [29, 190]. Ne vienas Kražių krašto gyventojas tiki ir dabar, kad krintant žvaigždei miršta žmogus. Kai kas bando abejoti, esą tada visos žvaigždės iškristų - juk tiek daug žmonių jau išmirė [15, 19], kiti priduria: "Kažin, ar teisybė, ar ne?" [16], "O kiek tos teisybės, tai ką čia žinosi, bet taip yra žmonių šnekama" [5].

Kai kas mano, kad žvaigždės tik atrodo esančios mažos, o išties esančios didelės: "Ant dangaus ana maža, o ant žemės kik užimtu" [15]. Todėl kartais sakoma, kad krintanti ne pati žvaigždė, o jos skeveldra: "Atskyla skeveldra ir krinta ant žemės. Kad visa žvaigždė nukrist, tai būtų negerai - išmušt duobę ir būtų ežeras" [31]; "Jau žvaigždės krint, atskyl nu dangaus - tai žmuogus miri" [13]. Vaizdžiai, gražiai ir slaptingai skamba senųjų žemaičių pasakojimai:

"Miršta žmuogus - žvaigždeli leidas... I tap kartas ka nusileis, net ir drūžie pasilik, ruoduos, kad krist, ana žemeli apskleistu, tap didele ana yr. Kartas ir galvuosi, o gal ir teisybi yra, kad žmuogus miršt... Ta žvaigždeli čiūzt ir kap pusmetrelis pasidara viežie, ta šliūžie, paskui išdyln" [9].

Kometą kražiškiai vadina *žvaigžde su uodega* arba *su šluota* ir sako, kad ji pranašaujanti karą, nelaimes, "šluojanti žmones". Prisimenama, jog tokia žvaigždė buvo pasirodžiusi prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Kražiškiai, kaip ir kiti lietuviai, seniau pažino ne vien dabar dažniausiai atsimenamąs žvaigždynus: Sietyną, Šienpjo-

vius, Grigo ratus, bet ir daugelį kitų. Pavyzdžiui, P. Zablockis gerai atsimena jam dar vaikystėje tėvo Vinco Zablockio (1888-1974) rodytus žvaigždynus ir jų vardus, nes pats esąs neabejingas žvaigždėms ir dabar dažnai dar pasidairęs į nakties dangų. Jis ne tik prisimena daugumą tėvo jam rodytų žvaigždynų, bet ir pats gali juos atrasti danguje arba nupiešti jų išsidėstymą popieriuje (2 pav.) Iš žinomų pamini

2 pav. Kražių apylinkių gyventojų piešti Sietyno ir Grigo ratų atvaizdai: 1 - Sietynas. Petras Zablockis [30], 2 - Sietynas. Aleksandras Levickis [14], 3 - Sietynas. Kazimieras Gerlikas, g. 1910 m. Kražiai, 4 - Grigo ratai. Julė Savickienė [25], 5 - Grigo ratai. Jadvyga Milienė [19], 6 - Grigo ratai. Jadvyga Vilimauskienė [28], 7 - Grigo ratai. Antanina Paulauskienė, g. 1925 m. Vėjinės k., 8 - Grigo ratai, Pranas Kancius, g. 1908 m. Burnių k., 9 - Grigo ratai. Elžbieta Paulienė [21], 10 - Grigo ratai. Petras Zablockis [30].

Vakarinę ir Rytmetinę žvaigždę, kurias laiko viena žvaigžde, Mažuosius Grigo ratus, Sietyną, Šienpjovius, Paukščių Taką. Be to, P. Zablockis skiria *Laišką*, seniau dar vadintą *Aitvaru* ar *Stalu*¹², *Pjautuvą* (iš 11 ar 12 žvaigždžių), *Žirgą* (iš 12 žvaigždžių), *Kujį* (iš 4 žvaigždžių), *Strėlę* (astr. *Aldebaran* ir *Hyades*), *Gulbę* (astr. *Cassiopeia*)¹³, *Darželį*, arba *Rojaus darželį*, dar vadintą ir *Marijos vainiku*¹⁴, *Kryžį*, arba *Šv. Jono kryžį* (iš 6 žvaigždžių)¹⁵, *Svrtį* (astr. *Perseus*?), *Tris mergeles*. Tris mergeles *Trijų seselių* vardu taip pat prisimena

ir J. Savickienė: "Trys seselės prieš rytą advente pasirodydavo, sakydavo: "Verpėjos jau atsirado, jau ilgi vakarai, jau moteriškas sėskite prie kalvaloto". V. Zablockio tėvas apie Tris mergeles sakydavo, kad jos sustojusios dainuoja, įsiklausius galima esą išgirsti jų dainą.

Įdomus, iki tol niekur negirdėtas ir V. Zablockio pasakojimas apie Paukščių Tako žvaigždes. Pasak jo tėvo, žvaigždžių sutankėjimai Paukščių Take vadinasi *sietymais*, o "kiaurymės, juodi laukai" jame - tai *pragaro vartai*. "Sako, dūšes neš į tas skyles velne. Pralendi pro tas, kits pasaulis matyt pruo tas skyles. Saka, pažiūriek, kur linsti (reiks). Pragara varta, tuoki matyt judi luopa." V. Zablockis sako, esą Paukščių Tako žvaigždžių sutankėjimus kiti vadiną *bičių spiečiais*.

Daug įdomių ir netikėtų nuomonių apie žvaigždes pateikė Br. Mintauskas. Jo minimi žvaigždžių vardai sužinoti iš seno raštingo bajoro Gedgaudo, kuris, pasak jo, buvo gyvenęs Vokietijoje. Stebina Br. Mintausko išsamūs ir įdomūs pasakojimai, tarsi atgaivinantys šaltus ir tolimus dangaus ženklus. Jis ne tik mini įvairius žvaigždžių vardus, bet geba vaizdžiai nusakyti jų išvaizdą. Šalia plačiai žinomų žvaigždžių vardų (Grigo ratai, Šienpjoviai, Vakarinė, Aušrinė), minimi ir tokie: *Trijų karalių žvaigždės*, *Marijos žvaigždės*¹⁶, *Verpėja*¹⁷, *Vagis žvaigždžių*, *Betliejaus žvaigždės*, *Kryžius*, *Šeimynos žvaigždės*, *Švento Tėvo lazda*¹⁸, *Koplyčėlė* ir kt. Įdomu, kad pasakotojas nieko nėra girdėjęs apie Sietyną. Matyt, šis žvaigždynas bajoro Gedgaudo buvo vadintas kitaip.

Buvusio Kražių valsčiaus kaimuose surinkti duomenys 1992 m. vasarą apie žvaigždes, deja, yra tik senojo supratimo apie dangaus šviesulius nuotrupos. Bet jau ir iš jų galima matyti, kad Kražių apylinkių gyventojai dar netolimoje praeityje žvaigždžių pasaulyje turėjo susigaudyti kaip savame ūkyje. O tokie kražiškiai šviesuoliai kaip V. Zablockis ir Br. Mintauskas, tebesaugantys savo atmintyje senuosius pasakojimus apie žvaigždėtą dangų, teikia vilties, jog dar ne viskas prarasta. Tepaskatina mus kilniam darbui mokytojo iš Plungės Z. Masaičio žodžiai, kuriais jis kreipėsi į šviesuomenę dar 1935 metais: "Šiaip jau branginame mūsų senovę, todėl būsimė nedovanotinai nusidėję mūsų būsimoms

kartoms, jei nesurinksime ir nesutvarkysime jau nykstančių mūsų žinių ir apie žvaigždėtąjį dangų" [17, 13].

¹ Medžiaga rinkta pagal Liaudies astronomijos žinių rinkėjo klausimyną / Sudarė J. Vaiškūnas. Vilnius 1989. /

² Iš 28 pateiktųjų 16 ši žvaigždyną pavadino Grigo ratais, 12 - Grįžulo ratais. Pateikėja, paminęs abu šiuos vardus, sakė, kad dažniau jai tekę girdėti ši žvaigždyną vadinant Grigo ratais [25].

³ F. Kuršaitis nurodo, kad šitaip vadinamas Didžiojo lokio (der grosse Bär) žvaigždynas Žemaitijoje.

⁴ Duomenų, galbūt galėsiančių patvirtinti šią nuomonę, autoriui pavyko aptikti Šilutės ir Ignalinos rajonuose.

⁵ Idomumo dėlei verta pasakyti, kad vokiečių "sieben" - septyni ir "sieben" - sijoti, "das Sieb" - sietas, rėtis, o "das Siebengestirn" - Sietynas (Pleiades).

⁶ Čia ir toliau Lietuvių tautosakos archyvo (LTA) medžiaga paimta iš Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus liaudies tikėjimų kartotekos.

⁷ Iš 18 žmonių 10 pavadino Paukščių taku, 8 - Paukščių keliu, 1 - abiem vardais.

⁸ J. Savickienė ir vadina jį Rudens paukščių taku [25].

⁹ J. Savickienė, šių eilučių autoriui patikslinus, ar ne į pietus skrenda paukščiai žiemoti, sakė: "Gal an jūros skrend, pasimaitin, o paskui kitur".

¹⁰ Atkreiptinas dėmesys, kad taip sako vyriausi žmonės iš visų pasakojusiųjų apie Paukščių taką.

¹¹ Plg. "Jau žvaigždėlė nukrito, sakydavo, reik "Amžina atilsį sukalbėt. Dūšėlė jau viena atsiskyrė iš šio svieto" [18].

¹² Žvaigždės vardas *Stalas* užrašytas ir Vilkaviškio raj., Gražiškių apyl., Duonelaičių k., LTA 2252/34.

¹³ P. Slavėno nuomone, lietuvių *Darželis* atitinka tarptautinį Šiaurės vainiką (Corona Borealis) [27, 235].

¹⁴ P. Zablockis šio straipsnio autoriui jį parodė Vilnaus planetariume 1993 m. balandžio 20 d.

¹⁵ Žvaigždynas Šv. Jono kryžius žinotas Vilkaviškio raj. [7]. Vienur nurodoma, kad Šv. Jono kryžius sudarytas iš 4 žvaigždžių. Dar minimas ir Šv. Petro kryžius, sudarytas iš 6 žvaigždžių. Šv. Petro kryžius dar žinotas ir Kupiškio raj. [1]. Amūro ir Tambovo sričių rusai Kryžiumi vadino atitinkamai Gulbės (Cygnus) ir Pegaso (Pegasus) žvaigždynus [35, 10]. Žvaigždynas Kryžiaus vardu buvo žinomas ir lenkams [32, 176]. Rusams buvo žinomas ir Petro kryžius [35, 10]. Estai Didžiuoju kryžiumi (*Suur rist*) vadino Gulbės žvaigždyną, o Mažuoju kryžiumi (*Vaike rist*) - Delfino žvaigždyną (*Delphinus*) [34, 166].

¹⁶ P. Slavėnas teigia, kad Marijos žvaigždės atitinka Kasiopėją (*Cassiopeia*) [27, 235].

¹⁷ Estai Verpėja vadino kai kurias Žuvų (*Pisces*) žvaigždes [14, 166].

¹⁸ V. Kalvaitis mini žvaigždyną Jokūbo lazda, tapatinamą su Perseju (Perseus) [12, 91].

PATEIKĖJAI IR LITERATŪRA

1. Adomynės k., Šimonių apyl., Kupiškio raj., LTA 2240/18.
2. Bronė Aglickaitė, g. 1918 m. Vaitkiškių k.
3. Ona Butėnaitė, g. 1904 m. Akmenių k.
4. Dabas un vestuves kalendars. Riga, 1970.
5. Birutė Dubinskienė, g. 1924 m. Varlakojų k.
6. Juozas Dubinskis, g. 1918 m. Varlakojų k.
7. Duonelaičių k. Graižiškių apyl., Vilkaviškio raj. LTA 2262/34; Lauckaimio k., Juodupėnų apyl., Vilkaviškio raj. LTA 2261/42.
8. Vanda Gedutienė, g. 1914 m. Kražiai.
9. Mikalina Glazauskienė, g. 1908 m. Petreliškių k.
10. Teresė Grigulaitė, g. 1934 m. Kražiai.
11. Vincas Jezerskis, g. 1916 m. Papilės k.
12. Kalvaitis W. Lietuwiszkių vardų Klėtelė. Tilžė, 1910.
13. Liudas Laurinavičius, g. 1923 m. Ganyprovos k.
14. Aleksandras Levickis, g. 1906 m. Sodalės k.
15. Barbora Limantienė, g. apie 1900 m. Kražiai.
16. Zita Martinavičienė, g. 1928 m. Kletiškių k.
17. Masaitis Z. Dangus Lietuvos Sodžiuje // Kosmos 1935. T.
18. Birutė Mikutavičienė, g. 1922 m. Butkiškės k.
19. Jadvyga Milienė, G. 1904 m. Kalvių k.
20. Bronius Mintauskas, g. 1911 m. Linkaučių k.
21. Elžbieta Paulienė, g. 1924 m. Stupkaltinio k.
22. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas Vilnius, 1979.
23. Juzefa Ramanauskaitė, g. 1916 m. Kražiai.
24. Vincas Raila, g. 1916 m. Ažuolyno vnk.
25. Teresė Sivickienė, g. 1930 m. Burnių k.
27. Slavėnas P. Astronomija. K., 1938.
28. Jadvyga Vilimauskienė, g. 1919 m. Kražiai.
29. Višinskis P. Raštai. Vilnius 1964.
30. P. Zablockis, g. 1936 m. Janapolio k.
31. Teklė Zeblickienė, g. 1915 m. Kražiai.
32. Cwiazdy i grzyby w podaniach ludu // lud. 1896. T. 2.
33. Литров И. И. Тайны неба. С. - Петербург, 1904.
34. Приоллер П. К. Эстонская народная астрономия // Историко - астрономические исследования. Москва, 1966. Вып. 9.
35. Рутт М. Э. Русская народная астрономия и её связи с астрономией других народов СССР / Автореферат диссертации. Томск, 1975.

ANTANAS PUPIENIS

BITININKYSTĖ

Senieji Kražių apylinkės bitininkai yra patys turėję kelminių avilių ar juos matę pas kitus bitininkus. Tokiam aviliui parenkamas eglės ar liepos (liepinis avilys šiltesnis) kokių 2 m ilgio, 35-40 cm storio rąstigalis. Jo vidus išskobiamas, paliekami tik uždari galai. Išilgai avilio padaroma anga, ji uždengiama lentelėmis (*plautais*). Pritaísoma lentynėlė - laka bitėms nutūpti. Nuo aviliui parinkto rąsto atsargiai nulupama žievė, stengiamasi jos nesulaužyti, todėl kelminiai aviliai daromi pavasarį, kada geriausiai lupasi medžių žievė. Nunertu nuo rąsto žievės gabalu avilys uždengiamas iš viršaus - padaromas stogelis. Aviliai guldomi horizontaliai arba nuožulniai ant akmenų, ant kryžiuokų ar trinkų.

Apsigyvenusios bitės viename avilio gale ima siūti korius ir nešti medų. Kėpdami medų, bitininkai plautus nuimdavo ir korius peiliu atpjaudavo. Šiek tiek korių avilyje palikdavo. Išimtą Korį įdėdavo į retą drobinę skepetą ir rankomis spausdavo (sunkdavo), kad ištektų medus, arba dėdavo į rėtį ir grūdavo. Žinoma, koriuose likdavo medaus. Išspaustus korius užpildavo vandeniu ir gerdavo. Paprastai tokio saldaus gėrimo duodavo atsigerti javų pjovėjams. Medų laikydavo moliniuose ar iš liepos padarytuose induose. Mat liepa neturi kvapo, per tokio indo sienelės neprasisunkia medus.

Jeigu avilyje randamas panašus į liežuvį korys, sakoma, kad bitininką kažkas apkalba, šmeižia, jam pavydi.

Ruošiant bites žiemai, į tuščią kelminio avilio galą prikemšama šiaudų, kad sumažėjus avilio ertmei bitėms būtų šilčiau.

XIX a., be kelminių, buvo naudojami dubens formos iš susiūtų šiaudų grižčių aviliai. Kražių apylinkės bitininkai šiaudinių avilių nėra matę, tik girdėję iš senų žmonių, kad tokių avilių šiame krašte yra buvę.

Dar prieš karą Kražių apylinkės bitininkai bites pradėjo laikyti rėminiuose, vadinamuosiuose varšuviniuose (Levičio konstrukcijos) aviliuose. Juos pasidirbdavo patys bitininkai ar užsakydavo kaimo staliui. Rėminiai aviliai pamažu išstūmė kelminius. Pastarųjų Kražių krašte jau nebeteko matyti. Pagerėjo bitininkavimo sąlygos, iš vieno avilio gaudavo kur kas daugiau medaus. Tačiau dirbtinių korių, dedamų į rėmus, gamyklos nebuvo. Paprastai prie rėmo lipindavo korio gabalą, pašildytą lygintuvu. Šis gabalas buvo viso korio užuomazga. Tiesa, dirbtinių korių plokšteles nagingesni kaimo žmonės pasigamindavo patys. Kražių apylinkės Lenkviečių kaimo bitininkas Vaclovas Steponkus teigia, kad dirbtinius korius prieš Antrąją pasaulinę karą gamindavęs Pakražančio apylinkės Adomaičių kaimo gyventojas Kvietkauskas. Jam reikėjo duoti vaško ir atlyginti už darbą.

Iki Antrojo pasaulinio karo vietoj dabartinės dūminės naudodavo prakiurusį kibirą, šukėtą keptuvę ar kitą jau nenaudojamą indą. Į jį įpildavo degančių anglių, ant jų užberdavo dūlio (išdžiovintų medžio puvelių). Rukstančius iš indo dūmus į avilį pūsdavo burna. Galvą prisidengdavo šiaudine skrybėle, prie atbrailos būdavo prisiūtas retas medvilninis audinys.

Pakražančio apylinkėje Vileikių kaime gyvenantis senas bitininkas Antanas Ralys papasakojo, kaip seniau gamindavo vašką. Korius sudėdavo į drobinį maišelį ir kaitindavo verdančiame vandenyje. Kai koriai suminkštėdavo, maišelio viršų išprausdavo tarp pagalių. Vienas žmogus maišelį laikydavo, kitas gręždavo jį tais pagaliais. Iš veržiamo maišelio sunkdavosi vaškas.

Kelminiuose aviliuose laikomas bites retai kas maitindavo. Kartais nusilpusioms bitėms į avilį įdėdavo duonos riekelę, apibertą cukrumi. Kad bitės nesusaltų, prieš žiemą kelminius avilius kai kas sunešdavo į daržines. Čia jas neretai užpuldavo pelės, žiurkės ir suėsdavo. Pristigusios maisto bitės žiemą taip pat neretai žūdavo. Atsiradus rėminiams aviliams, dažniau pradėta bites maitinti papildomai. Cukraus sirupą supildavo į lėkštelę ir primerkdavo šiaudelių bitėms nutūpti. Lėkštelę su sirupu įdėdavo į avilį. Kai kurie bitininkai patys pasigamindavo medines penėtuves. Tačiau

prieš karą cukrus buvo brangus, ne kiekvienas bitininkas turėjo atliekamo pinigą jam nusipirkti.

Bitėms pradėjus spiesti, skambindavo varpeliu, daužydavo į keptuvę ar kitą daiktą, kad sukeltų kuo didesnę triukšmą. Įsitikinta, kad šitaip triukšmaujant spiečius neišskrenda, o susimeta kur nors arti avilio. Lenkvičių kaimo bitininkas Vaclovas Steponkus tam tikslui turi varpelį, kur išlieta 1876 m. data.

Rėminius avilius Kražių apylinkėse šildydavo taip: avilį apstatydavo iš ruginių šiaudų padarytomis grįžtėmis ir apjuosdavo virvele. Vietoj šiaudų kai kas naudodavo nendres. Tokiuose aviliuose bitės gerai peržiemodavo. Kražių miestelio bitininkas Kazimieras Gerlikas papasakojo tokį atsitikimą: "Avilius rudenį pastačiau prieškalnėje, aprišau nendrėmis. Viduržiemį nuėjau pažiūrėti. Radau avilius visiškai užpustytus. Vaikai nuo kalno per jų viršų slidėmis bevažinėją. Manau, "užtroško po sniegu mano bitelės." Atkasiau avilius, pasiklausiau - bitės tebedūgia. Visos šeimos sėkmingai peržiemojo, nė viena neišmirė. Svarbu, kad bitėms buvo šilta, sausa, kad neužpūtė vėjas".

Prieš karą bites laikyti paprastai įstengdavo tik turintieji daugiau žemės. Senieji Kražių bitininkai teigia, kad ne kiekvienam, įsigijus bičių, seksis bitininkauti. Būtinąs potraukis - meilė bitėms.

"Mažas būdamas, - pasakoja kražiškis bitininkas Jonas Dargevičius, - draugavau su bendraamžiu kaimynu. Jo tėvas turėjo bičių. Kai eidavo medaus kopti ar šiaip bičių apžiūrėti, ir aš iš paskos sekdavau. Bitės aplink galvą zyzia, kartais įgelia, o aš negaliu atsitraukti - labai įdomu būdavo pasižiūrėti, kas atidarytame avilyje dedasi. Kai vedęs pradėjau pats savarankiškai gyventi, tuojau užsiveisiau bičių. Ir taip su jomis nesiskiriu visą gyvenimą".

Jau nuo mažens kražiškį Kazimierą Gerliką traukė bitės. "Mano uošvis turėjo du kelminius avilius, - prisimena Kazimieras. - Atidariau kartą jų plautus, žiūriu - nei korių, nei maisto bitėms. Sutūpusios vargšėlės kamputyje ant skuduro. Man jų taip pagailo, vos neverkiu. "Atiduok man jas," - prašau uošvį. Atidavė. Matyt, jam tos bitės tiek ir

terupėjo. Ėpenėtos bitelės atsigavo. Nuo tų dviejų kelminių avilių ir pradėjau bitininkauti".

Bitininkavimo patirtis paprastai perduodama iš kartos į kartą. Jau minėto Vaclovo Steponkaus tėvai turėjo bičių. Dar vaikas būdamas Vaclovas eidavo kartu su tėvu prie avilių, jam pagelbėdavo tvarkyti bites, mokėsi jas prižiūrėti.

Daugelį metų bitininkauja kražiškiai Ona ir Stanislovas Marcinkevičiai. Stanislovo motina laikė bičių. Onutės tėvai irgi turėjo bičių, labai jas mylėjo. Motina eidavo prie jų neprisidengusi galvos tinkleliu. Sakydavusi, kad bitės ją pažįsta, laiko sava, todėl ir negelia. Tėvas vasaros popietę eidavo į sodelį pagulėti greta avilių. Sakydavęs, kad ten esanti geriausia vieta pailsėti. Kai į gyvenimo pabaigą sunki liga prikaustė prie lovos, labai sielvartaudavo, kad nebegali nueiti apžiūrėti bičių.

Kražiškiai bitininkai įsitikinę, kad bitės pasirenka sau šeiminką. Jeigu savininkas bitėms nepatinka, jos ima nykti arba tiesiog lyg susitarę ima ir palieka avilį (ne išspiečia, o šiaip išskrenda). Mirus šeiminkui, išmirštančios ir bitės. Kai mirštas jų globotojas, reikia pabelsti į kiekvieną avilį - pranešti apie šeiminko mirtį.

Tikras bitininkas turi būti dosnus, teisingas, darbštus ir tvarkingas kaip bitelė, gražiai sugyventi šeimoje ir su kaimynais. Su tuo susiję tam tikri įsitikinimai ir papročiai. Jeigu nepavaišinsi svečio medumi, pašykstėsi kaimynui, nesiseks bitininkauti. Jeigu sverdamas parduodamą medų pripylei daugiau negu reikia, joku būdu atgal nenusėmk.

Bitės, palyginti su kitais vabzdžiais ar gyvūnais, turi išskirtinę padėtį, sakykime, jos yra sudvasintos. Bičių gebėjimas siūti korius, auginti perus, maitinti motinėles, vėdinti avilį, spiestis sulyginamas su žmogaus ypatybėmis, jos laikomos gebančiais protauti padarais. Todėl sakoma, kad bitės, kaip ir žmonės, valgo, miršta. Prie bičių nevalia bartis, juo labiau - keiktis. "Tiesiog liežuvis neapsiverčia kitaip pasakyti negu pridera", aiškina bitininkas S. Marcinkevičius. Pagarbą bitėms kelia ir tai, kad vaškinės žvakės dega bažnyčioje, prie mirusiojo ar ant kapo.

Nuo seno Kražių apylinkėse gyva graži bitininkų tradicija bičiulystė. Bičiuliais tampama sugavus svetimų bičių spiečių

arba kam nors padovanojus spiečių ar bičių šeimą. Moralinė bičiulių pareiga gražiai, kaimyniškai sugyventi, teikti vienas kitam visokeriopą paramą, padėti nelaimėje. Bitininkas A. Gerčas sako, kad bitės būdavo dovanojamos ne kiekvienam, o doram, tvarkingam gyventojui, su kuriuo bitininkas draugauja, jį gerai pažįsta. Atiduodant jam bičių šeimą, ši draugystė tarsi sutvirtinama.

Kopiant medų, pakviečiamas asmuo, su kuriuo susibičiulauta. Medaus kopimas tampa savotiška švente. Vaišinamasi medumi, kitais patiekalais, neapsieinama ir be saikingo išgėrimo. Kai kada viena bičių šeima turi du šeiminkus, tuomet iškoptas medus pasidalijamas pusiau.

Deja, graži bičiulystės tradicija nyksta. Matyt, tam turi įtakos vis labiau materialėjantis žmonių gyvenimas. Bičių šeimos dabar daugiausia ne dovanojamos, o parduodamos. Tuomet bičiuliški santykiai tarp buvusio ir naujo savininko nebepalaikomi.

"Seniau buvo negirdėtas dalykas, kad būtų išplėstos bitės, - sako bitininkas V. Steponkus. - O jeigu ir pasi-taikydavo, tai piktadarį labai griežtai bausdavo. Dabar ne tik išplėšia bites, bet ir pavagia su visu aviliu. Ir iš mūsų ūkio bityno, kuriame dirbu, pavogė tris avilius su stip-riausiomis bičių šeimomis. Tikriausiai vagis pats buvo bitininkas, iš anksto nusižiūrėjo avilius".

Nuo seno kražiškiečiai medų vartojo ne tik maistui, bet ir gydymui. Bitininkas, eidamas lankyti ligonio, būtinai nunešdavo medaus. Prie sumuštos kūno vietos lipinamas vaškas. Medus vartojamas, kai skauda vidurius ar skrandį, kai sutrikęs virškinimas. Gerai gelbsti nuo kosulio, persišaldymo, karščiavimo aviečių, liepžiedžių, kitų vaistažolių arbata su medumi. Atsiradus skauduliams, pakepintas svogūnas patepamas medumi ir dedamas prie skaudulio. Iš medaus ir įvairių žolelių daromi tepalai.

Bitininkystė Kražių apylinkėse, kaip ir visoje Lietuvoje, turi senas tradicijas. Keičiantis gyvenimui, kinta ir bitininkavimo sąlygos, bitininkų santykiai. Tačiau visais laikais bitininkystė teikia ne tik materialinę naudą, bet ir kelia žmonių dvasingumą, ugdo darbštumą, draugiškumą, kitus taurius bruožus.

JONAS MARDOSA

KRAŽIŠKIŲ TALKOS

Kaimo talkos išliko iki dabar. Daugiausia tai priverstinės talkos, kai pritrūksta darbo jėgos. Tokios talkos ėmė plisti po Pirmojo pasaulinio karo. Tada pradėjo nykti senųjų atodirbio talkų tradicijos, o jų svarbiausias bruožas - nesavanaudiška pagalba kaimynui prie skubių darbų, tikintis tokios pat paramos, arba tiesiog noras be jokio atlyginimo padirbėti, pabūti tarp jaunimo, pasilinksminėti per pabaigtuves. Žinoma, skirtinguose Lietuvos regionuose šis procesas vyko vis kitaip, todėl įdomu pažiūrėti, kokios talkos gyvavo Kražių apylinkėje, kuo jos įdomios, savitos, kokie papročiai joms būdingi.

Per ekspediciją Kražių apylinkėje buvo surinkta nemažai medžiagos apie talkų tradicijas po Pirmojo pasaulinio karo, nes tiek siekia žmonių atmintis. Respondentus apklausė Vilniaus pedagoginio universiteto III kurso studentai istorikai B. Bagužytė, I. Šilerytė. G. Bendžius rinko medžiagą apie žemdirbystės papročius. Iš viso buvo apklausti 34 apylinkės ir gretimų kaimų gyventojai*. Taip pat naudotasi Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje laikoma medžiaga iš Kražių apylinkės. Duomenys yra apie talkas, jų eigą, papročius nuo XX a. antrojo dešimtmečio iki amžiaus vidurio, t.y. iki kolektyvizacijos. Tai trumpas laikotarpis, todėl aiškių talkų eigos ar papročių pakitimų nepastebima.

Talkų tradicijos labiausiai išryškėja per svarbiausius žemdirbio darbus - mėšlavežį, rugiapjūtę, linamynį. Per arimą, sėją bei kitus darbus retai vieni kitiems talkino. Po Pirmojo pasaulinio karo, įavus pradėjus kulti kuliamosiomis mašinomis, atsirado ir naujos - kulimo talkos.

* Prie 1992 m. surinktos medžiagos tekste nurodytas kaimo pavadinimas ir nepažymėta išnaša.

Arimo talkos būdavo tik dvaruose ir stambiuose ūkiuose (iki 80 ha Jurkaičių k.). Mažesniuose ūkiuose dirbdavo šeimininkas su samdyta šeimyna ir tik kartais kviesdavo vienai dienai kaimyną ar jo samdinį "padaryti pradžia". Padėdavo taip pat atsitikus nelaimei, o kartais tikėdamiesi pagalbos per kitas talkas (Užkarklių k.). Tai pavasarinio arimo talka, kai, pradžiūvus laukams, visi skubėdavo ruošti dirvą, nes užtrukę galėjo susivėlinti su sėja ir kitais darbais. Dvarui talkindavo tie, kurie žinojo, kad vasarą ar rudenį jiems reikės kreiptis pagalbos (pvz., ganyklos). Dideliuose ūkiuose talkininkais vadindavo samdytus žmones (dvaruose ir stambiuose ūkiuose visus svarbiausius darbus atlikdavo talkininkai). Ardavo geležiniais plūgais, tačiau dar atmena (Burnių k.), kai XX a. pradžioje kaimynai, talkindami vienas kitam, ardavę žambriais.

Per arimo talkas pasitaiko senųjų arimo papročių liekanų, įgavusių daugiau pramoginę prasmę, nes padėti eidavo dažniausiai samdiniai ar suaugę šeimininko vaikai. Lietuvoje yra paplitęs laistymosi vandeniu paprotys¹. Grįžtantys pirmą dieną iš laukų arėjai apliejami, kad žemei užtektų drėgmės. Juo jie gausiau apliejami, juo javai užauga švaresni ir brandesni. Vaišviliškių kaime buvo toks paprotys: grįžę iš laukų į trobą gali įeiti tik nusiavę kojas, kad javai būtų švarūs.

Įdirbus žemę, prasidėdavo sėja. Tai jau šeimininko rūpestis, nes iš talkininko ne visada galima tikėtis gero darbo. Talką telkdavo tik tada, kai nebūdavo kam dirbti (Vaišviliškių k.). Be to, kartais rudenį, prasidėjus žiemkenčių sėjai, pritrūkdavo sėklos. Tada reikėdavo iškulti ką tik nuimtą derlių. Kad nesuvėluotų sėjos, kvietėsi talkininkus (Kražiai). Tačiau paprastai talkindavo pavasarį. Eidami sėti, švariai apsirengdavo, kad javai būtų švarūs. Sėja kražiškiams šventas, lemiantis derlių veiksmas, todėl sėdavo atidžiai, nes "ką pasėsi, tą ir pjausi". Tik dvaruose sėdavo skubėdami, "skystai", nes ne visada kreipė dėmesį į darbo kokybę ir tęsė baudžiavinio darbo įprotį. Pasitaikydavo, kad per sėją ir stambiuose ūkiuose, be kumečių, bernų, dirbdavo ir kaimynai. Tuomet šeimininkas išberdavo tik pirmą saują prašydamas žemę gero derliaus (Šaltropių k.).

Dažniau talkindavo sodinant bulves, nes ilgesnėms vagonams reikia daugiau mėtytojų, o jų ne visose šeimose pakanka. Paprastai už tokią pagalbą būdavo atidirbama, o jei talkindavo mažžemiai, kumečiai, tai už darbą vasarą jiems atsilygindavo šienų ar rudenį bulvėmis (Vaišviliškių k.).

Kražių apylinkės kaimuose nuolat būdavo mėšlavežio talkos. Tai Žemaitijoje ir Rytų Lietuvoje ilgiausiai išlikusios talkos². Mėšlavežis paprastai prasidėdavo po pavasario darbų, kai ruošdavo dirvą žiemkenčiams - "prieš šv. Joną, būtinai iki šienapjūtės". Paskleistas dirvos paviršiuje mėšlas greitai džiušta ir praranda gerą kokybę, todėl stengdavosi visą išvežti per vieną dieną. Kartais dirbdavo ir porą pavakarių, t.y. iš vakaro pakreiktą mėšlą rytą aparia ir pavakary vėl mėžia. Reikalingas žiemkenčiams apmėžti žemės plotas priklausė nuo ūkio dydžio, todėl talkininkų galėjo susirinkti iki 10 porinių vežimų. Kartais veždavo ir vienas vienkinkis - taip užmėždavo žemę daržui, sodinukams (Šaltropiai). Dvaruose už tokių talkų darbo dieną mokėjo iki 4 litų (Gorainiai), o kaimynai vienas kitam atidirbdavo per mėšlavežį. Talkinti eidavo vyrai ir moterys. Laukuose mėšlą kratė 4-5 moterys, o 5-6 vyrai mėžė tvartą (Vaitkiškiai). Piemenys ar pusbernai veždavo. Be ūkininkų, į pagalbą ateidavo skolininkai, padėdavo ir tie, kurie neturėjo arklių, nes už paramą gaudavo arklių su vežimu užmėžti savo sklypui (Spirgiukai, Šaltropiai, Vaišviliškiai). Mėšlavežio talkos valstiečių ūkiuose daugiausia būdavo atbūtinės, todėl apmėžę vienam, eidavo padėti talkinusiui kitam kaimynui. Darbą pradėdavo po pusryčių. Talkininkams duodavo sočius pietus, pavakarius ir stiprią vakarienę. Kartais talkoms pjaudavo avį ar porą kalakutų, darydavo alų, kepdavo duonos (Spirgiukai). Šalia tvarto, daržinėje, padėdavo maisto, kad talkininkai galėtų atsigerti, užkąsti. Atnešdavo mėsos, sūrio, sviesto, net degtinės. Išmėžę kelis vežimus, vyrai užkąsdavo (Pamedžiokalnio k.)³. Mėšlavežis - sunkus darbas, todėl gerai maitinti buvo šeiminių garbės reikalas, nes kitaip ateinančiais metais galėjo nesulaukti talkininkų. Per mėšlavežį Kražių apylinkėje po Pirmojo pasaulinio karo jau nebuvo išlikę jokių papročių ar tikėjimų, susijusių su šiuo darbu. Nebuvo ir pasilinksminimų pabaigus darbą.

Iš kitų talkų išsiskiria **rugiapjūtės** talkos. Valstiečiai ir patys per rugiapjūtę retkarčiais atlikdavo tas pačias apeigas, bet per talkas jos būdavo ypač iškilmingos (pvz., vainiko įteikimas). Dvarams atbūtinės talkos nebūdingos, nes dirba samdyti žmonės, kumečiai, skolininkai. Dvarų talkoms taip pat būdingos tos pačios apeigos, papročiai, nors tai yra priemonė gauti papildomam atlyginimui, geresnėms pabaigtuvių vaišėms. Atbūtinės talkos būdingiausios vidutinio dydžio, iki 20 ha, ūkiams. Pasitaikydavo, kad maži ūkiai tarp savęs susitardavo ir ateidavo padėti vieni kitiems (tai būdinga visai Lietuvai)⁴. Susitardavo, nuo kurio ūkio pradėti ir kokia tvarka paeiliui pjauti javus (Pagiai, Šaltropiai).

Kražių apylinkėje pjovė dalgiais, todėl dirbo poromis. Vyrų paprastai susirinkdavo tiek pat, kiek moterų, nors kartais vyrų būdavo daugiau. Tada vyresnio amžiaus vyrai statydavo pėdus į gubas (*mendelius*). Priklausomai nuo ūkio dydžio darbuodavosi iki 20 žmonių. Tokia talka rugius nupjaudavo per porą dienų. Panašiu tempu stengdavosi dirbti ir dvaruose, bet būdavo, kad dvare rugiapjūtė užtrukdavo iki poros savaitių (Burnių k.).

Saulei dar netekėjus, vyrai plakdavo dalgius, o moterys ruošdavosi namie: melžė karves, šėrė kiaules. Pjauti javų išeidavo saulei tekant, nes iš atidrėkusių varpų mažiau byra grūdų. Apie 7 valandą valgė pusryčius. Pavalgę plakė dalgius, o moterys statė gubas. Po pusryčių dirbo iki 12 val. Tada eidavo pietauti. Po pietų - vėl dalgių plakimas ir gubų statymas. Dirbdavo iki pavakarių, o paskui - iki saulės laidos. Pėdus baigdavo statyti jau prietemoje (Lenkviečių k.)⁵.

Visa, ką valstiečiai turi skaniausia, palikdavo rugiapjūtei, todėl pateiksime rugiapjūtės talkoms būdingą meniu. Pusryčiams duodavo kiaušinių, košės, virtinių, arbatos ar kavos. Jei nevirdavo arbatos, tai patiekdavo kruopų sriubos, nuo kurios nesinori gerti. Jei šeimininkė dosni, iškepdavo bandelių ar bulvių plokštainio (*kugelio*). Priešpiečių (*paludnio*) kartais ir nevalgydavo (Lenkviečiai, Kražiai). O jei valgydavo, tai būdavo rūgštus pienas su bulvėmis ar sūris su sviestu, pyragiukai, kugelis, bandelės. Pietums duodavo barščių, mėsos, dešros ar kumpio, likusių nuo priešpiečių bandelių, *pusvakariams* - sūrio su sviestu, nuo pietų likusios sriubos,

pieno. Vakarienei virđavo pieniškos sriubos, putros iš ruginių miltų, kukulaičių (*zacirkos*), bulvienės. Kukulaičius virė iš ruginių miltų, paskanindavo *užtrinu*. Jį gamindavo taip: smulkiai supjaustytus lašinius ir svogūnus užpildavo sriubos skysčiu ir pašutindavo keletą minučių. Pasninko dieną kukulaičiai būdavo be užtrino. Gerdavo sulą arba gėrimą, pagamintą iš vandens ir bičių korio. Gerdavo ir raugą iš duonos plutų. Sulą leisdavo iš beržų, nes klevo netiko rauginti. Sulą raugino statinėse. Į statinę įstatydavo šiaudų kūlį, paskleisdavo pakraščiais, o ant sulos paviršiaus užpildavo avižų. Sužėlusios avižos nepraleisdavo oro, ir sula neperrūgdavo. Išleisdavo sulą iš statinės pro čiaupą (*Kražiai*)⁶. Gėrimus, taip pat priešpiečius ir pavakarius (pusvakarius) nešdavo į laukus, o šiaip valgė šeimininko namuose.

Rugiapjūtė po Pirmojo pasaulinio karo jau buvo praradusi daugumą papročių. Pažymėtina darbo pradžia ir pabaiga. Išvarę pradalgį pjovėjai kartais padainuodavo, nors šiaip dainos dažniausiai paliekamos pabaigtuvėms. Pirmą ir paskutinį pėdą supjaudavo šeimininkas arba vyriausio amžiaus pjovėjas. Pirmą pėdą vadino *pirmūnu*, pirmu dalgiu pjaunantį - *pirmininku*. Pirmūną pjovė pagarbiai, nes jis galįs apsaugoti nuo nelaimių, gaisrų (*Spirgiukai*), kartais jį parnešdavo į šeimininko namus. Pirmas pradalgys buvo pjaunamas mikliausio pjovėjo - dažnai samdyto pirmininko, kuriam brangiau mokėjo. Nuo jo darbo priklausė pjovimo sparta. Jei per greitai pjovė, kiti pjovėjai slapčia per dalgio ašmenis perbraukdavo moneta. Ašmenys išlinkdavo ir darbas sulėtėdavo (*Lenkviečiai*)⁷. Vyrai per talkas lenktyniaudavo, būdavo, net suserga persitempę (*Burniai*, *Vaišviliškiai*).

Baigdami rugiapjūtę, surišdavo didelį, gražų pėdą, kurį gerosios trobos kampe laikydavo net porą metų (*Kamariškės*). Paprastai laikydavo iki Žolinės ir, pašventinę grūdus, supildavo į sėklą (*Kražiai*). Prisimenamas atvejis, kai dvarponis prieš Žolinę pasikvietė įteikusi per pabaigtuves jam paskutinį pėdą, liepė nunešti į bažnyčią ir pašventinti (*Kražiai*). Paskutinį pėdą galėjo pjauti bet kuris pjovėjas. Būdavo, kad jį pjauti bijodavo. Antai bernas, tarnaujantis pas prastą šeimininką ir nenorintis jam toliau tarnauti, vengė pjauti (*Pakražantis*). Kartais pjovėjai jausdavo, jog paskutiniame

plotelyje yra paslėptas butelis degtinės (Pagiai, Gorainiai), tada noromis imdavosi paskutinio pradalgio. Rišanti paskutinį pėdą mergina galėjo likti senmergė (Stulgiai), galėjo ją ištikti ir nelaimė. Kartais paskutinį pėdą padarydavo trikojį (Katiliškės). Baigę darbą, dalgius apipindavo varpomis bei rugiagėlėmis (Jurkaičių k.), nupindavo lazda (Kražiai). Burnių k. rišo pėdelį iš kelių varpų ir ant pagaliuko užmovę per pabaigtuves įteikdavo šeimininkui, o jei jo nebūdavo - pirmininkui.

Pabaigtuvių vainiką rišėjos pynė paslapčia nuo šeimininkų. Pynė iš varpų, kad švaresnė būtų duona, bet kartais įpindavo ir rugiagėlių (Gorainiai) ar rūtų (Pagiai). Ir vyrai, tikėdamiesi gauti iš šeimininko pusbutelį ar alaus ąsotį, pindavo jam vainiką (Spirgiukai). Pabaigtuvių vainikas pinamas ir kitiems šeimos nariams, t.y. dukterims ir sūnams (Lenkviečiai, Kražiai)⁸. Pabaigtuvių proga papuošdavo paskutinį pėdą, nupindavo vainiką ir dvi pynes, prikaišytas gėlių. Pėdą įteikdavo šeimininkui, o ant lėkštutės padėtą vainiką - šeimininkei. Pynėmis šeimininkus apjuosdavo (Lenkviečiai, Kražiai).

Į namus vainiką nešdavo dainuodami. Šeimininkai talkininkus pasitikdavo prie vartų ar durų slenksčio. Šeimininkas sutikdavo su alumi ar gira, šeimininkė - su pyragu; kitur - su duona ir druska, sūriu ir sviestu. Vyriausioji rišėja vainiką įteikdavo šeimininkei, o ši - pyragą (Šaltropiai). Kartais, jei vainiką nešdavo samdiniai, moterys gaudavo dovanų skarelę, palaidinukę, o vyrai - tabako. Vainiką laikydavo troboje, iki pradėdavo byrėti grūdai, tada užnešdavo ant aukšto iki kitos rugiapjūtės (Jurkaičiai). Vainiką namuose kabindavo prie šeimininko lovos, prie rankšluostinės (Pagiai, Gorainiai), prie šventųjų paveikslų, kad kunigas kalėdodamas pašventintų (Vaitkiškiai, Vaišviliškiai). Taigi vainiką išlaikydavo iki kitų metų sėjos. Tada grūdus supildavo į sėklą, nes tie grūdai, net ir be kunigo pašventinimo, buvo tarsi pašventinti (Stulgiai). Per Žolinę vainiką nešdavo šventinti į bažnyčią, o parnešę grūdus ištrindavo į paruoštą sėjai žiemkenčių sėklą⁹.

Įteikdami vainiką, sakydavo: "Garbė Jėzui Kristui, kad būtų skalsi duona" (Vaišviliškiai), arba net sueiliuodavo:

*Šalčius sulytas kentėjau,
Vos tik daturėjau,
O dabar mane nupjovė,
Namo parnešė,
Ponui dovanoja* (Gerletiškės k.)¹⁰

Šeimininkai padėkodavo už vainiką ir padėdavo jį ant vaišių stalo. Kartais į vainiką įstatydavo butelį degtinės (Pašilis). Įteikus vainiką, prasidėdavo vaišės. Joms darydavo miežinio alaus, kepdavo kugelio su vištiena, pyragų, vaišindavo sūriu su sviestu, būdavo dešrų (Jurkaičiai). Maždaug dvidešimčiai žmonių tekdavo 0,75 litro degtinės.

Per pabaigtuves šokdavo ir žaisdavo iki išnaktų. Grieždavo kviestas muzikantas arba, jei šeimininkas turėdavo, - gramofonas. Dalyvaudavo ir šeimininkas, nes rugiapjūtė - svarbiausias darbas ir svarbiausia talka, lemianti sočius metus.

Rugpjūčio antrojoje pusėje subręsta linai. Čia pat ir kiti derliaus nuėmimo darbai, todėl dažnai linus raudavo talkininkai, kad per dieną nurautų visą plotą. Kartais tam skirdavo porą vakarų (Gorainiai). Linų rovimas - pirmiausia jaunų merginų darbas. Į šias talkas moterys atsivesdavo savo dukras. Ateidavo padirbėti ir skolininkai. Atsakingiausia ir garbingiausia vieta - pirmasis baras, nuo jo tiesumo priklausė ir kitų rovejų darbas. Pirmąjį barą rovė šeimininkė ar vyriausio amžiaus rovėja (Šaltropiai, Pagiai, Spirgiukai). Kai ši vieta atitekdavo jaunai merginai, jai sakydavo, kad nurovusi tiesų barą jo gale rasianti tiesų vyrą, jei ne - kreivą (Šaltropiai). Įsiskaudus nugaroms ar pavargusios darydavo pertrauką, o tada apdainuodavo lino vargus. Vakare šeimininkai surengdavo pabaigtuves, pavaišindavo, kartais būdavo pasilinksminimas, ateidavo iš kaimo vaikinų.

Nurautiems linams iki mynimo ir brukimo reikia "iškęsti didelius vargus". Karšimas, kūlimas ir kiti darbai paprastai atliekami šeimos jėgomis, bet mynimui vidutiniai ir stambūs ūkiai dažniausiai kviesdavo talką. Linus džiaudavo jaujose, jas turėjo turtingesni ūkininkai. Neturintys laukdavo eilės. Už jaują šeimininkui atitalkindavo per mynę. Dieną linai džiuodavo, o pavakary ar net po vakarienės rinkdavosi talkininkai ir dirbdavo iki išnaktų ar net pirmųjų gaidžių. Turėjo išminti visą išdžiovintų linų kiekį, nes rytą vėl reikėjo

džiauti tam pačiam ar kitam šeimininkui. Stengdavosi išminti per dieną, dvi, daugiausia per tris dienas, todėl nuo linų kiekio priklausė ir talkininkų skaičius. Susirinkdavo iki 16-20 žmonių (Pamedžiokalnio k.). Mindami pasiskirstydavo poromis. Vyras laužė šiaudelius, o moteris mynė. Kartais moterys kartu linus ir bruko. Ketvirtajame dešimtmetyje jau buvo arklinių linų minamųjų mašinų, tačiau jų paslaugomis pirmiausia naudojosi dvarai, valstiečių ūkiams jų netekdavo.

Į linamynio talkas kviečiamieji visada eidavo (jei būdavo samdytų, jiems už dieną mokėjo po 3-5 litus), nes čia susirinkdavo daug jaunimo, pabaigtuvėms kartais būdavo kviečiamas muzikantas. Kartais, kai vienoje jaujoje mindavo vos ne visas kaimas, pabaigtuves rengdavo bendras. toje pačioje jaujoje (Spirgiukai).

Linų mynimas – sunkus darbas, todėl reikia daryti pertraukas. Per didžiąją pertrauką atnešdavo naktipiečių – šaltų užkandžių. Pasakojama, kad kaimo jaunimas savotiškai padėdavo talkininkams. Jie susirinkę vaikščiodavo apie namus su kojokais, taip gąsdindami talkininkus ar net šeimininkus, kad būtų ilgesnė pertrauka. Tokių vaiduoklių žmonės vengdavo, moterys vaikams liepdavo uždaryti duris, kad vaiduokliai neišneštų grūdų (Vaišviliškiai). Per pertraukas vyresni vyrai pasakodavo jaunimui įvairias baisias istorijas, gąsdindavo, todėl naktį ne vieną merginą tekdavo palydėti namo.

Per pertraukas žaisdavo *pušingaudį*, vyrai lauždavo rankas – *sylą matavo* (Kražiai), dalijo žiedą, ėjo ratelius. Baigę darbą, kartais kitoje jaujoje dirbantiems kaimynams nešdavo iš linų padarytą, aprengtą apiplyšusiais drabužiais, išteptą suodžiais ar degutu lėlę (Žemaitijoje vadinamą *kuršiu*). Tai buvo ženklas kaimynams apie savo pabaigtuves. Atnešta ir įmesta į jaują lėlė sukeldavo daug linksnumo, klegesio. Visi jos saugojosi, nes lėlė galinti atnešti blogį, rodanti šeimininkų tingumą (Pagiai). Taigi Kražių apylinkėje iki ketvirtojo dešimtmečio išlikęs kuršio nešimo paprotys išlaikė ir pirmapradės prasmės bruožų¹¹. Užfiksuotas kuršio nešimo paprotys įdomus, nes, A. Vyšniauskaitės teigimu, minėtuoju laikotarpiu kuršis Kelmės rajone nebuvo paplitęs¹². Kartais vadinamąją lėlę nešdavo ir į šeimininko trobą (Šaltropiai).

Šis nešimo variantas literatūroje neaprašytas. Gal tai vėlyvas reiškiny, gal taip būdavo pranešama šeimininkams, kaip ir kaimynams, kad darbas baigtas.

Linų mynimo talkos kaime trukdavo tol, kol visi kaimynai išmindavo.

Vėlyvą rudenį, kai baigdavosi laukų darbai, prasidėdavo **kulimas**. Pirmąją kuliąją mašiną Kražių apylinkėje apie 1910 m. įsigijo pasiturintis valstietis Juozas Rimša. Jam už kulimą per dieną reikėjo mokėti po 2,5 rb. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo mokama ir brangiau. Kuliąmoji tuo metu kainavo apie 170 rb¹³. Kuliąmosios paplito po karą, nors Jurkaičių kaime ji pasirodė tik apie 1927 m. Smulkiuose ūkeliuose iki pat kolektyvizacijos nedidelį derlių išsikuldavo spragilais.

Kuliąmosios, sukamos arkliais, paprastai būdavo fabriko gamybos (rankomis sukamų kuliąmųjų, kurios, P. Dundulienės teigimu, XIX a. pabaigoje buvo būdingos Žemaitijai¹⁴, kražiškai neprisimena). Jų nusipirkti galėjo nedaugelis, be to, turėti kuliąją tik savo reikalams buvo neekonomiška. Paprastai ją nuomodavo. Todėl norintieji pasikviesti kuliąją į namus, eidavo mašinos savininkui į talką. Kuliąmasias dažniausiai sukdavo keturi arkliai, o prie jų turėjo dirbti iki 15 žmonių. Būdavo sukamų ir aštuoniais arkliais, prie kurių dirbdavo apie 20 žmonių. Be talkininkų, dirbdavo ir samdomi darbininkai, jiems už kulimą mokėjo po 2-3 litus per dieną. Žinoma, kainos kito. Be to, darbininko užmokestis priklausė nuo jo pajėgumo ir atliekamo darbo. Dirbti reikėjo gerai, nes iki pietų blogai dirbusiam samdytam darbininkui po pietų (atsiskaičius už darbą) galėjo pasiūlyti visai neateiti (Kražiai). Apskritai prie kulės tinginių nekviėdavo, nes prie mašinos reikėjo spartaus darbo.

Kuliąmoji stovėjo jaujoje, o kieme buvo fabrikinis maniežas, kurį suko prie kiekvieno rodiklio pakinkyti du arkliai. Sėdintis ant arklio paauglys juos varinėjo. Kuliąmoji su maniežu buvo sujungta velenu (*drilingu*). Savininkas (*mašinuolis*) leido į mašiną pėdus. Prieš tai jų ryšius pjaustė moteris, kuri pėdus gaudavo iš kitų moterų, dirbančių prie mašinos stalo. Ant stalo pėdus padavinėjo du vyrai. Vienas vyras stovėjo prie mašinos galo, vadinamo *rara*, ir mėtė

iškultus šiaudus ant *rėdelės*, ant kurios keturios moterys galutinai iškratydavo grūdus iš šiaudų. Toliau du ar trys vyrai krovė šiaudus į vežimus, nes dažnai juos reikėjo pervežti į kitą šalinę. Ten dirbo dar pora vyrų. Atsirasdavo ir daugiau darbų. Po Pirmojo pasaulinio karo kuliamosios savininkai mokėjo apie 4-8 litus už valandą (priklausomai nuo mašinos galios). Per valandą iškuldavo 3-4 vežimus javų, pribyrėdavo apie 14-16 centnerių grūdų¹⁵. Kuliamašias valstiečiai nevienodai vertino. Sakydavo, kad, iškulus kuliamašią, duona bus drėgnesnė ir blogesnė, o ją paskanins ir paskalsins iš po spragilo išbyrėję grūdai (Kražiai). Tačiau kuliant javus kuliamašią darbo našumas ir sparta padidėja daugiopai, todėl 25 ha ūkyje, pradėjus dirbti nuo pirmųjų gaidžių, javus buvo galima iškulti per 12 valandų (Kražiai).

Kulimas - tai paskutinė metų talka, todėl būtinos pabaigtuvės. Darbo spartą skatino į pabaigą pakišamas po javais butelis degtinės. Šeimininkai talkai pjovė kiaulę ar aviną, paukščių, darė alų, kepė pyragų, būtinai kugelių, pastatydavo ir degtinės butelį. Kaimynai, ateinantys tik į pabaigtuves, atsinešdavo savo maisto. Jei už darbą tik mokėdavo ir nevaišindavo, tai pas tokius ūkininkus į talką eidavo nenorom (Kalviai). Linksmindavosi iki 12 valandos nakties.

Vėlyvas ruduo, dažniausiai prieš Kalėdas - **kiaulių skerdimo metas**. Antrą kiaulę skersdavo (tik turtingesnieji) prieš Vėlykas. Žinoma, kiek skerdė kiaulių, priklausė nuo ūkio pajėgumo. Tinkamai paskersti kiaulę gebėjo ne kiekvienas valstietis, todėl dažnai kaime būdavo geras skerdikas, kurį visi ir kviesdavo (Jurkaičiai). Skerdikas turėjo būti fiziškai stiprus, kartais jis kviesdavosi dar vieną, du vyrus palaikyti gyvulį. Kiaulę skersdavo užkėlę ant tvoros, ant stalo, kabilo, ožio¹⁶, nes stengdavosi surinkti bėgantį kraują. Sakydavo, kad iš aukštai bėgantis kraujas geriau laikosi (Spirgiukai). Kraują leisdavo į nedidelį kubilėlį, puodynę, puodą ar kibirą. Kad greitai bėgantis kraujas nesukreštų, maišydavo, įdėdavo druskos. Vėliau iš šio kraujo virdavo juką, naudodavo raugui gaminti ir būtinai kepdavo kraujinius vėdarus.

Skerdžiama kiaulė žviegia ir gali įkasti, todėl jos snukį surišdavo *spruduliu* (Kamariškiai). Dar gerokai po Antrojo pasaulinio karo kiaulės svielindavo šiaudais. Geriau skersti nevėjuotą dieną, tada mažiau reikia šiaudų. Sakydavo, kad vėjuotą dieną paskerstos kiaulės mėsa blogai laikysis, bus neskani ar rūdys lašiniai (Spirgiukai). Paskerdus vėjuotą ir lietingą dieną ar sningant, mėsa kirmys.

Skerdikui už pagalbą atsilygindavo skerstuvių mėsa. Paprastai duodavo kauliukų, lašinių ar papilvės, liesos mėsos gabaliuką, o kai kas net visą kiaulės galvą. Taigi, jei skerdikas buvo neturtingas žmogus, jo užsiėmimas tapdavo parama šeimai. Katiliškės kaime už pagalbą atsilygindavo pinigais, duodavo degtinės buteliuką. Kaip ir visoje Lietuvoje, Kražių apylinkėje gyvavo paprotys (išlikęs) nunešti skerstuvių mėsos artimiems kaimynams (jie paprastai būdavo kviečiami ir palaikyti skerdžiamą gyvulį), netoliese gyvenantiems giminaičiams, vaikų šeimoms. Paprastai nešdavo tokios mėsos, kokią duodavo ir skerdikui.

Šviežios mėsos net pasiturintys valstiečiai turėdavo ne taip dažnai. Iš to ir kilęs paprotys pavaišinti, o kartu ir pajvairinti artimo kaimyno ar giminės kasdienį meniu. Skerdimo dienos vakare dažnai verdama šviežia mėsa, o Gorainių k. užfiksuotas atvejis, kai buvo kepamos kiaulės smegenys, kraujiniai vėdarai. Kražių apylinkėje buvo įprasta pasikviesti skerdiką pirmųjų vėdarų. Kartais kviesdavo ir kaimynus.

Paskerstos kiaulės mėsos valstiečiams turėjo užtekti ilgam, todėl išliko magiškų tikėjimų, kaip pagausinti jos kiekį bei ilgiau ją išlaikyti. Pirmiausia buvo renkama tinkama diena¹⁷. Be giedros, vėjo įtakos, svarbiausias geros mėsos kokybės laidas visuose kaimuose buvo mėnulio padėtis skerdimo dieną. Manyta, kad mėnulio pilnatį ar priešpilnį paskerdus kiaulę, verdama jos mėsa pilnės. Jurkaičių k. sakoma, kad geriausia skersti pilnačiai einant į delčią, tada "nesuverda". Delčioje skersti netinka, nes tuomet verdama mėsa susitraukia (Šaltropių k.). Vilkaušių k. teigiama, jog per priešpilnį tulžis "išsivaikšto", ir mėsa būna neskani, o pilnatyje ji grįžta ir tada paskersta mėsa skaniausia. Užfiksuotas ir kitur Lietuvoje žinomas skerdimo dienos

parinkimas pagal savaitės dienų pavadinimą (Spirgiukai, Vaišviliečiai). Jei savaitės dienos pavadinime yra raidė "r", tai mėsa kirmys. Ši tikėjimą, matyt, bus paveikęs Rytų Lietuvoje paplitęs lenkiškas kirmėlės pavadinimas "robak"¹⁸. Poveikis reiškiamas magiškąja formule: "panašus sukelia panašų", todėl, paskerdus tą savaitės dieną, kurios pavadinime yra raidė "r", mėsa kirmija.

Nelabai dažnai, bet stambiuose ūkiuose pasitaikydavo **miško medžiagos vežimo** talkų. Jas telkdavo ir atsitikus nelaimei - gaisrui ar vėtrai nuniokojus pastatus. Tada medžiagai gabenti prašydavo kaimynų pagalbos. Paprastai miško ruoša prasidėdavo žiemą, kai rudens darbai baigti, o pavasario dar neatėję. Be to, svarbu ir kelias - pašalas leido įvažiuoti ir į drėgnesnes miško vietas. Svarbi ir medžiagos kokybė: pasibaigus vegetacijai, mediena tampa tvirtesnė, be to, žiemą "medžiai miega ir nejaučia kirtimo skausmo" (Gorainiai).

Parvežti iš miško paruoštus medžius reikėjo keletą vežimų, kartais veždavo 6-8 ir net daugiau. Stengdavosi darbą atlikti per keletą dienų. Atsitikus nelaimei, miško medžiagą veždavo bet koku metų laiku.

Namus paprastai statė meistras su savais darbininkais, todėl kaimynų pagalba nebuvo būtina. Tačiau padegėliams, ypač per darbymetį, kaimynai padėdavo nekviesti. Į šias talkas ypač daug susirinkdavo.

Kražių apylinkėje pasitaikydavo ir **plunksnų plėšymo** talkų. Kartais pora merginų padėdavo savo draugei. Gausiau talkininkų susirinkdavo stambiuose ūkiuose po žąsų pjovimo, kai susikaupdavo daug plunksnų ir šeimininkei turėdavo padėti visi. - seni ir jauni, dideli ir maži. Plunksnų plėšymas - tai linksma talka, nes, kaip prisimena seni žmonės, būdavo daug pasakojama, net žaidžiama, išdaigaujama (Kražiai). Vyrukai, tiesa, ne tiek talkindavo, kiek trukdydavo, juokaudavo, bet ilgais žiemos vakarais tai buvo viena iš nedaugelio pramogų.

Gana sunkios, ypač šaltą žiemą, buvo **skalbimo** talkos. Skalbdavo valstiečiai ne taip dažnai, tik prieš metines šventes ar kunigo kalėdojimą. Be to, Kalėdų metas - samdinių darbo pabaiga, todėl stengtasi juos panaudoti paskutiniams

darbams (Šaltropiai). Po didžiųjų rudens darbų būdavo susikaupę daug skalbinių. Šeimininkei padėdavo keletas moterų ne tik skalbti, bet ir išdžiūvusius skalbinius išlyginti su kočėlu (Jurkaičių, Šaltropių k.). Šarmo iš lapuočių medžių pelenų virimas, skalbinių šutinimas buvo daugiau šeimininko darbas. Iššutintą su šarmu žlugtą vyrai nugabendavo prie upės, ežero ar tvenkinio. Ten prireikdavo talkininkų pagalbos. Pavasarį ar kitu šiltesniu metų laiku prie skalbėjų ateidavo jaunimo, prasidėdavo laistymasis vandeniu, o pavasarį kartais tekdavo ir išsimaudyti (Pagiai).

Talkos Kražių apylinkės kaimuose nuo XX a. antrojo dešimtmečio iki amžiaus vidurio, t.y. priverstinės žemės ūkio kolektyvizacijos, buvo dar dažnos. Vėliau, praradusios ekonominę pagrindą, talkos beveik išnyko, nors kartais, pavyzdžiui, per rugiapjūtę, kolūkiečiai kurį laiką dar pindavo brigadininkui ar pirmininkui pabaigtuvių vainiką. Kražių apylinkės talkos turi daug bendrų bruožų su kitų Žemaitijos vietovių ar net visos Lietuvos talkomis, tačiau jos turi ir savitų papročių ar apeigų.

¹ Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje. (Nuo seniausių laikų iki 1917 metų). Vilnius, 1963. P. 121.

² Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. Vilnius, 1991. P. 124.

³ Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau - RS). F. 81. B. 72.

⁴ Dundulienė P. Lietuvių šventės. P. 205.

⁵ RS. F. 81. B. 72.

⁶ Ten pat. B. 71. L. 46-49.

⁷ Ten pat. B. 72.

⁸ Ir kitose Kelmės rajono vietovėse žinomas paprotys nešti vainikus kitiems šeimos nariams. Žr.: Čilvinaitė M. Iš XX a. pradžios kaimo buities // Kraštotyra. Vilnius, 1971. P. 173.

⁹ Tai Žemaitijai nebūdingas paprotys. Žr. Balys J. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: Lietuvių liaudies tradicijos. Silver Spring, 1986. P. 195.

¹⁰ RS. B. 72.

¹¹ Kuršio kilmę ir prasmę bandė aiškinti keletas autorių: Vyšniauskaitė A. Lietuvių linininkystės papročiai // Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. Valstiečių verslai // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1983. T. 12. P. 159-161. Merkienė R. Linų ūkis ir audiniai // Rietavo apylinkės. Vilnius, 1992. P. 293-294.

¹² Vyšniauskaitė A. Lietuvių linininkystės papročiai. P. 161, pav. 10.

¹³ RS. F. 81. B. 71. L. 48; 53-55.

¹⁴ Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje. P.78.

¹⁵ RS. F. 81. B. 71. L. 53-55; B. 60. L. 10-11.

¹⁶ Užkėlimų įvairovę prieštarauja R. Merkienės teiginiui, kad XX a. antrajame ir trečiajame dešimtmetyje kiaulę skersdavo užkėlę ant kubo. Žr. Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI a. - XX a. pirmoje pusėje // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1989. T. 14. P. 132.

¹⁷ Balys J. Min. veik. P. 164-165.

¹⁸ Mardosa J. Kiaulių skerdimo talkos XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje // Kraštotyra. Vilnius, 1980. P. 67; Merkienė R. Min. veik. P. 130.

VACYS MILIUS

KAPINĖS

Per 1992 m. ekspediciją buvo aprašytos Kražių, Karklėnų ir Pašilės kapinės, Gorainių ir Šventragių senkapiai, Kražių žydų kapinės, nufotografuoti jų elementai, piešti geležiniai kaltiniai antkapių kryžiai ir kapų tvorelės. Minėtieji senkapiai yra archeologijos paminklai. Tą rodo prie jų stovintys betono stulpeliai su metaliniais skydeliais, kur išlieta: "GORAINIŲ IX-XII M.E.A. SENKAPIS"; "ŠVENTRAGIŲ SENKAPIS". Etnografinių kapų juose nėra, bet yra senųjų kapinių liekanų, rodančių žemaičių tradicijų tąsą. Šiame straipsnyje kapinės dėl jų savitumo aprašomos atskirai, o kapai ir paminklai aptariami drauge, nes turi daug tapačių elementų.

Kražių kapinės yra miestelio šiaurės pakraštyje, ant kalvos. Į kapines vedantis kelias kaip paprastai pavadintas Kapų gatve. Kapinės yra dviejų dalių - senosios ir naujosios, keturkampio plano, rytų pakraštys išlindęs į išorę.

Senosios dalies tvora - iš didelių akmenų, iš abiejų pusių lygiai sudėtų. Tarpai tarp jų užpildyti mažesniais skaldytais akmenimis, viršus aplietas skiediniu. Rytų pakraščio tvora lygi su kapinių žeme, tad jau apžėlusi velėna. Tvora vienoje kitoje vietoje suirusi, per ją jau vaikštinėjama. Dažnai už kapinių tvoros metamos atliekos, prie vakarų pakraščio išmesti betono rentiniai.

Pietų pusėje, prie pat rytinio kampo, yra mūriniai vartai, tinkuoti, baltai dažyti. Vartų ir dvejų vartelių (kairiojoje pusėje užmūryti) angos viršuje lenktos, viršutinė dalis irgi lenkta, kraštai užsibaigia bokšteliais. Viršus ir bokšteliai dengti raudonomis čerpėmis. Išorinėje nišoje įstatyta šv. Mykolo Arkangelo skulptūra. Patys vartai yra geležinių strypų ažuoliniuose rėmuose.

Senųjų kapinių viduryje, aukščiausioje vietoje, stovi akmens ir mūro koplyčia. Sienose tarp didelių akmenų pridėliota skaldytų akmenukų. Koplyčia yra stačiakampio plano, su pusapskrite absida, stogas - dvišlaitis šiferinis, absidos - pusapvalis skardinis. Tai buvęs dvarininkų mauzoliejus. Atgimimo metais koplyčia remontuota klebono Stanislovo Anužio iniciatyva, lėšų davė ūkiai, dirbo kražiškiai. Čia dabar šarvojami žmonės, kurių namuose nėra pakankamai vietos. Nuo vartų į koplyčią veda 1991 m. rudenį įtaisyti betoniniai laiptai.

Iš šiaurės prie kapinių glaudžiasi naujoji jų dalis. 1982 m. čia pirmasis buvo palaidotas Edmundas Jasulaitis. Senąsias kapines nuo naujųjų skiria platūs, veja apaugę takai. Jie eina ir išilgai kapinių. Naujoji dalis apjuosta vielinio tinklo, įtaisyto metaliniuose rėmuose, tvora. Jos dviejuose kampuose, prie senosios sienos, iš tokios pat medžiagos yra dvivėriai vartai. Į šią dalį dažniausiai įeinama iš rytų pusės, todėl greta vartų yra padaryti varteliai. Be to, čia galima patekti ir iš senųjų kapinių, tam yra išimta keletas tvoros akmenų. Šios dalies laisvos irgi nedaug likę, tad už jos į šiaurę yra paliktas rezervinis plotas.

Karklėnų kapinės yra į pietus nuo bažnyčios, kitoje kelio pusėje. Tai keturkampio plano kapinės. Jų tvora - kaip ir Kražių. Šiaurės rytų kampe esančių vartų ir šoninių vartelių varčios išmūrytos iš raudonų plytų, o patys vartai

ir varteliai - ažuoliniai. Varčias dengia keturšlaičiai skardos stogeliai. Pietų pakraštyje yra šulinys su velenu.

Prie pietų šono šliejasi stačiakampio plano naujoji kapinių dalis. Čia pradėta laidoti 1985 metais. Ji aptverta geležiniais geltonai dažytais vertikaliais strypais, įtaisytas tarp vamzdinių stulpelių. Čia įeinama per senojoje tvoroje praardytą tarpą ir nuo kelio pusės esančius vartus bei vartelius. Jie tokie kaip ir tvora.

Pašilės kapinės yra už kelių šimtų metrų į pietus nuo bažnyčios. Jos yra stačiakampio plano, tęsiasi iš šiaurės į pietus. Tvora ir vartai su greta esančiais varteliais - akmenų. Kapinėse likę šiek tiek vietos pietų gale ir vakarų pakraštyje (šlaite).

Kražių žydų kapinės, žmonių vadinamos *žydkapiais*, yra į vakarus nuo miestelio, aukščiausioje apylinkės kalvoje. Rytinėje atkalnėje šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje buvo pridėtas papildomas plotelis. Jį buvo pradėta tvirti tvora. Čia yra ir paprasti vartai. Ir tvora, ir vartai - betono. Dabar rytų ir pietų pakraščiai nuo ariamų laukų atitverti įkypai sukaltais kuoliukais. Vakarų ir šiaurės statūs šlaitai natūraliai atskiria kapines nuo aplinkos. Kalvos viršūnės vakarų ir šiaurės pakraščiuose yra apkasų žymių. Tai sovietų kariuomenės manevrų pėdsakai. Vakarų šlaitas apaugęs alksniais, teritorijoje yra pora krūmų.

Kapinėse yra akmeninių antkapių paminklų, juose iškalta Dovydo žvaigždė ir įrašai jidiš kalba. Vienas antkapis panašus į mauzoliejų. Pastaruoju metu jo anga buvo užmūryta plytomis ir užglaistyta cemento skiediniu. Vienas betono antkapis yra gulsčias, lenktu viršumi.

Šventragių kapukai yra kalvoje, esančioje maždaug 100 m į šiaurę nuo Kražių - Karklėnų vieškelio. Jie apaugę dideliais ažuolais, lazdynais, kitokiais medeliais, apžėlę žole. Kapukų viduryje stačiakampis kapo dydžio plotelis apsodintas mirtomis, aplink jį auga dekoratyvinių krūmelių. Plotelio kampuose yra po betono stulpelį; visi stulpeliai sujungti spygliuota viela. Viename gale ant betono pagrindo stovi senas geležinis truputį ornamentuotas kryžius, apie jį žolė nuravėta. Netoli kapinių gyvenanti vyresnio amžiaus moteris paaiškino, kad tai yra apžadų kryžius, pastatytas kolūkių

kūrimosi pradžioje Šiauliuose gyvenančios šeimos, kad pasveiktų sunkiai susirgęs sūnus. Greta stovi betono paminklas su tokiu pat kryžiumi viršuje ir metaliniu krucifiksu. Jis neseniai perkeltas iš Kražių kapinių, kai ten buvo pastatytas geresnis antkapinis paminklas. Ir dar vienas paminklas: prie ąžuolo prikalta stora stačiakampė ąžuolinė lentelė su iškalta niša metaliniam krucifiksui pritvirtinti. Lentelės šonai ir viršus aplenkti skarda.

Gorairių senkapis - tai apvali žolėmis apžėlusi kalvelė. Auga keturi dideli beržai, viena obelis, rytų pakraštyje yra krūmų. Po karo čia buvo palaidota vokiečių, kuri buvo atėjusi duoneliauti iš Rytprūsių su mergaite ir priglauta vienoje sodyboje. Jos palaidojimo vieta vėliau buvo panaikinta, mat norėta padaryti patogesnę kelią prie kolūkio karvidės, esančios prie pat senkapio, todėl vakarinis jo pakraštys buvo nulygintas buldozeriu.

Senkapyje greta vienas kito stovi du į rytus atkreipti geležiniai kryžiai. Senesnis yra iš juostinės geležies, su metaliniu krucifiksu, įtaisytas į rausvą akmenį, antrasis pastatytas 1989 m. netoli buvusios sodybos, kurios savininkas dabar gyvena kitur. Naujasis kryžius dažytas juodai, turi mažytį metalinį krucifiksą. 1989 m. kryžiai buvo aptverti geležinių strypų tvorelėmis. Trijų eilių horizontalius strypus laiko vamzdžių stulpeliai, užsibaigiantys baltai dažytais metaliniais bumbuliukais.

Kapai ir paminklai. Visų senųjų kapinių kapai yra klevų, uosių, liepų pavėsyje, o Pašilės - didelių ąžuolų. Kražių apylinkėje dar gausu ąžuolų, juk prie šio miestelio glaudžiasi 79 ha Medžiokalnio draustinis, kuriame 57% medžių yra ąžuolai.

Visose trejose kapinėse mirusieji laidoti kojomis į vartus. Taip patogiausia matyti paminklų, stovinčių galvūgalyje, įrašus. Be to, mirusieji kojomis atsukti į bažnyčią galbūt todėl, kad nuo jos veda kelias į kapines. Karklėnų kapinėse, kurių vartai yra kampe, laidojama dviem kryptimis: dešinėje tako pusėje - kojomis į kelią, kairėje - į bažnyčią, taigi abiejose pusėse - kojomis į vartus. Naujojoje teritorijoje kojomis laidojama į senųjų kapinių pusę. Kražių kapinių senojoje dalyje, netoli koplyčios, kunigas Stanislovas

Vainauskas (1902-1977) yra palaidotas tradiciškai, t.y. kojomis į parapijiečius, o jo paminklas stovi priešinga kitiems kryptimi.

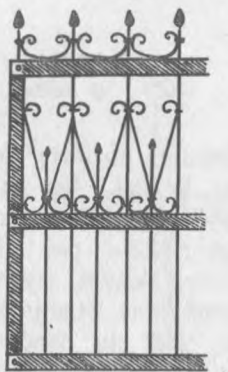
Visose kapinėse laidojama eilėmis, tačiau Kražių kapinių senojoje teritorijoje tarpai tarp eilių labai siauri arba visai jų nelikę. Palyginus Kražių, Karklėnų senąsias kapines su Pašilės, matyti, kad jaučiausios yra pastarosios, nes jose kapai nesugrūsti, likę žalios vejės, apie kapus žolė nugramdoma. Naujosiose teritorijose eilės griežtai išlaikomos, tarp jų ir kapų šonuose yra laisvų tarpų.

Daugumos kapų rentiniai yra betono ar terakotos, rečiau - tamsaus akmens. Pasitaiko šeimų kapų, neatskirtų rentiniais; yra tik vienas lygus gėlėmis apsodintas plotelis. Naujosiose dalyse vyrauja šeimų kapai, apjuosti terakotos ar šlifuito akmens apvadu (bordiūru).

Kunigų ir dvarininkų senųjų kapų tvorelės yra apie metro aukščio, kaltos arba lietos. Paprastai jų kapai yra netoli koplyčios. Kaltinės tvorelės tarp trijų juostinės geležies eilių eina vertikalūs strypai, viršuje užsibaigiantys lapo formos suploninimais, o tarp strypų - S pavidalo išlankstymai (1:1 pav.). Ornamentai su strypais sujungti žiedais.

Šeimų kapai yra apjuosti žema, geležine maždaug 50 cm aukščio tvorele. Pastaraisiais dešimtmečiais šios tvorelės paplito visoje Lietuvoje. Elementai vienas su kitu suvirinami. Puošybos motyvai ir jų kompozicijos - tai mūsų taikomosios tautodailės

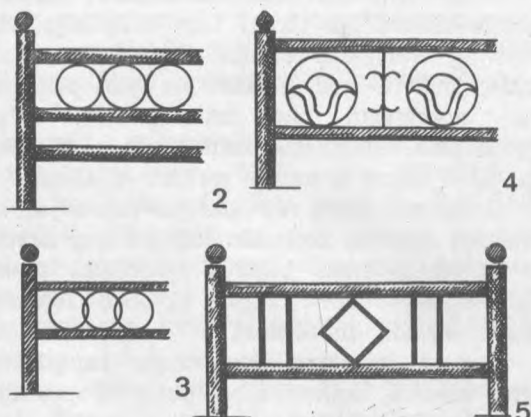
naujovės. Kražių apylinkių kapų tvorelės yra iš 2 horizontalių juostinių ar vamzdžių kartelių; tos kartelės laikosi ant 4 ar 6 betono ar geležinių stulpelių (1:2-5 pav.). Tarp kartelių yra ornamentai, jų motyvai sudaryti iš vertikalinių strypelių, kartais su lapo pavidalo suploninimais viršuje, iš apskritimų

1:1 pav.

Kapų tvorelė. Pašilė

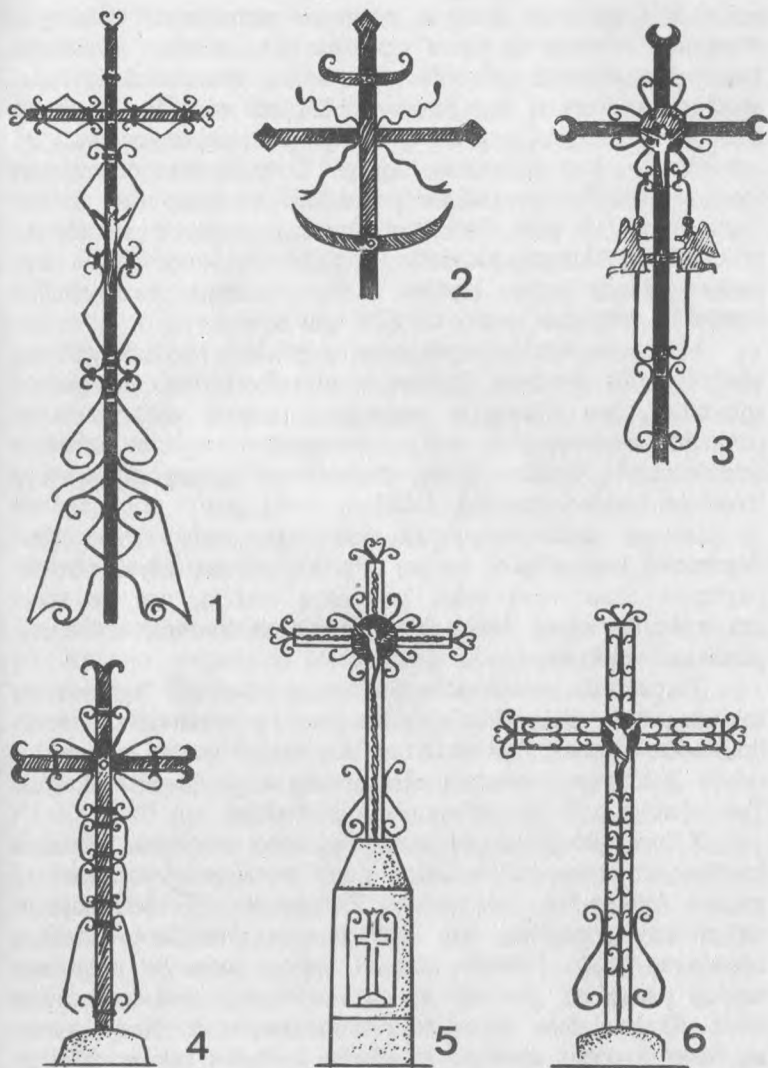
(susiliečiančių ar susikertančių), lankelių, rombų, gėlių lapų, tulpių žiedų apskritime.

1:2-5 pav. Kapų tvorelės. Kražiai.

Iš natūros piešė A. Bareikytė, perpiešė R. Butvilienė

Meniniu požiūriu įdomiausi yra tradiciniai geležiniai antkapių kryžiai. Jie kalti XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Šie kryžiai Kražių apylinkėje yra dviejų tipų - stiebinių (2:1,3-4 pav.) ir rėminių (2:5-6 pav.). Ir vieno, ir kito tipo kryžių kryžmų sandūroje pritvirtintas metalinis lietas krucifiksas. Stiebinių kryžių ornamentai išdėstyti kryžmų šonuose, ypač jų sandūroje, o rėminių - viduryje, nors pasitaiko ir kryžmų galuose. Stiebinių kryžių kryžmų galai užbaigti tokiais motyvais: rombu, į šonus (rečiau į viršų) užriestu dvišakiu, iš tokio pat dvišakio išeinančiu augalo lapu, kartais gana realistiškai pavaizduotu. Tokius motyvus turi ir iš juostinės geležies kalti kryžiai, o suformuotieji iš apvalios geležies galuose gali turėti po bumbulą. Juostinės geležies kryžių kapinėse yra daugiau negu apvalios geležies, be to, pastarieji yra naujesni, pradėję plisti nuo amžiaus vidurio. Rėminių kryžių kryžmų galuose esantys užlenkimai panašūs į gėlės žiedą. Abiejų tipų kryžių šonuose populiariausi

2 pav. Kapų kryžiai: 1,4,6 - Kražiai, 3,5 - Karklėnai,
2 - Kražių kapinių vartų kryžius

yra C ir S pavidalo motyvai, pasitaiko paprastesnė C motyvo atmaina - stiebelis su vienu užlenktu galu. Kryžmų sandūroje esantys ornamentai primena gėlės žiedą. Stambesni kryžiaus apačios ornamentai lyg jungia kryžių su masyviu pagrindu. Kartais kai kurios ornamento dalys dar pajvairinamos, t.y. susukamos, kad primintų virvę. Ornamentai dažniausiai apvaliai išlankstyti, tačiau pasitaiko ir kampuočių linijų. Tarpusavyje ar prie stiebo ornamentai prijungti žiedais ar prikniedyti. Akmens pagrindo priekiniame šone kartais irgi būdavo iškalinėjamas kryžius su ornamentais, kartojančiais paminklo puošybos motyvus (2:5 pav.).

Minėtinas Kražių kapinių vartų geležinis kryžius, galuose užsibaigiantis rombais, kryžmų sandūroje turintis banguotus spindulius, ant stiebo - pusmėnulį, netoli viršūnės - C pavidalo motyvą (2:2 pav.). Pastarasis laikytinas lentelės transformuotu atvaizdu, mat bažnytinėje ikonografijoje toje lentelėje būdavo įrašoma INRI.

Senųjų antkapinių paminklų daugiausia išlikę prie dvarininkų kapų. Tai iš ketaus lieti kryžiai ant tašyto akmens pagrindo. Šiuo metu tokių paminklų mažėja, nes jie stovi ant apleistų kapų, čia naujai laidojami žmonės, o senieji paminklai nukeliami.

Tarpukario metais statyti akmens obeliskai irgi yra su tokiais pat kryžiais viršuje ir su prie jų pritvirtintais metaliniais krucifiksais. Pasitaiko tuo laikotarpiu statytų paminklų, tašytų iš akmenų, vaizduojančių ažuolą nugenėtomis šakomis. Toks pat yra ir jo viršuje esantis kryžius.

Keletą pastarųjų dešimtmečių buvo statomos įvairaus profilio terakotos stelos. Prie jų yra pritaistos marmuro ar metalo plokštelės su įrašu. Devintajame ir dešimtajame dešimtmetyje paplito taip pat įvairiai profiliuotos pilko, rausvo ar juodo šlifluoto akmens stelos. Jose, be mirusiojo vardo, pavardės, gimimo ir mirimo metų, nurodoma, kas liūdi, iškalinėjamas lygus ar ornamentuotas kryžius, kartais su Nukryžiuotojo atvaizdu ir ažuolo ar rožės šakele, žvakidė su degančia žvake, Vilniaus Aušros Vartų Marija, mirusiojo portretas. Dalies stelų viršuje yra akmens kryžius su metaliniu krucifiksu. Kai kuriose stelose įtaisyti fotokeraminiai mirusiųjų

portretai. Kartais prie paminklų, iš šonų, ant strypų iškeliami metaliniai įstiklinti žibintai.

Pasitaiko ir tradicinių ažuolinių antkapių kryžių 1,8-4 m aukščio. Tokių daugiau yra Karklėnų ir Pašilės kapinėse. Jų kryžmų galai užsibaigia 1 ar 3 pusapskritimiais, apskritimu, rombu ar penkiakampiu. Visi jie padaryti iš to paties medžio gabalo. Šio amžiaus šeštajame dešimtmetyje statyti ažuoliniai kryžiai stiebo viduryje turi išskaptuotą tulpės žiedą, o kryžmų galai užsibaigia irgi tokio pat žiedo trilapiu.

Pastaruoju metu sugrįžta senovė: Pašilės kapinėse stovi du nauji koplytstulpiai. Jų stiebas - kvadratinio skerspjuvio, profiliuotas, ant jo stovi keturšonė įstiklinta koplytėlė su keturšlaičiu ar kryžminių stogeliu, užsibaigiančiu truputį ornamentuotu geležiniu kryželiu. Koplytėlės viduje vietoj tradicinės skulptūros įstatytas medinis ornamentuotas kryželis, o viename dar įdėta dirbtinių gėlių puokštė. Šių kapinių medyje, prie tako, kabo įstiklinta koplytėlė. Jos stogelis - dvišlaitis, viršuje - geležinis kryželis, viduje - Marijos skulptūrėlė. Pastarasis atvejis yra ne vienintelis Žemaitijos kapinėse.

Kapinių ir kapų priežiūra. Ir prieš karą, ir kurį laiką po Antrojo pasaulinio karo kapo duobę kapinėse kasdavo varpininkas. Kapinių sargas mažuosiuose miesteliuose atsirado po karo, valdžiai paėmus kapines iš religinių bendruomenių ir pavedus jas prižiūrėti rajonų komunalinio ūkio skyriams. Sargo pareigos - nupjauti žolę, atmatuoti duobės vietą, atlydėti iki jos laidotuvių eiseną, paduoti juostas karstui nuleisti. Kražiuose seniau juosta, kastuvai, kibirai laikyti kapinių koplyčioje, po jos remonto - kapinių pakraštyje esančioje būdelėje. Sargas seniau atlyginimą gaudavo iš rajono komunalinio ūkio skyriaus, dabar - iš seniūnijos, kuri pagal tradiciją tebevadinama apylinke. Nuo 1991 m. Kražių kapinių sargas yra Danielius Michelbertas, iki tol 27 metus dirbęs melioruojamų žemių ekskavatorininku.

Pastaruoju metu mirusysis į kapines atvežamas automašina. Pagal tradiciją jos kampuose žiemą statomos 4 eglaitės, vasarą - berželiai. Ant šviežiai supilto kapo įsmeigiama ir uždegama žvakių, sudedami gėlių krepšeliai, aplinkui priglaudžiami žalumynų vainikai su kaspinais. Kol

nepastatytas nuolatinis paminklas ir nepadarytas apvadas, kapo plotas aprėminamas lentomis, pripilama durpių, pasodinama kelių rūšių gėlių, laikinai pastatomas 1-1,5 m aukščio medinis lygus ar ornamentuotas kryžius su medine lentele, kurioje išraižoma A†A, mirusiojo pavardė, vardas, gimimo ir mirimo metai. Žemaitijoje įprasta pirma nurodyti pavardę, paskui vardą.

Populiariausios kapų gėlės: sedumas, rūtos, liepsnelės, gvazdikai, smulkiažiedės begonijos, pasitaiko paparčių, bijūnų, pakalnučių, mirtų. Prie kai kurių kapų pasodinta tujų, erškėtrožių, alyvų, sidabrinių eglių.

Ir paprastomis dienomis matyti vienas kitas kapus tvarkantis žmogus. Rūpestingas kapinių tvarkymas - pastarųjų dešimtmečių Lietuvos bruožas.

ALĖ POČIULPAITĖ

MAŽOJI ARCHITEKTŪRA

Dabartinė Kražių mažoji architektūra nėra išskirtinis reiškiny, čia vykstantys procesai būdingi visai Lietuvai. Kražiuose rasime ir senojo palikimo liekanų, ir po karo bei dabar, laisvės metais, pastatytų kryžių. Tačiau kaip tik čia, Kražiuose, viliamės kažko ypatingo, nes Kražiai - nepaprasta vieta Lietuvoje, su jais siejama kelių šimtmečių švietimo istorija (jėzuitų vienuolynas, kolegija ir kt.) ir jau šimtmetis nuo laisvės kovos, kai buvo apgintos Lietuvos bažnyčios. Šitoks istorinis kontekstas negalėjo nepaveikti liaudies kūrybos, ypač mažosios architektūros: kryžių, koplytelių ir jas papildančių sakralinių skulptūrų.

Tiesiogiai susieti mažosios architektūros su Kražių įvykiais beveik neįmanoma - dauguma senųjų kryžių ir koplytelių sunaikinta. Yra išlikę tik šiek tiek po karo statytų paminklų, skirtų vienai ar kitai tragiškų įvykių sukakčiai. Šiaip mažosios architektūros paminklų, kaip ir visur, šiandien

gausu - per ekspediciją iš viso buvo rasti šešiasdešimt penki. Dauguma jų stovi Kražiuose, dalis - Karklėnuose ir Pašilėje.

Šie paminklai nėra vienodi, jie skirstytini į tris grupes: 1) senieji autentiški, 2) senieji atnaujinti (paremontuoti, dažniausiai perdažyti ar pakoreguoti, kartais perkelti į kitą vietą), 3) naujai pastatyti. Suprantama, mažiausiai yra senųjų autentiškų, kiek daugiau - atnaujintų ir daugiausia - naujų, t.y. po karo statytų.

Gana ryškios keleriopos paminklų statymo ir egzistavimo erdvės: daugiau ar mažiau uždaros, apribotos (kapinės, šventoriaus, sodyba) ir atviros (pakelės, kaimai, laukai, miškai). Kapinėse ir šventoriuose greta stovi įvairių epochų, įvairių stilių objektai, jų čia gana daug. Kapinėse iš senųjų paminklų dominuoja kryžiai (greičiausiai jų daug ir statyta). Vieni, matyt, prižiūrimi, atnaujinami, kiti nyksta, sutręšę. Pirmieji dažnai irgi nebeturi tikrosios išvaizdos - pūvant apačiai, jie trumpinami ir dabar yra pakitusių proporcijų. Pokario metų kapų paminklai - dažniausiai akmens (senesnieji - akmeniniai kryžiai, o naujesnieji - beveik vien tik įvairios akmens plokštės ar cemento liejiniai).

Šventoriuose iš senųjų išlikęs vos vienas kitas kryžius, vyrauja dabartiniai, t.y. pokario paminklai. Įdomu, kad jie statyti sovietmečio draudimų laiku. Tai daugiausia paminklai, skirti kuriai nors reikšmingai tautos, dažniau Bažnyčios gyvenimo datai.

Šventoriuose dominuoja koplytstulpiai ir koplytėlės. Šitokį pasiskirstymą paaiškinti sunkoka. Galbūt šventorius yra vieta, kur būna daug žmonių, ir koplytėlė su skulptūromis teikia daugiau išgyvenimų, emocijų, yra efektyvesnė, dinamiškesnė. Tačiau tai tik prielaida. Sodybose kryžių ir kitų mažosios architektūros paminklų pasiskirstymo proporcijos maždaug apylygės, tuo tarpu atvirose vietose dominuoja kryžiai. Iš viso, atrodo, kad pirmenybė buvo teikiama kryžiui. Įdomus Kražių kryždirbio Jono Armono liudijimas, jog kryžių statyti daugiau garbės, negu koplytėlę, nors koplytėlei reikia skirti daugiau darbo.

Pagal tematiką dabartinė mažoji architektūra yra dvejopa - pasaulietinė ir sakralinė. Pasaulietinio turinio darbai yra atsiradę vien tik per sovietmetį, nors jų Kražiuose, palyginti

su kitomis Lietuvos vietomis, nedaug. Tai kelio rodyklės ir riboženkliai, išskyrus paminklą per karą sušaudytiems žydams prie Medžiokalnio.

Ant daugumos paminklų yra įrašai - dedikacijos. Tai citata arba žodžiai, paaiškinantys paminklo pastatymo intenciją, maldos kreipinys arba tiesiog data (pastatymo ar toji, kuriai skiriama). Dedikacijos, įrašai būdingi daugiausia šventoriuose, pakelėse statomiems paminklams, jie retesni (išskyrus datas) ant sodybų kryžių ar koplytėlių.

Kražiuose, kaip ir kitur, kiekvieną kūrinių papildo skulptūros, paaiškinančios jo turinį. Mažiausia skulptūrų yra kryžiuose, jie turi tik vieną - Nukryžiuotojo - skulptūrą, beje, dažniausiai standartinę metalinę. Kartais ypač aukštų, 5-8 metrų kryžių kamiene įtaisoma lyg ir koplytėlė - išdrožiama niša (rečiau koplytėlė įmontuojama), kurioje dedama Marijos skulptūrėlė.

Koplytstulpių, koplytėlių skulptūrėlių daugiau - dažniausiai keturios, jei koplytėlę galima apžiūrėti iš keturių pusių. Skulptūros arba išlikusios senos, autentiškos, tik dažniausiai perdažytos (pirmiausia bronzos, žmonių supratimu, patvariais dažais), taigi netekusios tikrųjų spalvų, arba naujai sukurtos dabartinių meistrų, arba pirktinės (lietos iš gipso ir paspalvintos). Iš pastarųjų ypač populiari Švč. Jėzaus Širdies statulėlė. Kartais koplytėlėje yra pastatomasis mažas kryželis su Nukryžiuotuoju vietoj, matyt, ten buvusio drožto kryžiaus ar skulptūros.

Labai populiarios Maloningosios, Sopulingosios Marijos, Madonos su kūdikiu skulptūros. Ypač mėgstama Maloningoji. Iš gausių Kristaus siužetų Kražiuose galima pastebėti jau minėtą pirktinę Švč. Jėzaus Širdies skulptūrėlę, Nazarietį ir, žinoma, Nukryžiuotąjį. Iš šventųjų pirmenybė teikiama šv. Rokui. Jo populiarumas susijęs su Kražių istorija. B. Kviklys knygoje "Mūsų Lietuva" mini daug gyvybių nusinešusią didžiąją maro epidemiją, kuri nurimo, žmonėms ėmus šauktis šv. Roko pagalbos (Kražių šventoriuje stovi šv. Rokui skirta koplyčia, čia vyksta didieji šv. Roko atlaidai). Be to, yra koplytėlių su švento Jurgio, Jono Nepomuko, Florijono, Kazimiero ir kt. statulėlėmis. Žinant, kad Kražiai buvo jėzuitų veiklos centras ir kad jie išplatino Lietuvoje šv. Izidoriaus

kultą, keista, kad nematyti šv. Izidoriaus. Vietos papročių žinovės, Kražių apylinkių dailininkės J. Ramanauskaitės liudijimu, šv. Izidorių žmonės mėgę, bet jo statulėlių nesą, svarbiau buvo pagerbti šv. Florijoną, gelbėtoją nuo gaisrų.

Stebina tokia nedidelė siužetų įvairovė. Galimas daiktas, kad tai lėmė kai kurios aplinkybės, ypač muziejaus kolekcijos sunaikinimas. Kunigas L. Veselis mėgino įkurti Kražių skerdynių muziejų, kuriame, be kita ko, būtų buvusi įrengta ir šios apylinkės liaudies skulptūros kolekcija. Jis paprašė žmonių sunėsti skulptūrėles, ir jie, nelaimei, paklausė. Surinkta nemaža kolekcija, kaip ir daugelis kitų eksponatų, buvo sunaikinta - jos pėdsakų nepavyko surasti. Žmonės pasakodami vis prisiminė, kaip naktį skulptūrėlės buvo sumestos į sunkvežimį ir išvežtos nežinia kur. Naikinta ne tik senieji paminklai. Jau pokario metais žmonės kryžkelėje, prie įvažiavimo į Kražius, buvo pastatę gražią koplytėlę. Naktimis ją saugoję, tačiau neišsaugoję - ji buvusi nugriauta.

Koplytstulpis, koplytėlė - savotiška šventųjų "gyvenamoji vieta". Jie "apgyvendinami" ne bet kaip. Paprastai į kelių nukreipto koplytstulpio ar koplytėlės pusėje - kryžius su Nukryžiuotuoju, Rūpintojėlis, Nazarietis, į namų pusę - Marija. Jei koplytėlė keturšonė, šonuose gali būti šventųjų arba skirtingų siužetų Marijos skulptūrėlių.

Kryžių statymo motyvai šiandien beveik tokie patys, kaip ir senųjų tradicinių kryžių ir koplytėlių. Kapinėse jie statomi žmogui atminti. Kryžius dažnai žymėjo ir žymi ne tik kapą, bet ir vietą, kur per nelaimingą atsitikimą žuvo ar staiga mirė žmogus. Prie ežerėlio, netoli Kražių, stovi kryžius čia paskendusiai mergaitei atminti. Kitokią prasmę turi kryžiai ir paminklai, šiandien beveik masiškai statomi žuvusių partizanų ar žmonių kankinimo vietose. Jie statomi jau ne vieno žmogaus iniciatyva. Yra ir konkrečių dedikacijų neturinčių kaimo kryžių, organizacijų statydintų kryžių (pvz., Moterų kryžius ties Nemakščių kryžkele) ir pan. Įdomiausios ir įvairiausios individualiai statomų paminklų sodybose ar kurioje kitoje vietoje intencijos. Dažnai jiems teikiama namų saugos prasmė, jie yra susiję su konkrečios šeimos įvykiais. Pastaruoju metu dauguma sodybų kryžių ir koplytėlių yra kadaise duoto pažado ar įžado ištesėjimas, padėka už

stebuklingą išsigelbėjimą nuo karo pavojų ir pan. Būdinga, kad pažadas įvykdytas po keleto dešimtmečių, nes sovietmečiu to padaryti nebuvo galima. Kartais kryžius keliauja kartu su jo savininku. Kražių miestelyje yra bent du kryžiai prie namų, kuriuos žmonės, palikdami tėviškę, pasiėmė su savimi. Tai vieni iš nedaugelio autentiškų paminklų, kartais šiek tiek pakoreguotų. Ir šventoriuje yra perkeltų iš kitur paminklų.

Kryžiaus ar koplytėlės atsiradimas, t.y. paminklo gimimas, taip pat ir jo tolesnė egzistencija, ilgaamžiškumas, ypač kryžiaus sunykimas, savotiška mirtis dažnai priklauso nuo kokio žmogaus. Kryžiaus sunykimas kartais lemia ir žmonių, su kryžium susijusių, gyvenimą. Kryžius yra šventas, jo negalima išniekinti, nepagarbiai su juo elgtis. Nevalia seną, supuvusį bet kur numesti ar jo dalis kitam reikalui panaudoti. Žmogaus, nepagarbiai pasielgusio su kryžiumi, laukia nemalonus ir bausmės. Apie tokius atsitikimus yra įvairių istorijų ir pasakojimų ne tik iš praeities, bet ir iš mūsų dienų. Pasakotojai nurodo ir kaimą, ir žmogų, kuriam taip atsitikę. Namuose ar sodyboje, kurioje nepagarbiai laikomas šventas daiktas (kryžius ar kokia pašventinta statulėlė), ima vaidentis - bilda, trankosi naktimis, kartais ir dienomis, be jokios priežasties krinta daiktai, dužta langai. Nepadeda nei namų pašventinimas, nei šv. Mišios. Vaiduokliai vargina žmogų, kol kas nors atsigodi ir ima ieškoti išniekintos šventenybės. Atradus ir sudėginus ją, viskas nurimsta.

Žmogaus santykis su kryžiumi prasideda nuo jo pašventinimo apeigų. Seniau kryžių kunigas pašventindavo atvažiuavęs į kaimą pas ligonį ar kitais reikalais. Mūsų dienomis kryžiaus pašventinimas susiejamas su kokiu nors jubiliejumi (dažniausiai su vedybų sukaktimi) ar giminės susirinkimu. Ta proga užsakomos šv. Mišios, surengiamas pobūvis. Žinoma, išskilmės rengiamos šventinant kryžių viešumoje, ne sodyboje.

Pagal formą dabartiniai mažosios architektūros paminklai yra ketveriopi: a) kryžiai, b) stogastulpiai, koplytstulpiai, c) koplytėlės, d) skulptūriniai kūriniai.

Dauguma kryžių yra be pagražinimų. Jie būna aukšti, o vienintelė puošmena - įvairiai užsibaigiantys kryžmų galai.

Pats kamienas dažniausiai nepuošiamas, nebent virš Nukryžiuotojo figūros uždedamas stogelis arba išraižomas koks neryškus ornamentas. Puošniausia kryžiaus vieta - pati kryžma ir jos galai. Kryžmoje neretai pritvirtinamas ne tik stogelis, bet ir koplytėlė, kurios pastogėlė, kolonėlės arba šonai būna ornamentuoti kiauraraščiu. Kiauraraštis drožiamas iš to paties kamieno arba pritvirtinamas.

Vienas puošniausių Kražių kryžių stovi pačiame miestelyje, Eidukų sodyboje. Jis statytas dar prieš karą. Ypač kuklus, beveik be puošmenų senieji kapinių kryžiai. Jų grožis - tai darnios proporcijos, monumentalumas. Tai pastebima net dabar, kai dauguma jų sutrumpinti.

Iš dabartinių kryžių grupės reikėtų išskirti kryžius su koplytėlėmis. Tai aukšti (6-8 m) kryžiai, kurių kamienne, maždaug apie vidurį, išdrožta niša (ji paprastai įstiklinama), į kurią įstatoma skulptūrėlė, dažniausiai Švč. Marijos. Fonas ir pati skulptūrėlė nudažoma, iš šalių pastatomos dekoratyvinės žvakidės. Niša atrodo lyg maža koplytėlė ar altorėlis.

Stogastulpių nėra daug, vyrauja koplytstulpiai ir koplytėlės ant stulpo. Bene gražiausias stogastulpis yra Kražių bažnyčios šventoriuje.

Ant žemės stovinčias koplytėles teko matyti tik šiuolaikines (Kražiai, Karklėnai), vietos meistrų darytas. Jose gana skrupulingai laikomasi tradicijų. Koplytėlės iprastinių architektūrinių formų, gelsvai nudažytos, viduje yra arba Švč. Marija (Kražiai), arba Rūpintojėlis (Karklėnai). Tai nemažos skulptūros, nespalvintos. Dažytas tiktai koplytėlių vidus, langeliai iš šonų uždengti užuolaidėlėmis. Čia dažnai padedama gėlių.

Dalis skulptūrinių darbų - kelio rodyklės - turi tik kelis skulptūrinius elementus. Skulptūromis ar skulptūrinėmis kompozicijomis vadintini tik Kražių bažnyčios šventoriuje stovintys šv. Rokas, "Laiminantis Kristus" ir paminklas sušaudytiems žydams prie Medžiokalnio. Šiems darbams ir kai kurioms kelio rodyklėms būdinga vienoda stilistika: pabira, tarsi atsitiktinė kompozicija, figūra, išskyrus šv. Roką, drožiama bareljefiškai ir apipinama įvairiais simboliniais ir dekoratyviniais elementais, kartais kiek paspalvintais. Skulptūrinei kompozicijai naudojamas natūralus medžio kamienas,

net šakos įjungiamos į kompoziciją. Ir figura, ir kiti elementai yra savotiškas kontrastas liaudies klasikos santūrumui. Šių darbų autorius - Grėbliūnas. Jis nevietinis, su Kražiais jį sieja tik giminystės ryšiai. Kito - nevietinio meistro Mikučio darbų, kur kas artimesnių tradicijoms, stovi Karklėnų šventoriuje.

Šiandien nedaug tėra išlikę senųjų kryžių ir koplytėlių, senosios klasikinės liaudies skulptūros, tačiau, aišku, kad jos būta, taigi turėję būti ir žmonių, kurie ją kūrė - liaudies meistrų. Tiesa, sprendžiant iš žmonių pasakojimų, gana dažnai žmogus, sumanęs pastatyti kryžių ar koplytėlę, pats visa tai ir pasidarydavo. Toks koplytstulpis stovi Kražiuose, T. Kivylienės kieme, jo autorius - jos pirmasis vyras L. Mikalauskas. Jis mokėjęs pasidaryti viską, ko jam prireikdavę ūkyje, tačiau svetimiems nedirbdavęs. Toks buvęs ir T. Kivylienės tėvas. Šitokius žmonės vadina apymeistrais.

Nedaug žmonių atmintyje yra išlikę tikrųjų meistrų pavardžių, vardų. Kartą buvo paminėta garsiojo Mockaus pavardė, tačiau nei ką, nei kada Kražiuose jis dirbęs, sužinoti nepavyko. Joną Vaigauską ne vienas prisimena. Vieną jo darbą, dabar atnaujintą, teko matyti Kražių-Pašilės pakelėje. Dažnai į Kražius atvykdavo ir dievdirbys Bergiola iš Kauno, atveždavęs parduoti gausybę skulptūrėlių. Neaišku, ar drožęs tik skulptūrėles, ar ir dar ką nors, bet dažni jo apsilankymai ir dirbinių gausa sukūrė netgi priežodį "kaip Bergiola su dievukais".

Iš dabartinių meistrų garsiausias - Jonas Armonas. Jo darbų pilna Kražių ir apylinkės kapinėse, sodybose, šventoriuose. Tai meistras profesionalas, didžiąją gyvenimo dalį kalęs iš akmens antkapinius paminklus, Atgimimo metais perėjęs vien prie medžio drožybos. Išgyvenęs nelengvą gyvenimą, ragavęs lagerio ir niekada nedirbęs valdiško darbo, saugodamas savo asmens nepriklausomybę ir laisvę. Neatnešęs jam laimės ir šeimos gyvenimas, bet tai jis sieja su savo profesija: meistrai, apskritai menininkai, kaip jis sako, - specialistai, šeimoje paprastai nelaimingi. Tai jis laiko likimo skirta dalia. Tokia dalia laiko ir savo viso gyvenimo užsiėmimą - akmenkalystę, o dabar kryždirbystę. Nepaprastai

darbštus, atkaklus, kurdamas kiekvieną kūrinį suvokia tik kaip darbą, kurį reikia padaryti.

J. Armoną tiksliausia būtų apibūdinti kaip kryždirbį, skulptūrų jis beveik nedrožia, nebent Nukryžiuotuosius, kuriuos dažniausiai drožia reljefu ant atskiros plokštumos. Pats sakosi turįs problemų su kryžiaus proporcijomis, ne visada pavyksta pasiekti jų harmonijos. Šiaip jau J. Armono kryžiai nesunkiai atpažįstami iš kai kurių būdingų, vienaip ar kitaip jo darbuose pasikartojančių bruožų: dekorų, kryžmos puošybos, nuskardintų trilapio formos kryžmos galų. Dekoras ar ornamentas nesudėtingas - kartojasi subrūkšniuotas pusmėnulių motyvas, kuriuo dažniausiai išmarginamas stiebas. Kartais pusmėnulių pakeičia stilizuoto augalo motyvas. Puošiama ne tik priekinė kryžiaus dalis, bet ir šonai bei nugara. Ornamentas įrėžtas negiliai, iš tolo žiūrint, neišsiskiria. Kryžma paprastai puošiama spinduliais, kurių galai dažnai baigiasi stilizuotos tulpės forma. Spindulių forma, kaip ir dekoras, beveik nevarijuoja, kartais, kaip, pavyzdžiui, Kražių kolegijos kieme stovinčiame kryžiuje, jie ištekinami. Tekintosios spindulių detalės gana stambios ir atrodo tarsi svetimkūnis. To paties meistro sukurti minėtieji kryžiai su nišomis-koplytėlėmis (būdingas yra Kražių bažnyčios šventoriuje). Jos išsiskiria spalvingumu, artimu tradiciniam. Šiaip jau J. Armonas spalvos nevarioja, kryžių nutepa oksoliu ar kita impregnuojančia medžiaga, dėl to kai kurie iš jų yra patamsėję, beveik juodi.

Kiti Kražių krašto meistrai nėra profesionalai, t.y. kryždirbystė jų nemaitina. Antai Jonas Pelenis iš Karklėnų kūrėbinį darbą dirba tik priešokiais, atliekamu laiku. Prieš penkio-liką metų savo sodyboje pasistatė koplytstulpį, taip pažymėdamas savo penkiasdešimtmetį. Vėliau - koplytėlę prie kelio, šiemet koplytėlė pastatyta Kražiuose. Jo darbų architektūrinės formos artimos tradicinėms, koplytėlės iš lauko nudažytos gelsvai, viduje irgi išdekoruotos. Skulptūros nedažytos, tradicinės kompozicijos, ramių, statiskų, tačiau išraiškingų formų. Skulptorius gerai jaučia proporcijas, jautriai modeliuoja veido išraišką, darbai dvelkia klasikinei liaudies skulptūrai būdingu nuoširdumu, dyasingumu.

Pašilėje gyvena dar vienas, galima sakyti, pradedantis meistras - Jonas Bernotas. Jis kol kas bando drožti skulptūrėles klasikiniiais siužetais, tačiau savitai spalvina ir dekoruoja. Jo mėgstami siužetai - švč. Marija, Kristus, ypač šv. Jonas Nepomukas, kurį šventu Jonuku vadina. Turi ir sau, ir kitiems išdrožęs, sako, labai žmonės prašo. Skulptūrėlėse jausti menininko fantaziją, savotišką interpretavimo logiką. Iš profesijos vargonininkas, tačiau sovietmečiu buvo priverstas atsisakyti savo profesijos ir ilgus metus dirbo Pašilės kultūros namų meno vadovu. Šiomet išėjo į pensiją, ir tai, matyt, pagausins jo kūrybą.

Tokia šiandien mažoji architektūra Kražiuose. Kaip ir visur Lietuvoje, beveik visiems sakralinės prasmės paminklams būdingas žmonių santykis su jais. Dauguma jų aptverti paprastomis tvorėlėmis, prie jų pasodinta gėlių. Koplytstulpiai ir koplytėlės dar puošiami ir dirbtinėmis puošmenomis, dažniausiai gėlėmis, kartais dekoratyvinėmis arba tikromis žvakidėmis ir žvakėmis. Dirbtinių gėlių puokštės pritvirtinamos ir prie kai kurių kryžių, aukščiau nuo žemės. Šitos puošmenos liudija, kad žmonės tebesuvokia paminklą - kryžių, koplytėlę - ne kaip meninį akcentą, o kaip savo dvasinio gyvenimo dalį, ne kaip dekoraciją, o kaip gyvą reikalą. Galbut tai ir galima laikyti stipriausia jungtimi su tradicijomis.

ŽYDRĖ PETRAUSKAITĖ

SKALBIMAS, BALINIMAS, DAŽYMAS

Šeimininkės visada rūpinasi, kad drabužiai bei naudojami audiniai būtų švarūs ir tvarkingi. Ilgainiui keitėsi valstiečių butis, o kartu ir drabužių bei audinių priežiūra. 1992 m. vasarą per ekspediciją Kražių miestelyje ir jo apylinkėse buvo renkama medžiaga, kaip keitėsi skalbimo būdai ir priemonės, domėtasi dažymo ir balinimo procesais. Aplankytos 47 įvairaus amžiaus moterys nuo 50 iki 103 metų. Pateikėjos

neblogai prisiminė, kaip buvo skalbiama, skalaujama, džiovinama, balinama, sunkiau sekėsi prisiminti dažymą. Skirtinga valstiečių turtinė padėtis bei įpročiai lėmė įvairių naujų skalbimo būdų ir priemonių atsiradimo laiką, todėl buvo sunkiau nustatyti tikslesnes chronologines ribas. Kebliau sekėsi surinkti medžiagą apie XIX amžių, nes dauguma aplankytų moterų gana jaunos.

Per ekspediciją sukaupta medžiaga šiek tiek leidžia palyginti įvairių aplinkinių parapijų skalbimo, skalavimo, džiovavimo, balinimo ir dažymo būdus bei priemones. Gretimose apylinkėse šie skirtumai gana menki, didesni turėtų būti lyginant su tolimesnėmis apylinkėmis. Medžiagos stoka neleidžia to padaryti, be to, šiame straipsnyje tokio tikslo ir neturėta. Norėta parodyti, kaip keitėsi viena valstietiškos buities sričių, kaip seni mediniai indai ir įrankiai pamažu buvo išstumti naujų - metalinių, o senąsias skalbimo priemones pakeitė naujos - cheminiai skalbikliai.

Pirmiausia aptarsime skalbimo priemones, paskui - patį procesą, vėliau - balinimą bei dažymą Kražių apylinkėse.

Nešvarių skalbinių laikymui, merkimui ir plovimui buvo naudojami įvairių formų ir dydžių kubiliukai. Jie XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje daugiausia buvo mediniai, padaryti iš šulelių, suveržti mediniais ar geležiniais lankais. Kubiliukai buvo daromi dažniausiai iš eglės, ąžuolo, kartais iš klevo, beržo, lankams naudojamas lazdynas, kartais - karklas. Mūsų amžiuje lankai daugiausia jau buvo geležiniai. Kubiliukai buvo pusės silkių statinės didumo, maždaug 70-90 cm aukščio, apvalūs, tiesūs ar truputį į viršų platėjantys, su rankenomis (kartais vadinami *kvaskikėmis*) ar be jų. Vėliau buvo pradėti gaminti pailgi, 5-6 kibirų talpos kubiliukai, vadinti *balėjomis*, *vanikėmis*. Kelios pateikėjos prisimena geldas ir iš vieno medžio gabalo skobtus kubiliukus.

Skalbimui namie laikydavo 2-3 kubiliukus. Jų skaičius priklausė nuo šeimos dydžio. Kai kur, bet labai retai, tuose pačiuose induose buvo laikoma mėsa. Atskirai reikia aptarti turtinguose ūkiuose naudotus kubilus šutinimui (kartais juose buvo daromas alus). Tik viena moteriškė matė, kaip kubile skalbinius šutino, kitos tik girdėjo pasakojant. Tai buvo didelis, apvalus, tiesiomis sienomis, apie 1-1,5 m

aukščio, ąžuolinių šulelių kubilas su mediniais lankais ir skyle dugne ar žemai šone. Jis buvo statomas ant žėglių ar suolelio, kad po juo apačioje būtų galima pakišti kibirą. Skylė dugne užkišama kartele iš viršaus, o šone - kaiščiu. Kartelė buvo apvyniojama šiaudų kūliu, o aplinkui ją dedami skalbiniai ir šutinami. Po Pirmojo pasaulinio karo ėmė rasti metalinių vonelių, masiškai jos paplito maždaug po Antrojo pasaulinio karo. Metaliniai kibirai medinius išstūmė dar prieš Antrąjį pasaulinį karą.

Norėdamos palengvinti skalbimą, moterys naudojo medines rantuotas (*karpuotas*) lentas - *velėtuvas*, *trintuves*. Lentos būdavo maždaug 50-80 cm ilgio, apie 20-30 cm pločio. Dažniausiai viršuje buvo išpjautos įvairių formų rankenėlės - ovalo, širdelės ar kokios kitokios. Viena pateikėja pasakojo turėjusi lygioje pusėje išpjauštinėtą - papuoštą lentą. Bet tokių mažai žinoma. Lentas darydavo šeimos vyrai ar pirkdavo. Nors po Pirmojo pasaulinio karo pasirodė metalinės skalbimo lentos, tačiau dar ir dabar kai kur aptinkama jų medinių pirmtakių. Kai kurios šeiminkės jomis dar naudojasi.

Skalavimui palengvinti buvo naudojami suoliukai. Jie buvo mediniai, gana aukšti, maždaug nuo 80 cm iki metro. aukščio, kad skalautojoms nereikėtų smarkiai lenktis, apie metro ilgio ir iki 50 cm pločio. Suoliuko kojos būdavo tiesios, kartais viename gale ilgesnės. Jį veždavo su savimi ar palikdavo skalavimo vietoje.

Kad lengviau išsiplautų šarmas, skalaujant buvo daužoma su kultuvėmis. Jos buvo daromos iš uosio, klevo, kartais iš skroblo (1 pav.). Sakydavo, kad iš beržo darytos kultuvės yra stipriausios. Jos buvo maždaug 30-35 cm ilgio (su rankena) ir apie 6-12 cm pločio, ties rankena siaurėjančios iki 5-9 cm. Kultuves puošdavo: galvučių viduryje išpjaušydavo

1 pav. Kultuvė. Kelmės raj. Burnių k. Kražių muziejaus eksponatas. Piešė A. Bareikytė, perpiešė R. Butvilienė

gėles, segmentinius apskritimus, kartais metus bei vardus, pakraščiuose dantytą liniją. Buvo puošiama ir netradiciškai - pagal meistro skonį ir išmonę. Kultuves darydavo šeimos vyrai, kartais jos buvo perkamos turguje. Jaunesnės moterys gaudavo jas dovanų.

Labai reikalingi namų ūkyje buvo ir kočėlai, naudojami iki šių dienų patalynei kočioti. Kočėlas yra dviejų dalių - kočėlas ir kočėtuvė, tarmiškai vadinami *kočėlu* ir *valkauninku*. Jie buvo daromi iš klevo, beržo bei uosio. Kočėlas - apvalus, ritinio formos, apie 50-80 cm ilgio ir maždaug 4-9 cm skersmens. Dažniausiai kočėlo ilgis atitinka kočėtuvės ilgį. Kočėtuvės buvo kelių formų, nuo 50 iki 80 cm ilgio ir 6-10 cm pločio. Kartais ties rankena šiek tiek susiaurėjusios. Rankenos padarytos iš to paties medžio gale ar viršuje. Kad patogiau būtų kočioti, kartais padaromos papildomos rankenėlės prilaikyti. Rasta įdomi šios rankenėlės atmaina - bumbulas. Kočėtuvės viršus dažnai buvo puošiamas - joje išpjaujami segmentiniai apskritimai, gėlytės, geometriniai ornamentai, vardai bei metai. Kočėlus darydavo namiškiečiai, moterys gaudavo dovanų ar pirkdavo turguje. Kainuodavo jie gana nebrangiai - nuo 1 iki 3 litų, po karo - apie 6 rublius.

Beveik kiekvienuose namuose būdavo ir įvairių tipų geležinių lygintuvų - su įkišama geležine šerdimi ar kaitinamų žarijomis, vadinamų *prosais*, *mašinkomis*.

Stambesnieji ūkiai didesniems skalbiniams lyginti turėjo ir brūžkas (*moglius*). Jos buvo dvejopai sukonstruotos - su akmenų dėže ir sukamos.

Kadangi kitų skalbiklių nebuvo, tai buvo vartojamas pelenų šarmas ir namie virtas muilas. Pelenus šarmui šeiminiškės kaupdavo kubiliuke ar statinaitėje, ji buvo laikoma kamaroje. Geriausiai tiko kietesnio medžio, baltmiškio pelenai. Lapuočių - beržo, alksnio, juodalksnio, klevo - malkoms sudegus, likdavo balti pelenai. Spygliuočių pelenai buvo juodi ir netiko. Kibirui vandens imdavo maždaug 2-3 lėkštes (apie 1 kg) pelenų, juos kelis kartus persijodavo miltų rėčiu, tada suberdavo į kubiliuką ir užplikydavo karštu vandeniu; kitos moterys dar pavirindavo ar staiga įpildavo šalto vandens, kad geriau nusistotų. Paskui palikdavo parai, o kartais net

savaitei, kad nusistotų ir "paleistų macnumą". Nusistojęs švarus, glitus vanduo - tai šarmas. Jį skiesdavo ir merkdavo skalbinius, nepanaudotą šarmą palikdavo kitam kartui. Šarmas labai ėsdavo rankas, todėl moterys po skalbimo jas tepdavo grietine, įvairiomis *mostikėmis*.

Šio amžiaus antrajame-trečiajame dešimtmetyje atsirado cheminių skalbiklių: minkšto muilo, skalbimo miltelių. Jau gerokai po Antrojo pasaulinio karo šeimininkės pradėjo skalbti tik cheminiais skalbikliais.

Muilas buvo verdamas iš avino, kiaulės taukų, negeros mėsos, kaulų ir kitokių atliekų, dar pridedama muilo akmenio. Buvo verdama tol, kol masė pradėdavo stingti, tada buvo aušinama ir pjaustoma gabalais. Kartais masė buvo supilama į kepimo formas ir džiovinama saulėje, kad muilas būtų skalsesnis. Tarpukarėje dažna šeimininkė muilą pirkdavo.

Patalynės ir apatinių drabužių keitimas bei skalbimo dažnumas priklausė nuo šeimininkių turtingumo, švaros supratimo. Vienuose namuose patalynė buvo keičiama 1-2 kartus per mėnesį, apatiniai drabužiai - kas savaitę, kituose rečiau. Nešvarius skalbinius kraudavo į kubilą, maišą, dėžę ir laikydavo kamaroje. Moterys, kurios turėjo mažai atsargų, skalbdavo tuoj pat.

Pagrindiniai skalbimai būdavo 2-3 sykius per metus - prieš Velykas ir Kalėdas ar po bulviakasio, kitur - dar prieš Sekmines. Per didžiuosius skalbimus plaudavo ne tik kasdien nešiojamus drabužius bei patalynę, bet ir lovatieses, kartais viršutinius drabužius. Kasdien nešiojamus skalbinius plaudavo ir dažniau, maždaug per mėnesį kartą ar rečiau, kaip minėta, priklausomai nuo turimų atsargų. Šeimose, kuriose augdavo vaikų, skalbdavo gana dažnai - kas savaitę.

Nešvarius skalbinius merkdavo iš vakaro dažniausiai į šarmą, kai kas - į švarų drungną vandenį. Spalvotus atskirdavo nuo baltų, kai kur - patalynę nuo drabužių, atskirai merkdavo vilnonius, didelius ir smulkius. Rytą skalbinius ištrindavo (*išvelėdavo*). Vienos šeimininkės šarmą keitė, kitos trindavo tame pačiame, kuriame mirkė. Plonesnius ir spalvotus ištrindavo silpname šarme ar tik pamuילindamos, geresnius - vien tik pamuילindamos. Trindavo ant skalbimo lentos, kurios jos neturėjo - rankomis ar į geldos kraštą. Vasarą

dažniausiai velėdavo lauke, kartais virtuvėje, o žiemą - tik virtuvėje.

Ištrintus skalbinius virindavo maždaug 20 minučių emaliuotame katile (*cigone*), vėliau aliumininame puode šarme ar pamuilintus. Kai kuriuose didesniuose ūkiuose šutindavo kubile, virindavo virtuvėje ar *kamine*. Geresnių ir vilninių drabužių bei audinių visai nevirindavo.

Prieš dėdamos į kubilą šutinti, baltinius pamuilindavo, tada sukraudavo ir pildavo verdantį šarmą, o atšalusį nuleisdavo per skylę. Taip kartodavo nuo 3 iki 7-10 kartų, kol skalbiniai kubile užkaisdavo. Viena pateikėja pasakojo, kad virindama įpildavo truputį žibalo, kad išnyktų blusos.

Išvirintus skalbinius sudėdavo į kubilus ir veždavo arkliais ar nešdavo skalauti (*skalbti*) į kūdrą ar prie upės. Skalaudavo 1-2, kartais 3-4 moterys. Jei skalbinių buvo daug, o savų moterų mažai, - kviesdavosi talką. Paskui talkininkes pavaišindavo ar atitalkindavo.

Kartu su skalbiniais veždavosi ir suoliuką. Jį statydavo prie vandens ar į vandenį, o žiemą prie eketės. Skalaudamos moterys sustodavo po dvi ir vandenyje pamirkiusios skalbinius dėdavo ant suoliuko ir plakdavo kultuvėmis. Jos net kartodavo sutartinę: "tišku tašku, tiku taku". Moterys sakydavo, kad pačios rankos pripratę prie ritmo. O vyrai kartais mėgdavo paerzinti sakydami: "Sutarkit, bobutės, nemuškit drabužio be reikalo". Šarmu skalbinius gerai išskalbdavo, bet jį buvo sunku išskalauti, reikėjo daug kartų mirkyti ir plakti kultuve, kol išeidavo visas glitumas. Viena buvusi samdinė pasakojo, kad jos šeimininkė net grėždavusi skalbinius į lėkštutę - patikrindavo, ar nebėra putų. Skalaudamos marškinius, laikydavo už apykaklės ir nuo jos pradėdavo plakti lenkdamos į vidų sagas, kad nesuplotų. Paklodes ir užvalkalus lankstydavo keletą kartų: pirmiau išilgai, paskui į tris dalis, sutaikydamos kampus. Baigdamos skalauti, išlankstydavo ploniau - iš pradžių keturlinkai, paskui - dvilinkai.

Žiemą stengdavosi skalbti mažesnę kiekį, tačiau rankas vis tiek atšaldavo. Kad nors kiek apsigintų nuo šalčio, rankas trindavo spiritu arba šildydavo atsivežtu karštu vandeniu.

Švarias paklodes, užvalkalus, vyriškus ir moteriškus baltinius, parsivežusios namo, mirkydavo mėlintuve (*lazarukoje*),

kad būtų baltesni ar ryškesni. Mėlintuvo miltelių ar gabalėlių nusipirkdavo krautuvėje gana nebrangiai. Truputį jo paėmusios įdėdavo į drobėlę, užrišdavo ir pamerkdavo į vandenį. Mirkydavo tol, kol vanduo pamėlynuodavo, tada merkdavo skalbinius vieną ar net keletą kartų.

Šventadienių drabužių apykaklės ir rankogalius dar standindavo bulvių krakmolu, dažniausiai pirktu krautuvėje. Kitos standindavo ir paklodes bei užvalkalus ar net skareles.

Džiaudavo skalbinius vasarą kieme ant žolės, tvoros ar virvių. Virves ištiesdavo prie namų ar prie daržinės tarp karčių. Dažniausiai žiemą ar lyjant džiaudavo troboje ant aukšto (*višku*), dideliame kambaryje ar daržinėje.

Kitokios priežiūros reikėjo vilnoniams išeiginiams drabužiams, pirktinėms skarelėms, megztiniams. Visus šiuos drabužius skalaudavo tik vandenyje, o jei plaudavo, tai retai, ir tik muilu ar labai silpnu šarmu. Geresnius vilnonius merkdavo į bulvių tarkius. Sutarkuotas bulves nusunkdavo ir skystį praskiesdavo iki pieno baltumo, kai kurios šeimininkės dar pašildydavo ir tada merkdavo drabužį, truputį patrindavo ir skubiai skalaudavo, kad neliktų tamsių ruoželių. Sakydavo, kad ir spalva gražesnė, ir geriau gurgžda. XX a. pradžioje krautuvėse atsirado specialaus skysčio vilnoniams drabužiams skalbti. Bet buvo ir tokių šeimininkių, kurios šventadienius vilnonius drabužius tik išpurtydavo. Dažniausiai buvo skalbiamos kojinės ir pirštinės.

Dėmes valydavo duonos pluta, gintaru ar popieriumi ir lygintuvu. XX a. pradžioje jau atsirado dėmių valiklių.

Per žiemą austas drobes pavasarį ar vasarą balindavo. Buvo keli balinimo būdai: virinimas, balinimas saulėje, rasoje, ant sniego, lietuje. Pavasarį, maždaug kovo mėnesį, drobes klodavo ant sniego. Sodams žydint, balindavo pievoje. Išaustą ritinį sumirkydavo kūdroje ar kubile ir klodavo pievoje, laikydavo maždaug savaitę, vis palaistydamos. Jei norėjo abi puses išbalinti, tai vartydavo. Kurios nebijodavo vagių, drobes palikdavo per naktį, kitos stengdavosi kuo anksčiau rytą pakloti, kad daugiau rasos kliūtų. Virindavo pelenų šarme ar chlorkalkėse. Kartais balindavo keliais būdais iš karto, t.y. ir virindavo, ir klodavo pievoje.

Nors cheminių dažų atsirado XIX a. antrojoje pusėje, tačiau dar ilgai gyvavo ir natūralūs: juodalksnio, alksnio, ąžuolo, uosio, obels žievės, ramunėlių žiedų, beržų lapų, pupų kartu su ankštimis, svogūnų lukštų, rugių želmenų. Spalvos intensyvumas priklausė nuo dažalo kiekio. Kad geriau nusidažytų, dėdavo mėlynojo ar žaliojo akmenėlio, druskos, rūgšties, burokų rasalo, surūdijusios geležies, acto.

Kražių moterys dažydavo daugiausia virindamos, kartais po to siūlus sudėdavo į krepšį ir dar pakaitindavo virš dažų ar iškūrentoje krosnyje.

Dažus gamindavo taip: žievės, lapus ar žiedus pavirindavo ir nukošdavo, dar pridėdavo papildomų medžiagų: vilnoniams - rūgšties, linams - druskos ar kitko pagal reikalą. Paskui sudėdavo verpalus ir vėl virindavo: vilnonius - 10-15 minučių, lininius (*marškonius*) - ilgiau.

Dažniausiai dažydavo juodalksnio žieve. Šis būdas ilgiausiai išlikęs, tinkamas ir vilnai, ir linams, taip pat milui. Viršutinė juodalksnio žievė nuskutama ir 1-2 paras mirkoma vandenyje ar mėlynojo akmenėlio tirpale (kitai pat vadinamame *kuparose*). Tada viskas virinama, dar pridėdama mėlynojo akmenėlio ar geležies rūdžių. Paskui žievės išgraibomos, merkiama siūlai ir vėl virinama. Nusidažo žalsvai, rudai ar tamsiai rudai, priklausomai kokie siūlai ir kiek ko dėta. Alksnio žievė dažo taip pat, tik šviesesnėmis spalvomis. Išvirinus ąžuolo žievę, gaunami dažai linams ir vilnai rudai ar pilkai nudažyti, pridėjus, žinoma, druskos, acto, mėlynojo akmenėlio. Obelių žievė dažo geltonai. Šie dažai paruošiami taip pat, kaip ir kiti, tik pridėdama alūno. Uosio žievė dažo žalsvai, beržiukai - pilkai ir geltonai, laukinės ramunės - geltonai, jomis dažo daugiausia tik pakulas. Didelės pupos (su visomis ankštimis) dažo pilkai ir vilną, ir linus; jei linai šviesūs, juos nudažo geltonai. Tokia pat spalva dažo svogūnų lukštai, o žaliai - rugių želmenys. Po pirmojo pasaulinio karo natūralius dažus vis labiau pradėjo stumti cheminiai.

Keitėsi ne tik dažai. Maždaug po Pirmojo pasaulinio karo pradėjo atsirasti metalinių kibirų, vonelių, truputį vėliau - metalinių skalbimo lentų, cheminių skalbiklių. Nauji įrankiai ir skalbikliai lėmė ir paties skalbimo proceso kaitą. Galima

daryti prielaidą, kad didžiausias lužis įvyko tada, kai po Antrojo pasaulinio karo pelenų šarmą visai pakeitė cheminiai skalbikliai. Tuomet skalbimas gerokai palengvėjo ir sutrumpėjo, nes neberekėjo virti šarmo ir muilo, skalauti su kultuve.

DALIA BERNOTAITĖ

BALTIEJI AUDINIAI

1992 m. liepos mėnesį vykusioje ekspedicijoje buvo tyrinėti baltieji Kražių apylinkių audiniai: rankšluosčiai, staltiesės, paklodės, užvalkalai, impilai. Be to, buvo rinkta medžiaga apie baltąsias lovatieses, maišus, užuolaidas. Iš viso apklausta 47 pateikėjos nuo 55 iki 103 metų. Dauguma jų yra iš Kražių apylinkių (iki 15 km nuo miestelio), tik viena kita atsikėlusi gyventi iš gretimų apylinkių, 20-35 km nuo Kražių. Apie vienas audinių rūšis buvo surinkta daugiau informacijos, apie kitas - mažiau. Daugiausia duomenų surinkta apie XX a. audinius - rankšluosčius ir baltąsias lovatieses. Pateikėjos ne tik pasakojo apie XX a. pirmosios pusės (t.y. savo vaikystės, jaunystės) ir pokario metų audinius, bet ir galėjo parodyti savo prieš Antrąjį pasaulinį karą ir ypač po karo austų audinių. Šiose apylinkėse iki dabar audžiamos rinktinės (*lumstinės*) lovatiesės (*divonai, kapos*). Šiais audiniais ypač didžiuojamasi dėl sudėtingos audimo technikos, be to, kaip sako audėjos, "įdomu austi, nenuobodu". Surinkti medžiagą apie XIX a. audinius buvo gana sunku. Pateikėjos galėjo papasakoti nebent apie savo senelių, mamų austus audinius, bet ne viską gerai prisimindavo. XIX ir XX a. pradžios audinių Kražių apylinkėse, palyginti su kitomis vietovėmis, išlikę labai nedaug. Buvo aptikta tik keletas staltiesių, paklodžių, rankšluosčių. Pora jų pateko į Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyrių. Kitų muziejų kolekcijose šių apylinkių eksponatų taip pat tėra vienas kitas.

Ivairiu laiku buvo audžiami trejopi raštuoti baltieji audiniai: servetiniai, diminiai ir rinktiniai. Tiksliai nustatyti, kada paplito vienas ar kitas audimo būdas, yra sunku. Didesnių pokyčių būta po karų. Pavyzdžiui, diminiai audiniai buvo populiariausi po Pirmojo pasaulinio karo, o rinktiniai - po Antrojo.

Rankšluosčiai šiose apylinkėse vadinami *abrasais*, *renčnikais*, *reinčnikais*. Pasak vienos pateikėjos (g. 1918 m.), "abrūsu vadino tik baba (1858-1961), mama jau ne". Tradiciškai rankšluosčiai skiriami į šventadienius ir kasdieninius. Kasdieninių rankšluosčių raštams ir puošybai nebuvo skiriama daug dėmesio, nes jie turėjo tik praktinę paskirtį. XIX a. antrosios pusės ir XX a. kasdieniniai rankšluosčiai blogesnių linų, pašukiniai, pakuliniai; dvinyčiai būna plonesni, keturnyčiai - storesni, austi *eglikėm* (1 pav.), *družikėm* ar *langiukais*. Pagrindinis rašto pasirinkimo kriterijus - "kas kaip mėgo, taip ir audė". Labiau vertino keturnyčius, nes tie esą stipresni. Senieji rankšluosčiai siauri, ilgi (apie du metrus), vėlyvesnieji, XX a. pirmosios pusės, jau austi į medvilnę, platesni (31-42 cm), trumpesni (apie 1,5 metro). Rankšluosčių plotis, pateikėjų teigimu, priklausė nuo noro ("kokį kas norėjo, tokį audė") ir nuo siūlų storumo. Plotį

1 pav. Kasdieninis rankšluostis, linas, 4-nytis. Audė S. Eičaitė-Veidienė, Linkaučių k.

skaičiuodavo posmais (1 posmas = 30 siūlų). Plonesnės gijos - 12 posmų, storesnės - 8, kitų teigimu, 8-7 ir net

5 posmų pločio. Audėjos ausdamos apskaičiuodavo, kiek išeis rankšluosčių: "ritiny jų 10-15", arba "10 metrų krūvoj". Išaustus kasdieninius rankšluosčius išskalbdavo, išbaltindavo. Vienus atkirpdavo ir atsiulėdavo dažniausiai tiek, kiek reikia, kitus laikydavo rietime (*ritinyje*), o kartais visus "dėvimus iškart karpydavo".

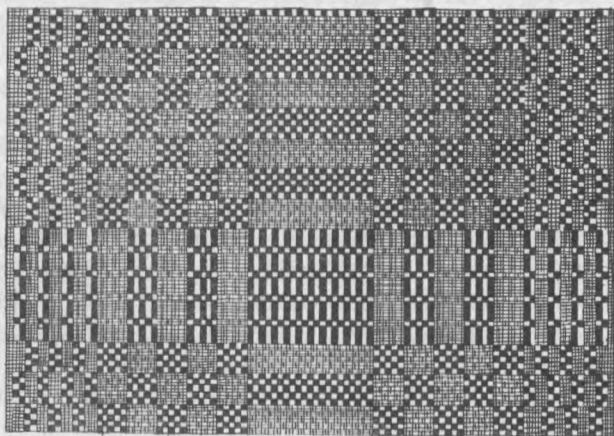
Smulkesniuose ūkiuose visa šeima šluostydavosi vienu rankšluosčiu arba gaspadoriui būdavo atskiras. Stambesniuose ūkiuose, kur būdavo samdoma šeimyna, elgdavosi įvairiai: "jei šeiminkai elegantiški, tai atskirai, o jei ne - tai kartu"; "gaspadoriams, ponams plonesni ir atskirai, o šeimynai storesni". Šeimyna "kad sutarė, šluostydavosi į vieną"; "mergos sau, bernai sau". XX a. pradžioje neretai pasitaikydavo akių liga trachoma, tada tiems, kieno akys nesveikos, rankšluosčius duodavo atskirus. Kasdieninius rankšluosčius keisdavo kartą per savaitę. Kojoms šluostyti naudojo prastus sudėvėtus rankšluosčius ar šiaip kokius skudurus.

Šventadieniai rankšluosčiai yra vieni gražiausių lietuvių liaudies audinių. XIX a. šventadieniai Kražių apylinkių rankšluosčiai buvo balti lininiai, dažniausiai aštuonnyčiai, rečiau dešimties nyčių, servetiniai ruoželinio pynimo, austi tradiciniais, įvairiai derintų langučių raštais. Smulkesni rašto elementai jungiami į didesnes grupes, kurios perskiriamos smulkių langelių ir stulpelių juostomis. Beveik visi langeliai pailgintų proporcijų. Rankšluosčiai "languoti smulkiau negu skotertės". Aštuonnyčiai buvo vertinami, nes neišsipešioja. Viena 98 metų pateikėja didžiudamasi sakė, jog jos mama mokėjusi austi "trijų modų aštuonnyčius renčnikus", o ji pati "tik vieną modą". Dažnai austi ir dešimtnyčiai servetiniai rankšluosčiai išilginių ruoželių raštu, kartais su užaustais languotais galais. Ruoželiai vienodo pločio - 0,8-1,2 cm arba eina pakaitomis platesni (1,3-1,5 cm) ir siauručiai (0,5 cm). Dvinyčiai - šešianyčiai rankšluosčiai prie šventadienių retai priskiriami. Šventadienių rankšluosčių galuose kartais į audinio raštą įausdavo raudonus medvilninius, rečiau - lininius ruoželius. Dažniausiai platesnis ruožas įreminamas tarp poros siauresnių arba keli į viršų ar apačią siaurėjantys ruoželiai išdėstomi 10-15 cm arba "per pirštą" nuo galo. Ruoželiai vadinami *šlekais*, *šlekiukais*, tai esąs "pats pirmas papuo-

šalas". Tačiau kai kurios pateikėjos raudonų užaudimų neatsiminė ir aiškino, jog rankšluosčiai buvę tik balti. Galus puošė lininiais pinikais, pintais iš paliktų metmenų siūlų, bet dažniausiai prisiūdavo nupynusios atskirai iš dvinyto audeklo metmenų. Jei pynė iš to paties rankšluosčio metmenų, tai pinikams dalį ataudų "per porą sprindžių" išsardydavo arba ausdamos palikdavo nesuaustą tarpą tarp rankšluosčių. Jei pindavo atskirai, tai palikdavo kelių ar keliolikos centimetrų dvinyto audinio juostą. Prisiūdavo kiaurarašte siūle - krypute, kitur vadinama *pelėtakiu*. Pinikų raštas nesudėtingas: skersinės lygaus dydžio akučių juostos, stambesnių akučių juostos su smulkių intarpais, smulkių akučių dugne didesnės kryputės, rombai ir t.t. Pinikų ilgis su kutais 5-22 cm. Pateikėjų teigimu, rankšluosčiai su pinikais esą jų mamų palikimo, nors kai kurios, ypač vyresnės, sakėsi pačios mokančios pinti (*mazgyti kutas*) ir vaikystėje pynusios. Tačiau XX a. pirmojoje pusėje buvo labiau paplitę kabliuku (*kobiniuku, tamburka, timburka*) nerti nėriniai, vadinamieji *kreizai, kreiziukai, aptukai*. Jie nerti iš lininių ar medvilninių siūlų, dantytu pakraščiu - *kreizai su snapukais*. Vienų raštai nesudėtingi geometriniai: tinklelio fone tankiau nerti rombai su akutėmis viduryje, kryputės ir t.t. Kiti, ypač vėlyvesni, yra sudėtingų raštų: aštuonlapės žvaigždutės, gėlytės su koteliais ir lapeliais, paukščiukai. Įvairiausių raštus moterys sakėsi sugalvodavusios pačios (iš savo galvos) arba nusižiūrėdavusios iš kaimynių, vėliau - iš knygų. Dažniausiai prie rankšluosčių siūdavo baltus mezginius (siūlus ir mezginius šutindavo pelenų šarme). Vėliau prie tamsesnių, nebaltintų rankšluosčių siuvo ir pilkus nebaltintų linų mezginius. Mezginių plotis 13-15 cm. XX a. pirmojoje pusėje paplinta dar vienas baltų rankšluosčių puošimo būdas - inicialų siuvinėjimas viename rankšluosčio gale. Siuvinėjama pildymu arba kryžiuku per kaniavą įvairiaspalviais siūlais. Aplink rai-des ar šalia jų kartais siuvinėjami stilizuoti ar natūralistiniai gėlių žiedai ir šakelės. Dažnai siuvinėjama ir ant seniau austų rankšluosčių, todėl išsiuvinėtieji inicialai ne visada sutampa su audėjos pavarde ir dažniau parodo daikto priklausomybę.

Kada rankšluosčių metmenims buvo pradėta naudoti medvilnė, tiksliai nustatyti nepavyko. Vyresniųjų pateikėjų tvirtinimu, senieji rankšluosčiai buvę lininiai, o jų vaikystėje (t.y. XX a. pradžioje) metmenys jau buvę ir medvilniniai. Tačiau dauguma sakė, kad medvilnė buvusi brangi ir "į bovelną audė tie, kas turėjo".

Apie XX a. trečiąjį dešimtmetį labiau paplinta ryškaus rašto rankšluosčiai - balta medvilnė, atausta nebalintu linu. Kartais linus padažydavo ažuolo žieve, pupų stagarais (pupojais), kad raštas būtų geriau matomas. Jų nebaltingavo. Audė (ir dabar audžia) aštuonnyčius servetinius smulkių langučių raštu. Tačiau labiau paplinta keturnyčiai, aštuonnyčiai diminiai ir daugianyčiai servetiniai. Diminiai rankšluosčiai Kražių apylinkėse vadinami *rinkiniais* ("rinkiniai nuo pirmo ruso"). Keturnyčių diminių rankšluosčių raštai įvairūs: smulkūs langučiai ir stulpeliai sujungti į kvadratus, po kelias grupuotos katpėdėlės, katpėdėlės rato viduryje ir t.t. Čia dažna ir išilginė raštų slinktis: tinklelio, gulsčių ovalų, stačiakampių juostos, tarpusavy sujungti rombeliai, langučiai, kryputės. Kartais galuose skersai užaudžiamas kitas stambesnis raštas, sudarantis kompozicijos uždarojo įspūdį (2 pav.). Aštuon-

2 pav. Rankšluostis, medvilnė, linas, 4-nytis, diminis. Gerletiškės k.

nyčių diminių rankšluosčių raštai stambesni, ryškesni kontrastai, jie dažnai austi didesnių langų, perskirtų smulkių langučių juostomis, raštu. Daugianyčių servetinių rankšluosčių raštai sudėtingi, labiau negu kituose rankšluosčiuose metmenų fone išryškėja ataudų raštas. Ritmiškai kartojasi šachmatine tvarka išdėstyti rašto elementai. Smulkių raštelių ruožai pagrindinius rašto elementus suskaldo į atskiras dalis arba atskiria vieną raštą nuo kito. Diminiams ir ypač daugianyčiams servetiniams rankšluosčiams būdingos gan plačios vingelių eilės pakraščiuose ir kartais galuose. Šie rankšluosčiai būna be papuošimų galuose arba su medvilniniais, rečiau lininiais dantytais mežginiais (net nebaltintų linų), taip pat trumpesni (150-170 cm) ir platesni (35-40 cm) už senuosius. XIX a. pradžios rankšluosčių ilgis daugiau kaip 2 m, plotis - 25-35 cm.

Rinktiniai rankšluosčiai, vadinami *lumstiniais*, Kražių apylinkėse paplito po Antrojo pasaulinio karo, ypač 6-7 dešimtmetyje. Pateikėjų teigimu, jų anksčiau neaudė. Audėjos siūlus į nytis verti mokydavosi viena iš kitos, pasižiūrėdavo ir į knygas. Ausdavo į baltą medvilnę pilku, rusvu linu. Raštas dažniau išilginis, pavyzdžiui, dvi eilės tulpių, jų šonuose yra rombai, kryputės. Rinktinis rankšluosčius vertino, nes juos sunkiau austi, įdomiau dirbti.

Po Antrojo pasaulinio karo rankšluosčių ataudams kartais būdavo naudojami ir balti šilkiniai siūlai. Tačiau šilkais dažniau atausdavo lovatieses, užuolaidas.

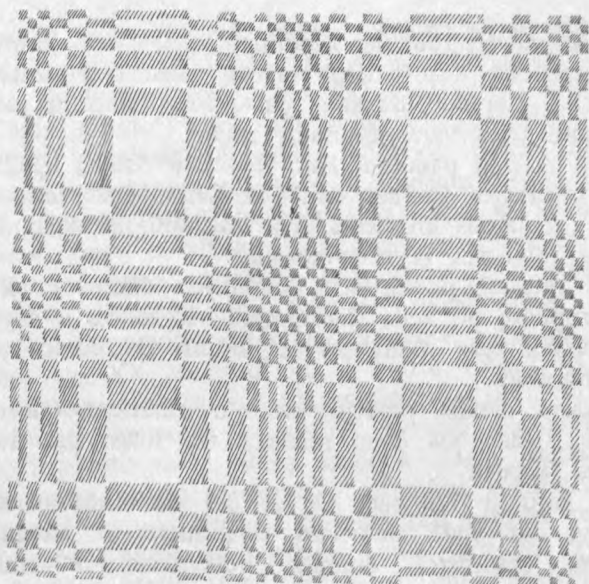
Pateikėjų teigimu, šventadienius rankšluosčius dažniausiai laikydavo jau padarytus, t.y. sukarpydavo, atsiulėdavo, apmegzdavo ir padėdavo į skrynias, kad "prireikus nereikėtų skubėti".

Rankšluosčiai nuo seno mūsų krašte labai gerbiami ir turi ne tik buitinę, bet ir dekoratyvinę paskirtį. Juos kabindavo puikiose rankšluostinėse gerajam kambariui papuošti, keisdavo dukart per metus prieš didžiąsias šventes. Puošnius rankšluosčius duodavo svečiui, kunigui nusišluostyti. Be to, tai buvo ir gražiausia dovana. Jaunoji dovanodavo stuomenis ir rankšluosčius tėvams, vyro broliams ir seserims, piršliui, sročiai. Į rankšluosčius kartais įvyniodavo mirtų vedusiems, rūtų - nevedusiems. Pamergės (*parėdkininkės*) dova-

nodavo jaunajai ir pabroliams (*svotams*). Kai kurių pateikėjų teigimu, pamergės duodavo pabroliams rankšluostį ar stuomenį, jei šie patikdavę. Svečiai dovanodavo jaunesiems rankšluosčius per vestuves ar šeiminkams įvairiomis kitomis progomis. Dovanoti rankšluosčiai buvo labai vertinami. Dauguma moterų, rodydamos rankšluosčius, pasakojo, kokia proga ir kada buvo gautas tas rankšluostis, kas jį audė. Per laidotuves XX a. rankšluosčius užrišdavo karsto nešėjams. Paprastai tų rankšluosčių nedovanodavo. Tik labai turtinga audėja juos nešėjams atiduodavo. Vėliau, XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje, rankšluosčius iš dalies pakeitė plačios dimenės ar rinktinės juostos. Jos į baltą ar juodą medvilnę ataustos linais, bet dažniau baltais ar juodais šilkais. Prie galų prisiūti šilkiniai kutai. Baltosios juostos yra su juodais ruoželiais galuose ir kraštuose. Reikėtų dar pridurti, jog analogiško ar panašaus kaip juostos rašto būna lovatiesės, tiesiamos po karstu, aplink jį ir kabinamos galvūgalyje ant sienos. Dabar yra ir aplink mašiną juosiamų audinių. Jie rinktiniai, austi stambiais augaliniais ornamentais. Šie visi audiniai vadinami *pagrabiniais divonais*. Tokius turi kelios šeimos, kam prireikus, skolinami.

Po karo namie austi rankšluosčiai palengva neteko buitinės paskirties. Pradėta pirkti fabrikinės gamybos kasdieniniai rankšluosčiai, o namie austi išliko tik kaip dovanų objektas ir tėvų, senelių prisiminimas. Šiuo metu rankšluosčių beveik nebeaudžia dėl žaliavų stokos, o prieš 5-10 metų austų dar daug kur galima pamatyti.

Staltiesės Kražių apylinkėse vadinamos *skotertėm*. Jas dengdavo ant stalo kalendorinių, šeimos švenčių metu, kunigui kalėdojant, svečiui atėjus. Puošnia staltiese apdengtas stalas stovėdavo seklyčioje. XIX a. staltiesės - baltos lininės, kartais pašukinės, šešianytės, aštuonnytės servetinės, ruoželinio pynimo. Austos įvairiai derintų smulkių langučių, stačiakampių ar rombėlių raštais, stambesniais už rankšluosčių (3 pav.). Dvipalės, susiūtos per vidurį apsukui ar palaidais siūlais krypute. Ypač vertinamos aštuonnytės, nes "brangesnis audimas, daugiau darbo", "tikras aštuonnytis dailus, neišsikilioja", "dailus kaip atlosas". Daug rečiau audė keturnytės staltiesės. Anot vieno pateikėjų, staltiesės buvę tik baltos, kitos tvirtino,

3 pav. Staltiesė, linas, 8-nytė, servetinė. Kražių apyl.

jog buvę puoštų raudonais, labai retai ir mėlynais žičkais. Žičkų ruoželius (*šlekus*) įausdavo galuose, bet dažniausiai aplink staltiesę 5-6 cm pločio. Vienur kitur buvo paminėta, kad staltiesės audę baltas, nes "neturėjo iš ko šlekiukus užausti". Pasitaiko staltiesių ir su išsiuvinėtais inicialais galuose. XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios staltiesės yra pailgos, pritaikytos prie senųjų stalų, ilgis 180-195 cm, plotis 130-140 cm.

XX a. staltiesių metmenims pradėta daugiau naudoti medvilnės. Atausdavo baltintu arba, ypač nuo 2-3 dešimtmečio, nebaltintu linu. Linus kartais padažydavo ažuolų žieve, pupų stagarais. Audė aštuonnytes servetines ir daugianytes staltieses. Jos dvipalės, tradicinių langučių rašto ar austos dobiliukais. Vienpales staltieses išausti užsakydavo Kražių audėjams (*atkočiams*), jų Kražiuose buvo du. Metmenims medvilnę pirkdavo patys atkočiai, o užsakovai atnešdavo ataudus ir pasirinkdavo raštą. Mokėti reikėdavo už metrą. Matyt, nebuvo labai brangu, nes, anot tų audėjų giminių, užsakovų būdavę daug. Vienpalėms staltiesėms, skirtingai nuo

senųjų aštuonnyčių, būdingi sudėtingi raštai (pvz., grupuotos po 2 katpėdėles tarp įstrižų vingelių juostų) ir uždara jų kompozicija - aplink užaustos gan plačios vingelių juostos, tarsi įreminančios viduryje esantį raštą.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir vėliau Kražių apylinkėse audė ir keturnytes dimines staltieses. Diminės staltiesės labai panašios į baltąsias lovatieses. Tik staltiesių raštai smulkesni ir ataudai plonesni negu lovatiesių.

Prie retesnių priskirtinos aštuonnytės diminės staltiesės, austos grupuotų po kelis šešiakampių žvaigždučių ir krypučių raštu. Pakraščiuose retais tarpais kartais iškaišomos ryškių spalvų žvaigždės.

Pokario metais pradėjo austi ir rinktines (*lumstines*) staltieses. Tačiau jos daug retesnės nei tokio pat audimo lovatiesės (*kaPOS*).

Po karo ir iki pat XX a. 8-9 dešimtmečio Kražių apylinkėse dar audė tradicines aštuonnytes ir daugianytes servetines, keturnytes dimines, retkarčiais ir rinktines staltieses.

Staltiesė, kaip ir rankšluostis, buvo dovanų objektas, ypač per vestuves.

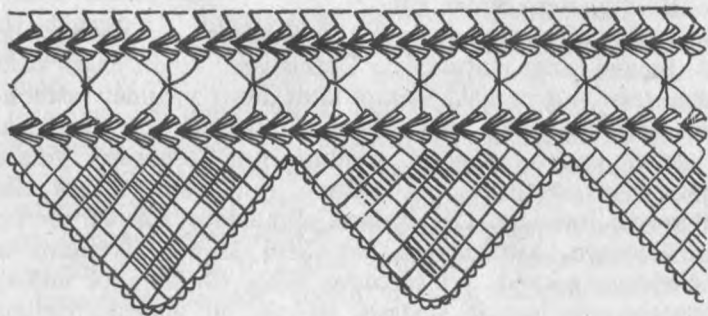
Užvalkalai. Pagalvių užvalkalai Kražių apylinkėse vadinami įvairiai, dažniausiai *ančvalkais*, rečiau *užvalkais*, *unžvalkais*. Kaip ir dauguma audinių, vieni užvalkalai skiriami kasdienai, kiti - šventadieniui, nors dažnai tų dienų ir nepaisoma. Svečiams ar ligoniui, prieš atvežant daktarą, kunigą, turėjo gražius baltus lininius užvalkalus. Kasdieninius audė iš prastesnių siūlų - į linus pakulom, pašukom, šventadienius - lininius. XX a. metmenims naudojo ir medvilnę. Pateikėjos minėjo, kad pagalvių ir patalų užvalkalus audė ir iš kanapių *plaskanių* (nebrandinančių sėklų). Esą jas galima gražiai nudažyti, iš jų audiniai lengvai skalbiami ir yra švelnūs dėvėti. Kražių apylinkėse pagalvių užvalkalai yra keleriopi. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje austi dvinyčiai - keturnyčiai languoti, rečiau dryžuoti. Languodavo iš dviejų, rečiau - iš trijų spalvų. Dažniau minėti baltos-raudonos, baltos-mėlynos spalvos deriniai. Kasdieniniai tamsesni, jiems naudota ir juoda, ruda, žalia spalva. Pateikėjų teigimu, kokios spalvos turėjo, tokia ir dažydavo linus. Tačiau labiau-

siai mėgti ir gražiausiais laikyti raudonmargiai užvalkalai - "raudoni pervis geriausia, žali greit nublukdavo". Spalvų santykis audinyje įvairus, bet dažniau minėti balto dugno ("ant baltą grunto") kitos spalvos juostelėm (*dražikėm*) įvairiai sulanguoti užvalkalai. Juostelės 0,5-3 cm pločio. Siauresnės grupuotos po kelias, platesnės - pavienės. Buvo ir dviejų spalvų lygaus dydžio (maždaug 1x1 cm ir stambesniais) langeliais austų užvalkalų. Kita pagalvių užvalkalų grupė - baltieji, dažniausiai dvinyčiai arba keturnyčiai. Kasdieniniai be įstatų, geresnieji su lininiais, medvilniniais nėriniais galuose. Daugumos vyresniųjų pateikėjų teigimu, tik jų augime, t.y. XX a. pradžioje, į baltus užvalkalus pradėjo siūti lininius, medvilninius įstatus (*stapkas, apčiukus*), nertus kabliuku (į spalvotus užvalkalus nėrinių nesiuvo). Vienų raštas nesudėtingas - mažų langelių dugne tankiau nerti rombai arba rombai sudaryti iš smulkių kvadratėlių. Kitų raštas sudėtingesnis, nėrinėje susipina keli motyvai, pavyzdžiui, aštuonlapės žvaigždutės rombuose arba tarp jų, kryptės ir pan. Nėrinių plotis 10-15, rečiau 20 cm. Pagalvių galuose ant impilo kartais užsiūdavo raudonos pirktinės medžiagos, kad nėrinio raštas būtų geriau matyti. Labai retai nėrinius siuvo ir abiejuose užvalkalo galuose. XX a. pirmojoje pusėje žinomi baltieji užvalkalai ir su išsiuvinėtais savininkės inicialais. Siuvinėjo raudonais, rasaliniais ar kitos spalvos siūlais kryžiu per kaniavą arba pluoštelį. Užvalkalų plotis apie 60 cm, ilgis 80-90 cm.

Patalų užvalkalai vadinami *dvilinkėmis, dvikartėmis*. Jie balti lininiai arba pašukiniai. Dažniausiai keturnyčiai, austi eglute, retai - dvinyčiai. Vienur kitur buvo paminėti aštuonnyčiai, austi langučiais arba išilginiais ruoželiais. Tie užvalkalai esą labai gražūs, naudoti pasiturinčiose šeimose. Vasarą klojosi vien užvalkalu. Jei būdavo šalta, ant viršaus dar užsiklodavo lovatiesę. Užvalkalams apmesdavo apie 30 metrų, apskaičiuodavo, kad neliktų, nereikėtų karpyti, sverdavo ir skaičiuodavo posmus. Jei turėdavo laiko, išbaltinusios audinį, užvalkalus tuoj pat ir siūdavo, jei ne, tai audeklo rietimą padėdavo į skrynią. Ir pagalvių, ir patalų užvalkalų galuose dažniausiai prisiūdavo raiščiukus iš to paties ar kito audinio. Kai užvilkdavo, raiščiukus "sumegzdavo į rožikę". Kitos

galuose įsiūdavo sagas ir kilpeles arba užvarstydamo siūlu. XX a. pirmojoje pusėje kai kas pradėjo siūti pirktinės medžiagos pagalvių užvalkalus. Tokios medžiagos užvalkalus vilko ir ant vatinių ar pakulinių antklodžių, o ant patalų - naminius. Pirktime medžiaga pasiūdavo ir antklodžių apačią. Po karo fabrikinės medžiagos užvalkalai palengva išstūmė naminius.

Paklodes (*drobules, drobulikes*) audė linines, retkarčiais - kanapines. Kasdienines audė iš storesnių, blogesnių verpalų (pašukų, pakulų), šventadienes - iš ploniau, daugiau verptų siūlų. XX a. pirmojoje pusėje metmenims buvo naudojama ir medvilnė. Paklodės - dvipalės, dvinytės ir keturnytės, austos *eglikėm* ("plačios eglikės po 7 porikes, siauresnės - po 5 porikes" siūlų). Per pusketvirtos dienos išausdavo rietimą - apie 30 metrų. Ausdavo ir *pragijines* - retesnio audimo paklodes: siūlai veriami į kas antrą skieto dantį. Jos būna minkštesnės, reikia mažiau siūlų. Svečiui ar ligoniui, prieš atvežant kunigą, daktarą, tiesdavo gražias plonas dvinytes ar aštuonnytes servetines langučių, stulpelių rašto paklodes. Paklodžių pakraštį puošė prisiūtais pinikais, XX a. dažniau kabliuku nertais baltais mezginiais, vadinamais *kreizais, kreiziukais, aptais*. Tie mezginiai dažniausiai buvo lininiai, nesudėtingo langučių rašto, dantyti, su snapukais (4 pav.). Vėlesnių nėrinių, ypač medvilninių, raštai jau

4 pav. Paklodės nėrinys, linas. Gerletiškės k.

sudėtingesni, derinami keli motyvai. Gan dažni augaliniai raštai - gėlės vazonuose ir pan. Į nėrinius kartais įrišdavo kutukus. Retkarčiais paklodės kampe išsiuvinėdavo šeimininkės inicialus. Kai kur buvo minėta, kad moterys, nusižiūrėjusios į pirktnes medžiagas, per sprindį ant paklodės krašto įausdavo du tris raudonų, žalių, mėlynų siūlų ruožus (*šlekus, družikes*) - "moterys pasigavo madą parėdnės".

Paklodžių ilgis 185-190 cm, plotis 140-152 cm. Mezginių plotis 6-12 cm.

Lovas klodavo taip. Viena prastesne paklode apkamšydavo šiaudus lovoje (vėliau buvo naudojami čiužiniai), kitą tiesdavo ant viršaus. Šios kraštą, puoštą pinikais, mezginiais, nuleisdavo per lovos kraštą ("išleisdavo iš po divono"). Viršutinė paklodė turėjo dvigubą paskirtį: teikė gražumo ir dengė po lova esantį podėlį.

Paklodes arba tuoj pat sukarpydavo, pasiūdavo, apnerdavo, arba laikė rietimuose.

Čiužinius (*sienikus*) austi pradėjo XX a. Audė dvinyčius, rečiau - keturnyčius eglute pašukinius arba į pašukas pakulom, baltus "paprastus, be gražalo". Kartais siuvo iš maišinių audinių.

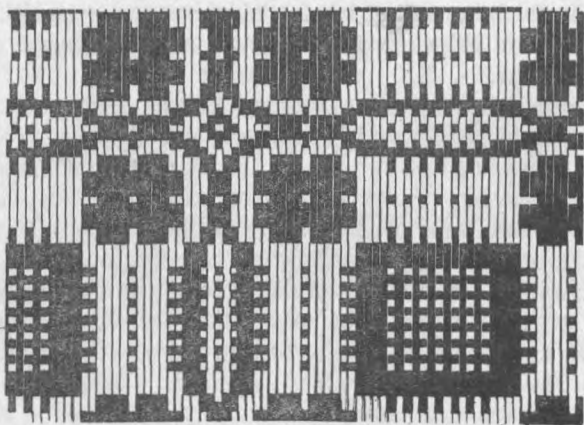
Impilai (*vimpilai*) buvo lininiai arba į medvilnę atausti linais, keturnyčiai, labai tankiai suausti, sumušti. Audė vienspalvius ar išilgai dryžuotus (pvz., baltame dugne tamsiai pilki ruoželiai). XX a. pirmojoje pusėje jau pirkto medvilninius, dažniausiai raudonus, kartais mėlynus impilus.

Apie senąsias, t.y. XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios, baltąsias lovatieses daug medžiagos surinkti nepavyko. Buvo paminėtos *dubyčios*. Tai iš storų pakulinių siūlų austos trintytės korelinio rašto lovatiesės, plačiai žinomos visoje Žemaitijoje. Prie šių lovatiesių kartais siuvo lininius nėrinius (*postorius aptus*) dantytu pakraščiu, nertus langiukų raštu, arba per vidurį išiūdavo mezginius.

XX a. pirmojoje pusėje paplito keturnytės, aštuonnytės diminės lovatiesės, vadinamos *kapomis, kapikėmis*. Jomis užklodavo lovas dažniausiai per didžiąsias šventes - Kalėdas, Velykas, atlaidus (Šv. Roko), kalėdojant ar atvežant kunigą pas ligonį. Kapas klodavo "pasipuošimui, kad iškilmingiau būtų". Jos labiau mėgstamos ir vertinamos už spalvotas vil-

nones lovatieses, nes "daugiau darbo, kiekviena pati nepasidarydavo". Kapas dovanodavo jaunoji anytai, svočiai, pamer-gės - jaunajai. Daugumos pateikėjų teigimu, tamsių audinių nenešdavo, dovanodavo šviesius - rankšluosčius, staltieses, kapas, rečiau - paklodes. Vasarą į kapą suvyniodavo nešamą krikštyti vaiką.

XX a. baltųjų diminių lovatiesių metmenys - balti medvilniniai, ataudai - nebalintų linų. Kad išryškėtų raštas, linus dar padažydavo ažuolo žieve, pupų stagarais. Mėgti tokie pat kaip ir spalvotųjų lovatiesių raštai: smulkūs langučiai ir stulpeliai sujungiami ir padaromi stambesni langai, vienodo dydžio langeliai grupuojami po 4-9, katpėdėlės ratuose, katpėdėlės tarp rombų, ovalų, tinklelis ir t.t. Keturnytėse lovatiesėse paprastai du pagrindiniai rašto elementai išdėstomi šachmatine tvarka. Austos ir išilginio rašto keturnytės diminės lovatiesės, kuriose du trys rašto elementai kartojasi 10-15 cm pločio išilginėmis juostomis. Šios lovatiesės yra smulkesnio rašto nei languotosios. Mėgtas tinklelis, kryputės, gulsti ovalai. Aštuonnyčių diminių raštai stambesni, kaitaliojasi tik tamsios - šviesios plokštumos, nėra pustonių kaip keturnytėse. Austos skėtiniu ar keturlapių raštu (5 pav.). Kai kurių,

5 pav. Lovatiesė (*kapa*), medvilnė, linas, 8-nytė, diminė. Audė M. Urbonienė, Kražiai.

ypač vėlyvųjų XX a. 7-8 dešimtmečio lovatiesių raštai itin stambūs. Keturnytėms, aštuonnytėms diminėms lovatiesėms būdinga uždara rašto kompozicija - gan platus 14-16 cm vingeliais užausti pakraščiai ir kartais galai.

XX a. antrojoje pusėje, be minėtų, pradėtos austi ir rinktinės lovatiesės. Vienose visas plotas tolygiai užpildomas smulkiu raštu (pvz., aštuonlapės žvaigždės rombų tinkle), kitose stambus raštas dėstomas eilėmis (pvz., žvaigždės su ovalu viduryje, tulpės aplink rombą, po keturias grupuotos lelijos ir t.t.). Pakraščiuose įaudžiamos kitos rūšies gėlės vazonuose ar be jų, retkarčiais net javų varpos. Rinktinės lovatiesės dažnai austos nusižiūrėjus į audinių knygas, fabrikinius arba kitų audėjų austus audinius.

Baltųjų lovatiesių ilgis 185-215 cm, plotis 135-156 cm.

Langų užuolaidų, pasak daugumos pateikėjų, kaime prieš karą nenaudojo - "nebuvo mados". Kartais užtraukdavo pusines, pasiūtas iš medžiagos, ar pasikarpydavo popierinių. Po šio karo pradėjo kabinti austines užuolaidas. Pamėgtos lininės ar šilkais (šviesiai violetinės, geltonos, rudos spalvos) ataustos keturnytės reto audimo ar rinktinės užuolaidos. Rinktinės austos stambiu augaliniu raštu. Be to, rišdavo linines tinklines užuolaidas ir dar išsiuvinėdavo. Šiuo metu dieninės užuolaidos, jei jos yra, - pirktinės, o naktinių teko matyti ir namie austų.

Pagal savo paskirtį maišai skiriami į dvi grupes: maišai miltams bei grūdams ir maišai bulvėms bei kitoms daržovėms. Maišus bulvėms audė dažniausiai keturnyčius iš pačių prasčiausių pakulinių siūlų. Maišai, skirti miltams, grūdams, yra tankesni, plonesni. Juos audė beveik visada keturnyčius eglute arba įstrižainiais ruoželiais iš plonesnių pakulinių, pašukinių siūlų. Per vidurį išilgai įausdavo spalvotų siūlų ruoželius. Pagal ruožų spalvą bei išdėstymą kiekvienas ūkininkas skyrė savo maišus - "kožna gaspadinė žinodavo savo maišą - znočnas buvo". Ruožų plotis, jų išdėstymas bei spalvinis derinimas įvairus. Dažniausiai ruožai 3-6 cm pločio (pavieniai - platesni, derinant kelis grupėmis - siauresni). Įausdavo vieną platų, du vienodo pločio ruožus, vieną platų ir du siaurus, kelis siaurus tarp dviejų plačių ir t.t. Paprastai derindavo dvi tris spalvas. Mėgstamos -

raudona, juoda, žalia, geltona, mėlyna. Ypatingo dėmesio spalvų derinimui neteikdavo - kokių siūlų turėdavo, tokius ir įausdavo. Kartais audė visą maišą, sudryžuotą neplačiais 5-6 spalvų ruoželiais (pvz., raudonais, žaliais, mėlynais, violetiniais, baltais, juodais). Kaip skiriamasis maišo ženklas buvo paminėtas įaustas piršto ilgumo stačiakampis su (per nytis įverta) raide jame. Maišų ilgis 95-130 cm, plotis 60-70 cm. Gale įverdavo virvutę ar pynutę maišui užrišti. Maišų turėjo "kiek išgalėjo". Laikydavo rietimuose ir prireikus pasiūdavo.

Aptarus Kražių apylinkių baltuosius audinius, galima padaryti tokias išvadas:

1. Senųjų XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios audinių Kražių apylinkėse išlikę nedaug. Apie juos galima spręsti tik iš negausių muziejų kolekcijų, pateikėjų pasakojimų ir pavienių daiktų kai kuriose sodybose.

2. Baltieji audiniai skiriami į kasdieninius ir šventadienius. Kasdieniniai yra blogesnių siūlų, paprastesnio audimo dvinyčiai, keturnyčiai. Šventadieniai XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios audiniai dažniausiai balti lininiai šešianyčiai, aštuonnyčiai ir daugianyčiai servetiniai. Raštai, priklausomai nuo audinio paskirties, formos, tradicijų ir audimo technikos, yra įvairiai sugrupuotų langučių arba išilginių ruožų. Puošiami raudonų žičkų užaudimais, pinikais, nėriniais.

3. XX a. pirmojoje pusėje, plačiau pradėjus metmenims naudoti medvilnę, šventadieniai audiniai (rankšluosčiai, staltiesės, baltosios lovatiesės) audžiami kontrastingos gamos, į baltą medvilnę nebalintu linu. Labiau paplinta keturnyčiai, aštuonnyčiai dimai.

4. Rinktiniai audiniai pradėti austi po Antrojo pasaulinio karo. Šiose apylinkėse, greta diminių, iki pat šių dienų austos rinktinės lovatiesės. Jos kražiškių moterų vertinamos dėl sudėtingos audimo technikos.

ALFONSAS MOTUZAS

APIE KRAŽIŲ SKERDINIŲ METU GIEDOTAS GIESMES

Žemaičių krašto katalikiški apeigų giedojimai, jų lokaliniai ypatumai iš dalies yra pateikti ir apibūdinti (13, 28; 19, 3-9). Kražių skerdynių metu giedotos giesmės - netyrinėta muzikologijos sritis.

Žemaičiai katalikiškas apeigų giesmes, palyginti su kitomis Lietuvos etnografinėmis sritimis, yra išsaugoję iki šių dienų. Matyt, prisirišimas prie bažnyčios, koplytėlių, koplytstulpių su šventaisiais patronais garbinimas, šventų giesmių giedojimas jiems buvo senelių tradicijų saugojimas bei jų tąsa.

Kražių drama prasidėjo 1893 m. lapkričio 22 d. (pagal seną kalendorių - 10 d.). Kražiškiai, nieko nelaimėję taikiu būdu (1891 m. gruodžio 12 d. caro valdžia įsakė uždaryti benediktinių vienuolyną, kapines, bažnyčią), nuo rugsėjo pirmos dienos meldamiesi ir giedodami ėmė dieną naktį budėti bažnyčioje, kad žandarai jos neuždarytų. Maldos ir giesmės truko daugiau kaip du mėnesius.

Analizuojant šį dramatišką laikotarpį, muzikologo dėmesys pirmiausia krypta į šaltinius, pagal kuriuos stengiamasi atkurti tą įvykį. Juozo Žilevičiaus muzikologijos archyve Čikagoje laikomas maždaug 1830 m. ranka rašytų gaidų rinkinys "Giesmes Myszes" (4, 471-473). Rankraštis buvo naudojamas šv. Mišių metu bažnyčioje.

Prano Razmino redaguotoje monografijoje "Kražiai", skyrelyje "Gyvųjų atsiminimai apie Kražių skerdynes" randame duomenų apie skambėjusias giesmes, jų pavadinimus, giedojimo laiką ir paskirtį. Magdalena Gaidamavičiūtė prisimena: "Giesmes giedodavome "Marija, gražiausia panele", "Jėzau mieliausias, atėjęs ant svieto" ir kitas. Mes gerai sutardavome, Anelė Dimšaitė buvo gera gydorka" (3, 141).

Kun. P. Veblaitis rašo: "Kazokai buvo apsiginklavę šautuvais, ietimis, kardais ir rimbais; jie apsupo visą Kražių miestelį, ant visų kelių ir takų pastatė sargybas, kad niekas iš miestelio nepabėgtų, o visi kiti puolė prie bažnyčios, kur žmonės giedojo giesmę "Dievas mūsų gelbėtojas ir tvirtybė" (18, 72). Gaidų šaltinį, jau parašytą po Kražių skerdynių, pateikia B. Kviklys knygoje "Lietuvos bažnyčios. T. 1. Telšių vyskupija" (9, 174). Vienas iš šaltinių su natomis, atskleidžiantis šio žemaičių krašto religinių giesmių melodinę ornamentiką, yra kun. K. Ambrazaičio "Gismiu Lobynas" (1). Iš to leidinio šio straipsnio priedo pateikiama keletas šio krašto patronų bei rožančiaus giesmių tekstų ir melodika.

Apžvelgiant šiuos šaltinius, reikėtų ne tik remtis giesmių pavadinimais ir pačiais tekstais, bet lyginti su surinkta medžiaga. Tai padaryti padėjo antrosios respublikinės instrumentologinės (vadovas doc. R. Apanavičius) ir Žemaičių krašto giesmių rinkimo (vadovas A. Motuzas) ekspedicijų rinkta medžiaga, iliustruojanti Kražių apylinkių liaudies instrumentinę bei religinių apeiginių giesmių muziką (8; 10). Palyginus ankstesnius šaltinius su ekspedicijų, iškilo keletas klausimų. Kodėl būtent šios giesmės, o ne kitos buvo giedamos ir kokia jų paskirtis?

Kaip jau minėjome, pirmasis šaltinis apie giesmių muziką Kražiuose J. Žilevičiaus Muzikologijos archyvo medžiaga (4, 471-473). Pateiktos šv. Mišių giesmių melodijos turėjo autorių, bet, deja, jis nepaminėtas. Ekspedicijų medžiaga rodo, kad informatorių tėvai ir seneliai yra pasakoję apie senovėje giedotas labai senas šv. Mišių giesmes lietuviškai ir suprantama muzika. Jos buvo giedotos iki pat paskutinių šv. Mišių, t. y. apie rugpjūčio pabaigą, prieš pradedant saugoti bažnyčią (10). Greta jau minėtų šv. Mišių giesmių, kaip rodo ekspedicijų medžiaga, šiame krašte būta ir apeiginių liaudiškų giedojimų. Tai giedamieji Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo rožiniai, Žemaičių Kalvarijos Kalnai (Kryžiaus kelias). Palyginus šaltinius (3, 141; 9) su ekspedicijų medžiaga (8), matome, kad šios giesmės yra išlikusios iki šių dienų. Šiame straipsnyje pateiktoje "Kražių skerdynių giesmių antologijoje" giesmių tekstai yra paimti iš skirtingų giesmynų. Giedamojo Švč. Mergelės Marijos rožinio giesmių

tekstas ir melodika paimta iš K. Ambrazaičio "Giesmių lobyno" (1, 620-636), tekstas parašytas kražiškių dūnininkų tarme (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 2) Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių melodika yra pateikta iš ekspedicijų medžiagos (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 3), bet jų tekstai - iš "Auksa Altorius arba Šaltinis dangiszku skarbu" (2, 374-408).

Šaltiniuose minimos dvi giesmės: "Dievas mūsų gelbėtojas ir tvirtybė" (18, 69) bei "Dievas mūsų gelbėtojas" (1, 188); ekspedicijos medžiaga rodo, kad tai yra ta pati giesmė. Straipsnio priede "Kražių skerdynių antologijoje" (Nr. 4) šios giesmės tekstas pateikiamas iš "Liturginio maldyno" (11, 171-172), o natos - iš ekspedicijų medžiagos (10). Šaltiniuose kol kas dar niekur neaptiktos, o ekspedicijos medžiagoje jau yra minimos Kražių dramos metu giedotos "kantičkinės" patronų giesmės. Iš kur jos atsirado ir kodėl būtent šių, o ne kitų patronų čia giedamos?

Tik 1413 m. pakrikštyti žemaičiai, o jau 1416 m. buvusioje šventyklos vietoje ant kalnelio tarp Kražantės, Dausino ežero ir Medžiokalnio Vytauto Didžiojo įsakymu buvo pastatyta viena pirmųjų bažnyčių Žemaitijoje. Ją pastatęs Žemaičių seniūnas Mykolas Kęsgaila Valimantaitis davė ir savo vardą - šv. Mykolo Archangelo. Beje, drąsiems ir ryžtingiems Kražių apylinkių gyventojams labiausiai ir tiko šv. Mykolo - karių ir riterių, dangaus galybių kunigaikščio, kovojančio dėl tiesos, teisės ir teisingumo, vardas (7, 2). Šio patrono giesmės melodija gyva Kražiuose ir šiandien (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 5). Ekspedicijos medžiaga rodo, kad dažniausiai buvo giedotos šv. Stanislovo, šv. Roko, šv. Jono Krikštytojo, šv. Agotos giesmės.

Kražiuose nuo pat jėzuitų įsikūrimo pradžios žmonių pamaldumui ugdyti buvo rengiamos iškilmingos procesijos. Yra aprašyta, kaip pirmaisiais kolegijos įsteigimo metais kankinio Marino relikvijos buvo perkeliamos į Kražius. Šio šventojo malonės ir iš klausymai plačiai nuskambėjo po Žemaitiją (17, 29). Deja, nė vienoje iš minėtų ekspedicijų šio patrono giesmės užrašyti nepavyko. Ypač minėtina šventė, trukdavusi visą savaitę, - šv. Stanislovo Kostkos beatifikacijai (1670 m.) paminėti. Be pamaldų ir pamokslų, buvo rengiamos

eitynės po miestelį su įvairių muzikos instrumentų ir specialių, šiai šventei skirtų giesmių muzika. Tai būdavo visiškai panašios iškilmės, kaip Vilniaus akademijoje šv. Kazimiero garbei. Šv. Stanislovo šventės visuotinį šventimą Žemaičiuose suteikė kunigaikštis Jonas Sobieskis 1674 m. kaip padėką už pergalę prieš turkus (12, 29-30).

Ekspedicijų informatoriai teigia (8;10), kad ši giesmė, skambėjusi Kražių skerdynių metu, ir šiandien dar gyva senosios kartos žmonių atmintyje (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 6).

"Šventas Rokas" - pati seniausia Kražių miestelio ir apylinkių giesmė. Ji turi senas tradicijas, kurios siejasi su nuo seno čia švenčiamais šv. Roko atlaidais. Šv. Rokas, stebuklingasis ligonių globėjas, Kražiuose labai gerbiamas ir gerbiamos jo garbei giedamos giesmės. Šaltiniai rodo, kad nuo XVII a. vidurio šalyje pasireiškę pirmieji ūkio smukimo požymiai buvo labai ryškūs ir Kražiuose. 1656 ir 1659 m. miestelį apiplėšė švedų kariuomenė. XVII a. pabaigoje, padidėjus ekonomikos smukimui, o XVIII a. pradžioje užtrukus karams, kilo badas, maro epidemija. Žmonės mirė ir atrodė, kad jokio išsigelbėjimo nebėra. Tuomet, kaip per amžių tėkmę eina pasakojimai iš lūpų į lūpas, žmonės pradėjo melsti išganymo šv. Roką. Jau tuo metu stovėjusi jo garbei koplytėlė tapusi pagrindine kražiškių raudų ir maldavimų vieta. Ir nelaimė nutolo: liovėsi maras, pasveiko net beviltiški ligoniai. Nuo tada Kražiuose šv. Roko atlaidai tapo didžiausia parapijos švente. Be to, nuo 1989 m. šv. Roko atlaidai paskelbti Kražių diena (7, 10). Šiandien šv. Roko giesmė, giedota ir prieš 200 metų, yra viena iš pagrindinių (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 7).

Dar ir šiandien vienur kitur gali užtikti kryžių, į ažuolus, pušis, beržus įkeltų mažų koplytelių su šventųjų Roko, Jono Krikštytojo, Antano, vargšų patronų, šv. Agotos, nuo ugnies saugotojos, statulėlėmis; lietaus ir saulės nublukinti, švelniai nuliudę žiūri jie į žemaičius, kurie šiandien jau nebekelia kepurių ir nebekalba poterių, kaip prieš šimtą metų. Tik senieji kražiškiai, pasakodami apie patronus, neužmiršta paminėti šv. Agotos. Pasak jų, dėl šv. Agotai skirtų maldų ir giesmių po Kražių skerdynių miestelis liko

neapimtas ugnies liepsnų. Tad ši giesmė yra labai gerbiama ir giedama visados pasidėjus pašventintą šv. Agotos duoną (10) (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 8). Ekspedicijų metu yra užrašytas ir vienas kitas prisiminimas apie Kražių tragedijos metu giedotas giesmes.

Leonas Brazauskas (g. 1907 m.) pasakojo, kad jo tėvukas Juozapas Brazauskas (1851-1948) minėjęs, jog saugant bažnyčią nuo žandarų vakarais buvo giedami Žemaičių Kalvarijos Kalnai (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 3). Ekspedicijos metu šias giesmes pavyko užrašyti į magnetofono juostelę; anot infomatoriaus, melodika nepakitusi ir iki šių dienų.

Vaclovas Stonys (g. 1923 m.) prisimena savo senelio Juozapo Stonio (1846-1933, g. Kražių vls., Kalvių k.) pasakojimą apie giedotą rožančių ir šv. Roko giesmes. Deja, įrašyti į magnetofono juostelę nepavyko, tad teko naudotis istoriniais šaltiniais (apie tai kalbėta), o viena šv. Roko giesmė pateikiama "Kražių skerdynių giesmių antologijoje" (žr. Nr. 7).

Vienas iš paskutinių istorinių šaltinių, kalbantis giesmės žodžiais ir gaidomis apie Kražių dramą - Kražių giesmė, sukurta nežinomo autoriaus tuoj po skerdynių. Tekstas ir gaidos paimtos iš 1895 m. Tilžėje leisto leidinio "Keletas raštų apie Kražių atsitikimą" (9, 174) (žr. "Kražių skerdynių giesmių antologija". Nr. 9).

Peržvelgę straipsnio prieduose pateiktų giesmių melodiką, matome, kad jos yra lėto, ramaus, didingo ritmo, rūstoko charakterio. Šios savybės, matyt, siejasi su šio krašto dainoms būdingu tęsimu, ramumu, daugiabalsiu didingumu.

Iš pateiktų giesmių galima išskirti tris funkcionalius vienetus: šv. Mišių giesmes, apeiginius giedojimus, patronų giesmes bei giesmę, sukurta tuoj po skerdynių. Šv. Mišių giesmės išliko kaip istorinis paminklas, jos šiuo metu jau nebegiedamos. Patronų giesmės išlikusios tik senųjų žmonių atmintyje. Rožinis ir Žemaičių Kalvarijos Kalnai šiandien dar giedami per laidotuves, mirusiųjų paminėjimus bei kalendorines bažnytines šventes: per Vėlines, gavėnios metu ir Velykų naktį. Tai gyvas Kražių skerdynių atminimas.

Tačiau šių dienų jaunoji karta, deja, nebrangina tų idealų, dėl kurių guldė galvas mūsų tėvai ir protėviai.

Ši kražiškių giesmių apžvalga papildys ir patikslins dabar turimus duomenis apie visos Žemaitijos krašto apeigų giesmes bei jų lokalinius ypatumus.

Šaltiniai ir literatūra:

1. Ambrozaitis K. Gismiu Lobynas. Dorrisville, 1924. 796 p.
2. Aukša Altorius arba Szaltinis dangiszka skarba. 1879. 800 p.
3. Gyvujų atsiminimai apie Kražių skerdytes // Kražiai. / Red. P. Razminas, Chicago, 1983. P. 141-143.
4. Iš archyvų // Tautos praeitis. Chicago, 1961. T. 1. Kn. 3. P. 471-473.
5. Yla S. Šiluva Žemaičių istorijoje. Boston, 1970. D. 1. 296 p.
6. Katela P. Šiluvos Marijos šventovės istorija. Kretinga, 1937. 63 p.
7. Kražių parapijai 570 metų. /Parengė kun. A. Anužis ir N. Petrošiūtė. Klaipėda, 1989. 14 p.
8. Kretingos šv. Antano mergaičių kolegija (Folklorinis kabinetas. 1992 m. ekspedicijos medžiaga).
9. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios. T. 1. Telšių vyskupija. Chicago, 1980. 400 p.
10. Lietuvos muzikos akademijos Klaipėdos fakultetai (Folklorinis kabinetas. 1989 m. ekspedicijos medžiaga).
11. Liturginis maldynas. Kaunas - Vilnius, 1984. 624 p.
12. Liuima A. Kražių kolegija // Kražiai /Red. P. Razminas. Chicago, 1983. P. 28-30.
13. Motuzas A. Tautiniai instrumentai ir Kalnų giesmės Žemaičių Kalvarijoje // Liaudies kultūra. 1991. Nr. 3. P. 28.
14. Opisanie statystyczne Parafij Powandenskiej w Dyecezyi Zmudsko-Telszewskiej w Dekanacie Wornienskim, w powiecie Telszewskim Gubernji Kowienskiej Polozonej // (Pavandenės šv. Onos bažnyčios archyvas).
15. Sprainaitis R. Kai kurie istoriniai ir archeologiniai duomenys apie jėzuitų kolegiją Kražiuose // Žemaičių praeitis / Red. A. Butrimas. Vilnius, 1990. T. 1. 243 p.
16. Šlinskis A. Kražiai // Kražiai / Red. P. Razminas Chicago, 1983. P. 86-87.

17. Valančius G. Žemaičių Didysis. Brooklyn, 1978. D. 2. 523 p.

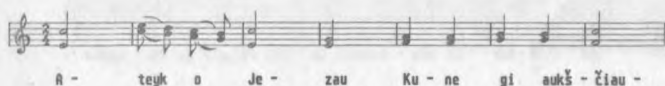
18. Veblaitis P. Kražių skerdynės // Kražiai / Red. P. Razminas. Chicago, 1983. P. 69.

19. Žemaičių Kalvarijos Kalnai: Šermeninės giesmės. sudarė ir paruošė A. Motuza. Vilnius, 1993. 98 p.

KRAŽIŲ SKERDYNIŲ GIESMIŲ ANTOLOGIJA

Nr. 1. "Giesmes Myszes" [1, 471-473]

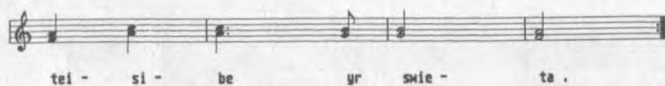
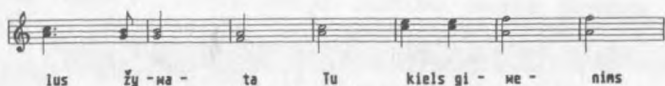
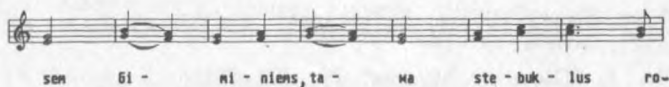
Giesmė pirma

1. Ateik o Jezau Kune gi aukščiausiai
Atwersty griesznus nu peklos giliausiai
Aniols apreiszkie, Pannaj prasydieje
Pons Diems Paniste Marijos gialbieje.

2. Diel taves Jezau, nebyktas gieribes
 Giedžius byjause, daug grieku pyktibes
 Uz wysus gajlous, o milausic Tiewe
 Wiel ne grieszyti prižadū tau Diewe.

Giesmė trečia

Su Apasztelays tawi iszpažynsem
 Giminiems, tawa stebuklus rodise.
 Kur eisma, turi pamekslus žyvata
 Tu kiels giwenims teisibe yr swieta.

Giesmė ketvirta

Isz - e - je Je - zus sie - ti, Žo - dzius gi - me - ni - na

Pa - szauks Swie - ta y dar - bus, am - žiaus isz - gu - ni - na

Mej - les dar - bajs yr zieklais už - deg mei - le, wie - ra

Giams Pie - nuo to - ki da - ra diel A - wiu, a - pie - ra

Ant me - dzie Kri - ziaus diel ju du - szie Pa - ded

Yr y ga - nik - las gi - me - ni - na i - med,

gi - me - ni - na i - med .

1. Iszeje Jezus sieti žodžius giwenima
 Paszaus Swieta y darbus, amžiaus iszgunima
 Mejles darbajs yr zieklais uždeg meile, wiera
 Giams Piemuo toki dara diel Awiu apiera.

MINORE: Ant medzia Kriziaus diel ju duszue paded
 Yr y ganiklas giwenima iwed, giwenima iwed.

2. Wijns Diews Trajciojssoi, giaras yr teisingas
 Gieręms žmonims gieriausis, bet puktims rustingas
 Wijns ka waldzios yr moksła, mok rasitaj tyk Rima
 Nesiokiam darbais musu szyrdies tykieima.

Nr. 2. "Rozantej pri Shv. Marijes"
1-ma gismie pirm Rozanteus [1, 620]

Ro - žan - tius švents kik - vy - na ved sta - tej
 Į - dan - gų, Daug gie - ry - bių Dievs su -
 teik par ro - žan - čių bran - gų.

Rozantius shvents kikvyna ved statej i' dangu,
 Daug gierybiu Dievs suteik par rozantiu brangu:
 Ishprashom sav svaikatos, rupesnius - romybes,
 Dvasiums - ir gi mirusių - amzinos linksmybes.

2-ra Giesmie [1, 621]

Svei - ka auš - ros žvaigždė žvi - si, Links -
 my - bi svie - tui tu a - si, Do - ra, aukš -
 ti - ni to - bu - lin - geu - si, Tu Je - zaus
 Mo - tin šven - teu - si.

Gismie, po pirmos Roz. Dalys [1, 636]

Marij buk pagarbinta,
 Nu Angielo pasveikinta,
 Sveika, Sunaus gimdytoj,
 Augšteusiojo augintoj.

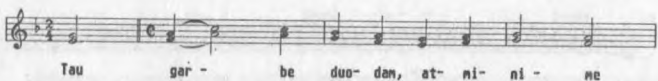
Nr. 3. "Žemaičių Kalvarijos Kalnai (Kryžiaus kelias)"
 [10]

Pateikėjas Leonas Brazlauskas, g. 1907 m., į
 magnetinę juostą įrašė Alfonsas Motuzas.

Giesmė "Atmink Krikščionis"

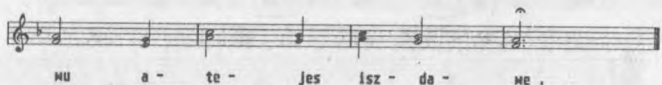
Giesmė "Diewe swieta, walditojau"

Giesmė "Mokie ilgai"

Giesmė "Jėzu Christu Judoszius"

Giesmė "Stowi Motina werkdamą"

Giesmė "O duszia žmogaus kiekwienu"

Giesmė "Kursaj kientiej"

Giesmė "Didi patronka"

Giesmė "Karlene maloninga"

Giesmė "Karaliaus dangus"

Giesmė "Jezau diel duszios"

Nr. 4. Giesmė "Dievas mūsų gelbėtojas ir tvirtybė" [8]

Pateikėja Michalina Pociutė-Gedminienė, g. 1918 m. Kelmės r., Mytkalnio k. Į magnetinę juostą įrašė Ingrida Gedminaitė, šifravo Alfonsas Motuzas.

Nr. 5. Giesmė prie šv. Mykolo Arkaniolo [8]

Pateikėja Michalina Pociutė-Gedminienė, į magnetinę juostą įrašė Ingrida Gedminaitė, šifravo Alfonsas Motuzas.

Nr. 6. Giesmė apie šv. Stanislovą, vyskupą kankinį [8]

Nr. 7. Giesmė apie šv. Roką [8]

Pateikėjas Vaclovas Stonys, g. 1923 m., į magnetinę juostą įrašė ir šifravo Alfonsas Motuzas.

Tu , gie- ry- bių, ir ste- buk- lų, šal- ti- ni!

Par - di-diuns sun - ky- biuns žno- gaus ne- ap- lei- da ,

Mū - su, vil - tis ar - ti- na, vi- su- ti- ni !

Vi - siens ir vi- sur Ties ni- la- šir - din - gas ,

Ne - lai- min- gin- sias tan- kej ste- buk - lin - gas,

Tan- kej ste- buk- lin - gas !

Nr. 8. Šv. Agotos nuo ugnies patronkos giesmė [8]

Pateikėjai Kaltinėnų parapijos giedotojai (vad. Jonas Geryba). Į magnetinę juostą įrašė Gražina Gudauskaitė, šifravo Aidas Kalinčikas.

Dai - li A - go - ta - ir gra- ži ner-

ge - li! Tu ir teb - žy - di

skais-tei, kaip kviet- ke - li ; Šian- din Jau su

Nr. 9. "Kražių giesmė" [9, 174]

KALBA

VLADAS GRINAVECKIS

APIE KRAŽIŲ TARMĘ

Kražiai pagal savo tarmę priklauso pietų žemaičiams raseiniškiams (tradicinės tarmių klasifikacijos terminu - pietryčių dūnininkams), t.y. dvibalsius *uo*, *ie* kražiškai taria kaip ilguosius balsius *ū*, *ī*: *dūna* "duona", *pīnc* "pienas" ir kt.

Nors tarmė yra stipriai veikiamą bendrinės kalbos, tačiau senesniųjų atstovų palyginti gerai išlaikyta. Bendrinė kalba, kaip ir kitų tarmių taip ir čia, daugiausia veikia žodyną, mažiau gramatiką ir fonetiką. Be to, pietų žemaičiai raseiniškai iš visų žemaičių tarmių bei patarmių yra artimiausi savo pietrytinių kaimynų vakarų aukštaičių tarmei ir kartu bendrinei kalbai. Kražiai yra visai netoli nuo šiaurinės pietų žemaičių dalies - varniškių. Tik už keleto kilometrų į vakarus nuo Kražių yra riba tarp raseiniškių ir varniškių, paskutinis raseiniškių kaimas prie kelio į Kalčinėnus yra Lėnkviečiai (tarm. *lėnkvīē*).

Kražių tarmė, kaip ir daugumas lietuvių kalbos tarmių, jau yra gana ištirta. Tačiau atskiros Kražių ir jų apylinkių tarmės aprašo, kuriame tarmė būtų aprašyta kaip sistema, nėra. Turime tik nemažą tyrimų, kur Kražių tarmė įvairiais aspektais minima tarp kitų žemaičių tarmių, šnektų.

Šitame straipsnyje patyrinėsimė svarbiausias šios tarmės fonetines ir morfologines ypatybes, paaiškinsimė kai kurių jų kilmę, raidą, pateiksime tarmės tekstų.

Kirtis ir priegaidė. Kražių šnektose turimos tvirtapradė ir tvirtagalė priegaidės. Tvirtapradė priegaidė žodžių kamiene dažniausiai tariama tais pačiais atvejais kaip ir bendrinėje kalboje. Be to, šioje šnektose, kaip ir kitur žemaičių tarmėje, tvirtapradė priegaidė turima veiksmazodžių formų galūnėse, pvz.: *sakáu*, *saká* "sakai", *sakiáu*, *saké* "sakei", *sakís*. Būsimojo

laiko 3 asm. išlaiko bendraties kamieno vokalizmą, kirtį ir priegaidę, pvz.: *būti* - *būs* "būs", *lūti* - *līs*, "lis" ir kt. Kartais dėl ekspresyvaus tarimo tvirtapradė priegaidė yra panaši į laužtinę. Galimas daiktas, kad senovėje laužtinė priegaidė čia yra buvusi daug dėsningiau tariama ir tik vėliau dėl vakarų aukštaičių įtakos pakeista tvirtaprade.

Tvirtagalė priegaidė dvibalsiuose ir dvigarsiuose spūdi koncentruoja tarp pirmojo ir antrojo dėmens. Abu dėmenys yra pusilgiai, pvz.: *vāiks* "vaikas", *lāuks* "laukas", *svēiks* "sveikas", *kāmps* "kampas" ir kt.

Kartais vartojama vidurinė priegaidė. Ji pasitaiko kai kuriuose viensiemeniuose žodžiuose bei sutrumpėjusiose formose, pvz.: *añc* "jis", *tañ* "tame", *vinim̃s* "vinimis" ir kt. Retais atvejais kirtį atitraukus į trečiąjį ir tolesnius nuo žodžio galo ilgesnius skiemenis, negaunančius paradigminio kirčio, turima vidurinė priegaidė, pvz.: *sārmātà* (vietoje įprastinio *sarmātà*, plg. *sarmāta*), *sveikātà* (įprastinis *sveikātà*, plg. *sveikāta*), *druōbūžiūs* "drabužius" (vietoje įprastinio kirčio *druobūžiūs*, plg. *drobūžī*) ir kt.

Kaip ir kitose aplinkinėse Kelmės, Tytuvėnų, Pakražančio šnektose, kirtis atitraukiamas iš trumpųjų galūnių į ilgus ir trumpus skiemenis. Pavyzdžiui, dviskiemeniuose žodžiuose ir formose: *lāūkūs* "laukūs", *sāūsà* "sausà", *màžà* "mažà", *ràsà* "rasà" ir kt.; daugiaskiemeniuose žodžiuose į tą skiemenį, kuris gauna kirtį kaitant žodį: *pābāigà* "pabaigà" (plg. *pābaigā*), *nešnēkūs* "nešnekūs" (plg. *nešnēkū*), *atēinū* "ateinū" (plg. *atēina*) ir kt.

Fonetika.

Vokalizmas. Trumpieji balsiai. Balsiai *a*, *e* savo tarimu ir vartoseną iš esmės nesiskiria nuo bendrinės kalbos atitikmenų. Trumpi jie tariaimi tais pačiais atvejais, kaip ir bendrinėje kalboje ir vakarų aukštaičių tarmėje, išskyrus priesagą *-elis*, *-ė*, kur kirčiuotas *e* kražiškių yra trumpas, pvz.: *sūnēlis*, *vaikēlis*, *žmuogēlis*, *mergēli* "mergelė" ir kt. Taip pat kirčiuoti *a*, *e* tariaimi trumpai dėl galūnės trumpėjimo atsidūrę galiniame skiemenyje, pvz.: *lāps* "lapas", *snāps* "snapas", *lēt̃s* "ledas", *rēt̃s* "retas"; *vuotāks* "botagas", *lekēt̃s* "leketas" ir kt. Kirčiuoti *a*, *e* + *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, *j*, dėl galūnės trumpėjimo atsidūrę viename skiemenyje ir sudarę

antrinį dvigarsį, gauna tvirtapradę priegaidę, pvz.: *gáls* "galas", *svárs* "svaras", *sem* "semia", *vėi* "veja" ir kt.

Trumpieji balsiai *i*, *u* kražiškių šnektoje yra truputį paplatėję, tariami *i*, *u*, pvz.: *līpa* "lipo", *būva* "buvo" ir kt. Tačiau tas paplatėjimas yra aiškiai mažesnis kaip P. Joniko aprašytoje pietų žemaičių raseiniškių Pagramančio tarmėje. Tvirtapradžių kirčiuotų dvigarsių *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r* pirmasis dėmuo *i*, *u* paprastai yra trumpas, pvz.: *pūlti* "pilti", *pūlti* "pulti" ir kt. Kartais rišioje kalboje šių dvigarsių dėmuo *i*, *u* gali pailgėti, tačiau visada išlaiko savo kokybę (atvirumą).

Ilgieji balsiai. Balsiai *a*, *e* ilgi būna tik kirčiuoti žodžio kamienne (padėtinio ilgumo), pvz.: *māžas*, *dēgi* "degė" ir kt. Taip pat kirčiuotų tvirtapradžių dvibalsių ir dvigarsių (ir antrinių) pirmieji dėmenys *a*, *e* tariami ilgai, pvz.: *dáikts* "daiktas", *léisti* "leisti", *káršts* "karštas", *vėlti* "velti", *skél* "skelia" ir kt. Ilgųjų *a*, *e* Kražių šnektoje nėra, nes čia yra išlaikyti senieji dvigarsiai *an*, *en* (kásnis "kąsnis", *sprénsti* "spręsti" ir kt.). Tik nekirčiuotų galūnių *an*, *en* yra suvienbalsėję ir sutrumpėję, pvz.: *vāika* "vaiką", *lāpe* "lapę" ir kt.

Ilgieji *i*, *a* šioje šnektoje atliepia bendrinės kalbos *y*, *ū* (išskyrus nekirčiuotas galūnes), pvz.: *līgus* "lygus", *vīrēlis* "vyrelis", *sūnūs* "sūnus", bet *ākis* "ākys", *āčiu* "āčiu" ir kt. Sutrumpėjęs yra ir nekirčiuotų galūnių *ū*, atliepiantis bendrinės kalbos *uo*, pvz.: *mienu* "mėnuo", *riemu* "rėmuo" ir kt. Tačiau vienaskaitos naudininko galūnė *-ū* (*vīrū* "vyrui", *žmūõgū* "žmogui"), nors ir visuomet nekirčiuota, nėra sutrumpėjusi. Ilgieji balsiai nekirčiuotose galūnėse žemaičių tarmėje yra sutrumpėję. Ilgumą išlaiko tik nauji iš dvibalsių *ai*, *ei* kilę balsiai *ā*, *ē* (*lāpā* "lapai", *mēdē* "medžiai", *pīlē* "pylei" ir kt.). Todėl ir naudininko galūnė *-ā* galėtų būti kilusi iš dvibalsio *-ui* ($\rightarrow$ *-oi* $\rightarrow$ *-o* $\rightarrow$ *-ā*). Galima būtų aiškinti ir kitaip. Kaip rodo šiaurės žemaičių Kretingos šnekta, senų senovėje naudininko galūnė galėjo būti kirčiuota. Tai rodo tokios prielinksninės konstrukcijos su kirčiu galūnėje: *ò stālõu* "už staluõ, už stālo", *èš akēi*, "iš akiēs" ir kt. Tačiau ir šie pavyzdžiai rodo tik tai, kad Kretingos apylinkėse kirtis buvo pradėtas atitraukti į proklitikus anksčiau negu

kitose žemaičių tarmės vietose, kol dar minėtieji pavyzdžiai buvo išlaikę kirčiuotą cirkumfleksinę naudininko galūnę.

Kad žemaičių naudininko galūnė *-uo*: tarmių *-ō* (vakarų žemaičių), *-ū* (pietų ž.), *-uo* (šiaurės ž.) galėjo atsirasti iš *-ui*, rodo visiškas arealo sutapimas su *-ai*, *-ei* vienbalsėjimo arealu. Be to, nė viename seniausiam rašto paminkle (XVI - XVII a.) nėra nė vieno naudininko pavyzdžio su dabartine žemaitiška galūne. Vartojamos formos tik su *-ui*. Tai patvirtina išsamūs J. Palionio, Ch. Stango, Z. Zinkevičiaus ir kitų kalbininkų tyrimai.

Balsių *é*, *o*, kaip ir kiti pietų ir šiaurės žemaičiai, kražiškiai neturi. Jų vietoje žodžių kamiene ir kirčiuotoje galūnėje tariaami dvibalsiai *ie*, *uo*, pvz.: *riēkti* "rėkti", *lūōps* "lopas", *žuōlīē* "žolė", *šakūōs* "šakos" ir kt. Nekirčiuotoje atviroje galūnėje *é* atliepia *i*, pvz.: *lāpi* "lapė", *sāki* "sakė" ir kt. Uždaros galūnės *é* atliepia *e*, pvz.: *lāpes* "lapės", *žuōles* "žolės" ir kt. Šie pavyzdžiai leidžia teigti, jog atviroje galūnėje *e* trumpėjimo metu buvo susiaurėjęs, o uždaroje galūnėje buvo atviras *ē*. Galima ir priebalsio *-s* akomodacinė įtaka. Balsis *o* iš *a* ir atviroje, ir uždaroje nekirčiuotoje galūnėje vienodai tariamas kaip *a*, pvz.: *lāūka* "lauko", *rāñkas* "rankos" ir kt. Tai rodo, kad galūnių trumpėjimo metu senasis *a* dar tebebuvo nesusiaurėjęs, t. y. tariamas kaip *ā* (*laukā* → *lāūka* "lauko").

Dvibalsiai *ie*, *uo*, kaip jau buvo minėta, tariaami kaip *ī*, *ū* (*dīnā* "diena", *dūna* "duona"). Negalėdami atskirti, kurie savo tarmės *ī*, *ū* atliepia bendrinės kalbos *y*, *u* ir kurie *ie*, *uo*, stengdamiesi kalbėti bendrine kalba, dažnai vartoja įvairių hipernormalizmų, t. y. ir vietoje *ī*, *ū* ~ *y*, *u* taria *ie*, *uo*, pvz.: *plūōks* "plūgas", *grīēps* "grybas" ir daug kitų.

Galūnių dvibalsiai *-ai*, *-ei* yra suvienbalsėję, išvirtę superilgalisiais *ā*, *ē*, t. y. jie truputį yra ilgesni už padėtinio ilgumo *a*, *e*, plg. *vīrā* "vyrai" ir *rāša* "rašo", *rūopē* "ropei" ir *pēle* "pelė" ir kt.

Dvibalsis *ui* žodžio kamiene tariamas kaip *ui*, pvz.: *pūīkus* "puikus, gražus", *žuīkis* "zuikis", *mūīls* "muilas", *klūīkis*, *klūīkšas*, *klūīkinieti*, *zūīti*, *ūīti* ir kt. Kai kurie žodžiai vietoje *ui* kartais pasakomi ir su kitokiu šaknies vokalizmu: *klāīkšas* "kluikšas, kluikis", vietoje *zūīti* pasakoma *zujūoti* ir kt. Be

to, ta pačia reikšme kaip *kliūkis* pasakoma *kliūnkis* (šio žodžio įprastinė reikšmė "supuvęs kiaušinis").

Dvigarsiai *am, an, em, en* išlaikomi sveiki visais atvejais, įskaitant ir tuos tarmės *an, en*, kurie atliepia bendrinės kalbos *a, e*, pvz.: *rāñkà, žāñsis* (*žāñcis*) "žasis", *kāmps* "kampas", *pēmpi* "pempė", *pēñki* "penki", *tēñsti* (*tēñcti*) "tęsti", *kāñ* "ką", *anāñ* "aną", *viskan* "viską" (nekirčiuotos galūnės *-an* išlaikytas pagal kirčiuotos *kāñ* analogiją). Išlaikytas *-en-ē* dalyvių būtojo, kartinio ir būtojo dažninio laiko formos galūnėje, pvz.: *biegen* "bėgę", *biegdaven* "bėgdavę" ir kt.

Dvigarsiai *i, u + l, m, n, r* yra išlikę sveiki, išskyrus pirmųjų dėmenų *i, u* paplatėjimą ir (tvirtagalių) pailgėjimą, pvz.: *pilks* "pilkas", *vīlks* "vilkas", *pūlti* "pulti", *pūlks* "pulkas" ir kt. Visai taip pat tariaimi ir antriniais dvigarsiais: *gír* "giria", *stúm* "stumia" ir kt.

Galūnių trumpėjimas. Nekirčiuotų galūnių iš prigimtųjų trumpieji balsiai *a, e, i* yra išnykę. Pavyzdžiui, vienaskaitos vardininko galūnės *-as* balsis *a*: *vāñks* "vaikas", *gērs* "geras", *pirmis* "pirmas" ir kt. Prieš galūnę *-as* esantis *j* išnyksta kartu su *a*, pvz.: *viēs* "vėjas", *nāūšs* "naujas" ir kt. Jeigu išnykus galūnės *a* susidarytų sunkiai ištariama priebalsių grupė, galūnė netrumpinama, *a* išlieka. Pavyzdžiui, kai prieš galūnę eina priebalsiai *s, š, z, ž, c, č, dz, dž*: *sāūšas, láužas, gūzas, māžas, mācas* "toks žydų valgis", *stičas* "priešgyna" ir kt.; kai prieš galūnę yra priebalsių grupės *b, p, d, t, g, k, s, š, z, ž + l, m, n, r, v*: *dūmblas, silpnas, skrūm̃nas* "sl. taupus", *dūgnas, rāūšvas* ir kt. Bevardės giminės būdvardžių galūnės *-a* yra išnykęs, pvz.: *šált* "šalta", *šilt* "šilta", *sveik* "sveikas". Trumpasis *a* nyksta iš priebalsinio kamieno vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko galūnės *-es*, pvz.: *akmēñc* "akmeňs", *rudēñc* "rudēňs" iš *rudenės*, *sesērs* iš *seserės*, *sēsers* "seserys" ir *sēseres* ir kt. Kaip iš pavyzdžių matyti, šiuo atveju yra išnykęs ir kirčiuotas kilmininko galūnės *-es* balsis *-e*.

Veiksmazodžių trečiojo asmens galūnių balsis *-(i)a, -i* yra išnykęs visais atvejais, pvz.: *nēš* "neša", *sūk* "suka", *kél* "kelia", *túr* "turi", *gúl* "guli", *āil* "tyli" ir kt.

Ilgieji nekirčiuotų galūnių balsiai yra sutrumpėję. Pavyzdžiui, senieji *ā, ē*: *lāpa* "lapo", *sáuli* "saulė" (*sáulē*

→ *sáulē* → *sáuli*), *sáules* (iš **sáulēs*); senieji *y*, *u*: *ākis* "akys", *āčiu* "ačiū" ir kt.; *q*, *ɛ*, *j* *u*: *lāpa* "lapą", *sáule* "saulę", *āki* "akį", *sūnu* "sūnų", *lāpu* "lapų" ir kt.

Visi čia minėtieji galūnių trumpėjimo atvejai yra grynai fonetiniai. Kražių šnektos, kaip ir kiti žemaičiai, turi galūnių trumpinimo atvejų, susijusių su atskiromis formomis. Tai morfologinis galūnių trumpinimas. Pavyzdžiui, taip trumpinamos vienaskaitos vietininkų galūnės *-oje*, *-ėje* ir kt.: *daubūō* "dauboje", *žuoliē* "žolėje", *akiē* "akyje", *keliē* "kelyje", *vandeniē* "vandenyje" ir kt.; daugiskaitos įnagininko galūnės *-omis*, *-ėmis*: *šakūōms* "šakomis", *žuoliēms* "žolėmis", *akiēms* "akėmis, akimis" ir kt.

Veiksmazodžių asmenuojamųjų formų trumpinamos daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmenų formos, pvz.: *dīrbam*, *dīrbat*, *dīrbuom*, *dīrbuot*, *dīrbavuot* ir kt.

Prieš galūnių ir priesagų senąją trumpąją *a* ir prieš nekirčiuotą trumpąją *a*, kilusią iš ilgojo *ā*, kaip ir daugumos žemaičių šnektų, nėra afrikatų iš *tj*, *dj*, pvz.: *svetē* "svečiai", *svetēms* "svečiams", *svetēs* "svečiais"; *mēdē* "medžiai", *mēdēms* "medžiams", *mēdēs* "medžiais"; *biégante* "bėgančio", *biégantes* "bėgančios", *biégante* "bėgančią", *biégante* "bėgančia in." Tačiau tokių žodžių kaip *delčiā*, *pradžiā*, *valdžiā* visos paradigmos formos su *č*, *dž*, nes daugumos jų iš seno vartojamos su tomis afrikatomis.

Morfologija.

Daiktavardis. Deminutyviniams daiktavardžiams sudaryti vartojama priesaga *-elis* (su trumpuoju kirčiuotu *e*), pvz.: *vaikēlis*, *sūnēlis*, *žmogēlis*, *mergēlė*, *dukrēlė* ir kt. Tokia priesaga vartojama gana didelėje pietų žemaičių raseiniškių teritorijoje. Taip pat ją turi ir nemažas pietų aukštaičių arealas (Punià, Nedzingė, Perlojà, Varėnà, Valkiniūnkai ir kt). Moteriškosios giminės maloniniai daiktavardžiai sudaromi su labai mėgstama ir dažna priesaga *-ikē*: *mergikē*, *saulikē*. Ji dedama prie visų moterų vardų, pavardžių, profesijų pavadinimų ir prie visų kitų moteriškosios giminės daiktavardžių, pvz.: *Marikē*, *Juzikē*, *Gudauskēnikē*, *sargēnikē* "maloninis sargienės pavadinimas" ir kt. Su ja sudaromos ir mergaičių bei netekėjusių moterų pavardės: *Dapšikē*, *Norkikē*, *Verpečinskikē* ir kt. Be to, visos mergaičių pavardės

sudaromos su priesaga *-aitė* (nepriklausomai nuo vyriškos pavardės galūnės), pvz.: *Dapšaitė* (: *Dāpšas*), *Stulgaitė* (: *Stulgys*), *Kálvaitė* (: *Kálvis*), *Rimkaitė* (: *Rimkus*) ir kt. Maloninės mažiškosios reikšmės šie vediniai su priesaga *-aitė* neturi. Berniukų pavardės sudaromos su priesagomis *-(i)ukas* ir *-ūtis*, pvz.: *Dapšukas* ir *Dapšūtis*, *Stulgiukas* ir *Stulgūtis*, *Kalvukas* ir *Kalvūtis*, *Rimkiukas* ir *Rimkūtis* ir kt. Darinių su priesaga *-ūtis* dabar vengiama. Juos vartoja daugiausia tik senieji tarmės atstovai.

Ištekėjusių moterų pavardės sudaromos su priesaga *-ėnė* (taria *-ienė*, tarmės *-ie* atliepia bendrinės kalbos *ė*), A. Salys yra rašęs, kad senovėje jo gimtojo krašto (šiaurės žemaičiai kretingiškiei) žemaičiai tos priesagos visai neturėjo. Jos vietoje vartojo *-ė* galūnės vedinius. Todėl to krašto priesaga *-ienė* yra skolinta iš bendrinės kalbos ir jos negalima transponuoti *-ėnė*. Tačiau kyla klausimas, ar visi žemaičiai priesagos *-ienė* (tarm. *-ėnė*) yra neturėję. Čia lyg ir prieštarauja vakarų žemaičių (klaipėdiškių) tarmė. Atrodo, priesaga *-ėnė* yra paveldėta iš senovės, nes bendrinės kalbos įtaka čia pirmiau buvo labai menka (visai nejaučiama). Be to, tą priesagą vartojo ir senesnieji rašytojai bei klaipėdiškių rašto paminklai.

Vietoj priesagos *-ienas* vartojama priesaga *-ėnas*, pvz.: *blakstėnas* "blakstiena", *balžėnas* "balžienas", *kamėnas* "kamienas" ir kt.

Būdvardis. Būdvardis *māžas*, *-à* gali būti vartojamas su priesagomis *-iukas*, *-ikė*: *mažiukas*, *mažikė* deminutyvine ir išskiriamąja (kaip įvardžiutinis *mažasis*, *mažoji*) reikšme.

u kamieno būdvardžiai yra perėję į *ia* kamieną, išskyrus vienaskaitos vardininką: *grāžūs*, *grāžio* "gražaus", *grāziám*, *grāžī*, *grāžiū*, *grāžiamė*; *grāži* (šalia *grāžūs*), *grāžiū*, *grāžiams*, *grāžiūs*, *grāžiaīs*, *grāžiusė* "grāžiuose". Kaip rodo visa paradigma, tik vienas vienaskaitos vardininkas beturi *u* kamieno galūnę, kitų linksnių galūnės (vienaskaitos kilmininko, galininko, iš dalies daugiskaitos vardininko) yra paskolintos iš *ia* kamieno (*didis*), kitos (vienaskaitos naudininko, įnagininko, vietininko, daugiskaitos kilmininko, naudininko, galininko, įnagininko, vietininko) iš seniau yra buvusios tokios pat, kaip ir *ia* kamieno. Kadangi daugumas

u kamieno galūnių sutapo su gausesnio *ia* kamieno galūnėmis, tai skirtingos reikšmės kamieno galūnės buvo pakeistos *ia* kamieno galūnėmis.

Skaitvardis *trys* yra vartojamas su įterptiniu *n*. Balsio *y* ilgumas dažniausiai išlaikomas, t. y. tariama *trīns*, bet pasakoma ir *trīns*. Priebalsis *n* įterpiamas prieš *s* ir kai kuriuose kituose žodžiuose: *gīnsla* "gysla", *skīnsts* "skystas", *mēnsà* "mėsa", *mēns* "mės", *jūs* "jūs". Įvardis *mēs* turi keletą formų. Be *mēs*, sakoma dar *mūs*, *mās*, *màs*, *mēis*. Įvardžių galininkas *ką*, *tą*, *aną*, *katrą*, *viską* turi išlaikytą *-an*: *kāñ*, *tāñ*, *anāñ*, *katrāñ*, *viskan*. Tačiau dažnai sakoma ir *kāū*, *tāū*, *anāū*, *katrāū*, *viskau*. Palyginimui galima pateikti iš Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių pavyzdžių, kur žodžio kamieno *ą* yra išvirtęs į *au*: *īkáus* "įkas", *káusnis* "kąsnis" ir kt. (Smalininkai). Sporadiškai *au* vietoj *ą* yra atsiradęs žodyje *ąžuolas*, t. y. *áužuolas* daugelyje vakarų aukštaičių kauniškių ir Mažosios Lietuvos šnektų.

Veiksmazodžių *ia* kamienas yra perėjęs į *a* kamieną, pvz.: *áudu* "audžiu", *siautù* "siaučiu", *siaūtat* "siaučiate" ir kt. *i* kamieno veiksmazodžiai yra perėję į *a* arba po *l* į *ia* kamieną, pvz.: *tùram* "turime", *mýliam* "mylime" ir kt.

Tarmės tekstai

Pasakojimai

vīna kārta / gīvēna tūoks abruomātis // āñs būva
prāvarde dirvu pētras // gīvēna āñs laukū vidurī // pjāus
skīdras stuogāms / āis stuogus lūopīdams // pāts būva bāisē
stūors / akīms bāisē paraudonāvusiams / isprūogusiuoms //
ir kiāurā abžiūojēs pīpki rūki // tā anūō pīpki būva īdūōmī
// vīna kārta užlīpa abruomātis ant stūoga didžīausi // ir
nekrīnt anām īž dantū tā pīpki // tūm tārpu pruo šāli āja
kaimīnc // anāñ bāisē sudūōmina tās abruomāti siedīejims
ant tūō stūoga // kaimīnc nūtari pašnēkinti anāñ // abruomātis
tūm tārpu vīnūō rāñkuo vīnis lāiki / kitūō kūjūka // pīpki
anūō panūosie rūka // kaimīnc paklāusi / kadā tās abruomātis
tūz dārbus bāiks // isižiūoje atsakīti abruomātis / ir pīpki
anūō mīlimiāusi īž dantū īskrita // isigānda // pūli tūñ pīpki
gāudīti / ir pāts pāskui tūñ pīpki nu stūoga nurīdieje //

bāisē ānc susimūša gālva / ilgā ligūoninie gīdies / bet nu
tūō kārtā āns libdams ant stuoga visadā pīpki pasidiedava//
atprāta žmuogēlis ne vītuo pīpke žīsti//

Pasakojo 1983 m. Petras Partauskas, 57 m.

* * *

susiderieje dū draugā / kad vīnc dvīleka vālanda parēis
per kàpūs // susītari / kad ženkla vītuo / tās / katrās āis
/pri kàpa turies ikālti mīta // nu gerā / jāū atēje tās lāiks
ir vīnc drāūks nuāje ant kapū // āje / āje tarp tū kapū
ir užkliūva už antkapi // isigānda vīrs baisiaūsē / pradieje
šāūkti // māt ānc galvuoje / kad anān nabāštniks tēmp i
dūbi // tāmpies / drāskies vīrs baisiaūsē tuōl' / kuol' skvērnc
anām plīša // pamāti drāūks / kad be rēikala krūōki ir
pasidāri anām didžiausi gieda //

Pasakojo 1983 m. Stasys Tunikas, 52 m.

* * *

āš vaikēli bāisē sūnkē āugau / bāisē sūnkē // ānksi
mīri mūna mūotina / tiēvus pārvedi pāmuotj // tā pāmuoti
būva neblūōgā / bet kān ānā galieje padarīti / māt mūsu
būva bāisē dāūg / dvīleka vaikū // tiēvus nedāūg tuōs žemes
turieje / nevaliūoje mūmīs išerti // vis dieltūō dvīleka burnū
// ale strūōvas (menko valgio) uštēgdava // strūōvā
maitindavuos ir mūna brūolē net tadā / kai sunkiaūsūs
dārbus turiedava dirpti // vīna kārtā išēje mūna vīriāūsē
brūolē šīna pjauti // išēidami līpi mán jīesti atnēsti // atēje
pītu mēts // īdavi mán pāmuoti krūpu ipilusi / lašiniū
brīza ir līpi nēsti brūolems // išejāu // šāūkū / šāūkū /
vaikščiudama puo tās pīvas / nīeks neatsilīp // nīekur
nematīti nie gīvuōs dvāses // pradiejau ir bliāuti // ale kān
tuōs āšaras padies // galvuojau / galvuojau / kān dabār
mūn darīti // īskasiau dūbiki / supīliau tūs krūpūs / lašinius
išmečiau ir parēinū numī // pāmuoti klāus / ar nūnēšē
brūolems jīesti // sakāu / kad nūnēšiau / ale šīrdīs tuōkē
nerāmī / kad bāisē // parēin vākarē brūolē / bāisē pavārģen
// ijāje i trūoba i sāka pāmuotē / juk sākiem / kad pītu

neparẽisma / kudiẽ negaliejẽ stasike atsiũsti // pãmuoti sãka
 / kad nẽši stasiki jũms jĩsti / niẽka nesuprãntũ // i /
 vaikeli / ikliuvãu tadã // šãũki pãmuoti / brũolẽ vuos mũšti
 nepũli / i pasitẽisinti negaliejau / mat kãltã buvãu //
 prisipažinti bijuojau //

Pasakojo 1983 m. Stasė Trakšilienė, 59 m.

* * *

baisiãusẽ muni sũkrieti / vaikeli / tai tã(s) žĩdu šãudĩms
 // vũokĩtẽ krãžiuse bãisẽ grẽit bũva // prasidiẽje tũokẽ
 vėlniava / kad bãisũ // nebegalieje suprãsti / kur rusu frõnc
 / kur vũokĩčiu // mũrũse gĩvẽna vũokĩtẽ / uo medžiũokalnie
 (kalno vardas) bũva rusã // nu i šãudĩdava / bãisũ bũva
 išeiti iš truobũos // krãžiuse bũva bãiz dãũg žĩdu // ĩpač
 bãisẽ gerã bũva žĩnuoms dãktars žĩts / šmits // tãñ dãktara
 mĩlieje visi krãžiškẽ // tikrã bũva gẽrs dãktars // užẽjus
 vũokĩtems / pradĩjeje tũ(s) žĩdũs gãudĩti // vĩna dĩna suvãri
 visũ(s) žĩdũs i tãñ žvĩrdũbe / nu tẽñ pri medžiũokalni //
 i rũošies anũs sušãudĩti // uo tũ žĩdu daugĩausẽ vaikã //
 iš suãugusiu tebũva tãz dãktars šmits šu žmuona // turĩje
 šmits dãr dvi mergikẽs / tai sustãti visũs pri dũbiẽs / iš
 vĩa apie devĩnezdẽsimt su vĩršum žmuoniũ // galĩje vĩnã
 šmita mergiki isigėlbieti / ale anã pasãki / až bũsu tẽñ /
 kũr ir tievã // taigi sustãti visũs pri dũbiẽs ir pradĩjeje
 piškinti // krita nekãlti vaikėlẽ / bãisũ ir dabãr prisimĩnti
 // tãp ir žũva tĩ nekãlti žĩdėlẽ / pilna dũbi prĩverti nekaltũ
 vaikeliu lavũonu // ilgã dãr negalieje iš pũo tũo ĩviki iš
 truobũos išeiti // girdĩjeuos tũ vaikeliu vėrk̃smas // tik
 praẽjus keliũoms dĩnũoms / uškasi // sũverti visũs i vĩna
 dũbi ir uškasi // ir dabãr žmuonis prĩziur tũñ vĩa // valstĩbi
 pastãti pamĩnkla / aptvĩeri kapeli tvuorikẽ // dabã nesenẽ
 buvãu nuãjes / mačiãu / kad gĩles žĩd // uo aš ir dabãr
 negaliũ užmĩršti tũos dĩnũos / bãisũ pagalvũoti // nesenẽ
 pamĩnkla pri medžiũokalni pastãti / tũoki dideli / iš mẽdi
 // gerã / kad nelẽid užmĩršti // negãl anũ užmĩršti //

Pasakojo 1983 m. Pranas Trumpelis, 76 m.

VYTAUTAS BŪDA, GRAŽINA KADŽYTĖ

KRAŽIŲ ŽEMĖS IR VANDENŲ VARDAI

Didžiulį ir neįkainojamą lobį - žemės ir vandenų vardus būtina rinkti, tirti ir skelbti, nes tas lobis smarkiai ir negrižtamai nyksta. Išsikelia, miršta vyresnioji kaimo žmonių karta, tuštėja arba nyksta kajmai - todėl žūsta arba retėja tų vietų žemės ir vandenų vardynas. Iš jaunesniosios kartos retas kas beprisimena smulkiuosius, arčiausiai prie pragaišties slenksčio atsidūrusius, niekur neužrašytus vardus.

Surinkti vardai neturi likti dulkėti ir didžiausiose kartotekose. Kol visas jų sąrašas (o tai turėtų būti didžiuliai tomų tomai) bus išleistas, reikėtų kiekviena proga skelbti išsamius mažesnių vietovių (rajonų, apylinkių, miestelių, kaimų) vardų sąrašus, kad jie nežūtų ir būtų visiems prieinami.

Kraštotyros ekspedicijoje 1992 m. Kražių apylinkėse vietų vardų buvo surinkta per 1000 vienetų. Tie vardai labai įdomūs, nes atspindi to krašto ne vien vardyno sudėtį, kitimą, bet ir visos Lietuvos, paties Kražių krašto senovės ir šių dienų istoriją.

Seniausios ir naujųjų laikų mūsų istorijos, taip pat ir šimtmečio senumo Kražių žudynių, dažnai kruvinus puslapius ženklina nereti vardai Pilikė, Pilis, Piliės kalnas, Buñkeris ir kiti. Koplųčios tiltas, Koplųčkalnis, Laisvākapiiai, Põno miškas, Grupinė, Grupinikė atspindi ne tik senuosius ir naujuosius socialinius visuomenės santykius, gyvenseną, bet ir krašto žmonių pasaulėžiūrą, pasaulėjautą, jau seniai iš atminties išdilusias ir išnykusias, bet kalboje įamžintas kraštovaizdžio detales, reikšmingus įvykius, kurie prisimenami jau tik kaip legenda, senųjų žmonių pasakojimai.

Daugelis iš asmenvardžių ar tautovardžių kilusių vietų pavadinimų (Apuokinė, Revóta, Revótos miškas, Revotinė, Adomaičinė, Adomaičių trākas, Žydpievė ir kt.) žymi buvusius

laukus, sodybas, kuriose gyveno arba dirbo žmonės, davę jiems savo vardus. Dabar ten gyvena, tuos arimais virtusius plotus ir sodybvietais dirba jau kiti žmonės, tačiau senųjų savininkų vardai tebeženklina vietas. Tie vardai (Veivelinė, Langinė) rodo čia kadaise gyvenus ir kitos (žydų) tautybės žmonių, kurie kartu su žemaičiais dirbo žemę, aptarnavo juos savo valdomose kaimo pramonės įmonėse (malūnuose: Langinės < Lionginas), kurie turėjo savo atskiras amžinojo poilsio vietas (Žydkalnis, Žydkapiai). Tačiau labai dažnai tokių vietų vardai žymi ne tik natūralią žmonių kartų kaitą, bet ir bolševikmečio, hitlerininkų okupacijos laikų tragišką, smurtinį jų pašalinimą iš krašto ar net gyvenimo. Tai kraupiai iliustruoja ir su Buňkerio vardu susijęs Spirgiuose iš Kazio Labanausko užrašytas pasakojimas, kaip vienam iš dviejų brolių Jankauskų (Juozui) saugumas inscenizavo pabėgimą iš Sibiro gulago, o šis grįžęs įsiterpė į brolio Jono vadovaujamą partizanų grupę ir ją išdavė, o broliui automato serija peršovė kojas, kad nepabėgtų nuo sribų ir būtų gyvas paimtas.

Pačių vardų daryba stebina pašalinį žmogų, jų rinkėją kurėjų sumanumu ir mokėjimu parinkti vardui svarbiausią skiriamąjį požymį. Antai Spirgiuose buvęs dvaro centras pavadinamas Gandrinė, nes ant daržinės buvęs gandrulizdis, o Plūsčiose - Tiltiniu, kadangi daržinės būta su ilgu įvažiuojamuoju tiltu. Reiškiasi čia ir žmonių sąmojis: vienur Lelijų vardas duodamas (tvenkiniui) dėl tikro požymio, o kitur kalnas pašaipiai šiuo vardu vadinamas todėl, kad apaugęs usnimis.

Viso vardyno yra dvi dalys: gyvenamosios vietos ir vandenų vardai (I), kitų vietų vardai (II). Pirmajame (I) sąrašė, be dabar gyvenamų vietovių, yra ir kadaise gyventos, dabar išnykusios gyvenvietės, tarp jų - išmirę kaimai, viensėdžiai, buvusių savininkų vardus perėmusios nebegyvenamų sodybų vietos. Antrajame (II) sąrašė - tik niekada negyventos vietos: ariami laukai, pievos, ganyklos, krūmai, miškai (ir tos vietos, kurios gavo savo buvusių šeimininkų vardus), keliai, vardus turinčios miškų vietos ir kt. Jei tas pats vardas žymi ir gyvenamąją (kad ir buvusią), ir nebegyvenamąją vietą, abi reikšmės pateikiamos I dalyje. II dalyje

pateikiamas tik vardas be aiškinimo ir nurodoma I dalis arba atvirkščiai.

Neretai tos pačios vietos vardai turi ne vieną, bet kelis (kirčiavimo, morfologinės, sintaksinės, fonetinės sandaros) variantus. Visi variantai skiriami ženkle (| |). Tačiau jie gali žymėti skirtingas vietas arba rasti dėl netikslaus užrašymo. Pirmuoju atveju abejojimas dėl vardų ir žymimojo objekto tapatumo išreiškiamos ženkle (= ?). Abejojimas užrašymo tikslumu reiškiamas ženkle (?).

Vietų vardų sutrumpinimai

Alb	Albinavà, 2, k.
Abr	Abrõmiškė, 1, k.
Ad	Adõšiškė, 1, k.
Až	Ažuolynas, 1, k.
Bb	Baubliai, 4, k.
Bd	Budráičiai, 1, k.
Br	Brukai, 4, k.
Brn	Burniai, 4, k.
Btk	Bùtkiškė, 1, k.
Dg	Daugėliškė, 2, k.
Dk	Daukiñtiškė, 1, k.
Dld	Dailydiškė, 1, vs.
Gd	Gedminiai, 2, k.
Gdu	Giėdrupiai, 1, k.
Glž	Gelžiai, 4, k.
Gpr	Ganýprova, 1, k.
Gr	Griniai, 4, k.
Grl	Gerlėtiškė, 1, k.
Grt	Greitiškė, 1, k.
Jnp	Janāpolis, 1, k.
Jrk	Jurkaičiai, 1, k.
K	Kaupai, 4, k.
Kk	Kirkučiai, 2, k.
Kl	Kilóniai, 1, k.
Klb	Klibāliai, 2, k.
Klč	Kalnyčia, 4, k.
Klt	Klėtiškė, 1, k.
Klv	Kalviai, 4, k.
Km	Kamariškiai, 2, k.
Kp	Kepāliai, 2, k.
Kr	Kražiai, 2, mstl.

Krk	Karklėnai, 1, mstl.
Krz	Karyžnos, 1, k.
Kšč	Kaščiukai, 2, k.
Ktl	Katiliškė, 1, k.
Lkč	Linkaučiai, 1, k.
Lv	Lėnkviečiai, 1, k.
Mdg	Maldaginė, 2, Vs.
Mtk	Mietkalnis, 1, k.
Pb	Paberžinė, 1, Vs.
Pgs	Paginskiai, 3, k.
Pk	Pakalniškiai, 2, k.
Pkr	Pakražantis, 1, k.
Pl	Plūscios, 3, k.
Plp	Plūmpiai, 1, k.
Pmd	Pamedžiokalis, 1, k.
Pp	Pupėnai, 1, k.
Ppl	Paplūščiai, 3, k.
Pps	Papleksniai, 3, k.
Pš	Pāšilė, 1, k.
Ptr	Petrāliškė, 1, k.
Rd	Rādiškė, 1, k.
Sdl	Sodālė, 2, k.
Sdr	Syderiškiai, 1, k.
Skv	Skaudvilai, 2, k.
Slb	Slabadà, 3, k.
Sp	Spirgiai, 2, k.
Spg	Spirgiukai, 2, k.
Stg	Stulgiai, 4, k.
Stk	Staňkiškė, 1, k.
Stpk	Stūpkalis, 1, k.
Svt	Savitiškė, 1, k.
Ššk	Šeškiniai, 2, k.
Švr	Šventragiai, 3, k.
Um	Ūžmiškiai, 1, vs.
Umd	Užmedžiokalis, 1, vs.
Vg	Vaiguva, 1, k.
Vj	Vėjos, 4, k.
Vn	Vėjinė, 2, k.
Vrl	Varlakōjai, 2, k.
Vsg	Visgaudai, 3, k.
Všv	Vaišviliškiai, 1, k.

Kiti sutrumpinimai

Adm_{1,2} - Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. Vilnius, 1974. D. 1; 1976. D. 2.

TLE - Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1985. T. 1; 1986. T. 2; 1987. T. 3; 1988. T. 4.

UEV - Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas. Vilnius, 1963.

dš. - dešinė, dešinysis (intakas)

dv. - dvaras

int. - intakas

k. - kaimas

kr. - kairė, kairysis (intakas)

lk. - lenkų kalba

mstl. - miestelis

ptk. - pateikėjas

ptr. - pietryčiai

ptv. - pietvakariai

rt. - rytai

šr. - šiaurė

šrrt. - šiaurės rytai

šrv. - šiaurės vakarai

trm. - tarmiškai

upl. - upelis

vk. - vakarai

vs. - viensėdis

vtv. - vietovė

|| - kitas variantas

~ - prieš skaitmenį - apytikriai

(?) - abejojama formos tikrumu

(= ?) - abejojama formų ir objekto tapatumu.

I

A

Abrōmiškė - vs. to paties vardo miške (žr. II) netoli Kl.

Adāmpolis - vs. Kr šiaurėje, 1 km į rytus nuo Medžiokalnio (žr. II). Buv. Purvinskų dv. Dabar gyvena kelios šeimos.

Adomaičinė - Svt; kitaip (žr. I): Jankausko gyvenimas.

Adōšiškė - k. palei Btk kelią, buvo malūnas, 5 km nuo Kr.

Akmeniai - Adm 1, p. 5; 1. k., buvęs dv. netoli Vg. 2. k. prie Kalnyčios (žr. I) ežero. Neaišku, ar 1 ir 2 objektas yra ta pati, ar skirtingos vietovės. Kitaip (=?): Akmeniškiai (žr. I).

Akmeniškiai - (? -ės) - UEV, p. 3; kitaip (=?): Akmeniai (žr. I).

Akmenš upis - UEV, p. 3, upl., teka iš Žiaunės (žr. I) ežero pelkynų per buv. Dausino (žr. I) ežerą, Kražantės int.

Albinavà - kitaip (žr. I) *Albinavas*. 1. Adm 2 p. 6, k. į šr. nuo Kražių, 8 km, 1 namas, buvęs dv.; 2. Pg, mokykla, perkelta iš Albinavos k. į Pagius.

Albināvas - Klt; žr. Albinava 1.

Albināvos prūdas - tvenkinys prie dv. sodybos.

Āncia || Ančia - Br, kr. Jūros int. Teka iš Karklėnų ež. pro šr. k. pakraštį.

Andriuškinė - Skv, vieta aplink k. parduotuvę.

Antaninė - Pš, Antano Miliaus sodyba.

Anúogališkė - žr. I: Nuogališkė.

Apuokinė - Vj, buv. Apuoko sodyba, ūkis.

Ažuolynas - 1. vs. į vk. nuo Jnp. 2. Jnp, miškas, 50 ha (buv. pono Burbos).

Ažuolinė - Adm 2, p. 20, k. netoli Pakražančio; kitaip (=?): Ažuolynas (žr. I).

B

Baldvaris, ofic. Janapolis (žr. I) - vs. prie pat Kr, buvęs Šiukštos dv. Likę šiokių tokių trobesių. Jie balti, todėl ir toks vardas; kitaip (žr. I): Baldvaris || Baltoji.

Báldvaris - (žr. I): Baldvaris.

Baltóji - (žr. I): Baldvaris.

Bartkaus ežeriukas - Bartkaus žemėje (žr. I). Iš jo teka Kurmės (žr. I) upelis.

Bartkaus žemė - buv. Bartkaus ūkis Kaupų miške (žr. II).

Baubliai - Pp dalis. Kadaisė buvęs vs., 5 km nuo Kr.

Bebrýnas - Lkč, tvenkinys (užtvenktas dš. Kražantės bevardis intakas).

Biėlskiškiai - Adm 2, p. 109, k., ~ 7 km ligi Kr.

Býtautiškė - vs. prie pat Kr-Pš kelio.

Blėzdinga - Pp, pelkė Dausino ež. vietoje. Dabar užtvėnkta, 3 ha.

Bóbskendis - 1. Stk, k. į pt. nuo Stk. 2. tvenkinys, duburys jame. "Gal kokia boba čia bus užžėlusi" (nuskendusi).

Brastvā - Ptr, vaikų maudykla Kražantėje.

Brazilija - Jrk, sodyba. Vardas - kad statant labai brazgėje.

Brizgė - Krž, dš. Kražantės int., dabar tik griovys; kitaip (=?): Brizgelis (žr. I).

Brizgėlis - Kr, upeliukas mstl. šiaurėje. Dabar tik griovelis, vasarą išdžiūstantis. Dš. Kražantės int; kitaip (=): Brizgė (žr. I).

Brukai - Br, Jnp, Adm₂, p. 40|| **Brūkaĩ** - Br, Krz, Švr, k., į vk. nuo Kr ~ 3 km. Po karo buvo 6 šeimos, dabar - viena.

Brūkaliai - Jnp, Adm₂, p. 40|| **Brūkaliai** - Br, Jnp, k., į pv. nuo Jnp.

Brūkų (|| **Brūkų**) dvaras - kalnas į švr. nuo Br, ~ 6 ha. Ten stovėjo dvaro centras. Išlikęs klevas ir trobesiukas, kryželis iš dvaro laikų; ~ 5 km į vk. nuo Kr; kitaip (žr. I): Šventragis.

Bružinė(s) - Ksč, buv. Bružo sodybos ir ūkio vieta. Dabar ariama žemė; kitaip (žr. I): Gendrolinė.

Būčiškė (= ? Burčiškė) - k. prie plento iš Ptr.

Budraičiai - k., 10 km ligi Kr. Vardas kildinamas iš kaimo vyrų būdo bruožų - budrumo; jie pirmi nueidavę į dvaro darbus.

Būrciškės (= ?) - Adm₂, p. 45, k. į ptv. nuo Kk; kitaip (žr. I): Burčiškė.

Burčiškė - žr. I: Burciškės.

Burniai - k., į vk. nuo Kr ~ 5 km. Naujoji k. dalis - Grupinė (žr. I).

Burčiškė - k. į pt. nuo Kl, ~ 6 km ligi Kr; kitaip (= ?) Burčiškė (žr. I).

Būtkiškė - k., ~ 2 km į Kr.

Butviliai - Mdg, Klt, Adm₂, p. 47|| **Butvilai** - Glž, k., į ptr. nuo Kr ~ 8-9 km.

C

Cipokai (= ? Cipokai) - Kalnyčios (žr. I) k. dalis.

D

Dabravalskinė - Kp, buv. Dabravolskio sodyba; kitaip (žr. II): Dabravalskio laukai.

Dailỹdiškė - k., nuo Pkr ~ 8 km.

Dailidiškė - Dld, k. į vk. nuo Kr; kitaip (=?) Dailydiškė (žr. I).

Dárgišké - k. į šrv. nuo Krz, keliu 4 km.

Daugėlišké - Adm2, p. 56|| **Daugėlišké** Pgs, vs. netoli Pgs.

Daugiñtiškės - PK|| **Daukiñtiškė** - Adm2, p. 57||
Daukiñtiškis - Kr, Klt, k., ~ 1,5 km nuo Kr.

Daukiñtiškė - žr. I: Daugintiškės.

Daukiñtiškis - (žr. I): Daugintiškės.

Daūsas - žr. I: Dausinas.

Daūsinas - buv. ež. į rt. nuo Kr. Per jį tekėjo Kražantė. Po 1956 m. melioracijos beliko pelkės su vandens lopinėliais. Prieš karą kražiškiai dažnai jį vadindavę Ežeru (žr. I).

Dilbrasčiai - k. greta Kk, 1 gyventojas. Dabar ir jo nebėra; melioruotos pievos.

Dùbė - griovelis iš Mažiliauskų pelkių, dš. Ančios int.

Dubur̃kiai - Kražantės sietuva, maudykla.

Dumblė - k. greta Pl.

Dùrpė - Sdr, bala prie Pociaus sodybos.

Durpynai - pelkė šalia Adampolio vs., į šr. nuo Kr.

Džiūnglės - žr. I: Pelkės.

E

Ėžeras - žr. I: Dausinas.

Ežerėlis - tvenkinys prie kelio į Burnius iš Švr.

Ežeriūkai - Švr, pelkės į rt., ~ 10 ha.

G

Gaidamavičiaus vietà - Ksč, buv. Gaidamavičiaus ūkis ir sodyba.

Gaidžkaklis - upl. už Pp, kr. Kražantės int. Gaidžkaklio (žr. II) slėnyje.

Ganýprova - k., nuo Kelmės ~ 8 km.

Gantinė - Br. Baldvario (žr. I) kumetynas; kitaip (žr. I): Janapolis.

- Gedgaudinė** - Ppl, kitaip (žr. I): Plusčikės; į vk. nuo Ppl 3 km.
- Gedminai** - Sp; k. į pt. nuo Sp; kitaip (žr. I): Gedminiai.
- Gedminiai** - Gd, Adm₂, p. 79, k. dš. Kražantės krante, 3 vs., 5 km nuo Kr Užv keliu: kitaip (žr. I): Gedminai.
- Gedmininė** - Vj. Gedmino gyventa vieta.
- Gedutinė** - Vj, buv. Gedučio ūkis.
- Gedutiškė** - Vn, vs. Butkiškės (žr. I) kaime. Vardas - iš asmenvardžio.
- Gelžanka** - Mdg, upl.; kitaip (=?) Gelžė|| **Gelžianka** (žr. I).
- Gelžė** - UEV, p. 5, upl., teka per Gelžių (žr. I) k.; kitaip (žr. I): Gelž(i)anka.
- Gelžiai** - k, į šr. nuo Kr. ~ 11 km, nebegyvenamas; kitaip (žr. I): Radžiai.
- Gelžianka** - Skv; žr. I: Gelžė.
- Gendrolinė** - Ksč, Ppl, buv. Gendrolio ūkio ir sodybos vieta. Kitaip (žr. I): Bružinė.
- Gerčinė** - Kr, buv. Gerčių ūkis (Dariaus ir Girėno g-vėje).
- Gerlėtiškė** - Lkv, Adm₂, p. 82, Br|| **Gerlėtiškis** - Br, k., į pt. nuo Kr ~ 1,5 km.
- Gerlėtiškis** - žr. I: Gerlėtiškė.
- Gerlikinė** - Vj, buv. Gerliko ūkis ir sodyba.
- Giėdrupė** - Ab|| **Giedrupiai** - Adm₂, p. 83, Ab, Gdu, Klt|| **Giėdrupis** - Kr, Skv - k., nuo Kr į šrv. ~ 4 km.
- Giėdrupiai** - žr. I: Giedrupė.
- Giėdrupis** - žr. I: Giedrupė.
- Gilbrasčiai**|| **Gilbrastė**|| **Gilbrastis** - k., į rt. nuo Kk ~ 1 km.
- Gyžė** - 1. Bdr, vs. šalia Gyžės senkapio. 2. senkapis; žr. II: Gyžė.
- Górainiai** - Kp, Mdg, Všov|| **Górainiai** - Adm₂, p. 89 - k., į vk. nuo Kp ~ 0,5 km, nuo Kr. ~ 6 km.
- Greičiškė** - k., 1,5 km į ptv. nuo Kr. Baigia nykti.
- Gricaičiai** - k., į šrrt. nuo Stk ~ 0,5 km.
- Griniai** - k. už Lembartiškių žvyro karjero; 2 ar 3 kiemai.

Grubliaučyznà - k. į šr. nuo Všov.

Grumbliai - k., buv. dv., į rt. nuo Kr ~ 4 km.

Grupinė - naujos kaimų dalys. Namai mūriniai, k. ar mstl. pakraščiuose. 1. Kr, prie Krk kelio. 2. Ptr, nauji gyv. ir viešieji trobesiai. 3. Pg; kitaip (žr. I): Naujieji Pagiai. 4. Brn ir Lkv gyventojai sukelti į vieną grupinę. 5. Švr naujoji kaimo dalis. Susikėlę žmonės ir iš kitų gretimų kaimų.

Grupinikė - Kr, naujų mūrinių privačių namų kvartaliukas už bažnyčios.

Gudauskinė - k. netoli Krkl.

Gudų pėlkė - Kp, balos.

Gužauskinė - Glž, buv. Gužausko ūkis.

I

Imbliðinė|| Imbliudinė - Dld, Pb, Ššk, Vsg, buv. vokiečio Imbli(ū)do ūkis ir sodyba, nuo Dld ~ 1,5 km.

J

Jakubauskinė - Sp, išvežto Jakubausko buv. ūkis ir sodyba.

Janėpolis - k., buv. Šiupilos dv.; nuo Kr ~ 6 km. kitaip (žr. I): Bal(t)dvaris|| Baltoji.

Jančauskinė - Krz, buv. Jančausko ūkis ir sodyba.

Jankauskinė - Br, buv. Jankausko ūkis ir sodyba.

Jankausko gyvenimas - Ab, Kp kaimo ūkis, vardas pirmesnio ūkininko; kitaip (žr. I): Adomaičinė.

Jaňkiškė - Adm₁, p. 110, k. į šr. nuo Kr; kitaip (žr. I): Jenkiškė.

Jasnagùrka - 1. vs. palei Užv. kelią šiauriau Varlakojų, ~ 4 km nuo Kr. Kitų pateikėjų žodžiais - taip: 1. dalis Linkaučių (žr. I). 2. k. tarp Brukų ir Bal(t)dvario (žr. I).

Jautakiškiai - k. į pt. nuo Ššk.

Jeňkiškė - Klt, Pg|| **Jeňkiškiai** - Klt, Pgs; žr. I: Jankiškė.

Johampòlis - Adm₂, p. 105|| **Jokaňpolis** Br (=?); kitaip (žr. I): Gantinė.

Jucinė - buv. Jucių ūkis.

Jurkaičiai - k., ~ 5 km nuo Kr. Vietinių nebėra.

Juškinė - Krz, buv. Juškų ūkis.

K

Kairinė - Kšč, buv. Kairio ūkis ir sodyba.

Kalnyčia - 1. miško ežeriukas netoli Akmenių, iš jo išteka Kalnyčios upl. 2. upl., kr. Kražantės int. (UEV, p. 66), pateikėjo iš Pgs - dš. int., aukščiau Kr apie ~ 1 km. 3. Kalnyčia Pgs; Kalnyčia Adm₂, p. 117;; nuo Kr ~ 4 km.

Kalniškiai - k. už Plumpių (žr. I).

Kalviai - k., į ptr. nuo Kr ~ 3 km.

Kamariškės || **Kamariškiai** - Adm₂, p. 120, vs., 1 km į ptr. nuo Kr.

Kamariškiai - žr. I: Kamariškės.

Kanėlas - kr. Kalnyčios (žr. I) int. už Umd. Taip dabar vadinami visi numelioruoti Kražantės intakai. Anks-tesnių vardų žmonės beveik nebeprisimena.

Kancinė - Až, buv. Kanciaus, dabar Railos sodyba.

Kantauskinė - Krz, Kantauskio sodyba.

Karyžnos || **Kariznos** Lv || **Karyžnos** Sdl; 1. k., ~ 6,5 km į vk. nuo Kr. 2. Ppl, buv. Karyžnos ūkis.

Karjerai - 2 kastiniai ežerėliai, likę iškasus žvyrą Lembartiškėse.

Karklėnai - k., ~ 4 km į pt. nuo Mdg.

Karklėnų ežeras - Krk.

Karkločė - upl. iš Karkločės miško, kr. Kražantės int.; kitaip (=?): Karklotė (žr. I).

Karklotė - UEV, p. 69; kitaip (=?): Karkločė (žr. I).

Kasčiukai - k., į pt. nuo Kr ~ 14 km; kitaip (žr. I): Sodalė.

Kasmauskinė - Krz., buv. Kasmausko ūkis ir sodyba.

Katauskijà - Ab, buv. Katausko sodyba. Šeimininkai išmirę, buvo išbėgę nuo vežimų.

Kātežeris - nedidelis ežerėlis miške palei Medžiokalnį, buv. Šiukštos dv. (žr. II) žemėje. Seniau vadintas Šiukštos prūdu (žr. I).

Katiliškė - buv. k., dabar vs. už Svt palei Kražantę, ~ 3,5 km nuo Kr.

Kaupai - vs. Kaupų miške (žr. II), ~ 3 km į šr. nuo Kr.

Kelmyniškis - Ksč, buv. Reimerio ūkis ir sodyba.

Kepaliai - 1. k., į šr. nuo Kr ~ 4 km. 2. Dk dalis.

Kiaunariškiai - k., palei Kr - Btk kelią, ~ 5 km nuo Kr.

Kiloniai - k. tarp Vg ir Kr; tik vienas kiemas.

Kilonių ežeras - Kl.

Kirkučiai - k., į šr. nuo Kr 3,7 km; prieš karą ir dabar - 6 kiemai.

Kirpkalnis - k., į Kr ~ 9 km.

Klebāliai - Br, Švr|| **Klibāliai** - Adm2, p. 137||

Klėbālīai - Švr, k., 5 km į Krk.

Klėbāliai - žr. I: Klebaliai.

Klebōno prūdas - Kr, tvenkinėlis už bažnyčios tarp M. Valančiaus ir Pievų g.

Klėtiškė - VŠv, Adm1, p. 110|| **Klėtiškė** - Adm2, p. 137|| **Klėtiškės, -iai** - Dk, Klt, Mdg, VŠv|| **Klėtiškis** - Dk, k. prie pat Kr.

Klėtiškių dvāras - Glž, buv. palivarkas į ptv. nuo Klt.

Klibāliai - žr. I: Klėbaliai.

Korėja - naujas Spirgių (žr. I) vardas, prigijęs Korėjos karo laikais.

Kračiškė - žr. I: Kratiškė.

Krātiškė - Sp., aikštė tarp miškų, dabar užaugusi; 2 km į vakarus nuo Sp; seniau gyvenęs Kracas. Kitaip žr. (I): Kračiškė.

Kražaūtė - 1. upl. (3 kartus perkastas), išteka iš Pašatrijo pelkynų. Teka per Kražių, Pakražančio, Kelmės apylinkes, dš. Dubysos int. 2. Kp, pelkės tarp to paties vardo upės ir kaimo.

Kražiai - mstl., apylinkės centras.

Kražių ežeras - šitaip vadinamas buv. Dausino ež. (žr. I). Dabar likę pelkė ir tvenkiniai.

Krōklė - Dld, pelkė, 30-40 a, žr. II: Krokłė.

Krōplė - Dld, ežeriukas; kitaip (=?): Krokłė (žr. I).

Kūlkalnis - vs. tarp Pb ir Ššk; kitaip (=?): Paberžinė|| Lindimai (žr. I).

Kumetinė - Klv, buv. Šiupylų dv. kumetynas, dabar dirbama žemė.

Kundrotinė - Dlž, Kundroto ūkis.

Kunigų maudỹklė - Kr, Kražantės maudykla už šventoriaus.

- Kūprė - Ab|| Kūprė - Adm₂, p. 147|| Kūprės||
 Kūprės - Adm₁, p. 109, k., 1 km nuo Kr.
 Kūprė - žr. I: Kūprė.
 Kūprės|| Kūprės - žr. I: Kūprė.
 Kūrmė - 1. ežeriukas K miške, kartais vadinamas Bartkaus ežeriuku (žr. I). Iš jo teka Kurmės. upl. 2. upl. iš Platlaukių pelkyno (žr. I), kr. Kalnyčios int. (UEV, p. 84- dš. int.); kitaip (žr. I): Kurmis.
 Kūrmis|| Kūrmė - UEV, p. 44; žr. I: Kurmė 2.
 Kuškinė - Kl, buv. Kuškaus ūkis ir sodyba.
 Kvedarinė - Stk, buv. Kvedaro ūkis ir sodyba.
 L
 Lankā - Pp, vandens plotas, likęs nusauginus Dausiną (žr. I).
 Latožinė - Ksč, buv. Latožos ūkis ir sodyba.
 Lauros prūdas - Kp, tvenkinys.
 Lelijos - Jnp, tvenkinys buv. dvaro žemėje. Vardas - dėl jame augančių lelijų. Plg II: Lelijos.
 Lembartiškiai - k. prie Malkupio (žr. I).
 Lendrynas - Dausino (žr. I) ežero dalis.
 Lėnkviečiai - k., ~ 5 km nuo Kr.
 Lindimai - vs.; kitaip (=?): Paberžinė|| Kulkalnis (žr. I).
 Lingaūšiškė - k., į šr. nuo Stk ~ 1 km; kitaip (=?): Lingaviškis (žr. I).
 Lingaviškis - Stk, k.; kitaip (=?): Lingaūšiškė (žr. I).
 Lingynės - pelkės Kražantės aukštupyje.
 Linkaučiai - Br, Stpk|| Linkaučiai - Adm₂, p. 162, k., ~ 5 km nuo Kr, prie Užv kelio.
 Lyšupis - Ab, Klt, Kp, UEV, p. 93|| Lyšupys - Ab, Sp, UEV, p. 93, dš. Kražantės int.
 Liūgnės - UEV, p. 94; kitaip (=?): Liūgnas (žr. I).
 Liūgnas - Pg., pelkė į ptr. nuo Pg; dabar iškastas tvenkinys; kitaip (žr. II): Veivelinė.
 Ljvoniškiai - k., ~ 8 km nuo Kr.
 Lukštai|| Plūščių pelkės - Dld, sukultūrintos, ~ 2 ha.
 Lūšupis - Sdl, Vsg|| Lūšupis - UEV, p. 96|| Lūšupys;
 1. griovelis iš Pl, dš. Plūščios int. 2. tvenkinys.

M

Macaitinė - Ppl, buv. Macaičio ūkis ir sodyba.

Macenskiaĩ - Švr, buv. Macenskos dv., į vk. nuo Švr

~ 4 km.

Maldaginė - Ab, vs.

Malinavà - Kr, buv. dv., dabar likęs vs., ~ 5 km nuo Kr; kitaip (žr. I): Mėlinava.

Malkupė - UEV, p. 97|| **Malkupis** ||**Maũkupis** - dš. Kražantės int. prie Lembartiškių (žr. II) žvyro karjero.

Malkupis - žr. I: Malkupė.

Martinkikė - buv. vs. (žr. II).

Maũkupis - žr. I: Malkupė.

Mąžrimo pėlkės - durpynas su akivarais už Juodkalnio miško (žr. II) tarp Bb ir Pp.

Mėčajinė - Pgs, Mėčajaus sodyba. Iš tėvo Mačiejaus pavardės. Pgs (žr. II). kaime.

Meleckinė - Ksč, Ppl, buv. Meleckio ūkis ir sodyba.

Mėlinavà - žr. I: Malinava.

Mėlinavos pėlkė - Pp, pėlkė Mėlinavos miške, dabar uogaujama vieta.

Mėrgė - kr. Plūsčios int.

Mietkalis - k., į šrrt. nuo Kr 8 km.

Milškapis (Milžkapis?) - Krk, vs. prie Milškapio (žr. II) kalno.

Milškapis - žr. I: Milškapis.

Mišeikinė - Stk, buv. Mišeikių ūkis ir sodyba.

Mockinė - Krz, buv. Mockaus ūkis ir sodyba.

Móteriškų kãmpėlius - Kr, maudykla (plg. lk. kãpac się) prie miestelio.

N

Nakótai - vs., nebegyvenamas. Dar žr. II: Nakotai.

Naũdvaris - k. netoli Stk.

Naujieji Pagiaiĩ - Pg dalis; žr. I: Pagiai.

Navardauskinė - Všov, buv. Navardausko ūkis ir sodyba Žukaučiznos (žr. I) kaime.

Norkinė - 1. Ksč, buv. Norkaus sodyba ir ūkis. 2. Vj, Norkaus sodyba ir ūkis Btk kaime.

Nuogališkė - Bd, viena k. dalis; kitaip (žr. I): Anuogališkė.

O

Obelýnas - Kr, Adm₂, p. 203, vs.

Obelýné - 1. upl. nuo Akmenų miško, pro buv. Obelýnės dv., per Dausino ežerą, kr. Kražantės int. 2. Kr, buvusi dvaro vieta, į šr. nuo Kr ~ 2,5 km, dabar likę tik medžių.

Ondinárčikinė - vs. tarp Pmd ir Umd, buv. Šiukštos dv. kumetynas; dar gyvenama.

Órelišké - Kr|| Ūrelišké - Adm₂, p. 204, nuo Dausinkalnio (žr. II) į rt., ~ 6 km nuo Kr.

Oškelinė - Ab, buv. (V)Oškelio sodyba. Šeimininkai išmirę, buvo pabėgę nuo vežimų.

P

Pāberžinė - vs., ~ 5 km nuo Kr; sodyba iš visų pusių apsupta miškų; kitaip (žr. I): Lindimai.

Pabérzis|| Pabéržiai - Adm₂, p. 207, k., į pt. nuo Ššk ~ 0,5 km.

Padvárnikai|| Padvárninkai - Adm₂, p. 210, k., į rt. nuo Dld ~ 2 km.

Paežerýs - Kr, buv. sodybos vieta palei Dausino ežerą.

Pagiai - k., į šr. nuo Kr 9 km. Dvi dalys - Senoviniai Pagiai (žr. I) ir Naujieji Pagiai (žr. I), arba Grupinė (žr. I).

Paginskiai - k., į pt. nuo Kr ~ 5 km.

Paginskių pėlkės - Psg žemėse.

Pagojýs - Pp, Mockų sodybos vieta.

Pakalniškė - Kr, buv. sodybos vieta tarp Dausino (žr. I) ež. ir Dausinkalnio (žr. II).

Pakalniškiai - k. į šr. nuo Kr, 9 km., 9 kiemai; buv. Kletiškių dv. kumetynas.

Pākaniaukiai - Pl, numelioruotos pelkės, kitaip (=?): Pakniaučiai (žr. I).

Pakapiškė - Budraičių (žr. I) k. dalis prie kapų.

Pākniaučiai - Dld, pelkės už Pl, dabar kultūrinės pievos, ~ 15 ha; kitaip (=?): Pakaniaukiai (žr. I).

Pālyšupis - vs. ties Klt, kur Lyšupis suteka su Kražante.

Paliugnýs - Pš, šrrt. kryptis, durpynai, pelkės, keli ha.

Pāmedžiokalnīs - Kr, už Medžiokalnio, ~ 2 km į šr. nuo Kr, dabar belikę dvi sodybos.

Pāmelnyčiai - vs., į vk. nuo Ššk ~ 1 km.

Pamergė|| **Pāmergēs** - Sdl, Bd, balos, iš jų teka Plūsčia (žr.I).

Pāmergēs - žr. I: Pamergė.

Pandininė - Krz, buv. Pandino (nuomininko) ūkis ir sodyba.

Pāpilalė|| **Pāpilalis** (=?) Adm₂, p. 225, Vg., k., buv. dv.

Pāpilalis - žr. I: Papilalė.

Papilaliai - k. prie Kražantės, aplink gausu architektūros paminklų, ~ 5 km nuo Kr.

Papleksniai - žr. I: Papleksnis.

Pāpleksnis - Kp|| **Papleksniai** - Adm₁, p. 111, k., į vk. nuo Kp ~ 1 km.

Paplūsčiai - k. ir buv. dv., į ptr. nuo Kr ~ 7 km; kitaip (žr. I): Gedgaudinė (=?)|| Paplūstys (žr.I).

Paplūstys - žr.I: Paplūsčiai.

Papušys - vs., tarp Dausinkalnio (žr.II) ir Pp, ~ 5 km nuo Kr.

Pařšežeris - Pp, buv. ežerėlis, dabar pelkė Juodkalnio (žr.II) miške. Iš jo išteka Ragansupis (žr. I). Baigia užželti.

Pāšilis - k. netoli Tamkių (žr. I).

Pekliškė - k. už Sp.

Pėlkės - Skv, didelės, kadaise pjaunamos, dabar - ne; kitaip (žr. I): Džiunglės.

Petrāliškė - dabar didelė gyvenvietė tuoj pat už Lkč.

Pilė - senkapis prie Kalvių ant aukšto kalno (švedų laikų). Ant to kalno seniau buvęs bažnytkaimis, buvusi skylė, į kurią metamas akmuo krisdamas skambėdavęs.

Plātlaukis - k. į rt. nuo Pgs.

Plātlaukių pelkynas - Pgs.

Plūsčikės - Adm₂, p. 246,- kitaip (žr. I): Plūsčių dvaras|| Určino (Vurčino) dvaras.

Plūmpės|| **Plūmpiai** - Adm₂, p. 246, k., į šr. nuo Mdg ~ 1 km.

Plūmpiai - žr. I: Plūmpės; dar žr. II: Plūmpių pievos.

Plūsčia - Sdl|| **Plūsčia** - UEV, p. 126|| **Plūsčios** - Pl, Adm_{1,2}, p. 112, 246, Ančios kr. int., teka pro Raudongirių miškus.

Plūsčikės - Adm₂, p. 246, k., į ptr. nuo Kr 6 km.

Plūšcios - Dld, Adm₂, p. 246, k. i pt. nuo Kr.

Plūsčių dvāras (kitaip =? Plūščios; žr. I) - i ptr. nuo Vsg ~ 3 km.

Plūsčių pėlkės - žr. I: Lukštai.

Plūsčių prūdas - Dld, ~ 5 ha; užtvėntas veikiausiai Ravukas (žr. I), kr. Plūščios int.

Pocinė - Ksč, buv. Pocių ūkis ir sodyba.

Pučkė|| Pùtkė - Kk, pelkė; kitaip (žr. I): Vilkputė.

Pupėnai - k., už buv. Dausino ež. i rt. nuo Kr, ~ 5 km.

Pūrvė - Mdg, k. i rt. nuo Mdg.

Pušynpelkis - Pgs, pelkė, 60 a., i šr. nuo Pgs.

Pùtkė - žr. I: Pučkė.

Putramėniskė - k. tarp Dargiškės ir Vejų.

R

Rādiškė - buv. k., dabar vs. priešais Ptr, dš. Kražantės krante. Vardas kilęs iš rastų toje vietoje pinigų ir už juos pirkto žemės.

Radžiai - k.; kitaip (žr. I): Gelžiai.

Ragaņsupis - Pp, upl. iš Jaudkalnio miško pro Pp link Dausino ežero. Čia, susijungęs su Akmensupiu (žr. I), teka i Kražantę (iš kr.).

Railinė - Stk, Railos ūkis ir sodyba.

Raūdgiriai - Stg, Adm₂, p. 259, k.

Raūdis - UEV, p. 133|| **Raudys** - Pš, upl., Akmenos kr. int. (UEV, p. 133: Ašvijos kr. int.).

Raudondvaris - Ksč, Dabulskių sodyba. Vardas - dėl raudonomis stiegėmis dengto stogo.

Ravotinė - Až, buv. Ravoto ūkis ir sodyba.

Rāvas - 1. Kr, Kražantės int. 2. iš Krk ežero, kr. Kražantės int.

Ravukai - Stnk, upl. iš Gyvatpjaunių (žr. II) teka i Jurkaičių mišką (žr. II).

Ravukas - 1. Dld, upl., teka iš Kroplės (žr. I), kr. Plūščios int. 2. Jnp, dš. Ančios int. 3. Km, buv. upl., dabar numelioruotas, per Btk teka i Kražantę iš dš. palei Km vs. Tikrojo vardo žmonės nebeatsimena. 4. Pb, upl., teka per Žemąją Melnyčią (žr. I). 5. Vj, kr. Kražantės int.

Remeikinė - Ksč, buv. Remeikio ūkis ir sodyba.

Reņģis - Krz, griovys nuo Klt, dš. Ančios int.

Rimkaus žemė - Ptr, kaimo dalis, apstatyta naujais namais ir apsodinta parku.

Ringys - Br, upl. nuo Pš, dš. Ančios int.

Rudaitinė - Ksč, Vinco ir Juozo Rudaičių buv. ūkiai ir sodybos.

S

Sakalauskinė - Br, buv. Sakalausko ūkis ir sodyba, prie Gojaus (žr. II) miško.

Saliamoninė - Ab|| **Selemoniškė** - Všov, buv. dvarai, vienas į šr. nuo k., du - į rt.

Sartupis - Kp, upl. iš Gudų pelkių (žr. I); kr. Šakos int.; kitaip (žr. I): Šakikė.

Savanorių kaimas - žr. I: Visgaudai.

Savitiškė - gyvenamoji vtv., ~ 3 km nuo Kr.

Selemoniškė - žr. I: Saliamoninė.

Senóviniai Pagiai - k., Pagių (žr. I) dalis.

Sideriškės - forma pateikta ekspedicijos dalyvio Venanto Mačiekaus. Kitaip (žr. I): Syderiškiai.

Sýderiškiai - Krk, Sdr, Adm₂, p. 277|| **Sìderiškiai** - Krk, Pgs; dabar beveik susiję su Petrališke (žr. I).

Sideriškiai - žr. I: Syderiškiai.

Skaistučiai - k. į vk. nuo Dk. Išnykęs (prijungtas prie Dk), vietinių nebėra.

Skaudvilai - Dk, Mdg, Skv, Adm_{1,2}, p. 110, 279||

Skaudvilai - Glž; 1. k., ~ 6 km nuo Kr. 2. Skaudvilo ūkis ir sodyba.

Skaudvilai - žr. I: Skaudvilai.

Skeñdė|| **Skendinys** - UEV, p. 148, Kražantės int.

Skendinys - žr. I: Skendė.

Skęsgilupis - žr. I: Skensgilupis.

Skeñsgilupis - Br|| **Skęsgilupis** - upl. teka nuo Klb, dš. Ančios int.

Skruzdėlyinė - k., į šr. nuo Krz ~ 2 km.

Slabadà - k. į rt. nuo Kr palei Valpainių kelią (žr. I). Buvęs dvaro palivarkas.

Sodālē|| **Sodāliai** - žr. I: Kasčiukai.

Sodāliai - žr. I: Sodalė.

Sōdno prūdas - Ab, dvaro kieme.

- Spėngė - Ššk, k.; kitaip (žr. I): Spengiai.
 Spengiai - Ššk, Adm2, p. 286; žr. I: Spengė; kitaip dar: Spengių kaimas.
 Spingė - Dld, Adm2, p. 286|| Spingė - Ššk, k., į vk. nuo Dld ~ 1,5 km.
 Spingė - žr. I: Spingė.
 Spirgiai - Sp, Adm2, p. 286|| Spirgiai - Adg, Sp||
 Spirgiai - Švr, Všov, k., į vk. nuo Kr ~ 1,5 km.
 Spirgiai - žr. I: Spirgiai.
 Spirgiai - žr. I: Spirgiai.
 Spirgiukai - k. Kražantės aukštupyje į vk. nuo Všov.
 Spuskiukas - upl., Kurmio (žr. I) dš. intakas.
 Staňkiškė - žr. I: Stankiškės.
 Staňkiškės - Stk|| Staňkiškė - Stk, Adm2, p. 288, k., į rt. nuo Kr 11 km.
 Stūpkalnis - žr. I: Stūpkalnis.
 Stūpkalnis - Stpk, Adm2, p. 293|| Stūpkalnis - Br, Stkp, k. tarp Užv ir Krk, ~ 2 km nuo Kr.
 Š
 Šakà - upl. iš Gudų pelkės (žr. I), kr. Kražantės int.
 Šakė - kr. Kražantės int. palei Svt, nusaustas; kitaip (=?): Šaka (žr. I).
 Šakikė - žr. I: Sartupis.
 Šaltėnis - Lkč, gyva versmė dš. Kražantės krante.
 Šaltropiai|| Šaltropiai - Adm2, p. 298, 1. k. netoli Kp. 2. kalnas; kitaip (žr. II): Šaltropių kalnas.
 Šaltupis - Krz, šaltiniuotas griovys, teka iš Burnių lygumos (žr. II) balų, kr. Ančios int.
 Šarkiai - Vgv, buv. kaimelio vieta prie Ad, palei Btk kelią.
 Šaukinė - Pb, buvęs Šaukevičiaus ūkis ir sodyba.
 Šaukiškė - Adm2, p. 300, vs.; kitaip (žr. I): Šaukiškė.
 Šaukiškė - vs. prie Lembartiškių žvyro karjero; kitaip (=?): Šaukiškė (žr. I).
 Šeškiniai - Ššk, Vsg, Adm2, p. 302, k., į vk. nuo Kr ~ 3 km.
 Šiaulaičiai - k., į rt. nuo Pgs 2,5 km, nebegyvenama.

Šilgalis - Adm2, p. 305|| Šilgaliai - 1. buv. k., į vk. nuo Krz. 2. kalnas į vk. nuo Krz. Ant jo stovėjęs Šilgalio k.

Šiūkštos dvāras - buv. prie Medžiokalnio (žr. II).

Šiūkštos prūdas - žr. I: Katežeris.

Šiupilos dvāras - žr. I: Janapolis.

Šižinė - Glž, Šižinio ūkis ir sodyba.

Šunėliai - buv. vs., dabar nieko nebelikę, į ptr. nuo Kr, dš. Kražantės krante.

Šuņpelkė - Glž, pelkė Labanausko ūkyje.

Šventvandenis|| Švēštvasdenis - Kr, Kražantės brasta. Pasakojama, jog jame skendęs kunigas (grįždamas iš ligonio).

Šventragiai - k., į ptr. nuo Kr ~ 4 km.

Šventragis - žr. I: Brukų dvaras.

Šventragių dvāras - dvaro centras prie Krkl.

Šventragių ežerukas - Br, užžėlęs.

Švēštvasdenis - žr. I: Šventvandenis.

T

Tamčiai - k., ~ 2 km į švr. nuo Kr; kitaip (=?) Tamkiai (žr. I).

Tamčiai - 1. k. į pt. nuo Švr. 2. buv. dvaras, į šrv. nuo Krz ~ 3 km; kitaip (žr. I): Tamkių dvaras.

Tamkių dvāras - žr. I: Tamkiai 2.

Tarapinė - Kr, mstl. dalis palei bažnyčią. Vardas likęs iš žmogaus pavardės (Tarapas).

Turpynės - užpelkėjusi buv. Dausino ežero dalis.

U

Určino (=?) Určino) dvaras - Vsg; kitaip (žr. I): Vurčino dvaras.

Užgiriai|| (=?) Užgiris - Adm2, p. 115, 325, k. netoli Vg.

Užgiris - žr. I: Užgiriai.

Užmedžiokalnis - vs. Medžiokalnio papėdėje; dažnai skiriamas Pmd.

Užmiškiai - Adm2, p. 326, vs. palei Juodkalnio mišką, ~ 4 km nuo Kr.

Užpjauniai - vs. prie Lv.

Užpjaunis - 1. k., į ptr. nuo Krz ~ 3,5 km. 2. k., į šrrt. nuo Ksč ~ 2 km.

V

Vaiguvālė - k., ~ 6,5 km ligi Kr.

Vaišvilinė - VŠv (?), buv. Vaišvilų ūkis ir sodyba.

Dabar gyventojų nebėra.

Vaišviliškė - žr. I: Vaišviliškiai.

Vaišviliškiai - Krz, Adm2, p. 332|| **Vaišviliškė** - Kp, Lv, VŠv|| **Vaišviliškis** - Krz, k., į vk. nuo Pg 2 km. Vietinių gyventojų nebėra. Kadaisė gyvenę du ūkininkai: Vaišvila ir Daujotis.

Vaišviliškis - žr. I: Vaišviliškiai.

Vaitkiškiai - 1. Karyznų (žr. I) k. pt. dalis. 2. k. prie pat Kr į švr. Dabar jau beveik mstl. dalis.

Vaitkiškių gātvė - buv. k., žr. I: Vaitkiškiai 2 ir Vaitkiškių prūdas.

Vaitkiškių prūdas - užtvėntas Brizgės upl. prie Kr.

Valinė - Pg, buv. Valiaus gyvenimas. Dabar kolūkio dirbtuvės. Ūkininkas išvežtas.

Valpainiai - Adm1, p. 112, k., 5 km nuo Pkr.

Vālų upėlis - žr. I: Valupys.

Valupỹs - Pš, UEV, p. 185, teka į Kašinės (žr. I) durpynus; kitaip (žr. I): Vālų upelis.

Vanaginė - Kr, buv. vs. prie Žiaunės (žr. I) ežero.

Varlakōjai - buv. k. netoli Kr į šrrt., dabar gyvenama 1 sodyba.

Vārmė - UEV, p. 186, dš. Ventos int.

Varmikė - Stk, UEV, p. 186, kr. Varmės int.

Vedeikỹnė - Pk kaimo dalis, buv. Vedeikio žemė.

Vėjinė - k., į vk. nuo Kr 2,5 km. Sako, buvęs vėjinis malūnas.

Vėjos - Adm2, p. 339, k. netoli Krk.

Velnynāī - Kražantės aukštupio pelkės, beveik neišbrendamos.

Vilbėna|| **Vilbėnas** - UEV, p. 195, upl., prasideda tarp Obkalnio (žr. II) ir Beržinskio kalvų (žr. II), teka per Kelmę, kr. Kražantės int.

Vilbėnas - žr. I: Vilbėna.

Vileikiai - k., ~ 6 km nuo Kr. Dabar didelė gyvenvietė.

Vilkāušai - k. į vk. nuo Sp. Vietinių nebėra.

Vilkputė - Krk, pelkė į ptr., ~ 1 ha; kitaip (žr. I): Pučkė.

Visgaudai - k., ~ 5 km nuo Kr; kitaip (žr. I): Savanorių kaimas, likęs 1 gyventojas.

Visgirdai - k. netoli Vaiguvos.

Viškųjų pelkė - Pgs, į vk. nuo k., ~ 5 ha.

Vyšnių kalnas - sodybų vieta, dirbama žemė, sodo likučiai Grumblių k. (žr. I).

Voriškė - buv. k., dabar likę 2 sodybos kr. Kražantės krante prie pat Lkč.

Voškelinė - žr. I: Oškelinė.

Vurčino dvaras - naujakurių k., į rt. nuo Sdl 0,5 km; kitaip žr. I: Pluščikės.

Z

Zablockijà - Ab, buv. Zablockio sodyba. Šeimininkai išmirę, buvo pabėgę nuo vežimo.

Zablockinė - Kp, buv. Zablockių dvaras.

Zablockinės prūdas - Kp, buv. dvaro žemėje. Dėl vardo žr. I: Zablockinė.

Zujinė - Glž, buv. Zujaus ūkis ir sodyba.

Ž

Žaliasis ežeras - vaikų kalboje; žr. I: Žalioji pelkė.

Žalióji pelkė - Br, Švr žemė; kitaip (žr. I): Žaliasis ežeras.

Žemglinda - pelkė miške už Medžiokalnio; kitaip (=?): Žemgrinda (žr. I).

Žemgrinda - žr. I: Žemglinda.

Žemgrindos pelkė - TLE 1, p. 30, str. Akmeniai.

Žemóji Mėlnyčia - vietovė neidentifikuota.

Žiaunė - Pgs, Adm2, p. 360|| **Žiaūnė** - Pgs, UEV, p. 204; 1. Kaupų miško ežerėlis, į šr. nuo Kr ~ 5 km. 2. vs. netoli Vg.

Žibuoklės - buv. dv., 9,5 km nuo Kr. Dar yra likęs parkas, trobesių, gyvena žmogus.

Žilinskė - Šrv, buv. Žilinsko ūkis, dabar pieva.

Žymantinė - Ab., buv. Žymanto sodyba. Šeimininkai išmirę, buvo pabėgę nuo vežimų.

Žiuráuka - k., į pt. nuo Skv. ~ 1 km.

Žukaičiai - Lkč, Pg, Adm2, p. 363, k.; kitaip (=?):
Žukaučizna (žr. I).

Žukaučiznà - k., nuo Pg į šr. 1 km; kitaip (=?):
Žukaičiai (žr. I).

Žukauskinė - Pb, buv. Žukausko ūkis.

Žurauka - Ab, buv. kumetynas į rt. atokiau nuo dv. centro; trobesių nėra.

II

A

Abrėmiškė - 1. Mdg, miškelis Radavičių ūkyje į šrr. nuo sodybos. 2. Abr, miškas. Žr. I: Abromiškė.

Adomaičinė - buv. Adomaičių dirbama žemė.

Adomaičių trākas - Svt; kitaip (žr. II): Trakas 3.

Agotės|| Agōčių kalnas - Švr ptv. pakraštyje (kitų pateikėjų žodžiais - Brukų miške); kitaip (žr. II): Agotkalnis. Buvęs ariamas. Agotė nukritusi nuo kraunamo vežimo ir užsimušusi, iš to ir kilęs kalno vardas.

Agōčių kalnas - žr. II: Agotės kalnas.

Agotkalnis - žr. II: Agotės kalnas

Akmenynės - Sdr pievos.

Akmenių miškas - buvęs Akmenių dvaro, eina beveik ligi pat Kelmės.

Albinavos kapukai - nedidelės kapinės Kražantės pakrantėje.

Albinavos miškas - buv. Ab dvaro, 6 ha.

Alksynai - 1. Krz ganyklos, į vk. nuo k. 2. Skv miškelis.

Alksynas - Pb, krūmokšniai.

Alksynėliai - Ptr k. dalis. Buvę alksynai, dabar apstatyti Alytaus namukais.

Alūzinė - Pp pieva prie Užmiškio vs.

Andrūškos rėžis - Kr kalnelis. Ant jo dabar kapai.

Ant Karžnyų - Ppl, dirbama žemė Krz pusėje.

Ant Kasčiukų - Ppl, dirbama žemė Kasčiukų pusėje.

Antr̃i kapukai - Krz; kitaip (žr. II): Šimaitienės (|| Kasmausko) kapukai.

Apluokas - Sdl, pieva į pt. nuo k., ~ 1 km.

Apskritoji - Sdl, dirva į vk. nuo k., ~ 1 ha.

Āptvaras - Pg, kalnas (buvęs aptvertas), alksnynai, buvę ganomi arkliai. ~ 4 ha.

Apušrōtas - Kk, epušynas greta Putkės (žr. I).

Arkliniņkas - 1. ganykla į ptv. nuo Br. 2. Pg, pieva, apžėlusi krūmais, į ptv. nuo pateikėjo Juozo Rimidžio sodybos, ~ 1 km.

Aukštāgīrē - 1. Glž, alksnynai. 2. Mdg, kalnelis Pgs k.

Āžuolas - 500 metų āžuolo (tebestovinčio) vieta Gorainių miške, (žr. II).

Āžuolynas|| **Āžuolyno kálnas**|| **Āžuolyno mīškas**||
Brūkų mīškai - Br, Jnp; kitaip (žr. II): **Kapukai**|| **Senkapiai**.

Āžuolyno kálnas - žr. I: **Āžuolynas**.

Āžuolyno mīškas - žr. I: **Āžuolynas**. Kitaip (žr. II): **Kapukai**|| **Senkapiai**.

Āžuolo kálnas - Grt, kalnelis prie k.

B

Badókalnis - Krz, ariamos dirvos, ~ 20 ha.

Bagdónkaktis - Kr, pušyniukas palei Medžiokalnį.

Barsiukai - rėžiai, pelkės, į vk. nuo Sp, Mažeikos ūkyje.

Barsukinės daubà - Krz, į vk. nuo k.

Batėrijos kálnas - Gd, apskritas, nuo jo toli matyti, per karą naudojosi kariuomenė.

Baūblē - 1. Ksč, pievos greta Derginių (žr. II), ~ 4 ha. 2. Sdl, pelkė į vk. nuo k., ~ 3 ha. Dabar nusausinga, rudenį aptvinsta.

Bendrā - Ptr, mažžemių pieva, kitaip vadinama (žr. II) **Spulnoji**.

Bendrinė(s) - 1. Bd, pieva. 2. Krk, pelkė, ganyklos, į rt. ir šrrt. nuo k., ~ 1 ha.

Bergōlos kálnas - Kp, Tugaudo Pagojo žemėje. Kitaip (=?): **Birgiolos** (=?) kalnas (žr. II).

Beržynas - 1. Br, miškas į pt. nuo k. Dabar tik reti beržai. 2. Pb, miškelis. Iš jo, matyt, ir k. vardas.

Beržinskio kalvos|| (=?) **kálnas** - aukštumos buv. ūkininko žemėje. Jose prasideda upl. (žr. I) **Vilbėna(s)**.

Bėtautiškė - Vj, į rt. nuo k. 1 km.

Bikutinė - Klv, dirbama žemė.

Birgiólos (= ? Birgiolos || **Bergólos**) **kálnas** - Kp, kitaip (žr. II): **Sétkalnis**.

Bladiškės - Umd, pievos.

Blendys - Jnp, kalnas Stupkalnio (žr. II) pusėje, ariamas.

Bridikio žemės - Lkč, dirbama žemė.

Brydis (= ? Briedis) - Km, dirbama žemė.

Brydlankis || (= ?) **Brydlaukis** (= ? Briedlaukis) - Bd, pievos prie miško.

Briedis - žr. II: Brydis.

Briedlaukis - žr. II: Brydlankis.

Brūkalių (= ? **Brūkėlių**) **miškas** - Jnp, į ptv. nuo k.

Brūkėlių senkapių - Br, nedideli, į rt.

Brūkų laukai - Až, laukai į Brūkėlių (žr. I) k. pusę.

Brūkų miškai || **Brūkų miškai** (**miškas**) - Br, į šrv. nuo k.

Buñkeris - Br, partizanų bunkerio vieta Br miške.

Burbos žemė - Švr, buvęs Burbos ūkis; žr. II: Šventragių žemė.

Burliokynas - neoficialus Klč pavadinimas; ten po 1863 m. sukilimo buvo atkelta rusų kolonistų.

Burnių laukai - Až, laukai į Burnių (žr. I) pusę.

Burnių lyguma - balos Šaltupio (žr. I) ištakose.

Būtkiškės kėlias - kelias pro Stk, Ad ir kt. kaimus.

Butvilų pievos - aplink Pgs.

C

Cipėkai || **Cipėkai** - Klč, dirbama Cipokų k. (žr. I) žemė.

Č

Čiomkalnis - Glž, kalniukas; kitaip (žr. II): Ūgos kalnas.

D

Dabravalskio laukai - Kp, kitaip (žr. I): Dabravalskinė.

Dailidiškės alksnynas - Dld, 2-3 ha.

Deņgverio kalnas - Bd, buv. švedų tvirtovė Pakražantės pusėje.

Dauba - Svt, slėnis nuo k. link Kražantės.

Daugėliškės kalnas - Pgs, į rt., greta Dg; žr. I: Daugėliškė.

Dausinkalnis - prie buv. Dausino ež.

Dėgsnė - Sdl, pieva į šrv. nuo k., ~ 1,5 ha.

Derginė - Sdl, ganyklos, į pt. nuo k., ~ 30 ha; kitaip (=?): Derginiai (žr. II).

Derginiai - Sdl, pievos, dabar dirbama žemė į rt. nuo k., ~ 20 ha; kitaip (=?): Derginė (žr. II).

Deveikio|| (**Deveikių**) **kálnas** - Švr, nemažas, rt. pusėje.

Deveikių kálnas - žr. II: Deveikio kalnas.

Didlaukė - Sdr, pieva ir ariama žemė; kitaip (žr.II): Didlaukis.

Didlaukis - žr.II: Didlaukė.

Didmiškio kálnas - žr. II: Didmiškis.

Didmiškis - Krz, dirbama žemė į šr. nuo k., ~ 20 ha; kitaip (žr. II): Didmiškio kalnas.

Didžioji dirvą - Dld, ariama, šr. k. dalyje.

Didžiosios - Pl, pieva į Vejų k. (žr. I) pusę.

Dirvainio miškas - Kl, ūkininko miškas.

Dirvónai - Ptr, dirbama žemė šalia Kavaliauskų sodybos.

Dóbravis (= ? Dubravis) - žr. II: Domeikio pievos.

Domeikio pievos - Ptr, buv. ūkininko pievos; kitaip (žr.II): Dobravis.

Drebulýnas - Jnp; kitaip (žr.II): Drebulynukas.

Drebulynukas - žr. II: Drebulynas.

Drėgnių (= ? Drignių) **kálnas** - Vsg, tuojau už Grumblių, (žr.I).

Dubikė - Krk, pieva į Gilbrastį (žr.I) einant.

Duburiai - Sp, miškas, pelkės, į pt. nuo Sp, ~ 10 ha.

Dunáusio miškiukas - Kražantės ir Kalnyčios santakoje esančio miško pt. dalis.

Duobėlė - Ptr, šienaujama pieva palei Kražantę.

Duobikė - Sdr, 3 ha pievų, krūmų.

Durpýnai - Krk, pieva, buvo kasamos durpės, dabar gyvena bebrai; kitaip (žr.II): Durpynės.

Durpýnės - žr. II: Durpynai.

Dvāras - Šiukštos dvaro sodybos vieta tarp Kr ir Medžiokalnio. Dar likę ūkinių trobesių ir medžių.

E

Eglýnas - 1. Kp, spygliuočių giraitė. 2. Švr, į šr. nuo k. Kitaip (žr. II): Šventragių miškai.

Eičio ažuolynas - prie Kražantės ir Kalnyčios esančio miškelio šiaurinė dalis.

Elzė - Sp, senųjų ūkininkų pieva greta Lyknų kalvos (žr. II) ir buv. Mažeikos ūkio režis.

Ežerai - Pp, pievos palei Dausino ežerą.

G

Gaidžkaklis - Kr, slėnys, iš kurio teka kr. Kražantės (UEV p. 41 Dausino) int. Gaidžkaklis (žr. I).

Galiniai - 1. Krz, pieva, ganyklos, į vk. 2. Mtk, dirbama žemė, laukai palei Akmenių mišką (žr. II).

Gambališkė - Dld, pievos, nuo k. 1 km.

Gandrinė - 1. pieva rytiniame Sp pakraštyje, 3 ha. 2. Pl, vienos iš dviejų dvaro ūkio dalies vardas toks, kad ant jos daržinės yra gandalizdis.

Ganyprava || **Ganyprova** - Mtk, Adm 2, p. 76, kalnas prie Ganyprovos (žr. I) k. Nuo jo giedrą dieną esanti matoma Šatrija.

Ganyprova - žr. II: Ganyprava.

Gedminių kapukai - senkapis tarp Radiškės ir Gedminių kaimų.

Gedminių miškas - miško dalis palei Gedminių (žr. I) k.

Gedmiňkalnis - Br, už buv. Tamkių (žr. I) dv.

Geňtmiškė || **Geňtmiškis** - Ppl, miškas į ptv., 50 ha; kitaip (=?): **Giňtmiškė** || **Giňtmiškis** (žr. II).

Geňtmiškis - Ksč, tarp Lenkviečių (žr. I) ir Sodalės (žr. I).

Gerčienės kalnai - Pp, du kalneliai prie Dausino ežero.

Gilioji daubà - Krz.

Giňtmiškė || **Giňtmiškis** - žr. II: Gentmiškė.

Girdališkės - Krz, ganykla, pieva.

Girikė - Kl, nedidelis miškelis.

Gyvatynė - Sp, šlapios pievos, į pt. nuo k.

Gyvātpjauniai - 1. Stk, į ptv. nuo k., ~ 5 ha; 2. Umd, pelkėtos pievos.

Gyvātpjaunis - Ab, miškelis į vk. nuo k.

Gyžė - senkapis, žr. I: Gyžė 2.

Glū(m)pjaunis - Pb, pelkė, pempynas, į vk. nuo k., ~ 5 ha.

Gojūkas - 1. Pb, drebulynas aplink pievą, ~ 15 a. 2. Ppl, miškelis į šr. nuo k., 1,5 ha. 3. Svt, miškelis palei Kražantę.

Gōjus - 1. prie Br miško, 15-20 ha. 2. Mtk, nedidelis grybingas miškelis.

Gōrainių miškas - Kp, tarp Šakos (žr. I) ir Gorainių (žr. I).

Goštauto miškas - Pgs, prie Goštauto ūkio.

Goštauto pievos - Pgs, į rt. nuo k. Vardas paveldėtas iš pono.

Grazióji - Rd, pievelė.

Greitiškės kálnas - prie Grt. į rt.

Grubliaučyznà - Stk, pelkės ir durpynas.

Gudleikienės ganýkla, - žr. II: Gudleikio ganýkla.

Gudleikio|| Gudleikienės ganýkla - Krz, tarp Pilikės (žr. II) ir Didmiškio (žr. II).

Gudų pėlkės - Kp, į šrv. nuo k. 0,5 km., ~ 4 ha.

Gulbiškės - Kp, pievos, į rt. nuo T. Pagojo sodybos, ~ 20 ha.

I

Išilgrėžiai - Krz, pievos vk. kaimo pakraštyje.

Ištakikė - Pš, pieva. Nuo Žardienikės (žr. II) skiria kelias.

J

Janaičių kálnas - Šrv, gyveno Janaičiai.

Jenkiškės (= ? Jankiškės) **kálnas** - Pgs, prie Jenkiškės k. (žr. I); plg. Adm₂, p. 102.

Jenkiškės (= ? Jankiškės) **miškas** - Pgs, prie Jenkiškės k.

Jenkiškės (= ? Jankiškės) **pievos** - Pgs, į Jenkiškės (žr. I) k. pusę.

Jókimo alksnýnas - Sdr, miškelis. Buv. Jokimo Rimkaus ūkis.

Jokubinės - Švr, pievos šr. k. pusėje, turbūt iš savininko vardo.

Judiškės|| Jūdiškės (= ? Juodiškės) - Pš, pievos, nuo Krk į šrv., šlapios, keletas ha.

Jūdiškės - žr. II: Judiškės.

Juočià - Mtk, miškelis už kaimo pievų.

Juodkalnio miškas - Pp, kitaip (žr. II): Juodkalnis.

Juodkalnis - Pp, kalnas ir miškas ant jo, į ptr. nuo Kr.

Jurkaičių miškas - Jrk, Vaičekausko ir Petkaus valda, į rt. nuo sodybos, ~ 20 ha.

K

Kakarųkalnis - Pk, tame kalne naktį beržė užgiedojęs gaidys.

Kalnyčia - Sdr, pievos prie Kražantės, 8 ha.

Kalnyčios - Ptr, pievos už Sdr į Kalnyčios (žr. I) upelio pusę.

Kalnyčioš miškas - Pgs, į Kalnyčios k. (žr. I) pusę.

Kalnyčioš pievos - Pgs, į Kalnyčios k. (žr. I) pusę.

Kalnyčioš tiltas - Umd, betoninis tiltelis per Kalnyčią (žr. I) prieš pat žiotis į Kražantę.

Kaltakojus - Sp, miškas į vk. nuo k.

Kalvą - Pb, ~ 3 ha.

Kalviai - Klv, kalnas netoli Pl dvaro.

Kalvos - miškeliai tarp Pgs ir Plp, uogaujami ir grybaujami.

Kapelynas - Pp, senkapis.

Kapiniai - Stpk, į šr. nuo k., ~ 0,5 km.

Kapukai - 1. Ab, Skaistučiuose (žr. I), nebelaidojama; 2. Až.; kitaip (žr. II): Ažuolynas. 3. Br, į vk. nuo k. Stovėjo medinis kryžius, sudegintas. 4. Dld, palei kelią, 10 a. 5. Pg, į šr. nuo k. 6. Pgs, alksnynas į pt. nuo k., 2 ha. Kapų ženklo nėra. Prieš keletą dešimčių metų dar būta kryžių. 7. Ptr, kalnelis prie plento. 8. Sp, į vk. nuo k. Nebelaidojama, nebeliko net kapų ženklo. 9. Ššk, prancūzmečio laikų, nuo Butkevičių ūkio Spingės (žr. I) link į ptv. 10. Šventragių žemėje į Krk pusę. 11. Švr, aplink Žvyrkalnį (žr. II).

Kapukų pelkė - Br, Šventragių žemėje (žr. II).

Kariejos - Švr, Lkč, prie Spg. Būdavę nuvaromi gyvuliai į aplinkui aptvinusias ganyklas, o jos pasiekiamos būdavusios tik lėktuvu. Vardas radęsis per Korėjos karą.

Karklynai - Umd, pievos.

Karklėnų kėlias - Gd, kelias pro Gd į Krk.

Karklėtės - miškas į šr. už Kaupų miško.

Karõbkalnis - Až, į pt. nuo k., grupės medžių, būta sodybos. Vardas iš kalno formos.

Kãroliskės - Btk, dirbama žemė ir lopinys miško, buv. didelis ūkis, likę dalis sodo.

Kãrtuvių kalnas - Svt, kalnas už fermos, seniau jo šlaite kasdavę žvyrą.

Kãrvių tiltas - Umd, melioracijos pralaidos tiltelis per Kanalą (žr. I).

Kasmausio kapukai - Krz, žr. II: Šemaitienės kapukai.

Kašinės durpynai - žr. II: Kašinių durpynai.

Kašinių || Kašinės durpynai - Pš, į ptr. nuo Tratkalnio (žr. II).

Katiliškės pakalnė - Ktl, staigoka nuokalnė plentu nuo k. link Kražantės.

Kaukãzas - Btk, kalnas Juodkalnio (žr. II) pusėje.

Kaupai || Kaupų miškas - K, miškas į šr. už Medžiokalnio miško (žr. II).

Kaupų miškas - žr. II: Kaupai.

Kebeklynė - Br, bendros gyventojų pievos ir ariama žemė. Kitaip (=?): Kebeklinės.

Kebeklinės - Br, pievos, pelkės. Vardas - dėl klaidumo. Žr. II: Kebeklynė.

Keimarinė - Sp, krūmai, miškas, į ptv. nuo k., ~ 70 ha.

Kemsýnė - Pp, pieva Dausino ež. pakrastyje.

Kepãlių laukai - kelių Ab ūkininkų žemė Kp kaime.

Kepalušas - 1. Br, kalniukas, ariamas, į pt. nuo Br, ~ 2 ha. 2. Švr, apskritas kalniukas tarp pievų, greta Agotės (žr. II) kalno. Neaišku, ar Kepalušas 1 ir Kepalušas 2 - tas pats objektas.

Keřčiai - avietynas už Kipšpjaunio (žr. II).

Kerpetýnė - Krz, pieva, ganyklos, į vk. nuo k.

Kiãukalnis || Kiaũkalnis - Ab, kalnas į rt. nuo k., dirbamas.

Kiminyñė - Sdr, pieva, dabar apaugusi drebulynu.

Kipšpjaunis - Pb, pelkė, šernų lizdai, į vk. nuo Pb, ~ 25 a.

Kirkuçių žẽmės - Pk, dirbami laukai, buv. Radiškės kolūkis.

Kiřvis - Sp, dirbama žemė Mažeikos ūkyje, 2 ha.

Kizikalva - Sp, Mažeikos ūkyje kalniukas tarp pjaunių, apaugęs medžiais.

Klebōno kulė - Km, siauras pievos plotelis palei Kražantę, trikampių įsispraudęs tarp dirvų.

Klėtiškių miškas - Pk, į vk. nuo k., tarp plento ir Kražantės, 15 ha; kitaip (žr. II): Pono miškas.

Klibāliai - Gd, kalniukas tarp k. ir Mergokalnio (žr. II).

Klibālių miškas - Švr, miškas į Klibalių k. pusę.

Klimašauskinė - 1. Pp, Juodkalnio miško (žr. II) dalis palei Pp. 2. Ptr, buv. dirbama žemė, dabar pievos ir ąžuolynas.

Knýstautienės|| Knýstauto miškas - Kk, Ptr; kitaip (žr. II): Zybartienės miškas.

Knýstauto miškas - žr. II: Knystautienės miškas.

Knýstauto miškiukas - Sdr, miškelis palei k.

Kočiškė - Sp, Mažeikos ūkio dirva.

Koplyčios tiltas - Lkč, tiltas per Kražantę netoli koplytėlės.

Koplyčkalnė - Všov, kitaip (=?): Koplyčkalnis 2 (žr. II).

Koplyčkalnis - 1. Br, staigus kalnas, į vk. nuo Br, 2 ha. 2. Krz, kalnas ir aplinkinė žemė, nebedirbama, 1 ha; kitaip (=?): Koplyčkalnė (žr. II).

Koriėjus - Švr, pelkės, degimai palei Lkč mišką. Čia turbūt tas pat, kas Kariejos (žr. II).

Kražaņtė|| Kražaņtės pievos - Ab, pievos ir pelkės palei to paties vardo (žr. I) upę prie Spg.

Kražaņtės pievos - Ab, žr. II: Kražaņtė.

Kražaņtis (=? Kražaņtė, žr. II) - pelkynas Kražaņtės pakrantėse.

Kriķsto kalniukas - Lkč, link Kr.

Krōklė - 1. Dld, pelkė, 30-40 a. 2. Pl, pieva.

Kūdrā - Kk, seniai iškasta, auginami karpiai.

Kukōriškė - Krz, ariama žemė į rt. nuo k., ~ 1 ha.

Kūlkalnis|| Kūlkalnis - 1. Dld, Km, Ššk miške. 2. Km, kalnas link Slabados (žr. I).

Kunigiškė(s) - Kp, pelkėtos pievos nuo Kr į Km pusę, šalia Šaltupių (žr. II) kalno; kitaip (žr. II): Kunigo žemė.

Kunigo žemė - žr. II: Kunigiškė(s).

Kūprė - 1. Umd, kalnelis Medžiokalnio miške (žr. II).
2. Gr, miškas, susisiekiantis su Lembartiškių mišku (žr. II).

Kvietkausko kalniukas - Švr.

Kvietkausko žemė - Švr, buv. Kvietkausko ūkis; žr. II: Šventragių žemė.

L

Labanausko kalnas - Ab, prie Glž.

Laisvākapiai - Jnp, tarp Stūpkalnio ir Jnp; kitaip (žr. II): Laisvamanių kapukai (žr. II).

Laisvamanių kapukai - Stpk, kalniukas prie Krk-Užv-Kr kryžkelės.

Landsberginė || **Landsberkinė** - Btk, Landsbergio žemė.

Langinės - Vj, buv. vokiečio malūnas.

Lankā - 1. Br, šiame kaime Švr žemė. 2. Jnp, pieva prie Varlakojų (žr. I). 3. Švr, pieva į vk. nuo k., 4-5 ha.

Lankālė - Pl, pieva greta Dumblių (žr. I).

Lankikė - Km, pievelė tarp dirbamos žemės plotų.

Laňkos - Sdl, į pt. nuo k., ~ 40 ha.

Laukėlis - Sp, dirbama žemė, ~ 5 ha.

Laũko gatvikė - Kr, keliukas važiuoti vežimams su šienų, šiaudais.

Lėknė(s) - Br, šlapios pievos, į pv. nuo k., ~ 5 ha.

Lelijos (žr. I) - Jnp, dirbama žemė, tvenkinys, jame lelijos, iš to ir vardas.

Lelijos || **Lelijų kalnas** - Br, pailgas, ariamas. Toks pajuokos vardas, kad apaugęs usnimis.

Lembartiškių miškas - aplink Lembartiškių žvyro karjerą (žr. II); dar žr. I: Lembartiškiai.

Lembartiškių žvyro karjeras - žvyroduobė prie Gr.

Lendrynė - pelkėta pieva tarp Sdr ir Lkč. Pirmą augdavę spanguolės.

Lenkė - Sdl, pieva vk. k. pakraštyje, ~ 1,5 ha.

Lydekų - Ppl, pieva.

Liekinė || **Liėkinė** - Ksč, Ppl, Pš, buv. Liekių ūkių vietos.

Ligšilis - Lkč, dš. Kražantės kranto miškas link Krk.

Lyknū kalvā - Sp, i šr. nuo k., aplink pelkės.

Lindimas - Dld, arimas, pieva, i šr. nuo k.

Lingės - Pš, bendros ganyklos nuo Krk pusės i ptv., keliolika ha.

Linkaučiaus miškas - žr. II: Linkaučių miškas.

Linkaučių|| Linkaučiaus miškas - Lkč, Švr, jungiasi su Ligšiliu (žr. II) pakeliui i Krk.

Lyšupiai - Sp, didelės pelkės, i šr. nuo k., ~ 10 ha. Plg. I: Lyšupis.

Lūknoš - Sp, didelė Mažeikos ūkio pieva.

Lūkštas - Bd, pieva.

M

Majako kalnas - žr. II: Spingės kalnas.

Majančiukas - Krz, kalnas i pt. nuo k. Ant jo stovėjęs "majakas". Dirbama žemė, ~ 100 ha.

Maldaginės kalnas - Pgs, prie Maldaginės (žr. I).

Maldaginės pievos - Pgs, pievos i Maldaginės pusę.

Marackalnis - Pp, dirbama žemė, priklausė Užmiškių (žr. I) vs.

Markovo kalnas - Pp, už Juodkalnio miško (žr. II) i rt.

Martinkikė - Kr, laukas, buv. sodyba palei Dausino ež.

Maskolkapis - Km, kalnelis prie Btk kelio, kasant buvo rasta kaulų.

Medžiokalnio miškas - Kr, Medžiokalnį apaugęs miškas ir plytintis toliau nuo kalno i šr. ir vk.

Medžiokalnis - Kr, i šr. už mstl., didelis kalnas, apaugęs, kryžiais pažymėta buv. senovės aukuro vieta.

Mėklė - Pl, pieva; kitaip (?): Miklė (žr. II).

Mėlinavā|| Mėlināvos miškas - Pp; dar žr. I: Malinava.

Mėlināvos miškas - žr. II: Mėlinava.

Mėrgės - Bdr, pelkės, dabar nusaustos.

Mėrgokalnis (=? Mėrgokalnis) - Gd, kalnas kaimo pakraštyje. Buvę ariama, dabar miškas.

Mėškė - Vj, pieva (dabar tvenkinys) Btk k.

Miėto kalnas - Mtk, kalnas k. pakraštyje.

Miklė - Dld, pieva Pl pusėje; kitaip (=?) Meklė (žr.

II).

Mikutinė(s) - 1. Klv, pievos, dirbama žemė. 2. Stk, miškas į vk. nuo k., 1 ha.

Milškapis (= ? Milžkapis) - Krk, kalnas, buvę kapinės, jų nebėra nė žymės.

Mišėikinė - Lkč, kalnas, dirbama žemė (plg. I).

Mišėikinės ąžuolas - Lkč, augantis Mišeikinės kalne.

Mockiškės - Pl, pievos.

Moliakalnis - Mtk, kalnas, molinga žemė; kitaip (žr.

II): Molio kalnas.

Molio kalnas - žr. II: Moliakalnis.

Moraulikės - Gpr, dirvos prie Moraulinės (žr. II) miško.

Moraulinė - Mtk, miškas už Moliakalnio (žr. II).

Motėrų kryžius - kryžius miestelio gale, pastatytas katalikių organizacijos apie 1930 m.

Mūrai - Kr, buv. Kražių kolegijos trobesys.

N

Nakōtai - Kšč, pelkės į pt. nuo k., ribojasi su Kirpkalniu (žr. I).

Naūdvario tiltas - Stk, prie šio tilto suteka Varmė (žr. I) ir Varmikė (žr. I).

Naujoji Burbiškė - Mtk, dirbama žemė už Kaukazo (žr. II) kalno; buv. dvaras; žr. II: Senoji Burbiškė.

Naūmiškis - Ppl, į pt. nuo k., ~ 25 ha.

O

Obelėynas - Sp, dirva, senas sodas Mažeikos ūkyje.

Obkalnis - Mtk, kalnelis link Btk.

Orvidinė - Klv, dirbama žemė.

Ožkōs nūgara - Gd, kalnelis nuo k. į Užv plento pusę.

P

Pabariukas - Sdr, krūmeliais apaugusi pieva Domeikio žemėje.

Pabazdys - Sdr, lomos, dirvos, krūmai.

Pabōkštis - Krz, ganyklos, į vk. nuo k.

Pābrēžkalnis - Lv, kalnas Grumbliuose (žr. I).

Pagal pīrkia - Ppl, pieva.

Paginskių kalnas - Km, kalnelis, vad. buvusių savininkų vardu.

Paginskių pievos - aplink Paginskių k. (žr. I).

Pakálnė - Pp, pieva, nuolaidžiai siekianti Blezdingą (žr.

I).

Pālankalė - Ppl, pieva.

Pamiškė - Br, ariama žemė.

Pāpilalė - miškas į pt. nuo Kl.

Papilių kálnas - Pp; kitaip (žr. II): Pilikė.

Papilių (= ? Papilalė, žr. II) **senkapis** - Klv; kitaip (?):

Pilė (žr. I).

Pařkulio kalvā - Krz, ganyklos vakariniam k. pakraštyje.

Pastauniňkas - Br. pieva, ganykla (arklių), 1 ha.

Petreikiai - Sp, nenusausinta Mažeikių ūkio pieva.

Petrošinė - Pp, dirbama žemė prie Petrošiaus sodybos.

Piliakalnis - Mdg, Plumpių (žr. I) k. žemėje.

Piliės kálnas - Dld, kitaip (žr. II): Pilis.

Pilikė - 1. Krz, kalnas, krūmai. 2. Pp, kalnas, aprašytas kraštotyrininko V. Rimkaus. Stovėjusi pilis. 3. Plk, kalnas; kitaip (žr. II): Plusčių piliakalnis.

Pilis (žr. II) Pilies kalnas.

Pilviškės - Mtk, kaimo pievos už Molio kalno (žr. II).

Pioniėrių giraitė - Ptr, beržynėlis prie mokyklos.

Pirtuokalnis - Pgs kaimo kalnelis.

Pjauniaĩ - 1. Krk, karklynai, beržynai sodybos vietoje.

2. Pmd, pelkėta pievelė miške.

Pjaunỹs - Pb, durpynas prie Lv, ~ 10 ha.

Plātelės - Ab, pelkės į rt. nuo Ab, ~ 2 ha.

Plātlaukio pievos - Pgs, Platlaukio (žr. II) pusėje.

Plātlaukis - Pgs, kalnas į rt. nuo k., sodintos pušelės.

Plātrėžis - 1. Sdl, dirva į vk. nuo k., 0,5 ha. 2. Sp, platus žemės rėžis Mažeikos sodyboje.

Plūmpių (= ? Plūmpės || Plumpio) **kálnas** - Plp, į šr. nuo k. Plg. I: Plumpiai.

Plūmpių (= ? Plūmpės || Plumpio) **pievos** - Pgs, į Plp pusę. Plg. I: Plumpiai.

Plusčikių alksnynai - Ppl.

Plusčikių kálnas - Ppl, dirbamas.

Plūsčių piliakalnis - Pl; kitaip (žr. II): Pilikė.

Po āžuolu - Švr, dirva į vk. nuo k., kur tebestovi istorinis Ažuolas (žr. II).

Pocynė - Ptr, pievos buvo Pociaus žemė.

Põno miškas - Pk, kitaip (žr. II): Kletiškių miškas.
Prañckaus vietà - Ksč, buv. Pranckaus ūkis.
Prañckaus žėmė - Br, vs. už Lankos (žr. II) į šrv.
Prie daubõs - Sdl, dirbama žemė, yra dauba.
Prie kapūkų - Sdr, dirva, stovėjo geležinis kryžius, melioruojant sunaikintas.

Prie karklyno - Vj, pieva, ~ 2 ha.
Prie šermūkšnio - Vj, pieva, ~ 2 ha.
Pritõkalnis - Pgs, alksnynai, į vk. nuo k.
Prūdinės - Sp, pieva žemoje vietoje.
Pūkė - Vj, prasta pieva.
Pūskalnė|| (=?) **Pūskalnė** - Sdr, pieva.
Pūslaukis - Kr, palei Kražantę ~ 4 km link Kelmės, žemė nederlinga, dabar pušynas ir maudyklės.
Pušikės - Ptr, kalnelis prie Statkaus sodybos.
Pūškiškiai - Ppl, pelkė miške.
Pūtys - Umd, sodybos pievos.

R

Rādiškės ganýklos - Pk, tarp šio k. ir Rd.
Rādiškės miškai - Ptr, miškas už Rd.
Rādiškės žėmės - Pk, buvusio to vardo koarkio laukai.
Raudgiriai|| Raūdgiriai|| Raūdgiris - Stg, Adm2, p. 259; kitaip (žr. II): Raudgirių miškai.
Raūdgirio gātvė - žvyruotas keliukas pro sandėlius į Grt pusę.
Raūdgiris - Ksč, Ppl, Vsg; žr. II: Raudgiriai.
Raudgirių miškai - žr. II: Raudgiriai.
Ravūkai - Lkč, pievų lopinėliai Žilėnų žemėje (žr. II).
Rėkštė - kalnas į Nemakščių pusę, prie kelio. Kitaip (=?): **Rekštė|| Rekštės kalnas** (žr. II).
Rėkštė - žr. II: Rekštė.
Rėkštės (=?) **Rekstės**, žr. II) **kálnas** - Svt, už Klv k., didelis, pailgas. Ant jo stovėjusi rusų kariuomenė per Pirmąjį pasaulinį karą.

Remeñkalnis|| (=?) **Remėnkalnis** - Br, Grl, Km, netoli Kr, žinomas visuose minimuose čia kaimuose.

Remėnkalnis - žr. II: Remenkalnis.

Revõta|| (=?) **Revotinė** - didelis ąžuolynas Lkč miške, buvę ~ 10 ha, dabar smarkiai apnaikintas.

Revotinė - žr. II: Revota. Miško vardas iš buv. savininko, tremtinio Revotos.

Rėžiūkas - Sp, siauras Mažeikos ūkio žemės rėžis.

Rimeikienės miškas - Sp, į rt. nuo k., ~ 10 ha.

Rimeikių miškas - Krk, vardas buv. savininko.

Rimšos kalnas - Bb, dirbama žemė, link Pp.

Rubikienės dirva - Pp, dirbama žemė, buvo Um viensėdis. Pirkta iš Rubikienės.

Rukšių laukai - Pš, Jokšvaičių ir Gostauto žemės, nebegyvenamos.

Rūktinės || **Rūktinės** - Br, pelkės, kemsynai, į vk. nuo k. Nemažas plotas, Ančios pradžia.

Rūktinės - žr. II: Rūktinės.

Rūskalnįs - Dld rt. dalyje stovinčio Ažuolo vieta (plg. II: Ažuolas). Po Antrojo pasaulinio karo buvo laidojami rusai.

S

Saliamoninės - Saliamonų gyvenamosios vietos žvyras (karjeras).

Saūslaukis - Kp, pakalnė.

Saūspjaunis - Vgs, pievos vk. k. pakraštyje, ~ 2 ha.

Sendvaris (= ? Sendveris) - Pš, buv. dvariukas, ~ 5 ha.

Sėnkapiai - Až, kitaip (žr. I): Ažuolino kalnas.

Sėnkapis - Jnp, sako, ęsas turkų laikų palikimas. Esą to meto paminklų.

Senoji Burbiškė - Mtk, dirbama žemė už Kaukazo (žr. II) kalno ; buv. dvaras. Žr. II: Naujoji Burbiškė.

Sėtkalnis - Kp; kitaip (žr. II): Birgiolos kalnas.

Sidabrinė - Krk, Sydariškių k. pieva Kirkučiuose.

Skendinė - Sdr, klampi pieva. Joje skėsdavę gyvuliai.

Skėsrėžiai - Krz, pievos vk. k. pakraštyje.

Smāgrės - Pp, pakilumėlė palei kelią į Obelynę (žr.

I).

Smėlkalnis - Krz, ariama žemė, į rytus nuo k., ~ 4 ha.

Spanguolynė - Sdl, pelkė į pt. nuo k., ~ 2 ha.

Spingės kalnas - Km, ant jo stovėjo žvalgybos bokštelis, todėl vadinamas ir Majako kalnu (žr. II).

Spirgių eglynas - Gd, miško dalis, susisiekti su Gedminių mišku (žr. II).

Spirgiūkai - Km, kupstuotas miško plotelis palei Kražantę.

Spirgių kalnas - Ab, Spirgių k. kalnas.

Spirgių (|| Spirgių) miškas - Švr, Adm₂, p. 286||

Spirgių miškas - Ab, Všov, ribojasi su Šabakštynais (žr. II).

Spulnoji - Ptr, bendra kaimo mažųjų šienaujama pieva, kitaip (žr. II): Bendra.

Strėžkalnis - Gd, pailgas kalnas palei Krk kelią.

Stūpkalnis|| Stūpkalnis - Vrl, Adm₂, p. 293; 1. Br, dauba palei Kr kelią. 2. kalnas tarp Stpk ir Jnp. Ant jo stovi Stūpkalnio kaimas.

Sūris - Pb, pievelė (sūrio formos), ~ 15 a.

Svilė - Ššk, dirvos ir pievos.

Š

Šabakštynai - Všov, Vaišvilienės miškas.

Šaltropiai|| Šaltropiai|| Šaltropių kalnas - Kp, i šr. nuo Šaltropių k. (žr. I), ~ 200 ha.

Šaltropių kalnas - žr. II: Šaltropiai.

Šarkpjaunis - Pb|| Šar(=?k)pjaunės - Mtk, kemsynė, i vk. nuo k., šalia Glumpjaunio (žr. II).

Šarpjaunės - Mtk, buv. pieva, dabar apaugusi krūmais. Palei Juočios (žr. II) miškelį; kitaip: Šarkpjaunis (žr. II).

Šemaitienės|| (Kasmausko) kapūkai - kitaip (žr. II): Antri kapukai.

Šeškinių kalnas - Ššk kaimo pt. žemė, ariama.

Šeškinių miškas - Dld, ~ 5 ha.

Ševelinė - pieva i rt. nuo Pg, ~ 3 ha. Buvo žydo Ševelio (smuklininko) žemė.

Šilgaliai - Krk, žr. II: Šilgalis.

Šilgalis - Krz, kalnas i vk. nuo k. Dar žr. I: Šilgalis.

Šiupilinė - Pp, dirbama buv. Šiupilos dv. žemė.

Škeřbiškės - Ppl, pievos k. gale.

Šlapikė - 1. Ab, šlapia Gorainių (žr. I) pieva, 7 ha.
2. Glž, melioruota, didelė pieva iš Kražančio (žr. II) pelkyno.
3. Kp, pieva, ~ 3 ha.

Šventragių ąžuolas - Br, Švr; kitaip (žr. II): Šventragių kalnas.

Šventragių kalnas - Br, Švr, Šventragių naujojoje dalyje. Grupinės 5 (žr. I) centre.

Šventragių miškai (miškas) - miško dalis už Krk kelio link buv. Švr dvaro, 240 ha. Kitaip (žr. II): Ažuolynas, Eglynas.

Šventragių žėmė - Švr, buv. Kvietkauskio (žr. II) ir Burbos ūkiai, dirbama žėmė.

T

Tabūnas - Mtk, miškas už Burbiškės dirvų.

Tiltinė - viena iš dviejų Pl dvaro daržinių, turinti ilgą įvažiuojamąją tiltą.

Trakà - Ab, didelis miškas į rt. nuo k.

Trakai - Pg, žr. II: Trakas.

Trąkas - 1. Pg, miškas, lazdynai į šr. nuo Juozo Rimidžio sodybos, ~ 0,5 ha. 2. Sdl, miškas į vk. nuo k., ~ 5 ha. 3. Svt, Adomaičių miškas; kitaip (žr. II) Adomaičių trakas.

Trakikė - Sdr, pieva.

Trakinė - Ab, mažesnis miškas greta Trakos (žr. II) į rt. nuo k.

Traškaknis - 1. Mdg, karnelis Pgs kaime. Kitaip (=?): Traškaknis (žr. II). 2. Pgs, miškas į pt. nuo k. 3. Sdr, krūmais apaugusi pieva.

Trątkaknis (=? Traškaknis, žr. II) - Pš, Pt kaimo karnelis į ptr. nuo Kakarykarnio (žr. II).

Trišakė - Ššk, dirva į pt. nuo k., ~ 2-3 km.

Tulčinė - Stk, buv. Tulčos ūkis.

U, Ū

Ūgos kalnas - Mdg, Radavičių ūkyje.

Usynė - Stk, miškas į vk. nuo k., ~ 2 km.

Ūžgiris - Mtk, miškelis.

Ūžmiškis - pp, vietovė Juodkarnio (žr. II) miško įlinkyje.

Ūžpjaunis - 1. Lkč, šlapia pieva į pt. nuo k., ~ 0,5 ha. 2. Ppl, į šrrt. 0,5 km.

Užsieniukas - Sdl, pieva į rt. nuo k., ~ 0,5 ha.

Ūžvingis - Km, pievos prie Kražantės senosios vagos.

V

Vaičinė - Svt, pelkėta buv. Vaičiaus žėmė.

Vaiguvalės miškas - Kl, alksnynai.

Vaitkiškė - Krz, pietinė Didmiškio (žr. II) dalis.
Valašinskio kalnas - Btk, buv. ūkininko žemės kalnelis.
Vaidiškasis miškas - Br, į šr. nuo k. greta Gojaus (žr.

II).

Valpainių kėlias - Kr, į Valpainius (žr. I) pro Slb.

Vaigo kalniukas - Rd, dirbama žemė miško pusėje.

Varlėnė - Vj, pieva.

Varnamiškė || Varnamiškis - Ab, Stk, miškelis.

Varnamiškis - žr. II: Varnamiškė.

Varniškės - Krz, Všov, pievos, krūmai, 20 ha.

Vedeckinė - Krz, buv. Vedeckio žemė.

Veivelinė - 1. Pg, pieva, šaltinukas į šr. nuo k.

Pavadinimas - iš žydo pavardės. 2. Pg, pelkė į ptv. nuo Juozo Rimidžio sodybos, 2-3 ha.

Vilkaušų miškai - į pt. nuo Ab.

Vilkų kalvikė - Pp, dirbama žemė. Vilkvarčiai - Pp, kemsynai, dabar melioruoti, ~ 40 ha.

Vilkvartė - Ppl, pieva.

Viškėjai - Ab, pievos už Kletiškių (žr. I), ~ 8 ha.

Vytauto kalnas - Kr, kalnelis. Jame atstatyta varpinė, yra buv. bažnyčios pamatai.

Volas - avietynas tarp medžių, Navicko ir Imbliudo žemių riba.

Voriškės miškelis - į pt. nuo Pgr.

Z

Zybartienės miškas - Krk, kitaip (žr. II): Knystauto miškas.

Zuikinė - Br, pelkė, pieva priešais Br mišką, ~ 6 ha.

Zvierkės kalnas - Slb, kalnelis prie Zverkaus sodybos.

Ž

Žardienikė - Pš, pieva prie Kakarykalnio (žr. II) pt. pusėje.

Žemoji Mėlnyčia - Pb, pievelė tarp krūmų, ~ 1 ha.

Žyddaubė - Krz, žvyruobė.

Žydkalnis - kalnas prie tat mstl. palei Užv kelią. Žydu kapinės; kitaip (žr. II): Žydkapiai || Žydkapių kalnas || Žydu kapiniai.

Žydkapiai || Žydkapis - žr. II: Žydkalnis.

Žydkapio atkalnis - priešais Kr keliu iš Pr.

Žydkapių kalnas - Stpk, žr. II: Žydų kapiniai.

Žydpievė - Vj, pieva, prasta žemė, smėlis, briedgaurė
Lyvoniškių k.

Žydų kapiniai - Stkp, žr. II: Žydkapių kalnas.

Žilėnų žemė - Lkč, buv. Žilėnų žemės prie Kražantės.

Žiobriukų kalnas - Ab, greta Glž.

Žukė - Krz, ariama žemė, ~ 4 ha.

Žvangalinė - pieva į pt. nuo Krz, ~ 6 ha.

Žvėrinčius - 1. Krz, krūmai, dirbama žemė, kultūrinės
pievos, 1 ha. Kadaisė buvęs pono žvėrynas. 2. Sdl, pieva,
dirbama žemė, į vk. nuo k., ~ 2 ha.

Žvyrduobė - Ab, buv. žvyro, smėlio karjeras, ~ 1,5
ha.

Žvyrkalnis - 1. Kr, kalnelis tarp Kr ir Adampolio (žr.
I). Laidoti rezistencijos kovotojai. Vieta pažymėta kryžiumi.
2. Kalnelis Švr žemėse, apsuptas Kapukų; žr. II: Kapukai
10.

TAUTOSAKA

NUSKENDEŠ VARPAS

1. Kražių bažnytėlė stovėjo ant kalno. Pakalnėje bėgo upė Kražantė. Toji bažnyčia buvo statyta valdant Vytautui, bet po kiek laiko sudegė. Tada ant tų pačių pamatų žmonės pastatė kitą bažnyčią. Netoli tos bažnyčios augo du ąžuolai. Tuomet varpinės dar nebuvo, tai varpus pritaisė prie tų ąžuolų. Tų varpų vardai buvo Jonas ir Benediktas.

Vieną kartą, beskambinant varpu Jonu, trūko virvės, varpas nukrito ir nuriedėjo į upę. Žmonės bandė išimti, bet nepasisėkė. Žmonės būtų jį ir pamiršę, bet, skambinant antru varpu, buvo galima išgirsti lyg kokią kalbą:

- Skendau, brolau! Skendau, brolau!

Žmonės tuos garsus taip ir suprato, todėl nutarė pasikviesti kokius mokytus žmones, kad jie išimtų šitą varpą. Atvažiavo ten du kunigų seminarijos profesoriai. Jie nutarė, kad, norint varpą iškelti, reikia vienam žmogui nusirengti, pasiimti beržo vytele, duoti per vandenį ir kalbėti poteries. Kai jau varpas išriedės ant kranto (o jį reikėjo užritinti ant kalno), duoti su ta pačia vytele per varpą ir taip sakyti: "Op, Joneli, į kalnelį!" Ir varpas riedės. Bet žmonės neprivalo juoktis, nes gali atsitikti nelaimė.

Tuoju iš vyrų tarpo išėjo vienas jaunikaitis, nusirengė drapanas, paėmė vytele, ėmė plakti vandenį ir kalbėti maldas. Varpas išriedėjo ant kranto. Jaunikaitis ėmė plakti jį su vytele ir kalbėti:

- Op, Joneli, į kalnelį!

Varpas lyg koks gyvulėlis riedėjo į kalną, nuo kurio buvo nuriedėjęs. Būtų jį ir įvarę į tą kalną, bet viena moteriškė ėmė ir susijuokė. Tuomet varpas pasileido atgal riedėti. Užmušė tą žmogų, kuris jį varė, ir nuriedėjo atgal į upę. Ten jis nusirito į vieną požemį.

2. Prieš daug metų iš Kražių senosios bažnyčios iškritęs varpas ir nuriedėjęs į prūdą. Niekas nedrįso išimti. Kai skambindavo varpu naujoje Kražių bažnyčioje, tai ir tas varpas atsiliepdavo:

- Skendau, brolau, skendau, brolau!

Praėjus daug metų, vienas vokiečių įsigėdė išimti. Pasiėmęs trisdešimt ištikimų vyrų, visus prisaikinęs, kad nepabėgtų nė vienas, ir nuėjęs imti paskendusio varpo. Gerokai iš vandens ištraukus, pasidarė didelis vandens šniokštimas ir varpo užimas. Žmonės persigandę ir pradėję bėgti. Vos spėjo keli pabėgti, vokiečiai su visais likusiais vyrais ir varpu nuskendę, ir iki šios dienos tebėra.

Ir dabar dar pasakoja vietiniai žmonės, kad paskendęs varpas atsiliepia, kai skambina naujoje bažnyčioje:

- Skendau, brolau, skendau, brolau!

O vokiečiai:

- Per varpą pražuvau, per varpą pražuvau!

3. Noje bova laba sene, Kražius bova laba dedele varpa. No er dabar kap bova, kap nabova, kas ten bova, tuoks ar užžaviejems, ar užkeikims, kad tej varpa, kap pradieje zvanyte, er any pates iškreta iš varpnyčės er norytieje į ope. Ten yr Kražio ope. No jer noskenda. Noskenda tej varpa, er anos nuorieje išimte. Kyk any varga, žmuones, kyk varga so tas varpas, er anūn naišieme. Any er šendyn tabie, ty varpa, juokio būdo naišieme.

Paaškinimai

1. *P. Tauragė* - Ona Klimavičienė. *U. Aleksandras Klimavičius* (Tauragės gimnazijos mokytojo J. Navasaičio rink.). Sg. LTR 1538 (122).

Padavimas užrašytojo perpasakotas. Tekstas atrodo eklektiškas: krikščionių autoritetai pataria naudoti magiją. Tokia krikščioniškų ir pagoniškų elementų samplaika būdinga ir kitiems padavimams apie nepavykusius bandymus iškelti nuskendusį varpą.

2. *P. Mankiškės k., Kaltinėnų vls., Tauragės aps.* - I. Trapinskas, 60 m. *U. K. Trapinskas* 1939 m. (iš mokytojo J. Povilonio rink.). Sg. LTR 2003(16).

Kūrinys užrašytojo perpasakotas savais žodžiais. Nuskendusio žmogaus skundo analogiškuose variantuose nėra.

3. P. Tverai, Benigna Sereikienė, 72 m. U. ir šfr. N. Vėlius 1975 m. Sg. LTR 4724(113), LTRF 1685(44).

Pateikėja tik prisiminė, jog Kražių varpas nuskendęs ir neištrauktas. Kražiuose užrašytas padavimo fragmentas - tradicinis skenduolio varpo skundas.

Parengė B. Kerbelytė

JUZEFOS RAMANAUSKAITĖS UŽRAŠYTA TAUTOSAKA

Juzefa Ramanauskaitė gimė 1916 m. rugsėjo 24 d. Kražių parapijos Pakalniškių kaime. Buvo Juozapo ir Marijonos (Katauskaitės) Ramanauskų devintas vaikas (vėliau dar gimė dešimtas - sesutė Jadvyga).

Tėvai teturėjo 5,5 ha žemės, šeima sunkiai vertėsi, bet visi vaikai užaugo. Ne tik sveiki, bet, anot Juzefos, ir su atviromis akimis - mokėjo skaityti ir rašyti. Šeima anksti liko be mamos (mirė, kai Juzefai buvo septyneri metai), bet tėvas antrą kartą nevedė. Su keturiais mažiausiais ir tėvu liko vyriausia duktė Marijona, o kiti penki išėjo į žmones.

Skaityti, rašyti ir skaičiuoti Juzefa pramoko iš vyresniųjų brolių, tad atėjusią į Pašilių pradžios mokyklą mokytojas Juozas Mikutis pasodino į antrą skyrių. Mokyklą baigė 1929 m. gerais pažymiais. Ramanauskų namai nebuvo be spaudos: skaitė "Mūsų laikraštį", "Šaltinį", "Žemaičių prietelį", žurnalus "Pavasaris", "Žvaigždė", "Misijos", "Moteris". Knygų įsigyti buvo sunkiau, dažniausiai gaudavo paskaityti iš Pašilės kunigo Kuprevičiaus, bet ir pati Juzefa kaupė biblioteką. Daug knygų išgelbėjo iš atliekų supirkėjo, dalį savo bibliotekos atidavė Kraštotyros muziejui.

Juzefa aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime. buvo pavasarininkė, giedojo bažnytiniame chore.

1935 m., po tėvo mirties, teko palikti gimtuosius namus ir išeiti tarnauti.

Daug kur blaškė gyvenimas, bet visose vietose Juzefa sakosi sutikusi labai gerų žmonių, įvertinusių jos sąžiningą darbą. Skaudžius atsiminimus paliko Antrasis pasaulinis karas, pokario metai. Sunku buvo tylėti matant beprasmiškas mirtis, žmonių kankinimą, tyčiojimąsi, todėl darbuose, kaip nepatikima, "nacionalistiškai" nusiteikusi, neužsibūdavo. Dėl tos pačios priežasties nepavyko toliau mokytis - taip ir liko Kražiuose. Pasiėmė sesers sūnų - pirmos grupės invalidą, reikalingą nuolatinės globos, ir prižiūri iki šiol (jam 46 metai).

Tokia Juzefos Ramanauskaitės gyvenimo pynė, nupinta iš vargo. Tačiau patirti vargai nenustelbė širdies gerumo ir tikėjimo, šviesaus žvilgsnio į pasaulį. "Kas gyvena tik sau, tai negyvena, bet tyčiojasi iš gyvenimo. Gyvenimas tik tada įgauna prasmę, kai juo lengvini kitų našta", - sako Juzefa.

Ir šiandien mažytė Juzefos Ramanauskaitės trobelė Kražiuose sklidina dvasios ramybės, meilės žmonėms ir nerimo dėl visko, kas vyksta Lietuvoje. Tą patyrė visi kraštotyros ekspedicijos dalyviai 1992-ųjų metų vasarą.

Čia pateikiamos tautosakos pluoštelis yra dalis to, ką Juzefa Ramanauskaitė yra užrašiusi daugiausia iš tėvo pasakojimų.

Irena Seliukaite

1. PASVEIKINTAS VĖJAS

Ėjo žmogus keliu. Žiūri - prie tilto stovi Saulė, Šaltis ir Vėjas ir kažką tarp savęs tariasi. Žmogus praeidamas pasveikino.

- Dieve, padėk! - visi atsakė; žmogus nuėjo toliau.

Žmogui nuėjus, Saulė, Šaltis ir Vėjas pradėjo tarp savęs ginčytis, kurį žmogus sveikino praeidamas. Saulė sako, kad ją žmogus sveikinęs. Šaltis nenusileidžia: tai jam siuntęs sveikinimą. Vėjas savinasi, kad jį sveikinęs. Tarp savęs nesutardami pasiūlė, kad reikia žmogų pasivyti ir paklausti, kurį jis sveikinęs. Taip ir padarė. Pasivijo ir klausia:

- Kurį iš mūsų sveikinai praeidamas?

Žmogus pagalvojo, pagalvojo ir sako:

- Ogi Vėją sveikinau.

Saulė, Šaltis supyko. Saulė ir sako:

- Aš tave sukaitinsiu.

O Šaltis sako:

- Aš tave sušaldysiu.

O Vėjas pasakė:

- Nebijok, žmogau, aš tau padėsiu. Kai Saulė ims tave kaitinti, aš papūsiu, ir tu atsigaivinsi. O kai Šaltis pradės šaldyti, aš nepūsiu, ir tu apsirengęs dėl šalčio nesusalsi.

Taip Vėjas iki šiai dienai žmogui padeda. Dėl to ir sakoma, kad prieš vėją nepapūsi.

2. ŠVARI, BET SPJAUDOMA

Kartą kiaulė išsivoliojo po mėšlynus kaip tikra kiaulė ir nuėjo prie upės ne nusiplauti, o vėl knisasi į dumblyną. Atsigulė. Pamatė žuvis ir sako:

- Tu, kiaule, tokia bjauri čia atėjai, mums vandenį suterši. Pasižiūrėk, kokios mes švarios.

- Kad jūs ir švarios, bet žmonės jus valgydami spjaudosi,- sako kiaulė, - o mane valgydami pirštus laižo.

3. PYRAGU PAVIRTO

O varna vasarą ant kviečių mendelio atsistojusi rėkia:

- Šuds, šuds, bjaurus šuds! Šuds, šuds, bjaurus šuds!

Žiemą, radusi ant kelio kumelšudį, džiaugiasi:

- Pyrags, pyrags. Skanus pyrags!

4. ATSPĖTOS KARALAITĖS DOVANOS

Gyveno tėvas su sūnumi, ir leido tėvas sūnų į didelius mokslus, kad išmoktų paukščių kalbą. Sudėjo visą kapitalą, kad tik išmoktų paukščių kalbą. Na, išmoko. Paskiau anie susėdo į laivą ir plaukia per jūrą. Atlėkė trys juodvarniai ir krankia. Tėvas klausia sūnaus, ką tie juodvarniai šneka. Sūnus sako:

- Et, važiuokim, tėveli, greičiau. Ką čia suvoksi, ką anie šneka.

Pavažiavo toliau - ir vėl tie juodvarniai krankia, ir vėl tėvas klausia:

- Sūnau, aš leidau tave į mokslus, kad išmoktum, o tu ar nepasakai, ar nemoki, ką anie šneka.

Sūnus sako:

- Tėveli, važiuokim greičiau, jau, rodos, krantas nebetoli. Gal privažiuosma greičiau krantą.

Dar pavažiavo, ir tretį kartą tie juodvarniai krankia. Tada tėvas supyko:

- Aš tiek tave leidau į mokslą, nusiplikiau, o tu man nepasakai, ką anie šneka.

Tada sūnus sako:

- Tie juodvarniai šneka, kad man reikės savo tėvui galvą nukirsti.

Tėvas supyko ir išmetė sūnų į jūrą. Žuvis sūnų prarijo, išnešė į krantą, išspjovė. Anas vaikščiojo, vaikščiojo pajūriais ir pamatė medį, tame medyje - lizdą. Įsilipo į tą medį pažiūrėti, kas tame lizde yra. Kai prilipo netoli lizdo, pamatė, kad atleikia' lekiančioji gyvatė. Jis turėjo kardą ir nukirto gyvatei galvą. Gyvatė nukrito žemėn. Jis žiūri - tame lizde keturi vanagiokai. Tie vanagiokai sako:

- Kad tu mus išgelbėjai nuo smerčio, gal tau tėvas atsilygins. Tik palipk žemiau: mūsų tėvas labai piktas yra. Kad tavęs neužmuštų iš karto.

Jis nusileido žemiau, pasislėpė tarp šakų ir laukia. Parlėkė vanagas ir klausia vaikų:

- Kas čia smirda? Kas buvo čia prie jūsų?

Vaikai sako:

- Čia buvo pas mus žmogus. Mus išgelbėjo nuo gyvatės, nukirto gyvatei galvą. Ana guli ant žemės.

Vanagas pasišaukė tą žmogų ir sako jam:

- Kuo aš tau atsilyginsiu už tai, kad tu mano vaikus išgelbėjai nuo smerčio?- Sako: - Aš tau duosiu vieną vaiką. Man dar liks trys. Būtų visi pražuvę, o tas vienas gal tau pravers.

Jis įsikišo tą vanagiuką į užantį ir eina. Ėjo ėjo pajūriais ir užėjo mažą, tuščią, negyvenamą trobikę. Ir anie toj trobikėje apsigyveno. Vanagiukas kiek pagyvenęs sako:

- Išleisk mane į pasaulį pasižvalgyti.

Jis ir išleido. Vanagiukas sako išlėkdamas:

- Tik tu neužmik, kol aš parlėksiu. Įsikalk į lazdos galą adatą ir pasikišk po barzdą, kad neužmigtum. Jei iki dvyliktos nakties neparlėksiu, tai žinok, kad esu žuvęs.

Parlėkė vanagiukas ir sako:

- Geros naujienos. Karalius tekina savo dukterį ir nori, kad jaunikio dovana būtų tokia pat, kaip ir jaunosios. O jei neatitiks, jaunasius žus. Daug jaunių jau žuvo.

Sūnus sako:

- Ką ta mums karalaitė, juk mes jos nepasieksim.

Vanagiukas sako:

- Pažiūrėsim. Dabar aš vėl lėksiu pasižiūrėti prie karaliaus rūmų pasiklausyti, ką jie ten šneka.

Ir jis nugirdo, kokią dovaną karalaitė žada. Jis parnešė kepurę, apsiaustą ir pirštines ir sako:

- Rytoj karalaitė važiuos pas savo dėdę. Važiuok ir tu. Apsivilksi tais drabužiais, nieks tavęs nematys. Ir tu dirbk tą, ką karalaitė darys. Kokias gėles skins karalaitė, tokias ir tu skink.

Jis taip ir padarė. Sėdo ir išvažiavo, nes jo niekas nematė. Nuvažiavo karalaitė, nuėjo į rūmus, ir jis paskui. Rado tą dėdę lovoj gulintį. Buvo aklas. Sako:

- Dukrele, kokie vėjai čia tave atpūtė, nes niekada neatvažiuodavai? Ir tu, dukrele, čia ne viena atvažiavai. Čia smirda kažin kas.

- Viena, viena.

- Ne, ne viena. Čia smirda kažin kas. Yra čia,- sako,- geležinis kabinys padėtas. Paimk ir atplėšk man akis, aš pamatysiu, kas čia yra.

Ta plėšė akis, bet neatplėšė.

- Dėdule, kad atvažiavau su dideliu reikalu.

- Gerai, jei aš galėsiu, tai padėsiu.

- Aš norėčiau iš sodo gėlių pasiskinti.

- Menkas čia tavo prašymas.

- Dabar norėčiau nors vieną plaukelį iš tavo barzdos išsirauti.

- Čia jau kiek sunkesnis. Rauk, kiek nori.

Ta pradėjo rauti po vieną plaukelį. O sūnus - po gerą žiupsnelį.

Dėdė ir sako:

- Vaje, dukrele, kad skaudžiai peši.
- Ne, aš tik po vieną plaukelį.
- Ale vis tiek kas čia smirda?
- Dėdule, viena, viena esu.

Potam išėjo į sodą. Ir nuo kokio krūmo skina ji, nuo tokio skina ir jis. Prisiskynė ir išvažiavo. Parvažiavęs padavė tas gėles vanagiukui. Vanagiukas nupynė vainiką:

- Tu dabar nešk karalaitei. Tik nepaduok pirmas karalaitei! Tepaduoda ana pirma tau, nes ana gali tave apgauti.

O žmonių minios jau laukia karaliaus rūmuose: ir pavaldiniai, ir žmonės atėjo pažiūrėti, kokia bus dovana. Kai įėjo, karalius ir sako:

- Na, jaunuoli, ar nepalydėsi galvelę?

Padėjo karalaitė vainiką, ir jis padėjo. Jau žmonės pradėjo ploti, karalius nustebo. Viskas vienodai - ir gėlės, ir plaukai, ir vienodai nupinti. Dabar karalius sako:

- Bus antra dovana. Ar pataikysi, ar ne?

Jam sugrįžus, vanagiukas sako:

- Išleisk mane vėl palakstyti.

Parlėkęs sako:

- Rytojaus dieną karalaitė važiuos miltų pirkti. Važiuok ir tu. Tik pirk iš to paties maišo.

Ryte išvažiavo ir vėl, apsilkęs nematomais rūbais, su karalaite. Parvažiavęs miltus padavė vanagiukui. Vanagiukas nulipdė balandį: baltą, gražų balandį. Paleido - skrajoja tas balandis, patinas. Įdėjo į narvelį, sako:

- Nešk dabar karalaitei. Tik nepaleisk pirmą. Ana pirma tepaleidie.

Ir vėl pilni rūmai žmonių laukia žiūrėti, kas čia bus. Karalaitė paleido balandį, baltą patelką. Jaunikis paleido savąjį patiną. Vėl visi pradėjo ploti, kad atitinka dovana. Dabar karalius sako:

- Trečia dovana bus pusinė, kad sutiktų abi pusės. Jei trečia dovana atitiks, tada leisiu dukterį už tavęs.

Parėjęs sūnus pasakė vanagiukui, kad viskas gerai. Tada vanagiukas sako:

- Leisk mane vėl palakstyti, pasiklausyti.

Parlėkęs vanagiukas sako:

- Rytoj karalaitė važiuos pirkti suknei medžiagos. Imkis drabužius ir važiuok. Karalaitė kirps iš ritinio medžiagos - ir tu kirpk iš to ritinio, iš to paties ritinio.

Sūnus parvažiavęs padavė medžiagą vanagiukui. Vanagiukas pasiuvo pusę suknelės. Sudėjo sagutes ir sako:

- Nešk karalaitei, tik nepaduok pirmas. Paskutinė dovana. Anie norės tave apgauti.

Nunešė, karalius ir karalaitė sako:

- Rodyk savo dovaną.

- Ne, tu rodyk savo dovaną pirma, - sako jis. - Ne, sako, - šviesiausias karaliau, jūs esate vyresnis, visi jūsų klauso, dėkit pirma savo dovaną. Aš menkas žmogelis. Dėsiu paskiau.

Nenorom karalius turėjo sutikti. Karalaitė prisidėjo suknelę priekyje, jis pridėjo užpakaly, susegė sagutes - viskas tinka. Dabar prisieina jau kelti vestuves. Pradėjo ruošti vestuves. Išleido kvieslius ant kelių į vestuves kviesti. Ką tik sutiko, kviesliai visus kvietė. Sužinojo ir jaunikio tėvas. Ir jis atėjo į vestuves. Jau karietoj pakinkyti arkliai, reikia važiuoti, karalius įsako atvesti drigantą. Keturi vyrai atvedė drigantą, karalius ir sako:

- Kas apjos drigantu mano palocius, tas bus mano žentas.

Jaunikio tėvas ir sako:

- Jei tas jaunuolis apjos, užsės ant to arklio, tai galit man galvą nukirsti.

O vanagiukas išleisdamas jaunikį į vestuves liepė į kišenę įsikišti pirštines. Jaunuolis priėjęs prie arklio pabraukė su ta pirštine ir užsėdęs apjojo. Apjojęs vėl pabraukė su pirštine, vėl arklys susitūpė ir jis nulipo. Išvažiavo vestuvinkinai į bažnyčią. Sugrįžo puotai įpusėjus. Karalius ir sako:

- Kur tas yra žmogus, kurs savo galvą užstatė?

Liepė jį atvesti, o jaunikis ir sako:

- Šviesiausias karaliau, tas žmogus yra mano tėvas.

Kai atvedė tėvą (tėvas sūnaus nepažino), jis norėjo pulti ant kelių atsiprašyti, bet sūnus neleido.

- Kadangi jis yra mano tėvas, aš jam dovanuju.

O tėvui pasakė:

- Atsimeni, tėve, ką juodvarniai šnekėjo?

Po to parsinešė jaunikis vanagiuką, ir visi ilgai ir laimingai gyveno. Jei neišmirė, tai tebegyvena.

5. APŠNEKĖTA PANA

Seniai vienoje karalystėje gyveno turtinga pana. Ana buvo graži, labai iškalbinga ir gudri - mandri. Ta pana pasiskelbė taip:

- Kai atsiras toks jaunikis, kurs mane apšnekės, už to išteksiū. Turtas nesvarbu.

Ir pradėjo plūsti iš įvairių kraštų jaunikiai, pasiruošę tą gudriąją paną apšnekėti. Ten važiavo ir karietomis turtingi jaunikiai, jojo raiti ant ristų žirgų karalaičiai, didikai ir kiti kilmingieji. Bandė savo laimę ir paprasti vaikinai. Bet veltui. Nei vieno neatsirado tokio iškalbingo, kurs būtų apšnekėjęs tą gudruolę paną.

Viename krašte gyveno trys broliai. Nebagoti buvo tie broliai. Du protingi, o vienas visų pajuoktas, užpečky besėdys kvailys. Kvailiu visi ir vadino. Išgirdę broliai apie tą gudruolę paną, tariasi ir jie eiti. O gal pasiseks apšnekėti. Ilgai jie mokėsi, kaip gudriau šnekėti, išmoko mandriai klausti ir atsakyti. Ir gražiai apsirėdę taisėsi eiti. Viską tą matydamas kvailys prašosi brolių:

- Broleliai, veskitės ir mane.

- Kur mes tave dėsime? Tu pelenais pasmirdęs mums tik gėdą darysi, - barėsi broliai ant kvailio. Bet kvailys nenusileido: eisias ir gana. Ir visi išėjo. Kiek paėję protingieji broliai susitarė eiti pirmyn, o kvailį palikti vieną. Sako:

- Tu, kvaily, eik paskui mūsų vienas. Mums su tavim eiti gėda, o vienas nuėjęs durniuok, kad nori.

Ir palikę kvailį greitai nužengė pirmyn. Kvailys ėjo iš lengvo, visur žvalgydamasis ir rado pakelį pamestą medinį lankiuką.

- Brolaičiai, brolaičiai, ką aš radau, ką aš radau!

BroLIAI, išgirdę šaukiant, šnekasi:

- Kažin ką tas durnius rado? O gal ir gerą daiktą rado? Eikim pažiūrėti. Atimsma.

Ir sugrįžo. Pamatę prastą lankiuką, nusispjovė, apibare kvailį už sugaišinimą ir nuėjo. O kvailys sako:

- Aš nešiuos, brolaičiai, gal susigadys man.

Ir užsimovęs ant rankos nusinešė lankiuką.

Kiek paėjęs kvailys rado vagiuką (medinį kamštuką) ir vėl ėmė šaukti.

- Brolaičiai, brolaičiai, ką aš radau, ką aš radau!

Broliai šnekasi tarpusavyje:

- Gal tas durnius ir gerą daiktą rado? Eikim pažiūrėti. Jei gerą daiktą rado, atimsma.

Ir sugrižo. Pamatę prastą vagiuką, supyko, apibarė, apstumdė kvailį už sugaišinimą ir vėl nuėjo. O kvailys vėl sako:

- Brolaičiai, gal susigadys?

Ir įsidėjęs vagiuką į terbą nusinešė. Paėjęs kiek toliau, rado negyvą, jau apipuvusią antį. Ir vėl ėmė šaukti:

- Brolaičiai, brolaičiai, grįžkit šen, ką aš radau, ką aš radau! Veizėkit, ką aš radau, brolaičiai!

Broliai išgirdę vėl šnekasi:

- Ką gali žinoti, gal ir gerą daiktą rado, grįžkim.

Kvailys, pamatęs brolius, iš tolo šaukdamas:

- Veizėkit, brolaičiai, veizėkit, brolaičiai, ką aš radau!

Broliai, pamatę supuvusią antį, supyko, išbarė, liepė mesti ant žemės tuos brudus ir nuėjo.

- Brolaičiai, man susigadys, - ir įsidėjo apipuvusią antį į terbą. Ir nuėjo broliams iš paskos.

Broliai, atėję pas tą gudruolę paną, rado ir daugiau jaunikių, visaip viens už kitą mandriau bešnekančių, bet pana visus apšneka. Taip bešnekant atėjo ir mūsų kvailys. Įėjo. Priėjo arčiau panos, ilgokai pastovėjo, žiūrėdamas į tą paną nusispjovė. Pana gal kiek susigėdo, supyko, kad tokie kvailiai pradėjo pas ją lankytis ir paraudo. Kvailys, tai pamatęs, paklausė:

- Kodėl panelė tokia raudona?

- Kad subinėj ugnį turiu, - atsakė pana.

- Iškepk man antelę, - ir, ištraukęs iš terbos antį, kvailys padavė panai.

- Persprogs! - sušuko pana.

- Aš užmesiu lankelį, - ir parodė kvailys rastą lankelį.

- Per subinę taukai išbėgs! - atrėžė pana.

Bet kvailutis išėmė kamštį ir sako:

- Aš su vagiuku užkišiu.

Pana nebeturėjo ką besakyti ir liko kvailio apšnekėta. Ir laikydamasi savo žodžio turėjo už jo ištekti. Veselė buvo šumni, ir kvailys nebebuvo kvailiu, bet liko turtingas žmogus.

6. TRYS TĖVO PATARIMAI

Gyveno tėvas ir turėjo sūnų. Susirgo tėvas mirtinai. Sūnus ir klausia tėvo:

- Tėve, pasakyk, kaip turiu gyventi, kad būčiau laimingas?

Tėvas taip pasakė:

- Sūnau, jei nori būti laimingas, neužmiršk trijų dalykų: rytą niekam nesakyk "Dieve, padėk", visada valgyk su medum, nedėvėk seno drabužio.

Po tėvo mirties sūnus pradėjo gyventi. Ką ir kur susitikęs nesisveikina, eina galvą iškėlęs. Valgyti įsako ruošti kuo geriausiai ir kad visada būtų medaus. Drabužį vos kiek panešiojęs tuoj meta ir imasi vėl naujo. Tik žiūri, kad taip begyvendamas visai baigia prarasti tėvo palikimą, ir prieš akis vargas. "Kaip čia yra su tuo tėvo patarimu?", susirūpinęs galvoja sūnus. Eina pas išmintingąjį klausti. Šis taip paaiškino:

- Tavo tėvas davė patarimą gerą. Jis štai ką reiškia: rytą nesakyk niekam "Dieve, padėk" - kelkis anksti, kad pirmas išeitum į darbą. Tada ne tu kitiems sakysi, bet kiti tau sakys "Dieve, padėk". Valgyk visada su medumi, tai yra valgyk visada, kai esi alkanas. Ir paskutinis: nenešiook su skarmalais - visada susilopyk, susitvarkyk, kad drabužis būtų tvarkingas.

Sūnus taip ir pradėjo daryti, ir gražiai gyveno.

Kas klausia, tas neklysta.

7. MĖNUO LIUDININKAS

Kitą sykį, jaunas būdamas, sūnus išsivedė savo seną tėvą į mišką ir ten jį nužudė. Žudomas tėvas sako sūnui:

- Sūnau, tu mane žudai. Tu Dievo nebijai, bet tu bijok žmonių teismo. Tave suims ir nuteis. Tu gausi kalėjimą.

- Nebijok, tėve, niekas nemato, niekas nesužinos ir niekas manęs neišduos ir nenuteis.

- Mėnuo tave mato ir mėnulis tave išduos.

Sūnus tik nusijuokė iš tėvo žodžių - kaip mėnulis išduos jo baisų darbą? Gerai panaikino visus pėdsakus. Ir tiesa: jo niekas neįtarė, niekas nesekė, jis liko nenubaustas. Praėjo daug metų. Sūnus subrendo, apsiženijo, sulaukė savo vaikų. Jau pats pakrypęs į senatvę buvo, bet baisaus darbo taip niekas ir nežinojo.

Vieną vakarą, žmonai besitvarkant troboje, vaikams bekrykštauja, jis priėjęs žiūri pro langą. Danguje šviečia pilnatis mėnuo. Jis toks pat, kaip tą baisiąją naktį. Prisimeną viską. Mėnulis toks pilnas, ir jis niekam nieko nepasakė. Atsiminė tėvo žodžius: "Mėnulis tave išduos". Praėjo tiek metų, ir tas pats mėnulis jo neišdavė ir neišduos. Galvoja: "Mat, kaip tėvas niekus šnekėjo!" Ir taip mintydamas nusijuokė. Žmona tai pastebėjo ir klausia:

- Tai ko tu dabar nei iš šio, nei iš to pradėjai juoktis?

- Tai nieko... Pamislįjau apie praeitus metus, paėmė juokas.

- Kas tie per atsiminimai? Niekada nieko nepasakojai, o dabar juoktis pradėjai. Pasakyk, pasakyk,- prašo žmona.

Nors jis ir ilgokai spyrėsi, bet, žmonos prašomas, viską išpasakojo. Žmona, išgirdusi apie tokį baisų darbą, labai išsigando. Mano: "Jeigu jis tėvui taip padarė, tai jis gali ir man, ir vaikams taip padaryti". Rytą, niekam nieko nesakiusi, susitaisė ir nuėjo į policiją. Policijoje viską išpasakojo. Policija tuoj atvažiavo, areštavo tą žudiką, teismas griežtai nubaudė. Taip tėvo žodžiai išsipildė. Žudiką mėnulis išdavė.

8. ĮTIKINA NEVOGTI

Gyveno tėvas ir sūnus. Nei iš šio, nei iš to, vieną sykį bevalgant pusryčius, sūnus ir sako tėvui:

- Tėve, mes taip kūdai valgom, o kaimyno nupenėtas jautis ganosi. Nemiegokim naktį, pavokim iš kaimyno jautį, pasipjausim, turėsim mėsos. Tai skaniai pavalgysim!

- Ar sudurnėjai! Juk jautis tai ne mūsų. O vogti, gerai žinai, kad nevalna, - sudraudė tėvas sūnų.

Bet sūnus neduoda tėvui ramybės, nuolat vadina tėvą vogti iš kaimyno jautį. Tėvas, nebegalėdamas atkalbėti nuo vagystės, sugalvojo sūnui darbą įrodyti, kad iš vagystės nepraturtėjama, nei pabuinėjama.

Nuėjo tėvas pas tą kaimyną, kuris turėjo jautį, jam viską papasakojo, kaip sūnus nori. Kaimyno būta gero žmogaus. Jie susitarė, ir tėvas užmokėjo kaimynui už jautį. Bet sūnui to nesakė. Kai sūnus vėl pradėjo vadinti tėvą vogti, tėvas sutiko. Nuėjo abu, jautį pasiėmė, parsivedę papjovė, mėsą sutvarkė kaip reikiant. Verdasi mėsą, valgo riebiai, tik tėvas jaučiasi ramus, nes žino, kad nusipirkęs iš kaimyno jautį ir valgo savo pirtą. O sūnus to nežino. Jis jaučiasi pavogęs. Dėl to visada pilnas baimės, kad kas nerastų, kad neįtartų, kad nesuimtų už vagystę ir į kalėjimą nepasodintų. Šuva loja kieme - jis ir dreba: gal policija. Ir taip, pakol suvalgė jaučio mėsą. Tėvas pabuinėjo, o sūnus sudžiūvo, įsinervino.

Tėvas sykį ir klausia sūnaus:

- Na, sūnau, ar daug pabuinėjai nuo jaučio mėsos?

Sūnus prisipažino, kad visada bijęs ir per tai nesubuinėjęs. Tada tėvas sūnui viską paaiškino, kaip su kaimynu sutarė, kaip nupirkęs jautį, dėl to nieko nebijęs ir pasakė:

- Matai, sūnau, kad aš nevogiau, aš valgydamas nutukau, išbuinėjau. Dėl to, kad manėjo į sveikatą pirtas jautis. Aš valgiau savo, o tu valgei vogtą. Tu sudžiūvai, sunykai. Tau vogtas jautis nejo į sveikatą.

Sūnus suprato savo klaidą ir daugiau niekada nevogė.

Iš vogto daikto nepraturtėsi.

Svetima skriauda neina į naudą.

9. GALVOMIS PAVIRTUSI DUONA

Vaikščiojo po kaimą ubagas. Įėjo į vieną sodybą, gavo duonos abraką. Įsidėjo į terbą. Nuėjo į kitą, vėl gavo duonos abraką. Kitur gavo lašinių gabalą. Eina keliu tolyn. Pakelėj stovi kryžius. Priėjęs kryžių, atsisėdo. Jau praalkęs galvoja: "Pasistiprinsiu: nors nedaug ką gavau, bet sunku nešti". Ir nusiėmęs terbą nuo pečių atrišo ir ima lašinius. "Išsiimsiu duonos ir pavalgysiu". Ima iš terbos duoną. Ištraukia

- o svieteliau! Žmogaus galva. Greitai tą galvą numetė į griovį ir ima antrą, bet - vėl žmogaus galva. Išsigando. Ima tretį abraką - ir vėl žmogaus galva. Pakilo ubagas ir pradėjo bėgti, sumetęs visas tris galvas į ravą.

Tuo pat keliu važiavo valdžios pareigūnai ir pamatė, kad trys žmonių galvos rave. Paplakę arklius, greitai pamatė ir ubagą bėgantį. Pasivijo, suėmė. Tardant prisipažino, kad jaunas būdamas užmušęs tris žmones, ir niekas jo nesusekęs ir likęs nenubaustas. O dabar vietoj duonos radęs žmonių galvas terboje.

Taip: griekas neplaktas - nepamesi.

10. ŽMOGUS KRISTAUS VIETOJE

Stovėjo pakelėje kryžius. Vienas žmogelis, gailėsčio sujudintas, sako Kristui, kybančiam ant kryžiaus:

- Viešpatie, leisk man tave pavaduoti. Tu lipk ant žemės, o aš lipsiu į tavo vietą ant kryžiaus ir pakentėsiu už tave.

Negreit Kristus patenkino žmogaus prašymą pasikeisti. Ne sykį žmoguiui sakė:

- Tu, žmogau, neiškentėsi, neturėsi kantrybės.

Bet po ilgų prašymų sutiko ir nusileido nuo kryžiaus, o žmogus užlipo ant kryžiaus, pasižadėjęs kentėti ir iškentėti. Kenčia vieną dieną, antrą, vis nieko - dar gerai. Žmogus, ant kryžiaus būdamas, mato daug ateinančių ir praeinančių. Kelintą dieną ateina vienas praeivis, sėdasi po kryžiumi, išsitraukia iš terbos storą piniginę, susiskaito pinigus ir greitai viską susitvarkęs nueina toliau. Po to ateina kitas vargšas ir vėl atsisėda po kryžiumi ir sėdi. Jam iš paskos atbėga uždusęs kitas ir užpuola tą senuką:

- Tu radai mano pinigus! Atiduok man tuojau, tuoj tave užmušiu! - rėkia šis ir pradėjo tą senuką stumdyti, mušti.

Senukas teisinasi, kad nieko neradęs ir nematęs jokių pinigų, bet jo pasiaiškinimų nesiklauso - stumdo, muša. Žiūri, žiūri žmogelis, ant kryžiaus kybodamas, kad čia neteisingai tą senuką skriaudžia, ir neiškentęs prašneko nuo kryžiaus:

- Nemušk, žmogau, to senuko. Jis nekaltas. Tas, kuris rado tavo pinigus, ten toliau nubėgo. Tas neturi, tas nerado. Išgirdę nuo kryžiaus balsą, išsigandę abu pabėgo. O Kristus atėjęs sako:

- Lipk ant žemės. Ar aš tau nesakiau, kad neiškentėsi, nežinodamas, ką šneki?! Tam reikėjo pinigų pamesti, nes jis neteisingai buvo juos įgijęs. Anam reikėjo rasti, o tas senukas turėjo būti sumuštas, nes iš jaunų dienų buvo kaltas. Iškentėti reikia ir tiesą, ir netiesą.

Taip žmogelis vėl nulipo nuo kryžiaus, o Kristus ir šiandien tebekenčia.

Sakoma: tyla gera byla, o kantrybė viską vainikuoja.

11. UŽ VIENĄ KALTĄ BAUDŽIA NEKALTUS

Dar seniai, kada Kristus vaikščiojo su savo mokiniais ant žemės, vieną sykį ėjo Kristus su šventu Petru. Einant šventas Petras ir sako Kristui:

- Viešpatie, kodėl yra taip neteisingai, kad baudžiant kaltuosius kenčia ir nekaltieji?

- Kad išskirtum nekaltuosius, reikia atskiro stebuklo. Tarp kaltųjų yra ir nekaltų. Žemiškai bausmei palietus kaltus, turi kentėti ir nekaltieji, - paaiškino Kristus.

Bet šventas Petras nenusileido. Jis įrodinėjo Kristui, kad tai neteisinga, kad reikia atskirti nekaltuosius iš kaltųjų tarpo dar ant žemės. Kristus ėjo droždamas lazdele, o šventas Petras eidamas rinko skiedreles ir dėjosi sau į antį. Kiek paėjus šventas Petras nei nepajuto, kaip iš skiedrelių jo antyje pavirto bitės ir pradėjo jį gelti. Šventas Petras išsigando. Pradėjo blaškytis, bites mesti iš ančio lauk ir traiškyti.

Kristus lyg nieko nežinodamas klausia:

- Petrai, kas atsitiko, ko blaškaisi?

- Viešpatie, ar tu nežinai, kad iš skiedrelių virto bitės mano anty ir pradėjo mane gelti, - atsakė šv. Petras.

- Nesiblaškyk taip. Juk jos ne visos tave gelia. Kodėl tu neatskiri, o visas naikini, - pasakė Kristus.

- Neskirsiu jų, neskirsiu. Jos visos mane gelia. Visas išžudysiu, nei vienos nepaliksiu, - šaukė blaškydamasis šventas Petras.

- Bet jos ne visos tave gelia. Petrai, nežudyk visų, - švelniai dar pasakė Kristus.

Tada šventas Petras viską suprato.

12. TINGINIUI PASKIRTA DARBŠTUOLĖ

Sykį Kristus ir šventasis Petras ėjo į kokią kaimą. Eidami žvelgė, kur tiesiau išeiti. Pamatė po medžiu, pavėsyje, gulintį jauną sveiką vyrą. Šventas Petras sako:

- Reikia paklausti to žmogaus. Jis gal žino, kur tiesiau išeiti.

Nors Kristus žinojo, bet leido šventam Petrui klausti.

- Sakyk, žmogau, ar nežinai, kur čia tiesus kelias?

- O ten eikit ir rasit, - atsakė jaunas žmogus gulėdamas, net galvos nepakeldamas. Tik su koja parodė, į kurią pusę eiti. Keleiviai nuėjo.

Kiek paėję, rado jauną merginą, begrėbiančią šieną. Buvo jau pavakarys, o mergina turėjo dar didelį plotą grėbti. Ir labai skubėjo - pavargusi, sušilusi. Priėjęs šventas Petras paklausė merginos, kur čia bus tiesesnis kelias. Mergina, pametusi grėblį, greitai pribėgo, paaiškino ir pavedusi parodė, kur eiti. Keleiviai padėkoję nuėjo toliau.

Kiek paėjus, šventas Petras ir sako Kristui:

- Viešpatie, kodėl tokie nelygūs žmonės? Anas vyriškis turėjo laiko, gulėjo ir tik su koja parodė, kur eiti, į kokią pusę. O ta mergina tiek turėjo darbo, taip skubino, ir pati nuvargusi paaiškino ir pavedusi parodė.

- Ta mergina atiteks tam vyrui, gulinčiam po medžiu, - pasakė Kristus.

Nustebo šventas Petras:

- Kodėl tokia neteisybė? Toks tinginys, liūderis gaus tokią švelnią, gerą darbininkę.

- Taip reikia. Jei abu bus tinginiai, vaikai badą pamatys. Dėl vaikų vienas turi būti darbštesnis, rūpestingesnis, - paaiškino Kristus.

13. DIEVO PADEJIMAS

Gyveno vargšas žmogelis menkoj savo lušnelėj. Kas pavasarį parskrisdavo kregždutė ir nulipdžiusi lizdelį vargšo trobelės stogo čiukure perėdavo vaikus.

Vieną žiemą žmogus su savo pačia šnekasi, kad atėjus pavasariui reikėsia griauti trobą, perstatyti. Taip galvojo padaryti.

Atėjus pavasariui, parskrido kregždutė ir vėl savo lizdely taisosi perėti. Žmogus, pamatęs ją, ir sako:

- Jau tu, kregždute blezdingėle, nebetaisyk lizdelio. Aš griausiu trobą, persistatysiu. Tu nebespėsi išperėti vaikų.

Kregždutė nusiminė - ką daryti? Ir ji suplasnojo sparneliais ir nuskrido pas Dievulį.

- Viešpatie, aš turiu lizdelį, taisiausi vaikus perėti, bet žmogus man sakė, kad jis griaus savo trobelę ir mano lizdelį išardys. Ar aš galiu vaikus perėti?

Dievulis atsakė:

- Gali perėti savo vaikelius. Išperėsi. Tas žmogus šiomet dar negriaus savo trobikės.

Kregždutė padėkojo, parskrido, susitaisė lizdelį, išperėjo vaikus, išaugino kuo ramiausiai, rudenį išskrido.

Atėjus žiemai, žmogus vėl šneka:

- Na, jau šią vasarą tai tikrai griausiu trobą.

Atėjo pavasaris, vėl parskrido kregždutė prie savo lizdelio. Žmogus, pamatęs ją, sako:

- Na jau, vargše, šiomet tai griausiu. Nebeišperėsi. Nebevark čia. Vis tiek nieko nebus. Išardysiu tau lizdelį.

Kregždutė išsigandusi vėl skrenda pas Dievulį, vėl viską pasako, vėl klausia.

- Perėk, perėk. Išperėsi savo vaikelius ir užauginsi. Negriaus tas žmogus savo trobikės, - pasakė Dievulis.

Kregždutė vėl susitaisė lizdelį, vėl laimingai išperėjo vaikus, užaugino ir rudenį vėl išskrido. Atėjus žiemai, žmogus vėl tariasi su savo šeimyna dėl trobikės griovimo ir perstatymo.

- Na jau šią vasarą, kad tik Dievas padėtų, reik griauti ir perstatyti trobą.

Atėjo pavasaris. Kregždutė vėl parskrido prie savo lizdelio. Pamatęs žmogus sako:

- Nebevark, mažėle, nebeišperėsi. Šią vasarą, jei tik Dievas padės, griausim trobikę. Ir tavo lizdelis susidraskys. Sukis, lipdyk kitur.

Kregždutė vėl skrenda pas Dievulį, vėl viską pasisako.

- Nebeišperėsi vaikų ten, kregždele. Lipdyk lizdelį kitur. Tas žmogus šią vasarą tikrai griaus trobikę. Ir mane į talką pasiprašė. Eisiu padėti.

Kregždutė lipdė kitur lizdą.

14. SUNKI DUONA

Paseno žmogelis. Sunku dirbti, ir nutarė eiti ubagais. Bet prieš eidamas ubagais, nuėjo pas kunigą pasiklausti rodos.

- Kunigėli, pasenau, nebeturiu sveikatos dirbti, mislinu eiti ubagais, per žmones. Taip ir išsimaitinsiu.

- Gerai, - sako kunigas, - bet prieš eidamas ubagais, ateik rytoj į bažnyčią.

Žmogelis rytą atėjo į bažnyčią. Kunigas sako jam:

- Dabar aš einu laikyti šventų Mišių, o tu, žmogeli, gulk vidury bažnyčios kniūpsčias. Aš tau uždėsiu ant nugaros abraką duonos. Tu per Mišias išlaikyk tą duonos abraką ant nugaros, ir galėsi eiti per žmones ubagais.

- Žmogus neišlaikytum abrako? Aš ir visą kepalą išlaikysiu, - galvoja žmogelis.

Atsigulė. Kunigas uždėjo duonos abraką ant nugaros ir nuėjo šventų Mišių laikyti. Kai uždėjo abraką, žmogus nieko nejautė, bet kai kunigas pradėjo laikyti šventas Mišias, tas abrakas pradėjo žmogų spausti lyg sunkiausias akmuo. Kunigas dar neįpusėjo maldos, žmogus pradėjo šaukti, kad nuimtų tą abraką, nes neišlaikysias. Po pamaldų kunigas pasakė:

- Dabar negali eiti į ubagus. Dar privalai savo darbu užsidirbti duoną. Ateik po metų.

Praėjo metai. Žmogus vėl ateina pas kunigą, vėl taip pat guldo bažnyčioje su duonos abraką. Ši sykį žmogus iškentė iki po pusės Mišių. Ir vėl pradėjo šaukti, kad nuimtų abraką, nes kaip sunkus akmuo jį slegias. Po pamaldų vėl kunigas pasakė, kad dar turįs užsidirbti sau duoną. Ir pasakė vėl po metų ateiti. Praėjo dar metai. Žmogus vėl atėjo. Vėl viskas vyko taip pat. Bet per šventas Mišias laikydamas abraką ant nugaros jokio sunkumo nejautė. Ši sykį duonos abrakas jo visai neslėgė, bet buvo lengvas kaip plunksna. Tada kunigas pasakė:

- Dabar gali eiti ubagais ir maitintis kitų uždirbta duona. Eik per žmones pragyvenimui.

Netiesa, kas sako: ubago duona lengva, nes geriau duoti, nekaip imti. Geriau duoti, negu prašyti.

Duodamas kąsnį, neapkartink, nes kartaus neprarysi. Reiškia: duodamas neužgaudinėk, duok su meile, tada ir menkniekis bus mielas.

15. Į DANGŲ - PRO LANGĄ

Šventas Petras stovi prie dangaus vartų, ir be jo žinios niekas į dangų neįeina. Bet būna ir taip, kad šventas Petras rytą atsikėlęs randa danguje naujų dūšelių, kurių jis pro dangaus vartus neįleido. Tai pamatęs, nustebo šventas Petras. Galvoja: "Iš kur atsirado naujų dūšelių danguje? Vartus taip saugau, nepaliekiau neužrakintų. Pro kur galėjo dūšelės įeiti į dangų?" Ir dar stipriau užrakino vartus. Apėjo visur, apžiūrėjo: gal kur plyšys yra. Bet niekur nieko neradęs nuėjo miegoti nakčiai. Rytą atsikėlęs žiūri - ogi ir vėl naujų dūšelių yra!

Nusiminė šventas Petras, kad be jo žinios atsiranda danguje dūšelės. Sugalvojo pasekti. Ir nakčia atsikėlęs išėjo ir vaikšto dangaus pakraščiais. Vartus stipriai užrakino. Vaikšto, vaikšto dangaus pakraščiais, seka. Ir pamatė: Švenčiausia Motinėle Marija priėjo prie lango, nusiautė savo apsiaustą, suplėšė į kaspinus, atidarė dangaus langą ir nuleido kaspinus žemyn. Ten prisikibo į kaspiną dūšelių, o Švenčiausia Motinėle įkėlė į dangų. Taip sukėlė visas dūšeles, kurios vaikščiojo apie dangų. Ir taip kiekvieną naktį Švenčiausia Motinėle, kiek tik randa dūšelių prie dangaus langų, visas sukelia į dangų.

Šventas Petras pasijuto įžeistas, kad be jo žinios leidžia dūšeles į dangų. Sumanė pasiskųsti. Nuėjo pas Kristų ir sako:

- Viešpatie, padavei man dangaus raktus ir davei teisę, ką įleisti į dangų ir ko neįleisti. Aš sąžiningai einu tas pareigas. Bet Švenčiausia Motinėle be mano žinios sukelia dūšeles į dangų. Kas naktį jų prikelia dešimtimis. Kas naktį suplėšo savo apsiaustą, nuleidžia pro langą ir, kiek tik

randa dušelių, visas sukelia į dangų. Viešpatie, sudrausk ją, kad ji taip nedarytų.

Kristus atsakė taip:

- Petrai, tau duoti dangaus vartų raktai. Tu juos ir saugok. O ką daro mano Motinė, jai nekliudyk. Ji tedaro viską, ką nori. Ir dušelių ji tekelia į dangų tiek, kiek ji nori.

16. ŠIMTAS KALTŲ

Kitą sykį žmogus per dieną dirbo, vakare nuvedė savo kumelę ir paleido pievoj - papjauny. Naktį slampinėjo velnias ir, radęs kumelę, užsimanė pajodinėti. Užsėdo ant tos kumelkos ir jodinėjo skersai ir išilgai pjaunio. Žmogus, atėjęs pasiimti, žiūrės į kumelę ir stebėsis: kumelė visa šlapia, išpurvinta. Galvoja velnias: "Na, tokios negaliu palikti". Nutarė nunešęs į durpyną išmaudyti. Nunešė, paėmęs pamurdė, pamurdė po durpyną, atnešęs vėl paleido. Kumelė visa permirkusi, varva vanduo nuo kiekvieno plauko. Velniui pasidarė nemiela: "Ką pasakys žmogus tokią radęs?" Nutarė džiovinti. Eina aplink kumelę ir pučia kiek begali. Bet kumelė nieko nedžiūsta, o rytmetys jau čia - žmogus ateis pasiimti kumelės. Nebežino velnias, ką bedaryti. Pamatė netoli šieno kupetį. Sugrobė kumelę, nunešė, tuo šieniu apdėjo ir uždegė šieną. Džiaugiasi: dabar tai jau išdžius. Bet kur čia! Šienas sudegė, o kumelė neišdžiūvo, bet plaukai apsvilo. Atnešęs pastatė. Atsidūsėjo. Nieko nebesugalvojo, ką daryti. Paliko tą kumelę, o pats nuėjo į karklyną, įsilindo ir laukia, kada ateis žmogus ir ką sakys, radęs tokią tik gyvybę.

Atėjo žmogus. Pats savo akimis netiki žiūrėdamas į tą gyvulį. Ir vienaip, ir kitaip žiūri - nepanašu į gyvulį: taip nukankintas. Paskui žmogus ir sako:

- Negi šimtas velnių tą mano kumelę ir jodė per naktį?

Velnias karklyne apsidžiaugė: "Ačiū Dievui, kad ne aš vienas kaltas, kad visas šimtas kaltų".

Sakoma: gerai, kad yra ant ko numesti bėdą.

Mesk bėdą ant kito, pats būsi nekaltas.

17. ŠVENTA NEVALGA

Prieš Velykas Didįjį ketvirtadienį iš ryto užgavėdavo varpai iki šeštadienio ryto. Maldingieji žmonės, varpams užgavėjus, grynai pasninkaudavo visai nieko nevalgydami. Pradėdavo valgyti tik Didįjį šeštadienį, varpams atgavėjus. Tam pasiryžo ir viena "šventabliva" moteriškė. Šeimininkė ragina:

- Valgyk, Barbora, ko tu čia alksti be reikalo.

- Ne, ne - aš jau pasninkauju, - ir nieko į burną.

Pavakary Barbora eina kur su reikalu. O bernas, nieko nesakęs, išbėga pirma prie to kelio, kur turės eiti Barbora; įsilipo į eglę ir laukia. Kai tik Barbora atėjo, eina pro eglę, bernas nutaisė plonesnį, švelnų balsą ir klausia:

- Kur eini, šventa nevalga?

Barbora krūptelėjo. Balsas iš aukšto vėl pakartojo:

- Kur eini, šventa nevalga?

Čia jau Barbora nudžiugo, nes pamanė, kad pats Dievulis iš dangaus prašneko ir jos klausia. Kuo švelnesniu balseliu atsakė:

- Valgau, Ponadyvati, valgau, kad ir niekam nematant.

Ir liko posakis: "Kaip šventa nevalga, kur eini?"

18. ČIGONO ARKLYS

Susitinka žmogus jomarked su čigonu. Abu turi po arklių, paskirtą mainams. Čigonas siūlo:

- Na, paniute, žalia ranka, mainykim arkliais!

Žmogus apėjo aplink, apčiupinėjo visur arklių - neblogas. Pažiūri į dantis, ar įkąs pašarą.

- Paniute, mano arklys įkanda ir viską ėda. Tik neėda geležies, nelipa į medį ir nebijo duobių.

"Čia jau ne brokas. Nei vienas gyvulys neėda geležies, nei į medį lipa, nei ko", - galvoja žmogus. Ir sumaino. Bet kai pakinkė važiuoti - suprato čigono kalbą. Reikia arklių pažaboti - arklys piestu stojasi. Jokių būdu nepažabosi - tai geležies neėda. Reikia pervaziuoti per tiltą - nors užmušk, neina; tai į medį nelipa. O į duobę žengia kiekvieną ir virsta. Mat arklys aklas buvo.

19. ČIGONO IŠPAŽINTIS

Vieną sykį eina čigonas spaviedės. Priėjęs spaviedninkui sako:

- Apgyniau nuo vilkų.
- Tai gerai padarei. Čia geras darbas. Sakyk toliau.
- Išvariau kiaulę iš kopūstų.
- Ir čia gerai. Nusikaltimo nėra, - paaiškina klausytojas.
- Pavogiau laikrodį.
- Čia jau negerai. Reikia atiduoti. Atiduok.

Čigonas duoda laikrodį spaviedninkui, o šis sako:

- Man nereikia. Atiduok tam, iš katro pavogei.
- Daviau, bet jis neima, - aiškina čigonas.
- Kad tas, nuo katro pavogei, neima, turėk sau, - patarė spaviedninkas.

Čigonas patenkintas nuėjo. Spaviedninkas pažiūrėjo, kuri valanda - nėra laikrodžio. Žiūri toliau - nėra lašinių, kailinių. Tada suprato čigono spaviednę.

20. PUSRYČIAI, PIETŪS IR VAKARIENĖ

Nusamdė gaspadorius dienininką čigoną. Rytą padavė pusryčius valgyti. Čigonas pavalgė ir sėdi. Gaspadorius ragina:

- Eisim prie darbo.

O čigonas sako gaspadoriui:

- Paniute, atiduok ir pietus, o paskui kad dirbsim, tai dirbsim.

Gaspadorius atidavė ir pietus. Mano: gal ir gerai bus, mažiau tesugaišins. Pietus pavalgęs, čigonas vėl sako:

- Paniute, atiduok ir vakarienę, neberūpės, o paskui kad dirbsim, tai dirbsim,- ir neina prie darbo. Sėdi.

Ką veiks gaspadorius? Atnešė ir vakarienę. Galvoja: "Iš tikro, dabar kai išeisim, tai padirbėsime. Nebereikės gaišti." Čigonas pavalgė ir dar sėdi. Gaspadorius vėl ragina:

- Na, kilkim, dabar jau eisim prie darbo...

O čigonas ramiausiai paaiškino:

- Paniute, juk gerai žinai, kad po vakarienės visi eina miegoti, o ne prie darbo. Ir aš pavalgiau vakarienę ir einu miegoti. Ačiū už valgį ir sudiev, - ir išėjo namo.

21. ARKLIO VOGIMAS

Eina per jomarką žmogus ir vedasi arklių už pavadžio. Arklys gražus, geras. Kaip ir arklys - kartais galvą kilsteli, pavadį tempteli. Žmogus eina ramiausiai, neatsisukdamas. Čigonas žiūri į tą arklių, seilę ryja - puikus arklys. Sugalvojo dviese: eidami šalia arklio, numovė kamanas ir vienas už arklio ir nuėjo, kur jam reikia. O antrasis paėmė už to žmogaus pavadžio vietoj arklio. Iš paskos eidamas timpt, timpt. Nuėjęs kiek, susitinka kaimyną. Kaimynai sustojo šnekėti, čigonas paleido pavadį ir nuėjo sau. Žmogus atsisuka - o, svieteliau margasis, arklio nėra! Taip ir neliko nei arklio, nei kamanų.

22. KISIELIUS

Sykįėjo vokietis į kaimą. Įėjo į vieną trobą, rado moterį beverdant kisielių. Vokietis ir klausia moters:

- Ja ta šita, ką čia verdi?
- Kisielių, - atsakė moteris.
- Ja ta šita, ar man duosi?
- Palauk, tuoj išvirsiu - gausi.

Baigusi virti, moteris įpylė vokiečiui, šis išvalgęs apsidžiaugė, kad skanus, ir klausia:

- Ja ta šita, kaip ans vadinasi?
- Kisielius, - atsakė moteris.
- Ja ta šita, dabar ir aš žinosiu tokį virti.

Sėdo ant arklio ir išjojo. Jodamas vis kartojo, kad neužmirštų: kius, kius, kius... Bejodamas per purvyną, arklys suklupo ir vokietis nukrito nuo arklio į purvyną. Pakilęs graibsto su rankom po purvyną, graibalioja. Eina pro šali moteris ir, pamačiusi, kaip vokietis po purvyną grabalioja, sako:

- Ko čia graibstaisi po purvyną kaip po kisielių?
- Ja ta šita, aš to paties ir ieškau!

Ir, sėdęs ant arklio, vėl nujojo šnekėdamas: kius, kius, kius...

23. PAGALIAU ĮTIKO

Našlys vedė jauną žmoną. Ta bėgioja, rūpinasi, stengiasi įtikti savo vyreliui. Taiso kuo skanesnius valgius. Bet vyras,

kai tik atsisėda valgyti, pamaišo, paragauja ir sako:

- Ne, čia ne nabaštikės. Nabaštikė ne taip išvirdavo.

Ir taip kiekvieną sykį. O jaunajai žmonelei tie žodžiai kaip su iešmu per širdį. Kad ir labai stengėsi, kitų žodžių negirdėjo: "Čia ne nabaštikės".

Vieną sykį kažką išėjusi užsiėmė dirbti ir sugaišo. Įeina, svieteliau margas, bulbienė prisvilusi! Ką daryti? Piltų laukan ir virtų kitą, bet jau pareina vyras, reikia dėti ant stalo valgyti. Padėjo, o pati dreba iš baimės, ką pasakys vyras. Ji visada padarydavo skaniausiai ir niekada neįtiko, o dabar kas bus? Ir šit pirmą kartą išgirsta iš vyrelio lūpų žodžius:

- Ot, čia kaip nabaštikės!

Pirmą sykį kaip nabaštikės. Žmonelė ir prasižiojo išgirdusi, kaip nabaštikė virė.

24. PALĖPIŲ KAMŠYMAS

Susiėjo dvi kaimynės ir šnekasi. Pirmoji sako:

- Kad mano šeimyna daug valgo, kad daug valgo! Priverdu didžiausius katilus ir - kaip už ausies - išvalgo.

- O mano šeimyna geresnė. Nedaug valgo,- sako antroji.

- Sakyk, susiedkėle, teisybę: ar kokius čėrus turi, ar ką?

- Nė kokių čėrų. Ale aš kožną rykmetį palėpius pakamšau. Dėl to mano šeimyna nedaug suvalgo, - paaiškino antroji.

Nudžiugo pirmoji sužinojusi paslaptį. Parbėgo ir tuoj, užlipusi ant viškų, visus palėpius užkamšė. Mano: "Dabar tai mažai tesuvalgys". Ir išvirė žymiai mažiau. Šeimyna susėdo ir neprivalgė. Kitą dieną susitikusi barasi pirmoji:

- Jau, susiedkėle, ant čyderstvos mane statai! Jau turi kokius čėrus, ne kitaip. Sakei, kad palėpius pakamšius, šeimyna mažai tevalgo, o aš parėjusi visus palėpius užkamšiau, ir kad būtų nors biškį mačiję. Kaip anie valgė, taip tebevalgo.

- Durne tu, durne. Tu manei, kad ant viškų reikia palėpius kamšyti! "Palėpius kamšyti" - reikia sniedonę duoti šeimynai! Taip mažiau išalks, mažiau ir tevalgys, - paaiškino antroji.

"Sniedonė" - atsikėlus tuoj duoti ką užkasti, kad iki pusryčių neišalktų. Gerosios šeimininkės piemenims visada duodavo.

25. TEPASIDALINA

Sykį ubagas važiavo į atlaidus. Parvažiavęs pasakoja:

- Nuėjau į bažnyčią, žiūriu į vieną pusę, į kitą - visur pilna visokių apaštalių, visokių šventųjų ant altoriaus, sienų. Kas anuos visus suskaitys? O visi išsižioję, žiūri visi, nori visi gauti. Katram ten duosi? Sumečiau šimtą poterių, ir viskas. Tepasidalija visi. Sakau: "Pasidalykit!"

26. PADĖK BĖGANČIAM IR GENANČIAM

Vagis pavogė iš kaimo arklių. Užsėdo ant arklio joti ir pajuto, kad jį atsiveja. Savininkas pastebėjęs, kad arklys pavogtas, sėdo ant kito arklio ir pradėjo vytis. Tuo pat laiku ėjo tuo pačiu keliu ubagėlis. Rado pakely kryžių, atsisėdo pailsėti. Vagis jausdamas, kad jį atsiveja, lekia kiek arklys įkabina. Atjojęs ir radęs prie kryžiaus ubagėlį, nušoko nuo arklio, metė ubagai pinigą ir sako:

- Pasimelsk, kad mane nesugautų, - ir nujojo tolyn.

Atjoja tie, kurie vejasi. Pamatę ubagą, klausia:

- Ar nematei, ar nenujojo čia vagis ant arklio?

- Nujojo, - atsakė ubagėlis.

- Te pinigą, pasimelsk, kad sugautume tą nevidoną, - ir metęs pinigą nusivijo vagį.

Ubagėlis galvoja, už kurį reikia melstis, nes abeji prašė. Sugalvojęs pradėjo melstis:

- Dieve, padėk ir bėgančiam, ir genančiam.

27. NE VISI SYKIU

Išėjo latras iš smuklės. Lipa ant arklio, bet niekaip neužlipa. Šaukiasi pagalbos:

- Šventas Antanai, padėk užlipti ant arklio!

Vis tiek neužlipo. Šaukiasi dar:

- Šventas Jonai, padėk užlipti!

Bet ir vėl neužlipa. Tada sušuko:

- Visi šventieji, padėkit užlipti!

Ir kaip šoko - šlumšt per arklį - į antrą pusę nukrito.
Tada sušuko:

- Velniai, velneliai, ne visi sykiu!

28. IRGI PRAVERS

Žmogus vakare nuvedė arklius į ganyklą. Pareidamas susitiko beeinantį velnią. Žmogus ir klausia velnio:

- Tai kur tu eini?

- Į pagrabą, - atsakė velnias.

- Ką tu ten dirbsi? Juk tu negiedosi pagrabe, - sako žmogus.

- Einu vis tiek, dėl tūlies. Nueisiu, įsilįsiu į užpečkį ir busiu dėl tūlies, - atsakė velnias.

Taip ir liko pōsakis: "Eina (ar būna) kaip velnias į pagrabą dėl tūlies".

29. VELNIAI - KELIUOSE

Važiuoja su motociklu senis. Jį sustabdo milicininkas:

- Kur taip skubi greitai? Ar į peklą leki? - klausia milicininkas.

Senis sako:

- Važiuoju ir gana. Ko aš lėksiu į tą peklą? Peklos dabar nėra.

- Tu toks senas ir sakai, kad peklos nėra. O iš kur tu žinai, kad peklos nėra?- juokaudamas klausia milicininkas.

O senis rimtai atsako:

- Smalą dabar išpylė ant kelių - iš kur bebus pekla? O velnius ant kelių sustatė.

30. LAIKAS NEŠTI KALAKUTĄ

Vienas suvalkietis turėjo svečių. Visi valgė, gėrė. Kiek užvalgius, šeimininkė ir klausia:

- Ar jau įnešti kalakutą?

- Jau, jau įneškit, - visi sutartinai pritarė. Mat galvojo apie keptą kalakutą.

Šeimininkė išėjo ir įnešė gyvą kalakutą ir paleido gryčioje. Svečiai visi ir išsižiojo. Šeimininkė sako:

- Tesurenka kalakutas trupinius.

31. IŠGARSĖJO

Viename kolūky buvo visų gerbiamas, geras veršelių šerikas. Iškėlė į deputatus ir išrinko į Aukščiausiąją Tarybą. Pakviestas išvažiavo į sesiją. Kai grįžo, visi darbo draugai apstoję klausia:

- Ką tu ten girdėjai? Ką ten naujo nutarėt? Gal algas pakėlė, ar ką?

- Ei, kaimynėliai, jau kad girdėjau, tai girdėjau. Jau čia buvau garbinamas, o ten visi vienu balsu šaukte šaukia:

"Savickas Jūzaps, Savickas Jūzaps" prie kožno žodžio. Ar žinai, ir pavargau bestoviniuodamas. Juk kaip šaukia, kaip čia sėdėsi...

Mat kalbėtojai vis kartojo: "Sovietskij Sojuz". O mūsų vargšeliui girdisi, kad šaukia: "Savickas Jūzaps".

32. VELYKOS RUDENĮ

Viename kolūkyje buvo gera karvių melžėja. Kaipto gerą darbuotoją iškėlė deputatė į Aukščiausiąją Tarybą. Buvo pakviesta į sesiją Maskvoje. Kai grįžo iš sesijos, draugės išsiilgusios su įdomumu klausia:

- Sakyk, meldžiamoji, ką ten nutarėt, ką gero pasakė ten?

- Nieko naujo, nieko gero, viskas tas pats. Tik Velykas atkėlė į rudenį. Kiek kas bešnekėjo, visi vienu balsu šaukė, kad Velykos rudenį, Velykos rudenį.

O buvo taip. Visi kalbėtojai minėjo žodžius "Velikaja rodina, Velikaja rodina". O mūsų deputatė suprato, kad Velykos rudenį.

33. MIRUSIŲJŲ APSILANKYMAS

Sirgo senukas (aš jį pažinojau). Vieną dieną po pietų ligonio žmona išėjo į daržą ir užtruko kokią valandą. Kai parėjo ji, ligonis ir sako:

- Tu išėjai, palikai mane vieną. O pas mane priėjo pilna mano mirusiųjų. Buvo ir tėvas su mama, ir pirmoji žmona. Daugiau nepalik vieno manęs.

Žmona klausia:

- O ką jie sakė suėję?

- Nieko nesakė. Vienas ant skrynios atsisėdo, kiti stovėjo. Mama priėjo prie lovos, bet ką sakė, neatsimenu.

Tą naktį mirė. O kai jau buvo pašarvotas, kaimynė, toliau gyvenanti, išgirdo jo balsą:

- Eik į pagrabą, pagiedosi.

34. VĖLĖ NORI VALGYTI

Palaidojo sesuo seserį (pavardės nebeatsimenu). Palaidojo grįžo, pavalgė gedulingus pietus. Kaimynai susėdo giedoti kryžiaus kelius (liaudyje vadinami "Kalnai"). O šeimininkė, mirusios sesuo, išėjo kiaulių pasižerti. Įėjus į kamarikę miltų ar ko ten pasiimti, šmėkstelėjo kas ir prašneko:

- Brone, ar kiaules eini šerti?

- Einu, - ši atsakė.

- O aš mislinau, kad tu man duosi valgyti.

Ta šeimininkė buvo Bronė ir ji pažino savo mirusios, tik palaidotos sesers balsą.

35. MIRTIES ŽENKLAI

Prie mirstančių žmonių įvyksta koks prajovas. Tai kas daro duris, bet niekas neįeina. Tai mato, kad eina į trobą koks žmogus, bet niekas neįeina. Kitą sykį į besikūrenanti pečių šoko višta ir, žinoma, sudegė.

36. IŠGELBĖTAS NUO PERKŪNO

Žmogus vasarąėjo per karštį ir pavargęs atsisėdo po ąžuolu ir užmigo. Kiek primigus, pajuto, kad jį kažkas žadina. Bet jis įvargęs dar vis nesikelia, miega. Vėl žadina. Atsimerkęs pakėlė galvą, apsižvalgė - nieko nematyti, nieko nėra. Ir vėl prisnudo. Pajuto, kad jį kažkas purtina, tempia už kojų. Ir dar tempia.

- Na, jei jau taip neleidžia, eisiu, - pagalvojo ir atsikėlęs nuėjo. Kas jį žadino, nematė.

Tik kiek paėjus, tuoj perkūnas trenkė į tą medį. Tada žmogus suprato, kodėl jį žadino ir tempė iš po to ąžuolo.

37. PAKRIKŠTYTI VAIKAI

Kažkada iš Kelmės per Kūprės mišką Kražių link važiavo kažkoks Levickis. Išvažiavus iš Kūprės miško, ant

kelio atsirado vaikų būrys. Mažų vaikų. Vaikai prašė:

- Dėde, pakrikštyk mus.

Ir pasidaliję į du būrelius. Jis tuos vaikus pakrikštijęs. Vienam davęs Onos vardą, antrajam - Jono vardą. Tuoju viskas pranykę, tik pasakę:

- Ačiū, ačiū: mes dabar laimingi.

Tas žmogus toje vietoje pastatęs kryžių ir kas metai tam laike daręs atminimus. Užprašydavęs pamaldas. Taip gilų įspūdį palikęs tas įvykis.

38. NEĮVYKDYTAS PAŽADAS

Viena sesuo buvusi išteklėjusi ir gyveno su savo vyru. Kita sesuo mirė. Palaidojo kaip reikia. Po laidotuvių gyvoji sesuo naktį nubudo, žiūri - už lovos galo stovi mirusioji. Išsigando. Viena kitai nieko nesako. Kiek laiko pastovėjusi, pranyko. Kitą vakarą vėl tas pats. O vyras kaip tyčia miega neprižadinamas. Taip kartojo kas naktį. Eina ta moteris pas kunigą klausti patarimo. Kunigas sako, kad reikia šnekinti, klausti, ko nori:

- Nors ir bijosi, klausk.

Atėjus nakčiai, vėl pasirodo mirusioji. Gyvoji, sukaupusi visas jėgas, išdrįso paklausti:

- Sakyk, Jėzaus vardu klausiu, ko tu nori, ko tau reikia?

- Nebijok. Lipk iš lovos, eikš čia.

Ta, kad ir drebdama iš baimės, išlipo, eina. Priėjo prie skrynios, kur buvo sudėti drabužiai. Ir sako mirusioji:

- Atidaryk skrynį, išimk mano šilkinę skepetaitę.

Gyvoji tai padaro.

- Padėk ant stalo taip, kaip sulankstyta yra.

Padėjo. Mirusioji uždėjo savo ranką ant keturgubai sulankstytos skepetaitės ir kiaurai perdegino skepetaitę. Ir paprašiusi:

- Aš buvau pažadėjusi nueiti į Šiluvą, bet nenuėjau. Jei tu, seserėle, nueitum už mane, tai man nebereikėtų taip čyščiuje kentėti. O dabar matai, kaip už pažadų neišpildymą turiu kentėti.

Žinoma, sesuo sutiko tai padaryti. Ir daugiau niekada nebematė. O tą išdegintą skepetėlę nunešusi kunigui. Kunigas

iš sakyklos papasakojęs ir rodęs tą išdegintą skepetaitę. Išdegusi taip, kaip rankos delnas ir pirštai.

Geriau nežadėjus padaryti, nekaip prižadėjus neįvykdyti, Netiesa tai, kad: pažadėjo - patiešijo, nedavė - negriešijo.

39. KEISTI ZUIKIAI

Buvo ir taip. Vienas medžiotojas ir galvoja: "Iškrito pirmsniegis, reikia palaukti zuikių, gal atbėgs prie namų. Toli neisiu". Taip ir padarė. Pabarstė ant sniego prie savo jaujos (daržinės) dobilų, pats atsisėdo prie pakuros ant pamato, užsiskleidė baltą drobulę, kad zuikis nepastebėtų, užsitaisęs šautuvą sėdi, laukia. Neilgai trukus atbėgo zuikis. Žmogelis nutaikė ir paleido šuvį. Zuikis, išgirdęs šuvį, tik atsistojo ant dviejų kojų, ir tuojau atbėga antras zuikis. Žmogus mano: "Na jau kad plieksiu, tai nors vienas kris". Ir... pykšt. Bet zuikiai abu atsistojo, ūktelėjo ir tuoj atbėgo trečias. Naktis buvo šviesi, švietė mėnulis. Tad žmogus greitai užsitaisė savo dvivamzdį, galvoja: "Dabar tai kris". Pykšt, pykšt! Bet kas per čėrai - ant šūvio balso atbėga ketvirtasis. Dar žmogus šovė, atbėgo penktas. Ir kai dar šovus atbėgo šeštas zuikis ir visi šeši pradėjo kažkaip šokinėti, žmogus tekinas be kvapo parbėgo į trobą persigandęs, nes tikrai ten buvo dušėlės. Ir davė žodį, kad Visų Šventų vakarą nieko panašaus nedarys.

40. BAIGIU BAIGIU

Gyveno motina ir duktė. Motina daugiausia verpdavo. Ir verpdavo ne tik kasdien, bet ir šventadieniais, ir per sumą. Ir taip ilgai. Duktė kiek prašė motinos, kad šventą dieną neverptų, bet motina vis neklausė. Ir tyčia, kai tik jau bažnyčioje pamaldos, motina - į savo alkierių ir verpia.

Sykį, kaip visada, motina šventą dieną verpė. Duktė išvirė valgyti, pašaukė motiną, kad ateitų valgyti.

- Tuoju, tuoju ateisiu, - atsakė motina, bet vis neina. Duktė viską sutvarkė, o motinos vis nėra, vis neįeina. Duktė vėl šaukia:

- Mama, tai kodėl dabar neini valgyti? Kas čia yra?

- Tylėk, baigsiu verpti; pabaigsiu ir įeisiu, - atsakė iš alkieriaus balsas.

- Baigi, baigi ir niekaip nepabaigi, - priekaištauja dukė.
- Baigiu, baigiu. Jau vienus nagiukus beturiu, - atsakė iš alkieriaus balsas.

Dukteriai parūpo, pradariusi duris pasižiūrės ir paragins:
- Ką čia, mama, lupi? - paklausė, o čia tekšt skūrą ant aslos, motinos ir neliko.

Mat velnias nulupo skūrą, kad šventomis dienomis ir per sumą verpdavo.

Senieji žmonės sakydavo, kad dėl savęs gali dirbti esant reikalui ir šventadieny, tik ne dėl pelno.

41. LAIMĖTOS LAŽYBOS

Vyko lažybos. Vyrai lažinosi, kas ką galės padaryti. Buvo rudens tamsi naktis. Vienas bernas pasigyrė, kad galės parnešti iš pakuros tris ardus. Bernas nuėjo į pakurą ir sako:

- Susilažinau parnešti tris ardus, o parnešiu keturis, - ir pasiėmęs ardą vėl sako:

- Pasiėmiau vieną, ateisiu ir antro.

O parnešęs po trobos langu, pametęs ant žemės ardą, sako:

- Parnešiau vieną, parnešiu ir antrą, - ir eina antro. Įlėjęs į pakurą sako:

- Parnešiau vieną, atėjau antro. Parnešiu antrą, ateisiu ir trečio. Parnešęs po langu kartoja, sako:

- Parnešiau antrą, parnešiu tretį.

Pameta po langu ardą ir vėl eina į pakurą. Įlėjęs sako:

- Parnešiau antrą, atėjau trečio. Parnešiu tretį, ateisiu ketvirto.

Parnešęs pametė po langu ir pasakė:

- Parnešiau tretį ardą, - ir įėjo į trobą.

Parnešta, kiek susilažino. Laimėta, o velnias pakuroj laukia, kada ateis bernas paimti žadėtojo ketvirto ardo.

Nesulaukęs velnias atėjo prie trobos palangės ir šaukia:

- Ei, ei! Eik atsiimti ketvirtą ardą! Juk žadėjai parnešti. Bernas, trėboj būdamas, atsakė:

- Susilažinau parnešti tris ardus, tris ir parnešiau, o ketvirtą tau palikau.

- Tavo laimė, o mano nelaimė, kad tu mane apgavai.

Taip gudrus bernas laimėjo lažybas. O jei būtų ėjęs ketvirto ardo, būtų pakliuvęs velniui į nagus ir būtų su trečiu negrižęs, nes velnias to ir laukė, kada ateis paskutinio nešti.

42. ABUDU STIPRŪS

Paplūščio dvariuke gyveno ponas Gedgaudas. Tai stambus ir tvirtas vyriškis. Už kumetį turėjo žemą silpną žmogelį Mikaičių. Kai rudenį prasidėdavo kulės, jiedu eidavo imtynių. Ir išeidavo lygiom. Darydavo taip: kai išvėtydavo grūdus, ponas paimdavo pūrą kviečių ir užmesdavo ant pakuros viškų. O Mikaičius, užsilipęs ant pakuros viškų, nuritindavo tą kviečių pūrą ant žemės. Abu "viensyliai", abu patenkinti girdavosi savo jėgomis. Viens užmetė, antras nuritino ant žemės - "viensyliai".

43. VAINIKO ĮTEIKIMAS

Parėjęs su vainiku, įėjęs į kambarį sakydavo:

- Garbė Jėzui Kristui. Sveiki, gaspadoriai, ar laukiat brangių svetelių? Per metus nematytų. Daug vargusių ir kentėjusių. Per žiemą po sniegu gulėjusių. Audras ir lietus kentėjusių. Nei paukšteliai nesulesė, nei žvėrys nesuėdė, o atėję jūsų darbininkai nupjovė, surišo ir į krūvas sukrovė. Prašom, gaspadorėliai, priimti ir geru laikyti.

Ir paduoda gaspadoriui vainiką. Jei gaspadorius būtų pats dirbęs lauką ir kartu parėjęs, duoda šeimininkei. Gaspadoriai paėmę dėkoja ir vainiką deda garbingiausioj vietoj. Paskui - pabaigtuvių vaišės.

44. PIRMASIS VEŽIMAS

Parvažiavę su pirmu rugių vežimu, sako, radę gaspadorių klojime:

- Parvažiavo sveteliai. Ar priimsit, gaspadoriau?

Gaspadorius atsako:

- Prašom, prašom, brangūs sveteliai, laukiu. Paruošiau klojimą, iškulsiu, supilsiu į aruodus, o paskui pasikviesim ant stalo, būsi mūsų kasdieninė duonelė.

Iškraunant vežimus, gaspadorius priima rugių pėdus.

45. Kas anksti kėlėsi, dantis krapštinėja; kas vėlai kėlėsi, rūrą rakinėja.
46. Iš miego miegos (aruodo) nepripilsi.
47. Nesigailėsi anksti kėlęs ir jaunas apsiženijęs.
48. Kalk geležį, kol karšta.
49. Jei dirbi - nežiopsok, jei šneki - nemikčiok, jei eini - netrypčiok.
50. Ilgą iešmą drožiant, šuo kepsnį pagauna.
51. Paskutiniam paršiukui papas po uodega.
52. Kas pirmesnis, tas mandresnis.
53. Pirmas į maišą, paskutinis iš maišo.
54. Pasidėk pyragą rytojui, o darbą dirbk šiandien.
55. Akys baisininkės, rankos darbininkės.
56. Iš darbo būsi kuprotas, bet ne bagotas.
57. Geriau žvirblis rankoj, nei balandis ant stogo.
58. Kad ir ant šluotos, bile tik važiuotas.
59. Skęsdamas ir į britvą kabinas.
60. Kad ir varlele šokuočiau, kad tik ant svieto bučiau.
61. Nei džiaukis radęs, nei verk pametęs.
62. Iškados ant cielos ožkos.
63. Visų pirštai linkę į save.
64. Arklys arklio veltui nekasos.
65. Visų verkęs, ašarų neteksi.
66. Kitam gali tik beigelį nupirkti.
67. Mylėk kaip dušią, krėsk kaip grūšią.
68. Savęs nepraradęs, kito nesusėlpsi.
69. Ranka ranką plauna, kad abi būtų baltos.
70. Ką pasėsi, tą ir pjausi.
71. Pagalys turi du galu: kitam sudavęs, pats gausi.
72. Pats negavęs, kito neįmuši.
73. Kaip lauکه šaukia, taip miške atsiliepia.
74. Už save menkesnį nezordyk.
75. Neatimk iš ubago terbos.
76. Kas tau - akmenį, tu tam - duonos šmotuką.
77. Prisiminsi gerą geru, pikta - piktu.
78. Geros akys dūmų nebijo.
79. Naktinė gegutė viską iškukuoja.

80. Višta - ne paukštis, ožka - ne gyvulys, moteriška - ne žmogus.
81. Savam krašte ne pranašas.
82. Namų druska nesūri.
83. Giminės ir šunys ne visais dantimis kanda.
84. Savutis, nors ir apsišikęs - gražutis.
85. Kur paukštis, kurs savo lizdą teršia?
86. Blogas paukštis, kurs savo lizdą teršia.
87. Kas tėvo motinos neklauso, tas tevalgai sausai.
88. Kiaušinis vištos nemokina.
89. Nesiklausęs galvos, neik prie uodegos.
90. Mokslas pinigų kaštuoja.
91. Į pelkę kritęs, sausas nekelsi.
92. Su kuo sutapsi, tokiu ir pats tapsi.
93. Neik su velniu obuoliauti, nes maišo neteksi.
94. Klebonijoje išbuvęs dvylika metų, pekloj vietos nebegausi.
95. Ieisk velnią į bažnyčią - lips ir ant altoriaus.
96. Jei boba perša, velnias šliubą duoda.
97. Nė ausys, nė ragai - nėr už ko nutverti.
98. Išsiskyrė mėsa iš viso veršio uodegos.
99. Užėjo dveigys treigį (t.y. rado stipresnį, gudresnį).
100. Kur eisi, ten save rasi.
101. Vienas vyras - ne talka, vieno šneka - ne kalba.
102. Vienas kur nujojai, ten pristojai.
103. Viešpatie, saugok mane nuo prietelių, o nuo priešų aš pats apsiginsiu.
104. Kas davė dantis, duos ir duoną.
105. Jei Dievas laikys, tai ir maitins.
106. Ką Dievas duoda, kiaulės nesuėda.
107. Pakol dušia kūne, tol viltis pas Dievą.
108. Mylėk Dievą, bet neužmiršk ir velnio, nes nežinai, kam pateksi.
109. Nei Dievui tarnas, nei velniui kažgera.
110. Nei šuo, nei veršis; nei penki, nei devyni.
111. Valia valužė, ar aš tavęs, ar tu manęs verksti?
112. Dievo glėbiais negaudau, velnio pūrais nemieruoju.
113. Kol poteriavo - nieko negavo, kai pradėjo giedoti, kad ims visi duoti.

114. Lašas po lašo ir akmenį pratašo.
115. Veršiu nebliovęs, jaučiu nebaubsi.
116. Prieš vėją neatpūsi, ant kelmo valdžios nesukursi.
117. Negaudyk vėją su maišu - nesugausi.
118. Aukštai lėkęs, žemai tūpsi.
119. Žmogui niekada negana, nes Dievas, sukūręs pasaulį, nepasakė - gana.
120. Pavydi kaip šuva ant šieno kupetos: nei pats ėda, nei kitą prileidžia.
121. Skūpas sudėjimas - velniui pragėrimas.
122. Svetimą naudą velniai gauda.
123. Įkapės be kišenių.
124. Pardavei arklių, pridėk ir balną.
125. Sulig nose ir taboka.
126. Kokia veselė, toks ir šaudymas.
127. Važiuodamas į zalietas (į piršlybas) atsisukęs pasižiūrėk, iš kokios trobos išvažiuoji.
128. Obuolys nuo obels netoli terieda.
129. Kiaulė degla, paršiukai dar deglesni.
130. Toks tokį pažino ir ant alaus pavadino. 131. Atitiko kirvis kotą.
132. Katinas patinas uodega nešinas, o ta katė vis tą patį.
133. Toks jojamas, toks važiuojamas.
134. Koks gyvenimas, toks ir mirimas.
135. Laukas gimė, laukas dvės, lauką šunys ės.
136. Į ką jaunas įprasi, tą ir senas teberasi.
137. Grieką neplaktą nepamesi.
138. Žilė galvoj, velnias uodegoj.
139. Ko nenori bučiuoti, to ir dvasia smirdi.
140. Netinka žydas, netinka ir žydo kepalušas.
141. Nelaižytas - ne veršis, negimdytas - ne vaikas.
142. Kur skauda, ten ir čiupinėji, kur niežti, ten ir kasai.
143. Negirk dienos be vakaro, nei pačios - be patalo.
144. Netikėk burna, nepadėjęs ant danties.
145. Viršus malevotas, vidus prikakotas.
146. Aprėdytas ir mietas (kuolas) gražus, bet žmogaus nėra.

147. Pažinsi paukštį iš plunksnų, žmogų - iš kalbos.
148. Pasakyk, kas tavo draugas, aš pasakysiu kas tu esi.
149. Lenda kaip yla iš maišo.
150. Vežimą verčia mažiukas kupstas.
151. Lėtoji kiaulė gilesnę duobę knisa, didesnę šaknį verčia.
152. Piktas šuva namus gina.
153. Puodo ąsa neša lig laiko.
154. Vienam nuaidamas, kitam pareidamas (gauna, ko, vertas).
155. Kai du pešasi, trečias laimi.
156. Nekurstyk - ir taip dega (t.y. nepykdyk besipykstančių).
157. Nekišk piršto tarp durų, nes nuvers (t.y. nesikišk į šeimos tarpą; jie susipyks ir vėl susigeruos, tu liksi kaltas).
158. Kiaulė pati knisa, pati žviegia.
159. Kuo pats kvepia, tuo ir kitą tepa.
160. Vainioja katilas puodą, kodėl jis toks juodas.
161. Ant palinkusio karklo visos ožkos lipa.
162. Meduotą visi laižo, o kraujuoto niekas nenori.
163. Kad ir kuprotas, bile tik bagotas.
164. Bagotam velnias į košę šika, o biednam ir į kruopas myža.
165. Iš bado ir šuo varškę ėda.
166. Jei nepražuvo pūkuos, plunksnose nežus (t.y. vargingoj padėty).
167. Plikas nebijo nei ugnies, nei vagies.
168. Su pliku nėr ko peštis.
169. Vietoj gulėdamas ir akmuo apželia.
170. Piemeniui ne šventė, šuniui ne pasninkas.
171. Bėdos vargai vis tai mergai.
172. Viena bėda - ne bėda, kai dvi trys, tada bėda.
173. Arklys ant keturių kojų suklumpa, o žmogus ant vieno liežuvio visada gali suklupti.
174. Susipykti nieko baisaus: ir bitės dobiele susipjauna.
175. Liga įeina pro duris, o išeina tik pro adatos skylutę.
176. Liga įeina per šiaudą, išeina per puodą.
177. Durna galva nei žyla, nei plinka.

178. Su durnu nei rask, nei pamesk.
179. Su durnu protu galva kojoms pagūba.
180. Su durnu du turgu, su pliku nēr ko peštis.
181. Geriau su protingu pamesti, nekaip su kvailiu rasti.
182. Latrą velnias nesuks: kai latras virs, velnias paduška pakiš.
183. Geriau nuo stogo nukristi, nekaip degtinės lašą palieti.
184. Geriau tėvą užmušti, nekaip čerką išpilti.
185. Ne tinginiui traida sirgti.
186. Tinginio valgoma duonelė verkia.
187. Tinginį paraginsi, miegantį pažadinsi, o girtuoklio niekaip neprišnekinsi.
188. Mažas vaikas kaip žirnis pakelėje: žirnį visi skabo, o vaiką visi šnekina.
189. Sveikas kaip supuvęs ridikas.
190. Tiesus kaip pavaža.
191. Surūkusi kaip bulvė kepta.
192. Skūpas kaip titnagas.
193. Plikas kaip velnias.
194. Pasigėriau kaip per tėvo pagrabą.
195. Kniskis kaip kurmis po žemę.
196. Nesivartyk kaip girtas.
197. Negrabaliok kaip girtas tvoros.
198. Negandrinėk kaip gandras po pelkę.
199. Nesimarkstyk kaip rupūžokas į kruopas įkritęs.
200. Nesipūsk kaip varlė prieš jautį.
201. Nešnypšk kaip gyvatė.
202. Nenarnėk kaip meška lauže.
203. Ko čia klajoji kaip nekrikštyta dušia?
204. Ko čia vartai kaip Gelumbauskas beigelį?
205. Lekia kaip velnias dušią pagavęs.
206. Sutinka kaip ugnis su vandeniu, kirvis su akmeniu.
207. Bijo kaip velnias švęsto vandens.
208. Nusimainė kaip Zablockis ant muilo.
209. Pasitaikė kaip aklai vištai grūdas.
210. Taip gerai sekasi, kaip muselėms išrūgose.
211. Skanu kaip du medu, šeši ridikai.
212. Pagatavas šaukšte vandens paskandinti.
213. Tai gerai: nei boba, nei vaikai; tai karališki vaikai.

214. Taip gražus oras: saulė žeme ritinėjasi.
215. Išalkau taip, kad grobas grobą ryja, o dugnolis - visus.
216. Ana tokia lėta, kad nuo devynių viena vos apsigina.
217. Iš kur tu ir atsiradai? Ar tave velnias ant žilos kiaulės ir padirbo.
218. Tas žmogus svietavas, tinka ir prie pečiaus, ir prie svečio, prie tanciaus ir prie ražančiaus.
219. Senieji jauniems sako, kad jūs mus galite pastumti, bet ne apgauti. Mes nors ir tylėsime, bet suprasime viską.
220. Gerų tėvų vaikas naktimis nevaikščioja, šviesoj išeina, šviesoj pareina (t.y. rytą išaušus pareina).
221. Gersim iki žemės graibstymo.
222. Česnakas sako: saugok mane nuo nagų, o aš tave - nuo visokių ligų.
223. Valgydamas nei godėkis, nei drovėkis.
224. Prie stalo - kaip bažnyčioje, o bažnyčioje - kaip danguje (t.y. ramiai ir tvarkingai).
225. Po švento Mateušo (rugsėjo 25 d.) kišk į dugną kepalušą.
226. Gaidys dvylika vištų suvaldo, o vyras vienos pačios nesuvaldo.
227. Gaidys tvorą perlėkęs lesa, o žmogus tiek ejęs turi pavalgyti.
228. Žemaitis, išeidamas iš vaišių sočiai privalgęs, sako: "Ačiū už vaišes, o dėl jūsų kleckų aš savo pilvo nesprogdinsiu".
229. Ačiū už česnį ir už pašnekesį, už žuvį ir už liežuvį.
230. Ačiū, aš tau po mirties kviečiais atpjausiu. atrišiu.
231. Kai tu žanysies, aš tau rėčiu vandens parnešiu.
232. Gausi du į kuprą, tretį - kur norėsi.
233. Nesiprausk taip baltai - varna už kumelšūdį nutvers.
234. Sėskimės ant savo dugno, ant karaliaus žemės.
235. Šitai man, šitai tau, aš tau rūrą pastatau.
236. Ko ieškai nepametęs?
237. Ar daug išmano kiaulė pipirus?
238. Šaukštai po pietų.
239. Vietoj vakarienės - pasibučiuokit.

PAAIŠKINIMAI

Juzefa Ramanauskaitė užrašė tai, ką pati mokėjo; girdėtas iš kaimynų pasakas ar sakmes irgi atpasakojo savais žodžiais. Tik prie vieno kito teksto nurodyti metai (1976-1978) bei pateikėjos. Rašyta literatūrine kalba, nors retkarčiais pasitaiko fonetinių tarmiškumų. Siekiant kalbos lygumo, jie čia pakeisti bendrinės kalbos atitikmenimis.

1. Pasveikintas vėjas. AT 298 A.

Tradicinė, visoje Lietuvoje gana populiori pasaka.

2. Švari, bet spjaudoma. AT 137.

Tradicinė, bet gana reta pasakėčia. Visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose užrašyta 13 variantų.

3. Pyragu pavirto.

Pasakėčia, lakoniškumu primenanti anekdotą. Daugiau užrašytų variantų nežinoma.

4. Atspėtos karalaitės dovanos. AT 507 A. P.

Kražiai - Agnėška Ežerskienė, 75 m.

Tradicinė, visoje Lietuvoje užrašyta pasaka. Analogiška pradžia: sūnus sapnuoja arba girdi paukščius kalbant, kad tėvas turės jam nusilenkti ir išvaromas - turi bėgti iš namų dar 6 variantai. Paprastai herojui padeda dėkingas numirėlis, kurį jis išperka nuo skolintojų. Dalies variantų dėmesio centre yra nepaprasto karalaičio tarno likimas (jis padeda karalaičiui įvykdyti užduotis ir vesti karalaitę). Šių variantų pradžioje pasakojama, kaip jaunuolis patenka pas karalių: iš medžio ištašytas vaikas daug valgo - tėvas jį parduoda karaliui arba karalius pasodina jaunuolį į kalėjimą. Stebuklingus daiktus herojus dažniausiai paima ir pažada juos padalyti besimušantiems velniams. 1976 m. šią pasaką iš A. Ežerskienės užrašė J. Plerpaitė - LTR 4792 (96). Šio varianto herojaus vardas - Juozapas. Iš vandens jį išgelbsti juodvarniai. Sukeista vietomis pirmoji ir antroji užduotis, praleistas miltų pirkimo epizodas.

5. Apšnekėta pana. AT 853. U. 1976 m.

Tradicinė pasaka. Pradžia detalizuota ir subuitinta. Stabilus trečiojo brolio kreipinys į brolius užrašytas termiškai: "Brolate, brolate, kun aš radau, kun aš radau!"

6. Tėvo trys patarimai. AT 915 A.

Tradicinė, visoje Lietuvoje daug kartų užrašyta pasaka. Antrasis tėvo patarimas žemaičiuose dažniausiai būna: "Prie senų kailinių kasmet siūk naujus apmušalus". Jis reiškia: "prie ariamos dirvos kasmet priark vieną vagą".

7. Mėnuo liudininkas. AT 960.

Tradicinė, visoje Lietuvoje paplitusi pasaka. Kituose variantuose nužudomas ne tėvas, o pirklys, brolis arba žmona. Liudininkas dažniausiai būna mėnuo, bet pasitaiko ir saulė, gervės, žolė, muselė.

8. Įtikina nevogti.

Tradicinis didaktinis kūrinys. Žemaitijoje, rytų Aukštaitijoje ir Dzūkijoje užrašyta 16 variantų. Kūrinio siužetas gana stabilus.

9. Galvomis pavirtusi duona.

Legenda, daugiau užrašytų variantų nežinoma. Analogiška situacija pasitaiko sakmės apie burtininką kareivį, užhipnotizavusį karalių, variantuose.

10. Žmogus Kristaus vietoje. AT 800 A.

Tradicinė pasaka-legenda. Užrašyta 22 variantai: tik vienas jų - Žemaičiuose. Dievą pakeičia ne tik žmogus (elgeta, batsiuvys), bet ir angelas ar šventasis. Dažniausiai Dievo pagailima, bet kartais pasakoma, kad jam geriau negu žmogui, arba ariantis lauką šventas Izidorius mano, kad koplytėlėje esančiam šventam Jonui daug geriau.

11. Už vieną kaltą baudžia nekaltus. AT 774 K. U. 1977 m.

Tradicinė pasaka; užrašyta 4 variantai, iš jų du - kelių siužetų junginiai.

12. Tinginiui paskirta darbštuolė. AT 822.

Tradicinė, gana populiari Lietuvoje pasaka. Daugiausia variantų užrašyta Žemaičiuose; keli iš jų - šio siužeto junginiai su kitomis pasakomis-legendomis bei buitinėmis pasakomis apie tinginius.

13. Dievo padėjimas AT 830 C.

Tradicinė pasaka-legenda; skirtinguose etnografiniuose regionuose užrašyta 14 variantų. Dažniausiai Dievas pasako kregždei, kad nesisirūpintų, nes žmogus dar jo leidimo nepaprašęs; žmogus nesugriauna trobos / tvarko todėl, kad namuose atsitinka kokia nors nelaimė.

14. Sunki duona.

Legenda. Dar du jos variantai užrašyti Kretingos ir Lazdijų raj.

15. Į dangų - pro langą. U. 1977 m.

Legenda; daugiau užrašytų variantų nežinoma.

16. Šimtas kaltų. AT 846.

Tradicinė pasaka; užrašyta 14 variantų. Kituose variantuose velnias ištraukia iš pelkės arklį ir jį nuplauna, o žmogus keikiasi: "Ar velnias tave sušlapino!"

17. Šventa Nevalga. AT 1373 A.

Tradicinė pasaka; žinomi 8 variantai; 5 iš jų užrašyti Žemaičiuose.

18. Čigono arklis. AT 1631.

Tradicinė pasaka, paplitusi visoje Lietuvoje. Kituose variantuose nesakoma, kad arklys nebijo duobės. Dažniausiai čigonas giria arklių: "Kad liežuvį turėtų, tai ir kalbėti mokėtų".

19. Čigono išpažintis. AT 1807+1807 A.

Tradiciniai, labai populiarūs, nuolat į vieną kūrinių jungiami anekdotai.

20. Pusryčiai, pietūs ir vakarienė. AT 1561. U. 1978 m.

Tradicinis, gana populiarus visoje Lietuvoje anekdotas. Dalyje variantų gudrauja ne čigonas, o bernas.

21. Arklio vogimas. AT 1529.

Tradicinė pasaka, užrašyta visoje Lietuvoje. Kartais jungiama su kitais siužetais, kur vaizduojamas gudrus vagis. Daugumoje variantų vienas vagis nusiveda arklį, o antras įlenda į pakinktus ir šeiminingą įtikina, jog buvęs paverstas į arklį, o dabar vėl tapęs žmogumi. Dažnai pasitaiko anekdotams būdinga pabaiga: pamatęs turguje savo arklį, šeiminingas kužda jam į ausį: "Tai ką, vėl nusidėjai?"

22. Kisieliūs. AT 1687. P. Zablockienė.

Tradicinė, populiarė Lietuvoje pasaka. Herojus būna ne tik vokiečių, bet ir šiaip žmogus, patekęs pas tolimus giminaičius arba į svečių šalį.

23. Pagaliau įtiko.

Tradicinis anekdotas. Kituose variantuose vyras nepatenkintas, kad maistas ne toks kaip motinos.

24. Palėpų kamšymas.

Tradicinis anekdotas. Kituose variantuose sūriais ir sviestu kamšomi pamatai.

25. Tepasidalina.

Tradicinis anekdotas. Kituose variantuose taip meldžiasi mergina.

26. Padėk bėgančiam ir genančiam.

Tradicinis anekdotas.

27. Ne visi sykiu.

Tradicinis anekdotas.

28. Irgi pravers.

Kituose šio anekdoto variantuose velnias šokti nemoka, bet eina į šokius dėl kamšos.

29. Velniai - keliuose.

Populiarus anekdotas.

30. Laikas nešti kalakutą. U. 1985 m.

Pastaruoju metu išpopuliarėjęs anekdotas apie suvalkiečius.

31. Išgarsėjo.

... : "Visi stojasi ir stojasi. Va, visi šauk prie kožno žodžio." Užrašytų anekdotų variantų nežinoma.

32. Velykos rudenį. "Girdėta važiuojant autobusu".

Aštuntajame mūsų amžiaus dešimetyje išpopuliarėjęs anekdotas, daug kartų užrašytas.

33. Mirusiųjų apsilankymas.

Tradicinė, gana populiari sakmė.

34. Vėlė nori valgyti.

Reta mitologinė sakmė.

35. Mirties ženklai.

Tradicinė reta sakmė. Kituose variantuose į krosnį įšoka avinas.

36. Išgelbėtas nuo perkūno.

Tradicinė sakmė. Variantuose tokiu būdu žmogus apsaugomas ne tik nuo perkūno, bet ir nuo gaisro ar vagies. J. Ramanauskaitės rankraštyje yra 2 tokios sakmės: mirusi motina žadina sūnų sakydama, kad namai dega.

37. Pakrikštyti vaikai.

Labai populiari sakmė. Daugelyje variantų sakoma, kad vėlė krikštijantis žmogus turi pirmas nusilenkti, nes vėlė gali jį įstumti į vandenį.

38. Neįvykdytas pažadas.

Reta tradicinė sakmė; pažadai įvairuoja. Ranka išdegintas ženklas būna sakmėje, kurioje miręs draugas pasako apie pomirtinį gyvenimą.

39. Keisti zuikiai.

Šios tradicinės sakmės variantuose sakoma, kad žmogus medžiojęs per Kūčias.

40. Baigiu, baigiu.

Tradicinė sakmė. Mitinė būtybė (boba velnias) nulupa verpėją, ilgai verpiančią šeštadienio vakarą, arba žmogų, kuris ilgai prausiasi pirtyje. J. Ramanauskaitės rankraštyje yra sakmė, jog kažkas nulupa į jaują įėjusio keikūno piemens odą.

41. Laimėtos lažybos.

Populiari sakmė, paplitusi visoje Lietuvoje.

42. Abudu stiprūs.

Su konkrečia vieta ir žmonėmis susijęs pasakojimas.

43. Vainiko įteikimas.

Tradicinė, gana mažai užrašytų variantų turinti rugiapjūtės pabaigtuvių oracija.

44. Pirmasis vežimas.

Reta oracija.

45-87. Tradicinės patarlės.

88-239. Tradiciniai priežodžiai ir frazeologizmai.

TURINYS

Pratarmė	5
--------------------	---

Istorija

M. Michelbertas. Archeologijos paminklai ir radiniai . . .	7
A. Miškinis. Kražių urbanistinės raidos iki 1893 m. bruožai	14
Kun. dr. A. Liuima SJ. Kražių kolegija	35
L. Klimka. Apie tiksluosius mokslus Kražių kolegijoje	52
V. Zaborskaitė. Kražių kolegijos teatras	70
K. Misius. Puošniausia Žemaitijos bažnyčia ir jos likimas	77
K. Misius. Draudžiamoji lietuvių spauda ir slaptas mokymas Kražių apylinkėse	86
V. Rimkus. Kražių "Žiburio" draugijos gimnazija (1919 - 1936)	94
V. Rimkus. Kražių liaudies universitetas	130
V. Rimkus. Kražių pavasarininkai	135
V. Rimkus. Kražių skerdynių muziejus	148
Atsiminimai apie kunigą Stanislovą Rimkų	155
S. Buchaveckas. Kražiai nacių okupacijos metais (1941 - 1944)	160
E. Dirmeikis. Ginkluota rezistencija Kražių valsčiuje (1944 - 1954)	190
L. Jovaiša, K. Misius. Stalinistinės priespaudos metai Kražių apylinkėse	227

Buitis

V. Mačiekus. Paprotine teise vadovaujantis	266
L. Piškinaitė-Kazlauskienė. Žvejyba Kražantėje ir aplinkiniuose vandenyse	297
V. Miežutavičiūtė. Liaudies medicina	314

I. Čepienė. Vestuvių papročiai	316
I. Seliukaitė. Kalendorinės vasaros šventės	327
J. Vaiškūnas. Apie žvaigždes Kražių apylinkėse	330
A. Pupienis. Bitininkystė	341
J. Mardosa. Kražiškių talkos	346
V. Milius. Kapinės	359
A. Počiulpaitė. Mažoji architektūra	368
Ž. Petrauskaitė. Skalbimas, balinimas, dažymas	376
D. Bernotaitė. Baltieji audiniai	384
A. Motuzas. Apie Kražių skerdynių metu giedotas giesmes	399

Kalba

V. Grinaveckis. Apie Kražių tarmę	417
V. Būda, G. Kadžytė. Kražių žemės ir vandens vardai	427

Tautosaka

Paskendęs varpas	468
Juzefos Ramanauskaitės užrašyta tautosaka	470